John Steinbeck • Gazap Üzümleri

John Steinbeck
Gazap Üzümleri*

Türkçesi: Belkıs Dişbudak

*SEL

GAZAP ÜZÜMLERİ*

JOHN STEINBECK, babası Prusya, annesi ise İrlanda göçmeni ırgat bir ailenin çocuğu olarak, 1902 yılında California'nın Salinas kentinde doğdu. Çocukluk ve ilk gençlik yılları boyunca okul dışındaki zamanını Salinas Vadisi'ndeki çiftliklerde çalışarak geçirdi. Eserlerinin çoğunda da mekan olarak burayı seçti. Erken yaşlarda yazar olmaya karar veren Steinbeck, 1919'da girdiği Stanford Üniversitesi'nde yalnızca yazarlığına katkısı olacağını düşündüğü derslere katıldı. Öğrenimini sürdürdüğü altı yıl boyunca tezgâhtarlık, ırgatlık, marangozluk, laborantlık, boyacılık, kapıcılık gibi pek çok işte çalıştı. Steinbeck'in ilk romanlarından başlayarak emekçilerin yaşam koşullarını ve ilişkilerini başarıyla yansıtabilmesinde bu yaşam deneyimi etkili oldu. Üniversiteyi bıraktıktan sonra New York'a giderek gazetecilik yapmayı denedi ancak yazılarının büyük kısmını yayımlatmayı başaramayarak California'ya döndü. İlk romanı *Altın Kupa* (1929) fazla ilgi görmedi. Yazarlık yeteneği 1935 yılında *Yukarı Mahalle*'nin yayımlanmasının ardından dikkat çekti. Bu eserini her biri klasik sayılan *Bitmeyen Kavga* (1936), *Fareler ve İnsanlar* (1937) ve Pulitzer Ödülü kazanan *Gazap Üzümleri* (1939) takip etti. Kitaplarında işçi sınıfının gündelik ilişkilerini, yaşam koşullarını ve mücadelelerini, döneminin ve çağımızın en temel toplumsal meselelerini tüm insani ayrıntılarıyla resmetti. *Sardalye Sokağı, Cennetin Doğusu, Al Midilli* ve daha pek çok başyapıt veren yazar 1962 yılında edebiyata katkılarından dolayı Nobel Edebiyat Ödülü ile onurlandırıldı. Eserleri edebi değerleri kadar güncellikleriyle de övgü alan ve birçoğu sinemaya uyarlanan Steinbeck, 1968 yılında öldü.

*SEL YAYINCILIK / ROMAN

*SEL YAYINCILIK
Piyerloti Cad. 11 / 3 Çemberlitaş - İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85

http://www.selyayincilik.com
E-mail: halklailiskiler@selyayincilik.com

SATIŞ - DAĞITIM:
Çatalçeşme Sokak, No: 19, Giriş Kat
Cağaloğlu - İstanbul
E-mail: siparis@selyayincilik.com
Tel. (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

*SEL YAYINCILIK: 721
ISBN 978-975-570-740-2

GAZAP ÜZÜMLERİ
John Steinbeck
Roman

Özgün Adı:
The Grapes of Wrath

Türkçesi: Belkıs Dişbudak

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı
Editör: Bülent Doğan
Düzelti: Melih Dalbudak
Kapak tasarımı ve teknik hazırlık: Gülay Tunç

Birinci Baskı: Ağustos 2015
Üçüncü Baskı: Ekim 2016

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203
Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 11931

John Steinbeck

Gazap Üzümleri

Türkçesi: Belkıs Dişbudak

Roman

1

Giderek seyrelen son yağmurlar Oklahoma'nın kızıl topraklarını ıslatırken, boz topraklı kesiminin bir kısmına ancak değdi, üstelik çatlak toprağın içine pek de işleyemedi. Yüzeyden akan dereciklerin izleri üstünde sabanlar hemen gidip geldi. Yine de bu kadarcık yağmur sayesinde bile mısırlar çabucak boy attı; yol kenarlarında dağınık ot kümeleri belirdi, hem koyu kızıl topraklar, hem de boz topraklar yeşil bir örtü altında görünmez oldu. Mayısın sonunda gökyüzü solgun bir renk aldı, bahar boyunca uzun süre çakılı durup kalan pamuk gibi bulutlar dağılmaya başladı. Büyüyen mısırların üzerine her gün kızgın güneş düşe düşe sonunda tüm yeşil sürgünlerin iki yanı da kahverengiye dönüşmeye başladı. Bulutlar gözüktü, kayboldu, bir süre sonra denemekten vazgeçtiler. Otlar kendilerini koruyabilmek için yeşil renklerini koyulaştırdılar, çevreye yayılmaz oldular. Toprağın üzeri ince, sert bir kabuk bağladı. Gökyüzünün rengi ağarırken toprak da soldu, kızıl bölümler pembeleşti, boz bölümler beyazlaştı.

Yağmurun açtığı su yataklarını tozlar doldurdu. Köstebekler, iri karacalar dolaşırken küçük heyelanlar başlattılar. Taze mısırların yaprakları her gün kızgın güneşi yiye yiye sertliklerini, dikliklerini kaybettiler. Önce büküldüler, sonra orta damar zayıflayınca her yaprak başını aşağıya sarkıttı. Haziran geldiğinde güneş daha da kızdı. Mısır yapraklarındaki kahverengilikler genişledi, yaprağın orta damarına doğru ilerledi. Yaban otları kurudu, kendi köklerine doğru büzüldüler. Hava yoğunluğunu kaybetti, gökyüzü iyice soldu, toprak da her geçen günle birlikte beyazlaşmasını sürdürdü.

Irgatların gidip geldiği yollarda toprağı tekerler öğütüyor, at nalları dövüyordu. O zaman toprağın kabuğu çatladı, bir toz tabakası oluşturdu. Kıpırdayan her şey o tozu havaya kaldırıyordu. İnce toz tabakası yayaların beline kadar yükselirken at arabaları kenar korkuluklarının tepesine dek toza gömülüyor, otomobiller ise artlarında kaynayıp köpüren bir bulut bırakıyorlardı. Çok uzun sürüyordu kalkan tozun yere inmesi.

Haziran yarılandığında Teksas'tan ve Meksika Körfezi tarafından koca bulutlar çıkageldi. Ağır, yağmur yüklü bulutlardı bunlar. Tarlalarda çalışan adamlar başlarını kaldırıp o bulutlara baktılar, havayı kokladılar, tek parmaklarını ıslatıp havaya kaldırarak rüzgârın yönünü anlamaya çalıştılar. Bulutlar geldiğinde atlar da huysuzlanıyordu. Ama yağmur yüklü bulutlar birkaç damla bırakıp hızla başka diyarlara doğru kaydı. Peşlerinde yine solgun bir gökyüzü kaldı. Güneş yine alev alevdi. Düşen damlacıkların tozlar üzerinde açtığı çukurcuklar ve mısır yaprakları üzerinde tozsuz, yıkanmış benekler kaldı, o kadar.

Yağmur bulutlarının ardından yumuşak bir rüzgâr geldi, onları kuzeye doğru sürüp uzaklaştırırken kuruyan mısırların yapraklarını hışırdattı. Bir gün böyle geçti, sonra rüzgâr arttı. Dengeli, düzenli biçimde, fırtınalarla noktalanmadan hızlandı. Yollardaki tozlar havalanıp etrafa yayıldı; önce tarla kenarlarındaki otların üzerine, sonra da ekili kısımlara indi. Rüzgâr şiddetini artırıp, enikonu sertleşti, mısır tarlalarındaki kabuklaşmış toprakları çözmeye uğraştı. Gökyüzü, yükselen tozlar yüzünden yavaş yavaş karardı; rüzgâr toprağı yokladı, tozu gevşetti, alıp götürdü. Derken toprağın kabuğu parçalandı, tarlalardan duman gibi tozlar havaya yükselmeye başladı. Mısırlar rüzgârın önüne dikiliyor, kuru, hışırtılı sesler çıkarıyordu. Tozların ince olanları artık hiç yatışmıyor, gittikçe kararan gökyüzünde kaybolup gidiyorlardı.

Rüzgâr daha da şiddetlendi, taşların altını süpürdü; samanları, ölü yaprakları, hatta ufak toprak parçalarını uçurup tarlaların üzerinden sürükledi. Hava da gökyüzü de koyulaştı;

güneş aradan kızıl kızıl parlar oldu; hava, acıtan, batan bir hal aldı. Geceleri rüzgâr toprağın üzerinde daha da hızla yarışa kalktı, mısırların küçük köklerinin çevresine kurnazca dalışlar yaptı, mısırlar zayıflamış yapraklarını kullanıp rüzgârla savaştılar ama sonunda kökleri söküldü, her bir mısır bitkisi toprağın üzerine yorgun argın serilip rüzgârın yönünü işaret eder biçimde kaldı.

Şafak söktü ama gündüz olmadı. Kurşuni gökyüzünde kızıl bir güneş belirdi. Donuk, paslı bir halka gibi. Pek ışık vermiyordu. Akşam güneşi gibiydi. Gün ilerlerken ortalık daha da karardı, rüzgâr devrik mısırların üzerinde çığlıklar attı, koşturdu durdu.

Halk, kadınıyla erkeğiyle evlerine kapandı. Dışarı çıkarken burunlarına mendil bağlıyor, gözlerini korumak için yanları kapalı gözlük takıyorlardı.

Gece bastırdığında ortalık kapkara kesildi. Yıldızlar toz tabakasını delip ışıklarını yollayamıyor, pencerelerden dökülen aydınlık da herkesin kendi bahçesinin dışına bile uzanamıyordu. Artık tozlar havayla yarı yarıya karışmış, ortaya bir hava ve toz bulamacı çıkmıştı. Evler sımsıkı kapalı, kapı ve pencere çevrelerine bezler sokuluydu ama, tozlar yine de gözükmeden giriyor, sandalyelerin, masaların, kap kacağın üzerine çiçek tozu gibi çöküyordu. İnsanlar omuzlarından toz silkiyorlardı. Kapı eşiklerinde ince toz çizgileri oluşuyordu.

Gece yarısı rüzgâr çekip gitti, toprak sessiz kaldı. Tozlu hava, sisten daha beter boğuyordu sesleri. İnsanlar rüzgârın dindiğini yataklarında yatarken duydular. Ses kesilir kesilmez uyandılar. Hiç kıpırdamadan yatıp sessizliği dikkatle dinlediler. Derken horozlar öttü, ama sesleri boğuk geldi. İnsanlar yataklarında tedirgin tedirgin kıpırdanıp, sabah olsa diye beklediler. Havadaki tozun yatışması için çok zaman geçmesi gerektiğini biliyorlardı. Sabah olduğunda tozlar sis gibi asılı kalmıştı havada. Güneş de taze kan gibi kıpkırmızıydı. Gün boyu gökten toz elendi durdu. Ertesi gün de elendi. Yerleri düzgün bir battaniye gibi örttü. Mısırların, çit direklerinin, kabloların üzerine, damlara oturdu; otları, ağaçları kapladı.

İnsanlar evlerinden çıkınca o sıcak ve batıcı havayı koklayıp hemen burunlarını kapadılar. Çocuklar da çıktı evlerden. Fakat yağmur sonrasıymış gibi koşup bağırmadılar. Erkekler çitlere yaslanıp, mahvolan mısırlara baktılar. Artık mısırlar hızla kuruyordu. Toz tabakasının altından azıcık yeşil bir renk belli oluyordu. Erkekler sessizdi. Pek hareket de etmiyorlardı. Kadınlar da evlerinden çıkıp erkeklerinin yanında durdular... acaba adam bu sefer yıkılacak mı diye sezgileriyle yokladılar. Gizliden gizliye erkeklerinin yüzünü inceledi kadınlar. Giden mısır olsundu, önemi yoktu. Yeter ki geriye başka bir şey kalsın. Çocuklar yakınlarda duruyor, ayaklarının çıplak başparmağıyla yerdeki tozun üstüne resimler çiziyorlardı. Onlar da sezgileriyle çevreyi yokluyor, acaba kadınlarla erkekler yıkılacak mı diye anlamaya çalışıyorlardı. Kadınlarla erkeklerin yüzlerini kaçamak bakışlarla incelediler, sonra parmaklarıyla toza dikkatli çizgiler çizmeye koyuldular. Atlar, su içmeye yalaklara geldi, suyun üstüne oturmuş tozları yok etmek için burunlarından hava üflediler. Bir süre sonra bakıp duran erkeklerin yüzündeki şaşkın ifade silindi, yerine katı, kızgın, dirençli bir ifade geldi. Kadınlar o zaman kendilerini güvende hissetti; erkeklerinin yıkılmayacağını anladılar. Sonra hemen, "Ne olacak şimdi?" diye sordular. Erkekler buna, "Bilmem!" diye cevap verdi. Ama ziyanı yoktu yine de. Kadınlar artık korkulacak bir şey olmadığını biliyordu. Bakınıp duran çocuklar da biliyordu. Erkekler yıkılmadıkça, gelebilecek hiçbir kötülüğün dayanılmaz olmayacağını kadınlar da çocuklar da biliyordu. Kadınlar evlerine, işlerinin başına döndü; çocuklar oynamaya başladı ama, önce yavaş yavaş, oldukça temkinli başladılar. Gün ilerledikçe güneşin kızıllığı azaldı, toz kaplı toprağı kavurmaya koyuldu. Erkekler evlerinin eşiklerinde oturuyordu. Elleri durmadan ufacık değneklerle, taşlarla oynamaktaydı. Kıpırdamadan oturuyorlardı öylece... düşünüyor, kafalarında tartıyorlardı.

2

Yol kenarındaki küçük lokantanın önünde kocaman, kırmızı bir yük kamyonu duruyordu. Ucu aşağı kıvrık egzoz borusu hafif hafif mırıldanıyor, ağzında gözle zor görülen çelik mavisi bir duman dolaşıyordu. Yepyeni bir kamyondu. Kırmızı boyası pırıl pırıldı. Yanlarında boyu otuz santime varan büyük harflerle OKLAHOMA KENT NAKLİYE ŞİRKETİ diye yazılıydı. Çifte lastikleri de yepyeniydi. Yüksek, siyaha boyalı arka kapılarındaki iki halkaya pirinç bir asma kilit takılmış, sallanıyordu. Kapı ve pencerelerine sivrisinek teli geçmiş lokantada, bir radyo hafif dans müzikleri çalmaktaydı. Dinleyen yok diye kısmışlardı sesini. Küçük bir vantilatör, kapının üzerindeki yuvarlak deliğinin içinde sessizce dönüyor, sinekler kapı ve pencerelerde heyecanla vızıldıyor, tellere çarpıp duruyorlardı. İçerideki tek müşteri kamyonun şoförüydü. Tabureye oturmuş, dirseklerini tezgâha dayamış, kahvesinin üzerinden orada tek başına çalışan ince yapılı garson kıza bakıyordu. Kamyoncuların o tınmayan, küstah diliyle konuştu.

"Üç ay önce gördüm onu. Ameliyat olmuştu. Bir yerini kesip almışlar ama, neresiydi unuttum."

"Ben daha bir hafta önce gördüm," dedi kız da. "İyiydi, bir şeyi yoktu. Kör kütük olmadığı zamanlar fena çocuk değildir."

Arada bir sineklerin kapı teline doğru vızlayarak uçuşa geçtiği duyuluyordu. Kahve makinesi duman püskürtmeye başladı, garson kız başını çevirmeden elini arkaya uzatıp düğmeyi kapattı.

Dışarıda, otoyolun kenarından yürümekte olan bir adam karşıya geçip kamyona yaklaştı. Yavaşça önüne doğru ilerledi, elini pırıl pırıl çamurluğa dayadı, ön cama yapıştırılmış *Yolcu Almaz* etiketine baktı. Bir an, yol boyunca yürümeye devam edecek gibi

göründü, sonra caydı, kamyonun lokantadan görünmeyen taraftaki basamağına oturdu. Yaşı otuzdan fazla değildi. Gözleri çok koyu kahverengi, akları bile gölgeliydi. Elmacık kemikleri çıkık ve iri, yanakları güçlü derin çizgilerle doluydu. Bu çizgiler ağzının kenarlarından aşağıya iniyordu. Üst dudağı uzuncaydı. Dişleri biraz çıkık olduğundan, ağzını hep kapalı tutuyordu bu adam; dudağı onları örtmek için uzanmak zorundaydı. Elleri sert, parmakları enli, tırnakları ufak midye kabukları gibi kalın, yüzeyleri pürüzlüydü. Başparmağıyla işaret parmağının arası ve avuç içleri nasırlaşmıştı.

Giysileri yepyeniydi... tümü de. Ucuz ama yeniydi. Gri kasketi öylesine gıcır gıcırdı ki, siperliği kaskatı, düğmesi de üzerindeydi. Kasketlerin çeşitli işlerde bir süre hizmet verdikten; torba, havlu, mendil olarak kullanıldıktan sonra alacağı o eğri büğrü biçime girmemişti henüz. Elbisesi gri, ucuz ve sert bir kumaştandı. Pantolonun ütü yerlerinin bozulmamış olmasından yeni olduğu belliydi. Mavi kırçıllı gömleği kırışıksızdı. Ceketi fazla büyük, pantolonu fazla kısaydı. Uzun boyluydu adam çünkü. Ceketin omuzları kol üstlerine doğru sarkıyor, kolları yine de kısa geliyor, klapaları göğsünün üstünde sallanıyordu. Ayaklarında "ordu tipi" denilen bir çift yeni, tarçın rengi ayakkabı vardı. Eskimesini önlemek için topuklarının çevresine at nalı gibi yarım daire biçiminde sırayla kabaralar çakılmıştı. Adam kamyonun basamağına oturdu, kasketini çıkarıp yüzünü sildi. Sonra kasketi tekrar kafasına geçirdi, ileride canı çıkacak siperliği çekerek yerleştirdi. Gözü ayaklarına ilişti. Eğilip bağcıklarını çözdü, bir daha da bağlamadı. Başının üstünde dizel motorunun egzozu fısıltılı bir sesle mavi dumanlar çıkarıp duruyordu.

Lokantada müzik kesildi, bir erkek sesi gelmeye başladı, ama garson kız radyoyu kapamadı. Müziğin sustuğunun farkında bile değildi o. Parmakları o sıra kulağının altında bir şişkinlik bulmuştu. Kamyon şoförüne belli etmeden arkadaki aynada o şişkinliği görmeye çalışıyordu. Saçını düzeltiyormuş gibi numara yaptı.

Kamyon şoförü, "Shawnee'de büyük bir dans düzenlemişler," dedi. "Biri mi vurulmuş, neymiş? Sen duydun mu?"

Kız, "Yoo," dedi, bir yandan da parmakları kulağının altındaki şişkinliği okşadı.

Dışarıda oturmakta olan adam ayağa kalktı, kamyonun üstünden lokantaya doğru baktı. Sonra tekrar basamağa oturdu, yan cebinden bir tütün kesesiyle sigara kâğıdı çıkardı. Sigarasını yavaş yavaş, kusursuz biçimde sardı, inceledi, eliyle düzledi. Sonunda yaktı, kibriti ayaklarının dibindeki tozlara gömdü. Öğlen yaklaştıkça güneş yükseliyor, kamyonun gölgesi de küçülüyordu.

Lokantada kamyon şoförü hesabı ödedi, beşer sentlik iki bozuk parayı duvara çakılı kumar makinesine attı. Dönen silindirler ona puan kazandırmadı. Garson kıza döndü:

"Bunları da mahsus böyle ayarlıyorlar... kimse bir şey kazanamıyor!" dedi.

Kız, "İki saat önce biri içinde ne var ne yoksa süpürdü," dedi. "Üç dolar seksen sent kazandı. Ne zaman geçersin sen bir daha buradan?"

Şoför telli kapıyı aralık tuttu: "Bir hafta, on gün falan. Tulsa'ya seferim var. Oradan istediğim vakitte hiç dönemem."

Kız aksi bir sesle, "Sinekler içeri giriyor," dedi. "Ya çık git ya da içeri gir."

Şoför, "Hoşçakal," deyip çıktı. Telli kapı ardından çarparak kapandı. Güneşin altında durdu, elindeki cikletin kâğıdını ayırmaya uğraştı. İriyarı, geniş omuzlu, göbekli bir adamdı. Suratı kırmızı, mavi gözleri güneşe karşı kısılmaktan dar ve uzundu. Asker pantolonu ve bağcıklı botlar giymişti. Cikleti ağzına atmadan önce, dudaklarının tam önünde tutup telli kapıdan lokantaya doğru seslendi.

"Bana bak, duymamı istemeyeceğin şeyler yapma sakın!"

Garson kız arka duvardaki aynaya dönmüştü. Cevap yerine bir şeyler mırıldandı. Şoför cikleti yavaş yavaş ağzına doğru itti. Her lokmada çenesini ve dudaklarını iyice açıyordu. Ciklete ağzında biçim verdi, dilinin altında yuvarlarken kamyona doğru yürüdü.

Otostopçu ayağa kalktı, pencerelerin arasından ona baktı. "Beni alır mısın, Bayım?"

Şoför çabucak dönüp bir an arkaya, lokantaya doğru bakarak, "Yolcu almaz yazısını görmedin mi?" diye sordu.

"Gördüm tabii. Ama bazen zengin domuzun biri zorla böyle yazılar koydurtsa bile, iyi insan yine de yapar iyiliğini."

Şoför kamyonuna binerken bir yandan bu cevabı kafasında parça parça inceliyordu. Şimdi reddetse hem kötü insan sayılacak, hem de kamyonuna zorla etiket yapıştırılan, yanına arkadaş almasına izin verilmeyen biri durumuna düşecekti. Oysa yolcuyu alırsa, şıp diye iyi insan sayılacak, zengin domuzun zart zurt edebileceği tiplerden olmadığını da kanıtlayacaktı. Tuzağa düştüğünün farkındaydı ama, kurtuluş yolunu bulamıyordu. Lokantaya doğru bir kere daha baktı.

"Virajı dönene kadar o basamağa çök, kapıya asıl," dedi.

Otostopçu hemen çömeldi, görünmez oldu, bir eliyle kapının kulpuna asıldı. Motor bir süre kükredi, vites yerine geçti, koca kamyon yola koyuldu. Önce birinci vites, sonra ikinci, sonra üçüncü, sonra da tiz bir vınlama sesiyle dördüncü. Asılı giden adamın altındaki otoyol başdöndürücü bir hızla geriye doğru kayıyordu. İlk dönemece bir mil vardı. Kamyon orada yavaşladı. Otostopçu doğruldu, kapıyı açtı, ön koltuğa yerleşti. Şoför ona bakarken yine gözlerini kısmıştı. Bir yandan cikletini çiğniyor, sanki düşünceler ve izlenimler beynine yerleşmeden önce ağzında incelenip sınıflandırılıyormuş gibi davranıyordu. Bakışları, önce o yeni kasketten başladı, yeni elbisenin üzerinden kayarak aşağıya, yeni pabuçlara doğru indi. Otostopçu sırtını koltuğun arkasına rahatça yasladı, kasketi başından çıkardı, terleyen alnını ve çenesini onunla sildi: "Sağ ol, ahbap," dedi. "Tabanlarım patlamıştı."

"Pabuçlar yeni," dedi şoför. Gözlerindeki o sır dolu, imalı ifade, sesinde de aynen vardı. "Yeni pabuçlarla adam yola çıkar mı... hele bu sıcakta!"

Yolcu tozlu pabuçlarına baktı: "Başka pabucum yok," dedi. "Başka yoksa insan yenisini giymek zorunda."

Şoför yolun ilerisine araştırıcı bakışlarla baktı, sonra kamyonun hızını biraz arttırdı: "Yolun uzak mı?"

"Değil. Tabanlarım patlamasa yürürdüm de."

Şoförün yeni sorusunda da yine o kurnaz sorgu havası vardı. Ağ atıyor, tuzak kuruyordu sanki sorularıyla: "İş mi arıyorsun?"

"Yoo, babamın toprağı var. On dönüm. Aslında yarıcı olarak çalışır. Ama çoktan beri oradayız."

Şoför yolun kıyısındaki tarlalarda gözüken yan yatmış mısırlara, üstlerini örten tozlara anlamlı anlamlı baktı. Kendi kendine konuşuyormuş gibi, "On dönüm toprak ekiyor, yarıcı olarak ekiyor ve ne toz, ne de traktör onu yerinden edemiyor," diye mırıldandı.

"Hoş, son zamanlarda ondan haber almış değilim," dedi yolcu o zaman.

"Çok oldu mu haber almayalı?" İçeri bir arı girdi, ön camda vızıldamaya başladı. Şoför elini uzattı, arıyı yönlendirip hava akımına doğru kaydırdı, hayvan yan camdan uçtu gitti. "Yarıcıların durumu berbat," dedi. "Bir traktör geliyor, on aileyi yerinden ediyor. Her yer traktör dolu. Yıka döke giriyorlar, ortakçıları söküp atıyorlar. Baban nasıl dayanıyor?" Dili ve çenesi, epeydir unuttuğu cikletine yeni baştan saldırdı, onu çevirdi, çiğnedi. Ağzının her açılışında dilinin cikleti çevirişi gözüküyordu.

"Valla, haber almayalı epey oldu. Mektupla pek aram yoktur. Bizim ihtiyarın da öyle." Ardından hemen ekledi. "Ama istesek ikimiz de yazabiliriz."

"Bir yerlerde mi çalışıyordun sen?" Yine aynı sinsi sorulardandı. Tarlalara, sıcaktan titreşen havaya baktı, cikletini avurduna doğru topladı, sonra pencereden dışarıya tükürdü.

"Evet, öyle," dedi yolcu.

"Tahmin etmiştim. Ellerine baktım da! Ya balta savurmuşsun, ya kazma ya da balyoz. Nasır bunlardan olur. Ben böyle şeyleri gözden kaçırmam. Bundan da gurur duyarım."

Yolcu ona baktı. Kamyonun lastikleri yol üstünde gıcırtılı sesler çıkarıyordu. "Başka merak ettiğin bir şey var mı? Varsa söyleyeyim. Kafanı zorlama."

"Bozulma yahu. Burnumu sokmak istediğimden değil."

"Her şeyi anlatırım. Gizlim saklım yok."

"Bozulma dedik işte. Ufak şeyleri gözden kaçırmamak zevklendirir beni. Vakit geçirmeye yarar."

"Her şeyi anlatabilirim. Adım Joad. Tom Joad. Babam da Tom Joad." Gözleri şoförün yüzünden ayrılmıyordu.

"Kızma, arkadaş! Kötü bir niyetim yoktu."

"Benim de yok," dedi Joad. "Tek istediğim kimseye yük olmadan yaşayıp gitmek." Sustu, kurumuş tarlalara, sıcağın titreşimli havasında pek aç gözüken ağaç gövdelerine doğru baktı. Yan cebinden tütünüyle kâğıtlarını çıkardı, dizinin üstüne koyup sigarasını rüzgârdan koruya koruya sardı.

Şoför cikletini inek gibi tempolu, inek gibi düşünceli çiğniyordu. Az önceki konuşmanın tüm etkisi geçip unutuluncaya kadar bekledi. Sonunda, hava tekrar normale dönünce konuştu. "Kamyon şoförlüğü yapmayan, bu işin nasıl olduğunu bilemez. Patronlar yanınıza yolcu almayın derler. Öyle tek başına direksiyon salla dur. Kovulma tehlikesini göze alman gerekir. Az önce sana gel derken, benim yaptığım gibi."

"Eksik olma," dedi Joad.

"Kamyon sürerken kaçıkça şeyler yapar insan. Bir tanesi vardı, şiir uydururdu. Vakit geçirmek için." Yan gözle baktı, Joad ilgileniyor mu ya da şaşırıyor mu diye anlamaya çalıştı. Joad sessizdi. Dosdoğru karşılara bakıyor, hafifçe kıvrılan beyaz yoldan gözünü ayırmıyordu. Sonunda şoför devam etti. "O çocuğun yazdığı bir şiiri ben bile hatırlıyorum. İki arkadaşıyla birlikte dünyayı gezişlerini, içki içip serserilik edişlerini anlatıyordu. Keşke mısraları da aklıma gelse. Öyle kelimeler kullanırdı ki, peygamber gelse bilemez anlamını. Bir yeri şöyleydi: 'Zencinin biri vardı, sapı devâsâ... Ne filin probozu, ne balina püskürüğü, hepsi kısa kalır, hepsi fasarya!' Proboz dediği şey, burun gibi yani. Filde olunca, hortum demek oluyor. Herif bana sözlüğünü de gösterdi. Ne cehenneme gitse yanında taşıyor. Bir kenara çekip kahve içerken, tatlı yerken, habire o sözlüğe bakıyor."

Bu upuzun konuşmanın sonuna doğru kendini pek yalnız hissedip sustu, sinsi gözleri yolcusuna doğru döndü. Joad sessizdi. Şoför ürktü, onu da sohbete katılmaya zorladı. "Böyle koca koca laflar eden insan tanıdın mı hiç?"

"Papaz," dedi Joad.

"Böyle sözler söyleyeni duydu mu insan fitil oluyor. Tabii, papaz olursa ziyanı yok. Nasılsa kimse onunla aşık atamaz. Ama bu herifinki komikti. İnsan sinirlenmiyordu, çünkü zaten gırgırına yapardı bunları. Kimseyi küçümsemek istediğinden değil." Şoföre bir güven geldi birden. Joad hiç değilse dinliyordu. Koca kamyonu bir virajda hızla döndürdü, lastikler gıcırdadı. "Dedim ya, insan kamyoncu oldu mu, garip garip şeyler yapar. Kaçamaz bundan. Yoksa çıldırır. Burada otur ha otur, yol o tekerlerin altından aksın gitsin. Bir ara birisi, kamyon şoförleri durmadan yerler, demişti. Yol üstünde kaç hamburgerci varsa, hepsinde dururlar."

Joad, "Sanki hiç çıkmazlar oralardan," dedi.

"Durmasına dururlar da, aslında tıkınmak için değildir. Tersine, karınları hemen hiç acıkmaz onların. Ama sürüp gitmekten usanırlar... bezerler. O dükkânlar da durabilecekleri tek yerdir. Durdular mıydı, tezgâhın ardındaki kızla laklak edebilmek için bir şeyler ısmarlamaya mecbur olurlar. Bir kahve, bir turta. Dinlendirir insanı bir bakıma." Cikletini ağır ağır çiğnedi, diliyle döndürdü.

Joad üzerinde durmaksızın, "Kolay iş değil," dedi.

Şoför çabucak ona baktı, alay edip etmediğini anlamaya çalıştı: "Eh, pek de parlak bir iş sayılmaz," dedi tedirgin tedirgin. "İlk bakışta kolay gibi gelir. Yan gel otur, sekiz saat, on saat ya da belki on dört saat sür git. Ama yol yavaş yavaş insanın içine büyür. Bir şeyler yapması şarttır. Kimi şarkı söyler, kimi ıslık çalar. Şirket radyoya izin vermez. Kimileri yanına şişesini alır ama, o tipler pek uzun süre tutunamaz." Bu son sözünü kasılarak söylemişti. Ekledi. "İş bitmeden asla içmem."

"Öyle mi?" dedi Joad.

"Öyle! İnsan hayatta bir yerlere varmalı. Şu mektupla eğitim yapılan kurslardan birine yazılayım diye düşünüyorum. Makine

mühendisliği. Kolay. Evinde otur, birkaç dersi eline al, çalış. Bayağı düşünüyorum. O zaman kamyon mamyon sürmem. Başkalarına kamyon sürdürürüm."

Joad ceketinin yan cebinden küçük bir viski şişesi çıkardı: "Bir fırt almaz mısın?" diye sordu. Sesi ona takılır gibiydi.

"Tanrı şahidim olsun, elimi bile sürmem. Durmadan içki içen, benim dediğim gibi ders falan çalışamaz."

Joad şişenin mantarını çekti, iki hızlı yudum aldı, mantarı taktı, şişeyi tekrar cebine koydu. Viskinin keskin kokusu içeriyi doldurmuştu. "Çok gerginsin," dedi Joad. "Ne oldu... bir sevgilin falan yok mu?"

"Eh, var tabii. Ama ben yine de hayatta ilerlemek istiyorum. Ne zamandır zihnimi eğitiyorum kendi kendime."

Viski Joad'u biraz gevşetmiş gibiydi. Bir sigara daha sarıp yaktı. "İnmeme az kaldı," dedi.

Şoför hızlı hızlı konuşmaya devam etti. "Benim içkiye ihtiyacım yok. Ben zihnimi eğitiyorum. İki yıl önce onun da kursunu aldım." Direksiyonu sağ eliyle okşadı. "Diyelim ki yolda bir adamın yanından geçtim. Ona şöyle bir bakarım, geçtikten sonra her şeyini hatırlamaya çalışırım. Ne giymişti, ayağında ne vardı, başında ne vardı, nasıl yürüyordu, boyu uzun muydu, yarası beresi var mıydı... Oldukça iyiyimdir bu işlerde. Adamı gözümün önünde canlandırırım. Bazen diyorum ki, parmak izi uzmanı olmak için kursa gitmeliymişim ben. İnsan neler hatırlayabiliyor şaşarsın!"

Joad şişesinden bir yudum daha içti, sigaranın son dumanını içine uzun uzun çekti, nasırlı parmakları arasında ateşi ezip söndürdü. İzmariti yuvarladı, dertop etti, pencereden dışarı uzattı, rüzgârın parmakları arasından onu parça parça söküp götürmesine izin verdi. Koca lastikler epey gürültü çıkarıyordu. Joad'un koyu renk, sakin gözleri, karşıdaki yola eğlenen bir ifadeyle bakmaktaydı. Şoför bekledi, dayanamadı, kuşkulu kuşkulu baktı. Neden sonra Joad'un üst dudağı uzun dişlerinin üzerinde kıvrılıp sırıttı, için için güldüğü duyuldu, göğsü inip kalktı. "Lafı buraya vardırman amma da uzun sürdü, arkadaş," dedi.

Şoför ona bakmadı: "Nereye vardırmam? Ne demek istiyorsun?"

Joad'un dudağı bir an dişlerinin üzerine doğru uzandı, dili dudaklarını köpek gibi yaladı iki kere; biri ortadan sola, biri ortadan sağa. Sesi ters çıktı. "Bal gibi biliyorsun ne demek istediğimi. Daha arabaya ilk bindiğimde bana da şöyle bir baktın. Gördüm baktığını." Şoförün gözleri dosdoğru karşıya dikilmişti. Direksiyonu öyle sıkı tutuyordu ki avuçlarının etleri kabarıyor, yanlardan taşıyordu. Ellerinin üstü soluverdi. Joad devam etti. "Nereden geldiğimi biliyorsun, değil mi?" Şoför susuyordu. "Değil mi?" diye üsteledi Joad.

"Şey... tabii. Yani... belki. Ama beni ilgilendirmez. Ben kendi işime bakarım. Kimsenin işine burnumu sokmam." Sözler ağzından otomatik olarak dökülmüş, sonunda yine susmuştu. Bekliyordu. Direksiyondaki elleri hâlâ bembeyazdı. Pencereden bir çekirge girdi, ön panelin üzerine kondu, arka ayaklarıyla kanatlarını sıvazlamaya koyuldu. Joad öne uzandı, hayvanın kafasını iki parmağı arasında ezdi, onu eline aldı, pencereden çıkarıp rüzgâra bıraktı. Joad böceğin parçalarını parmaklarından silkerken bir kere daha güldü. "Sen beni yanlış anladın, ahbap," dedi. "Ben örtbas etmeye çalışanlardan değilim. McAlester'de yattım, evet. Dört yıl hem de. Bu elbiseler bana onların verdiği şeyler, o da doğru. Kim anlarsa anlasın, vız gelir bana. İş bulmak için yalan söylemek zorunda kalmayayım diye de, babamın yanına dönüyorum işte."

Şoför, "Eh, beni ilgilendirmez," dedi. "Ben meraklı bir insan değilimdir."

"Bok değilsin. Burnunun kocamanlığından belli onu her işe sokmaya meraklı olduğun. Bostana girmiş koyun gibi kokladın durdun beni de."

Şoförün yüzü gerildi: "Beni çok yanlış anladın..." diye söze başladı zayıf bir sesle.

Joad ona güldü. "Bana iyilik ettin. Kamyonuna aldın. Eh ne yapalım! Kodeste yattık işte. Ne olmuş? İçeri neden girdiğimi öğrenmek istiyorsun, değil mi?"

"Beni hiç ilgilendirmez."

"Seni ancak şu heyulâyı sürmek ilgilendirir, biliyorum. Ama, en az dikkati de ona veriyorsun. Bak şu ilerdeki yolu görüyor musun?"

"Evet."

"İşte orada iniyorum. Ne yaptığımı öğrenmek için kıvranıyorsun, farkındayım. Ben de seni düş kırıklığına uğratacaklardan değilim." Kamyonun motor sesi pesleşti, lastiklerin gıcırtısı biraz azaldı. Joad şişesini çıkarıp bir yudum daha çekti. Kamyon tam toprak yolun asfalta dik açıyla bağlandığı yerde durdu. Joad indi, açık pencerenin yanı başında dikildi. Düşey egzoz borusu o göze ancak görünen mavi dumanlarını püskürtmeyi sürdürüyordu. Joad şoföre doğru eğildi. "Cinayet," dedi. "Bu da bir klas kelime... yani adam öldürdüm. Yedi yıl. Uslu durdum diye dört yılda saldılar."

Şoförün bakışları Joad'un yüzü üzerinde kaydı, hatlarını bellemeye çalıştı: "Sana hiç sordum mu?" dedi. "Ben kendi işime bakarım."

"Buradan Texola'ya kadar her durduğun yerde anlat istersen." Joad gülümsedi. "Eyvallah, ahbap. Bana iyilik ettin. Ama insan işkilli oldu mu, sorulan sorunun nereye varacağını havadan kapar. Sen de daha ağzını açar açmaz açığa vurdun işi." Avucuyla kapının sacına vurdu. "Beni aldığın için teşekkürler," dedi. "Eyvallah!" Döndü, toprak yolda yürümeye başladı.

Şoför bir an onun arkasından baktı, sonra, "İyi şanslar!" diye seslendi. Joad dönüp bakmadan elini salladı. Derken motor kükredi, vites yerine oturdu, kocaman, kırmızı kamyon ağır ağır uzaklaştı.

3

Beton yolun iki yanı, birbirine dolaşmış kuru otlardan bir şilteyle kaplı gibiydi. Her birinin uçlarında ya köpeklere takılmayı bekleyen yulaf kılçıkları, ya at toynaklarına sırnaşmaya heveslenen yüksük otları ya da koyun yünlerinin belası pisi otları hazırdı. Uyuyan hayat, dağılmanın, yayılmanın fırsatını kolluyordu. Her tohumda dağılma yetenekleri yaratılıştan vardı. Kıvrık oklar, rüzgâr için minik paraşütler, ufacık mızraklar, dikenler... hepsi de kendilerini taşıyacak bir hayvan, bir pantolon paçası, bir kadın eteği bekliyordu. Hepsi pasifti ama harekete geçecek donanımları da hazırdı. Hareketsizdiler... ama birikmiş hareket yüklüydüler.

Güneş otlara vurmuş, hepsini ısıtmıştı. Gölgede, otların altında böcekler kıpır kıpırdı. Karıncalar, uçan karıncalar tuzak kuruyor, çekirgeler havaya sıçrayıp sarı kanatlarını bir anlığına açıyor, ufacık böcekler durmadan yürüyordu. Yol kenarındaki otların üzerinde bir kaplumbağa, hiç gereği yokken sağa dönerek ilerledi, yüksek kubbeli kabuğunu taşıyarak yürüdü. Güçlü bacakları, sarı tırnaklı ayakları, otlar üzerinde pek ağır hareket etmekteydi. Yürümek denemezdi buna. Çabalaya çabalaya kabuğunu götürüyordu işte. Üstüne düşen arpa samanları kabuğundan aşağıya yuvarlanıyor, yonca kozaları o kabuktan kayarak yeri boyluyordu. Gaga gibi ağzı yarı açıktı. Zeki bakışlı, şakanın değerini bilen gözleri, tırnak şeklindeki kaşlarının altından, dosdoğru karşıya bakıyordu. Peşinde kırılmış otlardan bir iz bırakarak geldi, geldi, yolun hemen kıyısındaki yükseltinin önüne vardı. Bir an durdu, gözlerini kırpıştırdı, başını sağa, sola çevirdi. Sonunda o yükseltiye tırmanmaya karar verdi. Ön ayaklar çırpındı, uzandı, ama

hiçbir yere dokunamadı. Arka ayaklar kabuğu tepiştirdi, itti; kabuk önce otların üstünde, sonra çakıllarda kaydı. Yokuş giderek dikleşiyor, kaplumbağanın çabaları daha bir artıyordu. Arka ayaklarıyla itiyor, uğraşıyor, ikide bir kayıyor, başı uzanabildiği kadar öne uzanıyordu. Kabuk yavaş yavaş yamacı tırmandı, sonunda yolun kenarını oluşturan on santim yüksekliğindeki beton duvarcığa vardı. Arka ayaklar bağımsız çalışıyormuşçasına kabuğu getirip o duvara dayadılar. Baş yine yükseldi, duvarın üzerinden karşıdaki dümdüz beton yolu süzdü. Duvarın üstüne tutunan eller zorlandı, uzandı; kabuk yine yavaşça yükseldi, ön kenarını duvara iyice dayadı. Kaplumbağa bir an dinlendi. Kırmızı bir karınca o sıra kabuğun içine girdi, oradaki yumuşak etlerin arasına süzüldü. Birden kafa ve bacaklar içeriye kaçıverdi, zırhlı kuyruk da yanlamasına kapandı. Kırmızı karınca vücutla bacaklar arasında ezildi. Yaban yulaflarından bir tanesi de ön bacağa yapışıp girmişti kabuğun içine. Kaplumbağa uzun süre hareketsiz yattı, neden sonra boyun dışarı uzandı, yaşlı, şakacı gözler, çatık kaşların altından çevreyi kolaçan etti, sonra bacaklarla kuyruk da çıktı. Arka ayaklar hemen işe koyuldu. Fil bacağı gibi çaba gösteriyorlardı. Kabuk öyle bir açı tutturdu ki, ön ayaklar betonun üzerine değemez oldu. Ama arka ayaklar kabuğu giderek daha da dikleştirmeye devam ediyordu. Sonunda ağırlık merkezi değişti, ön taraf devrildi, ön ayaklar yerleri kaşıdı, derken ön taraf tekrar yükseldi. Yaban yulafı ön bacağın hemen içinde dimdikti.

Bundan sonra kolaylaşıyordu gidiş. Tüm bacaklar çalışıyordu. Kabuk iki yana sallanarak kaya kaya ilerledi. Kırklık bir kadının sürdüğü sedan araba yaklaşmaktaydı. Kadın kaplumbağayı gördü, direksiyonu sağa doğru kırdı, yolun dışına çıktı, lastikler çığlık attı, bir toz bulutu yükseldi. İki teker bir anlığına havaya kalktı, sonra tekrar yerine kondu. Araba dönüp yola çıktı, ilerlemeye devam etti. Ama bu sefer daha yavaş gidiyordu. Kaplumbağa kabuğuna çekilmişti. Çabucak çıktı, hızla ilerledi. Asfalt çok sıcaktı, çok yakıyordu çünkü.

O ara hafif bir kamyon yaklaştı. Şoför, kaplumbağayı görünce direksiyonu ona çarpabilecek şekilde kırdı. Ön tekeri kabuğun kenarını yonttu, kaplumbağayı topaç gibi fırlattı, hayvan madeni para gibi havada döndü, sonra yolun kenarından aşağıya yuvarlandı. Kamyon tekrar sağa çekilip kendi yoluna koyuldu. Kaplumbağa sırtüstü yatıyordu. Uzun süre kabuğunun içinden çıkmaya kalkışmadı. Ama sonunda bacakları boşlukta sallandı, tutunup dönebileceği bir şey aradı. Ön ayağı bir kaya parçasına değdi. Yavaş yavaş kabuk yan döndü, sonunda yere oturdu. Yulaf başı o sırada kabuğun içinden düştü, üç tohumu toprağa değdi. Kaplumbağa yamaçtan aşağıya inerken kuyruğu toprakları, o tohumların üzerine doğru yuvarladı. Derken kaplumbağa, tozlu bir yola girdi, ilerlemeye başladı. Kabuğu tozlar üzerinde pek yüzeysel bir iz oyuyordu. Yaşlı, şakacı gözleri ileriye bakarken gaga gibi ağzı biraz açıktı. Sarı tırnakları tozlarda kaya kaya yürüdü.

4

Joad kamyonun uzaklaştığını, viteslerin peşpeşe değiştiğini, yolun lastikler altında ezilip gittiğini duyunca olduğu yerde durdu; döndü, görünmez olana kadar onun ardından baktı. O gözden kaybolduktan sonra bile Joad hâlâ uzaklara, titreyip duran mavi havaya bakmayı sürdürdü. Düşünceli bir tavırla cebinden şişeyi çıkardı, maden kapağın vidasını çevirdi, viskiyi zarif bir hareketle tattı. Dilini önce şişenin ağzında dolaştırdı, sonra kendi dudaklarında gezdirdi; dikkatinden kaçan herhangi bir lezzet varsa onu da yakalamaya uğraştı. Deneme yaparmış gibi mırıldandı... "...zencinin biri vardı..." Ancak o kadarını hatırlayabiliyordu. Sonunda döndü, tarlalara dik dalan tozlu yolda ilerlemeye başladı. Güneş sıcaktı. Tozları kıpırdatacak, kaldıracak hiçbir rüzgâr yoktu. Yolun üzerinde kamyon tekerlerinin açtığı izlerin içine tekrar tozların aktığı, o ufacık hendekcikleri bile doldurduğu gözüküyordu. Joad birkaç adım attı, un gibi tozlar yeni sarı pabuçlarının burnunu kapladı, gri tabakanın altında sarı renk görünmez oldu.

Eğilip pabuçların bağlarını çözdü, önce birini, sonra ötekini ayağından çıkardı. Bir süre, nemli ayaklarıyla sıcak, kuru tozları tepiştirdi. Ufacık taneler parmaklarının arasına girmeye başladı, ayaklarının derisi kuruyup gerginleşti. Ceketini çıkardı, pabuçlarını onun içine sardı, bohça edip koltuğunun altına kıstırdı. Nihayet yola koyulabildi. Önü sıra tozları kaldırarak, arkasında da havada asılı bir toz bulutu bırakarak ilerledi.

Kenara çit çekilmişti; söğüt sırıklarına iki sıra dikenli tel. Sırıklar çarpık, kötü yontulmuştu. Dal çatallarından biri uygun yüksekliğe rastlarsa, dikenli tel o yuvaya giriyor, rastlamazsa, bu sefer oraya paslı bir telle bağlanıyordu. Çitin gerisinde, rüzgârın, sıcağın ve

kuraklığın yere serdiği mısırlar yatmakta, yaprakların gövdeyle birleştiği yerlerdeki yuvaların içine toz dolduğu görülmekteydi.

Joad arkasındaki toz bulutunu birlikte sürüyerek yoluna devam etti. Biraz ileride bir kaplumbağanın yüksek kubbeli kabuğunu gördü. Tozun üzerinde ağır ağır sürüklenip gidiyordu. Bacakları kazık gibi, âni kıpırtılarla hareket etmekteydi. Joad durup onu seyretti. Gölgesi kaplumbağanın üzerine düştü. Baş, kollar ve bacaklar bir anda içeri çekildi, kısa, kalın kuyruk yanlamasına kapanıp kabuğun içine kaydı. Joad onu eline aldı, sırtüstü çevirdi. Kabuğun üst kısmı yolun renginde grimsi kahverengiyken, karın kısmı krem gibi sarıydı. Temiz, dümdüzdü. Joad bohçasını koltuğunun altında biraz daha yukarı doğru kaldırdı, parmağıyla kabuğun alt kısmını okşadı, hafifçe bastırdı. Alt kısım sırttan daha yumuşaktı. İhtiyar kafa kabuktan dışarı uzandı, bastıran parmağa bakmak istedi. Bacaklar havada vahşice sallandı. Kaplumbağa Joad'un elini ıslattı, havada rahatsız bir mücadele verdi. Joad onu tekrar yüzüstü çevirdi, pabuçlarıyla birlikte ceketinin içine sardı. Kolunun altında onun kıpırdadığını, savaştığını, mücadele ettiğini hissediyordu. Eskisinden daha hızlı yürümeye başladı. Topuklarını ince tozlara hafif sürte sürte gidiyordu.

İleride, yolun kenarında sıska, toz içinde bir söğüdün, cılız gölgesi yere vuruyordu. Joad onun üst kısımlarını görebiliyordu karşıdan. Zavallı dalları yolun üzerine doğru uzanmış, yaprakları yok olmuş, yoluk tavuk gibi kel keldi. Joad artık terlemeye başlamıştı. Mavi gömleğinin içinde sırtı ve koltuk altları koyulaşmıştı. Kasketinin siperliğini çekti, siperliğin orta yerini büktü. İçindeki kartonu öylesine kırdı ki, bir daha asla deminki gibi yeni görünemezdi artık o kasket. Adımlarına yeni bir hız, yeni bir azim geldi. Uzaktaki söğüdün gölgesine doğru ilerlemeye devam etti. Söğüdün dibinde gölgelik olacağını biliyordu. En azından, gövdenin kalınca, sütun gibi gölgesi olurdu. Güneş tepede değildi artık çünkü. Vakit öğleyi geçmişti. Ensesine düşüyordu güneş. Başının içinde uğulduyordu. Ağacın dibini göremiyordu. Bir çukurun içinden çıkmıştı çünkü ağaç. Çukurlar suyu düz-

lüklerden daha uzun süre tutabildiği için. Joad güneşe rağmen adımlarını biraz daha sıklaştırdı, yokuştan aşağı inmeye koyuldu. Birden adımları tedbirli biçimde yavaşladı. Ağacın gölgesi kapılmıştı. Bir adam yere oturmuş, sırtını o gövdeye dayamıştı. Bacak bacak üstüne atmış, çıplak ayaklarından biri hemen hemen kafasının hizasına kadar yükselmişti. Joad'un yaklaştığını hiç duymadı. Islık çalıyordu çünkü. Ciddi ciddi. "Evet, o kız benim sevgilim" adlı şarkının ezgisiydi çaldığı. Üstteki ayağı ezginin temposuna göre bir yükselip bir alçalıyordu. Dans temposu değildi tutturduğu tempo. Birden ıslığı kesti, rahat bir tenor sesiyle şarkıya başladı:

Evet, o benim kurtarıcım,
Mesih benim kurtarıcım,
Artık Mesih benim de kurtarıcım.
Gizlim yok, saklım yok,
Artık şeytan falan değil,
Benim kurtarıcım Mesih'tir.

Adam fark edinceye kadar Joad dalların bozuk gölgesi altına girmişti bile. Şarkıyı kesti, başını çevirdi. Upuzun kemikli bir kafası vardı. Derisi oldukça gergindi. Kereviz sapı gibi, sıska ama güçlü kasları oluk oluk bir boyun üzerine oturmuştu. Gözleri kocaman, patlak patlaktı. Göz kapakları o gözleri kapayabilmek için gerilip uzanıyordu. Renkleri kırmızıydı. Adamın yanakları kahverengi ve parlak, sakalsız, dudakları dolgun, gülmeyi seven türden, duygulu dudaklardı. Burnu gaga gibi ve sertti. Cildini öyle geriyordu ki, kemer üzerine rastlayan nokta bembeyaz kesiliyordu. Hiç ter yoktu bu suratta. O geniş, solgun alında bile. Şaşılacak kadar geniş bir alnı vardı. Şakaklarında ince mavi damarlar göze çarpıyordu. Yüzünün hemen hemen yarısı, gözlerinin yukarısında kalmaktaydı. Dik, kır saçları, sanki parmaklarıyla taramış gibi, alnından geriye doğru gidiyordu. Kıyafet olarak üzerinde işçi tulumu ve mavi bir gömlek vardı. Pirinç düğmeli

blucin ceketi, lekeli kahverengi şapkası yanı başında yatmaktaydı. Keten spor pabuçları da tozdan griye dönüşmüştü. Ayağından fırlattığı yerde yatıyorlardı onlar da.

Adam Joad'a uzun uzun baktı. Işıklar o kahverengi gözlerin iyice derinine sokulabilmekte, irislerdeki minik sarı benekleri ortaya serebilmekteydi. Boynundaki kaslar dışarı fırlamıştı.

Joad delikli gölgenin altında duruyordu. Kasketini çıkarıp onunla suratını sildi, sonra kasketi de, rulo yapılmış ceketi de yere bıraktı.

Koyu gölgeyi kapmış olan adam, üst üste attığı bacaklarını indirdi, ayak parmaklarıyla toprağı deşmeye çalıştı,

Joad, "Merhaba," dedi. "Yolun üstü cehennemden beter."

Oturan adam ona soru soran gözlerle baktı: "Sen küçük Tom Joad değil misin... bizim Tom'un oğlu hani?"

"Öyle," dedi Joad. "Ta kendisi. Artık eve dönüyorum."

"Beni hatırlamazsın herhalde," dedi adam. Gülümsediğinde dolgun dudaklarının arasından at gibi iri dişleri çıktı ortaya. "Yoo, elbette hatırlamazsın. Ne zaman vaaz versem, sen küçük kızların saç örgülerini çekiştirir dururdun. Kökünden sökmeye ahdetmiştin sanki o örgüleri. Sen hatırlamayabilirsin ama ben hatırlıyorum. Saçını bırakmadın diye, iki çocuk birden getirilmiştiniz benim karşıma. Sulama hendeğinde kızla ikinizi birlikte vaftiz etmiştim. Kediler gibi bağırıyor, tırmıklar atıyordunuz."

Joad ona, kapakları yarı inik gözleriyle baktı, sonra güldü: "Yahu, sen papazsın," dedi. "Papazsın sen! Daha demin senden söz ediyordum birine."

"Papazdım!" dedi adam ciddi bir sesle. "Peder Jim Casy... adanmış dindar. Susmamacasına İsa'nın adını haykırır dururdum. O sulama hendeğine günahından pişmanlık duyan öyle bir kalabalık doluşurdu ki, yarısı boğulacak sanırdın. Ama artık bitti." İçini çekti. "Artık yalnızca Jim Casy'yim. Tanrının çağrısı falan yok kafamda. Onun yerine bir yığın günahkâr düşüncelerim var... ama bana mantıklı gibi geliyor hepsi."

Joad, "İnsan çok düşündü mü, elbet kafasına bir alay düşünce dolar," dedi. "Seni iyice hatırladım artık. Vaazların iyiydi. Bir keresinde, hiç unutmam, vaazın başından sonuna hep ellerinin üzerinde dolaştın durdun, avazın çıktığı kadar da bağırdın. Annem seni herkesten çok severdi. Büyükannem de 'o ermiş' derdi senin için." Joad rulo yapılmış ceketine daldı, cebi buldu, şişeyi ortaya çıkardı. Kaplumbağa o sırada bir bacağını kıpırdatacak oldu ama Joad onu hemen sarıp sarmaladı. Kapağı açtı, şişeyi uzattı. "Çek bir fırt!"

Casy şişeyi aldı, düşünceli bakışlarla süzdü. "Artık pek vaaz verdiğim yok. Zaten artık kimsede inanç minanç kalmadı. Daha beteri, bende de kalmadı. Tabii ara sıra yine dürtüyor içimden bir şeyler. Hemen bir ayin attırıveriyorum ya da şölen falan verildiğinde, şükran duasını ben yapıyorum ama yürekten değil. Millet benden bekliyor, biliyorum da, ondan yapıyorum."

Joad suratını yine kasketiyle sildi: "Herhalde içki içmeyecek kadar kutsalım diye bir iddian yoktur, ha?" dedi.

Casy, onun elindeki şişeyi ilk defa fark ediyormuş gibi baktı. Kaldırıp eğdi, üç koca yudum çekti: "Zevkli şey içki içmek," dedi.

"Bırak da olsun. Fabrika yapımı içki bu. Pahalı."

Casy bir yudum daha aldı, şişeyi ondan sonra uzattı: "Güzel!" dedi tekrar. "Bayağı güzel!"

Joad şişeyi ondan aldı, terbiye gereği, şişenin ağzını koluyla silmeden içti. Çömelip oturdu, şişeyi kıvrık duran ceketine dayayıp ortaya koydu. Parmakları uzanıp bir kuru dal buldu, onunla düşüncelerini yere çizmeye koyuldu. Kare biçiminde bir yerde ne kadar yaprak varsa süpürüp attı, tozları düzledi, oraya açılar, küçük daireler çizmeye başladı. "Seni çoktandır görmemiştim," dedi.

"Kimsenin gördüğü yok beni," diye karşılık verdi papaz. "Başımı aldım gittim. Oturup düşündüm. İnanç yine var içimde... ama artık aynısı değil. Kuşku duyduğum bir sürü şey de var." Daha bir dik oturdu, ağaca öyle dayandı. Kemikli eli, tulumunun cebine sincap gibi daldı, oradan kara bir tütün topağı çıkardı. Üzerindeki saman çöplerini, gri renkli cep tozlarını dikkatle üfürüp temizledi, sonra bir köşesinden ısırdı, avurduna yerleştirdi. Topak uzatılıp

ikram edildiğinde Joad elindeki değneği sallayıp reddetti. Kaplumbağa, içine sarıldığı cekete saldırdı, Casy kıpırdayan giysiye baktı. "Ne saklıyorsun orada... tavuk falan mı?" diye sordu. "Boğacaksın zavallıyı."

Joad ceketi daha bir sıkı sardı: "İhtiyar bir kaplumbağa," dedi. "Yolda buldum. Buldozer sanki kerata. Kardeşime götüreyim dedim. Çocuklar bayılır kaplumbağaya."

Papaz kafasını yavaşça salladı: "Her çocuğun bir ara kaplumbağası olur. Ama kimse uzun boylu besleyemez kaplumbağayı. Uğraşırlar, didinirler, sonra bir gün bir de bakarlar, almış başını gitmiş... uzaklara. Tıpkı benim gibi. Dinin verdiği öğüdü, önümde hazırken alıp kullanmadım da, orasını didikledim, burasını didikledim, sonunda yıktım gitti hepsini. Şimdi içimden ilham geliyor, vaaz verince ne diyeceğimi bulamıyorum. Bir ses bana 'insanlara yol göster' diye sesleniyor, ama peşime düşenleri nereye götürürüm, onu bilemiyorum."

Joad, "Sen de onları oldukları yerde dolaştır dur," dedi. "Sulama kanalına batır, çıkar, benim gibi düşünmezseniz cehennemde yanarsınız de. Ne diye peşine takıp bir yere götürmek istiyorsun ki? Başlarında ol, önlerinde ol, yeter."

Gövdenin koyu renk gölgesi yerde biraz daha uzamıştı. Joad sevinerek oraya doğru kaydı, oturdu, tozların üzerinde kendine yeni bir yer düzledi, değneğiyle düşüncelerini bu sefer de oraya çizmeye koyuldu. Sık tüylü, sarı bir çoban köpeği yolun üzerinden onlara doğru geliyordu. Başı eğik, dili dışarıda, salyaları damlıyordu. Kuyruğu halsiz bir kıvrımla sarkmakta, hayvan sesli sesli solumaktaydı. Joad ona ıslık çaldı ama o yalnızca kafasını biraz daha eğmekle yetindi, adımlarını hızlandırıp önceden kararlaştırdığı bir yere doğru ilerledi. "Bir yere gidiyor," dedi Joad hafif bozularak. "Belki de evine."

Ama papazı kafasındaki düşüncelerden koparmak kolay değildi. "Gidiyor bir yere, tabii," dedi. "Elbette gidiyor. Ama ben... ben nereye gittiğimi bilmiyorum. Bak, sana bir şey söyleyeyim mi... insanları coşturur, zıp zıp zıplatır, bağırtır, çağırtır, kendile-

rinden geçirirdim. Ayıltmak için yeni baştan vaftiz etmek zorunda kalırdım. Sonra da... ne yapardım, biliyor musun? Kızlardan birini çayıra götürür, yatardım onunla. Her seferinde yapardım bunu. Sonra pişman olur, ha babam dua ederdim ama hiç yararı olmazdı. Bir dahaki sefere, yine milletin de, benim de içimiz ilham dolar, ben sonunda yine aynı şeyi yapardım. İflah olmam ben, dedim sonunda. Sahtekar, ikiyüzlünün biriyim dedim. Ama isteyerek yapmıyordum."

Joad gülümsedi, upuzun dişleri birbirinden ayrıldı, dili, dudaklarını yaladı. "Kızlarla yatabilmek için coşkun bir ayinin üstüne yoktur," dedi. "Ben de yaptım aynısını kaç kere."

Casy heyecanla ona doğru eğildi: "Gördün mü bak?" diye bağırdı. "Ben bunun böyle olduğunu anlayınca düşünmeye başladım." Kemikli, iri eklemli elini indirip kaldırarak, bir şey okşar gibi hareketler yaparak anlatmaya başladı. "Şöyle düşündüm. Ben şurada vaaz veriyorum. Onlar da karşımda, duadan öyle etkileniyorlar ki, zıplayıp bağırıyorlar. Söylendiğine göre, bir kızla yatma isteği bize şeytandan gelirmiş. Ama kız kendini ayine ne kadar kaptırmışsa çayıra gidip yatma hevesi de içinde o kadar çabuk uyanır. Kendi kendime düşündüm. Bu kızları ne bok yemeye... afedersin... içi dışı kutsal inançla dolu olan, gözlerinden, kulaklarından inanç fışkıran bir kıza, şeytan nasıl bulaşabiliyordu peki? İnsana öyle gelir ki, şeytanın zırnık şansı olmaz öyle bir zamanda. Ama durum da ortada." Gözleri heyecandan parlıyordu. Bir süre boş avurtlarını emdi, sonra tozların üzerine tükürdü. Tükürük topağı yuvarlandı, yuvarlandı, çevresine tozları topladı durdu, sonunda katı bir çakıla benzedi. Papaz iki elini açtı, kutsal kitabı okuyormuş gibi avuçlarına baktı. Alçak sesle konuştu. "Ben ortaya çıkmışım, bütün bu insanların ruhunu avucuma almışım. Sorumluyum ve farkındayım da... ama her seferinde kalkıp o kızlardan biriyle yatıyorum." Joad'a doğru baktığında, yüzünde çaresiz bir ifade vardı, yardım istiyordu.

Joad toprağa dikkatle bir kadın bedeni çizdi. Memeler, kalçalar, oyluklar: "Ben hiç papazlık etmedim," dedi. "Fırsat çıktı

mıydı kaçırmazdım. Ardından da uzun boylu düşünmezdim. Yalnızca şükrederdim fırsat çıktı diye, o kadar."

"Ama papaz değildin de ondan," diye direndi Casy. "Kadın senin gözünde yalnızca kadındı, başka hiçbir şey değildi. Benim gözümdeyse, kutsal ruhtan birer parça taşıyordu her biri. Ben onların ruhlarını kurtarıyordum. Onca sorumluluğu sırtımda taşırken onları coşturuyor, ağızlarını köpürtüyor, her taraflarını kutsal ruha boğuyor, sonra da alıp çayırlara götürüyordum."

"Belki ben de papaz olsam iyi ederdim," dedi Joad. Tütününü, kâğıtlarını çıkardı, bir sigara sardı. Yaktı, dumanların arasından gözlerini kısarak papaza baktı. "Hanidir bir kadınla yatmadım," dedi. "Arayı kapatmam gerekecek."

Casy devam etti: "Öyle kaygılanıyordum ki uyuyamaz oldum. Vaaza giderken kendi kendime, ahdim olsun, bu sefer yapmayacağım diyordum. Ama daha böyle söylerken bile biliyordum yine yapacağımı."

"Evleneydin," dedi Joad. "Bir zaman bir papazla karısı hep bizim evde kalırlardı. Yehovacıydılar. Üst katta yatar kalkarlardı. Ayinlerini de bizim ambarda düzenlerlerdi. Biz çocuklar gider, dinlerdik. Her ayinin akşamına karısını bir temiz döverdi."

"İyi ki anlattın bunu bana," dedi Casy. "Bir tek ben böyleyim sanıyordum. Sonunda öyle tedirgin oldum ki, başımı alıp ortalıktan yok oldum, şu işi baştan sona iyice bir düşüneyim dedim." Dizlerini büktü, ayak parmaklarının arasındaki tozlu, kuru kısımları kaşıdı. "Kendi kendime, 'Nedir seni kemirip duran?' diye sordum. 'Kadınlarla yatmak mı?' Sonra cevap verdim. 'Hayır, esas mesele, günah olması.' Neden, dedim kendi kendime. İnsanın içi günaha karşı katır gibi direnecek kadar sağlam olduğu zaman, İsa'nın ilhamıyla patlayacak gibi dolu olduğu zaman... neden kalkar da elini pantolonunun düğmelerine atar. Neden en çok öyle zamanlarda yapar bu işi?" İki parmağını öteki avucu içine tempolu olarak peş peşe yatırdı. "Sonra dedim ki, belki de günah değildir. Belki insanoğlu böyle yaratılmıştır. Belki kendimizi boşu boşuna suçluyoruzdur. Bazı rahibeler kendilerini bir

metre boyunda tel kırbaçlarla döver hani. O geldi aklıma. Belki de kendi canlarını yakmak hoşlarına gidiyordur. Belki benim de hoşuma gidiyordur acı çekmek. Bir ağacın altında yatarken düşündüm bunu. Orada uyuyakalmışım. Geceleyin, ortalık karardıktan sonra uyandım. Yakınlarda bir yerlerde bir çakal uluyordu. Ne yaptığımı bilemeden, yüksek sesle konuştum. 'Hepsi cehennemin dibine!' dedim. Ne günah diye bir şey var, ne de sevap diye! Yalnızca millet ne yapıyorsa o var... Hepsi aynı bütünün parçası. Yaptıklarının bazıları güzel, bazıları çirkin, ama bu konuda tek diyebileceğimiz bu kadar." Sustu, avucuna dikilmiş bakışlarını yukarı kaldırdı. Ağzından çıkan kelimeleri bir bir o avuca yatırmıştı sanki deminden beri.

Joad ona sırıtıyordu ama onun da gözlerinde zeki ve ilgi dolu bakışlar vardı: "Amma dikkatli düşünmüşsün," dedi. "İyice çözmüşsün her şeyi."

Casy tekrar konuştuğunda sesi acı ve kararsızdı. "Kendi kendime, 'nedir bu çağrı, nedir bu inanç,' diye sordum. Sonra cevap verdim. 'Sevgidir.' Ben insanları öyle çok seviyorum ki, o sevgiden çatlayacak gibi oluyorum zaman zaman. Sonra kendime, Mesih'i sevmiyor musun, diye sordum. Düşündüm, düşündüm, hayır dedim. O isimde kimseyi tanımıyordum. Bir yığın hikâye dinlemiştim tabii ama benim sevdiğim yalnızca insanlardı. Bazen çatlayacak kadar çok seviyordum onları. Mutlu etmek istiyordum. Bu yüzden, onları mutlu edeceğine inandığım şeyleri söylüyordum vaazlarımda. Sonra da... bak, çok konuşuyorum, farkındayım. Belki de böyle pis bir dil kullanışıma şaşıyorsundur. Ama o sözler benim gözümde pis değil artık. Herkesin kullandığı sözler onlar. Kimse de kötü niyetle kullanmıyor. Bir şeyi daha anlamıştım, onu da söyleyeyim sana. Bir papazın söyleyebileceği şey değil doğrusu. Artık papaz olamam zaten. Bunu düşünebildiğim, buna inandığım için olamam."

"Neymiş o?" diye sordu Joad.

Casy ona utangaç bakışlarla baktı: "Sana ters gelirse sakın bozulma ha?"

"Burnuma yumruk yemedikçe kolay kolay bozulmam ben," dedi Joad. "Neymiş o düşündüğün?"

"Kutsal ruh yolunu, Mesih'in yolunu düşündüm. Ne diye her şeyi İsa'nın ve Tanrının sırtına yüklüyoruz, dedim. Belki de... belki de hepsi sevdiğimiz erkekler, sevdiğimiz kadınlardır dedim... belki kutsal ruh aslında insan ruhudur, hepsi bu! Belki tüm insanların kocaman bir tek ruhu var. Herkes onun bir parçası. Oturup düşünürken birden... anlayıverdim. Bunun gerçek olduğunu ta içimde hissettim. Hâlâ da ediyorum."

Joad'un gözleri yere çevrildi. Papazın gözlerindeki o çırılçıplak dürüstlükle yüzleşemiyormuş gibi bir hali vardı.

"Bu tür düşüncelerle, hiçbir kilisede dikiş tutturamazsın tabii," dedi. "Millet birleşir, seni ülkeden sürer böyle şeyler düşünürsen. Sana düşen bağırmak, haykırmak... millet bunu bekler. Kendilerini daha iyi hissetmelerine yarar. Ninem ayinde coştu mu, kimse tutamaz onu. Koca papazı bile bir yumrukta yere serer."

Casy düşünceli gözlerle ona baktı: "Sana sormak istediğim bir şey var," dedi. "İçimi kemirip duruyor."

"Sor hadi. Ben de severim konuşmasını... bazen."

"Bak," dedi papaz yavaş yavaş, "seni vaftiz ettiğim sıralarda papazlığımın en şatafatlı günlerini yaşıyordum. Hele o gün... ağzımdan burnumdan ufacık Mesih'ler dökülüyordu. Sen tabii hatırlamazsın, çünkü o küçük kızın saç örgüsünü çekiştirmekle meşguldün."

"Hatırlıyorum," dedi Joad. "Susy Little'dı o kız. Bir yıl sonra da şu parmağımı sakatladı hatta."

"Şey... o vaftiz sana yaradı mı? Daha iyi bir insan oldun mu?"

Joad düşündü. " Yoo, pek de bir değişiklik hissettiğimi iddia edemem," dedi.

"Peki daha kötü oldun mu? İyi düşün."

Joad şişeyi alıp bir yudum içti: "Hiçbir etkisi olmadı," dedi. "Ne iyi, ne de kötü. Yalnızca eğlenmiştim, o kadar." Şişeyi papaza uzattı.

O içini çekti, biraz içti, içki düzeyinin şişede ne kadar düştüğüne bakıp bir küçük yudum daha aldı. "Güzel!" dedi. "O rezaletlerimle kimseye bir zarar verdim mi diye meraklanıyordum ben de."

Joad ceketine doğru baktı, kaplumbağayı gördü. Kumaşın arasından çıkmış, Joad onu bulduğunda hangi yöne doğru gidiyorduysa yine aynı yönde yola koyulmuştu. Joad bir süre onu seyretti, sonra ayağa kalktı, tekrar tutup ceketine sardı, yere koydu: "Çocuklara başka hediyem yok," dedi. "Bir tek bu kaplumbağa var."

Papaz, "Garip ama, sen gelirken ben de burada oturmuş Tom Joad'u düşünüyordum," dedi. "Bir uğrayayım, diyordum. Eskiden onu inançsız diye bellemiştim. Ne yapıyor şu ara?"

"Bilmem. Ben dört yıldır evde yoktum."

"Sana mektup yazmadı mı?"

Joad utandı: "Şey, babam pek süslü püslü yazı yazamaz... süssüz de yazdığı yok ya! İmzasını o da herkes kadar atar, kalemin ucunu yalar, falan filan... ama babam ömründe mektup yazmış değildir. Hep söylediği bir sözü vardır... bir lafı birine ağzımla söyleyemiyorsam, demek o laf yazılacak kadar önemli değil, der."

"Sen dışarlarda falan mıydın?" diye sordu Casy.

Joad ona kuşkuyla baktı: "Beni duymadın mı sen? Tüm gazeteler yazdıydı."

"Yoo... hiç. Ne oldu ki?" Bir ayağını ötekinin üstüne attı, sırtını ağacın gövdesinden ayırmaksızın daha bir kaykıldı. Vakit hızla akşama yaklaşıyordu. Güneşin rengi de daha zengin bir tona dönüşmekteydi.

Joad tatlı bir sesle, "Bari şimdi söyleyeyim de bitsin," dedi. "Eskisi gibi papazlık ediyor olsan söylemezdim. Benim için dua falan etmeye kalkarsın diye." Şişenin sonunu dikip bitirdi, elinden fırlattı, kahverengi şişe tozların üzerinde kaya kaya gitti. "Dört yıldır McAlester'deydim ben," dedi.

Casy ona doğru döndü, kumral kaşları gözlerinin üstüne daha bir indi, geniş alnı olduğundan fazla genişler gibi göründü. "Canın sözünü etmek istemiyor, ha? Kötü bir şey yaptıysan sana soru sormam..."

"Aynısını yine yapardım," dedi Joad. "Kavgada birini öldürdüm. Danstaydık. Sarhoştuk. Bana bıçak sapladı, ben de bir kürek kapıp oracıkta onu öldürdüm. Kafasını ezdim gitti."

Casy'nin kaşları normal düzeyine çıktı: "Pişman değilsin öyleyse..." dedi.

"Değilim. Yedi yıl yedim. Beni bıçakladığı için. Dört yılda da bıraktılar. Şartlı tahliyedeyim tabii."

"Dört yıldır ailenden hiç haber alınadın mı yani?"

"Yok, aldım. Anam iki yıl önce bir kart yollamıştı. Geçen Noel'de de ninem kart yolladı. Tanrım, amma güldüydü çocuklar! Bir ağaç resmi vardı. Üzerinde de pırıl pırıl, kar gibi parlayan bir şeyler vardı. Yazıları şiir olarak yazılmıştı:

Mutlu Noeller, güzel yavru,
İsa gibi yumuşak, İsa gibi müşfik.
Noel ağacının dibinde
Benden de sana bir armağan var.

Ninem herhalde hiç okumamıştı o şiiri. Sanırım elini uzattı, kartların arasından en çok parlayanını seçti. Bizim bloktaki çocuklar gülmekten neredeyse geberiyorlardı. O günden sonra bana Müşfik İsa demeye başladılar. Ninem bu işi komiklik olsun diye yapmamıştı. Kart o kadar hoşuna gitmişti ki, okuma zahmetine girmemişti bile. Zaten gözlüğünü de beni içeri aldıkları yıl kaybetmişti. Belki de hiç bulamamıştır sonradan."

"Nasıl bakıyorlardı size McAlester'de?" diye sordu Casy.

"Eh, fena değil. Doğru dürüst yemek çıkıyor, temiz kıyafet giyiyorsun, yıkanacak yer var. Bazı yönleri oldukça iyidir. Zor yanı, kadınsızlık." Birden güldü. "Bir herif vardı, onu da böyle şartlı salıvermişlerdi," dedi. "Bir ay sonra, bela çıkardı diye alıp geri getirdiler. Biri ona neden kurallara uymadığını sordu. Allah kahretsin, dedi herif. Babamın evinde hiç rahat yok. Ne elektrik var, ne duş, ne banyo. Kitap yok, yemekler boktan. Bizim oraya daha konforlu diye dönmüş. Düzenli yemek yiyebilmek için

dönmüş. Dışarda tek başına, ne yapacağına karar vere vere yaşamak ona bir yalnızlık duygusu vermiş. Bu yüzden de, bir otomobil çalmış, hemen geri dönmüş." Joad tütün kesesini çıkardı, kâğıt destesinden bir tane kahverengi kâğıdı üfleyerek ayırdı, bir sigara sardı. "Hakkı da var," dedi. "Dün gece, acaba nerede yatsam diye düşündüm, korkmaya başladım. Aklıma oradaki ranzam geldi. Hücre arkadaşım olacak o kıpır kıpır uykusuz ne yapıyor diye meraklandım. Birkaç kişiyle bir de müzik topluluğu kurmuştuk. İyi çalışıyorduk. Biri bize, radyoya çıkın dediydi. Bu sabah baktım, kaçta kalkacağımı bilemiyorum. Yattığım yerde zil çalsın diye bekler buldum kendimi."

Casy kıkır kıkır güldü: "İnsan bazen marangozhane gürültüsünü bile özler," dedi.

Sararan, tozlu akşam güneşi, toprağa bir altın rengi eklemişti. Mısır sapları altındanmış gibi gözüküyordu. Bir grup serçe tepelerinde dönüp bir su başına doğru inişe geçti. Joad'un ceketindeki kaplumbağa yeni bir kaçış planının uygulamasına girişti. Joad kasketinin siperliğini buruşturdu. Artık karga kanadı gibi sivri, uzun bir görünüme bürünmeye başlamıştı siperlik. "Gitmeli," dedi. "Güneşte yürümek istemezdim ama eskisi kadar sıcak değil galiba."

Casy toparlandı. "Bizim Tom'u hanidir görmedim," dedi. "Nasılsa bir uğrayacaktım. Uzun zamandır senin ailene inanç desteğini ben sunmuşumdur, karşılığında da ikram ettikleri iki lokmadan başka tek kuruş almış değilim."

"Haydi gel," dedi Joad. "Babam sevinir seni görünce. Hep demiştir zaten... Bu adamın papaz olamayacak kadar uzun şeyi var diye." Ceketini yerden aldı, kaplumbağayla pabuçlar düşmesin diye sıkıştırdı, koltuğuna kıstırdı.

Casy de keten pabuçlarını yakaladı, ayaklarını o pabuçlara soktu. "Ben senin kadar cesur değilim," dedi. "Tozların arasında bir tel ya da cam parçası vardır diye hep korkarım. Ayak parmağımı kesmek en ürktüğüm şeydir."

Gölgenin kenarında bir an kararsız durakladılar, sonra sapsarı güneş ışığının altına, kıyıya varmak için acele eden iki yüzücü

gibi daldılar. İlk birkaç adımı hızlı hızlı attıktan sonra, rahat, düşünceli bir tempoya döndüler. Mısırlar artık gri gölgelerini yana vuruyorlardı. Sıcak tozun o çiğ kokusu havanın her yanını kaplamıştı. Mısır tarlası bitti, yerini koyu yeşil pamuklar aldı. Yaprakları koyu yeşildi ama bir toz tabakasının altındaydı. Kozalar yeni yeni oluşmaya başlıyordu. Bir örnek değildi tarlanın pamukları. Suyu tutan çukur yerlerde bitkiler sık, tepelerde seyrek ve cılızdı. Güneşe karşı mücadele veriyordu her bir sap. Ufka doğru bakınca renkler beje dönüşüyor, görünmez oluyordu. Altlarındaki tozlu yol uzanıp gidiyor, kâh yükseliyor kâh alçalıyordu. Batı tarafında bir akarsu kenarına dizilmiş söğütler, kuzeybatıda nadasa bırakılmış bir tarlada biten yaban otları gözüküyordu. Ama o yanık tozun kokusu yine havayı dolduruyordu. Hava da öyle kuruydu ki, insanın burnundaki sümük hemen kabuğa dönüşüyor, gözler kurumasın diye gözyaşı bezleri habire su salgılıyordu.

Casy, "Bak, toz fırtınası çıkana kadar mısırlar ne güzel büyüyordu, gördün mü?" dedi. "İyi üründü."

"Her yıl," dedi Joad. "Ben kendimi bildim bileli her yıl iyi ürün geliyor olur, ama hiç gelemez. Büyükbabamın dediğine göre, ilk beş yıl iyi olmuş. Yaban otları henüz toprağın içindeyken yani." Yol bir tepeden aşağıya doğru indi, ikincisine tırmanmaya başladılar.

Casy, "Bizim Tom'un evine bir milden çok kalmış olamaz," dedi. "Şu üçüncü tepenin ardında değil miydi?"

"Orada," diye karşılık verdi Joad. "Biri çıkıp çalmamışsa... babamızın çaldığı gibi."

"Baban çalmış mıydı?"

"Tabii çalmış. Onu buranın bir buçuk mil doğusunda bir yerde bulmuş, çekip getirmiş, buraya kurmuş. İçinde eskiden bir aile otururmuş, sonradan bırakıp gitmişlermiş. Dedem, babam ve ağabeyim Noah aslında evin tümünü alıp gelmek istemişler ama kıpırdatamamışlar. Yarısını kesip sürüklemişler. Bir yanı ondan bir gariptir. Ortasından kesip, on iki at ve iki katırla çek-

mişler. Dönüp öteki yarısını da alacak, eskisi gibi birbirine yapıştıracaklarmış ama onlar daha oraya varamadan önce Wink Manley çocuklarıyla çıkagelmiş, öbür yarıyı çalmış. Babamla dedem epey bozulmuşlar. Sonra aradan biraz zaman geçmiş, Wink'le oturup içki içmişler, olup bitenlere gülmekten ölmüşler. Wink sık sık takılır, bizim ev yine azdı, sizinkini getirin de çiftleştirelim, belki birkaç kenef kulübesi doğurur der. Sarhoşluğu pek tatlıdır Wink'in. Ondan sonra babam ve dedemle çok dost olmuşlar. Her fırsatta birlikte oturur, içerlerdi."

"Tom yamandır," diye ona katıldı Casy. Bir tepeden aşağı, tozlar içinde ilerlediler, sonra tırmanışa geçerken adımlarını bir daha yavaşlattılar. Casy alnını kolunun yeniyle sildi, şapkasını tekrar kafasına geçirdi. "Evet," diye tekrarladı. "Tom yamandır. Hele de inançsız biri için, doğrusu müthiş. Bazen ayinlerde, havanın ona da biraz bulaştığını görürdüm. Zıp zıp zıplardı. Bak, inan bana, kutsal ruh bizim Tom'a girmeye başladı mı, yolundan hemen kaçmazsan dümdüz eder seni. Yarış atı gibi deliye döner."

Bir sonraki tepeyi çıktılar, yol bir dere yatağına doğru inmeye başladı. Yatağın iki yanında çirkin, yara gibi girintiler vardı. Ortaya birkaç taş konmuştu. Joad çıplak ayakları üzerinde sekerek karşıya geçti. "Sen babamı bir şey sanıyorsun," dedi. "Herhalde John Amcamı Polk'un orada vaftiz ettiklerini görmedin. Bir zıplıyormuş, bir zıplıyormuş, aklın durur! Piyano kadar çalıların üzerinden, bir o yana, bir bu yana atlıyormuş. Hem de kurt köpekleri gibi uluya uluya. Babam onu görmüş. Babama sorarsan, bu yörelerde kendisinden iyi sıçrayan ayinci yoktur. Bu yüzden hemen kendine amcanın sıçradığının iki katı boyunda bir çalı seçmiş, kırık cam doğuran domuz gibi haykıra haykıra zıpladığı gibi sağ bacağını kırıvermiş. İşte inancını o zaman kaybetmiş babam. Papaz dua edip bacağı iyi etmeyi önermişse de, babam olmaz diye tutturmuş. İlle de doktor istemiş. Doktor falan da yokmuş. Gezici bir dişçi bulmuşlar, ona alçılatmışlar. Papaz yine de bir dua okumuş."

Su yatağının öbür yanındaki yamacı tırmanıyorlardı. Güneş artık inişe geçtiğinden, sıcaklığı iyice azalmıştı. Gerçi hava yine de

sıcaktı ama, o kavurucu ışınlar biraz zayıflamıştı. Yolun iki yanında hâlâ tel gerili çitler vardı. Sağda, pamuk tarlasının orta yerinden bir telli çit de içeriye doğru uzanıyordu. Her iki yanı da aynı pamuktan ekiliydi aslında. Tozlu, kuru, koyu yeşil.

Joad parmağıyla sınır çitini gösterdi: "İşte bizim çit. Aslında oraya çit çekmeye ihtiyacımız yoktu. Ama tel artmıştı, babam da çekmek istedi. Ciddiyet duygusu veriyormuş. Hoş John Amcam bir gece arabasında altı makara telle çıkagelmese, çitimiz mitimiz olmazdı. Tüm telleri babama verdi, karşılığında bir domuz aldı. Teli nereden aldı, hiç bilemedik." Yokuşta yavaşladılar. Ayakları derin toz örtüsüne batıp batıp çıkıyor, toprağı ta yakından hissediyordu. Joad'un gözleri kendi içine, anılarına dönmüştü. İçin için gülüyor gibiydi. "John Amca çok kaçık herifti," dedi. "O domuzu ne yaptığından belli zaten." Güldü, ilerledi.

Jim Casy sabırsız, bekledi. Hikâyenin sonu gelmiyordu. Casy gelsin diye epey bekledi. Sonunda tedirgin bir sesle, "Ne yaptı peki domuzu?" diye sormak zorunda kaldı.

"Hıı? Ha! Onu hemen oracıkta kesti, anamdan ocağı yakmasını istedi. Domuzun pirzolalarını çıkardı, bir tepsiye dizip, yanına da butlarından birini koydu, fırına sürdü. İlk pişeni ilk yiyerek sonuna kadar yumuldu. O dişleriyle buta nasıl giriştiğini görmeye değerdi. Biz çocuklar ağzımızın suyu aka aka çevresine dizildik. Bize biraz verdi ama babama hiç vermedi. Kendi o kadar çok yedi ki, sonunda kustu, uyuyakaldı. O uyurken bizler babamla bir olduk, butu bitirdik. Sabaha John Amcam uyanır uyanmaz ikinci butu fırına soktu. Babam ona, 'John, bütün domuzu yiyecek misin?' diye sorduğunda, 'Niyetim öyle, Tom,' dedi. 'Tek korkum, ben yiyip bitiremeden birazı bozulursa diye. İstersen bir tabak da sen al, bana da tel kangallarının birazını geri ver.' Eh, babam da aptal değildi elbette. John Amcamın bıkıp usanana kadar domuz yemesine izin verdi. Sonunda John Amcam arabasına binip giderken daha domuzun yarısı bile bitmemişti. Babam ona, 'Neden gerisini tuzlayıp saklamıyorsun?' diye sordu. Oysa John Amcam hiçbir şeyi yarım yapanlardan değildi. Domuz istedi mi, bütün bir domuz ister, do-

muzla işi bitti mi de geriye domuz kalsın istemezdi. Aldırış etmedi, bastı gitti, kalan eti babam tuzladı."

Casy, "Eğer hâlâ papaz olsaydım, bundan bir ders çıkarır, sana da söylerdim," dedi. "Ama artık yapmıyorum öyle şeyler. Bunu neden yaptı dersin?"

"Bilmem," dedi Joad. "Belki canı domuz istedi. Aklıma geldikçe ben bile acıkıyorum. Dört yıldır dört dilim kızarmış domuz yemek kısmet oldu. Her Noelde bir dilim."

Casy hayale katkıda bulundu: "Belki de Tom besili danalarından birini keser sana."

Joad tiksintiyle güldü: "Babamı bilmezsin. Bir tavuk kesse, feryadın çoğu babamdan çıkar, tavuktan değil. Öğrenemedi gitti. Her yıl bir domuzu Noele ayırır, domuz kalkar, fazla beslenmekten eylül ayında çatlayıp ölür, kimse de yiyemez. Oysa John Amcamın canı domuz istedi mi, yerdi. Ne yapar eder yerdi."

Tepenin doruğuna adım attılar, Joad'ların evini aşağıda gördüler. Joad durdu. "Eskisi gibi değil," diye mırıldandı. "Şu eve bak. Bir şey olmuş. Kimse yok burada." İkisi yan yana durup aşağıdaki damlar topluluğuna baktılar.

5

Toprak sahipleri topraklarına geldiler. Ya da çoğunlukla olduğu gibi, onların bir sözcüsü geldi. Kapalı otomobillerle geldiler, kuru toprağı parmaklarıyla yokladılar, yer yer burgular sokup toprak testleri yapmaya kalktılar. Kapalı otomobiller tarlaların kenarı boyunca ilerlerken, kiracılar güneşin vurduğu kapı eşiklerinden tedirgin tedirgin baktılar. Sonunda mal sahipleri kapıların önüne vardı, arabalarından inmeksizin, pencereden konuşmaya koyuldular. Kiracılar bir süre arabanın yanında ayakta dikildi, sonra çömeldi, toprağa bir şeyler çizmek üzere değnek buldular bir yerlerden.

Açık duran kapılarda kadınlar durmuş, dışarıya bakıyordu. Onların arkasında da çocuklar vardı. Mısır püskülü saçlı, kocaman gözlü, bir çıplak ayağı öteki çıplak ayağının üzerine basan, ayak parmakları durmadan kıpırdayan çocuklar. Kadınlarla çocuklar, erkeklerinin mal sahipleriyle konuşmasını seyrediyordu. Sessizdiler.

Mal sahiplerinin kimisi yumuşak davranıyordu. Çünkü yapmakta oldukları işten nefret ediyorlardı. Bir kısmı da çok öfkeliydi. Çünkü zalim davranmaktan nefret ediyorlardı. Bazısı da soğuktu. İnsanın soğuk olmadıkça mal sahibi olamayacağını çoktan öğrenmişlerdi. Sonuç olarak her biri, kendi boylarından büyük bir kıskaca sıkışmış gibiydiler. Bir kısmı, kendilerini bu işe zorlayan matematikten iğreniyor, bir kısmı korkuyor, bir kısmı da o matematiğe tapıyordu. Düşünceden, duygudan kaçacak bir yol sağlıyor diye. Eğer toprağın sahibi bir banka ya da mali şirketse, o zaman farklı sözler söylüyordu temsilci. "Banka... ya da şirket... ihtiyaç duyuyor, istiyor... direniyor... almak zorunda..." gibi sözler söylüyordu. Sanki banka ya da şirket bir canavarmış, düşünceleri ve duyguları

varmış, o adamın kendisini de esir almış gibi. Bu tipler, o banka ya da o şirketin sorumluluğunu hiç üstlenmiyordu, çünkü onlar insandı ve esirdi, bankalar ise makineydi ama aynı zamanda patrondu. Mal sahiplerinden bazıları böylesine soğuk ve güçlü efendilerin kölesi olmaktan biraz gurur duyuyordu. Otomobillerinde oturup durumu anlattılar. Biliyorsunuz, toprak fakir. Siz de çok uzun zamandır uğraşıyorsunuz. Tanrı da biliyor ya!

Çömelmiş duran kiracılar başlarını salladılar, meraklandılar, toprağa şekiller çizdiler... evet, biliyorlardı. Tanrı da biliyordu, doğru. Şu toz bir uçmasaydı öyle. Üst topraklar yerli yerinde kalsa, durum pek de o kadar kötü olmazdı.

Toprak sahipleri yavaş yavaş can alıcı noktaya varmak üzere, sözlerine devam ettiler: Biliyorsunuz, toprak giderek fakirleşiyor. Pamuk ne yapar toprağa, hepiniz bilirsiniz... soyar, soğana çevirir. Tüm kanını emer tüketir.

Çömelenler başlarını salladılar. Biliyorlardı, Tanrı da biliyordu ya! Sırayla ekim yapabilselerdi, arada bir toprağa kan verecek ürünler ekebilselerdi!

Ama çok geçti artık. Toprak sahipleri, kendilerinden daha güçlü olan canavarın neler kurduğunu, neler düşündüğünü açıkladılar. İnsan başkaydı. Aldığı ürün bir tek karnını doyurmasına, bir de vergisini ödemesine yetse, toprağını elinde tutabilirdi insan... bu mümkündü.

Evet, mümkündü... günün birinde ürün olmayıp, bankadan borç almak zorunda kalıncaya kadar. İnsan, insan olarak bunu yapabilir.

Oysa bakın... banka ya da şirket bunu yapamaz. Çünkü o yaratıkların soludukları hava değil, yedikleri de et değil. Onların soluduğu kâr, yedikleri de anaparanın faizi. Eğer bunları bulamazlarsa ölürler onlar. Siz havasız, etsiz kalınca nasıl ölüyorsanız, öyle. Üzücü bir durum, tamam, ama bu böyle! Böyle işte!

Çömelen adamlar gözlerini kaldırdılar, anlamaya çalıştılar. Biraz daha direnemez miyiz? Belki gelecek yıl ürün iyi olur. Tanrı bilir ne kadar pamuk çıkacağını gelecek yıla. Bunca savaş da var-

ken... kaça gider kim bilir o pamuklar! Pamuktan patlayıcı madde yapılınıyor mu? Üniforma yapılmıyor mu? Savaşların sayısı bollaşsa, pamuk fiyatı göklere fırlar. Belki gelecek yıl. Soru soran gözlerle baktılar.

Biz buna güvenemeyiz. Banka denilen canavara habire kâr gerekli. Bekleyemez ölür. Olmaz... vergiler bir yandan işliyor. Canavar büyümeyi kesti mi, hemen ölür. Aynı boyda yaşayıp gidemez.

Yumuşak parmaklar otomobil pencerelerinin pervazlarını döverken, sert parmaklar yere desen çizen değneklerin çevresinde sıkıştı. Güneşin vurduğu kapı eşiklerinde kadınlar içlerini çekip ayak değiştirdiler, deminden beri aşağıda olan ayaklarını bu sefer yukarı kaldırdılar. Parmaklar yine kıpır kıpırdı. Köpekler gelip mal sahiplerinin arabalarını kokladı, dört lastiğe peşpeşe işedi. Tavuklar güneşli tozlara yattı, tüylerini kabartıp, o temizleyen tozun tenlerine kadar işlemesini sağladılar. Küçük ağıllardan domuzlar soru sorarcasına homurdandı, çamurlar arasında eşelendiler.

Çömelen adamlar başlarını tekrar eğdiler. Ne yapmak istiyorsunuz? Ürünün daha da az bir payına razı olamayız... karnımız şimdi bile yarı yarıya aç. Çocuklar hiç doyamıyor. Üstte yok, başta yok, yırtık pırtık paçavralar içindeyiz. Tüm komşular aynı durumda olmasa, dualara katılmaya bile utanırdık.

Mal sahipleri sonunda can alıcı noktaya gelebildiler. Ortakçılık sistemi artık yürümez. Traktörü olan bir tek adam, on iki, on dört ailenin yaptığını yapabilir. Ona bir maaş ver, tüm ürünü al. Böyle yapmak zorundayız. Bizim de hoşumuza gitmiyor ama canavar hasta. Bir şey oldu canavara.

Ama öldürürsünüz toprağı pamuk ekince.

Biliyoruz. Pamuğu çabucak almamız gerek. Toprak ölmeden önce. Sonra satacağız toprağı. Doğuda yaşayan bir yığın aile, hep kendi bir karış toprağına sahip olmanın özlemi içinde.

Kiracılar telaş içinde başlarını kaldırıp baktılar. Ama biz ne olacağız? Ne yiyip ne içeceğiz?

Siz bu topraklardan gitmek zorundasınız. Evlerinizin yeri sürülüp ekilecek.

Çömelmiş adamlar öfkeyle ayağa kalktılar. Dedemiz aldı bu toprağı. Almak için Kızılderilileri öldürmek, kovalamak zorunda kaldı. Babamız burada doğdu. Yabani otları, yılanları o öldürdü. Sonra kötü bir yıl oldu, babam borç almak zorunda kaldı. Biz de burada doğduk. Şu kapının içindeki çocuklarımız da burada doğdu. Evet, babam borç almak zorunda kaldı. O zaman toprak bankanın oldu ama biz yine kaldık, yetiştirdiğimizin bir kısmı bizim oldu.

Biliyoruz. Bunların hepsini biliyoruz. Ama iş bizde değil, bankada. Banka dediğin insana benzemez. On beş bin dönüm toprağı olan insan da insana benzemez zaten. Canavardır.

Elbette, diye bağırdı kiracılar. Ama burası bizim toprağımız. Biz ölçtük, biz sınır çizdik buraya. Bu topraklar üzerinde doğduk, öldürüldük, öldük. İyi toprak olmasa, kötü toprak olsa da bizim burası. Bu yüzden bizim. Burada doğduk, çalıştık, öldük diye. Sahipliği yaratan budur, üzerinde sayılar yazılı bir kâğıt parçası değil.

Üzgünüz. Biz demiyoruz. Canavar diyor. Banka insana benzemez.

Evet, ama banka da insanlardan kuruludur.

Yo, orada yanılıyorsunuz... çok yanılıyorsunuz. Banka, insan olmayan bir varlıktır. Bankadaki herkes, bankanın her yaptığından nefret eder. Ama banka onu yine de yapar. Banka insanın dışında bir şeydir, söylüyorum size. Canavardır. Onu insanlar yaratmıştır ama, insanlar kontrol edemez.

Kiracılar bağırdı. Dedemiz Kızılderilileri, babamız yılanları öldürdü bu topraklar için. Belki biz de bankaları öldürürüz... bankalar Kızılderililerden de, yılanlardan da beter. Belki biz de savaşmak zorundayız toprağımızı korumak için... babamızla dedemizin yaptığı gibi.

Bu sefer mal sahipleri kızdı. Gitmeniz gerek.

Ama bizim burası, diye bağırdı kiracılar. Biz...

Yo, banka buranın sahibi. Canavar. Sizin gitmeniz gerek.

Silaha sarılırız. Kızılderililer geldiğinde dedemin yaptığını yaparız. Ne yaparsınız o zaman?

Eh, ilkin şerif gelir, sonra da asker. Burada kalmanız hırsızlık, kalmak için adam öldürmeniz cinayet sayılır. Canavar insan değildir ama, insanlarına istediğini yaptırabilir.

Ama gitsek nereye gideriz? Nasıl gideriz? Paramız yok ki.

Kusura bakmayın, dedi mal sahipleri. Bundan banka sorumlu olamaz. Bundan on beş bin dönümün sahibi sorumlu olamaz. Şu anda, size ait olmayan bir toprağın üzerindesiniz. Belki bu patırtı bittikten sonra, sonbaharda pamuk falan toplayabilirsiniz. Belki işsizlik sigortasına yazılırsınız. Batıya, Kaliforniya'ya gitsenize! Orada iş bol, hava da hiç soğumuyor. Nereye elinizi uzatsanız, avucunuza bir portakal düşüyor. Her an, hasat işçiliği sağlayacak bir ürün var. Ne diye gitmiyorsunuz oraya? Mal sahipleri arabalarını çalıştırdılar, çektiler, gittiler.

Kiracılar tekrar çömelip oturdular, değnekleriyle toza şekiller çizdiler. Doluya koydular almadı, boşa koydular dolmadı. Güneş yanığı suratları, güneş yemiş gözleri ışıklıydı. Kadınlar tedbirli adımlarla kapı eşiklerinden çıkıp erkeklerine doğru ilerlediler, çocuklar da kadınların peşi sıra, her an kaçmaya hazır, yanaştılar. Yaşı büyükçe olan çocuklar babalarının yanına çömeldi, bu hareketle erkek sayılmaya çalıştı. Bir süre sonra kadınlar sordu. Ne istiyorlarmış?

Erkekler bir an başlarını kaldırıp baktı. Gözlerinde acılar tutuşuyordu. Buradan gitmemiz gerekmiş. Bir traktör, bir adam. Fabrika gibi.

Nereye gideriz? diye sordu kadınlar.

Bilmiyoruz. Bilmiyoruz.

Kadınlar hızla ama sessizce evlere çekildiler, çocukları da önlerine kattılar. Bu kadar incinmiş bir erkeğin birden öfkeleneceğini, sevdiklerine bile kızabileceğini biliyorlardı. Erkekleri tozların ortasında, düşünmek üzere kendi başlarına bıraktılar.

Bir süre sonra belki kiracı başını kaldırıp çevresine bakacaktı... on yıl önce taktırdığı tulumbaya, tulumbanın kıvrık koluna, kolun kenarındaki demirden oyma çiçek desenlerine, üzerinde binlerce tavuk kestiği kütüğe, sundurmada yatan el sabanına, üzerinde asılı sallanan yemliğe.

Çocuklar evlerde kadınların çevresini sardılar. Ne yapacağız, Anne? Ne yapacağız?

Kadınlar, bilmiyoruz henüz, dedi onlara. Sen çık, oyna. Ama babana sokulma, belki dayak yersin. Sonra kadınlar işlerine devam etti. Ama iş görürken bir yandan dışarıda, tozların arasında çömelip düşünen erkeklerden gözlerini ayırmadı.

Traktörler yolları aşıp tarlalara girdi. Böcek gibi kıpırdayan kocaman yaratıklardı. Böceklerdeki o inanılmaz kuvvet onlarda da vardı. Toprağın üzerinde ilerlediler, iz bıraktılar, döndüler, o izi buldular. Dizel motorları, hareketsiz durdukları zaman bile mırıldanıyor, harekete geçtiler mi kükrüyor, sonra tek düze bir tempoya oturuyordu. Basık burunlu canavarlar tozları önce kaldırıyor, sonra burunlarını o toza sokuyor, dere tepe dümdüz gidiyorlardı. Ne çit görüyordu gözleri, ne bahçe, ne ev. Sanki toprak üzerinde değil de, kendi özel yatakları üzerinde gidiyorlardı. Tepelere de aldırış ettikleri yoktu, çukurlara da, su yataklarına da, çitlere de, evlere de.

O demir koltuktaki adam da insana benzemiyordu. Eldivenleriyle, dalgıç gözlüğüyle, ağzını burnunu kapatan lastik maskeyle, o da canavarın bir parçasıydı, bir robottu.

Silindirlerin sesi tüm alana dağıldı, havayla ve toprakla birleşti, o zaman toprak da, hava da, onunla birlikte titreşir oldu. Sürücü kontrolü altına alamazdı onu... dosdoğru ilerleyip dümdüz gidiyor, bir düzine çiftliği yarıp ortasından geçiyor, sonra da dönüp yine dümdüz geliyordu. Kontrol kollarını biraz çevirmek, yönünü değiştirebilirdi. Ama sürücünün elleri hiç çeviremezdi o kolları. Çünkü traktörü yaptıran, traktörü göreve yollayan canavar her nasılsa sürücünün ellerine de, beynine de, kaslarına da sızmış, gözlüğü onun gözüne, maskeyi ağzına takarken sözlerini maskelemiş, zihnini gözlüklemiş, algılarını da gözlükleyip itirazını da maskelemişti. Artık toprağı toprak olarak göremiyordu o. Oradan gelen toprak kokusunu da alamıyordu. Ayakları yere değmiyor, toprağın sıcaklığını, gücünü çekemiyordu içine.

O yalnızca demir koltukta oturuyor, ayaklarıyla demir pedallara basıp duruyordu. Kendi gücünün uzantısı olan canavarı alkışlayamıyor, ona kızamıyor, küfredemiyor, onu teşvik edemiyordu. Bu yüzden kendisini de alkışlayamıyor, kendisine de kızamıyor, küfredemiyor, kendisini de teşvik edemiyordu. Toprağı ne tanıyor, ne ona güveniyor, ne de ona yakarıyordu. Düşen bir tohum eğer yeşermezse, hiç önemi yoktu ona göre. Taze bir fide, kuraklıktan kurusa ya da selden boğulsa hiç önem taşımazdı... sürücü için de, traktör için de.

Toprağa duyduğu sevgi, bankanın duyduğundan fazla değildi. Ha, bakın, traktöre hayranlık duyabilirdi... o mekanik yüzeyine, o taşkın gücüne, patlayan silindirlerinin gürültüsüne; ama o da onun kendi traktörü değildi ya! Traktörün ardında pırıl pırıl diskler dönüp duruyor, bıçaklarıyla toprağı kesiyorlardı. Bu, toprağı sürmek değildi. Ameliyat etmekti. Kesilmiş toprağı sağa atıyor, sonra ikinci sıra dişliler onu tekrar kesip bu sefer sola atıyordu. Dilimleyen bıçaklar pırıl pırıldı. Kesilmiş toprak cilalıyordu onları. Dişlilerden sonra da, toprağı demir dişleriyle tarayan taraklar geliyordu. Tarakların ardında upuzun tohumlayıcılar... on iki tane, kıvrık, demirden penis. Ereksiyonu dökümhaneden, orgazmları şanzımandan geliyor, sistemli biçimde, hiçbir ihtiras duymaksızın ırzına geçiyorlardı toprağın. Sürücü, demir koltuğunda oturuyordu. Kendi isteği olmayan dümdüz rotasından, kendi malı olmayan, hiçbir sevgi duymadığı traktöründen, kontrolü altına alamadığı gücünden gurur duyuyordu. O ürün büyüdüğü, hasat edildiği zaman, kimsenin eli sıcak toprak topağına değmemiş, kimsenin parmakları arasından yere toprak elenmemiş olacaktı. Ne kimse tohuma eliyle dokunmuş, ne kimse büyümesi için özlem duymuş olacaktı. İnsanoğlu kendi yetiştirmediği şeyi yiyecekti. Ekmeğiyle arasında bir yakınlık olmayacaktı. Toprak o demirlerin altında doğuracak, yavaş yavaş o demirlerin altında ölecekti. Söz konusu olan sevgi ya da nefret değildi çünkü. Ne hayır dua vardı ortada, ne lanet.

Öğlen olduğunda traktörün sürücüsü bazen kiracı evlerinden birinin yakınında durup yemek paketini orada açardı: Yağlı kâğıda sarılı sandviçler. Beyaz ekmekli, arası turşulu, peynirli, söğüş etli, yanında da yedek parça gibi paketlenmiş bir dilim turta. İştahsız yerdi yemeğini. Henüz oradan taşınmamış olan kiracılar onu görmek için yaklaşır, gözlüğünü, lastik maskesini çıkarmış durumdayken nasıl acaba diye suratını görmeye çalışır, o gözlüğün, o maskenin bıraktığı toz izlerini seyrederlerdi. Traktörün egzozu bu ara tıkırdamayı sürdürürdü. Çünkü yakıt öyle ucuzdu ki, motoru kapatıp da sonradan o dizel burunu yeniden ısıtmaya uğraşmaktansa, çalışır halde bırakmak daha hesaplı gelirdi. Meraklı çocuklar yaklaşır, ağızlarında kızarmış hamur parçalarını kemirerek, üstleri başları yırtık pırtık, seyrederlerdi adamı. O yemek paketini açıp sandviçlerini ortaya çıkarırken aç gözlerle bakarlar, turşunun, peynirin, söğüş etin kokusu, açlıktan keskinleşmiş burunlarına gelirdi. Konuşmazlardı şoförle. Lokmaları çiğneyişine bakmazlardı. Gözleri habire sandviçi tutan eli izlerdi. Bir süre sonra, evinden vaktinde taşınamamış olan kiracı da gelir, traktörün yanındaki gölgeye çömelirdi.

"Yahu, sen Joe Davis'in oğluymuşsun!"

"Tabii," derdi sürücü.

"E, ne diye yapıyorsun bu işi o halde... kendi halkına karşı?"

"Günde üç dolar. Bir tek öğün için sürünüp onu da bulamamaktan usandım. Karım var, çocuklarım var. Karnımızı doyurmak ister. Günde üç dolar, hem de her gün geliyor."

"Doğru. Ama senin günde üç doların yüzünden, on beş yirmi aile hepten aç kalıyor. Yüz kişi yollara düşüyor, yerinden yurdundan oluyor... sen günde üç dolar kazanasın diye. Hak mı bu?"

Sürücü o zaman, "Ben o kadarını düşünemem," diyor. "Ben kendi çocuklarımı düşünmek zorundayım. Günde üç dolar, hem de her gün geliyor. Zaman değişiyor arkadaş, sen farkında değil misin? Eğer bir traktörünle iki, beş, hatta on dönüm toprağın yoksa, artık geçimini topraktan sağlayamıyorsun. Bundan böyle senin, benim gibi küçük adamlara tarlalarda ekmek yok. Vay benim neden Ford fabrikam yok, neden telefon şirketi benim değil diye patırtı

çıkarabilir misin? Tarla ürünü de öyle artık. Çaresi yok. Bir yerlerden günde üç dolar bulup kazanmak zorundasın. Tek yolu bu."

Kiracı düşünüyor: "Amma da garip. İnsanın bir karış toprağı oldu mu, o toprak artık o insandır. O insanın bir parçasıdır. O insana benzer. Eğer o arazinin üzerinde yürüyorsa, o araziyi işliyorsa, o acı çekerken üzülüyor, yağmur yağdıkça seviniyorsa, o mülk o adamın kendisi olur. Adam da... ona sahip olduğu için büyür. Başarılı olmasa bile, toprağıyla büyük olur. Böyledir bu."

Sürücü turtayı çiğniyor, fazla yanmış hamurunu savurup atıyor: "Zaman değişti, sen farkında değil misin? Böyle şeyler düşünmek, çoluk çocuğunun karnını doyurmaz. Günde üç doları alacaksın, çocukları doyuracaksın. Başkasının çocuklarını düşünmek senin üstüne vazife değil. Sen kendi çocuklarını düşüneceksin. Böyle şeyler konuşuyor diye adın çıkarsa, kimse sana üç dolar vermez. Tek düşündüğün şey günde üç doları kazanmak değilse, patronlar hiç vermez sana günde üç doları."

"Yüz kişi yollara düştü senin üç doların uğruna. Nereye gideceğiz biz?"

"İyi ki hatırlattın," diyor sürücü. "Artık çıkman gerek. Yemeğim bitsin, senin avluya giriyorum."

"Bu sabah kuyuyu doldurdun bile."

"Biliyorum. Düz çizgi boyunca gitmem gerek. Ama yemekten sonra, avluna geliyorum. Yine çizgiyi düz tutmalı. Hem... bak, sen babamı, Joe Davis'i tanıyorsun. Onun hatırına sana bir şey söyleyeyim. Bana emir verdiler... eğer bir aile henüz evden çıkmamışsa... bir kaza çıkarırsam... yani, anlıyorsun... fazla sokulur da evin birazını çökertirsem... belki açıktan birkaç kuruş verecekler. Çocuklarımın en küçüğü de daha pabuç yüzü görmedi."

"Ben bu evi kendi ellerimle kurdum. Çatıyı örtebilmek için kıvrık çivileri çekiçle düzleyip çaktım. Kirişleri birer birer telle bağladım yerine. Benim burası. Kendim kurdum. Yıkmaya kalktığın anda elimde tüfeğimle pencerede bulursun beni. Yaklaştığın anda tavşan gibi delerim postunu."

"Suç bende değil ki! Elimden hiçbir şey gelmez benim. Denileni yapmazsam işimden kovulurum. Hem baksana... de ki beni öldürdün, ha? Seni hemen asarlar ama çok geçmeden traktöre başkasını bindirir yollarlar, evi o yıkar. Sen öldüreceğin adamı iyi seçmiyorsun." "Haklısın," dedi kiracı. "Kim verdi bu emri sana? Onun peşine düşeyim ben. Esas onu öldürmek gerek."

"Yanılıyorsun. O da emri bankadan aldı. Banka ona, 'Ya bu insanları bu alandan temizlersin ya da seni işinden kovarım,' demiştir."

"Eh, bu bankanın bir başkanı var elbet. Bir yönetim kurulu var. Tüfeğimi doldurur bankaya dalarım."

Sürücü bu sefer, "Birinden duyduğuma göre banka da emirleri Doğu'da bir yerden alıyormuş," dedi. "Gelen emirlerde ya kâr edersiniz ya da sizi kapatırız, deniyormuş."

"Ama bunun sonu neresi? Kimi vuracağız biz? Beni açlıktan öldürmek isteyen herifi gebertmeden ölmek istemiyorum."

"Onu bilemem. Belki de vuracağın kimse yoktur. Belki insan değil bunun suçlusu. Belki de senin dediğin gibi, toprağın, mülkün kendisi yaratıyor bu dertleri. Her neyse, ben sana aldığım emri söyledim."

"Düşünmem gerek," dedi kiracı, "Hepimizin düşünmesi gerek. Bunu durdurmanın bir yolu olmalı. Deprem değil, yıldırım değil bu. İnsanoğlunun başının altından çıkan kötü bir durum var. Elbette bir çaresi vardır bunun." Kiracı kapının eşiğine oturdu, sürücü motorunu gürletti, harekete geçti, dişliler kalkıp iniyor, tırmıklar tarıyor, tohumlayıcının erkeklik organları toprağa dalıp çıkıyordu. Traktör avlunun bir ucundan girip öbür ucundan çıktı, basıla basıla katılaşmış topraklar bir anda tohumlanmış tarla oldu. Traktör bir daha geçti, ekilmemiş kısmın eni üç metre kaldı. Sonra bir daha döndü. Demir çamurluk evin köşesine bindirdi, duvar yıkıldı, küçük ev temeli üzerinde oynadı, olduğu gibi yana doğru devrildi, böcek gibi ezildi. Sürücünün gözlerini gözlük, ağzıyla burnunu lastik maske örtüyordu. Traktör düz bir çizgiyi izleyerek ilerledi, hava ve toprak onun gürültüsüne eşlik ederek titreşti. Kiracı elinde tüfeğiyle onun ardından baktı. Yanında karısı, ardında sessiz çocukları duruyordu. Hepsi birlikte traktörün ardından baktılar.

6

Peder Casy ile genç Tom tepede durup aşağıya, Joad'ların evine doğru baktılar. Küçük, boyasız evin bir köşesi iyice ezikti. Temelinden öylesine itilmişti ki, bir yana doğru çarpılmış, kör ön pencereleri ufuk çizgisinin çok üstlerinde, gökyüzünün olmayacak bir noktasına bakakalmıştı. Çitler gitmiş, ön bahçede pamuklar büyümüş, evin duvarlarına dayanmıştı. Ambarın çevresinde de hep pamuk vardı. Sundurma yana yatık duruyor, duvarlarına yine pamuklar değiyordu. Eskiden çocukların ayakları, atların nalları, arabanın tekerleri döve döve sertleştirmişti bu avluyu. Şimdi ise baştan başa sürülüp ekilmiş bir tarlaydı. Koyu yeşil, üzeri tozlu pamuk bitkileri kaplamıştı her yanı. Genç Tom, kurumuş at yalağının başındaki söğüde uzun uzun baktı: "Tanrım!" dedi sonunda. "Cehenneme dönmüş buralar. Kimse oturmuyor ki artık burada!" Sonunda hızla tepeden aşağıya doğru inmeye koyuldu, Casy de onu izledi. Tom boş ambarın içine doğru baktı. Yerlerde biraz saman çöpü kalmıştı. Köşede katırı bağladıkları kol da duruyordu. O bakarken yerde bir çıtırtı duyuldu, bir fare ailesi samanların altında görünmez oldu. Joad bu sefer çarpılmış alet deposunun kapısında durdu. İçeride alet falan yoktu. Bir sabanın kırık burnu, köşede biraz saman, bir kırık demir tekerlek, farelerin kemirdiği bir katır yuları, bir galonluk yassı bir gaz tenekesi... üzeri yağ ve toz içinde, duvardaki çiviye asılı yırtık bir işçi tulumu. "Hiçbir şey kalmamış," dedi Joad. "Güzel aletlerimiz vardı. Hiçbiri kalmamış."

"Eğer hâlâ papazlık yapıyor olsam, sana burayı Tanrı çarpmış derdim. Ama artık hiçbir şey diyemem. Ne olup bittiğini bilmiyorum. Buralardan uzaktaydım. Kulağıma da hiçbir şey gelme-

di." Beton kuyunun başına doğru birlikte yürüdüler. Oraya varmak için pamukları yarıp aralarından geçmeleri gerekti. Bitkilerin tepelerinde kozalar oluşmaktaydı. Ekilmiş topraktı artık buralar.

"Burayı hiç ekmezdik," dedi Joad. "Hep boş tutardık bu kısmı. Şimdi buraya at soksan, pamukları ezer." Durup, kurumuş yalağa baktılar. Her yalağın altında biten normal otlar yoktu artık. Yalağın kocaman, kütükten küveti de kurumuş, çatlamıştı. Kuyu çıkrığının tulumbayı tutan somunları dışarı fırlamıştı. Üzerlerindeki vidalar gitmişti. Joad eğilip kuyunun içine baktı, aşağıya tükürüp dinledi. Bir topak toprağı kuyuya attı, tekrar dinledi. "İyi kuyuydu bu," dedi. "Şimdi su sesi gelmiyor." Eve girmeyi canı istemiyor gibiydi. Kuyuya peşpeşe topakları atıp atıp duruyordu. "Belki de öldü hepsi," dedi. "Ama kulağıma gelirdi. Biri söylerdi nasılsa."

"Belki de evde sana bir mektup falan bırakmışlardır. Çıkacağını biliyorlar mıydı?"

"Bilmem," dedi Joad. "Yoo, herhalde bilemezlerdi. Bir hafta öncesine kadar ben bile bilmiyordum."

"Gel, evin içine bakalım. Yamulup yumulmuş. Biri bir şeyle vurmuş, canına okumuş." Sarkık duran eve doğru ilerlediler. Verandanın çatısını tutan direklerden ikisi yerinden oynadığı için çatının bir ucu sarkmış, yere değiyordu. Evin de köşesi çökmüştü. Yarılmış tahtaların arasından, köşedeki odanın içi görünüyordu. Ön kapı içe doğru açıktı. Onun dışındaki sağlam yarım kapı da dışa açık, menteşelerinde sallanıyordu.

Joad basamakta durakladı. Otuza otuz yekpare bir kütüktü basamak: "Eşik burada," dedi. "Ama onlar gitmiş... ya da anam ölmüş." Ön kapının dışındaki yarım kapıyı gösterdi. "Anam buralarda olsa, şu kapıyı mutlaka kapatır, çengellerdi. Hep yapardı bunu... o kapıyı ölse açık bırakmazdı." Gözleri duygu doluydu. "Jacobs'ların domuzu evlerine girip bebeği yediğinden beri. Milly Jacobs bir ara çıkıp ambara gitmiş. Döndüğünde domuz bebeği hâlâ yiyormuş. Milly Jacobs yine gebeymiş o sıra. Delirivermiş. Hiç düzelmedi bir daha. O gün bugündür bir tuhaftır. Ama anam bundan dersini aldı. Kendi evde yokken asla domuz

kapısını açık bırakmazdı. Hiç unutmazdı onu. Yoo, gitmiş hepsi... ya da ölmüşler."

Döşemeleri çatlamış verandaya atladı, gidip mutfağa baktı. Camlar kırılmış, atılan taşlar içeride, yerlerde yatıyordu. Yer de, duvarlar da eğri büğrüydü. Her tarafı tozlar kaplamıştı. Joad parmağıyla kırık camları, yerdeki taşları gösterdi: "Çoluk çocuk," dedi. "Bir cam kırmanın aşkına yirmi mil gider bunlar. Ben de öyleydim. Bir ev boşaldı mı hemen bilirler. Nasıl oluyorsa, hemen bilirler. Birileri taşındığı anda çocukların ilk yaptığı bu olur." Mutfakta hiç eşya yoktu. Ocak gitmişti. Borunun duvardaki deliğinden şimdi ışık giriyordu. Tezgâhın üstünde eski bir bira açacağıyla tahta sapı gitmiş kırık bir çatal yatıyordu. Joad dikkatle adımını atıp içeriye girdi. Yer döşemeleri onun ağırlığı altında inledi. *Philadelphia Ledger* dergisinin eski bir sayısı yerde, duvara dayanmış duruyordu. Sayfaları sararmış, kıvrılmıştı. Joad yatak odasına baktı... yatak yok, koltuk yok, hiçbir şey yok. Duvarda bir Kızılderili kızın renkli resmi, üzerinde "kızıl kanat" diye yazılı. Duvarda karyolanın başlığı, köşede yandan düğmeli bir kadın pabucu. Burnu kıvrılmış, yan basılmaktan çarpılmış. Joad onu eline alıp baktı. "Bunu hatırlıyorum," dedi. "Anamındı bu. Eskimiş artık. Anam severdi bu pabuçları. Yıllarca sakladı. Yo, gitmişler... her şeyi de almış, götürmüşler."

Güneş iyice alçalmış, artık çarpık pencerelerden içeri giriyordu. Kırık camların kenarlarına düştükçe yansıyıp parıldamaktaydı. Joad sonunda döndü, çıktı, verandayı geçti. Kenarına varınca oturdu, çıplak ayaklarını otuza otuz basamak üzerine bastı. Akşamın ışığı tarlalara düşmüş, pamuk bitkileri yere uzun gölgeler düşürür olmuşlardı. Cılız söğüt ağacı da uzun bir gölge sermişti yere.

Casy, Joad'un yanına oturdu: "Sana hiçbir şey yazmadılar mı?" diye sordu.

"Hayır. Dedim ya, yazı yazan tipler değillerdi. Babam yazmasını bilirdi ama, yazmazdı o da. Hoşlanmazdı. Ödü kopardı yazı yazmaktan. Gerektiğinde katalogdan mal siparişi yapabilirdi herkes gibi. Ama laf olsun diye mektup yazdığını hiç bilmem."

Yan yana oturup uzaklara doğru baktılar. Joad dürülmüş ceketini yanına, verandanın tabanına koydu. Ne yapacağını bilmeyen elleri bir sigara sardı, düzledi, yaktı, içine derin bir soluk çekti, burnundan dumanları üfledi: "Bir terslik var," dedi. "Nedir, tam anlayamıyorum. İçimde bir duygu, çok büyük bir terslik var diyor. Bu ev böyle çarpılmış, bizimkiler çekmiş, gitmiş."

Casy, "İşte seni vaftiz ettiğim yer şu hendeğin orası," dedi. "Kötü çocuk değildin ama çok yaramazdın. O kızın örgülerine buldog gibi asılmıştın. İkinizi kutsal ruh adına vaftiz ettik de yine bırakmadın örgüleri. Baban bana, 'Suyun altına sok keratayı,' dedi. Kafanı bastırdım. Suyun üstüne köpükler çıkmaya başladı. Ancak o zaman bıraktın kızın örgüsünü. Kötü değildin ama, yaramazdın. Bazen böyle yaramaz çocuklar büyüyünce çok inançlı oluverirler."

Sıska, boz bir kedi ambarın ardından çıktı, pamukların arasından geçe geçe verandanın ucuna kadar geldi. Sessizce sıçradı, verandaya çıktı, oradaki iki adama doğru, karnını yere alçalta alçalta ilerledi. Sonunda arkadan ikisinin arasına yaklaştı, oturdu. Kuyruğu yerde dümdüz uzanmıştı. Son iki santimlik ucu kıpır kıpır kıpırdanıyordu. Kedi de oturdu, adamların baktığı uzak ufuklara doğru baktı.

Joad dönüp onu gördü: "Vay canına! Bak kim gelmiş. Demek geride kalan biri varmış!" dedi. Elini uzattığında kedi onun yetişemeyeceği bir yere sıçradı, oturdu, patisini yalamaya koyuldu. Joad baktı. Yüzünde şaşkın bir ifade vardı. "Anladım ne olduğunu!" diye bağırdı birden. "Şu kediden anladım!"

Casy, "Bana kalırsa bir değil, bir yığın terslik olmuş," dedi.

"Yoo, sorun yalnız bu evde değil. Kedi neden komşulardan birine sığınmadı? Neden örneğin Rance'lerin evine kapılanmadı? Neden kimse gelip bu evin doğramalarını falan çalmadı? En az üç aydır boş bu ev. Ama doğramalarını çalan da olmamış. Ambarın ahşabı birinci sınıf. Evin döşemeleri de öyle. Kimse almamış ama. Bir terslik var. İşte beni tedirgin eden buydu... ama bulup çıkaramıyordum."

"Eh, bu ne demek oluyor şimdi?" Casy uzanıp pabuçlarını ayağından çıkardı, upuzun ayak parmaklarını eşiğin üzerinde kıpırdattı.

"Bilmem. Sanki hiç komşu falan da yok gibi. Olsaydı, bunca güzelim ahşap burada kalır mıydı? Yahu, Albert Rance bir yıl Noel geldiğinde bütün ailesini, çocuklarını, köpeklerini falan toplayıp Oklahoma City'ye götürmüştü. Albert'in kuzenine, misafirliğe gitmişlerdi. Buranın halkı da, Albert'i kendilerine haber vermeden kaçtı sandı. Ya borcu vardır ya bir kadınla başı derttedir, diye düşündüler. Bir hafta sonra Albert dönüp geldiğinde evinde zırnık kalmamıştı. Sobası gitmiş, yatakları gitmiş, pencere doğramaları gitmiş, yer döşemelerinden üç metrekaresi gitmiş, evin güney duvarında kocaman bir delik açılmıştı, içerisi görünüyordu. Albert arabasını evinin bahçesine sürerken, Muley Graves de kapılarla kuyunun tulumbasını yüklemiş, gidiyormuş. Albert malını geri toplayabilmek için iki hafta mekik dokudu komşular arasında."

Casy ayak parmaklarının arasını keyifle kaşıdı: "Kimse karşı gelmemiş mi ona? Herkes kuzu kuzu çıkarıp vermiş mi neyi almışsa?"

"Tabii vermişler. Niyetleri çalmak değilmiş ki! Bıraktı sanmışlar, gelip almışlar işte. Albert de hepsini geri almış... bir tek kanepe yastığı kalmış. Kadife bir yastık. Üzerinde bir Kızılderili resmi. Albert hep dedemi suçlardı onu aldı diye. Dedemde Kızılderili kanı olduğunu, yastığı bu yüzden, resmi için aldığını söylerdi. Aslında alan da gerçekten dedemdi ama resim falan vız gelirdi ona. Yastığı sevmişti o. Sarar, yanında götürür, nerede mola verecekse onu koyar, üstüne otururdu. Hiç geri vermedi Albert'e o yastığı. 'Albert yastığını o kadar çok istiyorsa, gelsin de alsın bakalım,' der dururdu. 'Ama silahını alsın da gelsin, çünkü yastığıma yaklaştığı anda kafasını uçururum onun,' derdi. Sonunda Albert vazgeçti, yastığı dedeme hediye etti. Ama dedem buradan bir yığın yeni merak edindi kendine. Tavuk tüylerini biriktirmeye başladı. Tüm şiltesini o tüylerle doldurmak istediğini söy-

lerdi. Ama yapamadı. Bir keresinde babam evin altına giren bir kokarcaya kızdı, bir sopa kapıp hayvanı ikiye böldü. Kokudan kurtulup da o evde yaşamayı sürdürebilmemiz için anam dedemin biriktirdiği bütün tüyleri hep yaktı." Joad güldü. "Dedem çok inatçıdır. O Kızılderili yastığına da çok tutkundur. 'Albert hele bir almaya gelsin, ezip suyunu çıkarırım,' derdi durmadan."

Kedi yine iki adamın arkasına yanaştı, kuyruğu yere serildi, bıyıkları ara sıra kıpırdar oldu. Güneş ufka biraz daha yaklaştı, tozlu hava kızıl ve altınsı bir renge dönüştü. Kedi boz patisini soru sorar gibi uzattı. Joad'un ceketine dokundu. Joad dönüp baktı: "Allah kahretsin, kaplumbağayı unuttum," dedi. "Hep pakette tutacak değilim ya onu!" Hayvanı ortaya çıkardı, evin temelinin altına doğru itti. Kaplumbağa bir dakika geçmeden hemen gerisin geri çıktı, en baştaki gibi yine güneybatıya yöneldi. Kedi ona doğru atladı, başına bir tokat attı, kıpırdayan bacaklarını tırmalamaya çalıştı. O yaşlı, alaycı kafa hemen içeri çekildi, kalın kuyruk tokat gibi kapandı, kabuğun altına kaydı. Kedi bekleyip durmaktan usanıp uzaklaşınca kaplumbağa tekrar güneybatıya doğru ilerlemeye başladı.

Genç Tom Joad'la papaz bir süre kaplumbağanın gidişini seyrettiler. Bacakları bir dalga hareketiyle kıpırdıyor, ağır, yüksek kubbeli kabuğunu güneybatıya doğru sürükleyip duruyordu. Kedi bir süre onun peşinden gitti ama on, on iki adım kadar gittikten sonra sırtını kavislendirdi, esnedi, dönüp iki adamın arkasına bir kere daha yerleşti.

"Nereye gidiyor dersin?" dedi Joad. "Bütün ömrümce hep görmüşümdür kaplumbağaları. Habire bir yere giderler. Hep oraya ulaşmayı özler gibi görünürler." Boz kedi yine arkada, ikisinin arasındaki yerini almıştı. Gözlerini hafifçe kırpıştırdı. Omuzlarının üzerindeki deri, bir pirenin ısırmasıyla öne doğru irkildi, sonra ağır ağır yine geriye, her zamanki yerine kaydı. Kedi bir patisini kaldırıp inceledi, tırnaklarını çıkardı, soktu, bir daha çıkardı, deneyler yaptı, pembe diliyle tabanlarını yaladı. Kırmızı güneş ufka değdi, deniz anası gibi yayıldı, üzerindeki

gökyüzü eskisinden daha parlak, daha canlı göründü. Joad yeni sarı pabuçlarını ceketinin içinden çıkardı, onları ayağına geçirmeden önce avuçlarıyla ayağındaki tozları bir iyice ovalayıp döktü.

Papaz karşı tarlalara bakarak, "Biri geliyor," dedi. "Bak! Şurada, pamukların arasından geçerek geliyor."

Joad, Casy'nin parmağının uzandığı tarafa baktı. "Yaya geliyor," dedi. "Uçuşan tozların arasında kaldığı için iyi de gözükmüyor. Kim geliyor buraya böyle be?" Akşam ışığında yaklaşmakta olan hayale baktılar. Yerden kaldırdığı tozları, gurubun ışığı kızıla boyuyordu. "Erkek," dedi Joad. Adam yaklaştı. Tam ambarın önünden geçerken Joad, "Tanıyorum onu ben," dedi. "Sen de tanırsın... Muley Graves bu." Sonra seslendi: "Hey, Muley! Naber yahu?"

Yaklaşan adam durdu. Bu ses onu çok afallatmıştı. Birden hızlı adımlarla yaklaşmaya başladı. İncecik, oldukça kısa boylu biriydi. Hareketleri ani, sıçrar gibi ve hızlıydı. Elinde bir av torbası taşıyordu. Blucininin dizleri ve kıçı solmuştu. Üzerine, eskiden kalma bir siyah takım elbisenin ceketini geçirmişti adam. Ceket lekeli ve kirli, kolları omuz dikişlerinden yırtılmış, arka dikişi sökük, dirsekleri delik deşikti. Başındaki siyah şapka da ceketi kadar lekeliydi. Şapkanın kurdelesi yarı yarıya sökük olduğundan, adım attıkça bir aşağı bir yukarı sallanıyordu. Muley'in suratı dümdüz, cildi kırışıksızdı. Ama gözlerinde yaramaz bir çocuğun yarı kapanık bakışları vardı. Ağzı sımsıkı kapanmış, ufalmış, minik gözleri yarı aksi, yarı pişman bakıyordu.

"Muley'i hatırlarsın," dedi Joad papaza alçak sesle.

"Kim var orada?" diye seslendi yaklaşmakta olan adam. Joad cevap vermedi. Muley yaklaştı, iyice yaklaştı, karşısındaki suratları ancak ondan sonra tanıdı: "Vay anasını!" dedi. "Tommy Joad'muş. Ne zaman çıktın, Tommy?"

"İki gün önce," dedi Joad. "Eve otostopla gelmek vakit aldı. Bir de geldim ki, ne görsem beğenirsin! Nerede bizimkiler, Muley? Ev ne diye böyle yamulmuş, ne diye bahçeye pamuk ekilmiş?"

Muley, "Vay canına, Allahtan gelmişim bu tarafa!" dedi. "Bizim koca Tom çok kederleniyordu çünkü. O gitmek üzere eşyaları hazırlarken ben de mutfakta, nah şuracıkta oturuyordum. Ben şuradan şuraya gitmem diyordum Tom'a. Tom da bana, 'Tommy'yi merak ediyorum,' dedi. 'Ya çıkarsa, eve gelirse, burada kimseyi bulamazsa ne olacak? Ne düşünecek o zaman?' dedi. Ben de ona, bir mektup yazsana dedim. Tom, belki yazarım, dedi. Bir düşüneyim. Ama ben yazmasam bile, eğer Tommy geldiğinde hâlâ buralardaysan sen gözünü açık tut dedi. Buralarda olurum, dedim. Cehennem donup buz kesilene kadar hep buralarda olacağım ben, dedim. Graves adını bu diyardan kovacak adam daha anasından doğmadı dedim. Yapamadılar da işte nitekim."

Joad sabırsız bir sesle, "Nerede bizimkiler?" diye sordu. "Onlara nasıl kafa tuttuğunu sonra anlatırsın. Önce, bizimkiler nerede, onu söyle."

"Valla banka burayı traktörle dümdüz etmeye geldiğinde onlar da başlangıçta dayanmak, karşı koymak niyetindeydiler. Deden elinde tüfekle şuraya dikildi, yaklaşan traktörün farlarını vurdu ama traktör yine de geldi üstüne. Deden sürücüyü vurmak istemedi. Sürücü de Willy Feeley'di. Dedenin kendisini öldürmek istemediğini bildiği için sürdü geldi, eve tosladı, canına okudu, köpeğin fareyi silkelediği gibi silkeledi onu. Bu olay Tom'u kötü yaraladı. Bir türlü kurtulamadı etkisinden. O gün bugündür bir daha da eski haline dönemedi."

"Nerede bizimkiler?" Joad öfkelenmişti.

"E, biz de ne anlatıyoruz burada? John Amca'nın kamyonetiyle üç kerede taşınabildiler. Ocağı, tulumbayı, yatakları hep aldılar. O yatakların gidişini bir görmeliydin. Bütün çocuklar, deden, büyükannen de hep tepesinde. Ağabeyin Noah oturmuş sigarasını tüttürüyor, kamyonun yanından yerlere tükürüyor." Joad tam bir şey söylemek üzere ağzını açarken Muley aceleyle, "Hepsi John Amcanlardalar," deyiverdi birden.

"Ha! Hepsi John'larda. E peki, ne yapıyorlar ki orada? Muley, ne olursun, bir dakika sabret. Bir dakika. Sonra kendi istediğini anlatabilirsin. Ne yapıyorlar orada?"

"Şey... pamuk topluyorlardı. Hepsi. Çocuklar ve büyükannen de dâhil. Batıya gidebilmek için para biriktirmeye çalışıyorlar. Bir araba satın alacaklar, yaşamın daha kolay olduğu batı taraflarına gidecekler. Burada hiçbir şey yok. Pamuk toplamak için dönümüne iki dolar para veriyorlar, millet dileniyor hasat işi bulabilmek için."

"Yani daha gitmediler, öyle mi?"

"Hayır," dedi Muley. "Bildiğim kadarıyla gitmediler. En son dört gün önce haber aldım. Ağabeyin Noah'ı gördüm. Tavşan vurmaya çıkmıştı. İki haftaya kadar yola çıkmayı planladıklarını söyledi. John'a da evden çıksın diye ihbar gelmiş. Sekiz mil yürürseniz John'un evi orada. Seninkileri köstebek yuvası gibi üstüste bulursun."

"Pekâlâ," dedi Joad. "Şimdi artık kendi istediklerini anlatabilirsin, Muley. Hiç değişmemişsin. Sağ kulağını göstermek için elini ta soldan yukarı atıyorsun."

Muley bozuk bozuk, "Sen de değişmemişsin," dedi. "Çocukken de ukalaydın, şimdi de öylesin. Herhalde bana kendi hayatımı nasıl yaşayacağımı öğretmeye kalkacak değilsin."

Joad sırıttı: "Yoo, değilim. Eğer canın kafanı bir yığın cam kırığının içine daldırmak istiyorsa, kimsenin sana yapma demeye hakkı yok. Papazı tanıyorsun, değil mi, Muley? Peder Casy."

"Şey, tabii, tabii. Dikkatli bakmamıştım. Çok iyi hatırlıyorum." Casy ayağa kalktı, ikisi el sıkıştılar. "Tekrar görüştüğümüze sevindim," dedi Muley. "Epeydir yoktunuz ortalarda."

Casy, "Birtakım sorunlarla uğraşıyordum," dedi. "Neler olmuş burada böyle? Ne diye kovalıyorlar milleti toprağından?"

Muley'in ağzı öyle sıkı kapandı ki, üst dudağının ortasındaki gaga gibi sivri çıkıntı alt dudağının üzerine sarktı. Kaşları da çatılmıştı: "Orospu çocukları," dedi, "Aşağılık orospu çocukları. Diyorum size bakın... ben kalıyorum. Benden kurtulamazlar.

Tutup atsalar geri dönerim, gebertip susturacaklarını sanırlarsa birkaçını da yanımda sokarım toprağın altına." Ceketinin yan cebindeki ağırlığı pat pat okşadı. "Gitmiyorum ben. Babam buraya elli yıl önce geldi. Ben de... gitmiyorum."

Joad, "Ne halt etmeye kovuyorlar milleti?" diye sordu.

"Yoo, onu süslü püslü sözlerle anlatıp durdular. Ne biçim yıllar geçirdik, biliyorsunuz. Habire toz kalktı, her şeyin canına okudu. Kimsenin eline karıncanın kıçını tıkayacak kadar bile ürün geçmedi. Herkesin bakkala borcu birikti. Bilirsiniz nasıl olur bu işler. Sonunda toprak sahipleri de, bizim burada kiracı barındıracak kadar bol paramız yok, dediler. Kiracının üründen aldığı pay, bizim asla kaybetmeyi göze alamayacağımız kâr payımızın ta kendisidir, dediler. Tüm toprağı birleştirirsek, ancak o zaman biraz para kazanabiliriz buradan, dediler. Öyle olunca da kiracıları traktörle söküp attılar buradan. Bir ben hariç, hepsini. Ben de... and olsun, gitmiyorum. Tommy, sen tanırsın beni. Doğdun doğalı tanırsın."

"Doğru," dedi Joad. "Kendimi bildim bileli tanırım."

"Bilirsin, ben budala değilimdir. Bu toprağın aman aman bir toprak olmadığını ben de biliyorum. Zaten hiçbir zaman otlak dışında bir işe yaramazdı. Daha başında tarlalara ayırmamak gerekirdi burayı. Üstelik pamuk eke eke artık o kadar bile canı kalmadı. Eğer bana defol git demeselerdi, herhalde şu sıra Kaliforniya'da olur, canım istedikçe üzüm yer, canım istedikçe portakal toplardım. Ama o orospu çocukları bana bu topraktan defol dediler! E, insan yapamıyor işte emredilince!"

"Tabii," dedi Joad. "Babam nasıl bu kadar kolay gitti, ona şaştım! Dedem nasıl oldu da birini vurmadı! Kimseler dedeme, ayağını şuraya koyma da buraya koy bile diyemezdi. Anam da öyle itilip kakılacak insanlardan değildir. Bir keresinde tenekecinin biri sözüne karşı geldi diye herifi elindeki canlı tavukla dövmüştü, hiç unutmam. Bir elinde tavuk, öbür elinde balta vardı. Tavuğun kafasını kesmek üzereydi çünkü. Satıcı onu kızdırınca

baltayı savurmak istedi ama, hangisinin hangi elinde olduğunu karıştırıp herife tavukla girişti. İşi bittiğinde o tavuğu yiyemedik tabii. Elinde iki buttan başka bir şey kalmamıştı. Dedemin gülmekten neredeyse kalçası yerinden çıkacaktı. Nasıl bu kadar kolay çıktılar buradan bizimkiler?"

"Buraya gelen o herifin konuşması baldan tatlıydı. Gitmeniz şart, dedi. Benim suçum değil, dedi. Ben ona, peki kimin suçu, diye sordum. Gidip onun canına okuyayım dedim. Buranın sahibi Shawnee Tarım ve Et Şirketi. Ben onlardan emir aldım. Kim bu Tarım ve Et Şirketi? Kimse değil! Bir şirket. Deli olur insan. Karşısına dikileceğin kimse yok ortada. Bura halkının çoğu, kızacak birini aramaktan usandı... ama ben öyle yapmadım. Ben hepsine birden kızdım. Kalıyorum."

Kocaman, kırmızı güneş ufukta biraz oyalandı, sonra battı, gitti. Onun kaybolduğu noktanın hemen yukarısında gökyüzü parlak bir renk aldı, kanlı bir paçavraya benzeyen yırtık bir bulut oracıkta bir süre asılı gibi kaldı. Neden sonra doğu ufkundan yükselen karanlık o tarafa doğru yayıldı, toprağın üzerini de örttü. Akşam yıldızı alaca karanlıkta pırıl pırıl parıldadı. Boz kedi, kapısı açık duran ambara doğru sinsi sinsi gitti, bir gölge gibi içeri süzülüp gözden kayboldu.

"Eh, gece gece John Amcamın oraya kadar sekiz mil yol tepecek değiliz herhalde," dedi Joad. "Tabanlarım yandı bütün gün. Senin eve gitsek olmaz mı, Muley? Bir mil var yok buraya."

"Pek yararı olmaz." Muley utanmış gibiydi. "Karım, çocuklarım, kayınbiraderim hep toplanıp Kaliforniya'ya gittiler. Yiyecek bulamıyorduk ki! Onlar benim kadar öfkeli değillerdi, o yüzden de çıkıp gittiler. Burada yiyecek bir şey yoktu!"

Papaz tedirgin tedirgin kıpırdandı: "Senin de gitmen gerekirdi. Aileyi dağıtmak olur mu?"

"Yapamadım," dedi Muley Graves. "Bilmediğim bir şey engel oldu bana."

Joad, "Valla ben çok açım," diye atıldı. "Dört koca yıldır hep aynı dakikada sofraya oturmaya alıştım ben. Zil çalıyor karnım. Ne yiyeceksin sen, Muley? Nasıl doyuruyorsun karnını?"

Muley yine utanarak, "Bir süre kurbağa, sincap, ara sıra da yabani köpek eti yedim," diye anlattı. "Mecburdum. Ama şimdi kuru dere yataklarına telli kapanlar kurdum. Tavşan oluyor, bazen de yaban tavuğu falan düşüyor. Gelincik, sansar tuttuğum bile oluyor." Eğildi, torbasını yakaladı, verandanın üzerine başaşağı etti. Torbadan top kuyruklu iki beyaz tavşanla bir de gri tavşan düşüp hareketsiz yattılar. Yumuşacık, kürkler içindeydiler.

"Ulu Tanrım," dedi Joad. "Ben taze av eti yemeyeli dört yıldan çok oldu."

Casy beyaz tavşanlardan birini alıp elinde tuttu: "Bunları bizimle paylaşacak mısın, Muley Graves?" diye sordu.

Muley utana utana kıpırdandı: "Bu konuda seçme şansım yok ki!" Sözlerinin ne kadar çirkin bir etki yaptığını fark edince hemen sustu. "Yoo, o anlamda söylemek istemedim," dedi. "Aslında demek istediğim, insanın yiyecek bir şeyi varsa, karşısındaki de açsa... birincinin seçme şansı yoktur. Yani ben şimdi tavşanlarımı alıp başkaca bir yere gider de onları tek başıma mideye indirirsem... olacak şey mi bu?"

"Anlıyorum," dedi Casy. "Ne demek istediğini iyi anlıyorum. Bak, Muley mühim bir noktaya parmak bastı, Tom. Ciddi bir konu bu. Onun boyunu da aşar, benim boyumu da aşar."

Genç Tom iki elini birbirine sürterek, "Kimsede bıçak var mı?" diye sordu. "Şu sefil sıçanların hesabını görelim. Çabuk olalım."

Muley elini pantolon cebine daldırdı, irice, boynuz saplı bir cep çakısı çıkardı. Tom Joad çakıyı onun elinden aldı, bıçağını açtı, kokladı. Bıçağı toprağın içinden tekrar tekrar geçirdi, bir daha kokladı, pantolonunun paçasına sildi, kenarının keskinliğini parmağıyla denedi.

Muley arka cebinden bir su şişesi çıkardı, verandanın zeminine koydu. "Suyu idareli için," dedi. "Hepsi o kadar. Buradaki kuyu toprak doldu."

Joad tavşanlardan birini eline aldı. "Biriniz gidin de ambardan tel alıverin," dedi. "Evin yıkık tarafındaki duvardan da tahta alır, ateş yakarız." Ölü tavşana baktı. "Hiçbir şeyin hazırlanması tavşanınki kadar kolay olmaz," dedi. Sırt derisini bir çimdik tutup kaldırdı, bıçakla yardı, deliğe parmaklarını soktu, çektiği gibi yüzdü deriyi. Post, çorap çeker gibi kolayca çıktı, ellerle ayakların uçlarına, bir de boyuna dayandı. Joad çakıyı bir kere daha eline aldı, kafayı, elleri ve ayakları kesip ayırdı. Deriyi yere yaydı, tavşanı kaburgalarının oradan ikiye yardı, bağırsakları silkeleyip yerdeki derinin üzerine döktü, eğilip eliyle bohça gibi topladı, savurdu, pamuk tarlasına fırlattı. Ufacık, tertemiz vücut artık hazırdı. Joad butları kesti, etli sırtı da iki parçaya böldü. Tam ikinci tavşanı eline alırken Casy elinde bir makara telle dönüyordu. "Şimdi bir ateş yakın, iki de direk dikin," dedi Joad. "Tanrım, öyle çok yemek istiyorum ki şu tavşanları!" Öteki hayvanları da temizleyip hazırladı, hepsini tele geçirdi. Muley ile Casy evin parçalanmış köşesinden birkaç tahta parçası çektiler, ateşi yaktılar. Ateşin iki yanına da karşılıklı direkler çakıp hazırladılar.

Muley, Joad'un yanına döndü: "O gri tavşanda kızarıklık, yara falan yoktu ya," diye sordu. "Yaralı tavşan yemek iyi değildir." Bu arada cebinden küçük bir kese çıkardı, onu da verandaya koydu.

Joad, "Gri tavşan tertemizdi," dedi. "Tanrım... tuzun bile var, ha? Neredeyse o cebinden üç tabakla bir de çadır çıkaracaksın az sonra?" Eline tuz aldı, tele geçmiş et parçalarının üzerine serpti.

Ateş harlandı, eve uzun gölgeler düştü, kuru tahtalar çıtırdadı, kıvılcımlar uçtu. Gökyüzü artık iyice koyulaşmıştı. Yıldızlar pırıl pırıldı. Boz renkli kedi ambardan çıkıp miyavlaya miyavlaya ateşe doğru yaklaştı ama tam oraya varacağı sırada birden yan döndü, tarlaya, bağırsakların düştüğü tarafa yollandı. Çiğnedi, kemirdi, yaladı, yuttu, ağzının iki yanından bağırsakların sallandığı görüldü.

Casy ateşin yanına, yere oturmuş, kırık tahta parçalarıyla alevleri besliyor, uzun tahtaları da, uçları yanıp bittikçe içeriye

doğru itiyordu. Yarasalar ateşin ışığına hızla bir dalıp bir çıkıyorlardı. Kedi yan gelip yattı, dudaklarını yaladı, suratını, bıyıklarını diliyle iyi bir yıkadı, temizledi.

Joad etleri dizdiği teli iki ucundan tutup ateşe doğru ilerledi. "Al, şu ucu sen tut, Muley. O taraftaki direğe dola. Tamam, oldu! Şimdi biraz gerelim. Ateş kor olana kadar beklesek iyi olurdu ama, ben bekleyemem." Teli gerdi, sonra bir değnek buldu, et parçalarını telin üzerinde ileri geri iteleyip ateşin tam üzerine getirdi. Alevler etlerin çevresini yaladı, katılaştırdı, kayganlaştırdı. Joad ateşin yanına oturdu, elindeki değnekle durmadan etleri oynatmaya, çevirmeye, yanmamalarını sağlamaya çalıştı. "Parti var sanki bu gece," dedi. "Tuz var, su var, tavşan var... yok yok bizim Muley'de. Biraz da ekmek çıkarsa cebinden, daha ne isterdik?"

Muley ateşin karşı tarafından onlara laf attı: "Böyle yaşıyorum diye beni deli sanıyorsunuzdur!"

"Hiç bile," dedi Joad. "Eğer sen deliysen, keşke herkes deli olaydı senin gibi."

Muley devam etti: "Aslında, biliyor musunuz, çok garip oldu. Bana buradan defol dedikleri anda, tuhaf bir şey oldu bana. İlk başta, hemen kalkıp bir yığın adam öldürmeye niyetlendim. Sonra ailem hep birlikte batıya gitti. Ben de dolaşıp durmaya başladım. Hiçbir zaman buradan pek uzaklaşmadım. Neredeysem orada yatıp uyuyordum. Bu gece de bu evde uyuyayım demiştim. Ondan geliyordum buraya. Kendi kendime, ben buraya bekçilik ediyorum, millet gelince işleri yolunda bulsun istiyorum, deyip duruyordum. Ama bunun doğru olmadığını ben de biliyordum için için. Burada bakılacak, bekçilik edilecek hiçbir şey yok. Kimsenin de geri döneceği yok. Ben burada mezarlık hayaleti gibi dolaşıp duruyorum kendi kendime işte."

"İnsan bir yere alıştı mı, ayrılması zordur," dedi Casy. "Bir düşünce tarzına alışınca da kopamaz insan zaten. Ben artık papaz değilim ama ikide bir kendimi dua eder buluyorum. Hiç farkında olmadan yapıyorum bunu."

Joad teldeki etleri çevirdi. Suları damlamaya başlamıştı artık. Her düşen damla, alevleri yeni baştan göklere püskürtüyordu. Etlerin gergin yüzeyleri buruşmaya, kahverengiye dönüşmeye başlamıştı: "Şunu koklasanıza," dedi Joad. "Tanrım! Bir koklayın şunu, yeter!"

Muley devam etti: "Tam mezarlık hayaleti gibi! Eskiden birtakım olayların olduğu yerlere gidiyor, oralarda dolanıyorum. Bizim orada bir yer var. Hendekte bir çalı. İlk defa bir kızla orada yatmıştım. On dört yaşımdaydım. Deli gibi döneniyor, homur homur homurdanıyordum. Tekeler kadar canlı, geyikler kadar hızlıydım. Gidip orada yere yattım. Her şey yeni baştan gözümün önünden geçti. Sonra ambarın orada, boğanın babama tos vurup onu öldürdüğü yer var. Kanı hâlâ o toprakta. Şimdi bile. Öyle olmalı. Orayı yıkayan falan olmadı. Babamın kanlarıyla yoğrulmuş toprağa elimi dayadım." Rahatsız olmuş gibi sustu. "Deli miyim sizce ben?"

Joad etleri çeviriyordu. Gözleri kendi içine bakmaktaydı. Casy ayaklarını yukarı toplamış, ateşe bakıyordu. Onların beş metre kadar gerisinde kedi oturuyordu. Upuzun, gri kuyruğunu ön ayaklarına tertipli tertipli sarmıştı. Koca bir baykuş tepelerinden ciyaklayarak uçtu, ateşin ışığında kanatlarının alt yüzü bembeyaz parladı.

"Yoo," dedi Casy. "Yalnız bir insansın... ama deli değilsin."

Muley'in ufacık, gergin suratı donmuş gibiydi: "Elimi kanların hâlâ durduğu yere, toprağın üzerine dayadım," diye anlattı. "Gözümün önünde babam belirdi. Göğsünde açılan o koca delikle bana yaslanıp titrediğini hissettim. O zamanki gibi. Arkasına dayanacakmış gibi düştüğünü, elleriyle, ayaklarıyla uzanmaya çalıştığını gördüm. Gözlerinin güceniklikten süt gibi olduğunu, vücudunun hareketsizleştiğini, o gözlerin bana apaçık baktığını gördüm. Ben ufacık bir çocuktum yine. Orada oturuyordum. Ne ağlıyordum, ne de bir şey. Oturuyordum öylece işte." Başını sert bir hareketle iki yana salladı. Joad etleri tekrar tekrar çevirip duruyordu. "Sonra Joe'nun doğduğu odaya girdim. Yatak

artık orada değildi ama, oda yine o odaydı. Bütün olanların hepsi de doğruydu. Hâlâ orada, oldukları yerdeydi hepsi. Joe oracıkta dünyaya gelmişti. Önce soluğu boğazına tıkanmış gibi bir ses çıkarmış, sonra bir mil öteden duyulabilecek bir çığlık koparmıştı. Ninesi yanı başında duruyordu. 'Aman ne şeker, aman ne cici,' deyip duruyordu habire. Öyle gururlanıyordu ki, o gece üç fincan kırdı keyfinden."

Joad hafif öksürüp boğazını temizledi: "Artık yesek mi şunları?"

"Bırak da doğru dürüst pişsin," dedi Muley ters bir sesle. "Kahverengi olsun. Siyaha yakın kararsın. Ben konuşmak istiyorum. Kimseyle konuştuğum yok. Deliysem de deliyim. O kadar işte. Mezarlık hayaleti gibi gece karanlığında komşuların evlerini dolaşıp duruyorum. Peter'lerin, Jacobs'ların, Rance'lerin, Joad'ların... evlerin hepsi karanlık. Kırık kutular gibi bomboş durup duruyorlar. Ama bir zamanlar o evlerde güzelim partiler verilirdi, danslar edilirdi. Toplantılar yapılır, dualar düzenlenir, herkes bağırır çağırırdı. Düğünler olurdu o evlerde. Bunları hatırlayınca canım kasabaya inip bir sürü insanı öldürmek istiyor. Traktörü sokup bu topraktaki halkı boşaltmakla neleri yok ettiklerini düşününce. Nelerdi o yok ettikleri? Kâr uğruna feda ettikleri şey neydi? Toprağa devrilip ölen babamı aldılar, ilk soluğunu içine çığlıkla çekebilen Joe'yu aldılar, çalının dibinde tekeler gibi tepinen beni aldılar. Ne geçti ellerine? Bu toprağın bir halta yaramayacağını babam da biliyor. Yıllardır kimse dişe dokunur bir ürün alamadı buradan. Ama masalarının başında oturan o orospu çocukları, kendi kârları uğruna insanları parçalayıverdiler. İkiye bölüverdiler. İnsanın oturduğu toprak, o insanın kendisidir. Şimdi yolların üzerinde, kamyonların tepesinde giderken tam ve bütün insan sayılmaz ki onlar! Yaşamıyorlar ki artık! Orospu çocukları öldürdü onları!" Birden sustu, ince dudakları hâlâ kıpırdıyor, göğsü hâlâ inip kalkıyor, ama sesi çıkmıyordu. Oturup ateşin ışığında kendi ellerine baktı. "Ben... ben çok zamandır kimseyle konuşmadımdı," diye özür diledi alçak sesle. "Mezarlık hayaleti gibi sessizce dolaşıp duruyorum öyle işte."

Casy uzun tahta parçalarını ateşin ortasına doğru biraz daha itti, alevler onları yalayıp yukarılara yükseldi, etlerin çevresini bir kere daha sardı. Gecenin nispeten serin havası genleşmiş tahtaları sıkıştırırken evin çatırdadığı duyuldu. Casy alçak sesle konuştu: "O yola çıkanları görmem gerek. İçimden bir duygu, görmen gerek diyor bana. Hiçbir vaazın sağlayamayacağı yardımlara ihtiyaçları var. İnsan daha yaşamadan, cennet umudunu ne yapsın? Kendi ruhları yerlerde sürünürken, Kutsal Ruhu ne yapsınlar? Yardıma ihtiyaçları olacak. Ölmeye sıra gelmeden önce yaşamaları şart."

Joad sinirli sinirli bağırdı: "Tanrı aşkına, şu etleri sıçan gibi ufalmadan yiyelim artık! Baksanıza şuna! Koklasanıza!" Ayağa fırladı, et parçalarını telin üzerinde kaydırdı, ateşin dışına doğru aldı. Muley'in çakısını kaptı, etlerin birini testere gibi kesti kesti, sonunda telden iyice kurtardı. "Bu papazın payı," dedi.

"Sana papaz değilim dedim."

"Eh, bu insanoğlunun payı öyleyse." Bir parça daha kesti. "Al, Muley... eğer yiyemeyecek kadar sıkkın değilsen tabii. Kara tavşan bu. Sığır etinden sert." Gerisin geri oturdu, uzun dişlerini ete geçirdi, kocaman bir parça kopardı, çiğnedi. "Tanrım! Çıtırdayışına bak!" Bir lokma daha koparırken kendinden geçer gibi bir hali vardı.

Muley oturup elindeki ete baktı: "Belki de öyle konuşmamam gerekirdi," dedi. "Belki bu tür şeyleri insan içinde tutmalı."

Casy, ağzı tavşan etleriyle dolu dolu ona baktı. Hızla çiğnedi, kaslı boğazı yutabilmek için yutkundu: "Yoo, konuşmalısın," dedi. "Bazen üzgün insan o üzgünlüğü konuşa konuşa atıverir ağzından dışarı. Bazen öldürecek olan, konuşa konuşa cinayeti bile çıkarır içinden, kimseyi öldürmesine gerek kalmaz. Sen doğru olanı yaptın. İnsan elinden gelirse kimseyi öldürmemeli." Tavşandan bir lokma daha ısırdı. Joad elindeki kemikleri havaya fırlattı, ayağa sıçradığı gibi telden biraz daha et kesti. Muley artık ağır ağır yemeye başlamıştı. Ufacık, sinirli gözleri, yanındaki adamların bir birine, bir ötekine dönüyordu. Joad etini yerken kaşlarını vahşi hayvanlar gibi çatıyordu. Ağzının kenarlarında yağlardan bir iz oluşmuştu.

Muley ona uzun uzun, çekingen bakışlarla baktı. Eti tutan elini aşağıya indirip, "Tommy," dedi.

Joad başını kaldırdı ama ağzındaki eti çiğnemekten vazgeçmedi: "Haa?" dedi ağzı dopdolu.

"Tommy, adam öldürmekten söz ettim diye kızmadın ya bana? Alınmadın ya Tom?"

"Yoo," dedi Tom, "Yoo, alınmadım. Bir şey mi oldu?"

"Herkes biliyordu senin suçun olmadığını," dedi Muley. "Koca Tumbull, seni çıkar çıkmaz geberteceğini söylüyordu sağda solda. Kimse benim oğlumu öldürüp de yakasını sıyıramaz, diyordu. Ama tüm köy halkı elbirliği etti, vazgeçirdi onu bundan."

"Sarhoştuk," dedi Joad çok kısık bir sesle. "Dansa gitmiş, sarhoş olmuştuk orada. Nasıl başladı, hatırlamıyorum bile. Birden bıçağın bana battığını hissettim, bu beni hemen ayılttı. İlk gördüğüm şey, bıçağıyla bana tekrar yanaşmakta olan Herb oldu. O sıra, okulun duvarına dayanmış duran kürek ilişti gözüme. Yakaladığım gibi kafasına indiriverdim. Herb'e hiçbir düşmanlığım yoktu. İyi çocuktu. Küçüklüğünde kız kardeşim Rozaşarn'ın peşinde dolaşırdı. Aslında severdim Herb'i."

"Herkes de babasına bunu söyledi. Sonunda yatıştırdılar ihtiyarı. Diyorlar ki, Tumbull'da anne tarafından Hatfield kanı varmış, o yüzden soyunu utandırmamaya çalışıyormuş. Doğru mudur, yanlış mıdır, bilemem. Ailesiyle altı ay kadar önce Kaliforniya'ya gitti o da."

Joad son tavşan parçalarını telden aldı, herkese dağıttı. Tekrar oturduğunda artık daha yavaş yiyordu. Her lokmayı daha düzenli çiğniyor, ağzının çevresindeki yağları koluyla siliyordu. Kara gözleri yarı kapalı, kapakları inik inik, sönmekte olan ateşe baktı: "Herkes batıya gidiyor," dedi. "Ben ise şartlı tahliye edildim. Eyalet sınırlarından çıkamam."

"Şartlı tahliye mi?" diye sordu. Muley. "Duymuştum öyle bir şey. Nasıl oluyor?"

"Beni erken saldılar. Zamanından üç yıl önce. Birtakım şeyleri yapmam gerekiyor ama. Yoksa hemen tekrar içeri alırlar. Düzenli aralıklarla gidip kendimi göstermeliyim, falan filan."

"Size nasıl davranıyorlardı McAlester'de? Karımın kuzeni de içerdeydi. Canına okumuşlar."

"O kadar da kötü değil," dedi Joad. "Orası da başkaları gibi işte. Patırtı çıkarırsan canına okurlar tabii. Gardiyanlar sana takmadıkça, idare edersin aslında. Takarlarsa işin bitik tabii. Ben idare ettim. Kendi işime baktım. Herkes gibi. Adam gibi yazı yazmasını öğrendim. Kuşları muşları çizmesini de öğrendim, bir tek kelime yazmayı değil. Bir çırpıda kuş resmi yapabildiğimi görünce babam fena bozulacak. Hiç hoşlanmaz öyle süslü püslü şeylerden. Yazı yazmasını bile sevmez. Korkutuyor onu biraz galiba. Babam ömründe ne zaman yazı görmüşse, birisi bir şeyini koparıp almıştır elinden mutlaka."

"Sizi dövüp mövmüyorlar mıydı orada?"

"Yok. Ben kendi işime bakıyordum. Hoş, tabii insan dört yıl boyunca hababam aynı şeyleri yapıp durmaktan iyice usanıyor. Utanılacak bir şey yapmışsa, onu düşünür herhalde. Ama... ben şu anda da Herb Turnbull'u elinde bıçakla üstüme geliyor görsem, yine kafasına o küreği indirirdim."

"Kim olsa yapar," dedi Muley. Papaz ateşe doğru baktı, geniş alnı daha bir beyaz göründü. Parlayan küçük alevler boynundaki ip gibi kasları buldu. Elleri dizlerinin çevresine kenetlenmiş, parmak eklemlerini çekiştirip duruyordu.

Joad son kemikleri de ateşe fırlattı, parmaklarını yaladı, sonra pantolonuna sildi. Ayağa kalktı, su şişesini aldı, ufak bir yudum içti, yerine oturmadan önce ötekilere de uzattı. Oturup sözlerine devam etti: "Beni en çok sıkan, bu işte bir mantık olmamasıydı. Yıldırım düşüp bir ineği öldürse ya da sular kabarıp ortalığı sel bassa, insan mantık aramaz. Böyledir bu der, geçer. Ama bir grup insan seni tutar, dört yıllığına bir yere kilitlerse, bunda bir mantık olması gerek. İnsan her şeyi düşünerek yapmalı çünkü. Beni alıp kapatıyorlar, dört yıl boyunca besleyip bakıyorlar. Bu

ya beni çok etkilemeli, aynı şeyi bir daha yapmamalıyım ya da beni öyle korkutmalı ki, bir daha yapmaya korkmalıyım..." Durakladı. "Ama Herb olsun, başkası olsun, şimdi üstüme gelmeye kalksa, ben yine yapardım aynı şeyi. Hem de düşünmeden önce yapıp bitirmiş olurdum. Hele de içmişsem. Bu tür bir mantıksızlık canını sıkıyor insanın."

Muley gözlemde bulundu: "Yargıcın dediğine göre, suçun hepsi senin olmadığından hafif ceza verilmiş sana."

Joad devam etti: "McAlester'de biri var. Müebbet. Durmadan okur. Müdürün sanki sekreteri... yani mektuplarını falan yazıyor. Öyle zeki herif ki! Durmadan yasaları okur, ona benzer şeyleri okur durur. Bir keresinde konuşmuştum onunla. Ne kadar çok okuduğu konusunda. Diyor ki, kitapları okumak da pek işe yaramıyormuş. Cezaevlerinin şimdiki durumunu olsun, eski durumlarını olsun, hep okumuş. Okumadığı bir şey kalmamış. Ama dediğine göre şimdi daha da mantıksız buluyormuş her şeyi. Okumadan önce yine biraz daha iyi anlıyormuş. Anlattığına göre bu iş akıl almayacak kadar eski zamanda başlamış, kimse de durduramamış gidişi. Kimsenin değiştirmek gerektiğini düşünecek kadar aklı yokmuş. Aklınız varsa okumayın bunları diyor. Okursanız aklınız daha beter karışır diyor. Hükümetleri yönetenlere de hiç saygınız kalmaz diyor."

"Benim şimdi de pek saygım yok onlara," dedi Muley. "Bize baskı yapan bir tek hükümet var, o da 'güvenli kâr marjı'. Beni esas sarsan tek şey aslında Willy Peeley. Onun o traktörü sürüşü. Eskiden anasının, babasının ter döktüğü toprakta şimdi sahte patronluk taslıyor. Ona kaygılanıyorum. Başka yerden gelen bir yabancı olsa, aklı ermez, durumu bilmez, onu anlarım. Ama Willy buranın bir parçası. O kadar bozuldum ki sonunda gittim, sordum kendisine. Küplere bindi. İki çocuğum var, dedi. Karım da var, karımın anası da var, dedi. Hepsi yemek bekler, dedi. Konuştukça daha da köpürdü. Bana en başta kendi ailemi düşünmek düşer, dedi. Başkalarına ne olduğu, onların kendi bileceği iş, dedi. Sanki utanıyor da, o yüzden kızıyor gibiydi."

Jim Casy sönmekte olan ateşe bakıp duruyordu. Gözleri daha iri açılmış, boyun kasları daha bir dışarı fırlamış gibiydi. Birden bağırdı: "Anladım! İnsanda kutsal ruhtan bir damlacık olsun, yeter! Buldum işte! Bir anda!" Ayağa fırladı, kafasını sallaya sallaya, ileri geri dolaşmaya başladı. "Bir zamanlar bir çadırım vardı," diye anlattı. "Beş yüz insan toplanırdı oraya her gece. Siz ikiniz de beni tanımadan önce." Durdu, karşılarına dikildi. "Buralarda millete vaaz verdiğimde hiç para toplamadığıma dikkat ettiniz miydi? Ne ambarlarda, ne de açık havada..."

"Valla toplamazdın," dedi Muley. "Buranın halkı sana para vermemeye öyle alıştı ki, başka papazlar gelip şapka dolaştırmaya kalkınca kızar oldular. Öyleydi!"

"Yiyecek bir iki lokma alırdım," dedi Casy. "Pantolonum eskidiğinde bir eski pantolon alırdım, tabanlarım yere değmeye başladığında bir eski pabuç alırdım ama çadırım olduğu zamanlarda durum hiç de öyle değildi. O zamanlar gün olur on, yirmi dolar toplardım. O türlüsü beni mutlu etmedi, ben de bıraktım. Bir süre mutlu oldum. Galiba şimdi anlıyorum. Sözlerle anlatabilir miyim, orasından emin değilim. En iyisi anlatmaya çalışmamak... ama belki bir papaza da yer vardır. Belki tekrar vaazlara başlayabilirim. Millet yollarda tek başına, gidecekleri yerleri, konaklayacakları toprakları, evleri yok. Bir tür yuvaları olması şart. Belki..." Ateşin tepesine dikilip durdu, boynunda yüzlerce kas çizgisinin kabarıklığı belli oldu, alevlerin ışığı gözbebeklerine dalıp orada kızıl korlar tutuştururdu. O duruyor, ateşe bakıyordu. Yüzü bir şey dinliyormuş gibi gergindi. Fikirleri koparmaya, çevirmeye, fırlatıp saçmaya pek alışkın olan elleri hareketsizdi. Az sonra ceplerin içine doğru süzüldüler. Yarasalar solgun ateşin ışığına girip girip çıkıyor, puhu kuşunun gargara gibi sesi tarlalardan doğru onlara kadar geliyordu.

Tom usulca cebine uzandı, tütününü çıkardı, sigarasını yavaş yavaş sardı, bir yandan onunla uğraşırken bir yandan ateşe doğru baktı. Papazın uzun konuşmasına hiç aldırmıyor, sanki başkalarının duymaması, incelememesi gereken özel bir şeymiş

gibi davranıyordu o sözlere karşı. O da konuştu. "Geceleri yatağıma girdim mi hep eve dönüşümü düşünüyordum. Belki dedemle büyükannem ölmüş olur, diyordum kendi kendime. Belki yeni çocuklar doğmuş olur. Babam belki eskisi kadar sert olmaz artık. Annem belki biraz geri çekilir, işleri kısmen Rozaşarn'a yıkar. Eskisi gibi olmayacağını biliyordum. Eh, neyse, şimdilik burada uyuyalım bari. Sabah olunca kalkar, John Amca'nın evine gideriz. En azından, ben giderim. Gelir misin benimle, Casy?"

Papaz hâlâ kömürlerin ta içine bakıp duruyordu. Yavaşça, "Evet, seninle geliyorum," dedi. "Ailen yollara düşünce de, onlarla beraberim. Yol üstünde nerede insan varsa, ben de orada olacağım."

"Başımızın üstünde yerin var," dedi Joad. "Anam seni hep severdi. Güvenilecek bir papaz, derdi. Rozaşarn küçüktü daha o zamanlar." Başını çevirdi. "Muley, sen de geliyor musun bizimle?" Muley'in gözleri, az önce üzerinde yürüyüp geldikleri yolun ötelerine doğru bakıyordu. "Geliyor musun, Muley?" diye tekrarladı Joad.

"Hı? Yo, ben hiçbir yere gitmem, hiçbir yerden de ayrılmam. Şu ilerdeki sıçrayan ışığı görüyor musunuz? Herhalde pamuk ekim alanının kontrol şefi olmalı. Birileri bizim ateşi gördü belki de."

Tom baktı. Ateşin şavkı tepeye kadar ulaşıyordu. "Kimseye bir zarar verdiğimiz yok ki," dedi. "Oturalım yerimizde. Bir şey yapmadık."

Muley gıdaklayan tavuk gibi konuştu: "Yapıyoruz. Burada oturmakla bile suç işliyoruz. Başkasının toprağına girdik. Kalamayız burada. İki aydır beni yakalamaya çalışıyor bunlar. Şimdi bana bakın, eğer bu gelen arabaysa, kalkıp şu pamukların arasına gireceğiz, oraya uzanıp yatacağız. Uzaklara kadar gitmek zorunda değiliz. Varsın arayıp da bulsunlar bizi! Her pamuk sırasının iki yanına bir bir bakmaları gerek. Siz kafanızı kaldırmayın, yeter."

Joad sordu: "Ne oluyor sana, Muley? Kaçıp saklanacak adamlardan değildin sen. Kurt gibiydin."

Muley yaklaşan ışıklara baktı: "Hımm!" dedi. "Kurt gibiydim. Şimdi de sansar gibi oldum. Ava çıktın mı güçlüsündür. Kimse avcının üstesinden gelemez. Ama avlanan sensen, o zaman du-

rum değişir. Bir şeyler oluverir sana. Güçlü değilsindir artık. Öfkeli olabilirsin ama, güçlü değil. Benim peşimde uzun süredir avcılar var. Kendim avcı olmayalı epey zaman oldu. Belki karanlıkta birine ateş edebilirim... ama kimsenin kafasına çit direğini falan indiremem. Sizi de, kendimi de kandırmayayım, durum böyle işte."

"Eh, sen git, saklan," dedi Joad. "Casy ile ben burada kalalım, bu itlere iki kelime söyleyelim." Işık epey yaklaşmıştı. Yukarılara doğru bir zıpladı, sonra görünmez oldu, az sonra bir daha zıpladı. Üçü birden bakıyorlardı.

Muley, "Av olmanın bir başka yanı daha vardır," dedi. "İnsanın aklına türlü türlü tehlikeli şeyler gelir. Avcıyken onları düşünmezsin, düşünmeyince de korkmazsın. Demin kendi ağzınla söyledin bana. Başın derde girerse seni tekrar McAlester'e tıkacaklar. Yedi yılını doldurasın diye."

"Evet, öyle," dedi Joad. "Öyle dediler. Ama burada oturmak, dinlenmek, yere uzanıp uyumak demek, başını derde sokmak demek değil ki! Suç sayılmaz bunlar. Sarhoş olmaya, patırtı çıkarmaya benzemez."

Muley güldü: "Görürsün. Burada otur da, bak... araba gelince görürsün. Belki de Willy Feeley'dir gelen. Willy artık şerif yardımcısı oldu. 'Ne diye elalemin arazisine giriyorsunuz?' der sana. Sen de Willy'nin ne bok herif olduğunu ta baştan bildiğin için, 'Sana ne,' dersin. Bu sefer Willy kızar, 'Buradan defol, yoksa seni içeri tıkarım,' der. Sen de salak bir Feeley'in belki korktu, belki de kızdı diye hıncını senden çıkarmasına izin vereceklerden değilsin elbette. Çekti bir blöf... sen de görmek zorundasın. Diklenirsin. Başladın, sonunu getireceksin elbette. Öff, girip pamukların arasında yatmak, onları arattırmak daha kolay! Üstelik daha eğlenceli de. Kızarlar, ama bir şey yapamazlar. Sen de oradan onlara bakıp gülersin. Oysa Willy'le ya da patronların herhangi biriyle konuşmaya kalktın mı, ister istemez soylarına söveceksin, onlar da seni tutup içeri alacaklar, üç yıllığına tekrar McAlester'de alacaksın soluğu."

"Doğru söyledin," dedi Joad. "Her dediğin mantıklı. Ama... Tanrım, nefret ediyorum böyle itilip kakılmaktan! Willy'ye horozlanmayı bin kere tercih ederdim."

"Silahı var," dedi Muley. "Kullanır da. Çünkü şerif muavini. O zaman ya seni öldürmek zorunda ya da sen silahı onun elinden kapıp onu öldürmek zorundasın. Boş versene, Tommy. Sen de kendi kendine, orada yatıp onları kandırdım, deyiver. Aslında sen kendine ne söylersen, ondan ibarettir yaptığın." Güçlü ışıklar gökyüzüne doğru vurmuştu. Motorun sesi bile duyuluyordu. "Haydi, Tommy. Uzağa gidecek değiliz ki! On dört on beş sıra arkası, tamamdır. Orada yan gelip ne yaptıklarını seyrederiz."

Tom ayağa kalktı: "Valla, haklısın!" dedi. "Sonu nasıl gelirse gelsin, ben kazançlı çıkacak değilim nasılsa."

"Yürü öyleyse. Şu taraftan." Muley evin çevresini dolaştı, pamuk tarlasına daldı, elli metre kadar ilerledi. "Burası iyi," dedi. "Şimdi yatın. Projektörü dolaştırmaya kalktıkları zaman kafanızı pamukların altına soktunuz mu, tamam. Eğlenceli bile." Üç adam yere upuzun uzandılar, dirseklerine dayandılar. Muley birden fırladı, eve doğru koştu, az sonra geri döndü, sarıp sarmaladığı ceketlerle pabuçları yere fırlattı. "Bizimle ödeşebilmek için alır giderlerdi bunları," dedi. O sırada farlar tepeye vardı, evin üzerine dikildi.

Joad sordu: "Ellerinde fenerleriyle buraya gelip bizi aramaz mı bunlar? Keşke elimde bir sopa falan olsaydı."

Muley kıkırdadı: "Aramazlar. Size sansar gibi kurnazlaştım demedim mi ben? Bir gece Willy öyle bir şey yapmaya kalktı, ben de çitin direğini arkadan kafasına indiriverdim. Taş gibi düştü. Sonradan herkese beş kişi üstüme saldırdı diye anlatmış."

Araba eve yaklaştı, projektör yandı. "Yatın," dedi Muley. Buz gibi bir beyaz ışık sütunu başlarının üzerinden kaydı, tarlayı taradı. Saklananlar hiçbir şey göremiyorlardı. Yalnızca bir araba kapısının çarptığını duydular, sonra birtakım konuşmalar işittiler. "Işığa çıkmaya korkarlar," diye fısıldadı Muley. "Birkaç kere farlarına ateş ettim. Artık dikkatli davranıyor Willy. Bu gece ya-

nında biri var." Tahta döşemelerde ayak sesleri duyuldu, sonra evin içinden fenerin ışığı parıldadı. "Eve ateş edeyim mi?" diye fısıldadı Muley. "Kurşunun nereden geldiğini göremezler. Kafalarını karıştıracak bir şey çıkar."

"Eh, haydi, et," dedi Joad.

Casy, "Yapma," diye fısıldadı. "Bir yararı olmaz. Boşuna ziyan. İşe yarayacak bir şeyler düşünmeliyiz."

Evin yakınından tırmalama sesine benzer bir ses duyuldu. "Ateşi söndürüyorlar," diye fısıldadı Muley. "Üzerine ayakla toprak atıyorlar." Araba kapıları çarptı, farlar döndü, tekrar yola çevrildi. "Yatın!" dedi Muley birden. Hemen başlarını eğdiler, o anda projektör üstlerinden geçti, tarlayı bir o yana, bir bu yana taradı, araba çalıştı, uzaklaştı, tepeyi aştı, yok oldu.

Muley doğrulup oturdu: "Willy o son projektör numarasını hep yapar," dedi. "Öyle çok yaptı ki artık ışığı hangi anda yakacağını hisseder oldum. Hâlâ da kurnazlık ettiğini sanıyor."

Casy, "Belki evde adam bırakmışlardır," dedi. "Döndüğümüzde bizi yakalarlar."

"Belki. Siz burada bekleyin. Ben bu oyunun kurallarını iyi bilirim." Muley sessizce uzaklaştı. Yalnızca başlangıçta pek hafif ayak sesleri duyulabildi. Bekleyen iki adam kulaklarını dikip ses duymaya çalıştılarsa da, hiçbir şey duyamadılar. Az sonra Muley evden seslendi. "Kimseyi bırakmamışlar. Dönün haydi." Casy ile Joad ayağa kalktılar, evin kara gölgesine doğru ilerlediler. Muley onları, dumanı tüten sönük ateşin başında karşıladı. "Zaten kimseyi bırakacaklarını sanmamıştım," dedi gururla. "Willy'nin kafasına vurmam, bir iki kere farlarına ateş etmem, artık dikkatli davranmaya zorluyor onları. Kim olduğumdan emin olamıyorlar, ben de kendimi onlara yakalatmıyorum. Hiçbir eve fazla yakın yerde yatıp uyumuyorum. Benimle gelirseniz size nerede uyuyacağımızı gösteririm. Kimsenin yanlışlıkla üzerimize falan basamayacağı bir yer."

"Düş öne," dedi Joad. "Arkandan geliyoruz. Kendi babamın evinde saklanmak zorunda kalacağım da hiç aklıma gelmezdi."

Muley tarlaların arasından yola koyuldu, Joad'la Casy peşinden izlediler. Pamuk bitkilerini tekmeleye tekmeleye gidiyorlardı. "Daha bir sürü şeyden saklanacaksın," dedi Muley. Tek sıra halinde, peşpeşeydiler. Bir su yatağına varınca içine indiler.

"Vay canına, anladım galiba!" diye bağırdı Joad. "Yan taraftaki mağara mı?"

"Evet. Nereden bildin?"

"Ben kazdım orayı," dedi Joad. "Ağabeyim Noah'la ikimiz kazdık. Altın arıyoruz deyip duruyorduk ama aslında her çocuk gibi biz de mağara kazıyorduk." Hendeğin duvarları artık boylarını aşmıştı. "Yaklaşmış olmalıyız," dedi Joad. "Buralardaydı gibime geliyor."

Muley, "Ağzını çalı çırpıyla kapadım, kimse bulamaz," dedi. Hendeğin tabanı birden düzleşti, kumluk oldu.

Joad temiz kumları görünce duraladı: "Ben mağarada falan yatmam," dedi. "Burada yatıp uyuyorum." Oturdu, ceketini kıvırıp başının altına koydu, uzandı.

Muley çalıları aralayıp mağarasına süzüldü. "Burası hoşuma gidiyor," diye seslendi. "Kimse üstüme gelemezmiş gibi hissediyorum."

Jim Casy kumlara, Joad'un yanı başına oturdu.

"Uyuyalım biraz," dedi Joad. "Şafakta John Amcalara gideriz."

"Ben uyumam," diye karşılık verdi Casy: "Kafamda dünya kadar bilmece var." Dizlerini karnına çekip bacaklarını kucakladı. Başını arkaya attı, parlak yıldızlara baktı. Joad esnedi, bir elini başının altına soktu. Sessiz kaldılar. Yavaş yavaş topraktaki yaşamın sesi tekrar başladı. O delikler, o kovuklar, o sürtünmeler tekrar canlandı. Köstebekler kıpırdadı, tavşanlar yeşilliklerin altına sokuldu, fareler tümsekleri aştı, kanatlı avcılar sessizce havada dolaştılar.

7

Kentlerde, kentlerin kenarlarında, boş arsalarda, kullanılmış araba galerilerinde, tamir yerlerinde, araba mezarlıklarında, garajlarda hep göz alan dövizler, yazılar asılıydı. – Kullanılmış Arabalar, İyi Durumda Kullanılmış Arabalar. Ucuz taşıtlar, üç treyler. Temiz durumda '27 model Ford. Elden Geçmiş Arabalar. Garantili Arabalar. Radyosu bedava. Yüz galon benzini bedava. Girin, bakın. Kullanılmış arabalar. Masrafsız.

Bir arsa, ucunda da içine ancak bir masa, bir sandalye, bir de hesap defteri sığabilecek kadar bir baraka. Bir yığın sözleşme. Fazla ellenmekten köşeleri kıvrılmış, birbirine ataşlarla tutturulmuş... yanında da bir yığın doldurulmamış, boş sözleşme formu. Dolmakalem. Aman içi dolu olsun. Çalışır durumda gözüksün. Kalem yazmadı diye satışın yattığı bile görülmüştür.

Şuradaki itoğlu itlerin hiçbir şey alacağı yok. Her galeriye girip çıkar böyleleri. Sadece bakarlar. Tüm zamanlarını seyretmekle geçirirler. Niyetleri araba almak değil, sizin vaktinizi ziyan etmek. Vız geliyor sizin vaktiniz onlara. Şu taraftaki iki kişi... yoo, çocuklu olanlar. Onları bir arabaya bindir. Fiyatı iki yüzden aç, yavaş yavaş in. Yüz yirmi beş verebileceklermiş gibi görünüyorlar bana. Bağla artık. Bindir bir düldüle, gitsinler. Kazıkla, bitsin! Amma vaktimizi aldılar!

Gömleklerinin kollarını sıvamış galeri sahipleri. Satıcılar titiz giyimli, tehlikeli... ufacık keskin gözleri bir zaaf yakalamak üzere alesta.

Kadının yüzüne bak. Kadın beğendiyse, herifi kazıklamak kolay. Onlara ilk şu Cadillac'ı göster. Yavaş yavaş şuradaki '26 model Buick'e in. Başta Buick'le başlarsan, sonunda Ford'a düşerler. Kolları sıva, işe giriş. Bu furya kıyamete kadar sürecek değil. Sen onlara Nash'i gösterirken ben de '25 Dodge'un yağ sızıntısına bakayım. Hazır olduğumda ıslık çalarım.

Sizin istediğiniz ayağınızı yerden kesecek dört teker değil mi? Süse püse aldırış ettiğiniz yok. İçinin döşemesi elbette eski. Ama o tekerleri döndüren de koltukların minderi değil.

Arabalar sıra sıra, burunları ileride... burunlar paslı, lastikler patlak. Dip dibe park edilmiş arabalar.

Şunun içine binip bakmak ister misiniz? Rica ederim, ne zahmeti? Hemen çıkarayım sıradan.

Onları borç altına sokacaksın. Bırak, senin vaktini ziyan etsinler. Ama hissettir onlara vaktini aldıklarını. İnsanlar iyidir genellikle. Size zahmet vermekten hoşlanmazlar. Zahmet vermelerini sağla... sonra kazığını at.

Sıra sıra arabalar, T-modeller, kibirli, özenti arabalar, gıcırdayan tekerler, aşınmış kaportalar. Buick'ler, Nash'ler, De Soto'lar.

Evet efendim, '22 Dodge. Dodge'un Dodge olalı çıkardığı en iyi araba. Hiç eskimez. Kompresyonu düşük. Bir zamanlar yüksek kompresyon çok modaydı ama, ona uzun süre dayanacak metal bulunamadı daha. Plymouth'lar, Rocknes'ler, Star'lar.

Hay Allah, şu Apperson da nereden geldi, Nuh'un gemisinden mi? Yanında da bir Chalmers'le bir de Chandler... yıllardır üretimi yok bunların! Biz burada otomobil satmıyoruz, tekerlekli hurda satıyoruz. Allah kahretsin, bizim paramız ancak hurda almaya yeter zaten. Yirmi beş otuz doların üstünde mal istemiyorum ki! Sat elliye, sat yetmiş beşe. İyi kâr. Tanrım! Yeni arabadaki kâr yüzdesi ne ki? Hurda işi kârlı iş. Elime geldiği anda satıyorum. İki yüz ellinin üstünde fiyat yok. Jim, kaldırımdaki şu ihtiyarı kafesle. Kıçının deliğini yerdeki delikten ayırmaya hali yok. Apperson'u yutturmaya bak ona. Hey nerede o Apperson? Satıldı mı? Çabucak hurda bulup getirmezsek yok satacağız burada.

Bayraklar, kırmızılı beyazlı, beyazlı mavili kaldırım boyunca. Kullanılmış Arabalar. İyi Durumda Kullanılmış Arabalar.

Günün kelepiri platformun üstünde. Hiç satılmaz o. İnsanların gelmesini sağlar. O kelepiri o fiyata satarsak beş kuruş kalmaz üstünden. Demin satıldı, diyeceksin. Teslim etmeden önce o aküyü çıkar. Şu boşalınışı tak. Hey Tanrım... üç kuruşa amma çok şey

istiyor bunlar! Sıva kolları, giriş işe. Bu gidiş böyle devam etmez. Elimde yeterince hurda olsa, altı ayda emekliye ayırırdım kendimi.

Bana bak, Jim, şu Chevrolet'nin arkasından gelen sesi duydum. Sanki şişeler kırılıyor. Oraya biraz talaş tozu püskürt. Şanzımana da koy biraz. O çürüğü otuz beş dolara elden çıkarmak zorundayız, anladın mı? Kazıkladı beni itoğlu o arabada. On dolar verdim, on beş diye tutturdu. Meğer içinden parçaları aşırmış. Tanrım, keşke elimde beş yüz düldül olsa. Bu furya böyle ebediyen sürmez. Lastikleri mi beğenmemiş? O lastikler daha on bin mil yol yapar de, fiyattan bir buçuk dolar düş.

Çite dayanmış duran bir yığın paslı teneke, bir yığın döküntü. Çamurluklar, yağlı kara enkaz, yerde yatan bloklar, silindirlerin arasında bitmiş yaban otları. Fren rotları, egzozlar, yılanlar gibi. Yağ, benzin.

Bakın bakalım, çatlak olmayan bir buji var mı şuralarda? Tanrım, elimde yüz doların altında yüz treyler olsa vurdumdu voliyi. Ne dırdırlanıyor bu? Biz araba satıyoruz burada. İte ite kapısına kadar götürüp teslimat yapamayız ya! Aferin! Kapıya teslim yok! Aylık dergiye girmeye layık valla. Alıcı değil mi herif sence? Eh, at dışarı gitsin. İşimiz çok... karar veremeyenlerle uğraşamayız burada. Graham'ın sağ ön lastiğini çıkar. O onarılmış yeri içe gelsin. Gerisi fena durmuyor. Her şeyi yerli yerinde.

Elbette! O düldül daha elli bin mil gider. Bol yağ koy hep. Eyvallah. İyi şanslar.

Araba mı arıyorsunuz? Nasıl bir şey düşünüyordunuz? Hoşunuza giden bir şey çarpıyor mu gözünüze? İçim kurudu yahu! Bir yudum bir şeye var mısınız? Haydi, gelin, karınız La Salle'e bakarken. La Salle istemiyorsunuz, ha? Bilyelerde iş yok. Çok da benzin yer. Lincoln '24 alsanıza. Yaman araba. Evladiyelik. Arkasını boz, kamyonete çevir.

Paslı madenler üzerinde kızgın güneş. Yerlerde yağ. İnsanlar giriyor içeri, şaşkın... araba istiyorlar.

Ayaklarınızı silin. O arabaya yaslanmayın, pistir. Nasıl alınır araba? Kaçadır? Çocuklara göz kulak olun. Acaba şu kaça? Bir so-

ralım. Sormak da parayla değil ya! Sorarız elbette, değil mi ama? Yetmiş beşten bir kuruş fazla veremeyiz, yoksa Kaliforniya'ya gidecek para kalmaz.

Tanrım, yüz düldül olaydı elimde. Yürüsün, yürümesin, vız gelirdi valla.

Lastikler... yorgun, yaralı, çürük lastikler, upuzun varillere tıkılmış lastikler, aralardan sosis gibi sarkan kırmızılı grili iç lastikler.

Lastik yaması mı? Radyatör temizleyicisi mi? Buji sıkıştırıcısı mı? Şu küçük hapı benzin deponuza atın, her galonunuz on mil fazla yapsın. Al, sür şu boyayı üstüne... elli sente yepyeni olur. Cam silecekler, vantilatör kayışları, contalar, ha? Belki de valf... Yeni bir valf alıver. Beş sent gitse ne yazar?

Tamam, Joe. Onları önce yumuşatacaksın, sonra getirip buraya sokacaksın. Ben onları ya tavlarım ya kazıklarım ya da canlarına okurum. Saçma sapan adam yollama bana. Gerçek alıcı istiyorum.

Evet efendim, buyrun içeri. Tam bir kelepir. Evet efendim! Seksen dolara büyük fırsat doğrusu.

Elliden fazla veremem, dışarıdaki adam elli tamam dediydi.

Elli mi? Elli ha? Çıldırmış o! Ben kendim yetmiş sekiz buçuk dolar ödedim o arabaya. Joe, kaçık sersem seni, bizi iflas ettirmeye mi çalışıyorsun sen? Kovmalı bu çatlağı. Belki altmışa olur. Buraya bakın, bayım, benim bütün günüm yok bu işe verecek. İşadamıyım ama kimseyi soymaya da çıkmadım buraya. Sizin üste vereceğiniz malınız var mı?

Bir çift katırım var. Onunla takas edebilirim.

Katır! Tanrım! Duydun mu, Joe? Bu herif katırlarıyla değişmek istiyor. Makine çağına girdiğimizi kimse söylemedi mi sana? Katırları artık yalnız tutkal imalinde kullanıyorlar.

Kocaman, güçlü katırlar... biri beş, biri yedi yaşında. Belki başka galerilere de baksak fena olamaz.

Gidin, gidin! Oh, ne âlâ! İşimiz başımızdan aşkınken gelip bizi oyalayın, sonra alın başınızı, gidin! Joe, sen bu heriflerin üçkağıtçı olduğunu anlamadın mıydı, ha?

Üçkağıtçı falan değilim ben. Araba gerek bana. Kaliforniya'ya gidiyoruz. Araba almam şart.

Valla enayiyim ben. Joe hep öyle der. Gömleğini sırtından çıkarıp vermekten vazgeçmezsen açlıktan gebereceksin der. Bak, sana bir kolaylık yapalım... senin katırların her birini beşer dolara satalım. Köpek maması yaparlar.

Köpek maması olmalarını istemem.

Belki de on dolara ya da yedi dolara gider. Bak, ne yapalım. Katırları yirmi dolara alalım. Arkalarındaki araba da dâhil, değil mi? Sen de üstüne elli koy, bir de anlaşma imzala, kalanını ayda on dolardan yolla.

Ama seksen demiştiniz!

Sen ömründe vade farkı, sigorta falan gibi şeyler duymadın mı? Onlar binince fiyat biraz kıpırdıyor tabii. Dört beş ayda öder bitirirsin. Sen imzanı şuraya atıver. Biz her şeyi ayarlarız.

Valla bilemiyorum...

Buraya bak, sana sırtımdaki gömleği veriyorum, hâlâ sızlanıyorsun. Seninle uğraştığım sürede üç araba satardım. Usandım be! Tamam, oraya at imzanı. Tamam, o kadar. Joe, depoyu doldur bu bey için. Benzini bizden olsun.

Vay canına, Joe, amma iş çıkardık ha! Ne verdiydik biz o hurdaya? Otuz mu, otuz beş mi neydi, değil mi? Katırlar bizim oldu. İkisine yetmiş beş alamazsam bana da işadamı demesinler. Üstelik elli nakit, açıktan da anlaşmalı kırk gelecek var. Biliyorum, hepsi dürüst değildir ama o taksitleri ne kadarı öder, şaşarsın. Bir tanesi vardı, ben umudu kestikten iki yıl sonra kalktı yüz dolar yolladı. Bahse girerim, bu herif de yollar parayı. Tanrım, keşke elimde beş yüz hurda olaydı! Sıva kolları, Joe. Git, yumuşat şunları, sonra bana yolla. Son satıştan sana yirmi dolar veriyorum. Sen de iyi para kırıyorsun ha!

Öğleden sonra güneşinde sarkmış bayraklar. Günün Kelepiri. '29 Ford pikap. İyi durumda.

Elli dolara ne istiyordun, Zephyr mi?

Koltuklardan at kılları fırlıyor, çamurluklar çekiçlerle düzenlenmiş, tamponlar kopmuş, sallanıyor. Ford Roadster'in çamurluğunda, radyatör başlığında, üç de arkada renkli ışıkları var. Her yanı çamur çaylak, vites kolunda koca bir soyuk. Jant kapağında güzel bir kız resmi. Renkli. Adı Cora. Tozlu ön camda akşam güneşi.

Tanrım, öğle yemeği yemeye vakit bulamadık be! Joe bir çocuk yolla, hamburger alsın gelsin.

Eski motorların kesik gürültüsü.

Şu Chrysler'e bakan salağı gördün mü? Bak bakalım, cebinde parası var mı! Bu köy çocuklarının bazısı pek çarıklıdır, ha. Önce yumuşat, bana öyle yolla, Joe. Senin de işin iş!

Tabii biz sattık. Garanti mi? Biz onu otomobildir diye garanti ettik, süt nineliğini yaparız demedik. Bana baksana sen... hem araba alıyorsun, hem sonra dırdır ediyorsun. Vız gelir, anladın mı... ödemezsen ödeme taksitleri. Senedin burada değil ki! Çoktan verdik finansman şirketine. Onlar düşecek senin peşine, biz değil. Biz kâğıt mağıt tutmayız. Ya, öyle mi? Diklenirsen polis çağırırım. Hayır, lastikleri değiştirmedik. At bu herifi buradan Joe. Arabayı alıyor, sonra da memnun kalmadım diyor. Ben bir biftek söylesem, yarısını yedikten sonra geri vermeye kalksam, alırlar mı? Biz burada ticaret yapıyoruz, yardım derneği işletmiyoruz. Şu herifin yaptığı işe bak. Joe! Hey, şuraya bak! Boynuna geyik dişi asmış herif! '36 Pontiac'ı göster bari. Tamam.

Kare burunlar, yuvarlak burunlar, paslı burunlar, kürek burunlar, uzun formlu arabalar, formdan önceki yassılar. Kelepirler bugün. Moruklamış düldüller. Kes kes kamyonet yap. İki tekerli treylerler... aksları akşam güneşinde paslı paslı. Kullanılmış Arabalar. İyi Durumda Kullanılmış Arabalar. Temiz. İyi Çalışır. Çok yağ içmez.

Tanrım, şuna bak! Ne temiz bakmışlar!

Cadillac'lar, La Salle'ler, Buick'ler, Plymouth'lar, Packard'lar, Chevrolet'ler, Ford'lar, Pontiac'lar, sıra sıra, farlar akşam güneşinde pırıl pırıl. İyi Durumda Kullanılmış Arabalar.

Yumuşat da yolla, Joe. Tanrım, keşke bir hurdam olsaydı! Sen onları alışverişe hazırla, ben bastırıp kapatırım.

Kaliforniya'ya mı gidiyorsunuz? İşte size gereken araba. Görünüşü kötü ama, daha bin mil yol gider o.

Yan yana sıralanmış. İyi Durumda Kullanılmış Arabalar. Temiz, çalışır durumda.

8

Gökyüzünün yıldızlar arasında kalan boş kesimleri grileşti, son dördünün solgun ışığı incecik, etkisiz oldu. Tom Joad'la papaz pamuk tarlasının ortasından, yalnızca araba tekerleriyle traktör tekerlerinin iz bıraktığı yol bozuntusunun üzerinden hızlı adımlarla yürüyorlardı. Şafağın yaklaşmakta olduğu, bir tek gökyüzünün dengesizliğinden belliydi. Batıda hiç ufuk yok, oysa doğuda ince bir çizgi vardı. İki adam sessizce yürürken, ayaklarının havaya kaldırdığı tozu kokluyorlardı.

Jim Casy, "İnşallah yolu iyi biliyorsundur," dedi. "Şafak söktüğünde kendimizi kaybolmuş bulmak istemezdim doğrusu." Pamuk tarlasında hayatın tekrar uyanmakta olduğu duyuluyordu. Toprakta yem kapan sabah kuşlarının kanat sesleri, tedirgin olan tavşanların kaçışmaları geliyordu kulağa. İki adamın tozlu toprakta çıkardığı boğuk ayak sesleri, pabuçlarının altında ezilen kumların gıcırtısı, şafağın esrarengiz sesleriyle çelişki oluşturuyordu.

Tom, "Gözümü yumsam kendimi kapısında bulurum," dedi. "Ancak yolu düşünürsem yanılırım belki. Unuttum muydu, kendimi hemen orada bulurum. Yahu, ben buralarda doğdum, büyüdüm. Çocukluğumda buralarda koşturdum. Şurada bir ağaç olacaktı... hah, bak, ancak görünüyor. Bir keresinde babam ölü bir çakalı asmıştı onun dalına. Kuruyana, dökülene kadar asılı tuttu orada. Tanrım, keşke anam bir şey pişiriyor olsa. İçim kazınıyor."

"Benim de," dedi Casy. "Biraz çiğnemelik tütün ister misin? Açlığını alır. Yola bu kadar erken çıkmayaydık daha iyiydi. Keşke ortalık aydınlansaydı." Tütün topağından bir çimdik ısırmak üzere duraladı. "Ne de güzel uyuyordum," diye mırıldandı.

"O kaçık Muley'in işi," dedi Tom. "Beni enikonu ürküttü Uykumdan uyandırdı, 'Ben gidiyorum, Tom gitmem gereken yerlerim var,' dedi. Arkasından, 'Siz de artık yola çıksanız iyi olur, gün ışıdığında bu topraklardan uzaklaşmış olursunuz,' dedi. Böyle yaşaya yaşaya köstebek gibi ürkek olmuş. Sanki Kızılderililer kovalıyor peşinden. Deli mi, sence?'"

"Valla, bilemiyorum. Dün gece biz ateşi yakınca o araba nasıl hemen çıkageldi, gördün. Ev nasıl rezil olmuştu, onu da gördün. Buralarda sürüp giden bir kötülük var gerçekten. Tabii Muley deli olmasına deli. Öyle yalnız başına çakallar gibi dolaşmak elbette deli eder onu sonunda. Çok geçmez birini öldürür, köpeklerle kovalar, yakalarlar onu. Kehanet duymuş kadar eminim. Gittikçe daha kötü olacak durumu. Bizimle gelmedi diyorsun, ha?"

"Gelmedi," dedi Joad. "Bence artık insan görmekten korkuyor. Bizim yanımıza nasıl sokuldu, ona şaşıyorum. Güneş doğarken John Amcamın orada oluruz." Bir süre sessizce yollarına devam ettiler. Geç kalmış birkaç baykuş, ambarların üzerinden, ağaçların tepesinden, su kulelerinden uçup gün ışığından saklandı. Doğu göklerinin rengi daha açıldı, pamuk bitkilerini, boz renge dönüşmekte olan toprağı görmek kolaylaştı. "John Amcamın evine bizimkilerin hepsi nasıl sığıp da uyuyor, anlıyorsam Allah belamı versin. Bir tek odasıyla bir bozuntu mutfağı var. Ambarı bile ufacık. Üst üste olmalılar şu sıra orada."

Papaz, "John'un ailesini hiç hatırlamıyorum," dedi. "Tek başına bir adamdı, değil mi? Hakkında pek çok şey de hatırlamıyorum."

"Dünyanın en yalnız adamı," dedi Joad. "Biraz kaçık o da... Muley gibi. Ama bir bakıma daha beter. Her yerde rastlayabilirsin ona... Shawnee'de, zil zurna dolaşırken, yirmi mil ötede bir dulu ziyaret ederken, elinde fener, gece yarısı kendi toprağında çalışırken... Deli! Herkes uzun yaşamaz sandıydı onu. Onun gibi yalnız tipler pek uzun yaşamaz çünkü. Ama John Amcam babamdan bile büyük. Her geçen yıl onu biraz daha katı, biraz daha kuru bir insan yapıyor, öylece yaşayıp gidiyor. Dedemden bile katı oldu sonunda."

"Şu doğan ışıklara bak," dedi papaz. "Gümüş gibi. John'un hiçbir zaman mı ailesi olmadı?"

"Yoo, oldu. O da ne tip adam olduğunu anlatmaya yeter zaten... öylesine inatçı. Babam hep anlatır. John Amcamın genç bir karısı varmış. Dört aylık evliymişler. Kadın hamileymiş de. Bir gece karnına bir ağrı saplanmış, kocasına 'Doktor çağırsan iyi olur,' demiş. John hiç yerinden kıpırdamamış. 'Karın ağrısı bu, yemeği fazla kaçırmışsındır,' demiş. 'İnsan karnını fazla doldurdu mu, ağrır tabii,' demiş. Ertesi gün öğlende kadın kendini kaybetmiş, öğleden sonra dört sularında da ölmüş."

"Nedenmiş aslında?" diye sordu Casy. "Yediği bir şeyden mi zehirlenmiş?"

"Yoo, içinde bir şey patlamış. Ap... apandis mi ne! John Amca her zaman rahat bir adam olagelmiş ama, bu olay ona kötü dokunmuş. Günaha girdiğine inanmış. Uzun süre hiç kimseyle konuşmamış. Gözü dünyayı görmez gibi dolaşıyor, dualar ediyormuş. İki yılda kendini zor toparlamış. O zaman bile eskisi gibi olmamış. Biraz tuhaftır. Hareketleri can sıkar. Biz çocukken ne zaman bir yerimiz ağrısa, John Amca tutar doktor getirirdi. Sonunda babam, yeter artık, dedi, bastırdı. Durmadan karnı ağrır çocuk kısmının. Karısının ölümünü kendi suçu sayıyor. Garip adam. Durmadan o borcu birilerine ödüyor... çocuklara bir şeyler dağıtıyor, bir ailenin verandasına bir torba dolusu yiyecek koyup, gidiyor. Nesi varsa verir hep. Hâlâ da mutlu değil. Geceleri bazen kendi kendine dolaşır. İyi çiftçidir ama. Toprağı bakımlıdır."

"Zavallı adam," dedi papaz. "Zavallı yalnız adam. Karısı öldüğünde sık sık kiliseye gider miydi?"

"Gitmezdi. Kalabalık içine sokulmaktan hiçbir zaman hoşlanmazdı. Hep yalnız olmak isterdi. Onu deliler gibi sevmeyen hiçbir çocuk görmedim. Bazen gece gelirdi bize. Geldiğini bilirdik, çünkü başucumuza ciklet miklet bırakmış olurdu. Yüce İsa Mesih olduğunu falan düşünmeye başlamıştık."

Papaz yürümeyi sürdürdü. Başı önüne eğikti. Bir şey söylemedi. Yaklaşan sabahın ışıkları alnını daha bir parıldattı, iki yanında sallanmakta olan elleri ışığa bir değip, bir çekilir oldu.

Tom da sessizdi. Sanki fazla özel bir sırrı açıklamış, şimdi ondan utanıyor gibiydi. Adımlarını hızlandırdı, papaz da ona uydu. Grileşen ufka doğru bakınca biraz bir şeyler görüyorlardı artık. Pamukların arasından bir yılan kıvrılarak yollarına çıktı. Tom durup ona baktı. "Köstebek yılanı," dedi. "Bırakalım gitsin." Yılanın çevresinden dolandılar, sessizce yollarına devam ettiler. Doğu göklerine biraz renk geldi, sonra hemen ardından, şafağın o yapayalnız ışıkları toprağın üzerinde sürünerek ilerlemeye başladı. Pamuk bitkilerinin üzerinde yeşil bir renk belirdi, toprak grimsi kahverengi bir tona büründü. Adamların yüzündeki o grilik yok oldu. Joad'un suratı sanki koyulaşıyordu ışık güçlendikçe: "Güzel saattir bu saat," dedi Joad alçak sesle. "Küçükken bu saatte kalkar, sağda solda kendi başıma dolanırdım. Nedir o ilerdeki?"

Yolun üstünde beş erkek köpekten kurulu bir heyet, aralarındaki bir dişinin onuruna toplantı yapmaktaydılar. Çoban köpeğiyle, tazıyla, sosyal yaşamın özgürlüğünden soyları birbirine karışmış çeşitli tipleriyle beş erkek köpek, dişiye iltifatlar yağdırıyorlardı. Her biri onu zarif bir tavırla kokluyor, sonra kazık kesilmiş bacakları üzerinde biraz ilerliyor, pamukların arasına giriyor, bacağını kaldırıp orayı ıslatıyor, tekrar koklamak üzere dönüyordu. Joad'la papaz durup seyrettiler. Birden Joad neşeyle güldü: "Hey, Ulu Tanrım!" dedi, "Hey, Ulu Tanrım!" Derken tüm köpekler bir araya toplandı, tüylerini kabartıp hırıldadılar, gergin vaziyette dikildiler. Her biri, diğerlerinin kavgayı başlatmasını bekliyor gibiydi. Bir tanesi dişinin üzerine çıktı. Artık olan olduğuna göre, ötekiler gerileyip ilgiyle izlediler. Hepsinin dili dışarıdaydı. Hepsinin dilinden sular damlıyordu. İki adam yollarına devam ettiler. "Hey, Tanrım," dedi Joad. "Galiba o üstteki köpek bizim Şimşek'ti. Ölmüştür sanıyordum. Gelsene buraya, Şimşek!" Tekrar güldü. "Boşuna! Beni de çağırsalar, ben de

duymazdım. Bak, Willy Feeley'in gençliğiyle ilgili bir şey anlatırlardı, aklıma geldi. Utangaçtı Willy. Korkunç utangaçtı. Günün birinde düvelerden birini Graves'lerin boğasına, çiftleştirmeye götürmüş. Evde de Elsie Graves'den başka kimse yokmuş. Elsie de tersine hiç utangaç değildir. Willy orada öylece duruyor, kızarıp bozarıyor, ağzından tek kelime çıkmıyormuş. Elsie ona, 'Neden geldiğini anladım, boğa arka bahçede,' demiş. İkisi düveyi tutup arka bahçeye götürmüşler, çitin tepesine oturup seyretmeye koyulmuşlar. Az sonra Willy kıpır kıpır kıpırdanmaya başlamış. Elsie yan gözle ona bakmış, sanki bilmiyormuş gibi, 'Neyin var, Willy?' diye sormuş. Willy öyle bir hale gelmiş ki, olduğu yerde oturamaz olmuş artık. 'Vay be!' demiş. 'Şu boğanın yerinde ben olaydım keşke!' Elsie de, 'Seni tutan mı var? Zaten düve kendi düven!' demiş."

Papaz hafifçe güldü: "Biliyor musun, artık papaz olmayışım hoş bir şey! Ben varken kimse böyle hikâyeler anlatmıyordu. Anlatsalar bile, ben gülemiyordum. Küfretmek de yasaktı bana. Şimdi canım istediği zaman, canım istediği kadar küfrediyorum. İyi geliyor insana canı isteyince küfretmek."

Doğu ufkundan bir kızıllık büyüyüp yayıldı, toprağın üzerinde kuşlar daha bir kanat çırpar oldular. "Bak!" dedi Joad. "Tam karşıda. Orası John Amca'nın su deposu. Değirmen daha gözükmüyor ama, su deposu orası. Gökyüzüne karşı, fark edebiliyor musun?" Yürümesi daha hızlandı. "Bakalım bizimkilerin hepsi orada mı!" Su kulesi bir yükseltinin üzerindeydi. Joad'un adımlarından kalkan tozlar artık diz hizasına ulaşmıştı. "Bakalım Annem..." Artık deponun ayakları da görünüyordu. Ev de... ufacık, kutu gibi, boyasız, kel kel... sonra ambar, alçak tavanlı, kapanık. Evin teneke bacasından dumanlar çıkıyordu. Avluda eski eşyalardan oluşmuş bir yığın vardı. Yel değirmeninin kolları, karyola ayakları, sandalyeler, masalar. "Vay canına, bunlar yola çıkmaya hazırlanıyor!" dedi Joad. Avluda bir kamyon duruyordu. Kasasının yan korkulukları yüksekti ama, garip bir kamyondu aslında. Ön tarafı bir sedandı. Tepesi kesilip açılmış, ortadan arkaya

doğru kasa yatağı oraya monte edilmişti. Kör edici güneşin üst kenarı ufukta belirirken ışıkları o kamyona düştü, orada bir adam gördüler. Çekici havaya kalkıp inerken parıldadı. Sonra güneşin ışıkları evin camlarında yansıdı. Avludaki iki kızıl tavuk o ışıklarla parıldadılar.

"Ses etme," dedi Tom. "Gizlice yaklaşalım, şaşırtalım." O kadar hızlı yürümeye başladı ki, uçuşan tozlar beli hizasına kadar yükseldi. Derken pamuk tarlasının kenarına vardı. Adımlarını atıp avluya girdiler. Bastıkları taban sıkışmış topraktı artık. Tek tük sarmaşık tipi otlar vardı yalnız. Joad sanki devam etmeye korkuyormuş gibi yavaşladı. Papaz da adımını yavaşlatıp onunkine uydurdu. Tom utanmış gibi, ağır ağır yaklaştı kamyona. Hudson Super-Six bir sedandı. Tepesi resmen kesilip açılmış, kamyon yapılmıştı. İhtiyar Tom Joad kasa yatağının içinde, yan korkulukların sonuncusunu yerine çakmakla meşguldü. Kırçıl sakallı suratını işine eğmişti. Altı penilik birkaç çiviyi dudakları arasında tutmaktaydı. Bir tanesini çıkarıp yerine soktu, çekiç onu dövüp oturttu. Evden soba kapağının şangırtıyla kapandığı duyuldu, sonra bir çocuk ağladı. Joad yaklaşıp kamyonun kenarına yaslandı. Babası ona baktı ama görmedi. Bir çivi daha seçti, onu da çaktı. Su deposunun tepesinden bir güvercin sürüsü havalandı, bir tur atıp tekrar kondular, kenara kadar yürüyüp aşağıya baktılar. Beyaz, mavi, gri güvercinlerdi. Rengârenk kanatları vardı.

Joad parmaklarını kamyonun en alt parmaklığına kenetledi, yüzünü yukarıya kaldırdı, oradaki yaşlı, kırlaşmış adama baktı. Dudaklarını diliyle hafif ıslattı, alçak sesle, "Baba," dedi.

"Ne istiyorsun?" diye mırıldandı yaşlı Tom ağzındaki çivilerin ardından. Kafasına kara, kirli bir şapka geçirmiş, üstüne mavi bir iş gömleğiyle düğmeleri kopuk bir yelek giymişti. Blucininin belinden kayıp düşmesine, enli bir deri kemer engel oluyordu. Kocaman, kare biçiminde bir pirinç tokası vardı. Derisi de, madeni de yıllardır giyilmekten pırıl pırıl cilalanmış, parlıyordu. Pabuçları çatlamış, taban köseleleri şişmiş, yılların güneşini, nemini, tozunu yiye yiye kayık gibi yayılmıştı. Gömleğinin kolları koluna

dar geliyor, yukarı sıvanmasını yine adamın şişkin kasları önlüyordu. Midesi, kalçaları inceydi. Bacakları kısa, kalın, güçlüydü. Yüzü, ak düşmüş sakalları yüzünden dört köşe görünüyordu. O güçlü çenesindeki sakallar yanaklarındaki kadar ağarmamıştı. Bu durum, zaten öne doğru çıkardığı çenesini daha da belirginleştiriyordu. Tüysüz yanakları esmerleşmiş lületaşı gibi kahverengiydi. Göz kenarlarında ışın demetlerini andırır kırışıklıklar vardı. Gözlerini kısmaktan olmuştu. Kahverengiydi gözleri, siyaha çalan kahve çekirdeklerinin rengindeydi. Bir şeye bakarken kafasını o şeye doğru uzatıyordu. Koyu renk gözleri pek eskisi kadar görmüyordu çünkü artık. Arasından çivilerin gözüktüğü dudakları ince ve renkliydi.

Çekicini havaya kaldırıp, çivinin üzerine indirmeye hazır, tuttu, kamyonun kenarı üzerinden Tom'a doğru baktı. İşi yarıda kesildiği için sıkılmış gibiydi. Derken birden çenesi öne doğru uzandı, gözleri Tom'un suratına daha yakından baktı. Yavaş yavaş beyni de farkına vardı neye bakmakta olduğunun. Çekiç yavaşça yanına sarktı, sol eli uzanıp ağzındaki tüm çivileri topladı, çıkardı. Kendi kendine haber veriyormuş gibi, şaşkın bir sesle, "Tommy bu," dedi. "Tommy eve dönmüş." Ağzı tekrar açıldı, gözlerine bir korku gelip yerleşti. "Tommy," dedi hafif sesle. "Kaçmadın ya? Saklanmayacaksın, değil mi?" Gergin bir şekilde cevap bekledi sorusuna.

"Hayır," dedi Tom. "Şartlı tahliye edildim. Özgürüm. Kâğıtlarım yanımda." Kamyon korkuluğunun alt tahtalarını yakaladı, yukarıya baktı.

İhtiyar Tom çekicini yavaşça yere bıraktı, çivilerini cebine koydu. Bacağını korkuluğun üzerinden atıp yumuşacık bir hareketle yere indi. Ama bir kere oğlunun yanına inince utanmış gibi, yabancılaşmış gibi bir havaya girdi. "Tommy," dedi. "Biz Kaliforniya'ya gidiyoruz. Ama sana mektup yazıp haber verecektik." İnanamıyormuş gibi bir sesle, "Oysa sen döndün," dedi. "Bizimle gelebilirsin. Gelebilirsin!" Evden kahve demliğinin kapanışı duyuldu. Yaşlı Tom omzunun üzerinden eve doğru baktı.

"Sürpriz yapalım onlara," dedi. Gözleri heyecanla parladı. "Anana kötü bir kuşku gelmişti. Seni bir daha göremeyeceğinden korkuyordu. Biri ölmüş gibiydi suratı. Neredeyse Kalifomiya'ya gitmeyecekti seni görememe korkusu yüzünden." Evde soba kapağı tekrar şangırdadı. "Haydi, şaşırtalım onları," diye tekrarladı yaşlı Tom. "Sanki sen hiç uzağa gitmemişsin gibi girelim içeriye. Bakalım Ana ne diyecek." Sonunda Tom'a dokundu. Ama omzuna, hafifçe dokundu, elini hemen çekti. Jim Casy'ye baktı.

Tom, "Papazı hatırlıyorsun, değil mi baba?" dedi. "Benimle geldi."

"O da mı hapisteydi?"

"Hayır, ona yolda rastladım. Uzaklardaymış."

Baba ciddi bir tavırla el sıkıştı: "Hoşgeldiniz efendim."

Casy, "Hoşbulduk," dedi. "Bir evladın evine dönüşü görülmeye değer bir olay. Görülmeye değer."

"Evine mi?" diye sordu Baba.

"Ailesine," diye düzeltti papaz hemen. "Dün gece öteki evin orada konakladık."

Baba'nın çenesi öne doğru uzandı, başını çevirdi, yola doğru bir an baktı, sonra Tom'a döndü. "Ne yapsak şimdi?" diye sordu heyecanla. "İstersen ben gireyim, burada kahvaltı isteyen birileri var, diyeyim. Ya da sen kendi başına gir, o seni görene kadar sessizce dur, ha? Nasıl olur dersin?" Suratı heyecandan capcanlıydı.

"Şoka sokmayalım onu," dedi Tom. "Korkutmaya gerek yok."

İki sıska çoban köpeği keyifle yaklaşmaktaydı. Yavruydular. Yabancıların kokusunu alınca duraladılar, sonra temkinli biçimde biraz gerilediler. Dikkat kesilmişlerdi. Kuyrukları havada ağır ağır dönüyor, gözleriyle burunları tehlikeyi sezmeye çalışıyordu. Bir tanesi boynunu gerip hafiften yaklaştı. Her an kaçmaya hazırdı. Tom'un paçalarına vardığında gürültülü gürültülü kokladı, bir adım geri durdu, Baba'dan bir işaret bekledi. Öteki yavru pek onun kadar cesur değildi. Saygınlığını yitirmeden dikkatini verebilecek başka bir şey arayıp duruyordu. Yakından geçmek-

te olan al tavuğu gördü, ona koştu. Tavuk onuruna el uzatılmış gibi gıdakladı, kızıl tüyler havada uçtu, tavuk o küt kanatlarını çırparak hız kazanıp kaçtı. Yavru köpek dönüp oradaki adamlara gururla baktı, sonra tozların üzerine uzandı, kuyruğunu yere mutlu mutlu vurmaya başladı.

"Haydi gel," dedi Baba. "Gel içeriye artık. Seni görmesi gerek. Ben de sana baktığı anda onun yüzünü görmek istiyorum. Yürü haydi. Neredeyse kahvaltı hazır diye bağıracak. Domuz pastırmasını tavaya koyalı epey oldu." Öne düşüp ince kumlu avluda ilerledi. Bu evin verandası falan yoktu. Bir tek basamak, sonra da kapı. Kapının yanında odun kırma yeri. Yıllardır vurula vurula üzeri aşınmıştı onun da. Evin döşeme tahtalarının damarları iyice belli oluyordu. Tozlar zamanla yumuşak kısımları yemişti çünkü. Yanan söğüt odununun kokusu her yana yayılmıştı. Üç adam kapıya yaklaşırken kızaran etin kokusu, fırından gelen ekmek kokularına, kaynayan kahveye karışıyordu. Baba açık duran kapıdan adımını atıp girdi, kısa, tıknaz vücuduyla kapıyı tıkayarak oracıkta durdu: "Ana, yoldan geçen iki yolcu var, acaba onlara da bir iki lokma verebilir miyiz," diye seslendi.

Tom, annesinin sesini duydu. Çok iyi hatırladığı serin, sakin, dostça, mütevazı sesini. "Gelsinler," diyordu annesi. "Yiyeceğimiz bol. Söyle de önce ellerini yıkasınlar. Ekmekler pişti bile. Etler de neredeyse oluyor." Ocaktan yağın öfkeli cızırtısı duyuldu. Baba içeriye doğru bir adım attı, kapının önünü açtı. Tom o aralıktan annesine baktı. Annesi domuz pastırmalarını tavadan alıyordu. Ocağın fırın kapağı açıktı. İçinde kabarmış ekmekler gözüküyordu. Kapıya doğru baktı. Güneş Tom'un tam arkasından vurduğundan, sapsarı ışıkta genç adamın yalnızca silueti belli olmaktaydı. Anne tatlı tatlı başını salladı. "Girin içeriye," dedi. "Bereket versin bu sabah ekmeği bol pişirmişim."

Tom öylece durmuş, bakıyordu. Anne iri kadındı ama şişman sayılmazdı. Çocuk doğurmaktan, iş yapmaktan kalınlaşmıştı yalnızca. Üzerinde bol, gri, çiçekli bir elbise vardı. Bir zamanlar renkliydi besbelli. Ama artık yıkana yıkana solmuştu renkleri.

Çiçekler fonun renginden biraz daha açık gri duruyordu, o kadar. Ayak bileklerine kadar iniyordu elbise. Güçlü, büyük, çıplak ayakları yerde hızla hareket ediyordu. İnce telli, çelik rengine dönüşmüş kır saçları arkaya çekilmiş, gevşek bir topuz yapılmıştı. Kuvvetli, çilli kolları dirseklerine kadar çıplaktı. Elleri tombul ama zarif, çocuk eli gibiydi. Parlayan güneşe doğru baktı. Dolgun yüzü hiç de yumuşak değildi. İfadesi kontrol altına alınmış, iyi bir ifadeydi. Elâ gözleri sanki mümkün olan her türlü trajediyi görmüş, acı ve ızdırabın tüm basamaklarını adım adım çıkmış, artık insanüstü bir sükûnet ve anlayış düzeyine ulaşmış gibiydi. Kendi yerini biliyor, kabul ediyor, ona razı oluyor gibi bir hali vardı. Ailenin başı, doruk noktasıydı o. Asla fethedilmeyecek kalesiydi. O acıyı ve korkuyu tatmadıkça, yaşlı Tom'la çocuklar da asla tatmıyordu. Bu yüzden, bu duyguları kendi kendine inkâr etmeye alışmıştı. Neşeli bir şey olduğu zaman da ailede herkes acaba o seviniyor mu diye baktığından, önemsiz şeylerden kahkahalar yaratmakta usta olmuştu. Ama neşeden de iyisi... sükûnetti. Sakinlik güvenilir bir durumdu. Ailedeki o büyük ve mütevazı yerini gururla, temiz bir güzellik içinde kabullenmişti. Sağaltıcı rolünden ötürü ellerine bir güven, bir soğukkanlılık, bir rahatlık gelmişti. Hakemlik rolü ona mesafeli, hata marjı olmayan tanrısal bir yargı yeteneği vermişti. Kendisi bocaladığı anda ailenin sarsılacağını, kendisi umudunu kaybederse ailenin devrileceğini, işlevini sürdürme isteğini kaybedeceğini biliyordu.

Güneşli avluya, karşısındaki erkeğin kara hayaline doğru bakıyordu. Baba oracıkta durmuş, heyecandan titremekteydi. "Gir içeri!" diye bağırdı. "Girsene içeri, bayım!" Tom yüzünde hafif bir utançla eşiği aştı.

Anne tavadan başını kaldırıp tatlı bir ifadeyle baktı. Birden eli yanına sarktı, çatal kayıp yere düştü. Gözleri iri iri açıldı, gözbebekleri sulandı. Açık ağzından soluğu gürültülü çıkıyordu. Yüzüne kaygılı bir ifade geldi. Gözlerini yumdu. "Tommy, kaçmadın... Kaçmadın, değil mi?"

"Hayır, Anne. Şartlı tahliye. Kâğıtlarım yanımda." Eliyle göğüs cebine dokundu.

Annesi çıplak ayakla, hiç ses çıkarmadan ona doğru kaydı. Yüzünde şaşkın bir ifade vardı. Küçücük eliyle onun koluna hafifçe dokundu, kaslarının sağlamlığını yokladı. Sonra parmakları yukarıya, onun yanağına yükseldi. Kör bir insanın dokunuşu gibi. Sevinci hemen hemen hüzün gibiydi. Tom altdudağını dişlerinin arasına çekip ısırdı. Anne'nin gözleri şaşırarak ısırılan dudağa döndü, dişlerin tam kenarından kanların aşağıya doğru kaydığını gördü. O zaman anladı, kendini hemen topladı, elini çekti. Soluğu patlarcasına kurtuldu ağzından. "Eh, az kalsın sensiz gidiyorduk!" dedi aşırı yüksek sesle. "Bizi nasıl bulursun diye de meraklanıp duruyorduk." Yere düşen çatalı aldı, tavadaki yağı karıştırdı, bir dilim et daha buldu, çıkardı. Kahve demliğini tekrar kapıp ocağın üzerine koydu.

Yaşlı Tom kıkır kıkır güldü: "Kandırdık seni, ha? Ana? İyi oyun oynadık ve başardık. Kafasına vurulmuş koyun gibi kalakaldın. Keşke Dede de burada olaydı da göreydi. İki gözünün arasına çekiçle vurulmuş gibi oldun. Dede görse öyle gülerdi ki, kalçası çıkardı yine... hani Al'ın o askeri uçağa ateş ettiğinde olduğu gibi. Ah, Tommy, günün birinde bir uçak çıkageldi... boyu yarım mil vardı valla. Al tüfeği kaptığı gibi gözünü yumdu, bastı tetiğe. 'Çok şükür, çok şükür!' deyip duruyordu bir yandan da. Dede ona, 'Yavru kuşlar vurulmaz, Al!' diye bağırıyordu. 'Büyüklerden biri geçsin, öyle vurursun.' Sonra bir güldü, bir güldü, kalçası çıktı yerinden."

Anne de kıkırdadı, raftan bir yığın çinko tabak alıp indirdi.

Tom, "Dede nerede?" diye sordu. "Göremiyorum koca şeytanı."

Anne çinko tabakları mutfak masası üzerine koydu, yanına fincanları indirdi. Güvenli bir sesle, cevap verdi. "Ninenle ikisi ambarda yatıyor. Geceleri o kadar sık kalkıyorlar ki, küçüklerin üstüne basıp düşüverecekler günün birinde."

Baba söze katıldı: ''Yaa... her gece de kızıyor Dede. Winfield'e takılıyor ayağı. Winfield avazı çıktığı kadar bağırıyor, Dede kızıyor, pijamasını ıslatıyor, tabii daha çok kızıyor, az sonra evin içinde herkes avazı çıktığınca bağırmaya başlıyor." Sözler ağzından, kahkahaların arasına karışarak dökülüyordu. "Amma canlı anlar yaşadık! Günlerden bir gün yine herkes bağırıyor, birbirini suçluyordu. Büyüdükçe pek ukala bir şey olan kardeşin Al, 'Dede, git de korsan ol bari sen!' deyiverdi. Büyükbaban buna öyle kızdı, öyle kızdı ki, dosdoğru tüfeğini bulmaya gitti. Al o gece dışarda, tarlada yatıp uyumak zorunda kaldı. Ama artık dedenle ninen ambarda yatıyorlar."

Anne, "Canları istedikçe kalkıp dışarı çıkmaları kolay orada," dedi. "Baba, koş da onlara Tommy'nin eve döndüğünü haber ver. Büyükbaba'yı çok sever Tommy."

"Tabii," dedi Baba. "Çoktan haber vermem gerekirdi." Kapıdan çıktı, avluyu geçti. Yürürken kollarını hızla öne arkaya sallıyordu.

Tom onun ardından baktığı sırada annesinin sesi dikkatini tekrar çekti. Kahveleri dolduruyordu annesi. Oğluna bakmıyordu. "Tommy," dedi tutuk, çekingen bir sesle.

"Evet?" Onun kendi çekingenliği Anne'ninkinin önünde eriyip yok oluyordu. Garip bir utanç düzeyine iniyordu. İkisi de biliyordu ötekinin utandığını. Bunu bilince de... daha çok utanıyorlardı.

"Tommy, sana sormak zorundayım... öfkeli değilsin ya?"

"Öfkeli mi, Anne?"

"İçine zehir dolmadı ya? Kimseden nefret falan etmiyorsun, değil mi? Cezaevinde seni için için çürütecek bir şey yapmadılar ya?"

Tom ona yan yan baktı, dikkatle inceledi, gözleri sanki ona böyle şeyleri nereden bildiğini sordu. "Yoo," dedi. "Bir süre kızgındım gerçi. Ama bazıları gibi burnu büyük değilim. Olayların üstümden akıp gitmesine izin verdim. Neden sordun, Ana?"

Bu sefer annesi ona bakıyordu. Ağzı açıktı. Daha iyi duymak istercesine. Gözleri de sanki oyuyor, daha iyi görebilmek için oğlunun içine işlercesine bakıyordu. Yüzü, kelimelerin sakladığı cevapları araştırmaktaydı. Zihni karmakarışıkmış gibi konuştu.

"Cici Floyd'u tanırdım. Anasını da tanırdım. İyi insanlardı. Oğlan yaramazdı, tamam ama, iyi çocuktu yine de." Durakladı, sonra sözcüklerin geri kalanı ağzından döküldü. "Olup bitenin hepsini biliyorum diyemem ama, yeterince biliyorum. Küçük bir kusur işlemişti. Canını yaktılar. Yakalayıp canını yaktılar. O da kızdı. İkinci işlediği kusur hınçlı bir kusur oldu. Yine canını yaktılar. Çok geçmeden oğlan iyice gaddar oldu. Mikropmuş gibi davrandılar ona. Ateş açtılar. O da onlara ateş açtı. Çakal kovalar gibi kovaladılar. Çileden çıktı. Hırlayıp duruyordu. İnsan değildi sanki. Ne erkekti ne de çocuk. Bir tomar öfkeydi yalnızca. Ama tanıyanlar incitmediler onu. Onlar canını yakmadılar onun. O da onlara kızmadı. Sonunda çocuğu kovalayıp avladılar. Öldürdüler. Gazeteler ne kadar kötü derse desin, aslı buydu olayın." Durakladı, kuruyan dudaklarını yaladı. Bütün yüzü acı içinde, bir tek soru yansıtıyor, o soruyla parlıyordu. "Bilmem gerek, Tommy. Senin de canını o kadar yaktılar mı? Onun gibi öfkelendirdiler mi seni?"

Tom'un koca dudakları gerilip ta dişlerinin uçlarına kadar tüm ağzını örtmüştü. "Hayır," dedi. "Ben öyle değilim." Sustu, ellerinin deniz kabuklarını hatırlatan kırık tırnaklarına baktı. "Kodesteyken hep bu tür şeylerden uzak kalmaya çalıştım. Ben o kadar öfkeli değilim."

Anne içini çekti. "Tanrıya şükür!" diye soludu.

Tom birden başını kaldırdı. "Ana, evimize neler yaptıklarını gördüğüm zaman..."

Annesi o zaman yürüyüp onun yanına geldi, yanı başında durdu, "Tommy, sakın onlarla tek başına savaşmaya kalkma," dedi hararetle. "Seni de çakal gibi avlarlar. Tommy, ben durmadan düşündüm, rüyalar gördüm, sorularıma cevaplar bulmaya çalıştım. Dediklerine göre bizim gibi yüz bin kişiyi kaldırıp atmışlar buralardan. Eğer hepimiz aynı biçimde öfkeli olsaydık, Tommy... o zaman kimseyi avlayamazlardı..." Sustu.

Tommy ona bakıyordu. Yavaşça göz kapaklarını indirdi. Kirpiklerinin arasından ufacık bir parıltı göründü yalnızca. "Çoğu böyle mi düşünüyor?" diye sordu.

"Bilmiyorum. Hepsi biraz şaşkın. Yarı uykudaymış gibi gezinip duruyorlar."

Bahçenin karşı tarafından koyun melemesine benzer, gıcırtılı bir ses duyuldu. "Tanrıya şükürler olsun! Tanrıya şükürler olsun!"

Tom başını çevirdi, sırıttı. "Ninem sonunda duydu döndüğümü," dedi. Sonra aceleyle ekledi. "Ana, sen eskiden hiç böyle değildin."

Onun yüzü katılaştı, gözleri soğuklaştı. "Hiç evim yıkılmadıydı," dedi. "Ailem hiç sokakta kalmadı, yollara düşmediydi. Satmak zorunda kalmadıydım hiç... Her şeyi! İşte, geliyorlar." Ocağın başına döndü, fırındaki küçük ekmekleri çıkarıp iki çinko tabağa doldurdu. Tavadaki yağa biraz un eleyip sosu koyulaştırmaya çalıştı. Tom bir an onu seyretti, sonra dönüp kapıya yürüdü.

Avlunun karşı tarafından dört kişi geliyordu. Büyükbaba en öndeydi. İncecik, partal kılıklı, çevik bir ihtiyardı. Sıçrar gibi adımlarla hızlı hızlı yürüyor, sağ ayağı solundan daha güçlüymüş gibi hafif aksıyordu. Kalça çıkması olayının anısıydı bu da besbelli. Yürürken bir yandan pantolonunun düğmelerini iliklemekteydi. Yaşlı elleri düğmeleri bulmakta zorluk çekiyordu. Üst düğmeyi ikinci iliğe geçirdiği için berbat etmişti işi. Bu yüzden hiçbirinin yerini bulamıyordu artık. Koyu renk, eskimiş bir pantolon vardı ayağında. Lacivert gömleği yırtıktı. Önünü iliklememişti, içinden fanilası görünüyordu. Onu bile iliklememişti. Sıska, beyaz göğsünde beyaz kıllar göze çarpmaktaydı. Sonunda pantolon düğmelerini ilikleme umudunu bir kenara bıraktı, o işten vazgeçip iç donunu iliklemeye uğraştı. Az sonra ondan da vazgeçip pantolonun kahverengi askılarını gerdi. İnce, heyecanlı bir yüzü vardı. Gözleri yaramaz çocuk gözü gibi pırıl pırıldı. Huysuz, mızmız, yaramaz, gülen bir surat. Kavga eden, tartışan, açık saçık fıkralar anlatan biri. Gözü çöplükteydi hâlâ. Gaddar, zalim, sabırsız, heyecanlı bir çocuktu. Bunların hepsine de o gülme isteği egemendi. İçki buldu mu çok içerdi. Yemek buldu mu çok yerdi. Hele sıra konuşmaya gelirse, her zaman, susmamacasına konuşurdu.

Onun ardı sıra Büyükanne sarsak sarsak yaklaşıyordu. Bu yaşa kadar varabilmesini ancak ve ancak kocası kadar katı ve gaddar olmasına borçluydu. O da o tiz, o yüksek sesli inancı sayesinde kendi yerini korumuştu hep. Büyükbaba'nın her şeyiyle başa çıkacak kadar yamandı o da. Bir keresinde ayin bittiğinde, henüz kendinden geçmiş durumda ve pek de ayılamamışken çifteyi kaptığı gibi kocasına iki namludan ateş etmiş, kalçalarından birini dağıtmasına ramak kalmıştı. O günden sonra Büyükbaba saygı duymaya başlamıştı ona. Çocukların böceklere eziyet ettiği gibi eziyet etmekten de vazgeçmişti. Yürürken eteklerini toplayıp dizlerine doğru kaldırıyor, o tiz sesiyle aynı savaş narasını haykırıp duruyordu. "Tanrıya şükür, zafer bizim!"

Büyükanne'yle Büyükbaba yarışırcasına geçmekteydiler avluyu. Her şey kavga sebebiydi aralarında. Kavgayı sever, ona ihtiyaç duyarlardı.

Arkalarında Baba ve Noah vardı. Daha yavaş yürüyorlardı ama arayı açmamayı da başarıyorlardı. Noah ilk çocuğuydu ailenin. Uzun boyluydu, biraz garipti. Yüzünde sürekli olarak şaşırmış gibi bir ifadeyle dolaşır dururdu. Sakin ama şaşırmış. Ömründe kızdığı, öfkelendiği görülmemişti. Öfkeli insanlara hayretle bakardı. Hayret ve tedirginlikle. Tıpkı normal insanların delilere baktığı bakışla. Noah yavaş hareket eder, az konuşur, konuştuğunda da öyle yavaş konuşurdu ki, onu tanımayanlar aptal sanırlardı. Aptal değildi. Biraz tuhaftı yalnızca. Gururu azdı, cinsel dürtüleri hiç yoktu. Çalışma ve uyku saatleri kimseninkine benzemeyen garip bir tempodaydı ama ona yetiyordu. Ailesini çok sever, bunu hiçbir şekilde göstermezdi. Ona bakan pek nedenini anlayamasa bile, her ne hikmetse Noah ilk bakışta çarpık ya da şekilsizmiş gibi bir izlenim bırakırdı. Ya başında, ya vücudunda, ya bacaklarında ya da zihninde bir çarpıklık varmış gibi. Oysa hiçbiri de çarpık değildi. Baba bunun nedenini bildiğine inanıyordu. Noah'ın doğduğu gece Baba evde karısıyla yalnızdı. Karısının o açık duran bacakları, kendini bilmiyormuş gibi durmadan çığlıklar atışı çok korkutmuştu onu. Ellerini, güç-

lü parmaklarını forseps gibi kullanarak bebeği çekip çıkarmış, bu arada eğip bükmüştü. Geç gelen ebe, bebeğin kafasını yassılmış, boynunu uzamış, vücudunu çarpık çurpuk bulmuş, hemen elleriyle işe girişmiş, kafayı yerine itmiş, vücudu yeni baştan yoğurmuştu. Ama Baba bunu hep hatırlıyor ve utanıyordu. Noah'a hep başkalarına davrandığından daha iyi davranırdı. Noah'ın o ayrık gözlü, enli suratına, o upuzun, kırılacakmış gibi çenesine baktıkça, gözünün önüne bebeğin çarpılmış kafatası gelirdi hep. Noah kendinden beklenecek her şeyi yapabilirdi oysa. Okur, yazar, çalışır, hesap yapar, düşünürdü ama... pek aldırmazdı. İnsanların genellikle istediği, ihtiyaç duyduğu şeylere karşı bir ilgisizliği vardı onun. Acayip, sessiz bir hücrede tek başına oturup, o sakin gözlerinden dışarıya, dünyaya bakıyormuş gibiydi. Yabancıydı dünyaya. Ama yalnız bir insan değildi.

Dördü birlikte avludan doğru yaklaşırlarken Büyükbaba bir yandan bağırıyordu. "Neredeymiş o? Neredeymiş bakayım?" Parmakları pantolon düğmelerini arıyor, sonra unutup cebine doğru yöneliyordu. Birden Tom'u kapıda durur gördü. Durdu, ötekileri de durdurdu. Ufacık gözleri hınzır hınzır parıldadı. "Şuna bak hele," dedi. "Hapishane kuşu. Hanidir hiçbir Joad girmemişti kodese." Aklı birden başka tarafa sıçradı. "Onu deliğe tıkmaya hakları yoktu. Ben de yapardım onun yaptığını. Hakları yok itoğullarının." Aklı gene sıçradı. "O Turnbull olacak kokarca da, çıkınca seni nasıl vuracağını anlatıp kasılıyor. Hatfield kanı varmış!.. Ona haber yolladım. 'Joad'larla uğraşma, belki benim de McCoy kanım vardır,' dedim. 'Tommy'nin olduğu yere tüfeğinle yaklaştığını gördüğüm an, kaptığım gibi kıçına sokarım,' dedim. Korktu da, haa!"

Büyükanne konuşmaları hiç izlemiyordu. O yine, "Tanrıya şükür, zafer bizim!" diye meledi.

Büyükbaba ilerledi, Tommy'nin göğsüne vurdu, gözleri sevgi ve gururla parladı. "Nasılsın, Tommy?"

"İyi," diye karşılık verdi Tom. "Sende durum nasıl?"

"Bombok." İhtiyarın aklı yine sıçradı. "Tam dediğim gibi işte. Hiçbir Joad'u kodeste tutamazlar dedimdi, Tommy çitleri yıkıp gelen boğa gibi çıkar o kodesten dedimdi. İşte yaptın. Çekilin yolumdan, karnım aç benim." Herkesi itip geçti, masanın başına oturdu, tabağını et dilimleriyle ve küçük, yuvarlak ekmeklerle doldurdu, üstlerine kopkoyu sostan döktü. Daha ötekiler kapıdan giremeden Büyükbaba ağzını doldurmuştu bile.

Tom ona sevgiyle gülümsedi. "Ne kerata ama, değil mi?" dedi. Büyükbaba'nın ağzı öyle doluydu ki, konuşamıyordu bile. Hınzır gözleri gülümsedi, başını hırsla salladı.

Büyükanne gururla, "Bundan lanet, bundan küfürbaz herif gelmemiştir dünyaya," dedi. "Cehenneme onu şişe geçirip götürecekler valla. Kamyonu kullanmak istiyormuş!" Hırslanmıştı yaşlı kadın. "Hiç bile süremeyecek!"

Büyükbaba boğulur gibi oldu, bir avurt dolusu çiğnenmiş macun, kucağına fışkırdı, zayıf bir sesle öksürdü.

Büyükanne Tom'a gülümsedi. "Ne pasaklı şey değil mi?" diye gözlemde bulundu neşeyle.

Noah kapının basamağında duruyordu. Ayrık gözleri çevresine bakar gibiydi. Yüzünde pek bir ifade yoktu. Tom ona, "Nasılsın, Noah?" diye sordu.

"İyi," dedi Noah. "Ya sen?" Hepsi o kadardı. Ama rahatlatıyordu insanı yine de.

Anne elini sallayıp sinekleri sos kâsesinden kovdu. "Oturacak kadar yer yok," dedi. "Herkes kendine bir tabak alsın, doldurup çıksın, bulduğu yere otursun. Avluda falan."

Tom birden, "Hey! Papaz nerede?" diye sordu. "Demin buracıktaydı. Nereye gitti?"

Baba, "Ben de görmüştüm ama gitmiş," dedi.

Büyükanne'nin tiz sesi yükseldi. "Papaz mı? Papaz mı getirdin? Koş, bul onu. Sofraya şükran duasıyla başlayalım." Parmağıyla Büyükbaba'yı gösterdi. "Ona çok geç. O yedi bile. Sen git papazı bul."

Tom kapıdan çıktı, seslendi. "Hey, Jim! Jim Casy!" diye bağırdı, iki adım attı. "Hey! Casy!" Papaz su deposunun altında belirdi, doğrulup oturdu, sonra ayağa kalktı, evden yana ilerledi. Tom ona, "Ne yapıyordun, saklanıyor muydun?" diye sordu.

"Yok canım. Ama bir aile özlem giderirken insan burnunu sokmamalı. Oturmuş düşünüyordum orada."

"Gel de yemek ye," dedi Tom. "Nine de dua istiyor."

Casy, "Ama ben artık papaz değilim ki," diye itiraz etti.

"Hadi, hadi, yürü. Ediver bir dua. Ne kaybedersin? Ninem pek sever öyle duaları." Birlikte mutfağa girdiler.

Anne alçak sesle, "Hoşgeldiniz," dedi.

Baba da, "Buyrun, biraz kahvaltı edin," diye ekledi.

"Önce dua!" diye tutturdu Büyükanne. "Önce dua!"

Büyükbaba gözlerini papaza dikip bakışlarını netleştirmeye çalıştı, sonunda Casy'yi tanımayı başardı. "Ha, şu papaz," dedi, "İyi bari. Onu ilk gördüğümden beri sevmiştim..." Öyle imalı biçimde göz kırpıyordu ki Büyükanne onun uygunsuz bir söz söylediğini sandı, "Kes sesini, kocamış günahkâr teke seni," diye söylendi.

Casy parmaklarını saçlarının arasından sinirli sinirli geçirdi. "Size söylemem gerekir, ben artık papazlık yapmıyorum," dedi. "Burada oluşum, iyi yürekli, cömert insanlara minnet duyuşum yeterliyse... eh, o tür bir dua söylerim size. Ama artık papaz değilim."

"Söyleyin," dedi Büyükanne. "Arada bizim Kaliforniya'ya gidişimizle ilgili bir iki söz de bulunsun." Papaz başını selam veriyormuş gibi eğdi. Ötekiler de onu taklit ettiler. Anne iki elini karnının üzerinde kavuşturup başını öyle eğdi. Büyükanne öyle çok eğdi ki, burnu neredeyse tabağındaki soslara değecekti. Tom sırtını duvara dayamış, tabağını da eline almıştı. O da kazık gibi eğildi. Büyükbaba başını yan eğdi, tek gözüyle papaza uyanık, şen bir bakış yöneltmeyi sürdürdü. Papazın yüzündeki ifade dua ifadesi değil, düşünceli bir ifadeydi. Sesi de yakarı değil mantık yansıtıyordu.

"Düşünüyorum hep," diye başladı sözlerine, "Issız tepelere çekilip düşündüm uzun uzun. Nasıl İsa da dertlerden kurtulmanın çaresini düşünmeye, ıssız yerlere gittiyse öyle."

"Tanrı büyüktür!" dedi Büyükanne. Papaz şaşırmış gibi bir bakışla ona doğru baktı.

"Anlaşıldığına göre İsa'nın başı fena halde dertteymiş. Çıkar bir yol da bulamamış. Yararı ne bunca düşünmenin, demiş, bıkmış usanmış. Cesaretini yitirmiş. İş olacağına varır demiş, çekip ıssız çöllere çıkmış."

"Amin!" diye meledi Büyükanne. Yıllardır duanın arasındaki her boşluğa bu tür cevapları sokuşturmaya öyle şartlanmış, öyle alışmıştı ki! Söylenen kelimeleri dinlemeyeli, anlamlarını merak etmeyeli de öyle uzun zaman geçmişti ki!

"Ben İsa gibiyim demek istemiyorum," diye devam etti papaz. "Ama ben de onun gibi usandım, kafam onun gibi karıştı, tıpkı onun gibi ıssız yerlere gittim. Yanıma kamp kuracak malzeme de almadan. Geceleri sırtüstü yatıp yıldızlara bakıyordum. Sabah olunca doğrulup oturuyor, güneşin doğuşunu seyrediyordum. Öğlenleri bir tepenin üzerinden, uzanıp giden kupkuru topraklara bakıyordum. Akşamları güneşin batmasını seyrederken yine bazen dua ediyordum. Hep yaptığım gibi. Ama neye ve kime dua ettiğimi bilemiyordum. Tepeler vardı... sonra ben vardım... birbirimizden ayrı değildik artık. Bir tek bütündük. O tek bütün de kutsaldı."

"Hey büyük Tanrı!" Büyükanne hafiften öne arkaya sallanıyor, kendinden geçmeye çalışıyordu.

"Düşünmeye başladım. Ama düşünmek de değildi bu. Daha derin bir şeydi. Bütünleşince nasıl kutsallaştığımızı düşündüm. İnsanlık da kutsaldı tek bir bütün olduğu zaman. Kutsal olmadığı bir tek zaman vardı. Tek başına bir sefilin dişine bir lokma kıstırıp kaçmaya, bir başına koşmaya kalkıştığı zamandı o da. Tepine tepine. Böyleleri yok ediyordu kutsallığı. Ama herkes bir arada çalışırken, yani bir insan öteki için değil de, bir insan hepsi için çalıştığı zaman, onun ziyanı yok, o kutsal. Sonra aklıma geldi... ben kutsal dediğim zaman ne demek istediğimi bile bilmiyordum."

Sustu. Ama eğik kafalar kalkmadı. Amin'i duymadan kalkmamaya köpek gibi eğitilmişti çünkü hepsi. "Artık eskisi gibi şükran duası edemiyorum. Bu kahvaltının kutsallığından mutluyum. Burada sevgi oluşundan mutluyum. Hepsi bu kadar." Kafalar yine kalkmadı. Papaz çevresine bakındı. "Kahvaltınız soğudu benim yüzümden," dedi, sonra birden hatırladı, "Amin!" diye ekledi, tüm başlar bir anda kalkıverdi.

Büyükanne, "Amin," deyip kahvaltısına yumuldu, koyu sosu emmiş ekmekleri sertleşmiş diş etleriyle parçalamaya girişti. Tom hızlı hızlı yiyor, Baba ağzını fazlaca dolduruyordu. Yemekler bitip kahveler içilinceye kadar konuşan olmadı. Tek duyulan lokmaların çiğnenişi ve fincandan dile doğru soğuyarak uçan kahvenin höpürdemesiydi. Anne, papazın yemek yiyişini seyrediyordu. Gözleri soru sorar gibiydi Anne'nin. Araştırıyor, ama anlayış gösteriyordu. Papaza sanki artık insan değilmiş de, bir ruhmuş gibi bakıyordu. Yerden, toprağın içlerinden gelen bir sesti sanki papazın sesi.

Erkekler yemeklerini bitirip tabaklarını bıraktılar, kahvelerinin son yudumunu diktiler, sonra da dışarıya çıktılar. Baba, papaz, Noah, Büyükbaba ve Tom kamyona doğru yürürken orada yığılı eşyalara bakmamaya çalışıyorlardı. Tahta karyolalara, yel değirmeninin aksamına, eski sabana. Kamyona yürüyüp yanıbaşında durdular, yeni çam kerestesinden yapılmış kasa korkuluğuna dokundular.

Tom kaputu açtı, kocaman, yağlı motora baktı. Baba gelip onun yanında durdu. "Satın almadan önce kardeşin Al iyice baktı," dedi. "İyidir diyor."

"O ne bilir? Piç kurusu!"

"Bir şirkette çalıştı. Geçen yıl kamyon sürücülüğü yaptı. Bir hayli şey biliyor. Ukaladır, piç kurusudur ama... biliyor. Tamirden de anlıyor artık."

"Nerede şimdi o?" diye sordu Tom.

Baba, "Şey, serserilik edip dolaşıyor buralarda," dedi. "Aklı fikri zamparalıkta. Yaşı on altı... kanı kaynıyor damarlarında. Bir

kızlar, bir de motorlar... başka hiçbir şey düşündüğü yok. Haytanın teki. Bir haftadır eve yatmaya bile gelmiyor."

Büyükbaba uğraşa uğraşa sonunda mavi gömleğinin düğmelerini, iç fanilasının iliklerine geçirmeyi başarmıştı. Parmakları orada bir hata olduğunu haber veriyordu ama hatanın ne olduğunu anlayacak kadar önem vermedi. Parmaklar oradan aşağıya doğru kaydı, pantolon düğmelerindeki sorunları yokladı. "Ben ondan beterdim," dedi mutlu mutlu. "Ondan çok daha beterdim. Tam kopuktum. Sallisaw'da bir kamp toplantısı olmuştu bir keresinde. Ben Al'dan biraz kabacaydım. O sıçırığın teki, bakmayın. Lapacı hem. Ben daha büyükçeydim. Gittik o toplantıya. Beş yüz kişi vardı. Kızlar da bir o kadardı.'

Tom, "Sen şimdi de başa çıkarsın onlarla, Dede,'' dedi.

"Orası öyle. Ama pek eskisi gibi de değilim. Tek istediğim, Kaliforniya'ya gitmek, canım çektiği zaman elimi uzatıp bir portakal koparabilmek artık. Ya da üzüm. Hiç doymayacağım bir şey varsa o da üzümdür. Çalıda mı, asmada mı nerede yetişiyorsa bir koca salkım koparabilsem, suratıma sürer sıvazlarım, varsın suları çenemden aksın!"

"John Amca nerede?" diye sordu Tom. "Rozaşarn nerede? Ruthie ile Winfield nerede? Kimsenin onlardan söz ettiği yok.''

Baba, "Soran oldu mu ki?" dedi. "John Sallisaw'a indi, satacağı malları da yanında götürdü. Tulumbayı, aletleri, tavukları, getirdiğimiz her şeyi. Ruthie ile Winfield'i de aldı gitti. Şafaktan önce çıktılar yola."

"Rastlamayışımız garip," dedi Tom.

"Eh, sen otoyol tarafından geldin, değil mi? Onlar arka yoldan, Cowlington üzerinden gittiler. Rozaşarn'a gelince, o Connie'nin ailesiyle oturuyor. Vay canına! Sen Rozaşarn'ın Connie Rivers'la evlendiğini bile bilmiyorsundur! Hatırlarsın Connie'yi. İyi bir gençtir. Rozaşarn da... dur bakayım... üç-dört-beş aylık hamile. Enikonu şişmeye başladı. Sağlığı iyi gibi."

"Tanrım!" dedi Tom. "Rozaşarn ufacık çocuktu daha. Şimdi bebek bekliyor. İnsan uzaktaysa dört yıla amma da çok şey sığabiliyor. Yolculuğu ne zamana planlıyorsunuz, Baba?"

"Önce burada ne var ne yoksa götürüp satmamız şart. Al haytalığı keser de dönerse, belki kamyona yükler de hepsini bir çırpıda götürür diyordum. O zaman herhalde yarın ya da öbürsü gün çıkabiliriz yola. Pek o kadar çok paramız yok. Kaliforniya'ya yol iki bin mil falanmış dediydi biri. Ne kadar çabuk yola çıkarsak, varabilmemiz de o kadar garanti olur. Para durmadan suyunu çekiyor. Sende var mı para?"

"İki dolar kadar bir şey. Nereden buldunuz parayı?"

"Evdeki her şeyi sattık, sonra hepimiz pamuk topladık. Deden bile."

"Toplarım tabii," dedi Büyükbaba.

"Her şeyi bir araya kattık... iki yüz dolar oldu. Şu gördüğün arabaya yetmiş beş verdik. Sonra Al'la ikimiz onu kesip ikiye böldük, arkasına şu kasayı yaptık. Al bir ara valfleri zımparalayacaktı ama haytalıktan vakti kalıyor mu? Yola çıkarken belki yüz elli dolar falan olur elimizde. Lastikler çok eski. Fazla dayanmaz. İki tane eski yedeğimiz var. Yollarda ikide bir malzeme almak zorunda kalacağız herhalde."

Güneş diklemesine geliyor, ışınları batıcı olmaya başlıyordu. Kamyon kasasının gölgesi yerde koyu renk çizgiler halindeydi. Sıcak yağ, muşamba ve boya kokuları geliyordu kamyondan. Avluda dolanan tek tük tavuklar sıcaktan kaçmış, sundurmaya sığınmışlardı. Ağılda domuzlar soluk soluğa yatıyorlardı. Çitin yanıbaşına, gölgenin düştüğü yere sığınmaya çalışmıştı ikisi de. Ara sıra yakıntı çığlıkları atmaktaydılar. İki köpek, kamyonun tam altındaki gölgelik kırmızı topraklara uzanmıştı. Onlar da soluk soluğaydı. Dilleri dışarıda, üstleri tozlu tozluydu. Baba şapkasını kaşlarının üzerine doğru indirip çömeldi. Sanki bu poz onun tipik düşünme ve gözlemde bulunma pozuymuş gibi, Tom'a eleştiren gözlerle baktı. Hemen eskimeye başlayan yeni kaskete, takım elbiseye, yeni pabuçlara.

"Paranı bu giyeceklere mi harcadın sen?" diye sordu. "Bu tür kıyafet yük olur sana."

"Onlar verdi hepsini," dedi Tom. "Çıkarken verdiler." Kasketi çıkarıp silkeledi, hayran bakışlarla inceledi, sonra ona alnını sildi, çapkınca yan giyip siperliğini çekti.

Baba, "İyi pabuç vermişler," dedi.

"Öyle. Görünüşü fena değil. Ama sıcak günde yürümeye gelmiyor." O da babasının yanına çömeldi.

Noah ağır ağır konuştu. "Belki o kasanın yan korkuluklarını çakıp bitirebilsen bu eşyaları yüklerdik. Hazır olurdu da, Al geldiğinde..."

"Ben sürerim eğer istediğiniz oysa," dedi Tom. "McAlester'de ben de kamyon kullandım."

Baba, "İyi," diye atıldı. Birden gözleri yoldan tarafa döndü. "Yanılmıyorsam bizim küçük hayta da kuyruğunu kıstırmış, eve doğru geliyor. Biraz yorgun bir hali var ama."

Tom'la papaz başlarını kaldırıp yola baktılar. Kerata Al, kendisine baktıklarını hissedince hemen omuzlarını geriye attı, ötmeye hazır horoz gibi kasıla kasıla girdi avluya. Yaklaştı, yaklaştı, ancak ondan sonra Tom'u fark etti. Fark ettiği anda o kibirli suratı bir anda değişti, gözlerinde bir hayranlık ve saygı ifadesi parıldadı, kasıntılığı eridi, yok oldu. Hiçbir şey onu ağabeyinin kıratına getiremezdi. Ne çizmelerinin yumurta topuklarını gösterebilmek için yukarı kıvırdığı blucin paçaları, ne üzerine bakır şekiller çakılı sekiz santim enindeki kemeri, ne mavi gömleğinin kolundaki kırmızı şeritler, ne de kafasına yan kondurduğu kovboy şapkası. Zerre kadar katkısı ve önemi olamazdı bunların. Çünkü ağabeyi adam öldürmüş biriydi. Kimse unutamazdı bunu asla. Yaşıtı olan gençler arasında Al bile biraz saygınlık ve hayranlık topluyordu ağabeyi adam öldürdü diye. Kendisi de farkındaydı bunun. Sallisaw'da bir kere birilerinin onu parmakla göstererek fısıldaştığını duymuştu. "Şu geçen Al Joad. Ağabeyi kürek sapıyla adam öldürdü!"

Al büyük bir tevazu içinde yaklaşırken, ağabeyinin pek de gözünde büyüttüğü kadar kabadayı olmadığını hissediyordu.

Onun koyu renk, düşünceli gözlerini gördü. Cezaevi sükûneti vardı o gözlerde. Düzgün, sert yüz, gardiyana hiçbir şey belli etmemek üzere eğitilmişti. Ne bir başkaldırma, ne de eziklik. Al birden değişti. Bilinçaltında, o da hemen ağabeyi gibi oldu. Yakışıklı yüzüne düşünceli bir ifade geldi, omuzları rahatladı. Unutmuştu anlaşılan ağabeyinin aslında nasıl biri olduğunu.

Tom, "Merhaba," dedi ona. "Yahu, fasulye sırığına dönmüşsün! Rastlasam tanımazdım seni."

Al elini, belki Tom sıkmak ister diye, hazır tutuyordu. Utangaç utangaç sırıttı. Tom elini uzattı, Al'ın eli bir anda sıçradı, onunkiyle buluşmak üzere harekete geçti. Bir sevgi vardı ikisinin arasında. "Senin için kamyondan iyi anlıyor dediler," dedi Tom.

Al ağabeyinin övünmekten hoşlanmayacağını bir anda sezinledi. "Pek de fazla anladığım yok valla," dedi.

Baba, "Bakıyorum toz duman etmişsin etrafı yine," diye söylendi. "Canın çıkmış gibi bir halin var. Şimdi de Sallisaw'a dünya kadar eşya götürüp satman gerek."

Al ağabeyi Tom'a baktı. "Gelmek ister miydin?" Bunu elinden geldiği kadar rahat bir havada sormaya çalışmıştı.

"Gelemem," dedi Tom. "Ben buradakilere yardımcı olacağım. Yolda nasılsa... birlikteyiz."

Al soracağı soruyu kontrol altına almaya çalıştı, yapamadı. "Sen... kaçtın mı? Kodesten?"

"Hayır," dedi Tom. "Şartlı tahliye."

"Ha!" Al biraz hayal kırıklığına uğramıştı.

9

Küçük evlerde ortakçılar kendi eşyalarını, babalarının eşyalarını, dedelerinin eşyalarını bir bir elden geçirdiler, batıya giderken hangilerini yanlarına alacaklarını seçmeye çalıştılar. Erkekler pek acımasızlaşmıştı. Geçmişleri mahvolduğu için böyle duygular hissediyorlardı. Ama kadınlar, önlerindeki günler boyunca geçmişin durmadan onlara sesleneceğinin farkındaydılar. Erkekler kalkıp ambarlara, sundurmalara girdi, oraları taradı.

Şu saban, şu tırmık... hatırlıyor musun, savaş sırasında nasıl hardal ekmiştik? Hani adamın biri bize "guayule" dedikleri bir tür kauçuk bitkisi ektirmeye kalkmıştı? Ekin de zengin olun, diye tutturduydu. Haydi, al da gel o aletleri oradan. Birkaç dolara okutalım. Sabana on sekiz dolar para saymıştım. Nakliye masrafı hariç. Sears Roebuck kataloğundandı.

Koşum takımları, çekçek arabaları, at arabaları, tohum makineleri, oraklar. Çıkar hepsini ortaya. Yığ üstüste. Yükle arabaya. Kasabaya götür. Bulabildiğin fiyata sat. Atları da, arabayı da okut. Artık hiçbiri işe yaramaz.

Böyle güzel bir sabana elli sent çok az. O tohum makinesini otuz sekiz dolara almıştım. İki dolara verilir mi? Hepsini de geri götürecek değilim ya... Eh, alın bari. Alın ama, Allah çıkarsın acısını. Tulumbayı da, koşumları da alın. Dizginleri, yuları, kayışları, eyerleri de alın. Alnının boncuklu şeridini, kırmızı cam içinde gül boncuklu şeridini de alın. Tayı iğdiş ettirirken aldıydım bunları. Rahvan yürürken nasıl da ayaklarını kaldıra kaldıra gidiyordu, hatırladın mı?

Avlular yığın yığın hurdayla dolmuştu.

Artık el sabanları bile satılmaz olmuştu. Madeninin ağırlığına göre, elli sentten hesaplanıp gidiyordu. Disk yapılırken, traktör yapılırken işe yarardı. Para eden mallar, onlar olmuştu artık.

Eh, alın hepsini... tüm döküntüleri. Bana da beş dolar verin, tamam. Aldığınız yalnız hurda değil, hurdaya çıkmış hayat. O kadarla da kalmıyor... göreceksiniz bakın! Âh alıyorsunuz ayrıca. Aldığınız saban, evlatlarınızın mezarını kazacak. Sizi kurtarabilecek insanların kol kuvvetini, ruhunu satın alıyorsunuz. Beş dolar, dört değil... geri de götüremem ya... eh, dört olsun bari. Ama sizi uyarıyorum, bu aldıklarınızla evlatlarınızı gömeceksiniz. Kendiniz göremeyeceksiniz hem. Göremezsiniz. Alın dört dolara gitsin. Şimdi, atlarla arabaya ne veriyorsunuz bakalım? Bu güzelim doru atlara? Nasıl uyuyorlar birbirlerine, bakın. Renkleri de, yürüyüşleri de... adım adım uyuyorlar birbirine. Oyluklar, baldırlar geriliyor, saniyesi saniyesine tutuyor adım atışları birbirini. Sabahları ışık nasıl oynaşıyor üstlerinde! Doru bir ışık. Çitin üzerinden bakar, bizim kokumuzu almaya çalışırlar. Dimdik kulakları sesimizi duymak için kıpırdanır. Ya o siyah kâhkülleri! Bir sevgilim vardı benim. Kâhküllerle yeleleri örmeye bayılırdı. Uçlarına kırmızı kurdeleler bağlardı. Hoşuna giderdi. Ama artık değil. Size o kızla şu dıştaki doru ata ilişkin bir hikâye de anlatabilirim. Güldürür sizi. Öte yandaki at on dolara, içteki sekize. Ama ikiz gibi ayak uyduruyorlar birbirlerine. Bakın? Dişler. Hepsine bakın. Ciğerleri derin. Ayaklar temiz. Kaç peki? On dolar mı? İkisine mi? Ya araba?... Ah, Tanrım! Tüfekle vurur köpek maması fabrikasına satarım daha iyi. Öff, alın haydi! Çabuk alın, çabuk! Kendi saçından çıkardığı kurdeleleri bunlara bağlayan küçük bir kızı da birlikte satın alıyorsunuz. Bağlıyor, sonra geri çekiliyor, başını yana eğiyor, o yumuşacık burunlara kendi yanaklarını sürtüyor. Yılların emeğini satın alıyorsunuz. Güneş alnında dökülen terleri. Sesi çıkmayan, konuşamayan hüzünleri satın alıyorsunuz. Ama dikkatli olun. Bu hurda yığınının, bu güzelim atların yanı sıra, bir tomar da âh gidiyor. Gün gelecek, sizin evinizde tomurcuklanacak. Sizi kurtarabilirdik, ama bizi

biçtiniz. Yakında siz de biçileceksiniz. O zaman biz de olmayacağız ki sizi kurtaralım!

Ortakçılar yürüyerek döndü. Elleri ceplerine sokulu, şapkaları aşağı doğru çekiliydi. Kimi bir şişe içki aldı, etkisi büyük olsun diye hızla içti, bitirdi. Ama gülmediler, dans falan da etmediler. Şarkı söyleyip gitar da çalmadılar. Dosdoğru çiftliklerine yürüdüler. Elleri ceplerinde, başları eğik, pabuçlarıyla kırmızı tozları uçura uçura.

Belki yeni baştan başlayabiliriz. Yepyeni, zengin bir toprakta... Kaliforniya'da. Meyvelerin boy attığı yerde. Yeni baştan başlarız.

Ama başlanmaz ki! Ancak yeni doğan bir bebek baştan başlayabilir. Sen, ben... biz artık geçmiş zamanız. Bir anlık öfke, binlerce sahne... oyuz biz. Bu toprak, bu kırmızı topraklar biziz. Sel yılları, kuraklık yılları, toz yılları biziz. Baştan başlayamayız. Deminki hurdacıya sattığımız onca acı... evet, o adam aldı hepsini ama, bizden de gitmiş değil. Toprak sahibi bize gidin dediği zaman... oyuz biz işte. Traktör eve çarptığında, o biziz, ölene kadar. İster Kaliforniya'ya olsun, ister başka yere... Her birimiz, acılar geçidinin başındaki şef trampetiz. Izdıraplarımızla yürüyüp gidiyoruz. Günün birinde... ızdırap orduları hep aynı yolu yürüyor olacak. Hepsi de birlikte yürüyecekler. Korkunç bir terör doğacak bu yürüyüşten.

Ortakçılar kırmızı tozlar arasında ayaklarını sürüyerek evlerine döndüler.

Satılabilecek her şey satılınca, sobalar, yataklar, koltuklar, masalar, dolaplar, küvetler, depolar elden çıkınca, geriye hâlâ bir yığın ıvır zıvır kalıyordu. Kadınlar onların orta yerine oturdu, birer birer ellerine aldı, evirip çevirdi, onlardan ötesini görmeye çalıştı. Resimler, aynalar... şurada bir vazo.

Yanımıza neyi alabiliriz, neyi alamayız biliyorsun. Açık havada kamp kurup yatmak zorunda kalacağız. Bir şey pişirmek, içinde bulaşığı yıkamak için bir iki tencere, şilteler, yorganlar, fenerler, kovalar, biraz da tente bezi. Çadır diye kullanırız onu.

Şu gaz tenekesi. Bunu neye kullanacağız, anladın, değil mi? Ocak olacak o. Sonra elbiseler. Hepsini alalım elbiselerin. Bir de... tüfeği. Tüfeksiz çıkmak çıplak çıkmak gibi. Pabuçlar, elbiseler, yiyecekler bitince, hatta umut bile bitince, elimizde tüfek olur bari. Dedem buralara geldiğinde elinde biber, tuz, bir de tüfeği varmış, anlattım mıydı sana? Başka hiçbir şeyi yokmuş. Onu bırakma, al. Bir tane de su şişesi al. Başka bir şey alacak yerimiz de kalmıyor zaten. Treylerin içi tıklım tıklım. Çocuklar da treylere binsin. Nine de şilteye oturur. Aletler, bir kürek, testere, mengene, kerpeten yeter. Bir de balta. Kırk yıllıktır o balta. Bak, nasıl eskimiş. İpleri de alacağız tabii. Gerisi? Bırak gitsin... ya da yak.

Derken çocuklar çıkageldi.

Eğer Mary o bebeği, o pis paçavra bebeği alıyorsa, ben de Kızılderili yayımı alırım. Alırım bal gibi! Şu yuvarlak sopayı da... benim kadar boyu var. Gerekebilir bu sopa bana. Ne zamandır benim bu sopa! Bir ay mı, bir yıl mı, ne bileyim! Almam şart. Nasıl bir yer bu Kaliforniya?

Kadınlar gözden çıkarılmış eşyaların ortasında oturuyor, onları ellerinde evirip çeviriyor, onların içinden çok ötelere, çok gerilere bakıyorlardı. Bu kitap. Babamındı. Kitapları severdi babam. *Çarmıh Yolcusu.** Hep okurdu. Üstüne adını da yazmış. Bu da piposu... hâlâ pis kokuyor. Hele şu resim... bir melek. İlk üçünü doğurmadan hep bu resme bakardım... pek bir işe yaramadı. Porselen köpeği sığdırabilir miyiz dersin? Sadie Teyze onu St. Louis fuarından getirmişti. Bak! Şurasında yazılı zaten. Yoo, değil galiba. Bu da ağabeyimin ölmeden bir gün önce yazdığı mektup. Bak, eskiden kalma bir şapka. Şu tüyler... hiçbir zaman kullanmak kısmet olmadıydı. Yoo, yerimiz yok.

Hayatımız yok olduktan sonra nasıl yaşarız biz? Geçmişimiz olmadı mı, kendimizi nasıl tanırız? Yo, bırak. Yak gitsin.

---

* John Bunyan, *The Pilgrim's Progress*, 1678. Türkçeye *Hac Yolunda* ve *Müminin Yolculuğu* adlarıyla da çevrilmiştir. (e.n.)

Oturup baktılar, belleklerinde dağladılar. Kapının önündeki toprağı tanımadan yaşamak nasıl olacak acaba? Gece yarısı uyanıp da söğüt ağacının orada olmadığını bilmek... kesinlikle bilmek nasıl bir duygu? Söğüt ağaçsız yaşayabilir misin? Yoo, hiç de yaşayamazsın. O söğüt ağacı senin kendin. O şiltedeki acı... o da sen.

Ya çocuklar... Sam Kızılderili yayıyla yuvarlak sopasını alıyorsa ben de iki şey alırım. Puf yastığı seçtim. O benim.

Birden bir ürküntü girdi içlerine. Artık çabucak gitmek gerekti buradan. Duramayız. Duramayız. Ne var ne yoksa avlulara yığdılar, ateşe verdiler. Oraya dikilip yanışını seyrettiler, sonra arabaları çılgınlar gibi yüklediler, binip tozlar arasında uzaklaştılar. Yüklü arabalar uzaklaştıktan çok sonra tozlar hâlâ havada asılı duruyordu.

10

Üzeri tepeleme alet, araç, yatak, somya, satılabilecek her türlü eşyayla yüklü kamyon gittikten sonra Tom bir süre orada oyalandı. Önce ambara, sonra boş ahırlara girdi, çıktı, alet deposuna baktı, yığılıp kalmış süprüntüleri ayağıyla tekmeledi, pabucunun ucuyla çim biçme makinesinden kırılmış bir dişi çevirdi. Hatırladığı yerleri dolaşıyordu... kırlangıçların yuvalandığı kızıl yamacı, domuz ahırının üzerindeki söğüt ağacını. İki genç domuz çitin aralığından ona bakıp homurdandılar. Siyahtı renkleri. Güneşte mayışmış, hallerinden pek memnundular. Sonunda Tom kutsal ziyaretlerini bitirdi, döndü, az önce gölgelenmeye başlayan kapı eşiğine oturdu. Arkada Anne, mutfakta gidip geliyor, çocukların giysilerini kovada yıkıyordu. Güçlü, çilli kollarından sabun köpükleri damlamaktaydı. Dirseklerine kadar sabun köpüğü içindeydi kolları. Tom oturunca Anne çitilemeyi kesti, onu uzun uzun süzdü. Tom başını çevirip güneşe doğru baktığında, Anne onun ensesine bakmayı sürdürdü. Neden sonra tekrar çitilemeye koyuldu.

"Tom, umarım Kaliforniya'da her şey iyi olur," dedi.

Tom dönüp ona baktı. "Olmayacağını nereden çıkarıyorsun?" diye sordu.

"Şey... hiç aslında. Biraz fazla iyiymiş gibi gözüküyor da... O dağıttıkları el ilanlarını gördüm. Nasıl bol bol iş varmış, ücretler nasıl yüksekmiş, falan filan. Gazetelerde de herkesin oraya gelmesini, üzüm, portakal, şeftali toplamasını ne kadar çok istediklerini okuyoruz. Güzel iş valla... şeftali toplamak. Yemene izin vermeseler bile, insan arada bozuk, çürük bir taneyi aşırabilir herhalde. Hem ağaçların altında, gölgede çalışmak daha hoş olur.

Ben bir bakıma korkuyorum bu kadar fazla güzel şeyden. İnanamıyorum. Güzel olmayan gizli bir yanı vardır gibime geliyor."

Tom, "Umutlarının öyle fazla coşmasına izin vermezsen, hayal kırıklığına uğramazsın," dedi.

"Farkındayım. Doğru da. Kutsal kitaptandı o, değil mi?"

"Herhalde," dedi Tom. *"Barbara Worth'u Kazanmak** diye bir kitap okudumdu. O gün bugündür bu tür sözler kutsal kitaptan mıydı, değil miydi, karıştırıyorum."

Anne hafiften güldü, yıkadığı çamaşırları kovaya batıra çıkara duruladı. Tulumlarla gömlekleri bükerek sıkarken kollarının ön kasları ip ip şişti. "Babanın babası durmadan kutsal kitaptan sözler söylerdi. Üstelik de allak bullak eder, başka şeylerle karıştırırdı hepsini. Dr. Miles Almanağı'yla karıştırırdı daha çok. O almanaktaki her kelimeyi yüksek sesle okurdu mutlaka. Uykusuzluk çekenlerin, sırtı ağrıyanların mektuplarını falan. Sonra o satırlardan bir ders çıkarır, çevresindekilere öğüt vermeye kalkardı. 'Kutsal kitaptan alınma bir hikâyedir bu,' derdi. Babanla John amcan gülünce pek sıkılırdı." Çamaşırları sıkıp sıkıp tahta masanın üzerine koyuyordu. "Gideceğimiz yer iki bin millik yolmuş diyorlar. Ne kadar sürer sence, Tom? Haritada gördüm. Koca dağlar var! Kartpostallardaki gibi. Onları aşıp gideceğiz. Ne kadar sürer onca yolu gitmek acaba, Tommy?"

"Bilmiyorum. Belki iki hafta, belki de, şansımız varsa, on gün falan. Bak, Anne, kaygılanmayı kes. Dur, sana kodese girmekle ilgili bir şey söyleyeyim. Habire çıkacağın günü düşünüp duramazsın. Deli olur insan. Yaşamakta olduğun günü düşüneceksin. Sonra, ertesi günü, sonra, cumartesi günkü futbol maçını. Öyle yapmak gerekir. Eskiler öyle yapar. Yeni gelen gençlerse, kafalarını hücrenin duvarlarına vurur dururlar. Hep gün sayarlar. Sen ötekiler gibi yapamaz mısın? Her günü geldiği gibi al."

"İyi bir yöntem," dedi Anne. Sonra kovasına sobanın üzerindeki çaydanlıktan sıcak su aldı, kirli çamaşırları içine attı, sabun-

* Harold Bell Wright, *The Winning of Barbara Worth*, 1911. (e.n.)

lu suyun içinde yumruklaya çitileye yıkamaya koyuldu. "Evet, iyi bir yöntem. Ama Kaliforniya'nın ne kadar güzel olabileceğini düşünmek hoşuma gidiyor. Hiç soğuk olmuyormuş bir kere. Her taraf meyve. Herkes hep en güzel yerlerde. Portakal ağaçlarının arasında küçük beyaz evler. Acaba... yani hepimiz iş bulur da çalışırsak... belki o beyaz evlerden bir tane alırız. Küçükler çıkar, portakallarını ağaçtan koparıp yerler. Dayanamazlar bence o mutluluğa... deli olurlar."

Tom onun çalışmasını seyrederken gözlerinin içi gülüyordu. "Düşünmesi bile yaramış sana. Kaliforniyalı birini tanıdım. Konuşması bizim gibi değildi. Uzak bir yerden olduğu hemen anlaşılıyordu konuşur konuşmaz. Dediğine göre daha şimdiden bir yığın insan iş arıyormuş orada. Meyve toplayanlar hep sefil kamplarda yaşıyor, yiyecek lokmayı zor buluyorlarmış. Hem ücretler düşükmüş, hem de iş bulmak zormuş."

Anne'nin yüzünden bir gölge geçer gibi oldu. "Yoo, hiç de değil," dedi. "Babana sarı kâğıda basılmış bir el ilanı verdiler. Çalışacak insan aradıklarını yazıyordu. Bol bol iş olmasa, hiç böyle sıkıntılara girer de ilan falan bastırırlar mıydı? Dünyanın parasına çıkar o ilanlar. Ne diye istesinler yalan söylemeyi? Hele de ceplerinden para çıkıyorsa?"

Tom başını iki yana salladı. "Bilemiyorum, Anne. Bunu neden yaptıklarını düşünmek biraz zor. Belki..." Kızgın güneşe doğru baktı. Kızıl toprakları alev alev kavuruyordu.

"Belki ne?"

"Belki de güzeldir... senin dediğin gibi. Dedem nereye gitti? Papaz nerelerde?"

Anne, kucağı sıkılmış çamaşırlarla dolu, kapıdan çıkıyordu. Tom ona yol vermek için yana çekildi. "Papaz biraz gezineyim dedi, çıktı. Deden evde, uyuyor. Bazen içeriye gelir, yatıp uyur." Bahçedeki çamaşır ipinin başına yürüdü, soluk blucinleri, mavi gömlekleri, gri uzun iç çamaşırlarını gerili tele asmaya başladı.

Tom arkadan ayak seslerinin yaklaştığını duydu, bakmak üzere döndü. Büyükbaba yatak odasından çıkıyordu. Sabahleyin olduğu gibi yine pantolon düğmeleriyle uğraşıp durmaktaydı. "Konuşmalar geldi kulağıma," dedi. "Pezevenkler fırsat vermez ki yaşlılara, adam gibi uyuyup dinlenesin! Kendi kulaklarınızın arkası da kurumaya başlasın hele... o zaman belki öğrenirsiniz ihtiyarları uyandırmamanın yollarını." Öfkeli parmakları iliklemiş olduğu iki tanecik düğmeyi de açmayı başardı. Ne yapmaya uğraştığını unutmuştu artık elleri. Uzandılar, taşaklarının alt tarafını keyifli keyifli kaşıdılar. Anne, elleri ıslak, eve döndü. Avuçları sıcak suyla sabundan iyice kabarmıştı.

"Uyuyorsun sanıyordum. Dur, ilikleyeyim şu düğmelerini." Büyükbaba mücadele ettiyse de, Anne onu yakalayıp düğmeleri iliklemeyi başardı. Çamaşırları da, gömleği de, pantolonu da. "Öyle de gezilir mi!" dedi, bıraktı onu.

Büyükbaba öfkeli konuşuyordu. "İnsan belayı buldu demektir... buldu demektir... eğer düğmelerini başkası ilikliyorsa. Bıraksınlar kendi pantolonumu kendim ilikleyeyim yahu!"

Anne ona takıldı. "Kaliforniya'da kimse pantolonunun düğmeleri açık dolaşmazmış."

"Dolaşmazmış, ha? Gösteririm ben onlara. Bana nasıl davranılacağını onlar mı öğretecek? Canım isterse dışarı sarkıtır da dolaşırım, anlaşıldı mı?"

Anne, "Her geçen gün biraz daha ağzı bozuk konuşuyor," dedi. "Gösteriş yapmaya çalışıyor herhalde."

İhtiyar dikenli çenesini uzattı, Anne'ye keskin, kaprisli, şen gözleriyle baktı. "Eh, yakında yola çıkıyoruz zaten," dedi. "Çok kalmadı. Orada her taraf üzüm dolu. Yollara sarkmış salkımlar. Ne yapacağım, biliyor musun? Kendime banyo küvetini dolduracak kadar üzüm toplayacağım. Ortasına oturup ezeceğim hepsini. Suları paçalarımdan akacak."

Tom güldü. "Ulu Tanrım... yüz yaşına gelse yine de evcilleştiremezsin bu adamı. Gitmeye can atıyorsun, değil mi Dede?"

İhtiyar bir sandık çekti, üzerine oturdu. "Elbet," dedi. "Vakti geldi de geçiyor. Kardeşim kırk yıl önce çekti gitti oraya. Bir daha haberini alamadık. Sinsi tipti zaten. Kimse sevmezdi onu. Giderken benim Colt tabancayı da aşırmıştı. Ona rastlarsam ya da çoluğu çocuğu varsa, Kaliforniya'da onlara rastlarsam, geri isteyeceğim o Colt'u. Hoş, bizim herifi eğer doğru tanıyorsam, çocuğu olduysa bile, bırakmış kaçmıştır kerata. Başkası büyütüyordur herhalde. Amma da hoşuma gidecek oraya gitmek! Beni yepyeni bir insan yapacak orası. İçime doğuyor. Hemen meyve bahçelerinde çalışmaya başlayacağım."

Anne başını salladı. "Niyeti ciddi üstelik," dedi. "Üç ay öncesine kadar da çalıştı. Kalçası bir kere daha çıkınca bıraktı."

"Tabii canım!" dedi Büyükbaba.

Tom basamaktaki yerinden dışarıya baktı. "İşte papaz da geliyor," dedi. "Ambarın arkasından dolaşıyor."

Anne, "Bu sabah söylediği dua da ömrümde duyduğum en acaip duaydı," dedi. "Dua bile değildi neredeyse. Konuşuyordu basbayağı. Ama sesinin tonu duaydı."

"Garip bir adam," dedi Tom da. "Her konuşması acaip. Ama bir bakıma, kendi kendine konuşuyormuş gibi. Gösteriş yapmak değil niyeti."

"Gözündeki ifadeye bak sen," dedi Anne. "Vaftiz edilmiş bir adam hali var. İnsanın içini görüyormuş gibi derler ya hani. Vaftiz edilmiş gibi işte. Temiz adama benziyor. Hep başı eğik yürüyor, hep yerde, bir şeylerde gözü. Yok olan bir şeylerde. Öylesi vaftiz edilmiş adamdır işte." Sustu. Casy kapıya yaklaşmıştı çünkü.

"Böyle dolaşıp durursan güneş çarpacak," dedi Tom.

"Eh, belki de." Apansız, herkese birden yakarmaya kalktı. "Benim batıya gitmem şart. Mecburum. Acaba sizlerle gelebilir miyim diye düşünüyordum." Birden sustu, yaptığı bu kısa konuşmadan utanmış gibi, kalakaldı.

Anne, Tom'a döndü, ilk onun konuşmasını bekledi. Erkekti çünkü. Ama Tom konuşmadı. Anne ona hakkı olan fırsatı tanıdıktan sonra, "Bizimle gelmeniz şereftir bizim için," dedi. "Tabii

hemen cevap veremem. Baba tüm erkeklerin bu gece konuşup yola çıkma zamanını kararlaştıracağını söylüyor. Hepsi gelmeden konuşmamız iyi olmaz. John, Baba, Noah, Tom, Dede, Al, Connie bir arada karar verecekler. Hepsi dönünce. Ama eğer yer varsa, bizimle olmanızdan gurur duyacaklardır, eminim."

Papaz içini çekti. "Ne olursa olsun, ben nasılsa gideceğim," dedi. "Bir şeyler oluyor. Gidip baktım... evler hep bomboş. Toprak bomboş. Tüm ülke boş. Burada kalamam artık. Herkes nereye gidiyorsa ben de oraya gitmeliyim. Tarlalarda çalışırım. Belki de mutlu olurum."

"Vaaz falan vermeyecek misin?" diye sordu Tom.

"Vermeyeceğim."

"Vaftiz de yapmayacak mısınız?" Bunu soran Anne'ydi.

"Yapmayacağım. Tarlalarda çalışacağım. Yeşil çayırlarda dolaşacağım, insanlara yakın olacağım. Onlara hiçbir şey öğretmeye çalışacak değilim. Ben kendim öğrenmeye çalışacağım. Neden böyle sürünüyorlar, kulak kabartıp duymaya çalışacağım. Şarkı söyleyişlerini dinleyeceğim. Çocukların lokmalarını yiyişini seyredeceğim. Geceleri karı kocanın şilteyi ezişini duyacağım. Onlarla yiyeceğim, onlardan ne var ne yoksa öğreneceğim." Gözleri nemli nemli parlıyordu. "Çimenlere uzanıp yatacağım. Yanıma kim gelirse ona dürüst ve açık davranacağım. İstediğim gibi küfredecek, milletin konuşmasındaki şiiri dinleyeceğim. Kutsal olan ne varsa, benim şimdiye kadar anlayamadığım ne varsa... Hepsi güzel şeyler onların."

Papaz kapının yanındaki odun kesme blokuna iliști. "Benim gibi yapayalnız bir adam başka ne yapabilir, bilemem ki," dedi.

Tom hafifçe öksürdü. "Doğrusu artık hiç vaaz veremeyeceğini söyleyen biri olarak..." diye söze başladı.

"Yoo, gevezelikte üstüme yoktur!" dedi Casy. "Kurtulamam ondan. Ama vaaz vermiyorum. Vaaz demek, insanlara öğütler vermek demek. Ben ise onlardan istiyorum. Bu vaaz değil ki! Haksız mıyım?"

"Bilmem," dedi Tom. "Vaaz aslında bir ses tonu. Olaylara bir bakış açısı. Vaaz demek, millet seni gebertmek isterken senin onlara iyi davranman demek. McAlester'de geçen Noel'de misyonerler bize iyilik etmeye geldiler. Üç saat süren bando konseri verdiler bir kere. Oturup dinledik. Bize iyi davranıyorlardı. Ama içimizden biri kalkıp o salondan çıkmak istese, hücre cezası hazırdı. İşte vaaz bu. Gücü kalmamış birine, karşılığında kıçına bir tekme atamayacak birine, zorla iyilik etmek. Yoo, sen papaz falan değilsin. Sakın buralarda bando çalmaya kalkma."

Anne sobaya bir kucak kuru dal attı. "Size birkaç lokma bir şey hazırlayayım. Ama fazla bir şeyimiz de yok," dedi.

Büyükbaba sandığı dışarı çıkardı, yere koyup üstüne oturdu, sırtını duvara dayadı. Tom'la Casy de sırtlarını evin duvarına verdiler. Öğleden sonra ilerledikçe, gölge de evden onların üzerine doğru ilerledi.

Akşam olmadan kamyon geri döndü. Tozların arasında sıçraya sarsıla geldi. Kasasının içini bir toz tabakası kaplamış, kaputunu da tozlar örtmüştü. Farların camları bile kırmızı bir unla sıvanmış gibiydi. Güneş batıyordu kamyon geldiğinde. Gurubun ışığında yerler kanlı gibi kıpkırmızıydı. Al direksiyonun üstüne eğilmiş oturuyordu. Gururlu, ciddi, iş bilir bir hali vardı. Baba'yla John Amca, klanın başları olarak, onun yanındaki onur yerlerine yerleşmişlerdi. Kasanın içinde, yan tahtalara tutunarak ayakta yolculuk yapanların başında on iki yaşındaki Ruthie ile on yaşındaki Winfield geliyordu. Suratları kapkara kirli, tavırları vahşi, gözleri yorgun ama heyecanlı, parmakları ve ağızlarının köşeleri de kentteyken babalarından kopardıkları anasonlu şekerlerden yapış yapıştı. Ruthie'nin sırtında pembe muslinden bir elbise vardı. Dizlerinden aşağıya kadar iniyordu. Genç bayan havalarında, biraz ciddi pozlardaydı Ruthie. Winfield ise hâlâ ambara saklanıp surat asan, hâlâ izmarit toplayıp içen veletti. Ruthie büyümeye başlayan memelerinin gücünü, sorumluluğunu, gururunu hissederken Winfield hâlâ çocuksu, yaramaz... tam şeytanın arka bacağıydı. Onların yanında, Rose of Sharon

parmaklıklara tutunmuş duruyordu. Tabanlarının çıkıntıları üzerinde sallanarak dengesini bulmaya çalışıyor, sarsıntıları da dizlerini bükerek karşılıyordu. Çünkü hamileydi Rose of Sharon. Dikkatliydi bu yüzden. Saçları örülmüş, başının çevresine sarılmış, küllü sarı renkte bir taç oluşturmuştu. Yumuşak ifadeli yuvarlak yüzü daha birkaç ay öncesine kadar tombul ve davetkâr iken, hamilelik ifadesini benimsemeye başlamış, derin ve olgun bir gülümseme, kusursuzluğu bilen bir ifade edinmişti kendine. Tombul vücudu, iri yumuşak memeleri ve karnı, karşısındakinde şaplak atma isteği doğuran sert kalçaları artık çok ağır başlı ve ciddi bir havaya girmişti. Tüm düşünceleri, tüm hareketleri içeriye, o bebeğe dönüktü. Kendini ayak parmakları üzerine dengeleyişi de bebeğin hatırı içindi. Tüm dünya gebeydi onun gözünde. Her şeyi, üreme, anne olma açısından ele alıyordu. Kocası Connie on dokuz yaşındaydı. Daha birkaç ay önce tombul, haşarı, ihtiras dolu bir kızla evlenmişken, karşısında gördüğü değişikliğe o da şaşıyor, hatta bu işten ürküyordu. Artık yatakta yastık savaşlarından eser kalmamıştı. Kıkır kıkır gülerek ısırmalar, tırmalamalar, sonunda gözyaşları yoktu. Dengeli, dikkatli, aklı başında bir yaratık vardı ortada. Utangaç utangaç gülümsüyordu ama çok ciddi, davranışlarında çok kesindi. Connie hem gurur, hem korku duyuyordu Rose of Sharon'a baktıkça. Her fırsatta ya elini onun omzuna atıyor, ya gelip yakınında duruyor, vücudu onun omzuna, kalçasına değiyor, kopup gideceğinden korktuğu ilişkiyi bu yolla korumaya çalışıyordu. Teksas kökenli, zeki suratlı, incecik bir gençti. Açık mavi gözleri bazen tehlikeli, bazen iyi yürekli, bazen de korkulu bakardı. Çalışkan çocuktu. İyi koca olacaktı. İçki içerdi ama fazla kaçırmazdı. Gerektikçe kavga eder, bununla övünmezdi. Kalabalıkta sessiz oturur, ama her nasılsa varlığını hissettirmeyi de başarırdı.

John Amca elli yaşında olmasa, bu nedenle de ailenin doğal yöneticilerinden biri durumunda bulunmasa, sürücü yanındaki onur koltuğunda oturmayı istemez, oraya Rose of Sharon'u oturturdu. Ama buna olanak yoktu, çünkü Rose of Sharon hem

çok gençti, hem de kadındı. Ama John Amca yine de yerinde pek tedirgindi. O yalnız bakışlı gözlerinde hiç huzur yoktu. İncecik vücudu da sakin değildi. Yalnızlık denilen engel, oldum olası John'la insanların, John'la iştahların arasına girip dururdu zaten. Az yer, hiç içmezdi. Kadınlara hiç mi hiç yaklaşmazdı. Ama ta diplerde iştahları şişer kabarır, basınçlar yaratır, sonunda patlardı. O zaman oturur, özlediği yiyeceği çatlayana, kusana kadar yerdi. Viskiyi içe içe tir tir titreyen bir felçliye benzer, gözleri kıpkırmızı kesilirdi. Ya da Sallisaw'daki fahişelerden birine musallat olurdu. Bir keresinde ta Shawnee'ye gidip üç fahişeyi bir yatağa attığı, onların tepkisiz vücutları üzerinde bir saat soluyup çabaladığı anlatılırdı. Ama susadığı iştah tatmin edildi mi, yeni baştan üzgün, utanç içinde, yapayalnız bir insan olurdu. İnsanlardan saklanır, onlara armağanlar alıp kendini onlara bağışlatmaya uğraşırdı. Evlere süzülür, çocukların yastıkları altına cikletler bırakır, odun keser, parasını almazdı. Nesi varsa verirdi öyle zamanlarda. Eyerini, atını, yeni pabuçlarını. Kimse konuşamazdı o sıra onunla. Hep kaçardı. Yakalanırsa kendi içine saklanır, korkulu gözlerle dışarı bakardı. Karısının ölümü, onu izleyen yalnız aylar, üzerinde silinmez suçluluk ve utanç izleri bırakmış, onu sonu gelmez bir yalnızlığa mahkûm etmişti. Ama yine de kaçamadığı, kurtulamadığı birtakım şeyler vardı. Örneğin ailenin başlarından biri olmak, onu yönetme zorunluluğu yüklüyordu. Şimdi de sürücünün yanındaki onur koltuğuna oturmak zorunda kalmıştı.

Tozlu yol üzerinde eve doğru yaklaşırken ön koltukta oturan erkeklerin üçünün de suratı asıktı. Al direksiyonun üzerine eğiliyor, gözleri durmadan yoldan ayrılıp ön panelde geziniyordu. Ampermetrenin ibresine baktı. İbre kuşku verecek biçimde sekiyordu. Yağ ve ısı göstergelerine de baktı. Kafasında kamyonun zayıf noktalarının, kuşkulu yanlarının bir listesini çıkarmaktaydı. Motorun uğultusunu dinliyordu. Bir ses vardı. Belki arka taraftan geliyordu. Yağ gitmiyor olabilirdi o tarafa. Kalkıp inen iticilere verdi kulağını. Elini vites kolundan hiç ayırmıyordu. Dönen vitesleri hissetmeye çalışıyordu o kolu tutarak. Debriyaj ba-

latalarında sürtme var mı diye anlamak için debriyajı bırakıyor, freni deniyordu. Zaman zaman belki azgın tekeler gibi dolanıyor olabilirdi ama, bu seferki iş kendi sorumluluğuydu. Bu kamyon, bu kamyonun çalışması, bakımı. Bir terslik olursa kendi hatası demekti. Kimse yüzüne söylemese bile, herkes bilecekti onun hatası olduğunu. En çok da Al'ın kendisi bilecekti. Bu yüzden, ta içinde hissediyordu bu kamyonu. Dinliyordu. Yüzü ciddi ve sorumluluk doluydu. Herkes saygı duyuyordu ona. Ona ve sorumluluğuna. Baba bile, ailenin baş yöneticisi olduğu halde, eline anahtarı alıp Al'dan emir bekliyordu zamanında.

Hepsi yorgundu kamyondakilerin. Ruthie ile Winfield bile. Onlar da çok fazla hareket, çok fazla surat görmekten, anasonlu şeker kapışmak için kavga etmekten, John Amca'nın gizlice ceplerine ciklet sokmasına heyecanlanmaktan yorulmuşlardı.

Ön koltuktaki erkeklere gelince, onlar hem yorgun, hem öfkeli, hem hüzünlüydü. Çiftliğin tüm taşınabilir mallarına karşı ala ala on sekiz dolar para alabilmişlerdi. Buna atlar da, araba da, aletler de, evin eşyaları da dâhildi. On sekiz dolar. Alıcıya iyice yüklenmişler, tartışmış, sıkı pazarlık etmişlerdi ama, adamın ilgisi dağılınca, malları kaça olursa olsun zaten istemediğini söylemeye kalkınca, neye uğradıklarını şaşırmışlardı. O zaman yenik düşmüşlerdi işte. Adama inanmış, başta teklif ettiğinden de iki dolar eksik para almışlardı. Şimdi yorgun ve korku içinde oluşlarının nedeni, pek iyi tanımadıkları bir sisteme başkaldırmış ve o sisteme yenilmiş olmalarıydı. Atlarla arabanın çok daha fazla para edeceğini biliyorlardı. Satın alan adamın onları çok daha pahalıya satacağını da biliyorlardı. Ama kendileri bu işin nasıl yapılabileceğini bilemiyorlardı. Ticaret, bir sırdı onlara göre.

Al gözlerini yoldan ön panele doğru kaydırırken, "O herif buralı değildi," diye söylendi. "Buralı gibi konuşmuyordu. Giydikleri de farklıydı."

Baba açıkladı. "Ben hırdavatçıda bizim tanıdıklarla konuştum. Anlattıklarına göre buraya sırf bizim giderken sattığımız malları almak için yabancılar geliyormuş. Özel olarak. Büyük

kâr ediyorlarmış. Ama bizim elimizden bir şey gelmiyor. Belki biraz daha iyi pazarlık edebilirdik."

John, "Ama herif hiç almam dedi," diye atıldı. "Elimizde kalamazdı ya malımız!"

Baba devam etti. "Konuştuğum adamlar onu da anlattı. Alıcılar bu numarayı hep yapıyorlarmış. Satıcıyı korkutuyorlarmış bu yolla. Böyle durumlarda ne yapılır, hiç bilmiyoruz biz. Anne çok üzülecek. Hem kızacak, hem hayal kırıklığına uğrayacak."

Al, "Ne zaman gideriz dersin, Baba?" diye sordu.

"Bilmem. Bu gece konuşur, kararlaştırırız. Tom'un geldiğine öyle seviniyorum ki! İçim rahat ediyor. İyi çocuktur Tom."

"Baba, birkaç kişi Tom'dan söz ediyorlardı. Şartlı tahliye edilmiş dediler. Bunun anlamı da, eyalet sınırlarının dışına çıkamaz demekmiş. Çıkar da onu yakalarlarsa, tekrar içeri tıkar üç yıl yatırırlarmış."

Baba şaşırmış gibiydi. "Öyle mi dediler? Bilen insanlar mıydı? Kafadan atıyor olmasınlar?"

"Bilmiyorum. Oturmuş, konuşuyorlardı. Ben de Tom'un ağabeyim olduğunu belli etmedim. Oraya dikilip ne dediklerini dinledim."

"Tanrım, umarım doğru değildir," dedi Baba. "Tom'a ihtiyacımız var. Sorayım ona. Peşimize polis takmadan da yeterince derdimiz var zaten. Umarım doğru değildir. Bu işi açık açık konuşmak şart."

John Amca, "Tom bilir," dedi.

Sessizleştiler. Kamyon sarsıla sarsıla ilerledi. Motor gürültülüydü. Çatır çutur sesler geliyordu durmadan. Fren rotları da ses yapıyordu. Tekerlerden tahta gıcırtısına benzer gürültüler geliyordu. Radyatör kapağının kenarından incecik bir buhar, fıskiye gibi çıkıp durmaktaydı. Peşlerinde dönüp duran kırmızı bir toz sütunu bırakarak ilerlediler. Güneş ufukta yarı yarıya batmışken onlar son tepeyi de tırmandılar, tam güneş kaybolurken eve doğru inişe geçtiler. Durduklarında frenler gıcırdadı, çıkan ses Al'ın beynini dağladı. Balata diye bir şey kalmamıştı artık.

Ruthie ile Winfield kasa korkuluklarını bağrışarak aştılar ve yere atladılar. "Nerede o?" diye bağırıyorlardı. "Tom nerede?" Onu kapının yanında durur gördükleri zaman utanmış gibi durdular, yavaşça ilerleyip çekingen bakışlarla ona baktılar.

"Merhaba, nasılsınız bakalım, çocuklar?" diye sorduğunda, alçak sesle, "Merhaba! İyiyiz!" diye karşılık verdiler. Mesafeli durup ona gizli gizli baktılar. Adam öldüren, hapiste yatan büyük ağabey! Kümesin orada nasıl hapisçilik oynadıklarını, mahpus hangimiz olacağız diye nasıl çekiştiklerini hatırladılar.

Connie Rivers arka kapıyı açtı, kendisi indi, Rose of Sharon'un inmesine yardım etti, o da bu yardımı soylu biçimde kabul etti. Yüzünde yine o olgun, kendinden memnun gülümseme vardı. Dudaklarının köşeleri hafifçe yukarıya doğru kıvrılmıştı.

Tom, "Vay, Rozaşam da gelmiş," dedi. "Senin onlarla geleceğini bilmiyordum!"

"Yürüyorduk," diye anlattı o da. "Kamyon geldi, bizi aldı." Devam etti. "Bu Connie, benim kocam." Pek bir övünerek söylemişti bu sözü.

El sıkıştılar, birbirlerini ölçüp biçtiler, birbirinin gözlerine derin derin baktılar. Bir an içinde ikisi de memnun kaldı. Tom, "Görüyorum hiç vakit kaybetmemişsiniz," dedi.

Genç kadın başını eğdi. "Henüz pek de görünür hali yok," dedi.

"Babam söyledi. Ne zamana bekliyorsunuz?"

"Daha çok var. Gelecek kıştan önce değil."

Tom güldü. "Portakal bahçesinde doğuracaksın, ha? Çevresi portakal ağaçlarıyla dolu o minik beyaz evlerden birinde..."

Rose of Sharon karnını iki eliyle tuttu. "Henüz belli bile değil," dedi, yüzünde aynı hoşgörülü gülümsemeyle eve girdi. Sıcak bir akşamdı. Batı ufkundan hâlâ ışıklar vuruyordu gökyüzüne. Hiçbir işaret verilmeksizin, herkes kamyonun başına toplanıverdi, aile meclisinin oturumu açıldı.

Akşam ışığı toprağa yarı saydam bir hava vermişti. Boyutlar daha derinleşmişti sanki. Her taş, her direk, her bina, gün-

düzkinden daha derin, daha sağlam görünüyordu. Her biri daha bireyselleşmişti gündüzkine göre. Direk daha fazla direkleşmişti. Çakılı durduğu topraktan ayrılmış, gerisindeki mısır tarlasına karşı daha bir belirginleşmişti. Her bir bitki de bireyselleşmişti. Bir ot yığını değil, tane tane bitkiydi her biri. Sümsük söğüt ağacı da kendini bulmuş, diğer söğütlerden ayrı bir kişilik kazanmıştı. Yer de bir tür ışıkla katkıda bulunuyordu akşama. Gri, boyasız evin ön duvarı batıya dönüktü. Bu yüzden, tıpkı mehtap gibi, ışık saçıyordu o da. Avludaki gri, tozlu kamyon bu ışıkta büyülü gibiydi. Her şey boyutlarının ötesinde bir görünüm kazanmıştı.

İnsanlar da değişmişti akşam olunca. Daha sessizdiler. Bilinçdışı bir kuruluşun, bir örgütün üyeleriydiler sanki. Düşünen beyinlerinin pek de hissedemediği içgüdülere uyuyorlardı. Gözleri içlerine dönüktü. O gözler de yarı saydaındı akşam vakti. Tozlu yüzlerde, yarı saydamdı gözler hep.

En önemli yerde toplanmıştı aile. Kamyonun yanında. Ev ölüydü. Tarlalar ölüydü. Hareket edebilen bir tek bu kamyondu. Yaşayan ilke oydu. Eğri, yaralı radyatör paneliyle o eski püskü Hudson, hareket gücü olan her parçasının ucundaki tozlu yağ damlacıklarıyla, kaybolan dingil kapaklarının yerinde beliren kırmızı tozdan kapaklarıyla, ailenin yeni ocağı, yeni yaşam merkezi oluvermişti. Yarı yolcu otomobili, yarı kamyon, kasa korkuluklarıyla, o kırık dökük haliyle.

Baba, kamyonun çevresini dolaştı, gözden geçirdi, sonra tozların üzerine çömeldi, yere resimler çizebileceği bir değnek buldu. Bir ayağının tabanı yere basmış, öbürü biraz geride, parmakları kıvrık duruyordu. Bir dizi ötekinden yüksekteydi. Sol dirseği, aşağıda duran sol dizine, sağ dirseği de sağ dizine dayanmıştı. Sağ yumruğu çenesini avuçlamıştı yukarıda. John Amca ona doğru yürüdü, tam yanına çömeldi. Gözleri düşünceliydi. Büyükbaba evden çıktı, ikisinin yan yana çömelmiş, oturduğunu gördü, o tarafa doğru gitti, kamyonun merdivenine ilişip onların karşısına yerleşti. Çekirdek oluşmuştu artık. Tom, Connie ve Noah da gelip çömeldiler, bir yarım daire oluştu. En ucunda Büyükbaba

vardı. O sırada evden Anne çıktı. Yanında Büyükanne, arkasında da zarif adımlarla yürüyen Rose of Sharon vardı. Çömelmiş adamların arkasında yerlerini aldılar. Ayakta duruyorlardı. Ellerini kalçalarına dayamışlardı. Sıra çocuklara geldi. Ruthie ile Winfield, bir sağ, bir sol ayakları üzerinde sekerek kadınların yanına durdular. Çocukların parmakları kırmızı tozlara bulanıyordu ama ağızlarından ses çıkmıyordu. Gruba yalnızca papaz katılmamıştı. Nezaket göstermişti çünkü. Evin öbür tarafındaki avluda oturuyordu. İyi papazdı. Halkını tanırdı.

Akşam ışığı biraz daha yumuşadı, aile bir süre sessizce, olduğu pozda kaldı. Sonunda Baba, belli birine değil de ortaya konuşarak haberini verdi. "Eşyaları satarken kazıklandık. Adam bizim bekleyemeyeceğimizi biliyordu. Elimize yalnızca on sekiz dolar geçti."

Anne kıpırdandı, ama sessizliğini korudu.

En büyük oğul olan Noah sordu. "Hepsi bir arada kaç paramız var şimdi?"

Baba sayıları tozların üzerine yazdı, bir süre içinden mırıldandı, sonra, "Yüz elli dört," dedi. "Ama Al'ın dediğine bakılırsa bize daha iyi lastikler gerekiyor. Bunlar pek dayanmaz diyor."

Al aile toplantısına ilk defa fiilen katılıyordu. Şimdiye kadar hep arkada, kadınların yanında durmuştu. Konuşmasını ciddi bir tavırla yaptı. "Eski, döküntü bir araba bu," dedi ağır ağır. "Satın alırken her yanına bir iyi baktım. Adamın bu kelepirdir melepirdir gibi laflarına hiç kulak asmadım. Parmağımı diferansiyele soktum, talaş tozu falan yoktu. Şanzımanı açtım, orada da talaş yoktu. Debriyaja baktım, tekerlerini döndürdüm, altına yattım, her yanına baktım. Devrilmiş falan değildi araba. Aküde çatlak buldum, adama yenisini koydurttum. Lastikler beş para etmez ama, boyu iyi. Bu boy lastik kolay bulunur. Araba soluya soluya taşıyacak bizi. Ahım şahım olmasa bile. Bunu seçip alışımın nedeni, tutulan bir araba olmasından. Oto mezarlıkları hep bunun yedek parçalarıyla dolu. Ucuza alınır parça. Aynı paraya daha büyük, daha şık bir araba da alınırdı ama, parçası zor bulunur,

üstelik de pahalıya patlardı. Ben öyle düşündüm en azından." Bu son söz, durumu ailenin yargısına sunduğunun işaretiydi. Konuşmayı kesti, onların düşüncelerini bekledi.

Büyükbaba resmi olarak hâlâ ailenin başı sayılıyordu. Yönetim onda olmasa bile. Bu mevkii fahri bir mevkiydi artık. Gelenek gereğiydi. Bununla birlikte, yine de ilk söz hakkı ondaydı. Bunamış kafasından ne tür bir saçmalık çıkarsa çıksın. Çömelmiş adamlarla ayakta duran kadınlar onu beklediler. "Haklısın, Al," dedi Büyükbaba. "Ben de senin gibi piç kurusunun biriydim. Azmış köpek gibi gezer durur, hiç işe yaramazdım. Ama bana düşen bir şey çıktı mı da, onu tam yapardım. Sen de iyi yetiştin. Aferin sana." Bu güzel söz üzerine Al zevkle kızardı.

Baba, "Bana da doğru gibi geliyor," dedi. "Aldığımız at olsa, suçu Al'a yüklemeye kalkmazdık. Ama otomobilden anlayan bir tek o var aramızda."

"Ben de az çok anlarım," dedi Tom. "McAlester'de biraz çalışmıştım. Al'ın hakkı var. İyi düşünmüş." Al'ın yanakları bu sefer iyice pembe pembe oldu. Tom devam etti. "Söylemek istediğim bir şey var... şu... şu papaz... o da gelmek istiyor." Sessizleşti. Önerisi gruba sunulmuştu artık. Grup da sessizdi. "İyi adamdır," diye ekledi Tom. "Onu uzun zamandır tanırım. Bazen olmadık şeyler söyler ama, aslında mantıklı konuşur." Aileye kendi desteğini yansıtmıştı böylelikle.

Işık yavaş yavaş azalıyordu. Anne gruptan ayrıldı, eve girdi, soba kapağının şangırtısı duyuldu. Az sonra Anne tekrar düşünceli kalabalığın arasına döndü.

Büyükbaba, "İki açıdan düşünülebilir," dedi. "Bazılarına göre, papazlar uğursuzluk getirir."

Tom, "Bu adam artık papaz değil," diye atıldı.

Büyükbaba elini havada ileri geri sallayarak anlattı. "İnsan bir kere papaz oldu mu, hep papazdır artık. Radyo kapar gibi kapayamazsın o işi. Bazı kimseler de, yanında papaz bulundurmayı iyi, saygın bir şey diye düşünür. Biri ölse, papaz gömer. Acele düğün gerekir, papaz evlendiriverir. Bebek doğsa, vaftiz-

cin elinin altında hazır olur. Bana sorarsanız, papaz var, papaz var derim. Seçmek gerek. Bu adamı tutarım. Kasıntı değil."

Baba değneğinin ucunu kuma soktu, parmakları arasında çevirerek minik bir delik oydu. "Bu işte, uğurlu olup olmamasından, iyi insan olup olmamasından daha başka düşünecek şeyler var," dedi. "İnsan dikkatli hesaplamak zorunda. İnce hesap her zaman üzücüdür. Durun bakayım... Dede'yle Nine var, iki onlar. Ben, John ve Ana var... etti beş. Noah, Tommy ve Al var, oldu sekiz. Rozaşarn'la Connie, on, Ruthie'yle Winfield on iki. Köpekleri de almak zorundayız. Başka ne yapabiliriz? Köpek tüfekle vurulmaz ki! Verebileceğimiz kimse de yok. Etti on dört."

"Buna geriye kalan tavuklarla şu iki domuz dâhil değil," dedi Noah.

Baba, "Niyetim domuzları kesip, tuzlayıp yolda yemek," diye açıkladı. "Ete ihtiyacımız olacak. Salamura kaplarını yanımıza alırız, olur biter. Ama beni esas düşündüren, hepimiz sığıp da papaza da yer kalacak mı! Sonra... bir fazla boğazı daha doyurabilir miyiz!" Başını çevirmeksizin sordu.

"Doyurabilir miyiz, Anne?"

Anne boğazını temizledi. "Mesele doyurabilir miyiz değil, doyurmak istiyor muyuz," dedi kesin bir sesle. "Konu yapabilmeye gelirse, bunların hiçbirini yapamayız zaten. Ne Kaliforniya'ya gidebiliriz, ne de bir şey. Ama iş istemek olunca, eh, elden geleni yaparız. İstemek deyince aklıma geliyor, köklerimiz burada ya da daha doğuda uzun zamandır yaşamış. Daha önce ne Joad'ların, ne de Hazlett'lerin isteyene sıcak yemek vermeyi, evine alıp yatırmayı, yolda arabasına almayı reddettiğini duymuştum. Joad'lardan bazıları pek elisıkı olur, doğru ama o kadar da elisıkı olanı yoktur."

Baba atıldı. "Ama ya yer yoksa?" Ona bakabilmek için başını geriye doğru çeviriyordu. Utanmıştı da. Anne'nin ses tonu utandırmıştı onu. "Ya hepimiz sığamazsak kamyonun içine?"

"Şimdi de sığmayız ki zaten," dedi Anne. "Altı kişiden fazlasına yer yok, oysa biz on iki kişi kesin biniyoruz. Bir kişi fazla

olsa ne fark eder ki? Hem gücü kuvveti yerinde, sağlıklı bir erkek asla yük değildir. İki domuzumuzla yüz doların üzerinde paramız olsun da hâlâ acaba bir boğaz daha doyurabil..." Birden sustu. Baba önüne döndü. Ruhu incinmişti yediği bu zılgıttan.

Büyükanne, "Yanımızda papaz olması iyi bir şey," dedi. "Bu sabah yaptığı dua da güzeldi."

Baba her birinin yüzüne bakıp itiraz aradı, sonunda, "Onu çağır istersen, Tommy," dedi. "Bizimle geliyorsa, onun da bu toplantıya katılması gerekir."

Tom ayağa kalktı, eve doğru yürüdü. Bir yandan, "Casy... hey, Casy!" diye sesleniyordu.

Evin arka tarafından boğuk bir ses cevap verdi. Tom köşeye ilerledi, papazı sırtını duvara dayamış, oturur buldu. Açık renk gökyüzünde parıldayan akşam yıldızına bakıyordu. "Beni mi çağırıyorsun?" diye sordu.

"Evet. Nasılsa bizimle geleceğine göre, yanımızda ol da akıl yürütmemize yardım et bari diye düşündük."

Casy ayağa kalktı. Aile meclisi nasıl olur bilirdi. Bu aileye kabul edilmiş olduğunu anlıyordu. Hatta oldukça saygın bir mevki de vermişlerdi kendisine. Çünkü John Amca hafif yana kaydı, Baba ile arasındaki yeri papaza boşalttı. Casy de ötekiler gibi çömeldi. Kamyonun basamağına taht gibi kurulmuş olan Büyükbaba'nın tam karşısındaydı.

Anne tekrar eve girdi. Lambanın fanusu gıcırdadı, karanlık mutfakta sarı bir ışık parıldadı. Koca tencerenin kapağı açıldığında, kaynayan etlerin ve pancar yapraklarının kokusu kapıdan dışarı ulaştı. Hepsi Anne'nin tekrar dönüp gelmesini beklediler. Çünkü grubun güçlü bir üyesiydi.

Baba, "Ne zaman yola çıkacağımıza karar vermemiz gerek," dedi. "Ne kadar çabuk çıksak o kadar iyi. Gitmeden önce yapmamız gereken şey, şu domuzları kestirip tuzlamak, eşyaları kamyona yüklemek... o kadar. Ne kadar çabuk yapsak o kadar iyi."

Noah da ona katıldı. "Hepimiz yardım edersek yarın bile hazır oluruz. Öbürsü günü de şafak sökerken çıkarız yola."

John Amca itiraz etti. "Bu sıcakta eti bir günde nasıl soğuturuz? Bu mevsim et kesmek için en uygunsuz mevsim. Önceden dondurmazsak, yumuşar, vıcık vıcık olur etler."

"Eh, bu gece keselim öyleyse. Gece sabaha kadar biraz donar. Donacağı kadar tabii. Akşam yemeğinden hemen sonra keselim. Tuz var mı? "

Anne. "Evet, tuzumuz bol," dedi. "İki de büyük küpümüz var etler için."

Tom, "Eh, hemen başlayıp bitirelim öyleyse," dedi.

Büyükbaba tutunup kalkacak bir yer bulmak için debelenmeye başladı. "Karanlık basıyor," dedi. "Ben de acıkıyorum. Bir kere Kaliforniya'ya varsak, her dakika elimde koca bir salkım üzüm olacak, durmadan atıştıracağım valla!" O kalktı, ötekiler de kalktılar.

Ruthie ile Winfield tozların içinde heyecanla zıplayıp duruyorlardı. Deli gibiydi ikisi de. Ruthie boğuk bir sesle Winfield'e bir şeyler fısıldadı. "Domuz kesip Kaliforniya'ya gidiyoruz!" dedi. "Hem domuz kesiyor, hem de Kaliforniya'ya gidiyoruz. İkisi birden!"

Winfield aklını kaçırma noktasına pek yaklaşmıştı. Tek parmağını gırtlağına dayadı, korkunç bir surat yaptı, bir yandan topallayarak dolaşırken bir yandan da tiz bir sesle haykırmaya koyuldu. "Ben yaşlı bir domuzum! Bak! Yaşlı bir domuzum ben! Şu kanlara bak, Ruthie!" Sendeledi, kendini yere attı, kollarını, bacaklarını dermansızca oynattı.

Ruthie ondan büyüktü. Ne kadar önemli dakikalar yaşamakta olduklarının farkındaydı. "Hem de Kaliforniya'ya gidiyoruz," diyordu tekrar tekrar. Şu yaşına kadarki ömrünün en önemli anlarından biriydi bu... biliyordu.

Büyükler alacakaranlığın içinden, lambası yakılmış mutfağa doğru ilerlediler, Anne onlara yeşil sebzeli etleri çinko tabaklar içinde dağıttı. Ama kendisi yemeğe başlamadan önce kocaman bulaşık leğenini ateşin üzerine koydu, ateşi de körükledi. Kovayla gide gele su taşıdı, leğeni iyice doldurdu, sonra yanlara su dolu kovaları getirip dizdi. Mutfak hamam gibi ısındı! Aile yemeği

hızlı hızlı yedi, sonra çıktılar, su ısınana kadar eşikte oturdular. Karanlıklara bakıyorlardı. Mutfak kapısından taşan ışığın yerde aydınlattığı sarı dikdörtgene bakıyorlardı. Büyükbaba'nın iki büklüm gölgesi tam o aydınlığın ortasına düşmüştü. Noah bulduğu süpürge çöpüyle dişlerini karıştırıp duruyordu. Anne ile Rose of Sharon bulaşıkları yıkayıp orta masanın üzerine başaşağı kapadılar.

Derken birdenbire bütün aile kolları sıvayıp işe girişti. Baba ayağa kalktı, bir lamba daha yaktı. Noah mutfaktaki bir kutudan kıvrık bir kasap bıçağı buldu, eskimiş bir biley taşında biledi. Bıçağı doğrama kütüğünün üzerine koydu. Baba iki sağlam sopa buldu. Her biri bir metre vardı. Uçlarını baltayla yontup sivriltti, ortalama sağlam ipler bağladı.

Bir yandan, "O araba oklarının hepsini satmayacaktık," diye mırıldanıyordu.

Kaplardaki sular fıkır fıkır kaynamaya başlamıştı.

Noah sordu. "Suları mı oraya götürelim, yoksa domuzları mı buraya getirelim?"

"Domuzları buraya," dedi Baba. "Üstüne sıçrayıp seni yakamaz. Sular hazır mı?"

"Eli kulağında," dedi Anne.

"Pekâlâ. Noah, sen Tom'la Al'ı al, benimle gel. Feneri ben alıyorum. Orada keser, buraya taşırız."

Noah bıçağı aldı, Al baltayı kaptı, dördü birlikte, lambanın ışığı paçalarına vura vura ilerlediler. Ruthie ile Winfield etrafta hopluyor, sıçrıyorlardı. Ahıra vardıklarında Baba korkuluğun üzerinden eğilip feneri uzattı. Uykulu genç domuzlar hemen ayağa kalktılar, kuşkulu kuşkulu homurdanmaya başladılar. John Amca'yla papaz da yardım etmek üzere arkadan geliyorlardı.

"Pekâlâ," dedi Baba. "Yakalayın haydi. Kanlarını akıtır, evde de haşlarız." Noah'la Tom çitin üzerinden bacaklarını atıp içeriye girdiler. Hayvanları hızla ve becerikli hareketlerle kestiler. Tom baltanın kör tarafıyla kafalarına birer kere vurdu. Noah da devrilen hayvanların üzerine eğilip şah damarını kesti, kanın

atardamardan boşalmasını sağladı. Az sonra hırıldayan cansız hayvanları çitin öte yanına attılar, papazla John Amca birini arka ayaklarından çekerken Noah'la Tom da ötekine asıldılar. Baba elinde fenerle yanlarından yürüyordu. Kapkara kanlar tozlu topraklarda iki çizgi halinde iz bırakmaktaydı.

Eve vardıklarında Noah bıçağın ucunu arka bacağın kemiğiyle kası arasına soktu, sivri uçlu sopalar iki bacağı açık tuttu, hayvanlar evden dışarı uzanmış kirişlere o durumda asıldı. Erkekler kaynar suları taşıdılar, kara vücutların üzerine boşalttılar. Noah karınlarını yardı, bağırsakları yere döktü. Baba iki sopa daha yonttu, karınları açık tutmak için kullandı. Tom tel fırçayla, Anne kör bıçakla postu kazıyıp tüyleri dökmeye uğraştılar. Al bir kova getirdi, bağırsakları kürekle onun içine topladı, ilerideki alana boşalttı. İki kedi avazları çıktığınca miyavlayarak onun peşi sıra gittiler, köpekler de kedilere hırlayarak onları izledi.

Baba basamağa oturdu, asılı domuzlara lambanın ışığında baktı. Kazıma işi bitmişti artık. Yerdeki kara havuza tek tük kan damlası düşer olmuştu. Baba ayağa kalktı, domuzlara yaklaştı, eliyle onları bir yokladı, sonra tekrar dönüp yerine oturdu. Büyükanne'yle Büyükbaba yatıp uyumak üzere ambara doğru yollandılar. Büyükbaba'nın elinde bir kalem fener göze çarpıyordu. Ailenin geri kalanı eşiğin çevresinde sessizce oturmaktaydı. Connie, Al ve Tom yere oturmuş, sırtlarını evin duvarına dayamışlardı. John Amca bir sandığın üstüne, Baba da eşiğe oturmuştu. Hareketi sürdüren yalnızca Anne'yle Rose of Sharon kalmıştı. Ruthie ile Winfield de mahmur bakmaya başlamışlardı artık. Ama uyumamak için mücadele veriyorlardı. Az ileride, karanlıkta uykulu uykulu kavgaya tutuşmuşlardı. Noah'la papaz yan yana, yüzleri eve doğru dönük, çömelmiş durumdaydılar. Baba sinirli sinirli kaşındı, şapkasını kafasından çıkarıp parmaklarını saçlarının arasından geçirdi. "Yarın sabah erkenden şu domuzları tuzlarız, sonra da kamyonu yükleriz," dedi. "Yataklar hariç, hepsini koyarız kamyona. Bir sonraki sabah da çeker gideriz. Bir gün sürmez bile bu işler." Sesi pek tedirgindi.

Tom atıldı. "Bütün gün aylak gezip yapacak iş arayacağız, desene." Bu sefer hepsi tedirgin tedirgin kıpırdandılar. "Şafağa kadar hazırlanıp hemen yola çıkabiliriz," diye öneride bulundu Tom. Baba eliyle dizini ovaladı. Huzursuzluk hepsine yayıldı.

Noah, "Eti hemen de tuzlasak bir ziyanı olmaz herhalde," dedi. "Keseriz... daha çabuk soğur."

Sınırı ilk aşan John Amca oldu. "E, ne diye oyalanıyoruz öyleyse? Bitsin artık ne varsa. Madem gidiyoruz, gidelim bari."

Tiksinti bir anda ötekilere de bulaştı. "Ne diye gitmiyoruz? Uykumuzu yolda alırız." Bir telaş duygusu dolmaya başladı içlerine.

Baba, "İki bin mil diyorlar," dedi. "Çok uzun yol. Başlamak gerek. Noah, gel ikimiz şu etleri kesip hazırlayalım. Bir tek eşyaları kamyona yüklemek kalıyor."

Anne başını kapıdan uzattı. "Ya bir şey unutursak... karanlıkta göremezsek?"

"Gün ışıyınca etrafa son bir kere daha bakarız," dedi Noah. Hareketsiz oturup düşündüler. Hemen sonra Noah ayağa kalktı, kıvrık bıçağı o eski biley taşında bilemeye başladı. "Ana, şu masayı boşalt," dedi. Domuzlardan birine yaklaştı, omurganın hemen yanından, yukarıdan aşağı uzun bir kesik açtı, kaburgaların üzerindeki eti soymaya koyuldu.

Baba heyecanla ayağa kalktı. "Her şeyi toplamak gerek," dedi. "Haydi, gelin, çocuklar."

Artık gideceklerine karar vermiş olunca, telaş duygusu hepsine birden bulaştı. Noah et parçalarını mutfağa taşıyor, tuzlamak üzere daha küçük parçalara ayırıyordu. Anne iri tuz bloklarını o parçalara iyice sürüyor, her birini yan yana küplere yatırıyor, ikisinin birbirine doğrudan değmemesine özen gösteriyordu. Noah hayvanların böğrünü, butlarını da kesip parçaladı. Anne ateşi yanık tutuyor, Noah kemikleri temizledikçe parçaları fırına atıp kurutuyor, kemirilecek hale getiriyordu.

Avluda ve ambarda fenerlerin yuvarlak benek gibi ışıkları dolaşıp durmaktaydı. Erkekler dolaşıyor, yanlarına alacakları her şeyi topluyor, kamyonun yanına yığıyorlardı. Rose of Sharon ailenin

ne kadar giyeceği varsa getirdi. Tulumlar, kauçuk pabuçlar, lastik çizmeler, eskimiş yabanlık takım elbiseler, kazaklar, koyun postu ceketler. Bunların hepsini bir tahta sandığa tıklım tıklım yerleştirdi, kendi de içine girdi, ayaklarıyla eze eze sığdırmaya çalıştı. Sonra ortaya desenli elbiseleri, şalları, siyah pamuk çorapları, çocukların giysilerini çıkardı... daha küçük boy tulumlar, daha ucuz çiçekli entariler... bunları da sandığa koydu, yine çıkıp üzerinde tepindi.

Tom alet deposuna girdi, yanlarına alacakları aletleri çıkarıp getirdi. Bir el testeresi, bir takım İngiliz anahtarı, bir çekiç, bir kutu çeşitli boyda çivi, bir kerpeten, bir eğe, bir de törpü takımı.

Rose of Sharon bu arada koca bir branda çıkardı ortaya. Kamyonun tam yanına, yere yaydı. Şilteleri kapıdan zor geçirdi. Üç tane çift, bir tane de tek şilte vardı. Hepsini brandanın üzerine attı, gidip bir kucak dolusu katlanmış eski battaniye getirdi, onları da şiltelerin üzerine koydu.

Anne'yle Noah etleri hızla hazırlıyorlardı. Fırından kızaran domuz kemiklerinin kokusu geliyordu. Çocuklar sızmışlardı geç saatte. Winfield kapının dışında, tozların içinde kıvrılmış yatıyordu. Ruthie sözümona etlere bakmak için gidip sandığın kenarına oturmuştu ama, onun da kafası arkadaki duvara yaslanmış, ağzı açılmıştı çoktan. Derin derin soluk alıyordu uykusunda. Dudakları ayrık duruyordu.

Tom aletlerle uğraşmayı bitirip mutfağa doğru yürüdü. Peşinden de papaz geliyordu. "Vay canına, şu etleri bir koklasana!" dedi Tom. "Hele şu çıtırtıyı dinle!"

Anne tuğla gibi et parçalarını küplere basıp aralarına tuz döşüyordu durmadan. Başını kaldırıp Tom'a baktı, biraz gülümsedi. Ama gözleri ciddi ve yorgundu. "Kahvaltıda domuz kemiği fena gitmez," dedi.

Papaz onun yanına yaklaştı. "Bırakın, ben tuzlayayım şu etleri," dedi. "Beceririm. Sizin yapmanız gereken başka şeyler var daha."

Anne işini bıraktı, onu garip bakışlarla süzdü. Çok acayip bir öneriyle yüz yüze gelmiş gibiydi. Ellerinde kanların pembeye boyadığı kat kat tuzlar kabuklaşmıştı. "Kadın işi bu," dedi sonunda.

"İş iştir," diye itiraz etti papaz. "Öyle çok iş var ki, kadın işi, erkek işi diye ayırmaya olanak yok. Sizin başka işleriniz var. Bırakın etleri ben tuzlayayım."

Anne onun yüzüne bir saniye daha baktı, sonra kovadaki sudan birazını musluğun içine döküp ellerini yıkadı. Papaz et parçalarını aldı, Anne'nin dikkatli bakışları altında her yanını tuzladı, küplere bastı. Birinci katı bitirip üstünü tuz tabakasıyla iyice sıvayınca Anne tatmin olmuş göründü. Kızarmış, kabarmış ellerini kuruladı.

Tom, "Anne, buradan neleri alacağız?" diye sordu.

Anne hızla mutfağın çevresine bakındı. "Kovayı," dedi. "Yemek için gereken her şeyi. Tabakları, fincanları, kaşıkları, bıçakları, çatalları. Hepsini şu çekmeceye doldur, çekmeceyi olduğu gibi alalım. Büyük tavayı, büyük çaydanlığı, kahve demliğini. Fırın soğuyunca içindeki ızgarayı da çek al. Ateş yaktığımızda üzerine koyarız. Leğeni almayı çok isterdim ama herhalde yer yoktur. Çamaşırı kovada yıkarım. Küçük kapları almanın yararı yok. Az yemeği de büyük kapta pişirir insan. Ama birçok yemeği küçüğünde pişiremezsin. Ekmek tepsilerini al. Hepsini. Birbirinin içine giriyorlar nasılsa." Durup çevresine bir daha bakındı. "Sen benim söylediklerimi al, Tom. Gerisini ben hazırlarım. Biberi, tuzu, cevizi, rendeyi falan son anda alırım." Lambayı eline aldı, ağır adımlarla yatak odasına geçti. Çıplak ayakları hiç ses çıkarmadı.

Papaz, "Yorgun görünüyor," dedi.

"Kadınlar hep yorgun olur," diye karşılık verdi Tom. "Öyle yaratılmışlardır. Ayinlerde ara sıra canlanır, coşarlar, o kadar."

"Evet ama o daha yorgun. İyice yorgun. Hastaymış gibi yorgun."

Anne kapıdan yeni çıkmıştı. Onun son sözlerini duydu. Rahat ifadeli suratı yavaşça gerginleşti, kaslı yüzdeki çizgiler kayboldu. Gözleri keskinleşti, omuzları dikleşti. Boş odaya şöyle bir baktı. Atılacaklardan başka bir şey kalmamıştı burada. Yerde duran şilteler de gitmişti. Çekmeceli masalar falan zaten satılmıştı. Yerde kırık bir tarak, boşalmış bir talk pudrası kutusu, birkaç toz topa-

ğı göze çarpıyordu. Anne fenerini yere koydu, sandalye yerine kullandıkları kutulardan birinin arkasına uzandı, oradan içi kâğıt dolu bir karton kutu çıkardı. Eskimiş, lekelenmiş, köşeleri çatlamıştı. Oturdu, kutuyu açtı. İçinde mektuplar, gazetelerden kesilmiş resimler, çekilmiş fotoğraflar, bir çift küpe, bir altın yüzük, saçtan örülüp ucuna altın halkalar takılmış bir saat köstegi vardı. Anne mektuplara parmaklarının ucuyla dokundu... hafifçe... Tom'un duruşmasının haberi basılı gazete kupürünün kırışığını düzledi. Kutuyu uzun süre elinde tuttu, içindekilere baktı. Parmakları mektupların sırasını bozdu, sonra onları tekrar sıraya soktu. Alt dudağını ısırıyor, bir yandan düşünüyor, hatırlıyordu. Sonunda kararını verdi. Yüzüğü, köstegi, küpeleri aldı, elini kâğıtların altına daldırıp bir tek de altın kol düğmesi buldu. Mektuplardan birini zarfından çıkardı, ayırdıklarını zarfa koydu. Yavaşça, yumuşacık bir hareketle kutuyu kapattı, kapağını dikkatle düzeltti. Dudakları aralandı. Sonra ayağa kalktı, feneri eline aldı, tekrar mutfağa döndü. Sobanın kapağını açtı, kutuyu kömürlerin arasına özenle yatırdı. Sıcaklık kutunun kâğıdını hemen kahverengine dönüştürdü. Bir alev yükselip kutunun üstünü yaladı. Anne sobanın kapağını kapattı, aynı anda içeride alevler bir soluk sesiyle parladı, kutuyu sardı.

Dışarıda, avluda, Baba'yla Al fener ışığında, kamyonun yanında çalışmaktaydılar. Aletler ta dibe konuyordu ama, bir arıza olursa bulup alması, uzanması, kolay yerde olmak zorundaydı yine de. Sonra elbise sandıkları, torbalar içindeki mutfak eşyaları, çatal, bıçak, tabakların kutusu. Galonluk kova arkaya bağlandı. Tepeye şilteleri yatırdılar, kamyonun kasasını korkulukların hizasına kadar doldurmuş oldular. Üzerine brandayı örttüler. Al uçlarına ellişer santim arayla delikler açtı. Oralardan ip geçirdi, kasanın yan direklerine bağladı.

"Yağmur yağarsa üst çubuklara bağlarız, herkes altına girer," dedi. "Ön tarafta oturanlar zaten ıslanmaz yağmurdan."

Baba, "İyi fikir," diye takdir etti onu.

Al, "Hepsi o kadarla da kalmıyor," dedi. "İlk fırsatta upuzun bir tahta bulup direk gibi ortaya çakacağım. Brandayı da üstüne geçireceğim. Üstümüz sürekli örtülü olur o zaman. Millet güneşten de korunur."

"O da iyi fikir," diye kabullendi Baba. "Bunu neden daha önce düşünmedin?"

"Vaktim olmadı," dedi Al.

"Vaktin mi olmadı? Yedi iklimi kasıp kavurmaya vakit buldun sen, Al. Son iki haftadır nerelerde geziyordun, ancak şeytanlar bilir!"

"İnsanın göçerken yapmak zorunda olduğu birtakım şeyler var," dedi Al. Bunu söyledikten sonra, güveninin birazı kaybolur gibi oldu. "Baba," diye sordu. "Sen gittiğimize seviniyor musun?"

"Hıı? Şey... elbette. Herhalde... evet. Burada epey zorluk çektik. Tabii orada durum başka olacak. Bol bol iş var, her taraf yemyeşil, cennet gibi, minik beyaz evler, çevresinde portakal ağaçları..."

"Her tarafta hep portakal mı bitiyor?"

"Belki her tarafta değil ama pek çok yerde."

Gökyüzünde günün ilk gri ışıkları göründü. İşler de bitmişti... domuz eti küpleri hazırdı. Tavukların kafesi en üste konmak üzere sıra bekliyordu. Anne fırını açtı, kızarmış kemik yığınını çıkardı. Hepsi çıtır çıtır, kahverengiydi. Üstlerinde kemirecek hayli de et kalmıştı. Ruthie ayılır gibi oldu, oturduğu sandığın üstünden kayıp indi, devrildiği yerde tekrar uyuyakaldı. Ama büyükler kapının çevresine dizilmiş, biraz titreyerek kemikleri kemirip duruyorlardı.

"Herhalde Nine'yle Dede'yi de uyandırmamız gerekir," dedi Tom. "Neredeyse ortalık aydınlanacak."

Anne, "Son ana kadar uyandırmaya içi elvermiyor insanın," diye söze karıştı. "Uykuya öyle çok ihtiyaçları var ki! Ruthie'yle Winfield de doğru dürüst dinlenemediler."

Baba, "Hepsi eşyaların tepesinde şiltelere yatıp uyuyabilirler," dedi. "Rahat orası, göreceksiniz."

Birden köpekler yatınakta oldukları yerden fırlayıp kulaklarını diktiler, ardından havlayarak karanlıklara doğru atıldılar. "Bu da ne demek, yahu!" dedi Baba. Az sonra, havlayan köpekleri sakinleştirmek için konuşan bir ses duydular. Peşinden ayak sesleri geldi, bir adam göründü. Muley Graves'di. Şapkasını alnına iyice çekmişti.

Çekingen adımlarla yaklaştı. "Günaydın, millet," dedi.

"Vay, Muley!" Baba elindeki kemiği havada salladı. "Yaklaş, domuzdan biraz da sen kemir, Muley."

"Sağolun istemem. Pek aç değilim," dedi Muley.

"Öff, haydi, haydi, Muley. Al!" Baba eve girdi, birkaç kemik getirdi.

"Niyetim sizin yiyeceklerinizi yemek değildi," dedi bu sefer Muley. "Buradan geçiyordum, gideceğinizi düşündüm, bir veda edeyim dedim."

"Birazdan çıkıyoruz yola," dedi Baba. "Bir saat geç gelsen, kaçırırdın bizi. Her şeyi yükledik... bak!"

"Hepsi hazır!" Muley kamyona doğru bakıyordu. "Bazen ben de gidip ailemi bulsam diye geçiriyorum içimden."

Anne, "Kaliforniya'dan hiç haber geldi mi sana?" diye sordu.

"Hayır. Gelmedi. Ama ben de gidip postaneye sormadım. Bir ara gidip sormak gerek."

Baba, "Al, sen git, Nine'yle Dede'yi uyandır," dedi. "Gelip bir şeyler yesinler. Az sonra çıkıyoruz yola." Al ambara doğru uzaklaşırken o yeni konuğuna döndü. "Muley, araya sıkışıp bizimle gelmek ister miydin? Sana da yer açmaya çalışırdık."

Muley elindeki pirzola kemiğinden bir parça kuru et ısırdı, çiğnedi. "Bazen gideyim diye geliyor içimden... ama gitmeyeceğimi biliyorum. Son dakika gelince kaçıp mezarlık hayaleti gibi saklanacağım... çok iyi biliyorum."

Noah, "Gün gelecek, bu tarlalarda ölüp gideceksin, Muley," dedi.

"Biliyorum. Onu da düşündüm. Bazen çok yalnızlık duyuyorum, bazen daha iyi oluyorum. Önemi de yok. Ama eğer bizimkilere rastlarsanız... asıl bunu söylemeye gelmiştim işte... Kaliforniya'da bizimkilere rastlarsanız, iyi olduğumu söyleyin onlara. İşleri yolunda, deyin. Böyle yaşadığımı anlamasınlar. Parayı toparlar toparlamaz yanlarına geleceğimi söyleyin."

"Gelecek misin sahiden?" diye sordu Anne.

Muley alçak sesle, "Hayır," dedi. "Hayır, gitmeyeceğim. Gidemem. Kalmam gerek artık. Eskiden olsa gidebilirdim. Ama artık olmaz. İnsan düşündükçe daha iyi anlıyor. Ben hiç gitmeyeceğim buradan."

Şafağın ışıkları daha da belirginleşmişti. Fenerleri biraz solgun gösteriyordu. Al, yanında topallayarak, sarsak sarsak yürüyen Büyükbaba'yla yaklaşmaktaydı. "Zaten uyumuyormuş," diye seslendi onlara. "Ambarın arka tarafına çıkmış, orada oturuyormuş. Bir şeyi var bunun."

Büyükbaba'nın gözleri donuk donuk bakıyordu. O eski şeytanlık yoktu bakışlarında. "Bir şeyim yok benim," dedi. "Gitmiyorum, o kadar."

"Gitmiyor musun?" diye sordu Baba. "Ne demek gitmiyorum? Baksana, her şeyi topladık, yükledik. Gitmeye mecburuz. Kalacak yerimiz yok."

"Ben size kalın dedim mi?" dedi bu sefer Büyükbaba. "Siz gidin. Kalan benim. Bütün gece düşündüm bu işi. Burası benim vatanım. Ben buraya aitim. Portakallarla üzümler insanın yatağına sokulsa, yine vız gelir bana. Gitmiyorum. Burası iyi bir yer değil ama, benim kendi yerim. Siz hepiniz gidin. Ben burada, ait olduğum yerde kalıyorum."

Hepsi onun çevresine toplandılar. Baba, "Yapamazsın, Dede," dedi. "Bu topraklar hep traktör altında kalacak. Kim yemek pişirir sana? Nasıl yaşarsın? Kalınmaz burada. Sana bakacak kimse olmadı mı, açlıktan ölürsün."

Büyükbaba birden bağırdı: "Allah kahretsin... evet, ihtiyarım ama kendime hâlâ bakarım ben. Muley nasıl yaşıyor? Ben de

onun kadar yaşarım! Dedim size, gitmiyorum. Ne halt ederseniz edin. İsterseniz Nine'yi de alıp götürün. Ama beni götüremezsiniz, işte o kadar!"

Baba çaresizlik içinde, "Beni dinle, Dede," diye başladı söze. "Bir dakikalığına dinle beni."

"Dinlemiyorum. Söyledim size, gitmiyorum."

Tom babasının omzuna dokundu. "Baba, eve kadar geliver. Sana bir şey söylemek istiyorum." Eve doğru giderlerken omzunun üzerinden geriye doğru, "Anne... bir dakika gelir misin?" diye seslendi.

Mutfakta bir tek lamba yanıyordu. Domuz kemiklerinin durduğu tabak hâlâ tepeleme doluydu. Tom, "Bakın Dedemin gitmiyorum demeye hakkı var, biliyorum ama... burada da kalamaz." dedi. "Bunu hepimiz biliyoruz."

Baba, "Elbette kalamaz," diye ona katıldı.

"Onu yakalayıp bağlamaya falan kalkarsak bir yerini acıtabiliriz. Ayrıca o kadar kızar ki, kendi canını da yakabilir. Şu anda onunla tartışmaya imkân yok. Sarhoş edebilirsek mesele kalmaz ama. Viski var mı hiç?"

"Yok," dedi Baba. "Tek bir damla viski yok koca evde. John'da zaten olmazdı. İçki içmediği zamanlarda hiç bulundurmaz."

Anne, "Tom," dedi. "Winfield'in kulağı ağrıdığı zaman onu sakinleştirsin diye bir şurup aldıktı. Şişenin yarısı duruyor. İşe yarar mı dersin? Ağrı kötüyken veriyordum, Winfield'i hemen uyutuyordu."

"Olabilir," dedi Tom. "Haydi, getir, Ana. Bir deneyelim hiç değilse."

Anne, "Atılacakların arasına fırlatmıştım," dedi. Feneri eline aldı, dışarı çıktı. Biraz sonra elinde yarım şişe kapkara ilaçla döndü.

Tom şişeyi salladı, sonra tadına baktı, "Fena değilmiş," dedi. "Bir fincan sade kahve yap. Koyu olsun. Dur bakayım... bir tatlı kaşığı diyor... Biz çok koysak daha iyi olur. İki çorba kaşığı koyalım bence."

Anne sobanın kapağını açtı, çaydanlıklardan birini içeriye koydu. Tam kömürlerin üzerine. Sonra içine suyu ve kahveyi ölçerek koydu. "Konserve kutusunda vermek zorundayız eline," dedi. "Fincanların hepsini sarıp yükledik."

Tom'la babası tekrar dışarı çıktılar. Büyükbaba onlara seslendi: "İnsanın ne yapacağına kendi karar vermeye hakkı var! Hey, burada kemik kemiren mi oldu?"

"Biz hepimiz yedik," dedi Tom. "Anam sana da biraz kahveyle biraz kemirecek et hazırlıyor."

Büyükbaba eve girdi, kahvesini içti, etini yedi. Dışarıdaki grup onu kapının aralığından sessizce seyrediyordu. Esnediğini, sallandığını gördüler, sonra kolunu masaya dayadı, kafasını üstüne koydu, uyudu.

"Zaten yorgundu," dedi Tom. "Bırakın uyusun."

Artık hazırdılar. Büyükanne pek mahmurdu. Hâlâ ayılamamıştı. "Neler oluyor? Ne diye kalktınız bu kadar erken?" diye söyleniyordu. Ama giyinmişti. Huysuzluk da çıkarmıyordu. Ruthie ile Winfield de uyanmışlardı. Yarı uykulu oldukları için sessizdiler. Rüyada gibiydiler. Işıklar toprağa çabucak yayıldı, ailenin hareketi duraladı. Sağda solda dikilip duruyorlar, yola çıkmakla ilgili ilk hareketi yapmaktan çekiniyorlardı. Korkuyorlardı onlar da. Yumurta kapıya dayanınca başlamıştı bu korku. Büyükbaba'nın korktuğu gibi korkuyorlardı. Sundurmanın ağaran göğe karşı biçim almasına baktılar, lambaların ışığını belli etmeyecek kadar solduğunu gördüler. Yıldızlar söndü. Birer ikişer, batıya doğru, sönüp gittiler. Aile hâlâ uyurgezerler gibi durup duruyordu. Gözleri çevreyi taramakta, hiçbir ayrıntıyı görmeden bakmakta, yalnızca tüm şafağı, tüm toprağı, tüm çevre yapısını bir bütün olarak görmekteydi.

Bir tek Muley Graves dolaşıyordu ortada tedirgin tedirgin. Kamyonun korkulukları arasından içeriye bakıyor, arka tarafa asılmış yedek lastikleri muayene ediyordu. Sonunda Muley, Tom'a yaklaştı. "Sen eyalet sınırını geçiyor musun?" diye sordu. "Şartlı salıverilmiştin. İşi bozacak mısın?"

Tom silkinip uyuşukluktan sıyrıldı. "Hay Allah, neredeyse güneş doğacak!" dedi yüksek sesle. Ötekiler de kendilerine geldiler, kamyona doğru ilerlediler.

"Haydi gelin," dedi Tom. "Dede'yi bindirelim." Baba, John Amca, Tom ve Al mutfağa daldılar. Büyükbaba orada, alnını kollarına dayamış, masada kuruyan kahve izlerinin başında uyuyordu. Dirseklerinin altından yakalayıp ayağa kaldırdılar. Sarhoşlar gibi direndi, boğuk bir sesle sövüp saymaya başladı. Hemen kapıdan çıkardılar onu. Kamyonun yanına vardıklarında Tom'la Al yukarı çıkıp eğildiler, ellerini onun kolları altında kenetlediler, yavaşça yukarı kaldırıp yüklerin tepesine yatırdılar. Al brandayı çözdü, ihtiyarı altına yuvarladılar, yanına irice bir kutu koydular, brandanın ağırlığının onun üstüne binmesini önlediler.

"Orta direği takmam şart," dedi Al. "Bu gece, durduğumuz zaman yaparım." Büyükbaba homurdandı, uyanmamak için mücadele etti. Sonunda yerine rahatça yerleştiğinde, hemen tekrar derin bir uykuya daldı.

Baba, "Ana, sen Nine'yi al, bir süre önde, Al'ın yanında otur," dedi. "Ara sıra yer değişiriz, daha kolay olur. Ama ilk siz binin oraya." Bindiler. Geri kalanlar da yükün tepesine tırmandı. Connie ile Rose of Sharon, Baba ile John Amca, Ruthie ile Winfield, Tom'la papaz. Noah aşağıda duruyor, hepsinin yerleşmesini izliyordu.

Al kamyonun çevresini dolandı, bu ağır yükün altında makasların ne durumda olduğuna baktı. "Hey Tanrım!" diye söylendi. "Makaslar sanki dümdüz. Bereket versin takoz koymuşum altlarına."

Noah, "Köpekler ne olacak, Baba?" dedi.

"Tüh! Köpekleri unuttum!" Baba bir ıslık çaldı, bir tek köpek hızla koşup geldi. Bir tek! Noah onu yakaladı, yüklerin tepesine attı. Hayvan orada, yükseklikten korkup titreyerek, kazık gibi oturdu. "Öteki ikisini bırakmak zorundayız," diye seslendi Baba. "Muley, sen bakar mısın biraz onlara? Açlıktan ölmesinler, ha?"

"Olur," dedi Muley. "İsterim iki köpeğim olmasını. Tamam! Aldım onları."

"Tavukları da al," dedi Baba.

Al sürücü yerine bindi. Marş hırladı, sonunda aldı, uğuldadı. Derken altı silindirin kükremesi duyuldu, arka taraftan mavi dumanlar tüttü. "Eyvallah, Muley!" diye seslendi Al.

Bütün aile, "Hoşçakal, Muley," diye ona katıldılar.

Al kamyonu vitese taktı, el frenini bıraktı. Kamyon titredi, avlunun üzerinde zorlukla ilerledi. İkinci vitese geçti. Tepeyi tırmanmaya başladılar, çevrelerinde kırmızı tozlar havalandı. "Tanrım, amma yük!" dedi Al. "Biz yol mol alamayız bu gidişle!"

Anne arkaya bakmaya çalıştı ama yükler görüşünü engelliyordu. Başını kaldırdı, dosdoğru karşıya, toprak yolun ilerisine baktı. Gözlerinde sonsuz bir bezginlik ifadesi vardı.

Yukarıdakiler arkaya baktılar ama. Evi, ambarı, bacadan hâlâ yükselen incecik dumanı gördüler. Güneşin ilk ışıkları altında kızaran pencereleri gördüler. Eşikte durmuş, onların ardından bakan Muley'i gördüler. Derken tepe görüşü kesti. Yolun iki yanında hep pamuk tarlaları vardı. Kamyon tozların arasından ağır ağır otoyola, batıya doğru ilerledi.

11

Arazinin tüm evleri boşalmış, bu yüzden arazi de boş kalmıştı. Tek kıpırtı oluklu saçtan yapılmış, gümüş gibi parlayan traktör barakalarındaydı. Onlar da madenle, benzinle, yağla, toprağa dalıp çıkan dişlileriyle canlıydılar. Işıkları yanıyordu. Traktör için gece diye, gündüz diye bir şey yoktu çünkü. Diskler toprağı gece de altüst ederdi, gündüz de. Atlardan biri işi paydos edip ahıra çekildiğinde, bir hayat, bir canlılık olurdu hâlâ. Soluk alınır verilirdi. Bir sıcaklık olurdu. Ayaklar samanların arasında kıpırdar, çeneler yemin üzerinde oynar, kulaklar, gözler yaşıyor olurdu. Hayatın sıcaklığı olurdu ahırda. Hayatın kokusu olurdu. Ama traktörün motoru durdu mu, koca lenduha hangi maden cevherinden yapılmışsa onun kadar ölü, kalırdı bir kenarda. Sıcaklığı, tıpkı ölen vücuttan çıkan hayat sıcaklığı gibi yok olurdu. Oluklu sac kapılar cesedin üzerine kapanıp, sürücüsü kente ya da belki yirmi mil ilerideki evine yollandığında, isterse haftalarca, aylarca dönmeyebilirdi. Ölüydü çünkü traktör. Bir kolaylık, bir etkinlikti bu. Hem öylesine bir kolaylıktı ki, işin doğasında yatan mucize niteliği yok oluyordu. Öyle bir etkinlikti ki, toprağın ve toprağı işlemenin de mucize niteliği yok oluyor, aradaki o derin anlayış, o derin ilişki de mucizeyle birlikte gidiyordu. Traktörcünün içine bir tiksinti ve nefret doluyordu. Yalnızca anlayışı ve ilişkisi olmayanlara musallat olan bir nefretti bu. Nitratlar toprak demek değildi çünkü. Fosfatlar da toprak demek değildi. Pamuk lifinin uzunluğu da toprak demek değildi. Karbon demek, insan demek değildi. Tuz da, su da, kalsiyum da öyle. Bunların hepsi vardı insanda. Ama çok daha başka şeyler de vardı. Hem de pek çok. Kimyasal yapısından çok daha zengin bir varlık olan insan, yer-

kabuğu üzerinde gezinir, sabanının ucu taşa çarpmasın diye onu çevirir, önündeki engeli aşırtmak için sabanın saplarını aşağıya bastırır, toprağın üzerine diz çöküp öğle yemeğini yerdi. Kimyasal elemanlarından daha fazla bir varlık olan insan, toprağın da analiz sonuçlarından farklı olduğunu bilirdi. Ama makine adam, o ölü traktörü süren adam, tanımadığı, sevmediği bir toprağın üzerinde çalışır, onun yalnızca kimyasal yapısını anlardı. Ve tiksinir, nefret ederdi. Hem o topraktan, hem de kendinden. Oluklu saç kapılar kapandığında o adam evine giderdi. Evi bu toprak değildi onun.

Boş evlerin kapıları kendi kendine açılıyor, rüzgârla öne arkaya oynuyordu. Kasaba ve kentlerden bir yığın küçük çocuk, camları kırmaya, çöpleri karıştırmaya, define aramaya geliyordu. İşte çeliğinin yarısı kırılmış bir bıçak. Bu iyi doğrusu. Kokuya bakılırsa burada da bir fare ölmüş galiba. Baksana, Whitey duvara ne yazmış! Okuldaki tuvalete de yazmıştı aynısını. Öğretmen yıkattırdı ona sonra.

Evdekilerin gittiği günün akşamı, ava çıkmış kediler tarlalardan yavaş yavaş çıkagelip kapıların önünde miyavladılar. Kimse çıkmayınca kediler açık duran kapılardan içeriye süzüldüler, boş odalarda miyavlaya miyavlaya dolaştılar. Sonra tarlalara geri döndüler, o günden sonra da artık yaban kedisi oldular. Köstebekleri, tarla farelerini avlayarak, gündüzleri hendeklerin içinde uyuyarak yaşayıp gitmeye başladılar. Gece olunca, ışık korkusundan kurtulan yarasalar evlere dalıp boş odalarda uçuyorlardı. Bir süre sonra, gündüzü de odaların loş köşelerinde geçirmeye başladılar. Kanatlarını yukarıya doğru kıvırıyor, kirişlerden başaşağı sallanıyorlardı. Boş evleri pisliklerinin kokusu sardı.

Fareler evlere girdi, ot tohumlarını kıyı köşeye, kutulara, mutfak çekmecelerinin dibine saklar oldular. Sansarlar, o fareleri avlamaya geldi, kahverengi baykuşlar bağıra bağıra içeri, dışarı uçmaya başladılar.

Derken küçük bir sağanak geldi. Eşiğin üzerinde bile otlar bitti. Eskiden orayı ot bürümesine hiç izin verilmezdi. Teras dö-

şemelerinin arasından yabani otlar baş vermeye başladılar. Boştu evler. Ve boş ev çabuk yıkılırdı. Paslı çivilerin deliklerinden yarılmalar başladı. Yerlere bir toz oturdu. Bu tozu yalnızca fare, sansar ve kedi izleri bozar oldu.

Bir gece bir rüzgâr, kiremitlerin tekini söktüğü gibi yere fırlattı. İkinci bir rüzgâr açılan o delikten içeri daldı, üç kiremiti sökmeyi başardı. Üçüncü rüzgâr bir düzinesini kaldırdı. Öğlenleri güneş açılan deliği kavurdu, kızgın ışınlarını yer döşemelerine düşürdü. Yaban kedileri geceleri tarlalardan geliyorlardı ama, artık eşikte miyavladıkları yoktu. Odadan odaya bir bulutun gölgesi gibi dolaşıyorlardı yalnızca. Fare avlıyorlardı. Rüzgârlı gecelerde kapılar çarpıyor, lime lime perdeler kırık pencereleri dövüp duruyordu.

12

66 numaralı karayolu başlıca göç yoludur. Ülkeyi baştan başa aşan 66'nın Mississippi'den Bakersfield'e kadar olan kısmı haritaya baktığınız zaman hafif hafif dalgalanan bir çizgiye benzer. Kırmızı topraklardan, boz topraklardan geçer, dağlara, tepelere döne döne tırmanır. Kayalık Dağlarını aşar, o parlak, o korkunç çöle girer, çölü bitirince tekrar dağlara sardırır, en sonunda da Kaliforniya vadisinin zengin topraklarına iner.

66, kaçan insanların yoludur. Tozdan kaçan, azalan topraktan kaçan, traktör gürültüsünden, küçülen mülkiyetten kaçan, ta Teksas'tan kopup uluya uluya buralara varan rüzgârdan kaçan, toprağa bereket getireceğine içindeki canı götüren sel sularından kaçan göçmenlerin yoludur o. Bütün bunlardan kaçanlar, yan yollardan, araba tekerlerinin açtığı izlerden, toprak patikalardan gelip gelip 66'nın üzerine dökülürler. Ana yoldur 66, kaçış yoludur.

Clarksville, Ozark, Van Buren ve Fort Smith, 62 numaralı yolun üzerindedir. O yol Arkansas'ta biter. Bundan sonra yolların hepsi Oklahoma City'ye yönelir. Tulsa'dan gelen 66 da, McAlester'den gelen 270 de, güneydeki Wichita Çağlayanından gelen 81 de, Enid'den gelen kuzey yolu da. Edmond, McLoud, Purcell derken, 66 Oklahoma City'den çıkar, batıya yönelir, El Reno ve Clinton'dan geçer. Hydro, Elk City, bir de Texola... ondan sonra Oklahoma eyaletinin sınırı gelir. 66, bu sefer Teksas'ın tava sapı gibi olan uzantısını aşar. Shamrock, McLean, Conway ve sapsarı Amarillo. Daha sonra Wildorado, Vega, Boise... Teksas'ın da sonu! Sıra gelir Tucumcari ile Santa Rosa'ya. New Mexico dağlarından ver elini Albuquerque. Burada Santa Fe'den

aşağıya inen yol da ona kavuşur. Rio Grande boğazından aşağı, Las Lunas'a, oradan tekrar batıya. Gallup'a vardınız mı, New Mexico'nun da sonu geldi demektir.

Şimdi artık sıra yüksek dağlardadır. Arizona'nın dağlık kesiminde Holbrook, Winslow ve Flagstaff. Sonra, sanki toprak kabarmış gibi görünen o büyük yayla gelir. Ashfork, Kingman, sonra bir kere daha kayalık tepeler. Suyun tepelere kovalarla taşınıp satıldığı diyarlar. Sonra Arizona'nın güneşten yarık yarık olmuş dağlarından, Colorado'ya girilir. Burada dere kıyılarında yeşil kamışlar göze çarpar. Arizona bitmiştir artık. Nehrin hemen ötesi de Kaliforniya'dır. Kaliforniya şipşirin bir kasabayla başlar. Needles, nehrin hemen kenarındadır. Ama nehir de bir tuhaftır burada. Needles'i geçince yukarıya, kavrulup kurumuş sıra dağlara yönelir insan. Onları da aşınca çöl başlar. 66 bu korkunç çöle dalar. Orada mesafelere bir titreklik sinmiştir. Kapkara dağlar uzaktan bakınca havada asılı duruyor gibi görünür. Sonunda Barstow, çok şükür... ama onun ardından yine çöl. Ta ki yeniden dağlar yükselene kadar. Ulu dağlar iyi dağlardır. 66 döne döne onların arasından ilerlemeye başlar. Derken birden bir geçit, ardından da... aşağılarda güzelim bir vadi. Meyvelikler, bağlar, minik evler... ta uzaklarda da bir kent. Oh, şükürler olsun Tanrım, bitti artık.

Kaçan halk 66'nın üzerinden akıp gidiyor. Bazen bir tek araba, bazen küçük bir kervan. Gün boyu tekerlekler ağır ağır dönüyor, gece olunca bir su kıyısında konaklıyorlar. Gün boyu o eskimiş, çatlak radyatörlerden buhar fışkırıp duruyor, gevşemiş piston kolları tangırdıyor. Ya o kamyonları sürenler? Ya kulakların dikilişi, aşırı yüklü arabaların çıkardığı her sesi duymaya çalışmaları? Kentlerin arası ne kadar? Kentlerin arası korkunç. Ya bir şey kırılırsa?.. Eh kırılırsa şurada mola veririz. Jim kasabaya kadar yürür, gerekli parçayı alıp gerisin geri yürür, biz de... yiyeceğimiz ne kadar kaldı?

Motorun sesini dinle. Tekerleri dinle. Hem kulağınla dinle, hem direksiyon simidine sarılan ellerinle dinle. Vites kolunu kav-

rayan avucunla dinle. Pedallara basan ayaklarınla dinle. Tüm duyularında dinle tangırdayan hurdayı. Bir değişiklik duymaya çalış o tangırtıda. Tempoda bir değişme demek, belki bir hafta burada çakılmak demektir. Bu tıkırtı da ne? Sübap itecekleri. Boşver onları. Mesih inene kadar takırdasalar ziyanı olmaz. Ama arabanın ilerlerken çıkardığı bu ses ne? İşitemiyorum ama hissediyorum. Yağ gitmeyen bir yer var galiba. Belki yataklardan biri hapı yutuyor. Tanrım... eğer yataksa, ne halt ederiz? Para da hızla suyunu çekiyor.

Bu Allahın belası motor ne demeye bu kadar kızıyor bugün? Yokuşta değiliz ki! İnip bir baksak. Vay canına, vantilatör kayışı kopmuş! Haydi, şu iple bağlayıver kayış gibi. Bakalım ne kadar zaman... işte oldu. Dur, uçlarına düğüm atayım. Bana bak, yavaş sür... bir kasabaya falan gelene kadar sakın hızlanma. Uzun süre dayanmaz o ip.

Bir varabilsek Kaliforniya'ya! Portakallar diyarına bir varabilsek bu düldül altımızda dağılmadan... Bir varabilsek!

Hele lastikler... iki kat bez aşınmış gitmiş bile. Zaten dört katlık lastik. Taşa maşa çarpıp da deldirmezsen belki yüz mil daha gider. Hangisi olacak dersin... yüz mil gidebilecek miyiz, yoksa iç lastiği patlatacak mıyız? Hangisi? Ha? Yüz mil. Evet, öyle düşünmek gerek. Yanımızda yamalık lastik parçaları var. Belki tam yarılmaz da birazcık delinir. İçleri yama yapmak nasıl olur? O zaman belki beş yüz mil yaparız. Neyse, patlayana kadar gidelim bakalım.

Bir lastik almak gerek aslında ama... lanet olsun, eskileri bile ateş pahası. Seni şöyle bir süzüyorlar. Yola devam etmek zorunda olduğunu hemen anlıyorlar. Bekleyemez bu herif, diyorlar. Bakıyorsun fiyat hooop... fırlıyor.

İster al ister alma. Ben burada spor olsun diye iş kurmadım. Lastik satıyorum, lastik! Beleş dağıtacak değilim ya! Size olanlar benim suçum mu? Ben kendi başıma gelecekleri kollamak zorundayım.

Bir sonraki kente ne kadar var?

Dün sizin gibi kırk iki araba geçti buradan. Nereden geliyorsunuz siz böyle? Nereye gidiyorsunuz hepiniz birden?

Eee, Kaliforniya koskoca eyalet!

O kadar da büyük demedik. Bütün Birleşik Devletler bile o kadar büyük değil. Yetecek kadar büyük değil! Hem sana, hem bana yer yok. Bir ülkeye hem senin gibiler, hem benim gibiler bir arada sığmaz. Zenginle fakir, hırsızla dürüst sığmaz aynı yere. Hem aça hem toka hiçbir yer yetmez. Nereden geliyorsanız oraya dönsenize siz!

Burası özgürlükler ülkesi. İnsan canı nereye istiyorsa oraya gider.

Sen öyle san! Kaliforniya sınır devriyesini hiç duymadın galiba! Los Angeles'ten gelme polisler sizin gibileri durdurup durdurup geri çeviriyor. Toprak alacak paran yoksa istemeyiz seni burada diyor. Ehliyetin var mı diye soruyor, göster bakalım, diyor, sonra elinden alıp yırtıyor. Ehliyetin olmadan eyalet sınırından giremezsin diye tutturuyor.

Burası özgürlükler ülkesi.

Yaa... Hele biraz kullanmaya kalk bakalım o özgürlüğü. Cebindeki parayla ne kadar özgürlük satın alabiliyorsan o kadar özgürlük tanıyor herif sana.

Kaliforniya'da ücretler yüksek. Bak, bu el ilanında hepsi yazılı bir bir.

Palavra! Gidip de dönenleri çok gördük. Birileri işletiyor sizi. Lastiği alıyor musun, almıyor musun, onu söyle sen.

Almak zorundayız, efendi! Ama kesemizin de canına okuyor. Geriye pek bir şey kalmıyor.

Eh, burası da hayır kurumu değil. Yükle götür bakalım.

Eh, herhalde. Ama dur hele bir bakalım. Şöyle açıp kaplamayı kontrol edelim... vay deyyus! Kaplaması iyi diyordun bir de! Boydan boya yarık, neredeyse açılıyor, baksana!

Neresi yarıkmış! Şey...vay canına! Nasıl oldu da görmedim ben bunu?

Bal gibi gördün, namussuz herif. Yırtık lastiği dört papele okutmaya kalktın bize. Bir tane patlatırsam anlarsın...

Bana bak, kendine gel. Görmedik diyoruz sana. Dur bak bir kolaylık yapalım. Şu lastiği sana üç buçuğa bırakayım.

Vurdum mu aya uçururum! Biz öteki kente ulaşınaya bakalım.

Bu lastikle, varır mıyız dersin?

Mecburuz. Bu orospu çocuğuna metelik kaptırmaktansa jant üstünde giderim be!

Herif ne diye ticaret yapıyor sanıyorsun? Kendi söyledi işte, spor olsun diye değil herhalde. İşi bu. Ne bekliyordun? Elimiz mahkum... Yolun kenarındaki şu ilanı görüyor musun? Hizmet Kulübü. Salıları öğle yemeği. Calmado Oteli, ha? Hoşgeldiniz, kardeşler. Hizmet Kulübü buymuş demek. Biri bir hikâye anlattıydı. Katıldığı bir toplantıda işadamlarının yüzüne bile anlatmış bunu. Çocukluğunda babası eline bir düve tutuşturmuş, götür bunu servise çek, demiş. Yaptım, diyor. O gün bugündür ne zaman bir işadamının servisten, hizmetten söz ettiğini duysam, acaba kim düzülüyor diye meraklanırım, diyor. Ticaret hayatına atılanlar yalan söylemeye, hile yapmaya mecburdur. Ama buna başka bir isim takarlar. Önemli olan odur. Sen gidip o lastiği çalarsan hırsız olursun. Ama o herif yırtık lastiğe karşı senin dört dolarını çalmaya kalkıyor, adı da ticaret oluyor.

Danny arkadan bir bardak su istiyor.

Beklesin. Burada hiç su yok.

Dinle... diferansiyel mi o?

Bilmem!

Gövde telgraf gibi iletiyor sesi.

Contalardan biri gitti. Ama devam etmek şart. Şu ıslık sesine bak. Konaklayacak iyi bir yer bulalım da şu kaputu açayım. Ah, Tanrım, yiyecek bitiyor, paralar bitiyor. Ya benzin alacak para da kalmayınca? Ne yapacağız?

Danny bir bardak su istiyor. Susamış yavrucak.

Şu contanın ıslığına bak be!

Bok yiyesice! Gitti işte. Ne iç lastik kaldı ne de dış lastik. Yamayacağız çaresiz. Şu dış lastiği atma. Yamalara yarar. Parça parça keser, zayıf yerlere içten yapıştırırız.

Arabalar bankete kırıyorlar. Kaputlar açık, lastikler yamanıyor. Arabalar 66 boyunca yaralı hayvanlar gibi, soluk soluğa, inleye aksıra gidiyor. Aşırı kızmış motorlar, gevşemiş bağlantılar, aşınmış yataklar, tıkırdayıp duran kaportalar.

Danny bir bardak su istiyor.

66 boyunca kaçıp duran bir halk. Beton yol güneşin altında ayna gibi parlıyor. İleride yolun üzerinde havuzcuklar varmış gibi görünüyor sıcaktan.

Danny su istiyor.

Çaresiz bekleyecek zavallı. Yanıyordur. Gelecek benzin istasyonuna kadar. Benzin istasyonu... adamın dediği gibi!

İki yüz elli bin insan, bir yolun üstünde. Elli bin eski püskü araba. Yaralı, buhar tüttüren arabalar. Yolun kenarında terk edilmiş enkazlar. Ne olmuş onlara? İçindekiler nerede? Yaya mı gitmişler? Neredeler? Nereden geliyor bu cesaretleri? Bu korkunç inançları nereden geliyor?

İşte size inanması zor bir hikâye. Ama doğru. Hem komik, hem güzel. On iki kişilik bir aile varmış. Topraklarından atılmışlar. Arabaları yokmuş. Hurda parçalardan bir treyler yapıp içine neleri var, neleri yoksa yüklemişler. Onu 66'nın kenarına çekip beklemeye başlamışlar. Çok geçmeden güzel bir sedan almış onları, arkasına bağlamış. Beşi sedana binmiş, yedisi treylerde gitmişler. Köpekleri de varmış treylerde. İki kere konaklamış, üçüncüde Kaliforniya'ya varmışlar. Sedanın sahibi karınlarını da doyurmuş yolda. Gerçekten olmuş bu. Ama... nasıl bir cesaret bu böyle? İnsan nasıl olur da kendi türüne böyle güven ve inanç besler? İnsanoğluna bu tür inancı öğretecek öyle az şey oluyor ki dünyada.

Arkalarında bıraktıkları dehşetten kaçan insanların başına garip garip şeyler gelir. Kimi çok acı ve zalim... ama kimi de öyle güzel ki, inançlar tekrar tutuşur, sonsuza dek dayanır.

13

Eski püskü, kıyasıya yüklü Hudson inleye gıcırdaya Sallisaw'a varıp otoyola çıktı, batıya doğru döndü. Güneş göz kamaştıran türdendi. Ama Al beton yolu bulunca hızını hemen artırdı. Makaslar zaten yamyassı olduğundan kırılma tehlikesi yoktu. Sallisaw'dan Gore'a yirmi bir mil yol vardı. Hudson ise otuz beş yapıyordu. Ama Gore'dan Warner'e de yol on üç mildi. Warner'den Checotah'a on dört mil, Checotah'dan Henrietta'ya ise pek uzundu... otuz dört mil. Ne var ki Henrietta şirin kasabaydı. Çileyi çektiğine değiyordu insanın. Henrietta'dan Castle'a on dokuz mil... üstelik güneş de tam tepedeydi o sıra. Kıpkızıl tarlalar güneşten kızıyor, havayı titreştiriyordu.

Al direksiyonda, yüzü anlamlı, tüm vücuduyla arabayı dinleyerek oturuyor, gözleri bir yola, bir ön panele dönüyordu. Motoruyla tek vücut olmuştu Al. Her siniri bir arıza duymak üzere gerilmişti. Bir vuruntu, bir gıcırtı, bir uğultu, bir tıngırtı... bunların her biri bir değişikliğe işaret edebilir, o değişiklik de motorun bozulduğunu haber veriyor olabilirdi. O motorun ruhu olmuştu Al.

Yanında Büyükanne, koltukta kaykılmış, yarı uykuda, inleyip duruyor, ara sıra gözlerini açıp karşısındaki yola bakıyor, sonra tekrar uyukluyordu. Anne, Büyükanne'nin yanında oturmaktaydı. Dirseğini camdan dışarı çıkarmış, teni kızgın güneş altında giderek pembeleşiyordu. Anne'nin de gözleri karşıdaydı. Ama donuktu bakışları. Ne yolu, ne tarlaları, ne benzin istasyonlarını, ne de yiyecek satan kulübeleri görüyordu. Hudson önlerinden geçerken hiçbirine bakmıyordu bile.

Al, kırık koltukta biraz kıpırdandı, direksiyonu tutan eline yer değiştirtti. İçini çekip, "Sesli çalışıyor ama galiba bir şey

yok," dedi. "Bu yükle yokuş mokuş çıkmaya kalkarsak halimiz ne olur, orasını Tanrı bilir. Burayla Kaliforniya arasında tepe falan var mıymış, Anne?"

Anne yavaşça ona doğru döndü, gözleri yeni baştan canlanır gibi oldu. "Var gibime geliyor," dedi. "Tabii tam da bilmiyorum. Ama galiba tepe var diye duymuştum. Daha doğrusu dağ. Koca koca dağlar.

Büyükanne uykusunda derin derin, inler gibi içini çekti.

Al, "Yokuş çıkmaya kalkarsak buram buram yanarız," dedi. "Yükün birazını atmak şart. Belki papazı da almasak daha iyi ederdik."

Anne, "Bu yolun sonuna varmadan, şükredeceksin o papazın varlığına," diye cevap verdi. "Bize yardım edecek papaz." Gözleri tekrar karşısındaki pırıltılı yola döndü.

Al direksiyonu tek eliyle kullanmayı sürdürüp ötekisiyle vites kolunu yokladı. Konuşmakta zorluk çekiyor gibiydi. Dudakları sanki kelimeleri önce sessiz söylüyor, sonra ağzından ses çıkıyordu. "Ana..." Anne dönüp ona baktı. Başı arabanın sarsıntısına uymuş, hafif hafif sallanıyordu. "Ana, korkuyor musun gitmekten? Yepyeni bir yere gidiyoruz diye korkuyor musun?"

Anne'nin gözleri düşünceli bir hal aldı, bakışları yumuşadı. "Biraz," dedi. "Ama korkuya da pek benzemiyor. Öylece bekliyorum işte. Bir şey olur, benim bir şey yapmam gerekirse, yapacağım..."

"Oraya vardığımızda ne olacak diye düşünmüyor musun? Sandığımız kadar güzel olmazsa diye korkmuyor musun?"

"Hayır," dedi Anne hemen. "Hayır, korkmuyorum. Korkamazsın öyle şeyden. Ben de korkamam. Fazla olur... birkaç hayatı birden yaşamak gibi. İlerde belki yaşayacağımız bin hayat var daha. Ama her birinin sırası geldiğinde, bir tane olacak karşımızda. Şimdiden kalkıp hepsine birden varmaya kalkarsam çok fazla olur. Sen biraz ilerde yaşamayı göze alabilirsin... hatta buna mecbursun... çünkü gençsin. Ama benim için mesele, şu sürüp giden yoldur. Tek düşündüğüm, bizimkilerin ne zaman acıkıp

da domuz kemiklerini isteyeceklerıdir." Yüzü gerginleşti. "Tek yapabileceğim bu kadar. Fazlasını yapamam. Fazlasını yapsam, bizimkilerin hepsi tedirginleşir. Benim yalnızca bunu düşünmeme bel bağlıyor hepsi."

Büyükanne tiz bir sesle esnedi, gözlerini açtı. Hırçın bakışlarla çevresine bakındı. "Benim inmem gerek valla," dedi.

"İlk çalı kümesinde indiririm," diye söz verdi Al. "Bak, ilerde bir tane var."

"Çalı olsun, olmasın, iniyorum ben, anladın mı?" Sızlanmaya başladı. "İnmem gerek... inmem gerek."

Al hızlandı, alçak çalıların hizasına vardığında durdu. Anne kapıyı açıp debelenen ihtiyarı çekerek indirdi, yolun yan tarafındaki çalılara doğru götürdü, çömelirken düşmesin diye onu sıkı sıkı tuttu.

Kamyonun tepesinde ötekiler de kıpırdayıp hayata döndüler. Kurtulamadıkları güneş ışığından suratları kıpkırmızıydı. Tom, Casy, Noah ve John Amca yorgun argın kamyonun kenarından sarkıp kendilerini aşağıya bıraktılar. Ruthie'yle Winfield korkulukların üzerinden yere sıçrayıp çalıların arasına daldılar. Connie, Rose of Sharon'un inmesine yardım etti. Büyükbaba brandanın altında uyandı, kafasının yükseldiği, tümsek yaptığı görüldü. Açtıklarında gözleri ilaç etkisindeymiş gibi bulanık bakıyordu. Sulu suluydu. Aklı da hâlâ başında değildi pek. Ötekilere doğru, pek de tanımaksızın baktı.

Tom ona seslendi. "Aşağıya inmek istiyor musun, Dede?"

Yaşlı gözler ifadesiz bakışlarla ona döndü. "Hayır," dedi Büyükbaba. Birden gözlere tekrar o eski öfke gelir gibi oldu. "Gitmiyorum dedim size. Muley gibi kalacağım." Bunu söyledikten sonra ilgisi tekrar dağıldı. Anne, Büyükanne'nin koluna girmiş halde çalılardan döndü.

"Tom," dedi. "O kemik tepsisini alıver. Brandanın altında, arkalara doğru. Bir şeyler yememiz gerek." Tom tepsiyi buldu, herkese tuttu. Aile yolun kenarına sıralandı, domuz kemiklerinin etlerini, kıkırdaklarını kemirmeye koyuldu.

"Bunları yanımıza aldığımız amma da iyi oldu," dedi Baba. "Tepede her yanım öyle bir tutuldu ki, kıpırdayamaz oldum valla. Su nerede?"

"Yukarıda, sizin yanınızda değil mi?" diye sordu Anne. "O galonluk bidonu doldurup dışarı koymuştum."

Baba korkuluğa basıp tırmandı, brandanın altına baktı. "Burada yok. Unutmuşuz herhalde."

Bir anda herkes susayıverdi. Winfield, "Su istiyorum, su istiyorum," diye tutturmaya başladı. Erkekler dudaklarını yaladılar, ne kadar susamış olduklarını ilk defa olarak fark ettiler. Ufacık bir panik doğmuş oldu.

Al bu korku duygusunun yayılacağını hissetti. "Rastladığımız ilk istasyondan su alırız, " dedi. "Benzin de lazım nasılsa." Aile kamyonun yanlarına tırmanıp bindi; Anne, Büyükanne'yi bindirip kendi de yanına geçti. Al motoru çalıştırdı, ilerlediler.

Castle ile Paden arası yirmi beş mildi. Güneş tepe noktasını aşıp inmeye koyuldu. Radyatörün kapağı göbek atıyor, o kıpırdadıkça buharlar aralardan püskürüyordu. Paden yakınında, yol kenarında bir kulübe gördüler. Önünde iki benzin pompası vardı. Çitin yan tarafında da bir su musluğuyla bir hortum. Al, Hudson'u oraya sürdü, burnunu hortuma doğru çevirdi. Onlar yaklaşırken şişmanca, suratı ve kolları kıpkırmızı bir adam benzin pompalarının gerisindeki sandalyeden kalktı, onlara doğru yürüdü. Kahverengi fitilli kadife pantolon, üstüne tişört giymiş, pantolonuna askılar takmıştı. Kartondan yapılma bir güneş şapkası vardı kafasında. Gümüş rengine boyanmıştı. Burnunda, gözlerinin altında boncuk boncuk toplanan terler, boynunun kırışıklıklarından aşağı dereler gibi iniyordu. Yüzünde tutuk, aksi bir ifadeyle kamyona yöneldi.

"Bir şey mi satın alacaksınız? Benzin falan?" diye sordu.

Al inmişti bile. Buhar tüttüren radyatör kapağını parmaklarının ucuyla açmaya uğraşıyor, açılırsa buhar birden elini yakmasın diye de ikide bir çekiyordu. "Benzin alacağız biraz," dedi.

"Paranız var mı?"

"Elbet var. Dilenci mi sandın bizi?"

Adamın yüzündeki donuk ifade biraz yumuşadı. "Eh, tamam öyleyse, çocuklar. Sudan da istediğiniz kadar alın." Acele acele açıkladı. "Yolun üstü insan dolu. Geliyorlar, suyu kullanıyor, helayı pisletiyorlar, ondan sonra da... valla hem şunu bunu çalıyor, hem de beş paralık alışveriş etmeden basıp gidiyorlar. Alacak paraları yok. Yolda kalmamak için bir galon benzin dileniyorlar buradan."

Tom öfkeyle yere atladı, şişman adama doğru ilerledi. "Biz aldığımızın parasını veririz," dedi hırsla. "Nabız yoklamana gerek yok. Senden bir şey isteyen mi oldu?"

"Bir şey demedik," dedi şişman adam çabucak. Terler kısa kollu tişörtüne çıkmaya başlamıştı. "Alın sudan istediğiniz kadar. Helaya da girin isterseniz."

Winfield hortuma sarılmıştı. Ucundan kana kana içti, sonra suyu tepesine duş gibi tuttu, sular suratından aşağı akmaya başladı. "Soğuk değilmiş," dedi.

"Ne olacak memleketin hali, bilemiyorum," diye devam etti şişman adam sözüne. Yakınmalarının yönü değişmişti artık. Joad'lara söylemiyor, Joad'lara değinmiyordu. "Her gün elli altmış araba geçiyor. Millet çoluğuyla çocuğuyla, evinin eşyasıyla batıya göçüyor. Nereye gidiyor bunlar? Ne yapmaya çalışıyorlar?"

"Biz ne yapıyorsak onu," dedi Tom. "Yaşayabilecekleri bir yere gidiyorlar. Geçimlerini sağlamaya çalışıyorlar. Hepsi o kadar."

"Valla, memleketin hali ne olacak, bilemiyorum. Hiç bilemiyorum. Biz de burada geçim sağlamaya çalışıyoruz. O yeni, lüks arabalar burada durur mu sanıyorsunuz? Hikâye! Kentteki sarıya boyalı şirket benzincilerine gider onlar. Bu tür yerlerde durmazlar. Buralarda duranlarda da para olmaz."

Al, radyatörün kapağını açmayı başardı. Kapak havaya fırlarken peşinden buharlar kuyruk gibi yükseldi, radyatörden bir fokurdama sesi geldi. Kamyonun tepesinde, ızdırap içindeki köpek yavaşça yükün kenarına doğru emekledi, titreyerek aşağıya,

suya doğru baktı. John Amca tutunup yukarıya yükseldi, onu ense derisinden yakaladı, aşağıya indirdi. Köpek bir an kazık gibi bacakları üzerinde sendeledi, sonra dosdoğru çeşmenin altındaki çamurlu su birikintisine yöneldi. Otoyolda arabalar vınlayıp geçiyordu. Güneşin altında pırıl pırıldılar. Onların sıcak rüzgârı, benzin istasyonunun avlusuna kadar yayılıyordu. Al hortumu alıp radyatörü doldurdu.

Şişman adam, "Niyetim zenginlerden para yolmak değil," diye devam etti. "Tek istediğim alışveriş edebilmek. Burada duranlar benzini de dileniyor ya da takasla almaya kalkıyorlar. Benzine, yağa karşılık neler verdiklerini görmek isterseniz, arka odada, göstereyim size. Şilteler, bebek arabaları, tencere, tava. Ailenin biri bir galon benzine karşı çocuklarının taş bebeğini verdi bana. Ben ne halt edeyim onca süprüntüyü? Eskici dükkânı mı açayım? Biri de bana ayağındaki pabuçları teklif etti benzine karşılık. Eğer niyetim bozuk olsa, bahse girerim ki herifin ayağından..." Anne'ye baktı, sustu.

Jim Casy kafasını ıslatmıştı. Damlalar hâlâ alnından akıyordu. Kaslı boynu da, gömleği de sırılsıklamdı. Tom'dan yana seğirtti. "Milletin suçu yok," dedi. "Senin hoşuna gider miydi altındaki şilteyi bir galon benzine satmak."

"Onların suçu demedim ki! Hangisiyle konuşsam, taşınmakta yerden göğe kadar haklı. Ama memleketin hali ne olacak? Benim merak ettiğim o. Ne olacak? Adam artık hayatını kazanamıyor. Ekip biçerek kazanamadığı ortada. Ne olacak o halde, soruyorum size. Bir türlü bulamıyorum. Kime sorarsam sorayım, onlar da bulamıyor. Adam yüz mil yol gidebilmek için pabucunu satmaya razı. Anlayamıyorum." Gümüş rengi şapkasını çıkardı, alnını avucuyla sildi. Tom da kasketini çıkardı, o da alnını kasketle sildi. Hortumun başına yürüdü, kasketi ıslattı, sıktı, tekrar giydi. Anne kamyonun yanlarını yoklayıp bir çinko kupa buldu, onunla Büyükanne'ye, sonra da yüklerin tepesindeki Büyükbaba'ya su götürdü. Korkuluklara basıp kupayı Büyükbaba'ya uzattı. O alıp dudaklarını ıslattı, sonra başını iki yana salladı, daha fazla-

sını içmek istemedi. Yaşlı gözler Anne'ye acı bir ifadeyle, bir tür şaşkınlıkla baktı, sonra yine dalgınlaştı.

Al motoru çalıştırdı, kamyonu geri alıp benzin pompasına yanaştırdı. "Doldurun depoyu," dedi. "Yedi galon kadar alır. Biz altı koyalım da, yolda taşmasın."

Şişman adam hortumu depoya uzattı. "Baş üstüne," dedi. "Memleketin hali ne olacak, bilemiyorum. Devlet kalkıp işsizlik maaşı dağıtsa bile..."

Casy, "Ben memleketi dolaşıp duruyorum," dedi. "Herkes birbirine aynı şeyi soruyor. Ne olacak sonumuz, diyorlar. Bana kalırsa bizim sonumuz falan yok. Yol hep uzayıp gidecek. Habire bir yere doğru gidip duruyoruz hepimiz. Neden öyle düşünmüyorlar? Hareket var şu anda. İnsanlar hareket halinde. Göçüyorlar. Nedenini de biliyoruz, nasılını da. Mecbur oldukları için göçüyorlar. Ondan göçer insanlar hep. Ellerinde bulunandan daha iyisini isterler de ondan. O şeye sahip olmanın tek yolu da budur. İstemek, ihtiyaç duymak, sonra da gidip elde etmek. İnsanlar incinince kızar, ancak o zaman dövüşür. Ben tüm ülkeyi dolaştım, senin gibi konuşanları hep dinledim."

Şişman adam benzini doldurdu, pompanın ibresi döndü, dolan miktarı gösterdi. "Evet ama nereye varacak? Benim bilmek istediğim o."

Tom aksi bir sesle söze karıştı. "Öğreneceğin de yok. Casy söylüyor sana işte. Sen durup durup aynı soruyu tekrar soruyorsun. Senin gibilerini daha önce de gördüm. Aslında hiçbir şey de sorduğun yok. Bir şarkı tutturmuşsun işte. Ah nereye varacak, vah nereye varacak! Bilmek istediğinden değil. Millet yola düşmüş, bir yerlere gidip duruyor. Her tarafta ölüp ölüp devriliyorlar. Belki sen de geberirsin yakında. Ama yine de bir şey öğrenecek değilsin. Senin gibilerini çok gördüm ben. Kendini uyutmak için bir ninnidir tutturmuşsun. Nereye varacakmış..." Benzin pompasına baktı. Pompa paslanmış, eskimişti. Bakışları arkadaki kulübeye döndü. Eski tahta parçalarından kurulmuştu kulübe. Tahtaların ilk kullanımından kalma çivi delikleri, solmuş boyanın altından

belli oluyordu. Boya da zamanında çarpıcı bir renkti hani. Kentteki büyük şirket benzincilerini taklit etmeye çalışan o cesur sarı renk. Ama eskimiş kerestelerin eski çivi deliklerini de, çatlaklarını da kapayamıyordu. Yenilenemezdi de o boya. Taklit zaten başarısız olmuştu. Sahibi de farkındaydı öyle olduğunun. Kulübenin açık duran kapısının içinde Tom yağ varillerini gördü. İki tane vardı yalnızca. Yan tarafta şeker tezgâhı. Camekânında bayat şekerler. Eskimekten rengi dönmüş anasonlu şekerler... sonra sigaralar. Kırık sandalyeyi, ortası delinmiş bir sivrisinek teli takılı pencereyi gördü. Çöp doluydu avlu. Temizlenmesi gerekirdi. Geri tarafta bir mısır tarlası vardı. Güneşin altında ölüyordu mısırlar. Evin yanında kullanılmış, onarılmış lastiklerden oluşan küçük bir yığın duruyordu. Şişman adamın yıkana yıkana rengi atmış, ucuz pantolonunu, adi tişörtünü, karton şapkasını ilk defa fark etti. "Size öyle ters davranmak istememiştim, bayım," dedi. "Sıcaktan. Sizde de pek bir şey kalmamış görünüşe göre. Yakında siz de yollara düşersiniz. Sizi buradan atan, traktörler olmayacak. Kentteki o şık, sarı istasyonlar olacak. Millet göçüyor," dedi utanç dolu bir sesle. "Siz de göçeceksiniz yakında, bayım."

Şişman adamın eli pompanın üzerinde yavaşladı, sonunda durdu. Tom'a kaygılı gözlerle baktı. "Nereden bildin?" diye sordu çaresiz bir sesle. "Toparlanıp batıya göçmekten söz ettiğimizi nereden bildin?"

Ona cevap veren Casy oldu. "Herkes öyle de ondan," dedi. "Bak, ben düşman deyince hep şeytanı düşünürdüm. Bu yüzden bütün savaşımı şeytana karşı verdim. Ama memleket şeytandan beter bir düşmanın pençesine düşmüş. Elini kolunu koparmadıkça da bırakmayacak yakamızı. Sen hiç Gila canavarı denen o kertenkelelerin insana nasıl yapıştığını gördün mü, bayım? Öyle yapışır ki, ikiye bölersin, kafa yine seni bırakmaz. Boynunu kessen kafa yine ayrılmaz, sallanır kalır. Kurtulmak için tornavidayı alıp kafayı dağıtmaktan başka çaren yok. Üstelik başı ette kaldıkça, dişlerinin açtığı deliğe de zehri akar durur." Sustu, yan gözle Tom'a baktı.

Şişman adam çaresiz gözlerle dosdoğru karşısına bakıyordu. Eli yavaş yavaş pompanın tekerini çevirmeye başladı. "Halimiz ne olacak, bilemiyorum," dedi.

Su hortumunun başında Connie ile Rose of Sharon birlikte durmuş, gizli gizli konuşuyorlardı. Connie çinko kupayı yıkadı, yeniden doldurmadan önce parmağıyla suyu kontrol etti. Rose of Sharon yoldan geçen arabaları seyrediyordu. Connie kupayı ona doğru uzattı. "Su pek soğuk değil ama hiç değilse ıslatıyor," dedi.

Karısı ona bakıp için için gülümsedi. Hamileliğinden bu yana sır küpü olmuş çıkmıştı. Bir yığın sır, anlamı varmış gibi gözüken bir yığın küçük sessizlik. Kendinden memnundu. Yakındığı şeyler, hiç önemi olmayan şeylerdi. Connie'den saçma sapan hizmetler bekliyordu. İkisi de biliyordu bu beklediği şeylerin saçma olduğunu. Connie de memnundu. Onun hamile oluşu Connie'nin içini bir tür hayranlık duygusuyla dolduruyordu. Onun sırlarını kendisinin de paylaştığını düşünmek zevk veriyordu. Karısı sinsi sinsi gülümsedikçe o da sinsi sinsi gülümsüyor, ikisi fısıldaşarak birbirine birtakım sırlar anlatıyorlardı. Dünya onların çevresine toplanmıştı sanki. Onlar da tam ortasındaydılar. Daha doğrusu, Rose of Sharon öyleydi. Connie onun çevresindeki küçücük bir yörüngede dönüp duruyordu. Ağızlarından çıkan her şey bir tür sırdı.

Rose of Sharon gözlerini yoldan ayırdı. "Pek susamadım," diye naz etti. "Ama belki de içmek yararlı olur."

Connie başını salladı. Onun ne demek istediğini anlamıştı. Karısı kupayı aldı, ağzını çalkalayıp tükürdü, sonra ılık suyu, dibine kadar içti, bitirdi. "Daha ister misin?"

"Yarım olsun." Connie kupayı yarısına kadar doldurdu, tekrar uzattı. Gümüş rengi, alçak gövdeli bir Lincoln Zephyr yanlarından geçti. Rose of Sharon dönüp ötekilere baktı, hepsini kamyonun çevresine toplanmış gördü. İçine güven geldi birden. "Şuna binip gitmek ister miydin?" diye sordu.

Connie içini çekti. "Belki... daha sonra." Ne demek istediğini ikisi de anlıyorlardı. "Kaliforniya'da iş bolsa, kendi arabamız

olur. Ama böyleleri..." Uzakta gözden kaybolan Zephyr'i işaret ediyordu. "Böyleleri koskoca bir ev fiyatına. Ben ev almayı tercih ederim."

"Ben hem ev isterim, hem de bunlardan bir tane. Ama tabii ev daha önce gelir, çünkü..." Ne demek istediğini ikisi de anlıyorlardı. Hamilelik çok heyecanlandırıyordu onları.

"İyisin ya?"

"Yorgunum. Güneş altında yol yapmak yordu, o kadar."

"Buna mecburuz ama. Yoksa Kaliforniya'ya hiç varamayız."

"Biliyorum."

Köpek dolanıp duruyordu. Sağı solu koklayarak kamyonun yanından geçti, çeşmenin altındaki birikintiye bir kere daha daldı, çamurlu suları lap lap içti. Sonra burnunu yere eğdi, kulaklarını sarkıttı, uzaklaştı. Yol kenarındaki tozlu otları kokluyordu. Başını kaldırıp beton yolun karşı tarafına baktı, geçmek üzere hareketlendi. Rose of Sharon tiz bir çığlık kopardı. Koca bir arabanın lastikleri fena halde gıcırdadı. Hayvan çaresizlik içinde kaçmaya çalıştı, bir bağırtıyla tam ortasından geçen tekerlerin arasında gözden kayboldu. Koca araba bir an yavaşladı, suratlar dönüp arka pencereden dışarıya baktılar. Sonra hız bir kere daha arttı, araba gözden kayboldu. Köpek bir kan gölü halinde, saçılmış bağırsaklarıyla yolun üzerinde yatıyor, hafif hafif debeleniyordu.

Rose of Sharon'un gözleri fal taşı gibi açılmıştı. "Zarar görmüş müdür?" diye sordu yalvarırcasına. "Ona bir şey olmuş mudur?"

Connie kolunu onun omzuna sardı. "Gel, otur," dedi. "Bir şey olmamıştır."

"Ama ben duydum bir şey olduğunu. Bağırdığım zaman içimde bir şey sarsıldı, biliyorum."

"Gel, otur şuraya. Bir şey yok. Bir şey olmamıştır." Connie onu ölen köpekten uzaklaştırıp kamyonun öbür tarafına yürüttü, basamağa oturttu.

Tom'la John Amca hayvanın leşine doğru yürüdüler. Ezilmiş vücutta son titremeler gözleniyordu. Tom onu bacaklarından yakaladı, yolun kenarına doğru çekti. John Amca utanmış gibiydi.

Sanki kendi suçuydu bu olup biten. "Onu bağlamam gerekirdi," dedi.

Baba bir an köpeğe baktı, sonra başını çevirdi. "Gidelim buradan," dedi. "Zavallının karnını nasıl doyuracaktık zaten? Belki de isabet oldu."

Şişman adam kamyonun arkasından ortaya çıktı. "Üzüldüm, arkadaşlar," dedi. "Otoyola yakın yerde köpek kısmı fazla uzun yaşamaz. Bir yıl içinde üç köpeğim ezildi benim. Artık köpek beslemiyorum. Siz kaygılanmayın ona. Ben hallederim. Mısır tarlasına götürür, oraya gömerim."

Anne, Rose of Sharon'a doğru yürüdü. Rose of Sharon hâlâ kamyonun basamağında titreyerek oturmaktaydı. "Bir şeyin yok ya, Rozaşarn?" diye sordu. "Hasta falan mısın?"

"Şunu görünce... bir tuhaf oldum."

"Bağırdığını duydum," dedi Anne. "Toparla kendini bakalım."

"Acaba bir şey olmuş mudur?"

"Hayır. Eğer kendini böyle yer bitirir, bu kadar nazlanırsan sonunda olanlar olur. Kalk haydi. Bana yardım et de Nine'yi yerleştirelim. Unut o bebeği bir an için. O kendi kendini korur, merak etme."

"Nine nerede?" diye sordu Rose of Sharon.

"Bilmiyorum. Buralarda bir yerde. Belki heladadır."

Kız helaya yürüdü, az sonra Büyükanne'nin koluna girmiş durumda tekrar belirdi. "Uyuyakalmış orada," dedi.

Büyükanne sırıttı. "Rahat bir yer," dedi. "Üstüne oturulan helalardan var. Bastın mı içine su boşalıyor. Hoşuma gitti orası." Sesi pek memnundu. "Uyandırmasalar iyice bir kestirecektim."

"Orası uyunacak yer değil," dedi Rose of Sharon. Büyükanne'nin kamyona binmesine yardım etti. Büyükanne mutlu mutlu yerleşti. "Belki uyunacak yer değil ama en azından rahat!"

Tom, "Gidelim artık," dedi. "Yolumuz uzun."

Baba tiz bir ıslık çaldı. "Bu veletler nereye kayboldu şimdi?" Tekrar ıslık çaldı. Bu sefer iki parmağını ağzına sokarak öttürdü ıslığı.

Bir anda çocuklar mısır tarlasından fırladılar. Önde Ruthie, peşinde de Winfield. "Yumurta!" diye bağırdı Ruthie. "Bakın!" Tombul avuçlarında bir düzine yumuşak, grimsi beyaz yumurta vardı. Ellerini kaldırıp gösterirken gözleri yolun kenarındaki ölü köpeğe ilişti. "Ahh!" diye bağırdı. İkisi birlikte yavaş yavaş köpeğe doğru yürüdüler, onu incelediler.

Baba onlara seslendi. "Yürüyün, hey! Burada tek başınıza kalmak istemiyorsanız çabuk olun!"

Ciddi ciddi dönüp kamyona doğru yürüdüler. Ruthie elindeki gri sürüngen yumurtalarına bir kere daha baktı, sonra onları savurup fırlattı. Kamyona yan tarafından tırmandılar. "Gözleri hâlâ açıktı," dedi Ruthie dehşet dolu bir fısıltıyla.

Winfield ise gördüğünün zevkini çıkarmak niyetindeydi. Hiç çekinmeden konuştu. "Bağırsakları dört bir yana saçılmıştı... dört bir yana..." Bir an sessiz kaldı. "Saçılmıştı," diye bitirdi cümlesini. Birden olduğu yerde döndü, kamyonun yan tarafından aşağıya kustu. Tekrar doğrulduğunda gözleri sulu suluydu, burnu da akıyordu. "Domuz kesmeye benzemiyor," diye açıklamaya çalıştı.

Al, Hudson'un kaputunu kaldırmıştı. Yağ seviyesini kontrol etti. Ön koltuğun altından bir galonluk tenekeyi çıkardı, ucuz, kara yağdan birazını borudan içeri boşaltıp seviyeyi tekrar kontrol etti.

Tom onun yanına gelip durdu. "Biraz ben süreyim ister misin?"

"Yorulmadım," dedi Al.

"Dün gece hiç uyumadın. Ben bu sabah biraz aldım uykumu. Sen yukarı tırman. Ben devralayım."

"Pekâlâ," dedi Al isteksiz bir sesle. "Ama yağdan gözünü ayırma. Yavaş sür. Ben kısa devre olmasın diye tetikteydim hep. İbreye ara sıra göz at. Birden boşa atlarsa, kısa devredir. Çok ağır götür, Tom. Aşırı yüklü."

Tom güldü. "Dikkatli olurum," dedi. "İçin rahat etsin."

Aile tekrar tepeye tırmandı. Anne ön koltuğa, Büyükanne'nin yanına yerleşti, Tom yerine geçti, motoru çalıştırdı. "Gerçekten dökülüyor," dedi, vitese taktı, otoyola doğru döndü.

Motor aynı tekdüze sesle homurdanıp duruyordu. Güneş karşılarındaki ufka doğru alçalmaya başladı. Büyükanne durmadan uyuyordu. Anne bile bir ara başını önüne sarkıttı, uyukladı. Tom kasketini gözlerine doğru çekip kör edici güneşten korunmaya çalıştı.

Paden'den Meeker'e yol on üç mildi. Meeker'den Harrah'a on dört mil, oradan sonra da Oklahoma City... büyük kent. Tom hiç durmaksızın daldı kente. Anne birden uyandı, kentin içinden geçerlerken sokaklara baktı. Yukarıdan aile, iki yandaki dükkânlara, koca koca evlere, işhanlarına bakıp duruyordu. Derken binalar küçülmeye başladı. Dükkânlar da ufaldı. Hurda yığılı arsalar, sandviççiler, taşra tipi dans salonları.

Ruthie ile Winfield hepsini görüyorlardı bunların. Büyüklüğü, yabancılığı utandırdı onları. Gördükleri o şık giyimli insanlar içlerinde bir korku doğmasına yol açtı. Birbirlerine bundan söz etmediler. Daha sonra edeceklerdi ama şimdi değil. Kentin sağında solunda, eteklerinde petrol kuyularını gördüler. Kara karaydı kuyular. Ortalıkta yağ ve gaz kokuları vardı. Öyle büyük, öyle garipti ki... korktular.

Rose of Sharon caddede incecik yazlık takım giymiş bir adam gördü. Ayağında beyaz pabuçlar, başında hasır şapka vardı. Connie'nin kolunu dürtüp gözleriyle adamı gösterdi, kıkırdaşarak güldüler, güldüler, bir türlü kendilerini tutamadılar. Elleriyle ağızlarını kapıyorlardı durmadan. Öyle keyiflendiler ki, çevreye bakınıp gülecek başka tipler de aramaya koyuldular. Ruhtie ile Winfield onların güldüğünü gördü. Çok hoş görünüyorlardı. Onlar da aynısını yapmaya çalıştılar ama beceremediler. Gelmiyordu içlerinden kıkırdamak. Oysa Connie ile Rose of Sharon soluk soluğa kalıyor, gülmelerini tutmaya uğraşırken kıpkırmızı kesiliyorlardı. Sonunda öyle bir noktaya vardılar ki, birbirleriyle göz göze geldikleri anda yeniden başlıyorlardı kıkırdaşmaya.

Kentin etekleri çok geniş alanlara yayılmış durumdaydı. Tom trafiğin içinde arabayı yavaş ve dikkatli sürdü, derken kendilerini tekrar 66 üzerinde buldular... Büyük batı yolu! Güneş tam yolun görünmez olduğu yere doğru alçalıyordu. Ön cam tozdan pırıl pı-

rıldı. Tom kasketini gözüne doğru iyice indirdi. Öyle çok indirdi ki, bu sefer de görebilmek için başını yukarı kaldırmak zorunda kaldı. Büyükanne hâlâ uyuyordu. Güneş kapalı gözkapakları üzerine düşüyordu. Şakaklarındaki damarlar mavi maviydi. Yanaklarında ise şarap rengi, daha ince damarlar vardı. Yüzündeki kahverengi ihtiyarlık lekeleri biraz daha koyulaşmıştı sanki.

Tom, "Sonuna kadar hep bu yoldan gideceğiz," dedi.

Anne uzun süredir sessizdi, birden, "Güneş batmadan önce duracak bir yer bulsak fena olmaz," dedi. "Biraz domuz eti haşlayıp ekmek pişirmem gerek. Vakit alır."

"Tabii," dedi Tom. "Bütün yolu bir seferde alacak değiliz ya! Biraz uzanıp eklemlerimizi dinlendireceğiz elbette."

Oklahoma City'den Bethany'ye yol on dört mildi.

Tom, "Güneş batmadan dursak daha iyi olur gerçekten," dedi. "Al da tepeye o çadırı kurmalı. Güneş öldürecek milleti yukarda yoksa."

Anne yeni baştan uyuklamaya başlamıştı. Başı birden kalkıverdi. "Yemeği pişirmeliyim," dedi. Sonra ekledi. "Tom, baban bana eyalet sınırından çıkma durumunu anlattı..."

Tom'dan cevap çıkması epey uzun sürdü. "Öyle mi?" Ne olmuş, Ana?"

"Şey... ben korkuyorum o işten. Kaçıyormuş gibi olacaksın. Belki yakalarlar seni."

Tom elini gözlerinin önünde tutuyor, gözlerini giderek alçalan güneşten korumaya çalışıyordu. "Sen kaygılanma," dedi. "Ben her şeyi düşündüm. Şartlı salıverilmiş çok fazla adam var. Çoğu da habire sınırı geçip durur. Batıda bir başka suçtan yakalanırsam, eh, o zaman resmim de, parmak izim de Washington'da hazır. Beni tutar, geri yollarlar. Ama suç falan işlemezsem ilişmezler bana."

"Ama ben bu işten korkuyorum. Bazen insan suçu işliyor da, farkında olmuyor. Kaliforniya'da kim bilir bizim hiç bilmediğimiz ne suçlar vardır yeni yeni. Belki bir şey yaparsın, kötü sayılmaz, ama Kaliforniya'da iyi de sayılmaz."

"Eh, şartlı tahliye olmasam da durum aynı zaten. Şimdi yakalanırsam cezam başkalarınınkinden fazla olur, o kadar. Sen vazgeç artık tasalanmaktan. Derdimiz zaten bize yeter. Bir de kaygılanacak yeni şeyler bulma."

"Elimde değil," dedi Anne. "O sınırı geçtiğin anda suç işlemiş oluyorsun."

"Sallisaw'da kalıp açlıktan ölmekten iyi yine. Artık gözümüzü dört açıp kendimize konaklayacak bir yer arasak fena olmayacak."

Bethany'nin bir başından girip öbür başından çıktılar. Yolun altından künklerin geçtiği bir yerde, yan taraftaki hendekte bir eski otomobil duruyordu. Yanıbaşına da bir çadır kurulmuştu. Çadırın kenarından uzanmış soba borusundan dumanlar tütmekteydi. Tom parmağıyla işaret etti. "Bakın, şurada birileri konaklamış, kamp kurmuş. Fena yer sayılmaz."

Yavaşladı, yolun kenarına doğru yanaşmaya başladı. Yanda duran arabanın kaputu açıktı. Orta yaşlı bir adam durmuş, motora bakıyordu. Başında ucuz hasır bir meksika şapkası, sırtında mavi bir gömlek, siyah benekli bir yelek vardı. Blucini kirden kazık gibi olmuş, pırıl pırıl parlıyordu. Yüzü ince, yanakları derin çizgilerle doluydu. Elmacık kemikleriyle çenesi bu yüzden dışarı fırlak gibi duruyordu. Başını kaldırıp Joad'ların kamyonuna baktı. Gözlerinde şaşkın, aynı zamanda da biraz öfkeli bir ifade belirdi.

Tom pencereden eğildi. "Burada gecelemek yasaya falan aykırı değil ya?"

Adam yalnızca kamyonu görmüştü. Bu sözler üzerine bakışları Tom'un yüzünde odaklandı. "Bilmem," dedi. "Biz durduk, çünkü daha ileri gidemedik."

"Su var mı burada?"

Adam çeyrek mil ilerideki benzin istasyonunun kulübesini gösterdi. "Orada su var. Birer kova veriyorlar."

Tom bir kararsızlık geçirdi. "Biz de yanınızda konaklayabilir miydik acaba?"

Zayıf adam iyice şaşırmıştı. "Burası bizim malımız değil ya," dedi. "Bu lanet olası daha fazla gitmedi diye durduk, yoksa..."

Tom direndi. "Ama siz önce durmuşsunuz, biz daha durmadık. Komşu ister misiniz, istemez misiniz, karar sizin. Bu hakkınız."

Konukseverliğe yöneltilen çağrı hemen etkisini gösterdi. Zayıf adamın yüzünde bir gülümseme belirdi. "Elbette, buyurun. Sapın yoldan. Sizi ağırlamak bizim için onurdur." Geriye seslendi. "Sairy, konuklarımız geldi. Bizimle kalacaklar. Çık da hoşgeldiniz de." Sonra, "Sairy hasta da," diye ekledi. Çadırın kapakları açıldı, yaşlıca bir kadın belirdi. Yüzü kuru bir yaprak gibi buruş buruş, gözleri o buruşuk yüzde alev alevdi. Kapkara gözler sanki bir korku kuyusunun dibinden bakıyordu. Ufak tefek bir kadındı. Ürperip duruyordu. Çadırın uçuşan kapağına tutunup kendini doğrulttu. Brandayı tutan o el, üzerine buruşuk deri geçmiş bir iskelet eliydi.

Konuştuğunda sesinde harikulade pesten bir titreşim duyuldu. Yumuşacık, ayarlı bir sesi vardı. Ama arada çınlayan, yüksek tonlar da duyuluyordu. "Hoşgeldiniz de onlara," dedi. "Buyur et, merhaba de..."

Tom yoldan saptı, kamyonunu tarlaya soktu, öteki arabanın yanına yaklaştırdı. Kamyonun üzerinden insanlar inmeye başladı. Ruthie ile Winfield hemen indiler. Uyuşan bacaklarının üzerine düştüklerinde iğneler batar gibi oldu, dizleri büküldü, bağrıştılar. Anne hemen işe koyuldu. Kamyonun arkasına bağlanmış üç galonluk kovayı çözüp aldı, haykırıp duran çocuklara yaklaştı. "Haydi, siz suya gidin bakalım... şuracıkta. Terbiyeli terbiyeli isteyin. Lütfen bir kova su alabilir miyiz, deyin. Sonra da, teşekkür ederiz, deyin. Yardımlaşarak taşıyın, hiç döküp ziyan etmeyin. Yolda yakılacak çalı çırpı görürseniz, onu da getirin." Çocuklar ilerideki istasyona doğru uzaklaştılar.

Çadırın yanında, utangaç bir hava sinmişti herkese. Sosyal iletişim daha başlamadan duraklamış gibiydi. Baba, "Siz Oklahomalı değilsiniz galiba," dedi.

Arabanın yakınında durmakta olan Al plakaya baktı. "Kansas," dedi.

Zayıf adam, "Galena'dan. Daha doğrusu oraya yakın bir yerden," diye açıkladı.

"Adım Wilson. Ivy Wilson."

"Bizim de Joad," dedi Baba. "Sallisaw'un hemen yakınından geliyoruz."

"Eh, sizi tanımaktan onur duyduk," dedi bu sefer Ivy Wilson. "Sairy, bunlar Joad'lar."

"Sizin Oklahomalı olmadığınızı anlamıştım. Bir garip konuşuyorsunuz... yoo, yanlış anlamayın. Biliyorsunuz ne demek istediğimi."

"Herkes kelimeleri başka türlü söyler," dedi Ivy. "Arkansaslılar başka, Oklahomalılar başka türlü. Massachusetts'den bir kadın gördük, o bambaşka söylüyordu. Ne dediğini bile zor anlıyorduk."

Noah'la John Amca, papazın da yardımıyla kamyonu boşaltmaya başladılar. Büyükbaba'ya yardım edip indirdiler, yere bastırdılar. O hemen oturdu, dosdoğru karşısına bakmaya koyuldu. "Hasta mısın, Dede?" diye sordu Noah.

"Hem de nasıl," dedi Büyükbaba zayıf bir sesle. "Geberecek kadar hastayım."

Sairy Wilson yavaşça, dikkatli adımlarla ona doğru yürüdü. "Çadırımıza gelmek ister miydiniz?" diye sordu. "Şilteye uzanıp biraz dinlenirdiniz."

Büyükbaba başını kaldırıp ona baktı. O yumuşak ses hoşuna gitmişti. "Haydi, gelin," dedi kadın. "Dinlenirsiniz biraz. Yardım edelim yürümenize."

Büyükbaba hiç beklenmedik bir zamanda birden ağlamaya başladı. Çenesi titriyor, dudakları büzülüyor, boğazından boğuk hıçkırıklar yükseliyordu. Anne hemen ona koştu, kollarını omuzlarına sardı, kucakladı. Ayağa kaldırdı. Sırtı gerilerek, kasları zorlanarak, onu yarı taşıyıp yarı yürüttü, çadıra soktu.

John Amca, "İyice hasta galiba," dedi. "Daha önce hiç böyle yapmamıştı. Ağladığını ömrümde görmedim." Kamyonun üzerine sıçradı, bir şilte yakaladı, aşağıya attı.

Anne çadırdan çıkıp Casy'ye doğru yürüdü. "Siz hastalarla çok bulunmuşsunuzdur," dedi. "Dede hasta. Bir göz atar mıydınız?"

Casy hemen çadıra yöneldi, içeriye girdi. Yere çift kişilik bir şilte konmuş, üzerine battaniyeler özenle serilmişti. Küçük bir sac soba, demir ayaklar üzerinde duruyor, içindeki ateş dengesiz bir alevle yanıyordu. Bir kova su, tahta bir sandık içinde çeşitli malzemeler, masa yerine kullanılan bir kutu... hepsi o kadardı. Batmakta olan güneşin ışıkları çadırın duvarlarından içeriye pembeye boyanarak giriyordu. Sairy Wilson yere diz çöktü. Şiltenin üzerinde Büyükbaba sırtüstü yatıyordu. Gözleri açık, tavana bakıyordu. Yanakları al al, soluması pek sık ve sesliydi.

Casy o sıska bileği parmakları arasında tuttu. "Kendini yorgun mu hissediyorsun, Dede?" diye sordu. Bakıp duran gözler sesin geldiği tarafa doğru kaydı ama Casy'yi bulamadı. Dudaklar konuşuyormuş gibi bir hareket yaptı, ses çıkmadı. Casy nabzı dinledikten sonra bileği bıraktı, elini Büyükbaba'nın alnına dayadı. İhtiyarın vücudunda bir mücadele başladı. Bacakları durmadan kıpırdıyor, elleri hiç yerinde durmuyordu. Ağzından hiçbir kelimeye benzemeyen bir yığın ses çıkmaktaydı. Diken gibi sakalların altında yüzü kıpkırmızıydı.

Sairy Wilson alçak sesle Casy'ye, "Nesi var, anladınız mı?" dedi.

Casy o buruş buruş surata, o alev alev gözlere baktı. "Ya siz?"

"Şey... galiba."

"Ne peki?" diye sordu Casy.

"Yanılmış olabilirim. Söylemek gelmiyor içimden."

Casy'nin bakışları yeniden kıpırdayıp duran kırmızı surata döndü. "Acaba sizce... bir... krize doğru mu gidiyor?"

"Bence öyle," dedi Sairy. "Daha önce de üç kere gördüm."

Dışarıdan gelen sesler, ötekilerin kampı kurmaya başladığını anlatıyordu. Odunlar kesilmekte, kap kacak tangırdamaktaydı. Anne çadırın kapısından baktı. "Nine içeriye gelmek istiyor. Bırakalım mı?"

Papaz, "Hayır dersek sızlanıp duracak," dedi.

"Durumu iyi mi dersiniz?"

Casy başını yavaşça iki yana salladı. Anne'nin bakışları şiltenin üzerindeki o kan oturmuş kırmızı surata bir an için döndü, sonra hemen kapıdan çekildi, dışarıdan sesi duyuldu. "Bir şeyi yok, Nine. Dinleniyor, o kadar."

Büyükanne ters ters konuştu. "Eh, ben kendi gözümle bir göreyim. Sahtekarın biridir. Hiç belli etmez insana." Çadırın kapısından telaşla girdi, şiltenin yanına dikilip aşağıya baktı. "Neyin var öyle senin?" diye sordu Büyükbaba'ya. Büyükbaba'nın gözleri ondan yana kaydı, dudakları kıpırdadı. "Numara yapıyor," dedi Büyükanne. "Sahtekarın biridir demiştim size. Bu sabah kaçıp saklanacak, sizinle gelmeyecekti. Daha sonra kalçası sancımaya başladı." Tiksintiyle, "Numara hepsi," dedi. "Daha önce de kimseyle konuşmadığı zamanları bilirim."

Casy yumuşak bir sesle, "Numara değil, Nine... hasta," dedi.

"Ya!" İhtiyara tekrar baktı. "Kötü mü yani?"

"Oldukça kötü, Nine."

Yaşlı kadın bir an kararsız kaldı, "Eh," dedi ondan sonra. "Ne diye dua etmiyorsun öyleyse? Papaz değil miydin sen?"

Casy'nin güçlü parmakları Büyükbaba'nın bileğine sarıldı. "Söyledim size, Nine. Ben papaz değilim artık."

"Yine de dua et," diye emretti yaşlı kadın. "Nasılsa hepsini ezbere biliyorsun."

"Edemem. Ne için dua edeceğimi de bilmiyorum, kime edeceğimi de."

Büyükanne'nin gözleri döndü dolaştı, sonunda Sairy üzerinde duraladı. "Dua edemezmiş," dedi. "Ruthie sıskacık bir kızken nasıl dua ederdi, anlattım mıydı size hiç? 'Yatıyorum ben şimdi uyumaya - Tanrı baksın ruhumu korumaya - kız koşup baktı dolap bomboştu - zavallı köpeğe bile yemek yoktu - Amin.' Bunu der, yatıp uyurdu." Çadırla güneşin arasından geçen birinin gölgesi, çadır bezinin üzerinden kaydı.

Büyükbaba boğuluyor gibiydi. Tüm kasları seğiriyordu. Birden güçlü bir yumruk yemiş gibi sarsıldı. Hareketsiz yattı, solu-

mayı kesti. Casy ihtiyarın yüzüne baktı, morarmaya başladığını gördü. Sairy, Casy'nin omzuna dokundu, fısıldadı. "Dili, dili, dili."

Casy başını salladı. "Nine'nin önüne geçin." Sımsıkı kasılmış çeneyi açtı, dili yakalamak üzere ihtiyarın boğazına uzandı. Yakalayıp kaldırdığı anda hışırtılı bir soluk duyuldu. Hıçkırık gibi içine çekti Büyükbaba ilk soluğunu. Casy yerden küçük bir değnek buldu, dili onunla bastırdı, düzensiz soluklar hışırtıyla girip çıkmayı sürdürdü.

Büyükanne tavuk gibi sağa sola sekip duruyordu. "Dua et!" diye buyurdu tekrar. "Dua etsene, sana söylüyorum, dua et!" Sairy onu tutmaya, zaptetmeye uğraşıyordu. "Dua et, Allah belanı versin!"

Casy bir an başını kaldırıp ona baktı. Soluk sesleri daha hışırtılı, daha düzensiz olmaya başlamıştı. "Cennetin Tanrısı Babamız! Adına şükran..."

"Şükür!" diye bağırdı Büyükanne.

"Sen ne istersen o olur... cennette de, dünyada da..."

"Amin."

Açık duran ağızdan iç çekişine benzer uzun, boğuk bir ses çıktı, sonra hava kurtuldu.

"Günlük ekmeğimizi bugün de ver, günahlarımızı af..." Soluma kesilmişti. Casy başını eğip Büyükbaba'nın gözlerine baktığında, o gözlerde net, derin, insanın içini gören bakışlar buldu. Her şeyin özünü biliyormuş gibi, huzurlu bakışlar.

"Tanrıya şükür!" dedi Büyükanne. "Devam edin."

Casy, "Amin," deyiverdi.

Büyükanne o zaman hareketsiz kalakaldı. Çadırın dışında da tüm sesler kesilmişti.. Otoyoldan bir arabanın geçmekte olduğu duyuldu. Casy hâlâ şiltenin yanında diz çökmüş durumdaydı. Dışardakiler dinliyordu. Sessizce duruyor, ölüm seslerine kulak kabartıyorlardı. Sairy, Büyükanne'yi kolundan tutup dışarıya çıkarırken Büyükanne gururla dimdik tutuyordu başını. Aile adına yürüyor, başını aile adına dik tutuyordu. Sairy onu yere konmuş bir şilteye doğru götürdü, oturttu. Büyükanne dosdoğru karşısına

bakıyordu. Gururla. Gösteri onundu şu anda. Sahnede o vardı. Çadır sessizdi. Sonunda Casy çadırın sallanıp duran kapısını eliyle açtı, dışarıya çıktı.

Baba alçak sesle, "Neydi?" diye sordu.

"Kalp krizi," dedi Casy. "Tertemiz, hızlı bir kalp krizi."

Hayat bir kere daha kıpırdamaya başladı. Güneş ufka değdi, dip tarafı hafif yassıldı. Otoyol üzerinde sıra sıra dev yük kamyonları belirdi, yaklaştı. Kırmızı kamyonlardı bunlar. Gürleyerek geçerken çevrelerinde depremler oluşturdular, dik duran egzozlarından mavi dumanlar püskürttüler. Her kamyonu bir kişi sürüyor, yedek sürücü içeride, yüklerin tepesinde, tavana yakın yerde uyuyordu. Hiç durmuyordu bu kamyonlar. Gece gündüz habire gidiyor, altlarında yerler titreyip sarsılıyordu.

Aile bir bütün oluverdi, baba yere çömeldi, John Amca onun yanında yerini aldı. Artık ailenin başı Baba'ydı. Anne onun arkasında duruyordu. Noah'la Tom ve Al da çömeldiler, papaz oturdu, sonra uzanıp dirseğine dayandı. Connie ve Rose of Sharon biraz uzakta yürüyorlardı. Ruthie ile Winfield su dolu kovayı aralarına almış taşırlarken havadaki değişimi hissettiler, yavaşlayıp kovayı yere bıraktılar, sessizce yaklaştılar, Anne'nin yanıbaşında durdular.

Büyükanne gururlu, soğuk, taş gibi oturuyordu. Grup toplanıncaya kadar, kimse ona bakmaz oluncaya kadar öyle oturmayı sürdürdü, sonra uzandı, kolunu yüzüne kapadı. Kızıl güneş battı, toprağın üzerine parıltılı bir alacakaranlık çöktü. Suratlar o ışıkta parlak, gözler göklerin ışığını yansıtırcasına ışıl ışıldı. Nerede bir ışık bulursa hemen kapıyordu o ışığı akşam.

Baba, "Bay Wilson'un çadırında oldu," dedi.

John Amca başını salladı. "Çadırını bize ödünç verdi."

"İyi yürekli insanlar," dedi Baba alçak sesle.

Wilson bozuk arabasının yanında duruyordu. Sairy de Büyükanne'nin yanına, oturmaya gitmişti ama ona dokunmamaya özen gösteriyordu.

Baba, "Bay Wilson!" diye seslendi. Adam yaklaştı, çömeldi, Sairy gelip onun yanında durdu. Baba, "Size minnet duyuyoruz," dedi.

"Yardımcı olmaktan gurur duyduk."

"Size borçluyuz," dedi Baba.

"Ölüm anında borç diye bir şey yoktur." Wilson'un bu sözünü Sairy de, "Asla yoktur," diye yankıladı.

Al, "Arabanızı ben tamir ederim," dedi. "Tom'la ikimiz ederiz." Ailenin borcunu ödeyebileceği için gurur duyuyordu Al.

Wilson, "Biraz yardım makbule geçer doğrusu," diye kabullendi bu ödemeyi.

Baba, "Ne yapılacağını düşünmemiz gerek," diye devam etti. "Yasalar var. Ölüm olaylarını haber vermek gerek. Verdiğin zaman da, ya cenaze masrafı diye kırk dolar alıyorlar ya da ölüyü fakir olarak kayda geçip kendileri üstleniyorlar."

John Amca onun sözünü kesti. "Bizim ailede hiç fakir olmadı."

Tom, "Belki onu da öğrenmemiz gerek artık," dedi. "Daha önce toprağımızdan da kovulmamıştık."

"Her işimizi dürüstçe yaptık," dedi Baba. "Kimse bizi suçlayamaz. Parasını veremeyeceğimiz hiçbir şeyi almadık, kimseden sadaka istemedik. Tom'un başı derde girdiğinde, başımızı yine de dik tutmayı bildik. Her erkek yapardı onun yaptığını."

"O halde ne yapacağız?" diye sordu John Amca.

"Yasaların dediğini yaparsak, elimizde topu topu yüz elli dolarımız var. Dede'yi gömmek için kırkını alırlarsa Kaliforniya'ya asla varamayız... ya da onu fakir diye gömecekler." Gruptaki erkekler tedirgin kıpırdandı, dizlerinin hemen önündeki, rengi giderek koyulaşan toprağı incelediler.

Baba alçak sesle, "Dede kendi babasını kendi eliyle gömmüştü," diye anlattı. "Bunu gurur duya duya yaptı. Mezarı kürek kürek kazdı, biçim verdi ona. O zamanlar bir babanın, oğlu tarafından gömülmeye, oğulun da babasını gömmeye hakkı vardı."

"Yasa şimdi öyle demiyor," dedi John Amca.

"Bazen yasaya uyulamaz. Yani vicdanlı biri uyamaz. Çoğu zaman böyledir bu. Floyd kaçak gezerken yasa bize onu ihbar etmemizi emrediyordu... ama kimse etmedi. İnsan bazen yasanın çevresinden dolaşmak zorunda kalır. Ben size, babamı gömmeye hakkım var diyorum. Var mı itiraz eden?"

Papaz dirseğinin üzerinde yükseldi. "Yasa habire değişir, ama zorunluklar sürer gider," dedi. "İnsanın zorunlu olduğu şeyi yapmaya hakkı vardır."

Baba, John Amca'ya döndü. "Bu senin de hakkın, John. Senin bir itirazın var mı?"

"İtiraz değil," dedi John Amca. "Ama bu iş Dede'yi gece karanlığında saklamak gibi bir şey. Oysa o hep ateş saçarak ortaya fırlamayı seven bir tipti."

Baba utanan bir sesle, "Bizler Dede'nin yaptığını yapamayız," dedi. "Paralar suyunu çekmeden Kaliforniya'ya varmak zorundayız."

Tom söze karıştı. "Bazen işçiler bir şey için kazı yaparken bir ceset buluyorlar, cinayet sanıp patırtı koparıyorlar. Hükümetin ölüye duyduğu ilgi, diri insana duyduğundan fazla nedense. Kimdi, nasıl öldü diye arar dururlar artık. Bence bir not yazalım, şişeye koyup Dede'nin yanına gömelim. Kim olduğunu, nasıl öldüğünü, neden oraya gömüldüğünü anlatalım."

Baba onaylarcasına başını salladı. "Bu güzel," dedi. "Güzel bir yazıyla yazalım. Hem kendini yalnız hissetmez ismi de yanında olursa. Yerin altında yapayalnız, rastgele biri gibi kalmaz. Başka bir şey söyleyecek var mı?" Çemberi oluşturanlar sessizdi.

Baba başını çevirdi, Anne'ye baktı. "Sen hazırlar mısın onu?"

"Ben hazırlarım," dedi Anne. "Ama yemeği kim yapar?"

Sairy Wilson, "Ben yaparım," diye atıldı. "Siz işinize bakın. Şu büyük kızınızla ikimiz hazırlarız."

"Size nasıl teşekkür edeceğiz!" dedi Anne. "Noah, sen şu küplere git, biraz güzel domuz eti çıkar. Tuz henüz içine pek işlememiştir ama sanırım yemesi yine de güzel olur."

"Bizde de yarım torba patates var," dedi Sairy.

Anne hemen, "Bana iki tane yarım dolarlık verin," dedi. Baba elini cebine attı, bozuk paraları bulup ona uzattı. Anne leğeni buldu, içini suyla doldurdu, sonra çadıra girdi. İçerisi pek karanlıktı. Sairy girdi, bir mum yaktı, kutulardan birinin tepesine dikti, tekrar çıktı. Anne kısacık bir süre, ölü ihtiyara baktı, içinden bir acıma yükselirken önlüğünden bir parça yırttı, çenesini bağladı. Bacaklarını ve kollarını doğrulttu, ellerini göğsü üzerinde kavuşturdu. Gözlerini kapattı, her bir göz kapağı üzerine madeni paralardan birini koydu. Gömleğini ilikledi, yüzünü iyice silip temizledi.

Sairy başını uzattı, "Yardım edebilir miyim?" diye sordu.

Anne başını yavaşça kaldırdı. "İçeriye gel," dedi. "Seninle konuşmak istiyorum."

Sairy, "Büyük kızın çok iyi," dedi. "Patatesleri soyuyor. Ne yardım istersin?"

"Dede'yi yıkayacaktım ama giydirecek başka elbisesi yok," dedi Anne. "Ayrıca tabii sizin yorgan da mahvoldu. Ölü kokusu çıkmak bilmez yorgandan. Anamın öldüğü şilteye bir köpek hırlar dururdu, hatırlarım. Hem de iki yıl sonra. Onu sizin yorgana saralım diyorum. Telafi ederiz bunu. Size verecek bir yorganımız var."

Sairy, "Öyle konuşma," dedi. "Yardımcı olmaktan gurur duyduk. Çoktandır kendimi bu kadar... güvende hissetmemiştim. İnsanlar yardım etmeye de ihtiyaç duyar."

Anne başını salladı. "Öyledir," dedi. Diken sakallı, çenesi bağlı surata uzun uzun baktı. Gümüş gözler mum ışığında pırıl pırıldı. "Canlı gibi gözükmeyecek. Sarılmış olacak."

"Yaşlı kadın iyi dayandı."

"Kendi de o kadar ihtiyar ki," dedi Anne. "Belki de olup biteni doğru dürüst anlayamamıştır. Hem bizler kendimizi tutabilmekten gurur duyarız hep. Babamın bir sözü vardı. Yıkılmasına herkes yıkılır, derdi. Ama erkek olan dayanır. Biz hep kendimizi tutmaya çalışırız." Yorganı Büyükbaba'nın bacaklarına ve omuzlarına özenle sardı. Üst köşeyi kıvırıp yüzünün üzerine örttü. Sairy ona beş altı tane iri çengelli iğne uzattı, Anne yorganı çengellilerle sımsıkı tutturdu. Sonunda doğruldu. "Cenaze fena olmaya-

cak," dedi. "Duasını edecek papazımız var, tüm ailesi yanında." Durduğu yerde hafif sallanır gibi oldu, Sairy yaklaşıp onu tuttu. "Uykusuzluk..." dedi Anne utanan bir sesle. "Yoo, bir şeyim yok. Yol hazırlıklarıyla çok uğraştık da..."

"Gel, açık havaya çık," dedi Sairy.

"Evet, burada işim bitti." Sairy mumu üfleyip söndürdü, birlikte çıktılar.

Hendeğin dibinde pırıl pırıl bir ateş yanıyordu. Tom da sırıklar ve tellerle destek yapmış, iki çaydanlığı ateşin üzerine asmıştı. Fokur fokur kaynıyordu ikisi de. Kapakları oynuyor, aradan buharlar püskürüyordu. Rose of Sharon ateşin sıcağının pek fazla gelemeyeceği bir yere diz çökmüş, uzun saplı bir kaşığı elinde tutuyordu. Anne'nin çadırdan çıktığını görünce ayağa kalkıp ona yürüdü.

"Ana," dedi. "Sana sormam gerek."

"Yine mi korktun?" dedi annesi. "İnsan dokuz ayını da hiç dertsiz geçiremez ki!"

"Ama acaba... bebeğe bir zarar verir mi?"

"Eski bir atasözü vardır. Üzüntü üstüne doğan çocuk, mutlu çocuk olur derler. Öyle değil mi, Bayan Wilson?"

"Ben de öyle duymuştum," dedi Sairy. "Ötekini de duydum. Şenlikli doğan çocuk gamlı olur da derler."

"İçim fık fık ediyor," dedi Rose of Sharon.

Anne, "Eh, hiçbirimiz de sevinçten oynayacak halde değiliz," diye karşılık verdi. "Sen gözünü o çaydanlıklardan ayırma, yeter."

Ateşin aydınlattığı çemberin kenarında erkekler toplanmıştı. Alet olarak bir kazınayla bir kürekleri vardı. Baba yere çizgi çizdi. İşaretlediği dikdörtgenin boyu iki buçuk, eni bir metre vardı. Çalışmayı nöbetleşe sürdürdüler. Baba toprağı kazmayla kazıyor, John Amca kürekle dışarı atıyordu. Sonra ikinci ekip devralıyor, Al kazıyor, Tom kürekliyordu. Üçüncü ekibin kazmacısı Noah, kürekçisi Connie'ydi. Çukur giderek derinleşmekteydi. Hız hiç tavsamadığı için, gecikme olmuyordu. Kürek kürek topraklar, birbirinin peşi sıra fırlayıp uçuyordu çukurdan dışarı. Tom dik-

dörtgen çukurun kendi omuz hizasına vardığını görünce, "Derinliği ne kadar olacak, Baba?" diye seslendi.

"İyice derin. Yarım metre daha. Sen çık artık, Tom. O kâğıdı yazıp hazırla."

Tom kendini çukurdan yukarı çekti, yerine Noah indi. Tom, Anne'ye yöneldi. Anne ateşi körüklemekle meşguldü. "Kâğıdımız, kalemimiz var mı, Ana?"

Anne başını ağır ağır iki yana salladı. "Yo, onu almadık işte." Sairy'ye doğru baktı. Minik kadın hemen çadıra yöneldi, elinde bir kutsal kitap ve güdük bir kalemle döndü. "Alın," dedi. "En başta bomboş bir sayfa var. Ona yazın, sonra yırtın." Kitapla kalemi Tom'a uzattı.

Tom ateş ışığına oturdu, önce gözlerini kısıp düşündü, sonunda yavaş yavaş, dikkatle yazmaya başladı. Büyük harf yazıyordu. "Burada iyice ihtiyarladıktan sonra bir kalp krizinden ölen William James Joad yatmaktadır. Onu ailesi gömdü, çünkü cenazeciye verecek paraları yoktu. Bir kriz geldi, götürdü onu." Durdu. "Anne, şunu bir dinle," dedi, sonra yazdıklarını ona yavaş yavaş okudu.

"Valla, kulağa fena gelmiyor," dedi Anne. "Kutsal kitaptan bir cümle eklesene. İnançlı olur. Aç o kitabı, bir söz bul."

"Kısa olmak zorunda," dedi Tom. "Fazla yerim kalmadı sayfada."

Sairy, "Tanrı günahlarını affetsin desen nasıl olur?" diye önerdi.

"Olmaz," dedi Tom. "Asılmış gibi oluyor. Ben bir şey bulur yazarım." Sayfaları çevirdi, dudaklarını kıpırdatarak, içinden mırıldanarak okudu. "İşte bu olur, hem de kısa," dedi. "Lot onlara dedi ki, Ah, olmaz, Tanrım!"

"Hiçbir anlamı yok," dedi Anne. "Bari anlamı olaydı."

Sairy, "Mezmurlar bölümüne bakın," dedi. "Biraz daha ilerde. Orada hep bulunur böyle şeyler."

Tom sayfaları taradı, satırlara baktı. "İşte bu tamam," dedi. "Bu çok güzel. İçi buram buram dinle dolu. 'Kusuru affolan, günahı bağışlanan, kutsanmıştır.' Nasıl bu?"

"Çok güzel," dedi Anne. "Onu yaz."

Tom dikkatle yazdı. Anne bir meyve kavanozunu çalkalayıp kuruladı, kapağını üzerine sımsıkı kapattı. "Belki papaz yazsa daha iyi olurdu," dedi Tom.

Anne, "Yo, papaz akraba değil," diye karşı geldi. Kavanozu oğlunun elinden aldı, karanlık çadıra girdi. Yorganın çengelli iğnelerinden birkaçını açıp kavanozu o soğuk ellerin altına sıkıştırdı, sonra yorganı tekrar sımsıkı iğneledi. Çıkıp ateşin başına döndü.

Erkekler mezardan dönüp geldiler. Yüzleri terden pırıl pırıldı. "Tamam," dedi Baba. Yanında John, Noah ve Al ile çadıra girdi, hep birlikte upuzun, iğneli dengi taşıyarak çıktılar. Mezarın başına vardılar. Baba çukura atladı, uzatılan yorganı kollarına aldı, yavaşça yere koydu. John Amca elini uzattı, Baba'nın çukurdan çıkmasına yardım etti. Baba, "Ya Nine?" diye sordu.

Anne, "Bir bakayım," dedi. Şiltenin başına yürüdü, durup ihtiyar kadına bir an baktı. Tekrar mezara döndüğünde, "Uyuyor," dedi. "Belki ilerde beni suçlar ama, onu uyandırmak niyetinde değilim. Yorgun zaten."

Baba, "Papaz nerede?" diye sordu bu sefer. "Bir dua gerek bize."

Tom, "Yoldan aşağı gidiyordu, gördüm," dedi. "Artık dua etmekten hoşlanmıyor."

"Hoşlanmıyor mu?"

"Hayır. Artık papaz değil. Hem papaz olmayıp, hem papazmış gibi yapmayı insanları kandırmak sayıyor, doğru olmaz, diyor. Herhalde kimse kendisinden dua istemesin diye gitmiştir."

Casy tam o sırada sessizce yaklaşmıştı. Tom'un söylediklerini duydu. "Kaçmış değilim," dedi. "Size yardım ederim. Ama kandırınam sizi."

Baba, "Birkaç kelime söyleseniz olmaz mı?" dedi ona. "Ailemizde kimse duadan yoksun gömülmemişti."

"Söylerim," dedi papaz.

Connie, isteksiz adımlarla yürüyen Rose of Sharon'u mezarın başına getirdi. "Gelmek zorundasın," diyordu ona bir yandan. "Gelmemek ayıp olur. Zaten kısa sürecek."

Ateşin ışığı toplananları aydınlattı, yüzlerini, gözlerini, koyu renk giysilerini ortaya serdi. Şapkaların hepsi çıkmıştı başlardan. Işık dans ediyor, sekiyor, titriyordu insanların üzerinde.

Casy, "Kısa bir dua olacak," dedi. Başını eğdi, ötekiler de onun gibi yaptılar. Casy ciddi bir sesle, "Bu yaşlı adam ömrünü tüketti ve öldü gitti," diye başladı. "İyi miydi, kötü müydü, bilmiyorum ama bunun zaten fazla önemi yok. Sağdı... önemli olan o. Şimdi ise ölü... onun da önemi yok. Bir keresinde bir şiir duymuştum birinden. Tüm yaşayan şeyler kutsaldır, diyordu. Düşündüm. Düşününce sözlerin altında daha derin anlamlar buluyor insan. Ben ölmüş bir ihtiyar için dua etmek istemem. Onun işi zor değil. Ona düşen şeyler var, yapmanın da bir tek yolu var. Oysa biz... bize düşen şeyler de var ama, onları yapmanın bin türlü yolu var. Hangisini seçeceğimizi bilemiyoruz. Dua edecek olsam, nereye yöneleceğini bilmeyen insanlar için ederdim. Dede'ye gelince, onun işi yolunda. Şimdi üstünü örtün de başlasın işine." Başını kaldırdı.

Baba, "Amin," dedi, ötekiler de "Amin" diye mırıldandılar. Baba küreği aldı, yan yan toprakla doldurdu, kara çukurun içine yavaşça saçtı, sonra John Amca'ya verdi. O da bir kürek toprak attı. Kürek elden elde dolaştı, her erkek sırayla toprak attı. Hepsi görevlerini yapınca Baba kenara yığılmış toprak kümesine girişti, çukuru hızlı hızlı doldurdu. Kadınlar geri çekildiler, ateşin başına akşam yemeği hazırlamaya gittiler. Ruthie'yle Winfield çok etkilenmişti.

Ruthie ciddi bir sesle, "Dedem onun altında," dedi. Winfield ona dehşet dolu gözlerle baktı, sonra koşarak ateşe doğru kaçtı, yere oturdu, tek başına hıçkırmaya başladı.

Baba çukuru yarıya kadar doldurunca soluk soluğa duraladı, gerisini John Amca bitirdi. Tam John toprak yığınının üstünü biçimlendirirken Tom onu durdurdu. "Bakın, ardımızda bir mezar bırakırsak hemen açarlar," dedi. "Onu saklamamız gerek. Üstünü dümdüz edin, kuru ot serpelim. Öyle yapmak zorundayız."

Baba, "Bunu düşünmemiştim," dedi. "Ama mezarı tümseksiz bırakmak doğru gibi gelmiyor insana."

"Çaresi yok," dedi Tom. "Yoksa hemen açarlar, yasayı çiğnedik diye de canımıza okurlar."

"Hımm," dedi Baba. "Onu unutmuştum." Küreği John'un elinden aldı, mezarın üstünü düzledi. "Kış gelince çöküntü yapar yumuşak kısım."

Tom, "Çaresi yok," dedi tekrar. "Biz çok uzaklarda oluruz o zaman. Siz sıkı bastırın, üstünü bir şeylerle örtelim."

Domuz etiyle patatesler hazır olunca aile çevrelenip yere oturdu, yemeğini yedi. Hepsi sessizdi. Ateşe bakıyorlardı. Wilson etin bir parçasını dişleriyle kopardı, memnun memnun içini çekti. "Domuz yemek güzel şey," dedi.

Baba, "İki genç domuzumuz vardı, bari yiyelim diye karar verdik," diye anlattı. "Satsak para etmez. Yolculuğa alışırsak, Anne ekmekleri pişirmeye başlarsa, enikonu hoş olacak, hem memleketi gezmiş, görmüş oluruz, hem küplerimizde domuzumuz da hazır olur. Sizler ne zamandan beri yoldasınız?"

Wilson diliyle dişlerini temizleyip yutkundu. "Biz pek şanslı çıkmadık," dedi. "Evden ayrılalı üç hafta oldu."

"Vay canına! Biz on günde falan Kaliforniya'ya varırız diyorduk."

Al söze karıştı. "Valla bilemiyorum, Baba. Bunca yükü taşıyarak belki de hiç varamayız oraya. Hele arada aşacak dağlar varsa."

Ateşin çevresine bir sessizlik çöktü. Hepsinin başı eğikti. Ateş saçlarında, alınlarında parıldıyordu. Işığın oluşturduğu aydınlık kubbenin yukarısında yıldızlar zayıf zayıf parlıyor, günün sıcağı yavaş yavaş yok oluyordu. Ateşe uzak yerde duran şiltenin üzerinde Büyükanne, yavru bir köpek gibi hafif hafif sızlandı. Bütün başlar ona doğru döndü.

Anne, "Rozaşarn, haydi cici kızım, git ninenle yat biraz," dedi. "Birine ihtiyacı var şu anda. Anlamaya başladı yavaş yavaş."

Rose of Sharon ayağa kalktı, şilteye doğru yürüdü, ihtiyar kadının yanına yattı, mırıltılı konuşmaları ateşin başında hissedildi. Fısıldaşıyorlardı Rose of Sharon'la Büyükanne o şiltenin üzerinde.

Noah, "İşin garibi, Dede'yi kaybetmek beni pek değiştirmedi," dedi. "Eskiden kendimi ne kadar üzgün hissediyorsam yine o kadar üzgün hissediyorum."

"Aynı şey," dedi Casy. "Dede ile eviniz... aynı şeydi ikisi."

Al, "Yazık ama," diye atıldı. "Ne yapacağını anlatıp duruyordu. Üzümleri nasıl kafasına sıkacağını, suyunu nasıl sakalından akıtacağını falan."

"Şaka yapıyordu hep," dedi Casy. "Bence biliyordu. Dede aslında bu gece ölmedi. Onu oradan ayırdığınız anda öldü."

"Bundan emin misin?" diye bağırdı Baba.

Casy, "Yo, soluk alıp veriyordu tabii," diye anlatmaya çalıştı. "Ama ölü sayılırdı. O yer onun kendisiydi. Biliyordu da öyle olduğunu."

John Amca, "Ölmekte olduğunu anlamış mıydın sen onun?" diye sordu.

"Evet," dedi Casy. "Biliyordum."

John ona baktı, gözlerini bir korku bürüdü. "Kimseye de söylemedin, ha?"

"Neye yarar ki?" diye sordu Casy.

"Belki bir şey yapardık."

"Ne?"

"Bilmiyorum ama..."

"Hayır," dedi Casy. "Hiçbir şey yapamazdınız. Sizin yolunuz kararlaştırılmıştı. O planda Dede'nin hiçbir yeri yoktu. Acı çekmedi bari. Bu sabah çektiği kadarla kaldı. Toprağından ayrılmıyor işte. Kalıyor orada. Ayrılamazdı."

John Amca derin derin içini çekti.

Wilson, "Biz de ağabeyim Will'i bırakmak zorunda kaldık," dedi. Başlar bu sefer ona döndü. "Çiftliklerimiz yan yanaydı. O benden biraz büyük. İkimiz de ömrümüzde araba sürmemiştik. Kalktık, her şeyimizi sattık. Will gitti, arabayı aldı, yanına bir çocuk verdiler, nasıl kullanılacağını öğretir dediler. Yola çıkmamızdan bir gün önce, öğleden sonra, Will'le Minnie teyze biraz

direksiyon çalışmaya çıktılar. Yolda Will'in karşısına keskin bir viraj çıkınca 'Ho!' diye bağırıp direksiyonu kırmış, bir çiti yarıp girivermiş. Bir daha, 'Ho! Kahrolası hurda!' diye bağırmış, gaza yüklenmiş, hendekte tepetaklak olmuş. Hepsi bu. Artık satacağımız bir şey de kalmadı, arabadan da olduk. Ama onun suçuydu hepsi, lanet olsun, tövbe tövbe. Öyle kızdı ki, gelmedi bizimle. Sövüp saymaktan başka bir şey yapmıyordu."

"Ne yapacak şimdi?"

"Bilmem. Karar veremeyecek kadar öfkeliydi. Biz de bekleyemezdik. Seksen beş dolarımız vardı. Bekleyip onun da bitmesini seyredemezdik. Hoş yine de yiyip bitirdik ya! Daha yüz mil gitmeden arka dişliden bir diş kırıldı. Yaptırması otuz dolar tuttu. Sonra lastik gerekti, derken bir buji çatladı, sonra da Sairy hastalandı. On günlüğüne durmak zorunda kaldık. Az önce lanet olası araba bir daha bozuldu. Para da suyunu çekiyor. Kaliforniya'ya ne zaman varırız, bilemiyorum. Keşke araba tamirinden anlasaydım. Ama zırnık fikrim yok."

Al kendine önem vere vere, "Nesi var?" diye sordu.

"Yürümüyor işte. Marş basıyor, sonra pırt edip susuyor. Bir dakika sonra yine marş alıyor, daha sen yürütemeden yine pısıyor."

"Bir dakika çalışıp sonra mı susuyor?"

"Öyle. Ne kadar gaz verirsem vereyim çalıştıramıyorum. Giderek daha beter oldu, şimdi hiç kıpırdamıyor artık."

Al pek gururlu, pek olgundu. "Sanırım benzin borunuz tıkanmış," dedi. "Açarım onu ben."

Baba da gurur duydu birden. "Arabadan iyi anlar," dedi.

"Yardımınız gerçekten çok makbule geçer. İnsan bir şeyi tamir edemedi mi kendini... nasıl diyeyim... çocuk gibi hissediyor. Kaliforniya'ya vardığımızda kendime iyi bir araba almaya niyetleniyorum. O bozulmaz belki."

Baba, "Varınca," dedi. "Mesele varmak zaten."

"Ama değer," dedi Wilson. "Ben el ilanlarında gördüm. Meyve toplamak için öyle çok insana ihtiyaç varmış ki! Ücretler de yüksek hem. Bir düşünsenize, ne güzel olur. Ağaçların gölgesinde

çalışmak, meyve koparmak, arada sırada bir lokma ısırmak. Hiç aldırmazlar senin ne kadar yediğine. Onlarda öyle çok var ki! Bir de yanında dolgun ücret... insan belki kendine bir karış toprak alır, fazla para kazanmak için de dışarıya, işe gider. Yahu, birkaç yılda insanın kendi meyveliği bile olur belki de!"

Baba, "O el ilanlarını biz de gördük," dedi. "Bir tanesi, nah, şurada." Cüzdanını çıkardı, içinden katlanmış turuncu bir kâğıt aldı. Üzerinde siyah harflerle, "Kaliforniya'da bezelye toplayacak işçi aranıyor," denmekteydi. "Ücretler dolgun. 800 kişiye ihtiyaç var."

Wilson ilana garip garip baktı. "Benim de gördüğüm aynısıydı," dedi. "Tıpkı bu. Yoksa sekiz yüz kişinin hepsini bulmuşlar mıdır dersin şimdiden?"

Baba cevap verdi. "Bu Kaliforniya'nın yalnızca küçük bir bölümü. En büyük eyaletimiz orası bizim. Sekiz yüzün hepsini bulmuş bile olsalar, daha başka yerler vardır. Hem zaten meyve toplamak benim bezelyeden çok hoşuma gider. Dediğin gibi... ağaçların gölgesinde, meyveler arasında... çocuklar bile yapabilir!"

Al birden ayağa kalktı, Wilson'ların arabasına doğru yürüdü, bir baktı, sonra dönüp tekrar oturdu.

"Bu gece yapamazsın," dedi Wilson ona.

"Biliyorum. Sabaha bakarım."

Tom kardeşini pek bir dikkatle izlemişti. "Ben de aynı şeyi düşünüyordum," dedi.

Noah, "Neden söz ediyorsunuz siz ikiniz?" diye sordu.

Tom da, Al da sustular. Her biri, öteki konuşsun diye bekliyordu. Sonunda Al, "Sen anlat onlara," dedi.

"Şey, belki iyi bir fikir değildir. Hem belki Al'ın düşündüğü de aynı şey olmayabilir ama... dediğim şu. Biz aşırı yüklüyüz, Bay ve Bayan Wilson ise boş. Bizim kalabalıktan bazıları onların arabasına binse, hafif yüklerinin birazını da biz kamyona alsak, o zaman makas falan kırmayız, tepelere de tırmanabiliriz. Ben de, Al da arabadan anlıyoruz. O arabayı sürekli yürür durumda tutabiliriz. Yolda birbirimizden ayrılmayız, herkes için de iyi olur."

Wilson ayağa fırladı. "Ah, elbette. Gurur duyarız. Tabii duyarız. Duydun mu, Sairy?"

"Güzel bir şey," dedi Sairy. "Size yük olmaz mıyız, çocuklar?"

"Yok canım," dedi Baba. "Hiç yük olur mu? Bize yardım etmiş olursunuz."

Wilson tedirgin tedirgin yerine oturdu. "Valla bilmem ki," dedi.

"Ne oldu? İstemiyor musun?"

"Şey, bakın... bende otuz dolar kadar para kaldı, kimseye yük olmak da istemem."

"Yük olmayacaksınız," dedi Anne. "Herkes birbirine yardım etmiş olacak ve hep birlikte Kaliforniya'ya varacağız. Sairy Wilson, Dede için yardım etti..." Birden sustu. Aradaki ilişki herkesin görebileceği kadar açıktı.

Al bağırdı. "O arabaya altı kişi rahat sığar. Diyelim ki ben kullanırım, Rozaşarn. Connie, bir de Nine gelebilir. İri ve hafif yükleri indirir, kamyona yükleriz. Ara sıra da yer değişiriz." Yüksek sesle konuşuyordu. Sırtından büyük yükler kalkıvermişti bir anda.

Hepsi utangaç utangaç gülümseyip başlarını eğdiler, yere baktılar. Baba tozlu toprakları parmağıyla yokladı, konuştu. "Ana daha çok çevresinde portakal ağaçları olan beyaz evleri tercih ediyor. Bir takvim görmüş. Üstünde kocaman bir resim varmış öyle."

Sairy, "Ben tekrar hastalanırsam siz yola devam edin, oraya varın," dedi. "Ayakbağı olmak istemeyiz."

Anne, Sairy'ye dikkatli gözlerle baktı. O sancı yüklü gözleri, ızdıraplar yansıtan, acıyla büzülmüş suratı sanki ilk defa görüyordu. "Sonuna kadar götüreceğiz sizi," dedi. "Kendin de söyledin, uzatılan yardımı yere atamazsın."

Sairy ateşin ışığında kendi buruşuk ellerini inceledi. "Bu gece biraz da olsa uyumamız gerek," dedi, ayağa kalktı.

"Dede öleli sanki bir yıl oldu," dedi Anne.

Her iki aile tembel tembel uykuya yöneldiler. Esniyor, bu lüksün tadını çıkarıyorlardı. Anne çinko tabakları biraz çalkaladı,

yağlarını bir un çuvalının parçasıyla çözmeye çalıştı. Ateş söndü, yıldızlar alçaldı. Artık yoldan pek az otomobil geçiyordu. Ama yük kamyonları hâlâ ikide bir deprem yaratmayı sürdürmekteydi. Yıldız ışığında hendekteki arabalar göze pek çarpmıyordu. Yolun ilerisindeki benzin istasyonunda bağlı duran köpek havladı. Aileler sessiz, uyuyorlardı. Tarla farelerinin cesareti iyice artmış, şiltelerin arasında cirit atmaktaydılar. Bir tek Sairy Wilson uyanıktı. Gökyüzüne bakıyor, vücudunu duyduğu ağrıya karşı çelikleştirmeye çalışıyordu.

14

Batı diyarı başlayan değişimden huzursuz. Batı eyaletleri, fırtına öncesinde atlar kadar sinirli. Büyük arazi sahipleri değişikliği seziyor, tedirginleşiyor, ama nasıl bir değişiklik olacağını hiç anlamıyorlar. Büyük mülk sahipleri önlerine ne çıkarsa ona yükleniyor. Hükümet yetkilerinin genişletilmesine, işçi dayanışmasının güçlenmesine, yeni vergilere, yeni planlara... Ama bilmedikleri bir şey var. Bunların hiçbiri sebep değil, hepsi sonuç. Sebep değil sonuç. Sebep değil sonuç. Sebepler çok derinde ve çok basit. Sebepler midedeki açlığın bir milyonla çarpımı. Büyüme sancıları çeken kaslarda ve zihinlerde çalışma isteği, yaratma isteği... ve bunların da bir milyonla çarpımı. Kasların çalışmak, zihinlerin yaratmak için sancı duyması zaten insanoğlunun kesin işlevlerinin en sonuncusu. İnsan demek bu demek. Bir duvar yapmak, bir ev, bir baraj kurmak, ona *İnsan*'dan bir şey katmak, o duvardan, evden, barajdan da *İnsan*'a bir şey almak. Ağırlık kaldıra kaldıra sert kaslar edinmek, düşüne düşüne net çizgi ve şekiller bulmak. Çünkü insanın bu evrendeki organik olsun, inorganik olsun, başka hiçbir şeye benzememesinin nedeni, yaptığı işin ötesinde gelişmesidir. Kavradığı şeyleri basamak olarak kullanıp yükselir, yapıtlarının çok ilerisine varır. Şunu söyleyebilirsiniz insan için: Kuramlar değişip yıkıldığı zaman, düşünce okulları, felsefe ve inançlar, kimi milliyetçi, kimi dinsel, kimi ekonomik konudaki dar ve karanlık düşünce yolları önce gelişip sonra parçalandığı zaman, insan ileri doğru uzanır, sendeler, acı duyar, bazen de hatalar yapar. Adımını attıktan sonra bazen gerisin geri kayabilir ama, en fazla yarım adım geriye kayar, asla bir adım kaymaz. Kesinlikle inanabilirsiniz buna. Kapkara uçaklardan

pazar yerine bombalar yağarken de, tutuklular domuz gibi üst üste tıkıştırılırken de, ezilen gövdeler pis pis akıp toza toprağa karışırken de emin olabilirsiniz bundan. Şu yüzden emin olabilirsiniz: Eğer ileriye o adım atılmamış olsaydı, o sendelemenin acısı insanın içinde hâlâ canlı olmasaydı, bombalar düşmez, gırtlaklar kesilmezdi. Siz asıl bombalayanlar sağ olduğu halde bombalamanın kesileceği andan korkun. Çünkü her bomba, ruhun henüz ölmediğinin kanıtıdır. Mülk sahipleri sağken grevler durmuşsa... ondan korkun işte. Çünkü ezilip bastırılan her grev, bir adım atıldığının işaretidir. Şundan emin olabilirsiniz... korkulacak zaman, *İnsan*'ın bir ülkü uğruna acı çekmeyi ve ölmeyi reddettiği zamandır. Çünkü bu bir tek nitelik *İnsan*'ın temelidir. Bu bir tek nitelik, evrende benzeri olmayan *İnsan*'ın ta kendisidir.

Batı eyaletleri değişikliğin başlamasından ötürü huzursuzdu. Teksas ve Oklahoma, Kansas ve Arkansas, New Mexico, Arizona, Kaliforniya. Bir tek aileydi toprağından ayrılan. Baba bankadan borç almıştı. Şimdi de banka toprağı istiyordu. Arazi şirketi... bu da bankaların toprak sahibi oldukları zaman kullandığı addı... traktör istiyordu, aileleri istemiyordu toprağında. Kötü şey miydi traktör? Toprağı upuzun çizgiler halinde sürüp altüst eden güç, kötü şey midir? O traktör bizim olsaydı iyi sayılırdı... benim değil, bizim olsaydı. Sevebilirdik o traktörü o zaman. Bu toprağı da bizimken sevdiğimiz gibi. Ama bu traktör iki şey yapıyor. Hem toprağı altüst ediyor, hem de bizi topraktan atıyor. Bu traktörün tanktan farkı pek az. Her ikisi de insanları sürüyor, korkutuyor, incitiyor. Bunu iyice düşünmemiz gerek.

Topraktan atılan bir tek adam, bir tek aile. Batıya giden otoyolda ilerleyen şu paslı, gıcırtılı araba. Ben toprağımı kaybettim. Bir tek traktör gelip aldı benden toprağımı. Yalnızım, şaşkınım. Gece olunca o bir tek aile hendekte konaklıyor, derken yanına bir aile daha gelip duruyor, çadırlar ortaya çıkıyor. İki erkek yan yana çömeliyorlar, kadınlarla çocuklar da dinliyorlar. Ey değişiklikten nefret eden, devrimden korkanlar, işte düğüm noktası burasıdır. Eğer o çömelen iki adamı birbirinden uzak tutabilirse-

niz mesele kalmaz. Onların birbirinden nefret etmesini, korkmasını, kuşku duymasını sağlayabiliyor musunuz? Sizin ürktüğünüz şeyin çekirdeği budur işte. Döllenmiş hücredir, zigottur bu. Çünkü artık, "Toprağımı kaybettim," sözü değişmektedir. Bir hücre bölünmekte, o bölünmeden de sizin korktuğunuz şey doğmaktadır: "Toprağımızı kaybettik." Tehlike buradadır. Çünkü bir arada bulunan iki adam asla tek başına bulunan adam kadar yalnız ve şaşkın olmaz. Derken bu ilk "biz" sözünden, daha bile tehlikeli bir başka şey doğar: "Bende biraz yiyecek var"a karşı, "Bende hiç yok." Eğer bunun sonucu, "Bizde biraz yiyecek var," olursa, hareket başladı demektir. Bir yön kazanmıştır hareket. Artık tek gereken, biraz çarpma işlemidir. Bu toprak, bu traktör bizim oluverir. Bir hendekte yan yana çömelmiş iki adam, bir küçük ateş, tek tencerede kaynayan biraz et, o sessiz, taş gözlü kadınlar, onların ardında da akıllarının anlayamadığı kelimeleri ruhlarıyla dinleyen çocuklar. Gece bastırıyor. Bebek nezle. Dur, şu battaniyeyi vereyim sana. Yündür. Annemin battaniyesiydi... al da bebeğe ört. İşte bombalamak gereken şey budur. İşin başlangıcı burasıdır... "Ben"den "Biz"e geçiş.

Eğer herkesin olması gereken şeylerin sahibi olan sizler bunu anlayabilseniz, kendinizi koruyabilirdiniz. Eğer sebepleri sonuçlardan ayırt edebilseniz, Paine gibi, Marx gibi, Jefferson gibi, Lenin gibi kişilerin sebep değil sonuç olduğunu bilebilseniz, belki kurtulabilirdiniz. Ama bunu bilemezsiniz. Çünkü sahip olma, sizleri ebediyen "Ben" çerçevesinde dondurmuş, "Biz" ile olan bağlantınızı ilelebet kesmiştir.

Batı eyaletleri değişimin başlangıcından huzursuz. İhtiyaç, kavramayı sağlar, kavrama eylemi doğurur. Yarım milyon kişi ülkenin yolları üstünde hareket halinde; bir milyon kişi tedirgin, harekete geçmeye hazır; on milyon kişi ilk huzursuzlukları hissediyor.

Traktörler de bomboş tarlalarda birçok paralel yolu birden sürüyorlar.

15

66 boyunca sıralanmış hamburger kulübeleri... Al ile Susy'nin Yeri... Carl'ın öğle yemekleri... Joe ile Minnie... Will'in mutfağı. Gece yatacak pansiyonlar. Önde iki benzin pompası, sivrisinek teli geçirilmiş bir kapı, uzun bir bar, yüksek tabureler, ayak dayayacak bir demir. Kapıya yakın yerde üç kumar makinesi. Camından içeride biriken, yuvarlanarak boşalacak beş sentlik bozuk paralar gözüküyor. Onların yanında da beş sent atılan plak makinesi. Plakları üstüste dizili pideler gibi, düğmeye basıldığı anda yerinden fırlamaya, dans havaları döktürmeye hazır. "Ti-pi-ti-pi-tin", "Anılara Teşekkür", Bing Crosby, Benny Goodman. Tezgâhın ucunda üstü kapalı bir camlı dolap. Şekerli öksürük pastilleri, çeşit çeşit kafein sülfatlar... kiminin Adı *Uyan,* kiminin adı *Ayık.* Sigaralar, tıraş bıçakları, aspirin, Bromo-Seltzer, Alka-Seltzer. Duvarlar poster dolu. Mayolu kızlar, iri memeli, dapdar kalçalı, solgun suratları olan, beyaz mayolu kızlar... ellerinde birer şişe Coca- Cola, suratlarında birer gülümseme... Bakın, neler kazanırsınız Coca-Cola'yla! Uzun tezgâhın üzerinde tuzlar, biberler, hardallar, kâğıt peçeteler. Arka tarafta bira muslukları, onun daha gerisinde kahve demlikleri... pırıl pırıl, dumanı tütüyor. Cam haznenin içinde kahvenin düzeyi gözüküyor. Tel kafesler içinde turtalar. Dörderlik kümeler halinde piramit piramit dizilmiş portakallar. Üst üste sıralanmış, pişmeye hazır tostlar, kutularda mısır gevrekleri, dizi dizi.

Kartlarda ışıldayan mika harflerle yazılar: Annenizin Yaptığına Benzer Turtalar. Borç Takma-Düşman Olma. Gel Biz Dost Olalım. Bayanlar da Sigara İçebilir Ama İzmaritini Nereye Ko-

yuyor Ona Dikkat Etsin. Yemeği Burada Yiyin, Karnınızla Başka Şeyler Yapın. IITYWYBAD?*

Bir uçta ocaklar, üzerindeki tencerelerde yahniler, patatesler, salçalı rostolar, yanında dilimlenmeyi bekleyen grileşmiş söğüş etler.

Minnie ya da Susie ya da Mae tezgâhın ardında dura dura orta yaşı geçmiş, saçları bigudiye sarılarak yapılmış, terli suratında allıklar, pudralar. Siparişleri alırken sesi alçacık, yumuşacık, aşçıya iletirken tavus kuşları gibi çıngır çıngır. Elindeki bezi döndüre döndüre tezgâhın üstünü siliyor, kocaman kahve demliklerini parlatıyor. Aşçı ya Joe, ya Carl ya da Al. Beyaz ceketi, beyaz önlüğü onu ter içinde bırakmış. Bembeyaz alnında ter damlaları boncuk boncuk. Tepesinde yüksek aşçı külahı. Aksiliği üstünde. Az konuşan, her yeni müşteri girdiğinde başını kaldırıp bakan biri. Izgarayı siliyor, hamburgeri kızgın saçın üzerine şırak diye atıyor. Mae'nin verdiği siparişleri alçak sesle kendi kendine tekrarlıyor, yine ızgarayı siliyor, kazıyarak temizliyor. Canı sıkkın ve sessiz.

Müşterinin karşısına Mae çıkar. Gülümser, sinirini saklar, patlamak üzere olduğunu belli etmez. Dudakları gülümserken gözleri karşısındakini görmeden üzerinden kayar. Bir tek kamyon şoförleri geldiği zaman değişir durum. Bu dükkânın bel kemiği kamyon şoförleridir. Kamyoncular nerede duruyorsa, müşteriler de hep oralarda durur. Kazıklanmaz kamyon şoförleri. Bilirler. Müşteriyi onlar getirir. Farkındadırlar. Bir kere bayat kahve verseniz, bir daha yüzlerini göremezsiniz. İyi davranırsanız, yine gelirler. Kamyon şoförlerine gerçekten, tüm benliğiyle gülümser Mae. Hafif kırıtır, kollarını havaya kaldırırken memeleri de birlikte yükselip dikleşsin diye mahsustan saçını düzeltir. Keyiflidir. Bu keyfi, karşısındakine büyük olayları, büyük âlemleri, büyük neşeleri ima eder. Al hiç konuşmaz. Müşterilerle teması yoktur. Bazen bir espriye hafiften gülümser ama asla gerçekten gülmez. Bazen Mae'in sesindeki canlılık, onun da kafasını kaldırıp bakmasına yol

---

* If I Tell You Will You Buy A Drink? (Söylersem Bir İçki Alır mısın?) Karttaki kısaltmanın anlamını soran müşteriye barmenin şaka yapmasına vesile olan bir yazı. (e.n.)

açar. Ama sonra hemen ızgaradaki yağları spatulayla kazımaya, sıyırıp atmaya girişir. Tıslayan bir hamburgeri kızgın sacın üstüne spatulayla bastırır, ortadan ikiye kesilmiş hamburger ekmeğini alıp sacın üzerine, biraz ısınsınlar, biraz kızarsınlar diye yan yana koyar. Kızgın sacda her yana dağılmış halka soğanları spatulayla toplar, koca köftenin üzerine koyar, bastırır. Ekmeğin bir yarısını alıp ete kapatır, öbür yarısına yanlara sızmakta olan kızgın yağdan sürer, hafif hardallar. Ekmek daha köftenin üzerindeyken spatulayı kenardan altına doğru kaydırır, başaşağı ettiği gibi tabağa alır, yağlanmış yarım ekmeği üzerine kapatır. Yanına dörtte bir salatalık turşusu, iki siyah zeytin. Al tabağı tezgâhın üzerinden kaydırarak ileriye doğru savurur. Dönüp spatulasıyla ızgaranın kızgın sacındaki yağları ve dökülen artıkları kazır, sıkıntılı bakışları tenceredeki yahniye doğru döner.

66 üzerinde arabalar vızır vızırdır. Türlü türlü plakalar. Mass., Tenn., R.I., N.Y., Vt., Ohio. Hepsi batıya gidiyor. Güzel arabalar, saatte altmış beş mil hızla geçiyor.

İşte bir Cord. Sanki tekerlekli bir tabut.

Amma gidiyorlar be!

Şu La Salle'i görüyor musun? Beni öylesi açar. Enayi miyim ben? Elbet onu tutarım.

Madem büyük tutuyorsun, Cadillac de bari. Ondan azıcık büyük, ondan azıcık hızlı.

Bana sorarsan Zephyr alırdım. Gerçi altımda bir servet var diyemezsin ama, hem klas arabadır, hem de hızlıdır. Zephyr'e fitim ben.

Bak, güleceksin ama ben de Buick-Puick'e fitim. Yeter bana.

E, o da Zephyr'in fiyatına, ama havası onunki gibi değil.

Vız gelir. Ben Henry Ford malı almam. Sevmiyorum herifi. Hiçbir zaman da sevmedim. Ağabeyim onun fabrikasında çalışırdı. Bir anlatsaydı da dinleseydin.

Ama Zephyr'in havası başka.

Otoyolda koca koca arabalar. Sıcaktan pelteleşmiş, kızarmış hanımefendiler. Çevresinde binlerce aksesuarın dolanıp dur-

duğu çekirdekler onlar. Her yanları krem, yağ, losyon, boya... siyahı, pembesi, kırmızısı, beyazı, yeşili, gümüşü... kimi saçının rengini değiştirmek için, kimi gözünün, kimi dudaklarının, kimi tırnaklarının, kimi kaşlarının, kimi kirpiklerinin, kimi göz kapaklarının. Bağırsakları çalıştırmak için çeşitli yağlar, tohumlar, haplar. Cinsel ilişkiyi güvenli, kokusuz ve ürünsüz kılabilmek için bir torba dolusu şişeler, şırıngalar, haplar, pudralar, sıvılar, jöleler. Bütün bunların dışında da elbiseler. Bir yığın gereksiz yük.

Gözlerin çevresinde yorgunluk çizgileri, ağızdan aşağıya doğru hoşnutsuzluk çizgileri, memeler ufacık hamaklar içinde serilmiş yatıyor, karınla kalçalar lastik kılıflara sıkışmış. Ağızlar sesli sesli soluyor, gözler gamlı, ne güneşten hoşlanıyor, ne rüzgârdan, ne topraktan. Yiyeceklere isyan ediyor, yorgunluğa isyan ediyor, onları hiç güzelleştirmeyen, durmadan yaşlandıran zamana karşı nefret duyuyorlar.

Yanıbaşlarında kısa boylu, koca göbekli erkekler. Üstlerine ince takım elbise, başlarına hasır panama şapkalar giymişler. Temiz, pespembe adamlar. Şaşırmış gibi bakan kaygılı gözleri tedirgin. Evdeki hesap çarşıya uymadığı için tedirgin. Güvenlik özlemi içindeler. Ama güvenliğin dünyadan giderek yok olduğunu hissediyorlar. Yaka iliklerinde bağlı oldukları locaların, kulüplerin rozetleri. Gittikleri o yerlerde bu küçük, kaygılı adamlar sırf sayısal kalabalığın gücünden aldıkları güvenle kendi kendilerine bir şeyler kabul ettirmeye çalışıyorlar. İş hayatının törenleştirilmiş bir soygun türü olmayıp iyi ve soylu bir uğraş olduğunu, işadamlarının tüm ahmaklık sicillerine rağmen yine de zeki insanlar olduğunu, kendilerinin iş hayatı ilke ve kurallarına rağmen yine de iyi insan olduklarını, hayatlarının tekdüze ve bezdirici değil, zengin ve dopdolu olduğunu, artık korkmayacakları günlerin yaklaşmakta olduğunu kendilerine kabul ettirmeye uğraşıp duruyorlar o yerlerde.

İşte şu ikisi Kaliforniya'ya gidiyor. Beverly-Wilshire Otelinin lobisinde oturup imrendikleri insanları seyredecekler, dağlara... evet dağlara bakacaklar. Ulu ağaçlara bakacaklar. Adam kaygılı

gözleriyle bakacak, kadın da, bu güneşin tenini nasıl kurutmakta olduğuna yanarak bakacak. Büyük Okyanusa bakacaklar, sıfıra karşı yüz dolar bahse girerim ki baktıktan sonra da, "O kadar da büyük değilmiş," diyecekler. Kadın kumsaldaki genç ve dolgun vücutlara imrenecek. Kaliforniya'ya gidişleri, aslında sonunda Kaliforniya'dan eve dönebilmenin hatırı için. Dostlarına, "Trocadero'ya gittiğimizde falanca bitişiğimizdeki masaya oturdu," diyecekler. "İçi geçmiş artık. Ama kıyafetleri gerçekten güzel." Adam da, "Orada sağlam ve tecrübeli iş adamlarıyla konuştum," diyecek. "Beyaz Saray'daki o heriften kurtulana kadar düzelmez durum, diyorlar." O kadarla da kalmayacak. "Bilen birinden duydum, frengisi varmış kadının, anlıyorsun ya! Warner'in o filminde oynuyordu. Zaten sinema artisti olmayı önüne gelenle yata yata başarabilmiş. Sonunda da tabii belasını bulmuş." Ama kaygılı gözler asla rahatlamıyor, sarkık dudaklar asla hoşnut olmuyor. Koca araba saatte altmış mille yolunu sürdürüp duruyor.

Canım soğuk bir şey istiyor.

Şu ilerde bir yer var. Duralım mı?

Temiz midir dersin?

Bu lanet olası yerde ne kadar temizlik olabilirse o kadar temizdir.

Eh, belki kapalı şişeden bir soda tehlikeli sayılmaz.

Koca araba gıcırdayıp duruyor. Tombul, kaygılı adam karısının inmesine yardım ediyor.

Mae kapıdan girerlerken onlara bakıyor ama gözleri görmeden, yeni gelenlerin üzerinden kayıyor. Al ızgaradan başını kaldırıyor, tekrar eğiyor. Mae biliyor. Bunlar beş sentlik bir soda içer, soğuk değil diye sızlanırlar. Kadın kâğıt peçetelerden altı tane kullanır, hepsini yere atar. Adamın boğazına soda kaçar, suçu Mae'nin üstüne atmaya çalışır. Kadın burnuna kokmuş et kokusu gelmiş gibi yüzünü buruşturur, çıkıp giderler, ömürlerinin sonuna kadar herkese Batılıların suratsız olduğunu anlatırlar. Al'la yalnız kaldığı zaman bir isim takmıştı Mae bu tiplere. Meymenetsizler!

İş kamyon şoförlerinde. Esas önemli olan kamyon şoförleri.

İşte koca bir nakliye kamyonu geliyor. İnşallah dururlar. Şu meymenetsizlerin yarattığı tatsızlığı dağıtırlar gelirlerse. Albuquerque'deki o otelde çalıştığım zamandan biliyorum, Al... nasıl çalar bu meymenetsizler, bir bilsen... önlerine ne çıkarsa, ellerine ne geçerse çalarlar. Arabaları ne kadar büyükse o kadar hırsız olurlar. Götürmedikleri kalmaz. Havlular, çatal bıçaklar, sabunluklar. Akıl alır gibi değil.

Al aksi aksi, o koca arabaları, o lüks yaşamı nereden buluyorlar sanıyordun sen, diyor. Doğarken arabayla mı doğdular? Senin ömrün boyunca hiçbir şeyin olmaz.

Nakliye kamyonunda şoför ve yedek şoför var. İnip bir fincan kahve içsek mi dersin? Bu dükkânı bilirim.

Saate göre yerimiz nasıl?

İlerdeyiz.

Çek öyleyse. Buradaki kart karı pek hoştur. Kahvesi de iyi.

Kamyon duruyor. İki adam, ayaklarında haki, dizden sıkmalı pantolon, çizme, sırtlarında kısa ceketler, kafalarında siperliği parlak asker kasketleriyle içeriye giriyorlar. Telli kapı açılıyor, çarparak kapanıyor.

Nassın bakalım, Mee?

Vay, bizim Koca Bili geri dönmüş! Ne zaman döndün sen bu rotaya?

Bir hafta oluyor.

Öteki adam plak makinesine beş sent atıp plaklardan birinin yerinden çıkışını, dönen diskin onu karşılamak üzere yükselişini seyrediyor. Bing Crosby'nin sesi altın gibi. Teşekkür anılara - güneşli kumsallara - bela oldun başıma - ama sıkmadın beni... Şoför, Mae duysun diye mırıldanıyor. Şırfıntı oldun ama - orospu da demedik...

Mae gülüyor. Arkadaşın kim, Bili? Bu rotada yeni daha, değil mi?

Öteki adam kumar makinesine bir beş sentlik atıyor, dört tane kazanıyor, hepsini geri atıyor, tezgâha yürüyor.

Buyurun bakalım, ne istersiniz?

Bir kahve. Turtalar neli?

Muz kremalı, ananas kremalı, çikolata kremalı, bir de elmalı turta.

Elmalı olsun. Yo, dur... şu kocaman, kalın olanı neli?

Mae tabağı kaldırıyor, burnuna götürüp kokluyor. Muz kremalı.

Ondan kes. Koca bir dilim.

Kumar makinesinin başındaki adam, bana da, diyor.

İkişer oldu. Yeni fıkralar var mı, Bili?

Dur, bir tane anlatayım.

Bana bak, bayanın yanında terbiyeni takın.

Yo, bu pek kötü değil. Çocuğun biri okula geç kalmış. Öğretmeni, niye geç kaldın, diye sormuş, çocuk da, düveyi çektirmeye götürmem gerekti, demiş. Öğretmeni, baban yapamaz mıydı o işi, deyince de, elbette yapardı ama boğa kadar iyi beceremezdi, demiş.

Mae kahkahadan kırılıyor, sert, gıcırtılı sesler çıkarıyor. O sıra tüm dikkatiyle soğan kıyan Al, başını kaldırıp gülümsüyor, sonra tekrar işine eğiliyor. Kamyon şoförleri önemli. İşin canı onlar. Mae'ye adam başı çeyrek dolar bahşiş bırakırlar. On beşer sent turtayla kahveye, yirmi beşer de Mae'ye. Üstelik asılmaya falan da çalıştıkları yok.

Taburede yan yana oturuyorlar. Kahve fincanlarından dışarıya kaşıkların sapı uzanmış. Hoşça vakit geçiriyorlar. Al ızgarasını siliyor, dinliyor ama lafa karışmıyor. Bing Crosby susuyor. Dönen disk aşağıya kayıyor, plak tekrar destedeki yerini alıyor. Mor ışık sönüyor. Tüm bu mekanizmayı çalıştırmış, Bing Crosby'ye şarkı söyletmiş, koca bir orkestraya müzik çaldırmış olan o önemli beş sent, incecik bir yarıktan kârların toplandığı kutuya düşüyor. Diğer bir sürü paranın tersine, bu beş sent gerçekten bir iş yapmış. Bir etki-tepki ilişkisinin fiziksel sorumlusu olmuş.

Kahve demliğinin musluğundan buharlar çıkıyor. Buzdolabının kompresörü bir süre usulca çıtırdıyor, sonra susuyor. Köşedeki elektrikli vantilatör, kafasını ağır ağır sağa sola çeviriyor, odaya ılık bir rüzgâr üfürüyor. Otoyolda, 66'da arabalar vınlayıp geçiyorlar.

"Biraz önce Massachusetts plakalı bir araba durdu," diyor Mae.

Koca Bill kahve fincanını tepesinden kavramış, kaşığın sapı iki parmağının arasından çıkıyor. Kahvesini çekerken birlikte biraz

da hava çekiyor, yudumu soğutmaya uğraşıyor. "66'ya bir çıkıp görmelisin. Ülkenin her yanından gelmiş araba dolu. Hepsi Batıya gidiyor. Ömrümde bu kadar çok arabayı bir arada görmedim. Arada pek güzelleri de var."

"Bu sabah bir de kaza gördük," dedi arkadaşı. "Koca bir araba. Cadillac. Özel yapım. Bir içim su. Alçacık, krem rengi, benzersiz. Kamyona çarpmış. Radyatörü olduğu yerde katlanmış, dosdoğru sürücüsünün üstüne! Herhalde hızı doksan falan vardı. Direksiyon karnına girmiş herifin. Çengele geçmiş kurbağa gibi kalakalmıştı. Şeftali gibi araba. Bir içim su! Artık satsan beş para etmez. Yalnız gidiyormuş herif arabada."

Al işinden başını kaldırıp sordu. "Kamyona bir zarar vermiş mi?"

"Hey, Tanrım, ona da kamyon denirse! Hani yarısını kesip kasa yapıyorlar ya, onlardan. İçi sobalarla, tencere tavayla, şiltelerle, çoluk çocukla, tavuk piliçle dolu. Batıya gidiyorlar işte, biliyorsun. Bu herif de saatte doksanla geliyor. Bizi geçmek için tuttu iki tekeri üzerinde şaha kalktı. Karşıdan bir arabanın geldiğini görünce de içeriye kıvırdı, bu kamyona gümletti. Kör kütük sarhoş gibi gidiyordu zaten. Birden havaya örtü, çarşaf, çocuk, tavuk... aklına ne geliyorsa hepsi uçuverdi. Çocuklardan biri öldü. Ömründe görmediğin pis bir manzara. Hemen kenara çekip durduk. Kamyonu süren ihtiyar orada dikiliyor, ölen çocuğa bakıp duruyordu. Ne yaptıysak konuşturamadık. Dilsizdi sanki. Tanrım, yol baştan başa batıya gidenlerle dolu. Ömründe bu kadar çoğunu görmedim. Habire de daha kalabalıklaşıyorlar. Nereden geliyor bütün bunlar acaba?"

"Asıl acaba nereye gidiyorlar," dedi Mae. "Bazen benzin almak için duruyorlar burada. Ama başka bir şey aldıkları yok. Söylentilere göre hırsızmışlar da. Hoş bizim burada açıkta duran bir şey yok ki çalsınlar. Bizden hiç çalmadılar."

Koca Bill turtasını çiğnerken telli kapıdan dışarı, yola doğru baktı. "Sen yine de her şeyini kilit altına alsan fena olmaz. İşte buraya geliyorlar."

1926 model bir Nash Sedan yorgun bir tavırla yolun kenarına doğru yaklaşmaktaydı. Arka koltuğa tepeleme bohçalar, torbalar, tencere tavalar yığılmış, tepesine, tavana yakın yerine de iki oğlan çocuğu oturmuştu. Arabanın üzerinde bir şilteyle katlanmış bir çadır göze çarpmaktaydı. Çadırın direkleri, yan basamağa yatırılıp bağlanmıştı. Araba benzin pompalarına yanaştı. Koyu renk saçlı, sert yüzlü bir adam yavaşça indi. İki çocuk da yükün tepesinden aşağıya kaydılar, yere bastılar.

Mae tezgâhın çevresinden dolaştı, kapı aralığında durdu. Adamın gri yünlü pantolonu, mavi gömleği vardı. Sırtı ve kol altları terden lacivert olmuştu. Oğlanlar yalnızca askılı tulum giymişler, başka bir şey giymemişlerdi. Yamalı, yırtık tulumlardı üstlerindeki. Açık renk saçları başlarının her tarafında eşit boyda, diken gibi, dimdik havada duruyordu. Kırpılmıştı çünkü. Suratları tozdan leke lekeydi. Dosdoğru hortumun altındaki çamur birikintisine gidip ayak parmaklarını çamurlara daldırdılar.

Adam, "Biraz su alabilir miyiz, bayan?" diye sordu.

Mae'in suratında bir sıkkın ifadedir dolaştı. "Tabii, alın." Sonra alçak sesle arkadakilere, "Hortumu yürütmesinler diye bakıyorum," dedi. Adam radyatör kapağını açıp hortumu delikten içeriye tutarken seyretti.

Arabada oturmakta olan sapsarı saçlı bir kadın, "Buradan alabilir miymişiz, bir baksan," dedi adama.

Adam hortumun burnunu çevirdi, radyatörün kapağını kapadı. Çocuklar hortumu onun elinden alıp yukarıya kaldırdılar, kana kana su içtiler. Adam koyu renk, lekeli şapkasını başından çıkardı, garip bir tevazu içinde telli kapının karşısında durdu. "Bize bir somun ekmek satmanıza olanak var mı acaba, bayan?"

Mae, "Burası bakkal dükkânı değil ki," dedi. "Bizde ancak sandviçte kullanacağımız ekmek var."

"Biliyorum, bayan." Gösterdiği tevazuda direniyordu. "Bize ekmek gerek. Buralarda hiç satılmazmış diyorlar."

"Ekmeği size satarsak biz ekmeksiz kalırız." Mae'nin sesi biraz kararsızlık göstermeye başlamıştı.

"Açız," dedi adam.

"Niye sandviç almıyorsunuz? Sandviçlerimiz var, hamburgerler var."

"Elbet çok isterdik, bayan. Ama alamayız. On sente hepimizin karnını doyurmak zorundayız." Utanarak ekledi. "Çok az paramız kaldı da."

"On sente ekmek alamazsınız ki," dedi Mae. "Bizdekiler hep on beş sentlik ekmek."

Al tezgâhın ardından, "Allah Allah, Mae, versene adama bir ekmek," diye homurdandı.

"Ekmek kamyonu gelmeden ekmeksiz kalacağız."

"Kalırsak kalırız, lanet olsun," dedi Al. Aksi suratını eğip karıştırmakta olduğu patates salatasına baktı.

Mae'nin tombul omuzları bir kalkıp indi, nelerle uğraşıyorum, görüyor musunuz, dermiş gibilerden iki kamyon şoförüne baktı.

Telli kapıyı açıp tuttu, adam beraberinde bir ter kokusunu da sürükleyerek içeri girdi. Çocuklar onun ardından süzüldüler, dosdoğru şeker kutusunun karşısına dikilip camdan içeri baktılar. Bakışlarında imrenme, umut, hatta istek bile yoktu. Bu tür şeylerin de var olabileceğine duyulan bir şaşkınlık vardı yalnızca. Çocukların boyu posu aynıydı. Yüzleri de benziyordu. Bir tanesi tozlu bileğini diğer ayağının başparmağıyla kaşıdı. Ötekisi onun kulağına yavaşça bir şey mırıldandı, sonra ikisi de kollarını öyle gerdiler ki, tulumun ceplerine sokulu yumrukları, mavi kumaşın altından belli oldu.

Mae bir çekmece çekti, yağlı kâğıda sarılı kocaman bir somun çıkardı. "Bu on beş sentlik somun," dedi.

Adam şapkasını tekrar başına geçirdi, o sarsılmaz tevazuuyla konuştu. "Acaba... acaba bundan on sentlik kesmenize olanak yok mu?"

Al, "Allah kahretsin, Mae, ver somunu onlara!" diye hırladı.

Adam Al'a doğru döndü. "Olmaz, biz on sentlik bir parça istiyoruz. Paramızı kuruşu kuruşuna hesapladık, bayım... Kaliforniya'ya varabilmek için."

Mae teslim oldu. "Bunu on sente alabilirsiniz," dedi.

"O zaman hakkınızı yemiş oluruz, bayan."

"Boşverin... Al alın dedi." Kâğıda sarılı ekmeği tezgâhın üzerinden ileriye doğru itti. Adam arka cebinden bir deri kese çıkardı, iplerini çözdü, tezgâha koyup ağzını iyice açtı. İçi madeni paralarla, yağ içinde kalmış, eskimiş kâğıt paralarla doluydu.

"Bu kadar sıkışık olmamız size komik gelebilir," diye özür diledi. "Daha bin mil yolumuz var, varıp varamayacağımızı da bilemiyoruz." Keseye işaret parmağını daldırdı, bir on sentlik buldu, başparmağıyla yardım edip yakalamaya çalıştı. Parayı tezgâhın üzerine koyarken, yanında bir de bir sentlik bulunduğunu gördü. Tam onu tekrar keseye atacağı sırada, gözü şeker camekânının önünde donup kalmış çocuklara ilişti. Yavaşça onlara doğru yürüdü. Parmağını kırmızı beyaz çizgili, iri çubuk şekerlere uzattı. "Bunlar bir sentlik mi, bayan?"

Mae ilerleyip baktı. "Hangileri?"

"Şu çizgililer."

İki çocuk gözlerini kadının yüzüne doğru kaldırdılar, soluk alıp vermeyi kestiler. Dudakları aralık, yarı çıplak vücutları kazık gibiydi.

"Ha... onlar mı? Yo, onların iki tanesi bir sente."

"O halde iki tane verin bana, bayan." Bakır parayı tezgâhın üzerine dikkatle bıraktı. Çocuklar deminden beri içlerinde tuttukları soluklarını yavaşça bıraktılar. Mae koca çubukları camekândan çıkardı.

"Alın," dedi adam, çocuklara.

Çekingen bir hareketle uzandılar, her biri bir çubuk aldı, sonra ellerini yanlarına sarkıttılar, şekerlere bakmadılar. Ama birbirlerine baktılar. Ağızlarının köşelerinde utanç karışmış, katı bir gülümseme vardı.

"Teşekkür ederim, bayan." Adam ekmeği alıp kapıdan çıktı. Çocuklar kazık gibi adımlarla onun peşinden giderken çubuk şekerleri bacaklarının yan tarafına bastırıyorlardı. Ön koltuğun

üzerinden maymun gibi aşıp yükün tepesine tırmandılar, öte tarafa doğru birer deliğe girip sincap gibi gözden kayboldular.

Adam bindi, arabayı çalıştırdı, motoru gürleterek, peşinde yağlı, mavi bir duman bırakarak yola koyulan külüstür Nash, otoyola doğru tırmandı, batı yönünde uzaklaştı.

Lokantada iki kamyon şoförü, Mae ve Al, hep birlikte onların arkasından baktılar.

Koca Bill birden döndü. "Onlar çifti bir sentlik şeker değildi," dedi.

Mae hırsla, "Sana ne?" diye parladı.

"O şekerlerin tanesi beş sentti."

Öteki adam, "Artık gitmemiz gerek," diye söze karıştı. "Programdan geri kalacağız." Ceplerine uzandılar. Bill tezgâhın üzerine bir para bıraktı. Arkadaşı paraya baktı, cebini yokladı, o da bir para bıraktı. Dönüp kapıya doğru ilerlediler.

"Hoşçakalın," dedi Bill.

Mae arkasından, "Hey! Durun bir dakika," diye seslendi. "Paranızın üstünü alın."

Bill, "Cehennemin dibine," dedi, telli kapının kapandığı duyuldu.

Mae onların kamyona binişine baktı, kamyonların küçük viteste homurdanışını dinledi, sonra vites değiştiğini duydu. "Al..." dedi alçak sesle.

Kocası avucundaki iki kâğıt arasında yassıltmaya çalıştığı hamburgerden başını kaldırıp baktı. "Ne istiyorsun?"

"Şuraya bak." Fincanların yanındaki madeni paraları gösteriyordu. İki tane yarım dolarlık. Al yaklaştı, baktı, sonra tekrar işine döndü.

"Kamyon şoförleri..." diye mırıldandı Mae büyük bir saygıyla. "Hem de o meymenetsizlerden hemen sonra."

Sinekler tele gürültüyle çarpıyor, sonra vızlayarak uzaklaşıyorlardı. Kompresör yine mırıldandı, sustu. 66 üzerinde trafik akıp gidiyordu. Kamyonlar, güzelim hızlı arabalar, hurdalar. Hepsi de tehlikeli bir hızla ilerlemekteydiler. Mae tabakları alıp

indirdi, artıkları bir kovaya sıyırdı. Nemli bir bez buldu, döndüre döndüre tezgâhın üstünü sildi. Gözleri otoyoldaydı. Hayatın kaynaştığı yerde.

Al ellerini önlüğüne sildi. Izgaranın yanındaki duvara iğneyle tutturulmuş bir kâğıda baktı. Üç sütun halinde işaretler vardı kâğıtta. Al en uzun sütunu saydı. Tezgâh boyunca yürüdü, kasanın yanına geldi. "Satış Değil" düğmesine basıp çekmeceyi açtı, içinden bir avuç beş sentlik çıkardı.

"Ne yapıyorsun?" diye sordu Mae.

"Üç numara neredeyse para saçacak," diye karşılık verdi Al. Kumar makinelerinin üçüncüsüne yürüdü, beşinci parayı attığında üç kanalın kapakları aynı anda kalktı, makinenin içinde ne var ne yoksa boşaldı. Al hepsini topladı, tekrar tezgâha döndü, paraları çekmeceye doldurdu, kasayı kapattı. Yerine döndü, asılı kâğıttaki işaretlerin bir sütununu karaladı. "Üç numara daha çok kullanılıyor," dedi. "Yerlerini değiştirsem iyi olur belki de." Tencerenin kapağını açtı, ağır ağır fokurdayan yahniyi karıştırdı.

"Acaba Kaliforniya'da ne yapacaklar?" dedi Mae.

"Kimler?"

"Demin gelenler."

"Tanrı bilir," dedi Al.

"İş bulurlar mı dersin?"

"Ben nereden bileyim."

Otoyolun doğu tarafına doğru bakıyordu Mae. "İşte çift vagonlu bir nakliye kamyonu," dedi. "Acaba dururlar mı? Ah, keşke dursalar." Koca kamyon yaklaşıp yavaşlarken Mae bezi kaptı, tezgâhı baştan başa sildi, kahve demliğini bile biraz daha parlattı, altındaki alevi açtı. Al bir avuç turp çıkardı, soymaya koyuldu. Kapı açılıp da üniformalı iki şoför içeriye girerken Mae'nin yüzü neşe içindeydi.

"Merhaba, bacı!"

"Ben hiçbir erkeğin bacısı macısı değilim!" dedi Mae. İkisi de güldüler. Mae de onlarla güldü. "Canınız ne istiyor bakalım, çocuklar?"

"Bir kahve. Turtalar neli?"

"Ananas kremalı, muz kremalı, çikolata kremalı, bir de elmalı turta."

"Bana elmalı ver. Yo, dur... şu kocaman, kalın olan neli?"

Mae tabağı çıkarıp kokladı. "Ananas kremalı," dedi.

"Sen bana ondan bir dilim kes."

Arabalar 66 üzerinde tehlikeli biçimde gürleyip geçiyorlardı.

16

Joad'larla Wilson'lar bir olmuş batıya doğru gidiyorlardı: El Reno, Bridgeport, Clinton, Elk City, Sayre ve Texola. Sınır oradaydı. Oklahoma artık gerilerde kalmıştı. Bugün de arabalar Teksas'ın tava sapına benzeyen bölgesini geçmekteydiler. Shamrock, Alanreed, Groom, Yarnell. Akşamüstü Amarillo'nun bir başından girip öbür başından çıktılar, uzun süre durmaksızın yollarına devam ettiler, ancak karanlık bastığı zaman konakladılar. Yorgundular. Toz toprak içinde kalmışlar, sıcaktan perişan olmuşlardı. Büyükanne havale geçiriyordu sıcak çarpmasından. Durduklarında iyice dermandan kesilmişti.

O gece Al çitin birinden bir tane direk çaldı, kamyonun üzerine yatay olarak korniş gibi yerleştirdi, iki ucunu iki yana tutturdu. Yemek olarak yalnızca kahvaltıdan kalma soğuk, taş gibi bisküvileri yediler. Kendilerini şiltelerin üzerine atıp, soyunmaksızın uyudular. Wilson'lar çadırlarını bile kurmadı.

Joad'larla Wilson'lar tava sapını yıldırım gibi, kaçarcasına geçiyor, eski sellerin oluşturduğu yara izleriyle kaplı boz toprakları aşıyorlardı. Oklahoma'dan çıkmış, Teksas'ı da son hızla geride bırakıyorlardı. Kaplumbağalar tozların içinde sürükleniyor, güneş toprağı kamçılıyor, akşamları sıcak gökyüzünden çekilince bu sefer toprak yukarıya kendi sıcağını yolluyordu.

İki gün boyunca kaçış temposunu sürdürdü aileler. Ama üçüncü gün dünya birden gözlerine aşırı büyük göründü, yepyeni bir yaşam tekniği geliştirdiler. Otoyol artık onların evi, yuvası oldu, hareket de ifade aracı. Yavaş yavaş alıştılar yeni yaşamlarına. Önce Ruthie ile Winfield, sonra Al, sonra Connie'yle Rose of

Sharon, en son olarak da büyükler. Toprak altlarında kocaman, durgun, katı dalgalar gibiydi. Wildorado, Vega, Boise, Glenrio, işte Teksas'ın sonu. Sıra New Mexico'da ve dağlarda. Göklere yükselen dağlar, ta uzakta görünüyordu. Arabaların tekerleri gıcırdıyor, motorları kızıyor, radyatörlerinden buharlar püskürüp duruyordu. Pecos nehrine doğru sürüklenerek ilerlediler, Santa Rosa'ya varınca karşıya geçtiler, yirmi mil daha devam ettiler.

Al Joad, otomobilin direksiyonundaydı. Yanıbaşında annesi, onun yanında da Rose of Sharon oturuyordu. Önlerindeki kamyon ağır ağır gitmekteydi. Sıcak hava dalga dalga yayılıyordu tüm alana. Bu yüzden dağlar titriyormuş gibi görünüyordu. Al direksiyona iki büklüm eğilmiş, parmakları simidi kolaylıkla kavrıyordu. Kafasındaki gri şapkanın tepesi yükselmiş, kenarı yamulmuş, biçimi inanılmayacak kadar küstahlaşmıştı. Tek gözünün üzerindeydi bir kenarı. Arabayı sürerken ikide bir dönüp pencereden dışarı tükürmekteydi.

Anne onun yanında, elleri kucağında kavuşmuş, başı yorgunluğuna karşı direnircesine dik, oturmaktaydı. Arabanın sarsıntısıyla başının yavaşça sallanmasına izin vermişti. Gözlerini kısmış, ilerideki dağlara dikmişti. Rose of Sharon kendini arabanın sarsıntısına karşı kasmakta, bir ayağını yere sımsıkı basıp sağ dirseğini kapıya çengel gibi sarmaktaydı. Tombul suratı gerilim içindeydi. Başı çok sarsılıyordu. Bunun da nedeni boynunun aşırı gergin olmasıydı. Karnındaki fetüsü ani hareketlerden koruyabilmek için tüm vücudunu yay gibi germeye uğraşıyordu. Başını annesine çevirdi.

"Anne," dedi. Anne'nin gözleri ışıklandı, dikkati Rose of Sharon'a döndü. Bakışları o gergin, yorgun, tombul suratı inceledi, sonra Anne gülümsedi. "Anne," dedi kızı yine. "Oraya vardığımız zaman, siz hepiniz meyve toplamaya başladığınız zaman, herhalde köylük bir yerde oturuyor olacağız, değil mi?"

Anne'nin yüzünde alaycı bir gülümseme belirdi. "Daha varmış sayılmayız. Nasıl bir yerdir, bildiğimiz yok. Varalım ki görelim."

"Connie'yle ben artık köylük yerde oturmak istemiyoruz," dedi kız. "Ne yapacağımızı iyice planladık biz."

Anne'nin yüzüne bu sefer bir an için küçük bir kaygı gelip yerleşti. "Bizimle kalmayacak mısınız... hep birlikte?"

"İkimiz konuştuk Connie'yle. Anne, biz artık kentte oturmak istiyoruz." Heyecanla devam etti. "Connie ya bir dükkânda, ya bir fabrikada işe girecek. Evde de ders çalışacak. Belki radyoculuk. Uzman olacak işinde. Daha sonra belki kendi dükkârunı açabilir. Canımız istedi mi, kalkar bir sinemaya gideriz. Hem Connie diyor ki; bebeğim doğacağı zaman doktor gelecekmiş yanıma. Durum nasıl bakacakmışız, belki de hastaneye gidecekmişiz. Arabamız da olacak... küçük bir araba. Geceleri o derslerini çalıştıktan sonra... yani güzel olacak. *Batı Aşkları* dergisinden bir ilan kesti. Yazıp mektupla kurs için başvuracak. Başvurmak parayla değil. İlanda öyle deniyor. Ben de gördüm. Kurs bitince sana iş bile buluyorlar. Radyoculuk! Tertemiz, güzel bir iş. Geleceği de sağlam. Kentte oturup istediğimiz zaman sinemaya gideceğiz, hem... benim elektrikli ütüm olacak, bebeğin de her şeyi yeni olacak. Connie diyor ki; o yeni şeyler... bembeyaz ve... Şey, sen de gördün katalogda o bebek eşyalarını. Belki başlangıçta, Connie derslerini çalışırken durum kolay olmayacak ama... ama bebek geldiğinde belki derslerini bitirmiş olur, bir yerimiz olur. Ufacık bir yerimiz... Süslü püslü olsun demiyoruz. Fakat bebek için, iyi olmalı diyoruz..." Yüzü heyecandan pırıl pırıldı. "Düşündüm ki... yani, demiştim ki belki de hepimiz kente gideriz, Connie dükkânını açınca belki Al da onun yanında çalışır."

Anne'nin gözleri o parıldayan yüzden bir an bile ayrılmadı. Anlatılanları izliyor, inceliyordu. "Bizden ayrılmanızı istemiyoruz," dedi. "Ailenin dağılması iyi bir şey olmaz."

Al homurdandı. "Ben, Connie'nin yanında çalışacakmışım, ha? Ne diye Connie gelip benim yanımda çalışmıyormuş, peki? Geceleri ders çalışabilecek tek açıkgözün kendisi olduğunu mu sanıyor o piç kurusu?"

Anne birden, bunların hepsinin hayal olduğunu anlayıverdi. Başını tekrar ileri çevirdi, vücudu rahatladı, ama gözlerinin çevresindeki ufacık gülümseme bütünüyle yok olmadı. "Acaba Büyükanne nasıl bugün," dedi birden.

Al direksiyon başında gerginleşti. Motordan bir tangırtı geliyordu. Hızlandı, ses de arttı. Ayağını gazdan çekip dinledi, sonra bir an için hızlandı, tekrar dinledi. Ses metalik bir vuruntuya dönüşmüştü. Al klaksonunu çaldı, arabayı yolun kenarına çekti. İleride kamyon da durdu, yavaşça geri geri gelmeye başladı. Yanlarından üç araba hızla geçti. Her biri klaksonlarını çaldılar. Sonuncusunun sürücüsü pencereden eğilip avazı çıktığı kadar, "Ne biçim yerde duruyorsun, ulan?" diye haykırdı.

Tom kamyonu geri geri getirip iyice yaklaştırdı, sonra indi, otomobile doğru yürüdü. Yüklü kamyonun arkasından başlar uzanıp aşağıya baktı. Al hırıldayan moturu dinledi. Tom, "Ne oldu Al?" diye sordu.

Al motoru hızlandırdı. "Dinlesene bir," dedi. Ses daha da artmıştı.

Tom dinledi. "Rölantide çalıştır bakayım," dedi. Kaputu açtı, kafasını altına uzattı. "Biraz gaz ver," diye seslendi. Bir süre dinledikten sonra kaputu kapattı. "Sanırım haklısın, Al," dedi.

"Rot yatağı mı?"

"Öyle gibi."

"O kadar da yağ koymuştum," diye sızlandı Al.

"Eh, demek oraya kadar varamamış. Maymun şeyi gibi kupkuru. Sökmekten başka çare yok. Bak, şu ileriye gideyim, duracak bir yer bulayım. Karteri çıkarayım deme sakın."

"Durum kötü mü?" diye sordu Wilson.

Tom, "Oldukça," dedi, tekrar dönüp kamyonuna bindi, yavaşça ilerledi.

Al anlatıp duruyordu. "Neden oldu, anlayamıyorum. Dünya kadar da yağ koymuştum." Al olup bitenin kendi suçu olduğunu biliyordu. Başarısızlığını derinden derine hissetmekteydi.

Anne, "Senin suçun değil ki," dedi. "Sen gerekenin hepsini yaptın." Sonra çekinerek sordu. "Çok mu kötü?"

"Ulaşması zor bir yerde. Ya yeni bir piston kolu almamız gerek ya da bunun içindeki parçanın eşini bulmalı." Derin derin içini çekti. Tom'un yanımızda olduğuna öyle seviniyorum ki! Daha önce hiç yatak monte etmediydim. İnşallah o etmiştir."

Yolun kenarında, biraz ileride kocaman, kırmızı bir ilan panosu duruyordu. Yere dikdörtgen biçimindeki gölgesi düşmekteydi. Tom kamyonu yolun kenarına alıp o gölgede, hendeğin tam kenarında durdurdu. Sonra indi, Al yaklaşana kadar bekledi.

"Ağır ol," diye seslendi. "Zorlama yoksa makası da kırarsın."

Al'ın suratı öfkeden kıpkırmızı kesildi, motoru yavaşlattı, "Allah kahretsin!" diye bağırdı. "Ben mi yaktım yatağı? Makası da kırarsın ne demek?"

Tom sırıttı. "Dur, küplere binme!" dedi. "Sana bir şey demedik. Hendeği geçerken yavaş ol, yeter."

Al homurdanarak otomobili yokuştan ağır ağır indirdi, hendeğin öbür tarafına tırmandı. "Duyan da yatağı ben yaktım sanır," dedi. Motor artık fena halde ses yapıyordu. Al gölgeye çekti, kontağı kapadı.

Tom kaputu açtı, kolu takıp destek yaptı. "Soğumadan işe başlayamayız bile," dedi. Aile iki arabadan inmeye, otomobilin çevresine toplanmaya başladı.

Baba, "Ne kadar kötü?" diye sordu, yere çömeldi.

Tom, Al'a döndü. "Hiç yatak monte ettin mi sen?"

"Hayır," dedi Al. "Hiç yapmadım. Ama karter çıkardım tabii."

Tom anlattı. "Karterı çıkarıp rotu alacağız. Sonra yeni bir parça bulup yerine onu takacağız. Bu iş bütün gün sürer. Son geçtiğimiz yere dönmeliyiz parçayı almak için. Santa Rosa'ya. Çünkü Albuquerque'e daha yetmiş mil var. Hay Allah, yarın da pazar! Hiçbir şey bulamayız yarın." Aile sessizce duruyordu. Ruthie aradan süzülüp yaklaştı, açık duran kaputun içini görmeye ça-

lıştı. Tom alçak sesle devam etti. "Yarın pazar. Parçayı pazartesi alırız, herhalde takma işini de salıdan önce bitiremeyiz. İşi kolaylaştıracak aletlerimiz de yok. Zor olacak."

Toprağın üzerinden, uçan bir şahinin gölgesi kaydı, hepsi başlarını kaldırıp siyah kuşa baktılar.

Baba. "Benim asıl korktuğum, paranın bitip bizim yollarda kalmamız," dedi. "Hepimizin karnının doyması lazım. Benzinle yağ da almak zorundayız. Paralar biterse ne halt ederiz, bilemiyorum."

Wilson, "Benim suçum hepsi," diye atıldı. "Bu Allahın belası hurda ta başından beri dert oldu gitti bana. Bize iyi davrandınız. Artık yeter ama. Toplanıp gidin siz yolunuza. Sairy'yle ben kalırız. Bir yolunu buluruz. Size daha fazla yük olmak istemiyoruz."

Baba yavaş yavaş, "Olur mu öyle şey hiç!" dedi. "Artık akraba olduk sayılır. Dede sizin çadırda öldü."

Sairy yorgun bir sesle, "Size dertten başka bir şey getirmedik," dedi. "Hep yük olduk."

Tom kendine ağır ağır bir sigara sardı, dikkatle inceledi, yaktı. Toza kire batmış kasketini çıkarıp alnını sildi. "Bir fikrim var," dedi. "Belki hiçbiriniz hoşlanmayacaksınız ama, söylüyorum işte. Aile Kaliforniya'ya ne kadar yaklaşırsa, para kazanmaya o kadar çabuk başlar. Bu otomobil, kamyondan iki kat hızlı gidiyor. Aklıma gelen şu: Kamyondaki yükün birazını indirelim, sonra ben ve papaz hariç, herkes kamyona binsin ve yola koyulsun. Casy ile ikimiz burada kalır, bu arabayı tamir ederiz, sonra gece gündüz yol alır, size yetişiriz. Yolda buluşamasak bile, siz iş bulmuş çalışıyor olursunuz. Yolda kamyon bozulursa, sağa çekip konaklar, biz gelene kadar beklersiniz. Durumunuz şimdikinden kötü olmaz. Yok, bozulmaz da giderseniz, çalışıyor olursunuz, işler kolaylaşmış demektir. Casy arabayı tamir etmeme yardım eder, yıldırım gibi geliriz peşinizden."

Aile bunu düşündü. John Amca, Baba'nın yanına çömeldi.

Al, "Piston kolunu değiştirirken bana ihtiyacın olmaz mı?" diye sordu.

"Daha önce hiç değiştirmemişsin. Kendin söyledin ya!"

"Orası öyle," diye kabullendi Al. "İnsanın kuvveti yerindeyse mesele yok. Ama belki papaz kalmak istemiyordur."

"Eh, kim kalsa olur... bence fark etmez," dedi Tom.

Baba işaret parmağıyla kuru toprakları kaşıdı. "Bana Tom haklıymış gibi geliyor," dedi. "Bizim burada kalmamız hiçbir şeye yaramayacak. Karanlık basmadan elli, belki yüz mil yapabiliriz."

Anne kaygılı bir sesle, "Bizi nasıl bulacaksınız?" dedi.

"Aynı yol üstündeyiz," diye anlattı Tom. "66'dan ayrılacak değiliz. Bakersfield denilen yere kadar. Haritada görmüştüm. Dosdoğru."

"Tamam ama, ya Kaliforniya'ya varıp da bu yoldan saparsak?"

"Kaygılanma," diye güvence verdi Tom ona. "Sizi buluruz. Kaliforniya herhalde bütün dünya kadar da büyük olacak değil ya!"

Anne, "Haritada epey büyük bir yere benziyordu valla," dedi.

Baba danışma ihtiyacı duymaktaydı. "John, sence bir sakıncası var mı?"

"Yok," dedi John.

"Bay Wilson, bu araba sizin arabanız. Oğlum tamir edip arkadan getirse olur mu?"

"Neden olmasın ki?" dedi Wilson. "Bize onca yardım ettiniz. Ben de oğlunuza bir el uzatmışım, çok mu?"

Tom, "Biz yetişemesek bile, çalışıp biraz para biriktirmeye başlarsınız," dedi. "Hepimiz burada oyalansak ne olacak ki? Su bile yok burada. Arabayı da kıpırdatmaya imkân yok. Ama gitseniz, iş bulursunuz. Paranız olur. Belki oturacak bir eviniz olur. Ne dersin, Casy? Kalıp bana yardım etmek ister misin?"

"Size hangisi yararlıysa ben onu yapmak isterim," dedi Casy. "Beni aranıza aldınız, bunca yolu getirdiniz. Ne derseniz yaparım."

"Ama arabanın altına yatman, suratına akan yağlara dayanman gerekecek," dedi Tom.

"Ziyanı yok."

Baba, "Eh, eğer öyle yapacaksak, kıpırdayalım artık," dedi. "Belki konaklayana kadar yüz mil gideriz."

Anne birden onun önünü kesti. "Ben gitmiyorum," dedi.

"Ne demek gitmiyorum? Mecbursun. Aileye sen bakacaksın." Baba şaşmıştı onun bu davranışına.

Anne otomobile doğru ilerledi, arka koltuğun altına elini soktu, krikonun sapını çıkardı, ellerinde rahatça dengeledi. "Gitmiyorum!" dedi.

"Mecbursun dedim sana. Kararımızı verdik."

Anne'nin ağzı iyice gerildi. Alçak sesle, "Beni ancak döve döve götürebilirsin buradan," dedi. Kriko kolunu ağır ağır salladı. "Seni utandırırım, Baba. Ben dayak yiyecek, ağlayacak, yalvaracak insan değilim. Canına okurum senin. Zaten kendin de pek emin değilsin beni dövebileceğinden. Zorla götürmeye kalkarsan, bak yemin ediyorum sana, arkanı döndüğün ya da gözünü yumduğun anı bekler, dümdüz ederim seni. Yemin olsun, yaparım."

Baba çaresiz bakışlarla çevresindekilere döndü. "Şirretlik ediyor," dedi. "Hiç böyle şirretliğini görmemiştim." Ruthie kıkır kıkır güldü.

Krikonun kolu Anne'nin elinde bir öne, bir arkaya, hevesle sallanıyordu. "Haydi, gelsene!" dedi Anne. "Vermişsin kararını. Beni patakla bakalım. Bir dene. Ama yine de gelmiyorum. Kazara gelirsen, ne bir an gözünü kırpabilir, ne de uyuyabilirsin. Beklerim, beklerim, gözün yumulduğu anda odunu indiririm kafana."

"Amma da cadılandı," diye mırıldandı Baba. "Genç menç de değil artık oysa."

İsyanı tüm grup seyrediyordu. Baba'ya bakıyor, onun patlamasını bekliyorlardı. Rahat duran ellerini sıkıp yumruk yapmasını beklediler. Ama Baba'nın öfkesi kabarmadı. Yumruklar oluşmadı. Elleri iki yanında aynı rahatlıkla sarkmış durmayı sürdürdü. Anne'nin kazandığını herkes anlamıştı artık. Anne de anlamıştı.

Tom konuştu. "Ana, ne oldu sana Tanrı aşkına? Ne diye yapıyorsun bunu? Neyin var senin? Kızdın mı bize?"

Anne'nin yüzü yumuşadı, öfkesi yalnızca gözlerinde kaldı. "Bu işi fazla düşünmeden kabullendiniz," diye anlattı. "Dünyada nemiz kaldı ki bizim? Birbirimizden başka hiçbir şeyimiz kalma-

dı. Daha yola çıkar çıkmaz Dede öteki dünyayı boyladı. Şimdi de siz kalkmış, aileyi dağıtalım diyorsunuz..."

Tom bağırdı. "Anne, biz hemen yetişecektik size. Uzun kalmayacaktık ki!"

Anne kriko kolunu salladı. "Ya biz konaklamışken yanımızdan geçip giderseniz? Ya biz varacağımız yere varırsak... kime haber bırakacağız? Nereden bileceğiz kime haber bırakmamız gerektiğini? Siz kime soracağınızı nereden bileceksiniz? Yolumuz çetin bir yol. Nine hasta. Kamyonda oturmuş, bir ayağı çukurda, bekliyor. Tükendi kadın. Yolumuz da hem uzun hem çetin."

John Amca, "Ama üç kuruş para kazanabilirdik," dedi. "Birazını biriktirebilirdik. Ötekiler geldiğinde durumumuz iyi olurdu."

Herkesin gözü tekrar Anne'ye döndü. İktidar ondaydı, kontrolü o ele almıştı artık. "Kazanacağımız para işe yaramazdı," dedi Anne. "Tek ihtiyacımız ailenin parçalanmaması. Kurt saldırdığında birbirine yanaşan sürüler gibi, hepimiz bir aradayken korkmuyorum ben. Yani sağ olanların hepsi. Ama parçalanmamızı kabul edemem. Bakın Wilson'larla papaz da yanımızda. Onlar gitmek isterse bir şey diyemem. Ama kendi ailem dağılmaya kalkarsa bu demirle canınıza okurum hepinizin."

Tom onu yatıştırmak istercesine, "Ana, burada hepimiz nasıl kamp kurarız," dedi. "Su bile yok. Doğru dürüst gölge bile yok. Nineye gölge gerek."

"Pekâlâ," dedi Anne. "Yola devam ederiz. Suyu ve gölgeyi bulduğumuz ilk yerde dururuz. Kamyon geri gelir, sizi kente götürür, parçanızı alırsınız, sonra yine kamyonla buraya dönersiniz. Güneşte yürümek zorunda da kalmazsınız. Burada yalnız kalırsan gelir seni yakalarlar, ailenden kimse de olmaz yanında sana yardım etmek için."

Tom'un dudakları, dişlerinin üzerine doğru uzandı, sonra birden açıldı. İki elini önce iki yana açtı, sonra yanlarına sarkıttı. "Baba," dedi. "Eğer bir yanından sen, bir yanından ben saldırsaydık, ötekiler bize yardım etse, Nine de tepeden iniş yapsaydı, belki anamı götürmeyi başarır, üç şehitten fazla da vermeyebi-

lirdik. Ama sen kafanın kırılmasını istemediğine göre, sanırım annemin dediği olacak. Tanrım, insan kararlı oldu mu, nasıl da milleti önüne katabiliyor! Kazandın, Ana! O demiri bırak da kazara kimsenin canı falan yanmasın."

Anne elindeki demire şaşkın gözlerle baktı. Birden eli titremeye başlamıştı. Silahını yere atıverdi. Tom dikkatle eğilip aldı, tekrar arabaya koydu. "Baba, sen biraz dinlen," dedi sonra. "Al, sen milleti götür, kampı kurmaya başlasınlar. Sonra kamyonu buraya getir. Papazla ben bu arada karteri çıkarmış oluruz. Sonra, vakit kalırsa Santa Rosa'ya varıp bir piston kolu almaya çalışırız. Belki de yetişiriz. Cumartesi bugün çünkü. Hemen fırla ki dükkânlar kapanmadan ulaşabilelim. Bagajdan kerpetenle İngiliz anahtarını ver yalnız bana." Arabanın altına doğru uzandı, yağlı karteri yokladı. "Ha, sonra bir de kap ver bana. O eski kova da olur. Akan yağı toplayalım. Ziyan etmek olmaz." Al kovayı uzattı, Tom onu arabanın altına kaydırdı, yağ kapağını kerpetenle gevşetti. Kapkara yağ kolu boyunca aşağıya doğru sızdı, oradan sessizce kovaya aktı. Kovanın yarısı dolarken Al da aileyi kamyona bindirmişti. Suratı şimdiden kapkara kesilmiş olan Tom lastiklerin arasından baktı. "Çabuk dön!" diye seslendi. Karterin cıvatalarını gevşetirken kamyonun sesi duyuldu. Hendeğe indi, karşıya tırmandı ve uzaklaştı. Tom her bir cıvatayı birer tur çeviriyor, eşit oranda bollaştırıyor, contalara zarar vermemeye çalışıyordu.

Papaz tekerlerin yanına çömeldi. "Ben ne yapabilirim?"

"Şimdilik hiçbir şey. Yağ boşalıp ben bu cıvataları gevşetince karteri indirmeme yardım edersin." Arabanın altında yılan gibi kıvrılıyor, ilerliyor, her cıvatayı önce kerpetenle bollatıp sonra parmakla çeviriyordu. Her birinin karteri ancak taşıyabilecek kadar gevşediğini hissetti. "Toprak hâlâ sıcak burada," dedi, sonra seslendi. "Hey, Casy, son birkaç gündür fena halde dilini yuttun sen. Yahu sana ilk rastladığımda yarım saatte bir nutuk atıyordun. Oysa iki gündür toplam on kelime çıkmadı ağzından. Neyin var... canın mı sıkılıyor?"

Casy yüzükoyun uzanmış, arabanın altına bakıyordu. Diken gibi, seyrek kıllarla kaplı çenesini tek elinin üstüne dayamış, şapkası arkaya doğru kaymış, ensesine gitmişti. "Papazken yaptığım konuşmalar bana ölene kadar yeter," dedi.

"Öyle ama ondan bu yana da epey konuşuyordun."

"Kaygılıyım," dedi Casy. "Vaaz verip dolaşırken gerçi farkına varamıyordum ama, o zaman bile epey zamparalık yapıyordum. Şimdi artık vaaz vermeyeceğime göre... evlenmem gerek. Anla, Tommy... ten özlemi var içimde."

"Benim de," dedi Tom. "Bak, McAlester'den çıktığım gün duman tütüyordu tepemden neredeyse. Bir kızın peşine düştüm. Bir fahişe. Av gibi kovaladım onu. Neler olduğunu sana anlatacak değilim. Kimseye anlatamam zaten."

Casy güldü. "Biliyorum ne olduğunu. Bir keresinde ben de tövbe etmiş, kendi başıma inzivaya çekilmiştim. Toplum içine döndüğümde aynı şey benim de başıma geldi."

"Sana öylesi olmaz," dedi Tom. "Her neyse, ben paramı boşa harcamamayı başardım. Kızı defettim başımdan. Deli sandı beni. Aslında parasını vermem gerekirdi ama sadece beş dolarım vardı. O da zaten para istemiyorum dedi. Bak, şuraya yaklaş da şunu bir ucundan tut. Ben vura vura bollatacağım. Hazır olunca sen o yandaki cıvatayı çevirirsin, ben bu yandakini. Usulca çıkarırız. O contaya dikkat et. Tek amacımız şunu parçalanmadan indirmek. Bu eski Dodge'larda dört silindir var, o kadar. Bir zamanlar bir tanesini sökmüştüm. Ama yataklar kavun gibi kocaman. Tamam, alçalt biraz... yavaş ol. Oldu!" Yağlı karter ikisinin arasında, yerde yatıyordu. Çukurlarında hâlâ biraz yağ vardı. Tom ön taraftaki çukurların birine uzandı, kırılmış maden parçalarını çıkardı, "İşte, bak," dedi. Parçayı parmaklarının arasında çevirdi. "Şaft yüksek. Sen arkaya bak, krankı bul. Ben tamam diyene kadar çevir onu."

Casy ayağa kalktı, krankı bulup kolu taktı. "Hazır mısın?"

"Tamam... ağır ol... biraz daha... biraz daha... tamamdır."

Casy diz çöküp tekrar alt tarafa baktı. Tom bağlantı rot yatağını şafta değdirip tıkırdattı. "İşte, burada," dedi.

"Neden oldu dersin?"

"Allah kahretsin, nereden bileyim! Bu düldül on üç yılı aşkın zamandır yol tepiyor. Göstergede altmış bin mil diyor ama, o zaten yüz altmış bin demektir. Üstelik kim bilir kaç kere sıfırlamışlardır o saati. Fazla kızıyor. Belki birileri yağ düzeyinin düşmesine göz yumdu, olanlar oldu." Somun pimlerini çekti, İngiliz anahtarını yatak somunlarından birine taktı. Yüklenince anahtar kaydı, elinin tersinde upuzun bir yara açıldı. Tom yaraya baktı... kanlar düzenli biçimde fışkırıyor, yağlarla karışıp kovaya akıyordu.

"Bu kötü oldu işte," dedi Casy. "İstersen ben yapayım da, sen çık, elini sar."

"Yok be! Zaten bir yerimi kesmeden araba tamir edip bitirdiğimi hatırlamam. Olan oldu, bundan sonrası kolay." Anahtarı tekrar taktı. "Keşke sabit anahtarım olaydı," dedi, somun gevşeyinceye kadar anahtara elinin sert kısmıyla vurdu. Somunları teker teker topladı, karter cıvatalarıyla birlikte karterin içine koydu, pimleri de onların yanına attı. "Tamam işte!" Arabanın altından kıvrıla kıvrıla çıktı, karteri çekip çıkardı. Elini bir çuval parçasına sildi, yarayı inceledi. "Deli gibi kanıyor!" dedi. "Neyse, ben bilirim onu durdurmasını." Toprağa işedi, oluşan çamurdan bir avuç aldı, yaranın üzerine sıvadı. Kan ancak bir saniye daha aktı, sonra hemen durdu. "Dünyanın en etkili formülü!" dedi.

"Bir avuç örümcek ağı da aynı işi görür."

"Biliyorum ama burada örümcek ağı yok. Oysa insan ne zaman istese işeyebilir." Tom basamağa oturdu, kırık yatağa baktı. "Şimdi bir '25 model Dodge bulup oradan kullanılmış bir piston rotu çıkarabilirsek belki bunu tamir ederiz. Al da çok uzağa gitti galiba."

Reklam panosunun gölgesi yirmi metre uzağa kaymıştı artık. İkindi vakti de geçiyordu. Casy de basamağa oturdu, batıya doğru baktı. "Yakında yüksek dağlara geliyoruz," dedi. Bir süre sessiz kaldı. "Tom!" dedi ondan sonra.

"Ne var?"

"Tom, ben yoldaki arabalara bakıp duruyordum. Bizim solladıklarımıza, bizi sollayanlara. Hep izledim."

"Nesini izledin?"

"Tom, batıya giden bizim gibi yüzlerce aile var. Gözümle gördüm. Hiç doğuya giden yok... yüzlerceydi. Sen de dikkat ettin mi?"

"Evet, ettim."

"Aslında sanki... sanki... askerlerden kaçıyorlarmış gibi. Tüm ülke taşınıyor."

"Öyle," dedi Tom. "Tüm ülke taşınıyor. Biz de taşınıyoruz."

"Peki ama... ya bunca insan... bunca insanın hepsi iş bulamazsa orada?"

"Lanet olsun!" diye bağırdı Tom. "Ben nereden bileyim? Benim tek yaptığım, bir ayağımı ötekinin önüne basa basa yoluma devam etmek. Kodeste de tam dört yıl onu yaptım. Hücreye girmek, hücreden çıkmak, yemekhaneye girmek, yemekhaneden çıkmak. Hey Allahım! Serbest kalınca, dışarı çıkınca durum farklı olur sanıyordum! Orada hiçbir şey düşünemezdi insan. Yoksa tozuturdu. Şimdi de burada hiçbir şey düşünemiyor." Casy'ye döndü. "İşte yatak yandı. Yanacağını bilmiyorduk, o yüzden de hiç kaygılanmıyorduk. Şimdi yandı, onaracağız. İşte aynı durum başka şeylere de uyuyor! Ben sızlanıp dertlenecek değilim. Yapamam. Bak şuradaki demirle o küçük metale... gördün mü? Gördün, değil mi? İşte dünyada kafamı bir tek buna yorarım ben. Acaba Al nerede kaldı?"

Casy, "Bana bak, Tom," dedi. "Öff, Allah kahretsin... anlatmak öyle zor ki!"

Tom elinin tersindeki çamur tabakasını sıyırdı, yere attı. Yaranın kenarlarında siyah bir iz kalmıştı. Papaza baktı. "Sen yine nutuk atmaya hazırlanıyorsun," dedi. "Pekâlâ, at bakalım. Severim nutuk dinlemeyi. Cezaevi Müdürü de habire nutuk atardı. Bize bir zararı olmaz, kendisi de fena halde keyiflenirdi! Anlat bakalım, ne diyorsun?"

Casy upuzun, şiş eklemli parmaklarını çıtlattı. "Bir şeyler olup duruyor, millet bir şeyler yapıyor. Onlar da senin dediğin gibi bir ayaklarını ötekinin önüne basmakla yetiniyorlar, onlar da senin dediğin gibi ne yaptıklarını düşünmüyorlar... ama nedense hepsi adımlarını aynı yöne doğru atıyor. Kulağını açarsan bir hareketin, bir kıpırtının sesini duyar, bir tedirginlik hissedersin. Bir şeyler oluyor, bunu insanlar yapıyor, ama ne olduğunu kendileri de bilmiyorlar... henüz. Bunca kişinin batıya gitmesinden bir şey çıkacak sonunda... çiftliklerinin öyle bomboş bırakılmasından bir şey çıkacak. Tüm ülkeyi değiştirecek bir şeyler olacak bunun sonunda."

Tom, "Ben yine de adımlarımı birbirinin önüne atıp duruyorum," dedi.

"Öyle ama karşına bir çit çıkarsa tırmanıp onu aşacaksın."

"Tırmanacak çitlerle karşılaştığım zaman tırmanmasını bilirim."

Casy içini çekti. "En iyisi o. Bunu ben bile kabul etmek zorundayım," dedi. "Ama çit var, çit var. Sonra bir de benim gibileri var... henüz çakılmamış çitleri aşıyorlar... kendilerini tutamıyorlar."

"Şu yaklaşan Al değil mi?" diye sordu Tom.

"Galiba o. Benziyor."

Tom ayağa kalktı, bağlantı rotuyla yatağın iki yarısını bir çuvala tıktı, sardı. "Aynısını aldığımızdan emin olmak istiyorum," dedi.

Kamyon yolun kenarına yanaştı, Al pencereden sarktı.

Tom, "Amma geç kaldın," dedi. "Nereye kadar gittiniz öyle?"

Al içini çekti. "Rotu çıkardın mı?"

"Evet." Tom çuvalı kaldırıp gösterdi. "Metal de kırılmış."

"Benim suçum değil," dedi Al.

"Değil tabii. Nereye götürdün bizimkileri?"

"Sorma, rezalet! Nine bir ağlama tutturdu, ondan Rozaşarn'a bulaştı, o da biraz ağladı. Kafasını şiltenin altına sokup sokup ağladı. Ama Nine... sırtüstü yatıyor, ağzını kocaman açıyor, ay ışığındaki kurtlar gibi uluyordu. Galiba Nine'nin artık aklı başında değil. Küçük bebek gibi oldu. Ne kimseyle konuşuyor, ne kimse-

yi tanıyor. Yalnızca kendi kendine bir şeyler geveleyip duruyor. Sanki Dede'yle konuşuyormuş gibi."

"Nerede bıraktın onları?" diye üsteledi Tom.

"Şey, bir kamp bulduk. Gölgesi var, borudan akan suyu var. Gecesi yarım dolara kalınıyor. Ama hepsi öyle yorgunlar, öyle bitkinler, öyle sefiller ki, orada kaldılar. Anneme göre buna mecburlarmış, çünkü Büyükanne çok bitkin durumdaymış. Wilson'ların çadırını kurduk, sonra bizim brandayı da çadır gibi kurduk. Galiba Ninem keçileri kaçırdı iyice."

Tom alçalmakta olan güneşe doğru baktı. "Casy," dedi. "Birinin bu arabanın yanında kalması şart. Yoksa içinde parça bırakmazlar. Sen kalsan olur mu?"

"Tabii. Kalırım."

Al yanıbaşından bir kese kâğıdı alıp uzattı. "Burada biraz etle ekmek var, Anne yolladı," dedi. "Bir kap da su getirdim."

"Kimseyi unutmaz Ana." dedi Casy.

Tom, Al'ın yanına bindi. "Bak," dedi Casy'ye. "Mümkün olduğu kadar çabuk döneceğiz ama ne zaman olduğunu bilmemize imkân yok."

"Ben buradan ayrılmam."

"Pekâlâ. Kendi kendine nutuk atmayasın. Haydi, yürü, Al." Kamyon akşam saatinde yola koyuldu. "İyi insan," dedi Tom. "Durmadan düşünür."

"Eh, sen de papazlık yapsan, düşünmek zorunda kalırdın. Babam bir ağaç altında konaklamak için elli sent para almalarına ateş püskürüyor. Bir türlü anlayamıyor bu işi. Sövüyor, sayıyor, hiç çenesini kapamıyor. Neredeyse insana tüp içinde hava da satacaklar, diyor. Anne de buna karşılık, Büyükanne için gölgeye ve suya ihtiyaçları olduğunu söylüyor." Kamyon otoyolda tangır tungur gidiyordu. Şimdi yükü de boşalınca her yanından ayrı bir ses gelmekteydi. Arkadaki yataktan da, kesilip kasa yapılmış kaportadan da. Hafifken hızlıydı da. Al hızı saatte otuz sekiz mile çıkardı, motor tıkırdamaya başladı, mavi dumanlar yer döşemelerinin arasından bile yükselmeye koyuldu.

"Yavaşlat şunu biraz," dedi Tom. "Dingil kapaklarına kadar yakacaksın mereti. Nine'nin nesi varmış?"

"Bilmem. Farkındaysan son iki gündür biraz mızmızdı. Kimseyle konuştuğu yoktu. Şimdi de ağzını kapatmaz oldu, hababam bağırıyor. Durmadan Dede'yle konuşuyor. Ona bağırıyor, onu paylıyor. Ürkütücü bir durum aslına bakarsan. İnsana sanki Dede sahiden onun karşısında oturuyormuş gibi geliyor. Sırıtıp düğmeleriyle oynaya oynaya. Sanki Büyükanne de görüyor onun öyle oturuşunu. Azarlayıp duruyor. Ha, babam yirmi dolar yolladı sana. Ne kadar gerekeceğini bilemedi. Anaının hiç ona bugünkü gibi diklendiğini görmüş müydün sen?"

"Hatırladığım kadarıyla hayır. Ben de tam zamanını seçmişim kodesten salınmak için. Sandıydım ki yan gelip yatacağım, sabahları geç kalkacağım, eve dönünce bol bol yemek yiyeceğim, danslara gideceğim, çapkınlıklara çıkacağım... ama bak, hiçbirini yapmaya vaktim bile olmadı."

Al, "Unutmuştum," dedi. "Anne sana bir sürü şey söylemem için tembih etti. Bir şey içeyim demeyin, diyor. Tartışmaya falan girmeyecekmişsin. Kimseyle kavga etmeyecekmişsin. Tekrar içeri alırlar seni diye korkuyormuş."

"Zaten derdi başından aşkın, bir ben eksiktim," dedi Tom.

"Ama yine de birer bira içsek olur, ha? İçim gidiyor bir bira için!"

"Bilemiyorum," dedi Tom. "Parayı biraya harcarsak babam canımıza okur."

"Bak, Tom, bende altı dolar var. İstersek birer bira alır, arkadan da çapkınlığa gideriz. Kimse bilmiyor ki bende altı dolar olduğunu. Amma eğleniriz o parayla!"

"Harcama şimdi paranı. Kıyıya vardığımızda ikimiz o parayı alır, gönlümüzce eğleniriz. Belki iş bulmuş, çalışıyor olursak..." Oturduğu yerde döndü. "Ben senin böyle şeylere meraklı olduğunu bilmezdim. Milleti azmaktan vazgeçirmeye çalışırsın sanırdım."

"Eh, buralarda kimseyi tanımıyorum ki. Böyle dolaşıp duracaksak yakında evlenmeye kalkarım belki de. Kaliforniya'ya vardığımızda hayatın tadını çıkaracağım."

"Umarım," dedi Tom.

"Artık hiçbir şeyden emin değilsin bakıyorum."

"Hayır, değilim."

"O adamı öldürdüğünde... acaba hiç... hiç rüyanda falan gördün mü onu? Hiç sıkıldın mı o işe? "

"Hayır."

"Hiç aklına da gelmedi mi?"

"Geldi tabii. Öldü diye üzülüyordum."

"Kendini suçlamıyor muydun?"

"Hayır. Ben cezamı çektim. Kendi yaptığımı kendim ödedim."

"Çok berbat bir yer miydi orası?"

Tom sinirli bir sesle, "Bana bak, Al, ben cezamı çektim ve bitti artık," dedi. "Tekrar tekrar, habire onu yeniden çekmek istemiyorum. İşte nehir az ilerde, kent de, bak gözüktü. Biz piston rotunu bulmaya bakalım, gerisini de boş verelim."

"Anam sana pek bağlı," dedi Al. "Sen yokken kendi kendini yedi durdu. Kimseye de belli etmedi. İçin için ağlıyordu. Ama biz biliyorduk kafasından geçenleri."

Tom kasketini gözlerine doğru çekti. "Bana bak, Al, biraz başka şey konuşsak olmaz mı?"

"Ben yalnızca annemin yaptıklarını anlatıyordum sana."

"Biliyorum, biliyorum. Ama bilmemek isterdim. Bir ayağımı öbürünün önüne atmak yeter bana."

Al hakarete uğramış gibi sessizliğe gömüldü. Az sonra, "Ben yalnızca dedim ki..."

Tom ona baktı, Al gözlerini yolun ilerisinden ayırmadı. Boş kamyon tangırdaya tangırdaya gidiyordu. Tom'un upuzun dudakları dişlerinin üzerinde kıvrıldı, genç adam yavaşça güldü. "Biliyorum, Al. Belki ben de tozuttum biraz. Belki anlatırım sana günün birinde. Tam senin bilmek isteyeceğin şeyler. İlginç. Ama bana öyle geliyor ki en iyisi bunları bir süre unutmak. Belki zaman geçince değişir. Şu an için, aklıma geldikçe içim burkuluyor, hasta gibi oluyorum. Bak, Al, bir tek şey diyeyim sana... kodes

dediğin yer insanı yavaş yavaş deli eder, tamam mı? Delirir herkes. Onlara bakarsın, söylediklerini dinlersin, bir zaman gelir, kendin de mi kaçırdın, anlayamazsın. Geceyarısı bağırmaya başladıklarında, bağıranın kendin olduğunu sanırsın... bazen de sensindir gerçekten."

Al, "Peki, bir daha girmem bu konuya, Tom!" dedi.

"Otuz günü fena geçmez," diye devam etti Tom. "Yüz seksen güne kadar bile o kadar fena sayılmaz. Ama bir yılı aştı mı... bilmem ki! Başka hiçbir şeye benzemeyen bir yanı vardır o işin. Pis bir yanı. İnsanları kilit altına almanın pis bir yanı var. Öff, canı cehenneme! Konuşmak istemiyorum onu. Güneşe bak, pencerelerde nasıl da parlıyor!"

Kamyon benzin istasyonuna doğru saptı. Yolun sağ tarafında bir hurda oto alanı vardı. Bir dönüm kadar bir yeri ta tepelere kadar dikenli tellerle çevirmişlerdi. Ön tarafta oluklu saçtan bir sundurma duruyordu. Kapısının oraya eski lastikler yığılmış, üzerlerine fiyat etiketleri yapıştırılmıştı. Sundurmanın arka tarafında köhne bir kulübe vardı. Artık kereste ve tenekelerden yapılmıştı. Pencereleri eski arabalardan alınma ön camlardı. Ot bürümüş arsada araba cesetleri yatıyordu. Eğri büğrü, yassı burunlu, yaralı arabalar, tekerleri gitmiş, yana devrilmişti her biri. Motorları çürüyüp gitmekteydi o arsada. Sonu gelmez bir hurda yığınıydı. Çamurluklar, kamyon kasalarının yanları, tekerler, akslar; hepsine yayılmış bir bozulma, çürüme havası. Bir küf, bir pas. Bükülmüş demirler, yarısı gitmiş motorlar, bir leş ve haşat yığını vardı.

Al kamyonu sundurmanın önündeki dökülmüş yağların üzerinden sürdü, durdu. Tom indi, kapının aralığından içerinin karanlığına baktı. "Kimse görünmüyor," dedi. Sonra seslendi. "Kimse var mı?"

"İnşallah bir '25 model Dodge vardır."

Sundurmanın arka tarafında bir kapının çarptığı duyuldu, karanlıklarda kalan o uyduruk kulübeden bir insan hayaleti yaklaştı. Sıska, pis, her yanı yağ içindeydi. Bir gözü yoktu. Sağlam gözü sağa sola kıpırdadıkça ötekisindeki boş deliğin kasları da

ona paralel kıpırdıyordu. Kotuyla gömleği sepsert, yağlardan parlamış, elleri çatlak çatlak, yara bere doluydu. Kocaman, sarkık altdudağı suratına öfkeli bir ifade veriyordu.

"Patron sen misin?" diye sordu Tom.

Tekgöz öfkeyle baktı. "Burada çalışıyorum," dedi ters ters. "Ne istiyorsunuz?"

"25 model Dodge enkazı var mı burada? Bize piston kolu gerek."

"Bilmem ki var mı? Patron burada olsa bilirdi. Ama yok. Eve gitti."

"Biz bir dolaşıp baksak?"

Adam burnunu avucuna sümkürdü, pantolonuna sildi. "Buralı mısınız?" diye sordu.

"Doğudanız... batıya gidiyoruz."

"Bakın öyleyse. Burayı yaksanız umurumda değil."

"Patronu pek sevmiyorsun bakıyorum."

Adam tek gözünden ateşler saçarak yaklaştı. "İğreniyorum," dedi yavaşça. "İğreniyorum o orospu çocuğundan! Evine gitti. Evine." Kelimeler ağzından tutuk tutuk dökülüyordu. "Pek bilir... insanı iğnelemesini, içini cayır cayır yakmasını pek bilir. Orospu çocuğu! On dokuz yaşında bir kız bulmuş. Güzel de. Kalkmış bana, bununla evlenir misin, diyor. Gözüme baka baka. Bu gece de ne dese... Dans düzenlemişler, gitmek ister miydin, demez mi? Bana... bana diyor bunu!" Gözlerinde yaşlar oluştu, kıpkırmızı göz boşluğunun kenarından taşıp yuvarlanmaya başladı. "Günün birinde, Tanrı şahidim olsun... bir demir boru geçireceğim elime. Bunları söylerken ta gözümün içine bakar hep... Bir daha yaptığında kafasını biçeceğim boynundan."

Güneş dağların ardında kayboldu. Al hurdaların bulunduğu arsayı bakışlarıyla taradı. "Bak, Tom, şurada! '25 ya da '26 olmalı o, ha?"

Tom tekgöze döndü. "Bakabilir miyiz?"

"Bakın yahu! Canınız ne istiyorsa alın."

Araba cesetlerinin arasından kendilerine yol bulup ilerlediler. Çürümekte olan bir sedandı karşılarındaki. Patlak lastiklerinin üzerinde duruyordu.

"Bal gibi '25," diye bağırdı Al. "Şunun karterini alabilir miyiz, bayım?"

Tom diz çöküp arabanın altına baktı. "Karteri çıkmış bile. Rotların biri de alınmış. Öyleye benziyor." Arabanın altına doğru kaydı. "Bir krank al da çevir şunu, Al." Piston kolunu şafta doğru oynattı. "Donuk yağdan kazık kesilmiş." Al krankı yavaşça çevirdi. "Ağır ol!" diye seslendi Tom. Yerden bir tahta sopa buldu, yatağın üzerinden yağı sıyırdı, somunların da üstünü temizledi.

"Yalama değil ya?" diye sordu Al.

"Biraz gevşemiş gibi ama, o kadar kötü durumda sayılmaz."

"Eskiliği?"

"Epey metali var sayılır. Hepsi aşınmamış. Eh, hiç fena değil. Şimdi yavaş çevir... Yavaş indir... tamam! Kamyona koş da bir iki alet getir."

Tek gözlü adam, "Ben size bir alet kutusu getireyim," dedi. Paslı arabalar arasında bir süre arandı, sonunda tenekeden bir alet kutusuyla geri döndü. Tom bir somun anahtarı çıkardı, Al'a uzattı.

"Sen sök. Metalleri kaybetme. Cıvatalar düşmesin, pimleri de say. Çabuk ol. Hava kararıyor bile."

Al arabanın altına girdi. "Biz de bir anahtar takımı alsak keşke," diye seslendi. "O bir tek anahtarla hiçbir iş olmuyor."

"Yardım istersen çağır beni," dedi Tom.

Tek gözlü adam çaresizlik içinde yanıbaşlarında duruyordu. "İsterseniz ben de yardım ederim," dedi. "Biliyor musunuz ne yaptı o orospu çocuğu? Beyaz pantolon giymiş, çıkageldi, haydi gel, benim yata gidelim, dedi. Allah kahretsin, kafasını koparacağım günün birinde!" Ağır ağır soluyordu. "Gözümü kaybedeli kadın yüzü görmedim, o da kalkıyor bana bunları sayıp döküyor." Koca koca gözyaşları, burnunun iki yanındaki kir tabakasında kendine kanal açıp aşağıya doğru kaydı.

Tom sabırsız bir sesle, "Ne diye çekip gitmiyorsun buradan?" diye sordu. "Seni hapsetmediler ya buraya!'

"Söylemesi kolay. İş bulmak o kadar kolay mı... hele de tek gözlü biri için."

Bu sefer Tom ona döndü. "Bana baksana sen... o gözü öyle apaçık ortada ne diye tutuyorsun? Üstelik de pissin. Leş gibi kokuyorsun. Kendin kaşınıyorsun sen. Hoşuna gidiyor. Kendine acımanı kolaylaştırıyor. O gözün apaçık dönüp dururken elbet kadın bulamazsın kendine. Üstüne kara bir şey kapat, suratını da yıka. Kimseyi demir sopayla öldürecek de değilsin... onu da kafandan çıkar."

"Bakın, inanın bana, tek gözle yaşamak kolay değil," dedi adam. "Karşındakini başkaları gibi göremiyorsun. Hiçbir şeyin ne kadar uzakta olduğunu anlayamıyorsun. Her şey yamyassı."

Tom, "Bok yemişsin sen!" dedi. "Bir zamanlar tek bacaklı bir orospu tanırdım. Sen sanırsın ki sokak aralarında iki kuruşa çalışırdı, ha? Hah! Ötekilerden yarım dolar fazla alırdı. Karşısındaki adama, 'Sen ömründe kaç tane tek bacaklı kadınla yattın?' diye sorardı. Kendi cevap verirdi arkadan. 'Hiç!' derdi. 'Demek özel bir durum çıkıyor ortaya. Yarım dolar fazla vereceksin. Alırdı da. Herifler yanından çıktıklarında kendilerini pek şanslı hissederlerdi. Uğurluyum ben, derdi çünkü. Sonra... bir yerde... bulunduğum bir yerde bir de kambur tanımıştım. Hayatını kazanmak için millete kamburunu okşatırdı. Uğur getirirmiş. Seninse alt tarafı gözünün biri eksik."

Adam çekine çekine, "Birilerinin senden uzak durmaya çalıştığını görünce dokunuyor ama," dedi.

"Kapat üstünü öyleyse, Allah kahretsin! İnek kıçı gibi ortaya sermişsin. Hoşuna gidiyor aslında kendine acımak senin. Başka bir sorunun yok. Git kendine bir beyaz pantolon al. Sen garanti sarhoş olup yatağında kendi kendine ağlıyorsundur. Yardıma ihtiyacın var mı, Al?"

"Yok," dedi Al. "Yatağı bollattım. Pistonu indirmeye uğraşıyorum."

"Bir yerine çarpmasın!"

Tek gözlü adam alçak sesle, "Sence... benden hoşlanan olur mu?" diye sordu.

"Elbette," dedi Tom. "Gözüm gideli şeyim büyüdü dersin onlara."

"Sizler nereye gidiyorsunuz?"

"Kaliforniya'ya. Bütün aile. Orada iş bulacağız."

"Benim gibi biri de iş bulabilir mi dersiniz? Gözüme kara bir şey kapatsam?"

"Niye olmasın? Sakat değilsin ki!"

"Peki... beni de yanınıza alır mıydınız?"

"Nasıl alalım? Zaten o kadar doluyuz ki kıpırdayacak yerimiz yok. Ama sen başka bir yolunu bulursun. Bu hurdalardan birini tamir et, kendi kendine çek git."

"Belki de yaparım valla," dedi tek gözlü adam.

Bir metal sesi duyuldu. "Çıkardım," dedi Al.

"Uzat buraya, bir bakalım." Al pistonu, bağlantı rotunu, yatağın alt yarısını uzattı. Tom madeni parçacıkların olduğu yüzü sildi, gözü hizasına kaldırıp yandan baktı. "Fena görünmüyor," dedi. "Yahu, bir fenerimiz olsa, bu gece takardık bunu yerine."

"Baksana Tom," dedi Al. "Düşünüyordum da... Bizde segmanı tutturacak hiçbir şey yok. Onsuz nasıl yapacağız? Hele de alttaysa?"

Tom, "Birinden duymuştum, çemberinin çevresine ince pirinç tel sarıp bağlayabiliyormuşsun," dedi.

"İyi ama teli nasıl çıkaracağız sonra?"

"Çıkarmıyorsun. Kendi kendine eriyor zamanla. Bir zarar da vermiyor."

"Bakır tel daha iyi olur herhalde."

"Sağlam olmaz," dedi Tom. Tek gözlü adama döndü. "İnce pirinç telin var mı?"

"Bilmem. Galiba bir makara olacaktı bir yerlerde. Göze kapatılan o kara şeyler nerede satılıyor, biliyor musunuz?"

"Bilmiyorum," dedi Tom. "Sen şu teli bulmaya çalış bakalım."

Oluklu saç kulübede sandıkları, kutuları araştırdılar, sonunda makarayı buldular. Tom rotu bir mengeneye kıstırdı, teli piston segmanlarının çevresine iyice doladı, bu arada segmanları da yataklarına itti. Telin üstüste gelip kabarıklık yaptığı yerleri çekiçle vura vura yassılttı. Sonra pistonu çevirdi, teli çevreye doladı,

piston duvarıııı boşta bıraktı. Parmağıyla yoklayıp telin piston kenarıyla aynı düzeye geldiğinden emin oldu. Kulübenin içi kararıyordu. Tek gözlü adam bir fener getirdi, ışığını pistona tuttu.

"İşte hazır!" dedi Tom. "Baksana, o feneri kaça bırakırsın?"

"Pek iyi mal değil. Pillere on beş sent verdim. Hepsini otuz beş sente alın, gitsin."

"Pekâlâ. Ya rotla piston için borcum ne?"

Tek gözlü adam alnını parmak eklemiyle ovaladı, kirleri bir çizgi halinde kaldırdı. "Valla, bilmiyorum ki. Patron burada olsa parça kataloğunu açar, yenisinin fiyatına bakardı. Sonra siz uğraşıp dururken, ne kadar aceleniz olduğunu, kaç paranız olduğunu falan öğrenirdi ağzınızdan. Diyelim ki katalogdaki fiyatı sekiz dolar... beş alırdı sizden. Asılırsanız üçe alır giderdiniz. Siz suçu bana yüklüyorsunuz ama, herif öyle orospu çocuğu ki! O parçaya ne kadar ihtiyacınız olduğunu anlıyor. Bir şanzıman dişlisini, araba fiyatından fazlaya verdiğini görmüşümdür."

"İyi! Bunlara ne vereceğiz, sen onu söyle "

"Bir dolar falan gibi bir şey herhalde."

"Oldu. Yirmi beş sent de bu somun anahtarı için vereceğim. Onunla iş yarı yarıya kolaylaşır." Bozuk paraları uzattı. "Sağol. O lanet gözünü de kapatmayı unutma."

Tom'la Al kamyona bindiler. Ortalık iyice kararmıştı. Motoru çalıştırdılar, farları yaktılar. "Hoşçakal," diye seslendi Tom, "Kaliforniya'da görüşürüz." Otoyola çıkıp dönüş yoluna koyuldular.

Tek gözlü adam arkalarından baktı, sonra sac kulübeden çıkıp arkadaki köhne kulübeye döndü. İçerisi karanlıktı. Yerdeki şilteyi el yordamıyla buldu, yatağına uzandı, ağlamaya başladı. Yoldan geçen arabaların sesi ancak onun yalnızlık duvarını daha da sağlamlaştırmaya yarıyordu.

Tom, "Bunu bu akşam bulup döneceğimizi biri söylese çıldırdı sanırdım," dedi.

"Takarız da yerine. Senin yapman gerek ama. Ben fazla sıkıştırsam yanar, bol bıraksam tangırdar diye korkarım."

"Ben takarım," dedi Tom. "Bir daha yanarsa da, yanar ne yapalım? Kaybedecek bir şeyimiz mi var?"

Al alacakaranlığa baktı. Farlar hiç de etkili olamıyordu önlerindeki karanlığı delmekte. Ama biraz ileride bir yaban kedisinin gözleri ışığı yansıtıp yeşil yeşil parladı. "O herifi amma haşladın," dedi Al. "Dersini verdin tam."

"Eh, kaşındı o da! Tek gözü var diye kendine acıyıp duruyor, her şeyin kusurunu gözüne yüklüyor. Tembel, pis herifin biriydi. Belki numarasının çakıldığını anlarsa vazgeçer o halinden."

Al birden, "Tom, o yatak benim yüzünden yanmadı," dedi.

Tom bir an sessiz kaldı, sonra, "Sen de kaşındın artık, sıra sana geldi," dedi. "Birileri sana bir kusur bulacak diye ödün bokuna karışıyor. Derdin nedir, biliyorum. Gençsin. İçin kaynıyor. Her an yaman adam olmak istiyorsun. Ama Tanrı aşkına, Al, kimse sana sataşmadıkça horozlanma öyle. Daha rahat edersin."

Al cevap vermedi. Dosdoğru karşısına bakıyordu. Kamyon sarsılarak, gürleyerek ilerledi. Yolun yanından bir kedi fırladı, Al onu ezmek üzere direksiyon kırdı ama tekerler kaçırdı, kedi otların arasına daldı.

"Neredeyse haklıyordum," dedi Al. "Hey, Tom, sen duydun mu Connie'nin geceleri ders çalışacağını? Belki ben de yaparım diye düşünüyordum. Radyo ya da televizyon... belki dizel motorları. İnsan bir gelecek edinebilir kendine o yoldan."

"Belki," dedi Tom. "Ama önce, dersler için senden kaç para sızdıracaklar, onu öğren. Sonra gerçekten çalışacak mısın, onu iyice anla. McAlester'de de mektuplu kurslar alan adamlar vardı. Kursu bitiren tek kişi görmedim. Bıkıp yarı yolda bırakıyordu hepsi."

"Tanrım! Bir şey yemedik... unuttuk."

"Anam çok şey yollamıştı. Papaz hepsini yiyememiştir. Birazı artmıştır. Acaba Kaliforniya'ya varmamız ne kadar sürer dersin?"

"Valla, ben ne bileyim? Sen gaza bas."

Sustular, karanlık bastırdı, yıldızlar parlak ve beyaz, ortaya çıktı.

Casy, Dodge'un arka koltuğundan indi, tam kamyon yaklaşırken yolun kenarına doğru ilerledi. "Bu kadar çabuk döneceğiniz de hiç aklıma gelmemişti." dedi.

Tom yerdeki çuvala doldurduğu parçaları toparlayıp eline aldı. "Şansımız yaver gitti." dedi. "Bir de fener getirdik. Şimdi takacağız yerine."

"Yemeğinizi yanınıza almayı unuttunuz," dedi Casy.

"İşim bitince yerim. Al, yoldan biraz daha içeri al da, gel bana şu feneri tut." Dosdoğru Dodge'a yürüdü, sırtüstü arabanın altına kaydı. Al yüzüstü onu izledi, feneri yakıp tuttu. "Gözüme sık demedik. Şuraya, yukarı." Tom pistonu silindire sokmaya uğraşıyor, kıvırıyor, çeviriyordu. Pirinç tel silindirin duvarına takılıyordu biraz. Bir zorlayıp segmanları aşırttı. "Bereket gevşemiş, yoksa basınç işini bitirirdi," dedi. "Sanırım çalışacak."

Al, "İnşallah o tel segmanları sıkıştırmaz," diye mırıldandı.

"İşte onun için çekiçle o kadar yassılttım. Yerinden oynamaz. Herhalde sonunda kendi kendine erir gider, belki cidarlara pirinç astar çekilmiş gibi olur."

"Cidarları çizer mi dersin?"

Tom güldü. "Bırak, yahu, o cidarlar dayanır ona. Daha şimdiden köstebek yuvası gibi yağ içiyor. Biraz daha çekse ne fark edecek ki?" Rotu şaft üzerinde indirdi, alt yarıyı denedi. "Metaller lazım şimdi," dedi. "Casy!"

"Evet!"

"Ben yatağı alıyorum. Sen krankın başına git, ben söyleyince yavaş yavaş çevir." Somunları sıktı. "Şimdi! Ağır çevir!" Köşeli şaft dönerken Tom yatağı yerine oturtmaya çalışıyordu. "Fazla metal!" dedi birden. "Dur, Casy." Cıvataları çıkardı, iki yandan ince birer madeni parçayı söktü, cıvataları tekrar taktı. "Bir daha dene, Casy!" Rotu tekrar oturtmaya çalıştı. "Hâlâ çok gevşek. Biraz metal çıkarsam fazla mı sıkışır acaba? Bir deneyeyim." Cıvataları tekrar çıkardı, bir çift ince şerit daha söktü. "Şimdi deneyelim, Casy!"

"İyi gibi," dedi Al.

Tom seslendi. "Çevirmesi biraz zorlaştı mı, Casy?"

"Yoo, pek sanmıyorum."

"Bu taraf iyi oturdu galiba. İnşallah öyledir. Takımsız olur mu böyle iş? Bereket bu anahtar var. İşi epey kolaylaştırıyor."

Al, "O hurdacının patronu o boy anahtar arayıp bulamayınca kuduracak," dedi.

"Kendi suçu. Çalmadık ya!" Pimleri soktu, uçları kıvırdı. "İyi galiba," dedi.

"Casy, feneri biraz sen tut da, Al'la ben karteri takalım yukarı."

Casy çömeldi, feneri eline aldı. Işığı çalışan ellere doğru tutuyordu. İki çift el, karteri yavaşça yerine doğru yükseltti, oturttu, deliklerine somunları soktu. İki adam karterin ağırlığı altında zorluk çekiyorlardı. İki uçtaki somunları oturtup ötekilere geçtiler. Hepsi yerine sokulunca Tom onları sırayla, azar azar sıkıştırdı, karter ağır ağır yerine oturdu, sağlamlandı.

"Bu kadar galiba," dedi Tom. Yağ kapağını sıkıştırdı, kartere bir kere daha dikkatle baktı, feneri eline alıp yeri de araştırdı. "Bu kadar," dedi. "Yağı dolduralım şimdi tekrar."

Arabanın altından çıktılar, kovaya topladıkları yağı tekrar krank kutusuna boşalttılar. Tom karterde sızma aradı.

"Tamam, Al, atla, deneyelim." Al arabaya bindi, marşa bastı. Motor kükreyerek hemen çalıştı. Egzoz borusundan mavi dumanlar çıktı. Tom, "Gazı kes!" diye bağırdı. "O tel eriyip bitene kadar yağ yakacaktır. Bak, azalmaya başladı duman." Motor çalışırken dikkatle dinledi. "Avansı yap, vitesi boşa al." Bir daha dinledi. "Tamam, Al, kapat artık. Sanıyorum başardık. Neredeydi o etler bakalım?"

"Yaman teknisyenmişsin," dedi Al.

"Elbette. Bir yıl atölyede çalıştım. İlk yüz millik yolu çok yavaş gitmeliyiz. Motor açılsın bir kere."

Yağ içindeki ellerini yoldukları otlara sildiler, sonra kendi pantolonlarına sürerek temizlemeye çalıştılar. Haşlanmış domuz etine aç kurtlar gibi saldırdılar, şişedeki suyu elden ele dolaştırdılar.

Al, "Açlıktan ölmüşüm," dedi. "Ne yapıyoruz şimdi? Kampa mı dönüyoruz?"

"Bilmem," dedi Tom. "Belki bu araba için de bir yarım dolar istemeye kalkarlar. Gidip bizimkilerle bir konuşalım... işin bittiğini söyleyelim. Giriş parası isterlerse, basar çıkarız. Ama bizimkiler bilmek ister. Tanrım, iyi ki Annem engel olmuş bize bugün. Şu feneri etrafta bir gezdir, Al. Bir şeyler unutmayalım buralarda. O somun anahtarını da koy arabaya. Yine gerekebilir."

Al her tarafa baktı. "Bir şey yok," dedi.

"Pekâlâ. Ben süreyim. Sen kamyonu getir, Al." Tom motoru çalıştırdı. Papaz da arabaya bindi. Tom ağır gidiyor, motoru zorlamıyordu. Al da kamyonuyla onların peşindeydi. Sığ hendeği düşük vitesle aştılar. Tom, "Bu Dodge'lar düşük vitesteyken, ev bağlasan onu bile çeker," dedi. "Hızı epey azaldı. İsabet oldu ama. Açılsın istiyorum o rot."

Otoyolda ağır ağır ilerledi. 12 voltluk farlar yola kısacık, sarımsı bir leke düşürebiliyordu.

Casy, Tom'a döndü. "Otomobili nasıl tamir edebiliyorsunuz, anlayamıyorum doğrusu. Kalkıyor, tamir ediveriyorsunuz. Ben olsam yapamam. Sizi seyrettim demin... ama yine de yapamam."

"Bu işte çekirdekten pişmeli," dedi Tom. "Bilmek yetmez. Daha fazlası gerek. Çocuklar bile hiç düşünmeden, gözü kapalı sökebiliyorlar arabaları."

Gri bir tavşan farların ışığına yakalandı, ileriye doğru sıçradı. Hızla gidiyor, uzun kulakları her sıçrayışında sallanıyordu. Ara sıra yolun üstünden kaçmak istese bile, yanlarda karanlığın oluşturduğu o duvar engelliyordu onu. Ta ileride parlak farlar belirdi, üstüne çevrildi. Tavşan kararsızlık gösterdi, duraladı, sonra dönüp kendini Dodge'un nisbeten solgun ışıklarına doğru attı. Tekerlerin altına girdiğinde araba hafifçe sarsıldı, karşıdan gelen araba yanlarından ıslık çalarcasına geçti.

"Ezdik onu," dedi Casy.

Tom, "Bazıları çarpmaktan hoşlanır," diye anlattı. "Beni her seferinde çok sarsar. Arabanın sesi fena değil gibi. Segmanlar rahatlamıştır herhalde şimdiye kadar. Dumanı o kadar fazla değil."

"İyi iş başardın," dedi Casy.

Kamp sahası küçük, ahşap bir evin çevresine yayılmış gibiydi. Evin taraçasında bir lüks lambası tıslayarak yanıyor, beyaz ışığını iri bir daire halinde saçıyordu. Eve yakın yere yarım düzine kadar çadır kurulmuştu. Çadırların yanında da arabalar duruyordu. Akşam yemeği pişiren kalmamıştı artık bu saatte. Ama kamp ateşlerinin kömürleri hâlâ kor halindeydi. Lambanın yandığı taraçaya bir grup adam toplanmıştı. O haşin, beyaz ışıkta yüzleri pek güçlü, pek kaslı görünüyorlardı. Şapkalarının kara gölgesi alınlarına, gözlerine düşüyor, çenelerinin öne fırlamış gibi görünmesine yol açıyordu. Kimisi basamaklara oturmuş, kimi dirseğini taraçanın tabanına dayamış, eğilmiş, ayağı toprakta, çene çalıyordu. Evin içinde bir gaz lambası yanmaktaydı ama onun zayıf ışığı, tıslayan lüks ışığının yanında eriyip yok oluyordu. Toplanan adamlar hep kamp sahibinin çevresindeydi.

Tom, Dodge'u yolun yanına çekip park etti. Al kamyonu kapıdan içeriye sürdü. "Bizimkini içeri sokmaya gerek yok," dedi Tom. İndi, kapıdan yürüyerek girdi, lambanın beyaz ışığına sokuldu.

Kamp sahibi sandalyesinin ön ayaklarını yere bastırdı, kendi de öne doğru eğildi. "Konaklamak mı istiyordunuz?"

"Hayır," dedi Tom. "Burada ailemiz kalıyor. Merhaba, Baba."

En alt basamakta oturmakta olan Baba, "Bir haftadan önce gelemezsiniz sandık," dedi hemen. "Bitti mi iş?"

"Domuzlar gibi şanslıydık," diye anlattı Tom. "Karanlık basmadan parçayı bulduk. Sabah olur olmaz yola çıkabiliriz."

"Çok iyi," dedi Baba. "Anne meraklanıyordu. Nine'nin hali berbat."

"Hımm, Al anlattı. Biraz daha iyi mi şimdi?"

"Bilmem! Uyuyor hâlâ."

Kamp sahibi, "Arabayı buraya çekip konaklamak isterseniz size yarım dolara patlar," diye söze karıştı. "Hem çadır kuracak yer, hem su, hem de odun veririz. Kimse de sizi rahatsız etmez."

Tom, "Nemize gerek?" dedi. "Yolun oradaki hendeğe çeker, metelik harcamadan yatar uyuruz."

Kamp sahibinin parmakları hâlâ dizlerinde davul çalıyordu. "Şerif yardımcısı geceleri hep gelir buraya," dedi. "Başınız derde girebilir. Bu eyalette açıkta yatmak yasaktır. Serserilere karşı yasa var."

"Sana yarım doları uçlanırsam, serserilikten çıkıyorum, ha?"

"Evet, öyle."

Tom'un gözleri öfkeyle parıldadı. "Şerif yardımcısı sakın senin kayınbiraderin falan olmasın?"

Kamp sahibi öne doğru eğildi. "Hayır, değil. Ayrıca buralılar da sizin gibi kopuklardan laf işitecek kadar düşmedi daha."

"Sen bizden yarım dolar sızdırmaya utanmıyorsun ama. Hem biz ne zamandan beri kopuk olduk bakalım? Senden bir şey isteyen mi oldu? Hepimiz kopuğuz demek! Yatıp dinlenmek için senden beş kuruş mu istedik?"

Taraçadaki adamlar domuz gibi hareketsiz, sessizdiler. Yüzlerinde hiç ifade kalmamıştı. Şapkaların gölgesi içindeki gözler gizli gizli kamp sahibinin yüzüne döndü.

Baba, "Boşver, Tom," diye homurdandı.

"Tabii boşvereceğim."

Çember olmuş adamlar, basamaklarda sessizce oturuyor, dirsekleriyle taraçanın tabanına dayanıyorlardı. Lüks lambasının haşin ışığı altında gözleri parlaktı. Yüz çizgileri de çok sertti o sert ışıkta. Hiçbiri kıpırdamıyordu. Yalnızca gözleri, kim konuşursa ona gidip geliyordu. Yüzlerinde ifade yoktu. Bir kelebek, lambaya çarptı, yandı, karanlığa doğru düştü.

Çadırların birinde bir çocuk acı acı ağladı, bir kadının yumuşacık sesi onu avuttu, sonra tatlı bir şarkıya başladı. "Tanrı seni seviyor. İyi uyu, güzel uyu. Tanrı geceyi kollar, uyu sen, uyu sen."

Lamba durmadan tıslıyordu. Kamp sahibi elini gömleğinin V yakasından içeri uzatıp gerdanını kaşıdı. Bir tomar beyaz kıl geldi eline. Dikkatli, hır güre alışkın bir adamdı. Çemberdekilere baktı, yüzlerinde bir ifade görmeye çalıştı. Ama onlar hiç kıpırdamadılar.

Tom uzun süre sessiz kaldı. Kara gözleri yavaşça yükseldi, kamp sahibine baktı.

"Mesele çıkarmak istemiyorum," dedi. "Kopuk denmesi insana ağır geliyor. Korkuyorum sanma," diye ekledi sonra. "Bir yumrukta senin de, yardımcının da canına okurum. İsterseniz hemen, burada. Ama yararı yok böyle şeylerin."

Adamlar kıpırdadı, poz değiştirdi, pırıltılı gözleri yavaşça yukarıya, kamp sahibinin dudaklarına yükseldi, o dudakların kıpırdamasını bekledi. Adama bir güven gelmişti. Kazandığını hissediyordu ama, henüz saldırıya geçecek kadar da emin değildi. "Yarım dolarınız yok mu?" diye sordu.

"Yarım dolarım var. Ama başka şeye lazım. Sırf uyuma karşılığı harcayamam."

"Eh, hepimiz hayatımızı kazanmak zorundayız."

"Öyle," dedi Tom. "Ama keşke başkasının hakkını almadan kazanmanın bir yolunu bulaydın."

Adamlar yeniden kıpırdandı. Baba, "Sabah erkenden yola çıkacağız," dedi. "Bakın, bayım, biz parayı verdik. Bu da bizim ailedendir. Kalamaz mı burada? Biz nasılsa ödedik."

"Araba başına yarım dolar," dedi kamp sahibi.

"Araba getirmedi ki! Araba dışarda, yolun kenarında."

"Ama arabayla geldi," dedi adam. "O zaman herkes arabasını dışarda bırakır, gelir, benim toprağımı bedavadan kullanmaya kalkar."

Tom, "Biz yola devam edelim, sabah buluşuruz," dedi. "Sizi bekler, gözümüzü açık tutarız. Al burada kalır, John Amca bizimle gelir..." Mal sahibine baktı. "Buna bir diyeceğiniz yok ya?"

Adam hızla karar verdi, boyun eğmişti "Gelip para verenlerin sayısı değişmesin, kim olduğu fark etmez... bir şey demem."

Tom tütün kesesini çıkardı. Pörsük, gri bir paçavra olmuştu o kese de artık. Dibine biraz nemli tütün tozu oturmuş, gerisi boşalmıştı. Tom incecik bir sigara sardı, keseyi fırlatıp attı. "Birazdan gideriz," dedi.

Baba çevresindekilere döndü. "İnsanın evinden, yurdundan kopup yollara düşmesi bombok bir iş. Hele bizim gibi kendi top-

rağı olanlar. Biz böyle göçebe değildik. Traktörler gelip bizi söküp atana kadar çiftliklerimiz vardı bizim."

Zayıf, ince, kaşları güneşten açılmış bir adam başını yavaşça ona çevirdi. "Çiftçi miydiniz?"

"Ortakçıydık. Daha da eskiden bizimdi toprak."

Genç adam başını tekrar ileriye çevirdi. "Bizim gibi," dedi.

Baba, "Neyse, şansımız var da, fazla uzun sürmeyecek," diye devam etti. "Batıya gidip iş bulacağız, sonra bir karış bir yer alacağız. Suyu da olan bir yer."

Taraçanın ucuna doğru, yırtık pırtık giysiler içinde bir adam ayakta duruyordu. Siyah ceketinden iplikler sarkıyordu. Pantolonunun dizleri patlaktı. Suratı tozdan kapkara olmuş, terlerin aktığı yerlerde izler kalmıştı. Başını Baba'ya doğru çevirdi. "Herhalde epey paranız olmalı sizin," dedi.

"Yo, paramız yok," diye karşılık verdi Baba. "Ama kalabalığız. Hepimiz iş bulup çalışabiliriz. Gücümüz kuvvetimiz yerinde. Orada nasılsa yüksek ücret alacağız. Biriktirir, birleştiririz. İdare ederiz işte."

Baba bunları anlatırken partal kılıklı adam sanki bakakalmıştı ona. Birden gülmeye başladı, daha sonra gülmesi iniltili bir kıkırdamaya dönüştü. Çemberdeki tüm yüzler ona doğru döndü. Kıkırdama birden kontrolden çıkıp öksürük oldu. Göğsündeki sarsıntılar dindiğinde adamın gözleri kızarmış, sulanıyordu. "Siz oraya gidiyorsunuz... hey Tanrım!" Kıkırdama tekrar başladı. "Gidip de yüksek ücret alacaksınız... bak sen!" Birden sustu, sinsi bir sesle, "Herhalde portakal toplayacaksınız, ha?" dedi. "Yoksa şeftali mi toplayacaksınız?"

Baba, alınmış gibiydi. "Ne iş varsa onu yapacağız. Bir yığın iş var." Partal kılıklı adam hâlâ için için gülüyordu.

Tom sinirlenerek ona döndü. "Ne var bunda bu kadar gülecek?"

Adam ağzını kapadı, karanlık bakışlarını taraçanın döşeme tahtalarına dikti. "Hepiniz Kaliforniya'ya gidiyorsunuz herhalde."

"Demin söyledim ya!" dedi Baba. "Büyük bir şey mi keşfettiğini sanıyorsun?"

Adam yavaşça, "Bense... dönüyorum," dedi. "Oradaydım, dönüyorum."

Yüzler hızla ona döndü. Herkes kazık kesilmişti. Lambanın tıslaması bir iç çekişi kadar hafifledi. Kamp sahibi sandalyesinin ön ayaklarını yine yere indirdi, ayağa kalktı, tıslama sesi çığlığa dönene kadar lambayı pompaladı. Tekrar sandalyesine oturdu ama bu sefer sırtını duvara yaslamadı. Partal kılıklı adam çevresindeki suratlara baktı. "Açlıktan ölmeye dönüyorum," dedi. "Bari bir kerede geberir giderim."

Baba, "Neler zırvalıyorsun sen?" diye sordu. "Bende bir el ilanı var. Ücretler yüksek diyor. Birkaç gün önce de gazetede ilan gördüm, meyve toplayacak adam arıyoruz diyordu."

Adam Baba'ya döndü. "Dönecek yeriniz var mı sizin? Memlekette?"

"Yok. Atıldık. Traktörle dümdüz ettiler evi."

"Yani geri dönemezsiniz."

"Elbet dönemeyiz."

"O halde sizi boşuna üzmeyeyim," dedi adam.

"Üzemezsin zaten. El ilanında adam lazım diyor. Lazım olmasa, nasıl olur bu iş? İlan bastırmak para ister. Adam gerekmese para harcarlar mıydı?"

"Sizi üzmek istemiyorum dedim."

Baba öfkeyle, "Yaptın yapacağını," diye çıkıştı. "Artık susamazsın. Bendeki ilan adam lazım diyor. Sen gülüyorsun, lazım değil diyorsun. Hangisi doğru bunun?"

Partal adam başını eğip Baba'nın öfkeli gözlerine baktı. Pişman bir hali vardı. "İlan yalan değil," dedi. "Adam lazım aslında."

"O zaman ne halt etmeye gülüp bizi huzursuz ediyorsun?"

"Çünkü ne tür adam lazım, onu bilmiyorsunuz."

"Ne demek istiyorsun sen?"

Partal adam sonunda kararını verdi. "Bak," dedi. "Sendeki ilanda kaç kişi lazım diyor?"

"Sekiz yüz. Üstelik ufacık bir yer için."

"Turuncu mu ilanın rengi?"

"Şey... evet, öyle."

"Altında herifin adı yazılı mı... yüklenici falanca diyor mu?"

Baba elini cebine attı, katlanmış ilanı çıkardı. "Evet, öyle. Nereden bildin?"

"Bak," dedi adam yine. "Bunun hiçbir anlamı yok. Bu herif sekiz yüz kişi istiyor. Kalkıp bu ilanlardan beş bin tane bastırıyor, aşağı yukarı yirmi bin kişi okuyor. Sonunda iki üç bin kişi yola koyuluyor. Dar gelirli insanlar."

"Ama bu çok saçma," diye bağırdı Baba.

"İlanı bastıran herifi görünce anlarsınız. Ya onu ya da yanında çalışanlardan birini göreceksiniz nasılsa sonunda. Bir hendeğin kıyıcığına kamp kurmuş olacaksınız. Elli aileyle birlikte. Herif gelip kafasını çadırınızdan içeri sokacak, yiyecek bir şeyiniz kalmış mı diye bakacak. Kalmamışsa, o zaman, 'İş istiyor musun?' diye soracak. Sen, 'Hem de nasıl!' diyeceksin. 'İş verirseniz size minnet duyarım,' diyeceksin. Bu sefer o, 'İşime yarayabilirsin,' diyecek. Sen de, 'Ne zaman başlıyorum?' diyeceksin. Sana ne zaman, nerede bulunman gerektiğini söyleyecek, sonra çıkıp gidecek, daha başka çadırlara da uğrayacak. Belki ona iki yüz kişi lazımdır. Gider beş yüz kişiyle konuşur. Onlar da başkalarına söylerler, sonunda denilen yere gittiğinde bin kişi görürsün. Herif kalkar, 'Saatine yirmi sent veriyorum,' der. Kalabalığın belki yarısı vazgeçer, ayrılır. Ama geriye yine de beş yüz kadarı kalır. Karınları öyle açtır ki, bir somun ekmeğe bile çalışır onlar. Bu herif de bir anlaşma imzalamıştır. O şeftalileri toplatmak ya da o pamuk hasadını yaptırmak zorundadır. Anlıyor musun şimdi? Ne kadar çok adam bulabilirse, gelenlerin karnı ne kadar aç olursa, o kadar az para verebilir onlara. Elinden gelirse, hep çocuklu işçi tutar, çünkü... Allah kahretsin, bir de sizi üzmeyeyim diyordum." Oturanlar ona soğuk gözlerle bakıyorlardı. Tüm gözler onun sözlerini ölçüp tartmaktaydı. Partal kılıklı adama bir çekingenlik geldi. "Üzmeyeyim dedim,

sonra da üzdüm. Siz yola devam edeceksiniz. Geri dönecek değilsiniz." Taraçayı bir sessizlik sardı. Lamba tısladı, çevresinde kelebekler dönendi. Adam sinirli bir sesle devam etti. "Bakın, iş vereceğim diyen o adamla karşılaşınca ne yapmanız gerek, söyleyeyim size. Kaç para vereceğini sorun ona. Bir kâğıda yazsın kaç para vereceğini. Bunu isteyin ondan. Eğer yapmazsanız sizi fena kazıklar."

Kamp sahibi sandalyesinde öne doğru eğildi, partal kılıklı, pis adamı daha iyi görmeye çalıştı. Göğsündeki ağarmış kılları kaşıdı, soğuk bir sesle, "Sen şu tahrikçilerden olmayasın sakın?" dedi. "İşçi kışkırtıcısı falan olmayasın?"

Partal kılıklı adam, "Yemin ederim ki değilim!" diye bağırdı.

"Onlardan dolu var," dedi mal sahibi. "Dolaşıyor, hır çıkarıyorlar. Herkesi öfkelendiriyorlar. Kudurtuyorlar. Dolu var. Gün gelecek, hepsini kıskıvrak yakalayacağız o kışkırtıcıların. Süreceğiz bu ülkeden. Adam çalışmak istiyorsa, ne âlâ. Ama istemiyorsa cehenneme kadar yolu var. Ortalığı karıştırmasına izin vermeyiz."

Partal kılıklı adam doğrulup dikleşti. "Bir yılda ancak anlayabildiğim bir şeyi size anlatmaya çalıştım. İki evladım ve karım gitti ben anlayana kadar. Ama size anlatmaya imkân yok. Bilmem gerekirdi. Bana da kimse anlatamazdı o zamanlar. Çadırda o şiş karınlarıyla, bir deri bir kemik köpek enikleri gibi titreyip inleyen o iki çocuğu, benim iş bulayım diye koşturup durmamı... üstelik para, ücret falan da değildi bulmaya uğraştığım!" Bağırıyordu artık. "Tanrı şahidim olsun, bir fincan unla bir kaşık yağa iş arıyordum. Derken adli tabip geldi. Çocuklar kalp yetmezliğinden ölmüş diye rapor verdi. Kâğıda öyle yazdı. Titriyorlardı oysa. Karınları davul gibi şişmişti."

Herkes sessizdi. Ağızlar hafif aralıktı. Küçük soluklar alıyor, bakıyor, dinliyorlardı.

Partal adam çevresine bakındı, sonra döndü, hızlı adımlarla karanlığa doğru çekti gitti. Gözden çabucak kayboldu ama ayak sesleri uzun süre duyuldu. Derken otoyoldan bir araba geçti, far-

ları partal adamı yolun yanı sıra yürürken gösterdi. Kafası önüne sarkmış, elleri ceketinin ceplerine sokulmuştu.

Hepsi tedirgindiler. Bir tanesi, "Geç oluyor," dedi. "Yatınalı artık."

Mal sahibi, "Herhalde yersiz yurtsuz serserinin biriydi," dedi. "Şu sıralar yol üzerinde bu tipler öyle çoğaldı ki!" Sonra sustu, sessiz kaldı. Sandalyesinin ön ayaklarını yine yerden kesip sırtını duvara dayadı, parmaklarını boğazından geçirdi.

Tom, "Gidip anamı göreyim bir dakika," dedi. "Ondan sonra şöyle biraz ileri gider, yatarız." Joad'lar uzaklaştılar.

Baba, "Ya doğru söylüyorsa o adam?" dedi.

Papaz, "Doğru söylüyor tabii," diye karşılık verdi. "Kendi açısından doğru. Hiçbir yerini uydurmuyordu o anlattıklarının."

"Ya biz?" dedi Tom. "Bizim için de doğru mu o anlatılanlar?"

"Bilmem," dedi Casy.

Baba da, "Bilmem," dedi.

Çadıra yürüdüler. Brandayı bir ipin üzerine atıvermiş, çadırı öyle kurmuşlardı. İçerisi karanlıktı, sessizdi. Yaklaştıklarında kapının hemen yanında grimsi bir karartı kıpırdandı, yükselip insanlaştı. Anne onları karşılamak üzere dışarı çıktı.

"Hepsi uyuyor," diye fısıldadı. "Nine sonunda sızdı." Birden gelenin Tom olduğunu anladı. "Buraya nasıl geldin?" diye sordu merakla. "Başın derde girmedi ya?"

Tom, "Arabayı yaptık," dedi. "Herkes yola çıkmaya hazır olunca gidebiliriz."

"Sevgili Tanrıma şükürler olsun," dedi Anne. "Bir an önce gitsek diye içim içime sığmıyor. O yemyeşil diyara varmak istiyorum. Hemen hem de."

Baba boğazını temizledi. "Şurada bir adam diyor ki..."

Tom onun koluna sarıldı, çekiştirdi. "Komikti söyledikleri," dedi. "Yolda çok fazla kalabalık var diyordu."

Anne karanlığın içinden onlara baktı. Çadırdan Ruthie'nin uykusunda öksürdüğü, burnunu çektiği duyuldu. "Yıkadım çocukları," dedi Anne. "Çocuk yıkayacak kadar bol suyu ilk kez

bugün bulduk. Siz de yıkanırsınız diye kovaları dışarı bıraktım. Yolculukta hiçbir şey temiz kalmıyor."

"Herkes içerde mi?" diye sordu Baba.

"Connie ile Rozaşarn dışında, evet. Onlar açık havada yatmaya gittiler. Çadırın içi çok sıcak dediler."

Baba kızgın bir sesle, "Bu Rozaşarn da amma mızmız bir şey oldu," dedi.

"İlk gebeliği," dedi Anne. "Connie'yle ikisi çok umut bağlıyorlar bu işe. Sen de aynısını yapmıştın."

Tom, "Artık gidelim," dedi. "Yolun biraz ilerisinde kenara çekip yatacağız. Biz sizi görmezsek siz bizi kaçırmayın. Sağ tarafta dururuz."

"Al kalıyor mu?"

"Evet. John Amca bizimle gelsin. İyi geceler, Anne."

Uyuyan kampın içinden geçtiler. Çadırlardan birinin önünde ufacık bir ateş yanıyor, başında bir kadın kaynayan tencereyi seyrediyor, erken yenecek kahvaltıyı hazır etmeye çalışıyordu. Haşlanan fasulyelerin kokusu keskin ve güzeldi.

Oradan geçerlerken Tom terbiyeli sesiyle, "Bir tabak bundan olsa amma hoş olurdu," dedi.

Kadın gülümsedi. "Daha pişmedi, yoksa buyurun derdim," dedi. "Şafakta uğrayıverin."

"Sağolun, bayan," dedi Tom. Casy ile ikisi, yanlarında John Amca'yla taraçanın yanından geçiyorlardı. Mal sahibi hâlâ sandalyesinde oturuyor, lambadan tıslamalar ve ışıklar saçılıyordu. Adam başını çevirdi, onların üçünün geçişine baktı. "Lambanın yakıtını bitiriyorsun," dedi Tom ona.

"Eh, burayı kapatma zamanı geldi zaten."

Tom, "Bu saatten sonra yarım dolar verecek kimse düşmez herhalde bu tarafa," dedi.

Sandalyenin ayakları yere çarptı. "Bana laf atıp durma. Seni hatırladım. Sen de o tahrikçilerdensin."

"Öyleee!" dedi Tom. "Bendeniz bolşeviski!"

"Bugünlerde ortalığı iyice sardı sizin gibiler."

Tom güldü, kapıya doğru yürüyüp Dodge'a bindiler. Tom yerden bir avuç toprak aldı, lambaya doğru fırlattı. Topağın eve çarptığını, mal sahibinin ayağa fırlayıp karanlığa doğru dikkatle baktığını gördüler. Tom motoru çalıştırdı, yola doğru çıktı. Bir yandan olanca dikkatiyle motorun sesini dinliyor, vuruntu var mı diye bakıyordu. Yol, arabanın zayıf farları altında ancak aydınlanmaktaydı.

17

Göçmen arabaları iki yandaki küçük yollardan büyük otoyola çıkıyor, çıktığı anda Batı'ya dönüp göç yoluna koyuluyordu. Gündüzleri minik böcekler gibi batıya doğru yarışıyor, üstlerine gece indi mi, yine böcekler gibi sığınacak bir yere, bir su başına toplanıyorlardı. Hepsi yapayalnız ve korku dolu olduğu için, hepsi hüzünlü yerlerden, kaygılardan, yenilgilerden geldiği için, hepsi yeni ve esrarengiz bir yere doğru gittiği için birbirlerine sokulup duruyorlardı. Bir araya gelip konuşuyor, hayatlarını, yiyeceklerini, gidecekleri yere ait umutlarını paylaşıyorlardı. Birinci araba bir pınarın yanında konaklasa, ikincisi hem pınar hem dostluk için onun yanına gelip duruyor, üçüncüsü de, iki aile orayı beğenip durdu diye duruyordu. Güneş batarken belki yirmi aile, yirmi araba birikiyordu orada.

Akşam oldu muydu garip bir şey oluyordu. Yirmi aile bir tek aile oluyor, çocuklar hepsinin çocukları oluyordu. Yuvanın kaybı tek bir kayıp, Batı'daki altın yaşam tek bir düş oluyordu. Bazen bir tek hasta çocuk yirmi ailenin yüreğine umutsuzluk getiriyor, yüz insanın içini dağlıyordu. Bazen bir çadırda yer alan bir doğum yüz kişiyi sabaha kadar kaygı içinde, sessiz bekletiyor, sabah olduğunda hepsinin içini bir doğum sevinci sarıyordu. Daha bir gece önce kendini kaybolmuş gibi, korku içinde hisseden bir aile, eşyalarını karıştırıp bebeğe bir hediye aramaya koyuluyordu. Akşamları ateşin çevresinde otururlarken yirmisi bir oluyordu. Zamanla kamplar belirdi. Akşam kampları, gece kampları. Battaniyeye sarılmış bir gitar açılıyor, akort ediliyordu. Şarkılar... insanları anlatan şarkılar söyleniyordu geceleri. Erkekler sözlerini söylüyor, kadınlar ezgisini mırıldanıyordu.

Her gece bir dünya yaratılıyordu. Her şeyiyle bir dünya... eşyasıyla, dostlarıyla, düşmanlarıyla tam bir dünya kuruluyordu. Övünenleriyle, korkaklarıyla, sessizleriyle, mütevazılarıyla, iyi yüreklileriyle. Dünyayı dünya yapan ilişkiler her gece kuruluyor, sonra her sabah dünya yeni baştan, sirk gibi sökülüyordu.

Başlangıçta aileler bu kurulan, sökülen dünyalarda oldukça çekingendiler ama zamanla alıştılar, kendi tekniklerini geliştirdiler. Aralarından liderler çıktı. Ardından yasalar oluştu, töreler yerleşti. Dünyaları batıya doğru kaydıkça daha kusursuz, daha donanımlı olmaya başladılar. Çünkü o dünyaları kuranlar, artık daha bir ustalaşmışlardı bu işte.

Aileler hangi hakları gözetmek gerektiğini öğrendiler. Çadırda yalnız kalabilme hakkı. Geçmişi yüreğinde gömülü tutma hakkı. Konuşma ve dinleme hakkı. Yardımı kabul veya reddetme hakkı. Yardım etme ya da etmeme hakkı. Erkek evlatların kur yapma hakkı, kız evlatlara kur yapılma hakkı. Açların doyma hakkı. Hamilelerle hastaların tüm diğer hakları aşan öncelik hakkı.

Aileler hangi hakların canavarlık olduğunu, yok edilmesi gerektiğini, kimseler söylemeden öğrendiler. Yalnız kalmak isteyene musallat olma hakkı, kamp halkı uyurken gürültü etme hakkı, baştan çıkarma ya da ırza geçme hakkı, zina, hırsızlık, öldürme hakkı. Bu haklar ezilip yok edildi, çünkü onlar varoldukça bu küçük dünyalar bir gece için bile varolamazdı.

Dünyaları batıya doğru kayarken kurallar yasa oldu. Bu da, kimse ailelere bir şey söylemeden oldu. Kamp yakınlarını pisletmek yasaya aykırıydı. İçme suyunu şu ya da bu şekilde kirletmek yasaya aykırıydı. Aç birinin yanında, eğer onu da sofraya davet etmeye niyetiniz yoksa, güzel yemekler yemek yasaya aykırıydı.

Yasalarla birlikte cezalar çıktı ortaya. Yalnızca iki taneydi ceza. Ya şipşak, vahşi bir dövüş ya da sürgün. Sürgün en kötüsüydü. Çünkü birisi yasayı ihlal etti mi, adı da, yüzü de her yere ulaşıyor, kendisine artık hiçbir dünyada yer verilmiyordu... nerede kurulmuş olursa olsun.

Dünyalarda sosyal davranışlar sabit kurallara, katı kalıplara bağlanmıştı. Örneğin karşılaşılınca "Günaydın" denilecekti. Bir erkek, kendisini isteyen bir kızla birlikte yaşayabilirdi ama, ona bağlı kalması, çocuklarına babalık etmesi, onları koruması gerekiyordu. Bir erkek asla bir gece bir kızla, başka gece başka kızla kalamazdı. Dünyaları tehlikeye sokardı çünkü böylesi.

Aileler batıya doğru kaydıkça dünyalar kurma tekniği gelişti, insanlar kendi dünyalarında güven bulabilmeye başladılar. Kalıplar öyle sağlamdı ki, kurallara uyan bir aile, kendisinin o kurallar içinde güvende olduğunu biliyordu.

Hükümetler oluşturdular o dünyalarda. Liderleri, bilge kişileri oldu. Bilge kişi, öğüdüne her kampta ihtiyaç olduğunu görüyordu. Budala olan ise kamp değiştirmekle budalalığından kurtulamıyordu. Bu tür sigortalar gelişti geceler boyunca. Yiyeceği olan adam aç olanı yediriyor, böylelikle kendini açlığa karşı sigorta ediyordu. Bir bebek ölünce kapının eşiğine bir yığın bozuk para birikiyordu. Çünkü doğru dürüst gömülmeliydi bebek. Hayatta başka bir şey elde edememişti ne de olsa. İhtiyar adam ölünce onu tarlaya bırakıp kaçmak da olurdu ama, bebeğe yapılamazdı öyle şey.

Bir dünyanın kurulması için belli fiziksel şartlar gerekiyordu. Su olmalıydı bir kere. Bir nehir kıyısı, bir dere, bir pınar, hatta belki bekçisiz bir çeşme. Sonra çadırların kurulabileceği düz bir alan, ateş yakılabilecek kadar çalı çırpı veya odun. Yakınlarda çöp yığını varsa o daha da iyiydi. Malzeme bulunabilirdi oradan. Soba kapakları, ateşi rüzgârdan korumak için ezik bir çamurluk, yemek pişirmek, yemek yemek için boş konserve kutuları.

Akşamları kurulurdu dünyalar. Otoyoldan sapan insanlar onları çadırlarıyla, yürekleriyle, beyinleriyle kurarlardı.

Sabah olunca çadırlar sökülürdü. Branda katlanır, çadır direkleri arabanın basamağına yatırılıp bağlanır, şilteler her zamanki yerine tıkılır, kap kacak kendi kovuğuna girerdi. Aileler batıya doğru giderken akşamları yuva kurup sabahları dağıtma tekniği

gelişti. Katlanan çadır hep aynı yere konmaya başladı, kap kacak kaldırılırken sayılır oldu. Arabalar batıya doğru aktıkça ailenin her üyesi kendi yerini buldu, görevlerini belledi. Genç olsun, yaşlı olsun, her üyenin arabada belli bir yeri vardı. Bezdirici, sıcak gecelerde arabalar bir konaklama yerine toplandıklarında, her üyenin kendine göre görevleri vardı. Kimse söylemeden işine başlıyordu herkes. Çocuklar odun toplamaya, su taşımaya, erkekler çadırı kurmaya, yatakları indirmeye, kadınlar yemeği pişirmeye, aileyi beslemeye. Emir verilmeksizin yapılıyordu bütün bunlar. Eskiden geceleri bir evi, gündüzleri bir çiftliği kendine sınır bilen aileler artık sınırlarını değiştirdiler. Uzun, sıcak günler boyunca arabalar içinde sessizce, yavaş yavaş batıya doğru emekliyor, gece olunca da buldukları herhangi bir grubun içine kaynaşıyor, onunla bütünleşiyorlardı.

Böylece sosyal yaşamları da değişti... Koca evrende ancak insanoğlunun değişebileceği şekilde hem de. Artık çiftlik insanı değildi bunlar. Göçmendiler artık. Eskiden tarlalara yöneltilen o düşünceler, o planlamalar, o sessiz bakışlar, şimdi yollara, mesafelere, Batı'ya yöneltiliyordu. Zihni eskiden dönümlere bağlı olan adam, şimdi dapdar beton miller boyunca yaşıyordu. Düşünceleri, kaygıları artık yağmurla, rüzgârla, tozla, ürünle ilgili değildi. Gözler lastikleri kolluyor, kulaklar motorlardaki tıkırtıyı dinliyor, zihinler yağla, benzinle, hava ve yol arasında incelip duran lastikle uğraşıyordu. Böyle olunca, kırılan bir şanzıman dişlisi bir trajedi oluyordu. Geceleri su bulmak bir özlem oluyordu. Ateşe yemek koymak da öyle. İhtiyaç duyulan şey, yola devam edecek sağlık, yola devam edecek güç, yola devam edecek ruhtu. İradeleri onlardan önce yöneliyordu batıya. Bir zamanlar kurağa, sele karşı duyulan korkular şimdi batıya doğru gidişi engelleyecek şeylere karşı duyuluyordu.

Kampların yerleri belirlendi. Araları hep bir günlük yoldu.

Yol üstünde bazen aileler paniğe kapılıyor, gece gündüz durmaksızın gidiyor, kısa molalar verip arabada uyuyor, sonra yine

Batı'ya doğru araba sürüyor, yoldan, hareketten kaçıyorlardı. Böyleleri yerleşik düzene geçmeyi öylesine özlüyorlardı ki, yüzlerini Batı'ya çevirip hep oraya doğru gidiyor, tıngırtılı motorlarını zorlayıp duruyorlardı.

Ama ailelerin çoğu değişmiş, yeni yaşama çabucak uyum sağlamıştı. Güneş battı mıydı...

Konaklama yeri aramanın vakti.

İşte ileride birkaç çadır var.

Araba yoldan sapıp duruyor. Oraya başkaları daha önce geldiğinden, bazı nezaket sözleri şart oluyor. Erkek, ailenin başı, arabadan sarkıyor.

Şuraya çekip uyuyabilir miyiz?

Elbette. Gurur duyarız. Neredensiniz?

Ta Arkansas'tan geliyoruz.

Dördüncü çadırda Arkansaslılar kalıyor.

Öyle mi?

Derken en önemli soru. Su nasıl?

Tadı pek bir şeye benzemiyor ama, su bol.

Eh, teşekkürler.

Benim değil ki!

Ama nezaket sözleri yine de şarttı. Araba bozuk arazide son çadıra kadar ilerliyor, orayı geçince duruyor. Nihayet yorgun insanlar arabadan iniyor, kazık kesilmiş vücutlarını geriyorlardı. Yeni çadır hemen kuruluyor, çocuklar suya gidiyor, daha kabaca olan erkek çocuklar çalı çırpı toplamaya ya da odun kesmeye yollanıyor. İlk gelenler yaklaşıyor, herkes birbirine nereli olduğunu soruyor, ortak dostlar, bazen akrabalar bulunduğu ortaya çıkıyordu.

Oklahoma, ha? Ne tarafı?

Cherokee.

Aa, benim orada akrabalarım var. Allen'leri tanır mısın?

Cherokee'nin her tarafında Allen'ler vardır. Siz Willis'leri tanır mısınız?

Tabii tanırız.

Böylece yepyeni bütünleşmeler oluşuyor. Ortalık kararıyor, ama gecenin koyu karanlığı inmeden yeni aile de kampa karışıyor. Her aileyle bir iki kelime konuşmuşluğu oluyor. Bilinen insanlar oluyorlar... iyi insanlar.

Allen'leri kendimi bildim bileli tanırım. Simon Allen... ah, bizim Simon! İlk karısıyla başı çok dertteydi. Cherokee meleziydi kadın. Güzeldi... kara bir kısrak gibi.

Öyle. Sonra Simon kalkıp Rudolph'ların kızını aldı, değil mi? Hım, ben de öyle hatırlıyorum. Enid'e taşındılar, iyi de ettiler. Çok iyi hem de.

Durumu iyi olan tek Allen de o. Garajı var.

Su gelip odun kesilince çocuklar diğer çadırların arasında çekine utana dolaşmaya başlar. Oldukça geliştirilmiş tanışma yolları uygularlar. Çocuğun biri, bir başka çocuğa yakın yerde durur, yerdeki taşı inceler, eğilip eline alır, yakından bakar, üzerine tükürür, silip parlatır, bakar, inceler, sonunda öteki dayanamayıp, "Ne var elinde?" diye sorar.

Rahat bir ses... Hiiiç... bir taş.

E, ne diye öyle bakıp duruyorsun ona öyleyse?

İçinde altın var sandım.

Nereden anladın? Kayanın içindeki altın, altın rengi olmaz, kara olur.

Tabii, onu bilmeyen mi var?

Herhalde sahte altındır. Sen altın sanmışsındır.

Hiç de değil. Babam zamanında çok altın bulmuştu. Bana nasıl aranacağını o gösterdi.

Koskoca bir altın külçesi bulsan hoşuna gider miydi?

Üff beee! Nah, eşşşek kadar bir şeker alırdım!

Benim küfretmeme izin vermiyorlar. Ama yine de ediyorum.

Ben de. Hadi gel, pınarın oraya gidelim.

Genç kızlar da buluyordu birbirini. Utana çekine, erkeklerin kendilerini ne kadar çok beğendiğini, ilerisi için ne planları olduğunu anlatıyorlardı. Kadınlar ateşin başında uğraşıyor, bir an önce yemeği ailenin boğazına tıkmak için telaş ediyorlardı. Et.

Domuz eti. Para bolsa. Domuz eti, patates ve soğan. Külde bisküvi, mısır unundan. Üzerine de bol bol sos. Ya da kemik sıyrığı etler, bir konserve kutusu da haşlanmış çay. Kapkara, acımış. Etten artan yağda kızartılmış hamur da parasız zamanların yemeği. Çıtır çıtır kızartılmış, sonra kalan yağ üzerine dökülmüş.

Parası bol olan ya da hesabını bilmeyen aileler konserve fasulye, konserve şeftali, ambalajlı ekmek falan yiyorlardı. Ama gizli yiyorlardı bunları. Çadırlarında. Çünkü böyle güzel şeyleri açıkta yemek hoş olmazdı. Kızarmış hamur yiyen çocuklar yine de fasulyelerin ısınırken çıkardığı kokuyu alıyor, mutsuz oluyorlardı.

Yemek bitip de bulaşıklar yıkanınca karanlık iyice bastırmış oluyor, erkekler yan yana çömelip sohbete başlıyordu.

Arkada bıraktıkları topraklarından söz ediyorlardı. Bu işin sonu neye varacak, bilemiyorum, diyorlardı. Memleket mahvoldu.

Düzelecek düzelmesine. Ama biz göremeyeceğiz.

Belki... belki günah işledik biz, diyorlardı. Bilmediğimiz bir günah işledik de farkında değiliz belki.

Biri bana söyledi. Devletin memuruydu hem herif. Kurudu toprak, ondan böyle sefil etti sizi, dedi. Parça parça süreydiniz öyle kurumazdı, dedi. Oysa öyle yapmaya fırsat oldu mu ki hiç? Yeni arazi sahibinin yolladığı temsilci de öyle ufak ufak sürmüyor ki! Bir şerit tutturuyor, dört mil dümdüz gidiyor, karşısına İsa çıksa değiştirmiyor yolunu.

Evlerinden, memleketlerinden konuşuyorlardı alçak sesle. Yeldeğirmeninin altında buz gibi soğuk bir mağara vardı. Yoğurt yapılacak sütü orada bekletirdik. Kavun karpuzu da. Dışarısı kavrulurken bile tam öğle vakti oraya girsen, yine serindi. Bir kavun kessen soğuğu ağzını dondururdu. Depodan su damlardı habire.

Başlarından geçen felaketleri anlatırlardı: "Charley diye bir kardeşim vardı. Saçları mısır püskülü gibi sarıydı. Koskoca herif olduğu halde. Akordeonu da pek güzel çalardı. Tarlada tırmığı çekiyordu günlerden bir gün. Önüne bir çıngıraklı yılan çıktı, atlar ürküp kaçıştı, tırmık Charley'nin üzerinden geçti... dişleri bağırsaklarını, midesini deşti, yüzünü gözünü parçaladı... ah Tanrım!"

Gelecekten konuşurlardı: Acaba nasıl olacak orası?

Resimleri çok güzel valla. Bir tane gördüm, sıcacık, güzel bir diyardı. Ceviz ağaçları, böğürtlenler. Hemen gerisinde de tepesi karlı bir koca dağ. Amma güzel manzara!

İş bulursak çok iyi olacak. Kışları da üşümeyiz. Çocuklar okula giderken donmaz. Bundan böyle dikkat edeceğim, çocuklar okuldan kalmasın bir daha. Ben oldukça iyi okurum ama, alışkın olanlar gibi zevk almam pek.

Belki içlerinden biri gitarını çadırın kapısına çıkarırdı. Bir kutunun üzerine oturur, çalmaya başlar, tüm kamp halkı ona doğru yaklaşır, oraya çekilirdi sanki. Gitarı çalmasını çok kişi bilir. Ama belki de bu adam hepsinden iyi biliyor. Bir şey var çalışında. O derin akorlar, o ritim, tellerde gezinen ayak seslerine benzeyen o ezgi. Ağır, sert parmaklar perdeler arasında gidip geliyor. Adam çalıyor, herkes yavaş yavaş ona yaklaşıyor, sonunda çember sıkışıyor, daralıyor. Adam şarkı söylüyor. "On sentlik pamuk ve kırk sentlik yemek." Herkes de usulca ona eşlik ediyor. Sonra adam, "Saçınızı niye kesiyorsunuz kızlar?"a başlıyor. Herkes söylüyor. "Teksas'tan ayrılış" şarkısı geliyor. Gizemli bir şarkı. İspanyollar gelmeden çok önce de söylenirmiş. Yalnız o zaman sözleri Kızılderililerin dilindeymiş.

Artık grup kaynaşmış, tek varlık olmuş. Karanlıkta insanların gözleri kendi içlerine dönmüş, akılları başka zamanları dolaşıyor, üzüntüleri dinlenmeye çekilmiş, uyuyor. Adam "McAlester Günleri"ni söylüyor, sonra yaşlılar da keyif alsın diye, "İsa beni yanına çağırıyor" şarkısına başlıyor. Çocuklar müziği ninni sayıp uyukluyorlar, kalkıp çadırlara çekiliyorlar. Şarkı rüyalarına da süzülüyor.

Bir süre sonra gitarlı adam ayağa kalkıyor, esniyor. İyi geceler millet, diyor.

Sana da, diye mırıldanıyorlar.

Her biri içinden, keşke gitar çalmasını bilseydim, diye düşünüyor. Ne güzel bir şey! Sonra insanlar yataklarına çekiliyorlar, kamp sessizleşiyor. Baykuşlar tepede uçuyor, çakallar uzakta

bağrışıyor, kokarcalar kampı dolaşıyor, yiyecek kırıntısı arıyorlar... Hiçbir şeyden korkmayan, her yere girip çıkan o küstah kokarcalar.

Gece geçiyor, şafağın ilk ışığıyla kadınlar çadırlardan çıkıyor, ateşleri yakıyor, kahveyi ateşe koyuyorlar. Erkekler de çıkıyor, ilk ışıklar altında alçak sesle konuşuyorlar.

Colorado nehrini geçince çöl başlar, diyorlar. Çöle dikkat etmeli. Orada takılıp kalmak felaket olur. Bolca su almalı insan, belki gerekir diye.

Ben çölü bir gecede geçeceğim.

Ben de. Yoksa canına okur insanın.

Aileler hızlı hızlı tıkınıyorlar, bulaşıklar aceleyle yıkanıyor, çadırlar sökülüyor. Yola çıkmak için bir telaş var. Güneş doğarken kamp yeri bomboş. Yalnızca insan artığı çöpler. Kamp yeri artık yeni gecenin yeni dünyasına hazır.

Otoyolda göçmenlerin arabaları böcekler gibi ilerliyor, dapdar beton miller göz alabildiğine uzanıyor.

18

Joad ailesi yavaş yavaş batıya doğru ilerliyordu. New Mexico dağlarını tırmandılar, yaylaların tepesindeki sivrilikleri, piramitleri aştılar. Arizona tepelerine tırmandılar, aradaki bir boşluktan aşağıya, Boyalı Çöle baktılar. Bir sınır nöbetçisi durdurdu onları.

"Nereye gidiyorsunuz?"

"Kaliforniya'ya," dedi Tom.

"Arizona'da ne kadar kalacaksınız?"

"İçinden geçmek ne kadar sürerse."

"Yanınızda bitki, fidan falan var mı?"

"Yok."

"Aslında eşyanızı aramam gerek."

"Hiç bitki yok diyorum ya."

Nöbetçi ön cama bir etiket yapıştırdı.

"Pekâlâ, geçin. Ama durup oyalanmasanız iyi edersiniz."

"Tamam. Zaten niyetimiz yok."

Tepelere tırmandılar, yamaçları kaplayan alçacık, kıvrık bükük ağaçların arasından geçtiler. Holbrook, Joseph City, Winslow. Sonra yüksek ağaçlar başladı, arabalar duman püskürte püskürte tırmanmayı sürdürdü. Flagstaff'a vardılar. Yollarındaki en yüksek nokta orasıydı. Flagstaff'tan aşağı, tekrar yaylalara, derken yol ileride gözden kayboldu. Su iyice azalmıştı. Parayla satın almak zorundaydılar. Bir galonu beş sente, on sente, on beş sente. Güneş kupkuru, kayalık toprağı kavuruyor, karşıda kırık gibi sivri ve köşeli doruklar görünüyordu. Arizona'nın batı duvarıydı orası. Bu sefer de güneşten ve kuraktan kaçıyorlardı. Bütün gece yol gittiler, dağlara da gece, ortalık karanlıkken vardılar. Kırık doruklara karanlıkta tırmandılar. Solgun far ışıkları yolun yanla-

rındaki uçuk renkli taş duvarları aydınlattı. Doruğu da karanlıkta aşıp yavaş yavaş inişe geçtiler, Oatman'ın dökük taşlarını geride bıraktılar. Gün ışığı onları bulduğunda, aşağılarda Colorado nehri göründü. Topock'a ilerlediler, köprünün başında durdular, bir nöbetçi camdaki etiketi çıkarıp aldı. Köprüyü geçip, kırık kayalarla dolu o bomboş arazide buldular kendilerini. Yorgunluktan ölmek üzereydiler, sabahın sıcağı da kötüleşmeye başlıyordu ama, yine de bir an durdular.

Baba, "Geldik!" diye bağırdı. "Kaliforniya'dayız!" Güneş altında ateş saçan taş kırıklarına, nehrin karşısındaki korkunç Arizona dağlarına boş boş baktılar.

"Daha çöl var önümüzde," dedi Tom. "Su kenarına gidip dinlenmemiz gerek."

Yol nehre paralel gidiyordu. Kızgın motorlar Needles'a yaklaştığında gün bir hayli ilerlemişti. Orada nehir, kamışların arasından hızlı hızlı akıyordu.

Joad'larla Wilson'lar arabaları nehre doğru sürdüler, inmeksizin oturup güzelim suların akışına, yeşil kamışların akıntıyla yavaş yavaş kıpırdanışına baktılar. Bir küçük kamp yeri oluşmuştu nehrin yanında. On bir çadır kurulmuştu. Yerler bataklık otlarıyla kaplıydı. Tom kamyonun penceresinden eğildi. "Burada biraz durabilir miydik?" diye seslendi.

Kovanın içinde çamaşır çitilemekte olan tıknaz bir kadın başını kaldırdı. "Bura bizim malımız değil, bayım. İstiyorsanız durun. Birazdan polis gelir, sizi bir gözden geçirir zaten." Tekrar işine döndü.

İki araba bataklık otları üzerindeki bir boşluğa çekip durdular. Çadırlar elden ele geçirilip indirildi, Wilson'larınki kuruldu, Joad'ların brandası ipin üzerine atıldı.

Winfield'le Ruthie söğütlerin arasından ilerideki kamışlığa doğru yavaş yavaş yürüdüler. Ruthie huşu dolu bir fısıltıyla, "Kaliforniya," dedi. "Burası Kaliforniya. Biz de Kaliforniya'dayız!"

Winfield bir saz kırdı, büküp kopardı, sapını ağzına alıp çiğnedi. Suyun içine doğru yürüdüler, baldırlarına kadar girip orada sessiz durdular.

"Daha çöl var," dedi Ruthie.

"Çöl nasıl bir şey?"

"Bilmem. Bir resim gördümdü. Her yanda kemikler vardı."

"İnsan kemiği mi?"

"Bazıları öyleydi herhalde. Ama çoğu inek kemiğiydi."

"Biz görecek miyiz o kemikleri."

"Belki. Bilemem. Orayı gece geçecekmişiz. Tom öyle dedi. Gündüz gidersek yanar kavrulurmuşuz."

"Burası ne güzel, serin." Winfield ayak parmaklarını kıpırdatıp suyun dibindeki kumlara gömdü.

Anne'nin sesini duydular. "Ruthie! Winfield! Dönün artık." Döndüler, yavaşça yürüyüp kamışların, söğütlerin arasından geçtiler.

Öteki çadırlar sessizdi. Arabalar ilk geldiğinde çadır kapılarından birkaç kafa uzanmış, sonra geri çekilmişti. Yeni gelen aileler de çadırlarını kurdular, sonra erkekler bir araya toplandı.

Tom, "Ben şuraya inip suya gireceğim," dedi. "Yatıp uyumadan yıkanmak istiyorum. Nine nasıl çadıra yatırdığımızdan beri?"

"Bilmem," dedi Baba. "Uyandıramadılar galiba." Başını çadırdan yana eğdi. Brandanın gerisinden iniltili, homurtulu bir soluk sesi geliyordu. Anne çabucak çadıra girdi.

"Uyanmasına uyandı," dedi Noah. "Gece sabaha kadar gıcırdadı durdu kamyonun tepesinde. Aklı hiç başında değil."

Tom, "Allah kahretsin, yorgunluktan oldu," dedi. "Bir an önce dinlenemezse fazla dayanamaz. Tükendi kadın. Benimle gelen var mı? Yıkanacağım, sonra da gölgede uyuyacağım... bütün gün." Yürüdü, öteki erkekler de onu izledi. Söğütlerin altında elbiselerini çıkardılar, suya girip içine oturdular. Uzun süre öylece oturdular suyun içinde. Kollarıyla kendi kendilerini kucaklıyor, topuklarını kumlara sokuyorlardı. Bir tek başları çıkıyordu suyun dışına.

"Amma ihtiyacım varmış buna," dedi Al. Dipten bir avuç kum aldı, vücudunu onunla ovaladı. Suyun içinde yatıp karşısındaki Needles denen iğne gibi tepeleri, Arizona'nın beyaz kayalık dağlarını seyrettiler.

"Onları aşıp geldik," dedi Baba şaşkın bir sesle.

John Amca başını suyun altına soktu, çıkardı. "Eh, geldik ya! Burası Kaliforniya... ama benim gözüme pek o kadar da matah görünmüyor."

"Daha çöl var," dedi Tom. "Duyduğuma göre bombok bir yermiş çöl."

Noah, "Bu gece mi geçmeye çalışacağız?" diye sordu.

"Ne dersin baba?" dedi Tom.

"Bilmem. Biraz dinlenmek hepimize iyi gelir. Özellikle de Nine'ye. Ama beri yandan, bir an önce geçip işe başlamak da isterdim. Kala kala kırk dolarımız kaldı. Çalışmaya başlasak, biraz para gelse, kendimi çok daha güvende hissedeceğim."

Her biri suyun içinde akıntının gücünü hissederek oturuyordu. Papaz kollarının suyun üzerine doğru yükselmesine izin verdi. Hepsinin vücutları boyunlarına, bileklerine kadar bembeyaz, suratları ve elleri koyu kahverengiydi. Köprücük kemiklerinin orada V biçiminde izler vardı. Kumu avuçlayıp avuçlayıp kendilerini kaşıyorlardı.

Noah tembel bir sesle. "Hep burada kalsam başka bir şey istemem," diye söylendi. "Yatarım böyle... sonuna kadar. Ne acıkırım, ne üzülürüm. Ömrüm boyunca yatarım suyun içinde. Çamura serilmiş domuz gibi."

Nehrin karşısındaki kırık doruklara, aşağı taraftaki Needles tepelerine bakıp duran Tom, "Ömrümde böyle sarp dağlar görmedim," dedi. "Ölüm kokan bir memleket burası. Memleketin kemikleri burası. İnsanların canlarını dişlerine takmak zorunda kalmadan yaşayabilecekleri bir yere hiç gelebilecek miyiz acaba? Yamyassı, yemşeyil bir diyarın resimleriydi gördüklerim. Evler de, Anne'nin dediği gibi beyaz beyazdı. Anam kafasını fena takmış beyaz eve. Öyle bir diyar yok gibi gelmeye başladı yavaş yavaş bana. Resimlerini görmüştüm."

Baba, "Kaliforniya'ya gelelim hele, güzel yer nasıl olurmuş, görürsün o zaman," dedi.

"Amma konuşuyorsun, Baba! Burası Kaliforniya işte!"

Altlarına kot, üstlerine ter lekeli mavi gömlek giymiş iki erkek söğütlerin arasından geçip aşağıdaki çıplaklara baktılar. Bir tanesi seslendi. "İyi yüzülüyor mu?"

"Bilmem!" diye karşılık verdi Tom. "Biz yüzmedik. Ama burada oturmak pek hoş doğrusu."

"Biz de gelip otursak bir sakıncası var mı?"

"Nehir tapulu malımız değil ya! Haydi birazını ödünç verelim size!"

Adamlar pantolonlarını çıkardılar, gömleklerini sırtlarından sıyırdılar, sulara yürüdüler. Tozlar bacaklarını ta dizlerine kadar kaplamıştı. Ayakları terden solgun ve yumuşaktı. Suyun içine tembel tembel oturdular, göğüslerini ovuşturdular. Güneşten kavrulmuş durumdaydılar. Bir babayla bir oğul. Suyla oynarken homurdanır gibi sesler çıkarıyorlardı.

Baba nazik bir sesle, "Batı'ya mı?" diye sordu.

"Hayır. Oradan geliyoruz. Yurdumuza dönüyoruz. Ekmeğimizi kazanamadık."

"Nerelisiniz?" diye sordu Tom.

"Teksas'ın tava sapından. Pampa'ya yakın bir köy."

Baba, "Orada hayatınızı kazanabiliyor musunuz?" diye sordu.

"Hayır. Ama hiç değilse tanıdığımız insanlar arasında ölürüz. İçleri nefret dolu yabancıların açlıktan gebermemizi istediklerini hissetmeyiz."

Baba, "Biliyor musunuz, biri daha böyle şeyler söylemişti bize," dedi. "Ne diye nefret ediyorlar sizden?"

"Bilir miyim?" dedi adam. Avuçlarına su aldı, suratını sıvazladı, burnundan hava ve köpük püskürttü. Tozlu sular saçlarının arasından akarken boynunda çizgi çizgi izler bıraktı.

"Biraz daha derinlemesine anlamak isterdim şu işi," dedi Baba.

Tom, "Ben de," diye ona katıldı. "Neden nefret ediyor bu Batılılar sizden?"

Adam keskin gözlerle Tom'a baktı. "Siz daha yeni mi gidiyorsunuz?"

"Evet, yoldayız işte."

"Kaliforniya'da hiç bulunmadınız mı?"

"Hiç bulunmadık."

"Eh, benim dediklerimi takmayın. Gidip kendi gözünüzle görün."

"Tamam," dedi Tom. "Ama insan başına neler geleceğini biraz merak ediyor."

"Eh, sahiden bilmek istiyorsanız anlatayım. Ben de sorular soran, her şeyin üzerinde düşünmesini seven bir insanım. Güzel yerdir burası. Ama çok uzun zaman önce çalınmış bir toprak. Çölü aşıyorsunuz, Bakersfield yakınlarında bir yerden memlekete giriyorsunuz. Ömrümde böyle güzel memleket görmedim, diyorsunuz... her taraf meyvelik, bağ, bahçe... dünyanın en güzel köşesi. Dümdüz, yemyeşil topraklardan geçeceksiniz. Neresini kazsanız on metre altından su çıkar. Ama o topraklar nadasa bırakılmış. Bir metresinden yararlanamazsınız. Toprak ve Hayvan Ürünleri Şirketi diye bir şirketin malı o topraklar. İşlemek istemezlerse işlemezler. Gidip bir köşesine bir karışlık mısır ekseniz kodeste bulursunuz kendinizi!"

"İyi toprak, diyorsunuz, ha? Yine de boş bırakıyorlar, öyle mi?"

"Evet, öyle. Hem iyi toprak, hem de işlemiyorlar! Tabii bu durum sizi biraz sinirlendirecek ama, daha işin başı bu. Karşınıza çıkan insanların gözünde bir bakış göreceksiniz. Size baktıkları zaman gözleri sanki, 'Hiç hoşlanmadım senden, orospu çocuğu,' diyor. Şerif yardımcıları gelecek, size zart zurt edecek. Yolun kenarında konaklasanız, çek arabanı buradan diyecekler. İnsanların yüzüne baktıkça sizden ne çok nefret ettiklerini okuyacaksınız hep. Hem... size bir şey daha söyleyeyim. Sizden nefret etmeleri, korkmalarından. İnsan aç oldu mu, ona ekmek verilmese de alır ekmeğini sonunda. Onu biliyorlar. İyi toprağı boş bırakmanın günah olduğunu, sonunda birinin çıkıp o toprağı alacağını da biliyorlar. Of, Allah kahretsin! Size Oki diyen bile olmamıştır ki daha!"

Tom, "Oki mi," dedi. "Neymiş o?"

"Eskiden, Oklahoma'dan gelen adam demekti Oki. Şimdi ise pis hayvanın biri demek. Oki dendi mi aşağının aşağısısın demek. Kendi başına bir anlamı yok da, asıl iş nasıl söylediklerinde. Hoş, ben size ne kadar anlatsam boş. Nasılsa gideceksiniz. Duyduğuma göre orada bizimkilerden üç yüz bin kadar insan varmış. Köpek gibi sefil yaşıyorlar. Çünkü Kaliforniya'da her şey sahipli. Geriye hiçbir şey kalmamış. Sahipleri de sımsıkı sarılmışlar mallarına. Ellerinden kaçırmamak için de dünyada kim var kim yoksa öldürmeye razılar. Korkuyorlar. Korku onları öfkelendiriyor. Gidin de görün. Kulaklarınızla duyun. Dünyada görüp göreceğin en güzel memleket ama, halkı sana iyi davranmıyor. Öyle korkuyorlar, öyle kaygılanıyorlar ki, birbirlerine bile iyi davranmıyorlar."

Tom başını eğip sulara baktı, topuklarını kuma soktu. "Diyelim ki insan iş buldu, parasını biriktirdi. Kendine birazcık toprak alamaz mı?"

Yaşlı adam güldü, oğluna baktı, oğlan hemen hemen bir galibiyet ifadesiyle gülümsedi. Adam devam etti. "Devamlı iş bulamıyorsun ki! Her gün, o günkü yiyeceğini zor çıkarıyorsun. Üstelik o işi de, hep seni küçümseyen insanların hesabına yapacaksın. Pamuk toplasan, tartı hilelidir garanti. Aslında tabii kimisi hilelidir, kimisi değildir ama, sana hepsi hileli gibi gelir, hangilerinin öyle olduğunu bilemezsin. Zaten bilsen de elinden bir şey gelmez."

Baba alçak sesle, "Hiç mi... hiç mi güzel yanı yok oranın?" diye sordu.

"Var tabii. Bakması güzel. Ama senin değil. De ki bir portakal bahçesi var. Sarı sarı portakallar... bir de eli tüfekli herif var. Bir tanesine dokunursan seni vurmaya hakkı da var. Kıyıya yakın yerde, gazeteci miymiş, neymiş, bir herif var. Toprağı çeyrek milyon dönüm..."

Casy başını birden kaldırdı. "Çeyrek milyon dönüm mü? Ne yapar insan çeyrek milyon dönüm toprağı?"

"Ne bileyim! Toprağı o kadar işte. Biraz sığır besliyor. Her tarafa nöbetçiler dikmiş, kimseyi sokmuyor. Kurşun geçirmez bir arabay-

la dolaşır durur. Resimlerini gördüm. Şişman, yumuşak bir herif. Ufacık, zalim gözleri, eşek gerisi gibi ağzı var. Öleceğinden korkuyor. Hem çeyrek milyon dönümü var, hem ölmekten korkuyor."

Casy yine sordu. "Ne yapar çeyrek milyon dönümü? Ne diye ister onca toprağı?"

Adam beyazlaşmış, kırışmış ellerini sudan çıkardı, iki yana açtı, altdudağını kıvırıp başını bir omzuna doğru eğdi. "Bilmiyorum," dedi. "Delidir herhalde. Deli olmalı. Bir resmini görmüştüm. Deliye de benziyordu hani. Hem deli, hem alçak."

"Ölümden korkuyor dedin, ha?" diye sordu Casy.

"Öyle duydum."

"Tanrı onu çağıracak diye mi korkuyor?"

"Bilmem. Korkuyormuş işte."

"Vız gelmeli ona," dedi Baba. "Hayatının zevkini çıkaramıyor demek."

Tom, "Dedem korkmuyordu," dedi. "Dedemin en zevklendiği zamanlar, öldürülmesine ramak kaldığı zamanlar olurdu hep. Bir keresinde dedemle bir arkadaşı gece vakti Navajo Kızılderililerinin bölgesinde bulmuşlar kendilerini. Amma keyiflenmişler. Oysa zırnık kadar yaşama umutları yok der insan."

Casy, "Hep öyle oluyor galiba," dedi. "İnsan keyfiyle yaşıyor mu, vız geliyor ona. Ama zalim, pinti, yapayalnız, mutsuz tiplere bak... hepsi korkar ölümden."

Baba, "Çeyrek milyon dönümü varmış da ne diye mutsuzmuş?" dedi bu sefer.

Papaz gülümsedi, biraz şaşırmış göründü. Suyun üzerinde yüzen bir böceği elinin bir hareketiyle uzaklaştırdı. "Kendini zengin hissedebilmek için çeyrek milyon dönüme ihtiyaç duyuyorsa, demek için için kendini pek yoksul hissediyor," dedi. "Bir kere de gönlü yoksul oldu mu, çeyrek milyon dönüm bile kendini zengin hissettirmez ona. Belki de ne yapsa kendini zengin hissedemiyor diye mutsuzdur. Dede ölürken Bay Wilson çadırını verdiğinde kendini nasıl zengin hissetmişti hani? O anlamda bir zenginliği o asla bulamaz. Vaaz falan vermeye çalışıyor deği-

lim ama, aç it gibi durmadan mal mülk toplayanlar arasında hiç mutlusunu görmedim ben." Sırıttı. "Biraz fazla vaaza benzedi, değil mi?"

Güneş alev alev yanıyordu. Baba, "Suya iyice gömülmeli," dedi. "Yoksa yakıp gebertecek bizi." Uzandı, tatlı tatlı kıpırdayan suların boynunun çevresinden geçerek akmasına izin verdi. "İnsan eğer çok çalışırsa, koparamaz mı yani bu boyunduruğu?" diye sordu.

Adam doğrulup oturdu, gözlerini ona dikti. "Bayım, ben her şeyi bilemem ki! Belki siz gider sürekli bir iş bulursunuz orada. Ben yalancı çıkarım o zaman. Bakarsınız hiç iş bulamazsınız, bu sefer sizi yeterince uyarmamış olurum. Tek diyebileceğim, orada milletin çoğu sefalet içinde." Tekrar suya uzandı. "İnsan her şeyi bilemez," dedi.

Baba başını çevirip John Amca'ya baktı. "Sen pek konuşkan değilsindir. Ama evden çıkalı iki kere bile ağzını açmadın. Sen ne düşünüyorsun?"

John Amca kaşlarını çattı. "Hiç bilmiyorum. Ama... gidiyoruz nasılsa. Bu laflar gitmemize engel olacak değil. Gideceğiz ve sonunda varacağız. İş bulursak çalışacağız, bulamazsak kıçımızın üstüne oturacağız. Bu lafların hiçbir yararı olmayacak."

Tom sırtüstü yattı, ağzını suyla doldurdu, havaya püskürttü, güldü. "John Amca az konuşuyor ama öz konuşuyor. Hem de nasıl öz! Bu gece yola çıkıyor muyuz, Baba?"

"Çıkalım bari. Çıkalım da varalım bir an önce."

"İyi. Ben şu çalılara çıkıp orada biraz uyuyorum." Tom kalktı, kumsala yürüdü. Pantolonuyla gömleğini ıslak vücuduna giydi, giysilerin sıcağından yüzünü buruşturdu. Ötekiler de peşinden geliyorlardı.

Adamla oğlu suyun içinde oturup Joad'ların ardından baktılar. Çocuk, "Şunları altı ay sonra görmek isterdim," dedi. "Tanrım!"

Adam işaret parmağıyla göz pınarlarını sildi. "Yapmamalıydım," diye mırıldandı. "Ama insan bilgiçlikten hoşlanıyor. Birilerine bir şeyler anlatmaktan zevk alıyor."

"Aman be, Baba! Kendileri istediler."

"Biliyorum. Ama adamın da dediği gibi, nasılsa gidiyorlar. Benim söylediklerim hiçbir şeyi değiştirecek değil. Yalnızca vaktinden önce mutsuzlaşacaklar."

Tom söğütlerin arasından geçti, uzanacak bir gölgelik buldu. Noah onu izliyordu.

"Buraya yatıp uyuyorum," dedi Tom,

"Tom!"

"Ne var?"

"Tom, ben gitmiyorum."

Tom doğrulup oturdu. "Ne demek istiyorsun?"

"Tom, ben bu sudan ayrılmayacağım. Bu nehir boyunca yolu tutturup yürüyeceğim aşağıya."

"Delisin sen," dedi Tom.

"Bir olta bulurum kendime. Balık tutarım. İnsan nehir kenarında açlıktan ölmez."

"Ya aile?" dedi Tom. "Ya Ana?"

"Çarem yok. Bu sudan ayrılamam." Noah'ın ayrık gözleri yarı kapalıydı. "Sen anlarsın, Tom. Bizimkiler bana nasıl iyi davranır, bilirsin. Ama aslında tam sevmezler beni."

"Delisin sen."

"Yo, değilim. Nasıl olduğumu bilirim ben. Üzülüyorlar, farkındayım. Ama... Her neyse, ben gitmiyorum. Ana'ya sen söyle... Tom."

"Bana bak," diye başladı Tom.

"Yo, hiç yararı yok. O suya girmiştim ya demin... hiç ayrılmayacağım oradan bir daha. Artık gidiyorum ben, Tom... nehir boyunca. Balık falan tutarım... ayrılmam sudan. Ayrılamam." Söğüt yapraklarının gölgesinden emekleyerek çıktı. "Ana'ya sen söyle, Tom," deyip uzaklaştı.

Tom onu nehir kıyısına kadar izledi. "Dinle beni, sersem budala..."

"Yararı yok," dedi Noah tekrar. "Üzülüyorum ama, başka türlüsü elimden gelmiyor. Gitmem gerek." Birden döndü, neh-

rin aktığı yönde ilerlemeye başladı. Tom onun peşinden gidecek oldu, durdu. Noah'ın çalılar arasında gözden kayboluşuna, tekrar ortaya çıkıp bir daha görünmez oluşuna baktı. Kıyı boyunca giderek ufalıp uzaklaşmasını seyretti. Sonunda söğütler arasında yok oldu. Tom kasketini çıkarıp kafasını kaşıdı, tekrar söğüt gölgesine döndü, uyumak üzere uzandı.

Büyükanne gerilmiş tentenin altında bir şiltede yatıyor, Anne yanıbaşında oturuyordu. Hava boğucu sıcaktı. Sinekler bezin gölgesinde vızlayıp duruyorlardı. Büyükanne uzun, pembe bir perde bezinin altında çıplak yatıyordu. Yaşlı başını bir sağa, bir sola çeviriyor, mırıldanıyor, boğulacak gibi oluyordu. Anne onun yanına, yere oturmuş, elindeki kartonu sallayıp sinekleri kovuyor, o yorgun surata biraz sıcak hava akımı yolluyordu. Rose of Sharon ihtiyarın öbür yanına oturmuş, gözlerini annesine dikmişti.

Büyükanne emir verircesine seslendi. "Will! Will! Gel buraya diyorum sana, Will!" Gözleri açıldı, hırsla çevresine bakındı. "Buraya gelmesini söyledim," dedi. "Yakalarım onu nasılsa ben. Saçını başını yolarım." Gözlerini kapadı, başını sağa sola çevirdi, boğuk bir sesle mırıldandı. Anne kartonu sallayıp onu yelpazeledi.

Rose of Sharon yaşlı kadına çaresiz baktı. Alçak sesle, "Çok hasta," dedi.

Anne gözlerini kızının yüzüne doğru kaldırdı. Sabırlıydı Anne'nin gözleri. Ama alnında çizgiler oluşmuştu. Durmadan havayı yelpazeliyor, yelpazeliyor, elindeki kartonla sinekleri kovalayıp duruyordu. "İnsan gençken her olay kendi başına bir şeydir, Rozaşarn," dedi. "Yapayalnız bir şeydir. Tek başınadır. Biliyorum, hatırlıyorum, Rozaşarn." Dudakları bile hoşlanıyordu kızının adını tekrarlamaktan. "Senin bebeğin olacak Rozaşarn. O sana ait bir şey. Apayrı, uzak bir şey. Bu iş senin canını yakacak. Bir tek senin, yalnız senin canın yanacak. Şu gördüğün çadır da dünyada bir tane, Rozaşarn." Kartonu sallayıp iri bir sineği kaçırdı, parlak karınlı koca sinek çadırı iki kere turladı, sonra güneşin pırıl pırıl ışığına doğru atıldı gitti. Anne devam etti. "Sonra bir değişme zamanı vardır. O zaman gelince, ölmek tüm ölümlerin bir

parçası olur, doğmak bütün doğumların parçası olur, doğmakla ölmek de aynı şeyin iki parçası olurlar. Ondan sonra artık hiçbir şey yapayalnız olmaz. Acı da o kadar can yakmaz, çünkü tek başına bir acı değildir artık, Rozaşarn. Keşke sana anlayacağın biçimde söyleyebilsem ama beceremem." Sesi öyle yumuşak, öyle sevgi doluydu ki, Rose of Sharon'un gözlerine yaşlar doldu, gözlerin kenarlarından taştı, onu kör etti.

"Şunu al da Nine'yi yelpazele," dedi Anne. Kartonu ona uzattı. "Yararı olur yelpazelemenin. Keşke sana anlatabilsem de, önceden bilebilsen."

Büyükanne kaşlarını, kapalı duran gözleri üzerinde çatarak, "Will! Leş gibi pissin! Hiç temiz olmazsın sen!" diye meledi. Buruşuk pençeleri yukarı doğru yükseldi, kendi yanağını kaşıdı. Kırmızı bir karınca, üstüne örtülen perdenin kumaşından yürüdü, yaşlı kadının boynundaki kırışıkların arasına girdi. Anne hemen uzandı, onu oradan aldı, başparmağıyla işaret parmağı arasında sıkıp ezdi, sonra parmaklarını entarisine sildi.

Rose of Sharon karton yelpazeyi sallıyordu. Başını kaldırıp Anne'ye baktı. "Ninem..." Kelimeler boğazına takıldı, kaldı.

Büyükanne, "Ayaklarını sil, Will!" diye bağırdı. "Pis domuz seni!"

"Bilmiyorum," dedi Anne. "Belki bu kadar sıcak olmayan bir yere götürebilsek... ama bilmiyorum. Dertlenip durma, Rozaşarn. Gerektiğinde soluğunu içine çek, vermek istediğin zaman da dışarı sal."

Yırtık siyah elbise giymiş şişman bir kadın çadırdan içeriye baktı. Gözleri şiş şiş, bakışları bulanıktı. Yüzünün derisi çenesine doğru sarkıyor, kat kat oluyordu. Dudakları öyle gevşekti ki, üstdudağı dişlerinin üzerinde bir perde gibi sallanıyor, altdudağı kendi ağırlığıyla dışa doğru kıvrılıyor, alt diş etleri gözüküyordu. "Günaydın efendim," dedi. "Günaydın, hayırlı sabahlar olsun."

Anne dönüp baktı. "Günaydın," dedi.

Kadın çadırın içine doğru eğildi, Büyükanne'ye baktı. "Burada İsa'sına kavuşmaya hazır bir ruh var diye duyduk!" dedi.

Anne'nin yüzü gerginleşti, gözleri keskinleşti. "Biraz yorgun, o kadar," dedi. "Yolculuk, sıcak, yordu kadını. Yalnızca yorgun. Biraz dinlendi mi hemen toparlanır."

Kadın Büyükanne'nin suratının üzerine biraz daha eğildi, neredeyse koklayacakmış gibi yaptı. Sonra Anne'ye döndü, başını çabucak salladı, dudakları, çeneleri hep birlikte sallandı. "Bu ruh İsa'sına kavuşacak," dedi.

"Hiç de değil!" diye bağırdı Anne.

Kadın bu sefer başını daha yavaş salladı, şiş elini Büyükanne'nin alnına dayadı. Anne o eli oradan çekmek üzere uzanacakken birden kendini tuttu. "Evet, öyle, hemşire," dedi kadın. "Bizim çadırda mübarek mertebede altı inançlı var. Gidip çağırayım, bir ayin, bir dua yapıverelim. Hepsi de Yehovacı. Beni de sayarsan altı kişi. Gidip getireyim."

Anne katılaştı. "Hayır... olmaz," dedi. "Olmaz, Nine yorgun. Duaya dayanamaz."

"Duaya mı dayanamaz?" dedi kadın. "Yani İsa'nın o tatlı soluğuna mı dayanamaz? Neler diyorsun sen, hemşire?"

Anne, "Burada olmaz. Çok yorgun," dedi.

Kadın, Anne'ye sitem dolu bakışlarla baktı. "Sizler inançlı değil misiniz efendim?"

"Biz her zaman inancı sağlam olageldik," dedi Anne. "Ama Nine yorgun. Bütün gece yolculuk yaptık. Size de zahmet vermeyelim."

"Zahmet değil. Olsa bile, Tanrısına kavuşacak bir ruh için yine de seve seve yapardık."

Anne dizlerinin üzerinde doğruldu. "Teşekkür ederiz," dedi soğuk bir sesle. "Ama bu çadırda ayin falan yapamayız."

Kadın ona uzun uzun baktı. "Eh, bir hemşiremizi duasız yollamaya gönlümüz razı olmaz," dedi. "Duaya bizim çadırda başlarız efendim. Sizi de katı yüreğinizden ötürü affederiz."

Anne tekrar oturdu, yüzünü Büyükanne'ye çevirdi. İfadesi hâlâ taş gibiydi. "Yorgun," dedi bir kere daha. "Yalnızca yorgun." Büyükanne başını sağa sola sallıyor, soluğunun arasından bir şeyler mırıldanıyordu.

Kadın çadırdan kazık gibi çıktı. Anne yaşlı surata bakmayı sürdürüyordu.

Rose of Sharon kartonu sallayıp sıcak havayı dalgalandırmaktaydı. "Ana!" dedi.

"Ne var?"

"Neden dua etmelerine izin vermedin?"

"Bilmem," dedi Anne. "Yehovacılar iyi insandır. Ayinlerinde bağırır, sıçrarlar. Bilmiyorum. Birden bir şey oldu bana. Dayanamam gibi geldi. Parçalanırım gibi."

Biraz uzaktan duanın başladığı duyuldu. Şarkı söylenir gibi. Sözler pek anlaşılmıyor, ama ezgi belli oluyordu. Ses yükseliyor, alçalıyor, her yükselişinde biraz daha tizleşiyordu. Derken aralardaki suskun zamanlara bir tepki, bir cevap dolar oldu, ezgi de bundan daha bir güç kazandı, zafer şarkısı gibi yükseldi, şişti, sustu, cevaba bir yakınma, bir hoşnutsuzluk tonu sindi. Yavaş yavaş ezginin cümleleri kısaldı, keskinleşti, emir gibi oldu her biri. Cevaplar daha bir yakınma doldu. Ritm çabuklaştı. Kadın ve erkek sesleri tek tondaydı başlangıçtan beri. Ama bu sefer bir cevabın orta yerinde kadınlardan birinin sesi ağlama çığlığı gibi inceliverdi, erkeğinki kurt ulumasına döndü. Ezgi durdu, çadırdan yalnızca uluma sesine benzer sesler yükselir oldu. Bir yandan da toprak zemin sarsılıyordu. Anne ürperdi. Rose of Sharon'un soluması hızlı, kısa, çarpıntılıydı. Ulumalar korosu öyle uzun sürdü ki, ciğerler patlıyordu sanki öteki çadırda.

Anne, "Beni sinir ediyor," dedi. "Bir şey oldu galiba bana."

Tiz ses birden isteriye kapılmış gibi oldu, sansar bağırtısına döndü, ayak vurmalar daha gümbürtülü bir hale geldi. Sesler çatlıyor, yarılıyordu. Birden tüm koro hıçkırıklara gömüldü, homurdanmalar duyuldu, tokat gibi sesler geldi, yerler tekrar sarsıldı, hıçkırıkların yerini inlemeler aldı. Bir çanak başına toplanmış köpek enikleri gibi inliyorlardı.

Rose of Sharon sinirinden hafif hafif ağlıyordu. Büyükanne perdeyi bir tekmede bacaklarından savurdu. Bacakları kül rengi, düğüm düğüm birer değnekti sanki. Uzaktan gelen iniltilerle bir-

likte Büyükanne de inledi. Anne perdeyi tekrar örttü. Büyükanne o sıra pek derinden içini çekti, solukları düzenli, rahat bir hale geldi, kapalı duran göz kapaklarındaki titreme, kıpırdanma yok oldu. Derin derin uyuyor, açık duran ağzından horultular çıkıyordu. Uzaktan gelen iniltiler de giderek yumuşadı, sonunda duyulmaz oldu.

Rose of Sharon, Anne'ye baktı. Gözleri yaş dolu ve ifadesizdi. "İyi geldi," dedi. "Nineme iyi geldi. Uyuyor, bak."

Anne'nin başı eğikti. Utanmıştı. "Belki de o insanlara haksızlık ettim. Nine uyudu."

"Papaza sorsana günah işledin mi, işlemedin mi diye," dedi kız.

"Sorarım... ama o da garip bir adam. Belki de bu insanlara içeri giremezsiniz dememe o sebep oldu. O papaz yavaş yavaş... insanların her yaptığını doğru bulma yolunda." Anne kendi ellerine baktı, sonra konuştu. "Rozaşam, bizim de uyumamız gerek. Bu gece yola çıkacaksak uyumamız şart." Şiltenin yanına, yere uzandı.

Rose of Sharon sordu. "Ya Nine'nin yelpazelenmesi?"

"O uyudu artık. Sen de yat da dinlen."

"Acaba Connie nerelerde," diye yakındı kız. "Epeydir görmedim ortalıkta onu."

Anne, "Şşş," dedi. "Yat da dinlen biraz."

"Anne, Connie geceleri ders çalışacak, bir baltaya sap olacak."

"Hım, söylemiştin. Dinlen artık."

Kız Büyükanne'nin şiltesinin ucunda yatıyordu. "Connie'nin yeni bir planı var. Hep düşünüyor. Elektrikçilikte ilerleyince kendi dükkânı olacak. Bil bakalım nemiz olacak o zaman."

"Ne?"

"Buz... canımızın istediği kadar buz. Buzdolabımız olacak. İçini dolu tutacağız. Buzun varsa yiyecekler hiç bozulmaz."

"Connie sahiden habire düşünüp kuruyor," diye kıkırdadı Anne. "Artık dinlensen fena olmaz."

Rose of Sharon gözlerini yumdu. Anne sırtüstü döndü, ellerini ensesinde kenetledi. Büyükanne'nin soluk alışını, kızının nefesini dinledi. Alnındaki bir sineği kovmak için elini kıpırdattı. Kamp çok sessizdi bu kör edici sıcakta. Sıcak otların çıtırtısı, sineklerin vızıltısı

da zaten sessizliğe çok yakın bir sesti. Anne derin derin içini çekti, esnedi, gözlerini kapadı. Yarı uykuluyken yaklaşan ayak sesleri duydu. Ama onu uyandıran bir erkek sesi oldu.

"Kim var burada?"

Anne hemen doğrulup oturdu. Kahverengi suratlı bir adam eğilip içeriye baktı. Ayağında çizmeler, haki pantolon, üzerinde omzu armalı haki gömlek vardı. Kemer kayışından bir tabanca kılıfı sarkıyordu. Gömleğinin göğsüne kocaman bir gümüş yıldız iğnelenmiş, başındaki asker tipi kasket arkaya doğru itiliydi. Eliyle brandanın üzerinde davul çalıyor, gergin bez gerçekten davul gibi ses çıkarıyordu.

"Kim var içerde?" diye sordu tekrar.

Anne, "Ne istiyorsunuz, bayım?" dedi.

"Ne isteyeceğim? İçerde kimin olduğunu bilmek istiyorum."

"İçerde yalnız biz varız. Ben, Büyükanne, bir de kızım."

"Erkekleriniz nerede?"

"Yıkanmaya gittiler. Bütün gece yol yaptık."

"Nereden geliyorsunuz?"

"Salisaw yakını. Oklahoma."

"Burada kalamazsınız."

"Bu gece yola çıkıp çölü geçmek niyetindeyiz, bayım."

"Aklınız varsa öyle yapın. Yarın bu saatte hâlâ gitmemişseniz hepinizi içeri atarım. Burada yerleşip kalmanızı istemeyiz."

Anne'nin yüzü öfkeden karardı. Yavaşça ayağa kalktı. Alet kutusuna eğilip demir tavayı eline aldı. "Bayım," dedi. "Bir teneke nişanınızla bir tabancanız var. Benim geldiğim diyarda olsa, böyle bağıramazdınız." Elindeki tavayla onun üstüne doğru ilerledi. Adam kayışındaki tabancayı bollattı. "Haydi, ne duruyorsun!" dedi Anne. "Kadınları korkutuyor kalkmış da! İyi ki erkeklerimiz burada yokmuş. Seni parça parça ederlerdi. Bizim oralarda insanın ağzından çıkanı kulağı duyar."

Adam iki adım geriledi. "Eh, artık sizin oralarda değilsiniz. Kaliforniya'dasınız. Biz de tek bir kahrolası Oki'nin bile yerleşip kalmasını istemiyoruz."

Anne'nin ilerleyen adımları durdu. Yüzüne şaşkın bir ifade geldi. "Oki mi?" dedi alçak sesle. "Oki, ha?"

"Evet, Oki! Yarın geldiğimde hâlâ buradaysanız içeri atıyorum sizi." Döndü, bir sonraki çadıra yürüdü, eliyle brandaya vurdu. "Kim var burada?" diye seslendi.

Anne tekrar tentenin altına döndü. Tavayı alet kutusuna koydu, yavaşça oturdu. Rose of Sharon gizli gizli ona bakıyordu. Onun yüz ifadesini kontrol altına almak için bir savaş verdiğini görünce gözlerini hemen kapadı, uyuyormuş gibi yaptı.

İkindi vakti güneş iyice alçaldı ama sıcak hiç de azalmışa benzemiyordu. Tom söğüdün altında uyandı. Dudakları çatlamış, vücudu ter içinde kalmıştı. Üstelik bu dinlenmeden tatının olmuş da değildi. Sendeleyerek ayağa kalktı, suya doğru yürüdü. Kendini suların ortasında bulduğu anda susuzluğu dindi. Sığ yere yatıp uzandı, vücudunun suyun üstüne yükselip yüzmesine izin verdi. Dirseklerini kumlara dayıyor, yattığı yere tutunuyor, oradan ayrılmamayı bu yolla sağlıyordu. Suyun yüzüne çıkan ayak parmaklarına baktı.

Solgun, sıska bir oğlan çocuğu kamışların arasından hayvan gibi sürünerek çıkageldi, soyundu. Suya fare gibi daldı, fare gibi yüzdü. Bir tek gözleriyle burnu görünüyordu suyun yüzünde. Derken birden Tom'un başını gördü, kendisine bakmakta olduğunu fark etti, oyununu kesti, doğrulup oturdu.

"Merhaba," dedi Tom.

"Merhaba."

"Farecilik oynuyordun galiba."

"Evet, oynuyordum." Yavaşça kıyıya doğru yanaştı, sonra birden fırladı, elbiselerini kaptı, söğütler arasında görünmez oldu.

Tom alçak sesle kendi kendine güldü. O sırada tiz bir sesin kendisine seslendiğini duydu. "Tom, hey, Tom!" Suyun içinde doğrulup oturdu, dişlerinin arasından delici, tiz bir ıslık öttürdü, ıslığın sonunda sesini biraz dalgalandırdı. Söğütler sallandı, Ruthie aradan ona baktı.

"Ana çağırıyor seni," dedi. "Hemen gelsin dedi."

"Tamam." Ayağa kalktı, kıyıya doğru yürüdü. Ruthie onun çıplak vücuduna ilgi ve şaşkınlıkla bakıyordu.

Tom gözlerinin nereye bakmakta olduğunu görünce, "Sen git bakalım, haydi!" dedi. Ruthie koşarak uzaklaştı. Tom onun giderken telaşla Winfield'e seslendiğini duydu. Sıcak giysilerini serin, ıslak vücuduna geçirdi, söğütlerin arasından yavaşça çadıra doğru yürüdü.

Anne kuru söğüt dallarından toplamış, ateşi yakmıştı. Üzerinde su ısınıyordu. Tom'u görünce birden rahatlar gibi oldu.

"Ne oldu, Ana?" diye sordu Tom.

"Korktum birden," dedi kadın. "Bir polis geldi buraya. Kalamazmışız, öyle diyor. Seninle de konuşmuştur diye korktum. Seninle konuşursa ona vurursun diye korktum."

"Ne diye vuracakmışım polise?" diye sordu Tom.

Anne gülümsedi. "Şey... öyle kötü konuştu ki... neredeyse ben bile vuracaktım."

Tom onun koluna sarıldı, sarstı, güldü, sonra hâlâ gülerek yere oturdu. "Daha neler, Ana! Ben seni nazik bir insan diye tanırdım. Ne oldu sana?"

Oysa o ciddiydi. "Bilmiyorum, Tom," dedi.

"Önce demiri eline aldın, bizi yoldan çevirdin, şimdi de polis dövmeye kalktın." Tekrar yavaşça güldü, uzanıp annesinin çıplak ayağını pat pat okşadı. "Seni cadı seni," dedi.

"Tom."

"Evet?"

Anne uzun süre kararsızlık geçirdi. "Tom, o polis... bize... Oki'ler dedi. Kahrolası Oki'lerin yerleşip kalmasını istemiyoruz, dedi."

Tom onun yüzünü inceledi. Eli hâlâ anesinin çıplak ayağına dayalıydı. "Bir adam söz etmişti bundan," dedi Tom. "Ne biçim söylediklerini de anlatmıştı." Düşündü. "Ana, ben kötü bir insan mıyım sence? Bir yerde kapalı tutulacak, kilit altına alınacak kadar?"

"Hayır," dedi annesi. "Sen mecburdun... hayır. Neden sordun bunu?"

"Bilemiyorum. Ben olsam vururdum o polise."

Anne'nin yüzünde neşeli bir gülümseme belirdi. "Belki de ben sana sormalıyım aynı soruyu. Neredeyse tavayı indiriyordum çünkü kafasına."

"Ana, burada neden kalamazmışız, söyledi mi?"

"Yalnızca kahrolası Oki'lerin yerleşip kalmasını istemiyoruz, dedi. Yarın buradan gitmemişsek bizi içeri atacakmış."

"Ama bizler polislerin öyle zart zurt etmesine alışkın değiliz ki!"

"Ben de söyledim," dedi Anne. "Artık memlekette değilsiniz diyor. Kaliforniya'daymışız. Burada da, onların istediği olurmuş."

Tom tedirgin, "Ana, sana bir şey söylemem gerek," dedi. "Noah... nehir boyunca çekip gitti. Bizimle gelmiyor."

Anne'nin bunu anlaması biraz sürdü. "Neden?" diye sordu alçacık bir sesle.

"Bilmiyorum. Mecburum, dedi. Burada kalmaya mecburmuş. Anama böyle söyle, dedi."

"Yemek nereden bulacak?" diye sordu Anne.

"Bilmiyorum. Balık tutarım diyor."

Anne uzun süre sessiz kaldı. "Aile parçalanıyor," dedi. "Bilmiyorum. Galiba artık kafam çalışmıyor. Düşünemiyorum. Bu kadarı fazla geliyor."

Tom tutuk bir sesle, "Onu merak etme, Ana," dedi. "Bir şey olmaz ona. Zaten hep garip bir çocuktu bilirsin."

Anne şaşkın gözlerini nehre doğru çevirdi. "Artık kafam işlemiyor," dedi.

Tom sıralanmış çadırlara doğru bakarken Ruthie'yle Winfield'i bir çadırın önünde, içerideki biriyle konuşur gördü. Ruthie eteğinin ucunu elinde büküp duruyor, Winfield ayağının burnuyla yere delik oyuyordu. Tom seslendi. "Hey, Ruthie!" Kız başını kaldırdı, onu görünce hızlı adımlarla yaklaştı. Winfield de peşindeydi. Ruthie yanına vardığında Tom, "Haydi, git bizimkileri çağır," dedi. "Söğütlerin orada uyuyorlar. Hepsi gelsin. Winfield, sen de

Wilson'lara koş, hazır olur olmaz yola çıkacağımızı söyle." Çocuklar dönüp fırladılar.

Tom, "Nine nasıl oldu, Ana?" diye sordu.

"Eh, bugün uykusunu aldı. Belki biraz iyileşmiştir. Hâlâ uyuyor."

"Güzel. Domuz etimiz ne kadar kaldı?"

"Fazla sayılmaz. Çeyrek domuz."

"Öteki küpe su doldurmamız gerek. Yarımıza su almak zorundayız." Ruthie'nin söğütlerin orada çığlıklar ata ata ailenin erkeklerini aradığı duyuluyordu.

Anne kuru söğüt dallarını ateşe attı, çıtırdayan kıvılcımların su kabına doğru yükselmesini sağladı. "Yalvarıyorum Tanrıya, bize şöyle bir rahat yüzü göstersin artık," dedi. "İsa'ya dua ediyorum, şöyle güzel bir yerde yatıp uyumayı kısmet etsin."

Güneş kavrulan kırık tepelere doğru indi. Ateşin üzerindeki kap fokur fokur kaynamaya başladı. Anne tentenin altına girdi, önlüğünün içine doldurduğu patateslerle döndü, hepsini kaynayan suya attı. "Tanrıya dua ediyorum, biraz çamaşır yıkayabilelim. Ömrümüzde böylesine pis olmamıştık. Patatesleri bile yıkamadan atıyoruz haşlama suyuna. Acaba neden? Sanki yüreğimiz fırladı kaçtı, yüreksiz kalıverdik birden."

Erkekler söğütlerden yaklaşıyorlardı. Gözleri mahmur mahmur, suratları kırmızı, gündüz uyumaktan şiş şişti.

Baba, "Ne oldu?" diye sordu.

"Gidiyoruz," dedi Tom. "Polis gelmiş, buradan gidin demiş. Bari şu çöl belasını da bitirmiş oluruz. Erken yola çıkarsak çabucak biter. Üç yüz mile yakın yol, az buz değil."

Baba, "Burada biraz dinleniriz diyordum," dedi.

"Eh, olmuyor. Gitmemiz gerek, Baba. Noah da gelmiyor. Nehir boyunca yürüdü gitti."

"Gelmiyor mu? Ne oluyor ona da?"

Baba birden kendini tuttu. "Benim suçum," dedi sefil bir sesle. "O çocuk baştan aşağı benim suçum."

"Değil."

"Artık onu konuşmak istemiyorum," dedi Baba. "Konuşamam... benim hatam."

"Eh, gitmemiz gerek artık," dedi Tom tekrar.

Wilson yaklaşırken bu son sözleri duydu. "Biz gelemiyoruz çocuklar," dedi. "Sairy'nin hali bitik. Dinlenmek zorunda. O çölü geçmeye kalkarsak dünyada sağ kalmaz."

Bu sözler üzerine sessizlik oldu, neden sonra Tom, "Polis gelmiş, yarın hâlâ buradaysak bizi içeri atacağını söylemiş," dedi.

Wilson başını iki yana salladı. Gözleri kaygıdan çakmak çakmaktı. Esmer teninin hafifçe solduğu görüldü. "Atsın o zaman," dedi. "Sairy gidemez. Hapse atarlarsa... eh... atarlar o zaman. Dinlenip güç kazanması gerek."

Baba, "Belki de hepimiz bekleyip birlikte gitsek daha iyi," dedi.

Wilson, "Olmaz," diye atıldı. "Bize çok iyi davrandınız ama burada kalamazsınız. Siz yolunuza devam edin, iş bulun, çalışmaya başlayın. Kalmanıza izin veremeyiz."

Baba heyecanla, "Ama hiçbir şeyiniz yok!" dedi.

Wilson gülümsedi. "Siz bizi alırken de hiçbir şeyimiz yoktu zaten. O sizi ilgilendirmez. Beni kızdırmayın. Sizin gitmeniz gerek. Yoksa tepemi attıracaksınız."

Anne eliyle işaret edip Baba'yı brandanın altına çağırdı, onunla alçak sesle bir şeyler konuştu.

Wilson bu arada Casy'ye döndü. "Sairy gelip kendisini görmenizi istiyor."

"Elbette," dedi papaz. Wilson'ların küçük, gri çadırına doğru yürüdü, sallanan kapağı katlayıp içeriye girdi. İçerisi hem karanlık, hem sıcaktı. Şilte yere konmuştu. Sağda solda eşyalar duruyordu. Sabah kamyondan indirildiği gibi kalmıştı her şey. Sairy şilteye uzanmış yatıyordu. Gözleri iri iri, pırıl pırıldı. Casy durdu, başını eğip ona baktı. Koca kafası eğildiğinde boynunun iki yanındaki kaslar daha bir kabarıyordu. Şapkasını başından çıkardı, elinde tuttu.

"Kocam söyledi mi artık yola devam edemeyeceğimizi?"

"Söyledi."

Kadının pesten, güzel sesi, konuşmayı sürdürdü. "Ben gidelim demiştim. Öteki tarafa sağ varamayacağımı biliyordum ama, o geçmiş olurdu çölü hiç değilse. Ama gitmiyor. Çünkü bilmiyor. Düzelecek sanıyor. Bilmiyor."

"Gitmem diyor."

"Biliyorum," dedi Sairy. "Çok da inatçı. Sizin gelip bir dua etmenizi istedim."

"Ben papaz değilim," dedi Casy alçak sesle. "Duam pek makbul olmaz."

Sairy dudaklarını ıslattı. "İhtiyar adam ölürken oradaydım. O zaman dua etmiştiniz."

"Dua sayılmazdı."

"Duaydı."

"Papaz duası değildi."

"Ama iyi duaydı. Benim için de bir tane söylemenizi istiyorum."

"Ne söyleyeceğimi bilemiyorum."

Sairy gözlerini bir an kapadı, sonra tekrar açtı. "Öyleyse içinizden dua edin," dedi. "Kelimeleri olmasın. O zaman mesele kalmaz."

"Tanrıya da inanmıyorum ben," dedi Casy.

"Siz Tanrıya inanıyorsunuz. Onun nasıl bir şey olduğunu bilmemek, ona inanmamak demek değildir." Papaz başını eğdi. Sairy onu beklentiyle süzüyordu. Casy başını kaldırdığında Sairy rahatlamış gibi oldu. "Güzel," dedi. "Tek istediğim buydu. Yakınımda birinin... dua etmesi."

Casy kendini bir uykudan uyandırmaya çalışıyormuş gibi başını salladı. "Hiç anlamıyorum bu olan biteni," dedi.

Sairy, "Ama... biliyorsunuz, değil mi?" diye sordu.

"Biliyorum. Biliyorum ama anlamıyorum. Belki birkaç gün dinlenir, sonra arkamızdan gelirsiniz."

Sairy başını yine iki yana salladı. "Ben deriyle kaplı bir acı yığınıyım. Ne olduğunu biliyorum ama ona söylemiyorum. Çok üzülür. Zaten yine de ne yapacağını bilemez. Belki gece... o uyurken. Uyandığı zaman o kadar kötü olmaz."

"İsterseniz ben onlarla gitmem, sizinle kalırım. İster misiniz?"

"Hayır. Olmaz. Ben küçüklüğümde şarkı söylerdim. Duyanlar Jenny Lind kadar güzel söylüyor derlerdi. Gelir benim şarkılarımı dinlerlerdi hep. Beni dinlerlerken... onlarla inanılmaz şekilde birleşirdik. Şükran duyardım. Ben şarkı söylerken o durup dinleyenler var ya... herkese pek nasip olmaz o kadar duymak, o kadar yakınlık duymak. Belki ilerde sahnede şarkı söylerim demiştim ama, hiç yapmadım. Memnunum da. O halkla aramda hiçbir şey yoktu. Sonra da... işte dua etmenizi bu yüzden istedim. O yakınlığı bir kere daha duymak istedim. Dua etmekle şarkı söylemek aynı şeydir. Keşke şarkı söyleyişimi duyabilseydiniz."

Casy ona baktı. Ta gözlerinin içine baktı. "Hoşçakalın," dedi.

Sairy başını yavaşça ileri geri salladı, dudaklarını sımsıkı kapadı. Papaz karanlık çadırdan gözleri alan güneşin altına çıktı.

Erkekler kamyonu yüklüyordu. John Amca tepeye çıkmış, aşağıdakiler eşyaları birer birer ona uzatıyorlar, o da dikkatle yerleştiriyor, üst hizayı düzgün tutturmaya çalışıyordu. Anne çeyrek küp tuzlu domuz etini bir tencereye boşalttı, Tom'la Al her iki küçük küpü nehre götürüp iyi bir yıkadılar. Sonra ikisini kamyonun birer basamağına bağladılar, kovalarla gide gele su taşıyıp doldurdular. Ağızlarına branda bezi bağlayıp suların dökülmesini, saçılmasını önlemeye çalıştılar. Sonunda yüklenecek bir tek çadır beziyle Büyükanne'nin şiltesi kaldı.

Tom, "Bunca yükü vurunca şıp diye su kaynatır bu meret," dedi. "Bol su almamız gerek yanımıza."

Anne haşlanmış patatesleri çıkardı, dağıttı, sonra çadırdan yarılanmış patates çuvalını getirip domuz eti tenceresinin yanına koydu. Aile ayaküstü yiyor, durmadan ayak değiştiriyor, sıcak patatesleri soğusun diye bir elden bir ele aktarıyordu.

Anne, Wilson'ların çadırına gitti, on dakika kadar kaldı, çıktığında alçak sesle, "Gitme zamanı," dedi.

Erkekler brandanın altına daldılar. Büyükanne hâlâ uyuyordu. Ağzı açıktı. Şilteyi olduğu gibi kaldırıp yavaşça kamyonun üzerine koydular. Büyükanne sıska bacaklarını topladı, uykusunda kaşlarını çattı ama, uyanmadı.

John Amca'yla Baba brandayı demirin üzerinden atıp bağladılar, yükün tepesine sivri bir çadır gibi kurdular, yanlarını kasanın yanlarına tutturdular. Hazırdılar artık. Baba cüzdanını çıkardı, içinden buruşmuş iki tane kâğıt para çekti. Wilson'a doğru yürüdü, uzattı. "Bunu almanızı istiyoruz..." Parmağını domuz etiyle patateslere uzattı. "Bunları da."

Wilson başını öne eğdi, hırsla iki yana salladı. "Almam," dedi. "Sizde de fazla kalmadı."

"Oraya ulaşacak kadar var," dedi Baba. "Hepsini bırakmadık. Hemen iş bulmak zorundayız nasılsa."

"Almam," dedi Wilson yine. "Zorlarsanız kızarım."

Anne paraları Baba'nın elinden aldı, düzgün biçimde ikiye katlayıp yere koydu, domuz tenceresini de üzerine yerleştirdi. "Burada kalacak," dedi. "Siz almazsanız bir başkası alır." Wilson'un başı hâlâ eğikti. Kaldırmadan döndü, çadırına girdi, kapı arkasından sarktı.

Aile bir iki dakika bekledi, sonra Tom, "Gitmemiz gerek," dedi. "Dört olmuştur bile herhalde."

Hepsi kamyona tırmandılar. Anne yukarıda, Büyükanne'nin yanındaydı. Tom, Al ve baba öne binmişlerdi. Winfield, Baba'nın kucağındaydı. Connie ile Rose of Sharon sırtlarını kamyonun sürücü bölümüne vermiş, eşyaların arkasında kendilerine bir yuva yapmışlardı. Papazla John Amca, yanlarında Ruthie'yle birlikte yüklerin arasına yerleşmişlerdi.

Baba, "Hoşçakalın, Bay ve Bayan Wilson," diye seslendi. Çadırdan cevap gelmedi. Tom motoru çalıştırdı, kamyon ilerlemeye başladı. Bozuk yolda Needles yönünde otoyola doğru ilerlerken Anne arkasına baktı. Wilson çadırın önünde durmuş, onların ardından bakıyordu. Şapkası elindeydi. Güneş dimdik yüzüne düşüyordu. Anne el salladı, o hiç karşılık vermedi.

Tom kamyonu ikinci viteste götürüyordu. Yol iyice bozuktu. Makasları korumaya çalışıyordu. Needles'a vardıklarında bir benzin istasyonuna çekti, eski lastiklerin havasını kontrol etti, arkaya bağlı iki yedeği de bir kere daha yokladı. Depoyu fulledi,

beşer galonluk iki teneke benzinle ikişer galonluk iki teneke yağ aldı, radyatörü doldurttu, bir harita istedi, inceledi.

Benzin istasyonundaki çocuk beyaz üniforma giymişti. Paralar ödeninceye kadar huzursuzluğu bir türlü dinmedi. "Amma cesaretlisiniz," dedi sonunda.

Tom haritadan başını kaldırdı. "Ne demek o?"

"Çölü bu külüstürle geçmeye kalkıyorsunuz da!"

"Sen hiç geçtin mi?"

"Tabii, çoook! Ama bunun gibisiyle değil."

Tom, "Belki bozulursa biri bize yardım eder," dedi.

"Eh, belki. Ama insanlar nedense geceleyin durmaktan biraz korkarlar. Ben olsam bu külüstürle gitmeyi hiç istemezdim. Cesaret gerek."

Tom sırıttı. "Başka çaren yoksa, hiç de o kadar cesaret gerekmez. Neyse, yine de teşekkürler. Biz yola düşelim." Kamyona binip sürdü.

Beyazlı çocuk kulübeye, arkadaşının faturalarla uğraşmakta olduğu yere girdi.

"Vay canına, amma yaman herifler!" dedi.

"Oki'ler mi? Hepsi öyle sert görünür onların."

"Tanrım! O külüstürle yola çıkmayı hiç istemezdim."

"Eh, bizim aklımız var. Bu lanet olası Oki'lerdeyse ne akıl, ne de duygu var. İnsan değil bunlar. İnsan olsa böyle mi yaşar? İnsan olsa bu kadar pisliğe ve sefalete nasıl dayanır? Gorillerden daha hırlı değil bunlar."

"Ne olursa olsun, iyi ki çölü Hudson Super-Six'le geçmek zorunda değilim diye seviniyorum. Patoz gibi ses çıkarıyor."

Öteki çocuk önündeki faturalara baktı. Kocaman bir ter damlası parmağının kenarından yuvarlanıp pembe kâğıtların üzerine düştü. "Biliyor musun, onları o kadar fazla ırgalamıyor. Öyle salaklar ki, bunun tehlikeli olduğunun farkına varamıyorlar. Hem... Tanrım... bunlar daha iyi bir hayat bilmiyor ki zaten! Ne diye kaygılanıyorsun?"

"Kaygılanmıyorum. Birden sanki o çölü geçecek olan benmişim gibi geldi. Hiç hoşuma gitmezdi."

"Senin aklın var da ondan. Onlar görmemişler. Ne bilsinler?" Pembe sayfanın üzerindeki ter damlasını üniformasının koluyla sildi.

Kamyon anayola çıktı, parçalanmış gibi duran sivri köşeli kayalıklar arasından ilerleyerek upuzun bir tepeye tırmanmaya koyuldu. Motor hemen su kaynattı. Tom yavaşladı, zorlamamaya karar verdi. Bitmek bilmeyen yamaçta yol kıvrılıyor, ölü toprakların arasında yılan gibi dönüyordu. Her taraf yanık beyaz ve griydi. Hiçbir hayat belirtisi yoktu. Tom bir kere birkaç dakikalığına durdu, motorun soğumasını bekledi, sonra tekrar yoluna devam etti. Tepedeki geçidi geçerlerken güneş hâlâ batmamıştı. Aşağıda uzanan çölü gördüler... uzaklarda kara, kömür gibi dağlar da görünüyordu. Sapsarı güneş boz kumlardan yansıyordu. Güdük kalmış çalılar, adaçayları, pazılar, kuma ve kayalara belirgin gölgeler düşürmüştü. Göz kamaştıran güneş tam karşılarındaydı. Tom önünü görebilmek için elini gözünün önüne siper etmek zorunda kalıyordu. Doruğu aştılar, motoru soğutmak için kontağı kapayıp kamyonu yokuş aşağı koyverdiler. Çölün tabanına kadar olan yolu kayarcasına indiler, bu arada vantilatör döndü, radyatördeki suyu soğuttu. Ön bölmede Tom, Al ve Baba, bir de Baba'nın kucağındaki Winfield, gözlerini alçalan parlak güneşe diktiler. Taş gibiydi gözleri. Kahverengi suratları da terden nemli nemliydi. Yer yer yanık toprak ve kapkara, kömürsü tepeler görünümün tekdüzeliğini bozuyor, batan güneşin giderek kızıllaşan ışığı her şeyi pek korkunç gösteriyordu.

Al, "Vay canına, amma yer," dedi. "Yürümek nasıl olurdu burada acaba?"

Tom, "Yürüyenler olmuş," dedi. "Çok kişi hem de. Madem onlar yapmış, biz de yapabiliriz demektir."

"Çoğu ölmüştür herhalde," dedi Al.

"Eh, biz de firesiz varmış sayılmayız."

Al bir süre sessiz kaldı, kızıllaşan çöl yanlarından geçip durdu. "Acaba Wilson'ları bir daha görür müyüz dersin?" diye sordu.

Tom'un gözleri bir anlığına yağ göstergesine döndü. "İçimden bir ses Bayan Wilson'u artık kimse pek göremez diyor. Öyle bir sezgi işte."

Winfield, "Baba, ben inmek istiyorum," dedi.

Tom ona baktı. "Gece faslına başlamadan herkesi bir indirsek fena olmaz," dedi. Yavaşladı, kamyonu durdurdu. Winfield indi, yolun kenarına işedi. Tom eğildi. "Başka inecek var mı?" diye seslendi.

John Amca yukarıdan, "Biz burada suyu idare etmeyi öğrendik," diye karşılık verdi.

Baba, "Winfield, hadi sen de arkaya bin," dedi. "Bacaklarımı uyuşturdun kucağımda otura otura." Çocuk tulumunun önünü düğmeledi, uslu uslu arkaya tırmandı. Büyükanne'nin şiltesi üzerinden emekleyip Ruthie'ye doğru yaklaştı.

Kamyon ilerliyor, akşam oluyordu. Güneşin alt kenarı eğri büğrü ufka değdi, çölü kırmızıya boyadı.

Ruthie, "Seni de önde oturtmadılar, oh ya!" dedi.

"Ben istemedim. Burası kadar rahat değil. Yatamıyor bir kere insan."

"Eh, sesini kes de beni rahatsız etme," dedi Ruthie. "Ben uyuyorum. Uyandığımda gelmiş olacağız! Tom öyle dedi. Güzel yeri görünce ne kadar da eğleneceğiz!"

Güneş battı, gökte kocaman bir hale bıraktı. Brandanın altı birden kapkaranlık oldu. İki ucunda üçgen biçiminde ışıklar bulunan bir uzun mağara.

Connie ile Rose of Sharon sırtlarını ön bölüme dayadılar, tenteden kurtulan sıcak rüzgâr başlarının arkasını yaladı, pırpır eden tentenin sesi tepelerinden hiç eksik olmadı. Fısıldaşarak konuşuyorlar, fısıltılarını tentenin vuruş sesleri arasına saklıyor, kimsenin duymamasını sağlıyorlardı. Connie konuşurken başını çeviriyor, kelimeleri kızın kulağına söylüyor; o da aynı şeyi ona

yapıyordu. Bir ara Rose of Sharon, "Sanki ömrümüz boyunca yolculuktan başka bir şey yapmadık gibi geliyor," dedi. "Öyle yoruldum ki."

Connie başını onun kulağına çevirdi. "Belki sabaha. Şimdi yalnız kalsak ne derdin?" Alacakaranlıkta eli kıpırdadı, karısının kalçasını okşadı.

"Yapma. Delirteceksin beni. Yapma öyle." Onun cevabını duyabilmek için başını çevirdi.

"Belki... herkes uyursa."

"Belki," dedi kız. "Ama bekle de uyusunlar. Beni deli ediyorsun. Ya sonra uyumazlarsa?"

"Kendimi tutamıyorum."

"Biliyorum. Ben de. Gel, oraya varınca neler yapacağımızı konuşalım. Hem beni iyice azdırmadan çek artık elini."

Connie biraz kıpırdandı. "Geceleri ders çalışmaya hemen başlayacağım." Rose of Sharon derin derin içini çekti. "İlanın çıktığı o kitaplardan bir tane alıp hemen kuponu keseceğim."

"Ne kadar sürer dersin?" diye sordu karısı.

"Ne ne kadar sürer?"

"Sen para kazanıp buzumuz oluncaya kadar?"

"Bilemem," dedi Connie kendine önem vere vere. "Tam olarak bilmeye imkân yok. Ama Noel'e kadar bir hayli şey öğrenmiş olurum herhalde."

"Senin dersler biter bitmez buzu falan alabiliriz belki de."

Connie kıkır kıkır güldü. "Şimdi sıcak da ondan öyle geliyor sana," dedi. "Noel zamanı buzu ne yapacaksın?"

Rose of Sharon da kıkırdadı. "Haklısın. Ama ben buzu ne zaman olsa severim. Yapma dedim. Kudurtacaksın beni."

Alacakaranlık bitti, yerini koyu karanlığa bıraktı, çöl yıldızları o yumuşak gökyüzünde keskin ve batıcı, ortaya çıktılar. Kadife gibiydi çevreleri. Yıldızların yanlarında ışın çıkıntıları varmış gibi gözüküyordu. Derken sıcak değişti. Güneş tepedeyken sıcak yakıcı ve sertti. Şimdi ise artık aşağıdan, toprağın kendisinden geliyordu. Boğucuydu. Yoğundu. Kamyonun ışıkları yandı, ön-

lerindeki otoyolun bir kısmını hafif hafif aydınlattı. İki yandaki kumların bir parçası da belli oldu. Ara sıra ileride gözler parıldıyor, ama farlar hiçbir hayvanı göstermiyordu. Tentenin altı kapkaranlıktı artık. John Amca'yla papaz kamyonun orta yerine kıvrılmış, dirseklerine dayanmış, arkadaki üçgenden dışarı bakıyorlardı. Dışarının ışığına karşı iki kara siluet görüyorlardı orada. Anne'yle Büyükanne. Anne'nin ara sıra kıpırdandığı, karanlık kolunu hareket ettirdiği de görülüyordu.

John Amca papaza döndü. "Casy, sen ne yapmak gerektiğini bilen birisin," dedi.

"Neyi ne yapmak?"

"Bilmem," dedi John Amca.

"İşte bu işimi çok kolaylaştıracak doğrusu!"

"Sen papazdın."

"Bak, John, bir ara papazdım diye herkes takılıyor bana. Papaz da insandır alt tarafı."

"Evet ama o... belli bir tür insandır. Yoksa papaz olmazdı. Sana sormak istiyorum... sence bir insanın çevresindekilere uğursuzluk getirmesi mümkün müdür?"

"Bilmem," dedi Casy. "Bilmiyorum."

"Bak, ben evliydim. Cici, güzel bir kızla. Bir gece karnı ağrıdı. Bana, 'Doktor çağırsan iyi olur,' dedi. Ben de ona, 'Çok yemişsindir, ondandır,' dedim." John Amca elini Casy'nin dizine dayadı, karanlığın içinden ona bakmaya çalıştı. "Yüzüme baktı. Bütün gece inledi. Ertesi gün öğleden sonra da öldü." Papaz bir şeyler mırıldandı. "Anlıyorsun, değil mi?" diye devam etti John. "Onu ben öldürdüm. O gün bugündür hep telafi etmeye çalışırım. Çoğunlukla çocuklara karşı. İyi insan olmaya uğraşmışımdır, oysa olamıyorum. Sarhoş oluyorum, kafayı bozuyorum."

"Herkese zaman zaman olur," dedi Casy. "Bana da."

"Evet ama senin ruhunda bir günahın yükü yok benim gibi."

Casy yavaşça, "Elbette günahlarım var benim de," dedi. "Herkesin günahları olur. Günah dediğin şey, emin olamadığın bir şeydir. Hani o her şeyden emin olan, hiç de günahı olmayan

tipler var ya... ben Tanrı olsam o itlerin kıçına tekmeyi patlattığım gibi cennetten atıverirdim! Hiç dayanamam öylelerine!"

John Amca, "Kendi aileme uğursuzluk getiriyorum gibi geliyor," dedi. "Çekip gitmeli, onları rahat bırakmalıyım diyorum. Hiç rahat etmiyor içim."

Casy çabucak, "Anlıyorum seni," dedi. "İnsan kendini neye mecbur hissediyorsa onu yapmak zorunda. Ben sana şöyle yap diyemem. Bence şans ya da uğursuzluk diye bir şey yoktur. Bu dünyada doğruluğundan emin olduğum bir şey var, o da, kimse kimsenin hayatına karışmamalı. Her şeyi kendi yapmalı insan. Belki ona yardım edilir ama, şunu yap denemez."

John Amca hayal kırıklığına uğramış gibi, "Demek bilmiyorsun," dedi.

"Bilmiyorum."

"Sence karımın öyle ölmesine izin vermem bir günah sayılır mı?"

"Şey," dedi Casy. "Başkalarının gözünde bu belki de bir hatadır. Ama sen günah diye inanıyorsan, o zaman günahtır. İnsan hep kendi günahlarını kendi yarata yarata yaşar ve ölür."

"Bunu bir düşünmem gerek," dedi John Amca. Sırtüstü döndü, dizlerini karnına doğru çekip yattı.

Kamyon sıcak toprak üzerinde ilerliyor, saatler geçiyordu. Ruthie'yle Winfield uyudular. Connie yükün tepesinden bir battaniye aldı, Rose of Sharon'u ve kendisini örttü, sıcakta boğuştular, soluklarını tuttular. Bir süre sonra Connie battaniyeyi attı, çadırın içinden geçip gelen o sıcak rüzgâr bile onların terli vücutlarına serin geldi.

Kamyonun arkasında Anne şiltenin üstüne, Büyükanne'nin yanına uzanmıştı. Gözleriyle göremiyordu ama, yanıbaşındaki mücadele eden vücudu, çırpınan kalbi hissedebiliyordu. Hıçkırığa benzeyen soluk sesleri de kulağındaydı. Anne ikide bir, "Bir şey yok, düzelecek hepsi," diye tekrarlıyordu. "Biliyorsun, ailenin çölü geçmesi şart. Bunu biliyorsun," diye ekliyordu arkasından boğuk bir sesle.

John Amca, "Bir şeyiniz yok ya?" diye seslendi.

Anne bir an sonra cevap verebildi. "İyiyiz. Galiba uyuyakaldım biraz." Bir süre sonra Büyükanne sessizleşti. Anne onun yanında taş gibi yatıyordu.

Saatler birbirini izliyor, karanlıklar kamyona meydan okuyordu. Bazen batıya giden arabalar onları sollayıp geçiyor, bazen batıdan koca kamyonlar kopup geliyor, yanlarından geçip doğuya yöneliyordu. Batı ufku üzerinde yıldızlar yavaşlatılmış bir yağmur gibi alçalmadaydılar. Daggett'e yaklaştıklarında vakit geceyarısına geliyordu. Muayene istasyonu oradaydı. Projektör ışığı gibi ışıklar vardı yolun o tarafında. Bir de ışıklı levha: "SAĞA ÇEKİP DURUN." Görevliler oradaki büroda gırgır geçiyorlardı. Ama Tom yanaşır yanaşmaz hemen dışarı çıktılar, üzeri çardaklı muayene yerinde durdular. Görevlilerden biri plaka numarasını not etti, öne geçip kaputu kaldırdı.

Tom, "Ne oluyor?" diye sordu.

"Karantina. Eşyanızı aramamız gerek. Yanınızda sebze, tohum falan var mı?"

"Yok," dedi Tom.

"Eh, eşyanızı aramak zorundayız yine de. İndirin."

Anne kamyondan ağır bir külçe gibi indi. Yüzü şiş, gözleri sertti. "Bakın bayım, yanımızda ihtiyar, hasta bir kadın var. Onu doktora yetiştirmemiz gerek. Bekleyemeyiz." Yaklaşan bir isteri nöbetini engellemeye çalışır hali vardı. "Bizi bekletemezsiniz."

"Öyle mi? Ama muayene şart."

"Yemin ederim bir şeyimiz yok!" diye bağırdı Anne. "Yemin ederim. Nine de çok hasta."

"Siz kendiniz de pek iyi görünmüyorsunuz," dedi görevli.

Anne kamyonun arkasına tutundu, kendini yukarı çekti. Tüm kuvvetini kullanıyordu. "Bakın," dedi.

Görevli fenerinin ışığını o yaşlı, büzülmüş surata tuttu. "Vay canına, doğruymuş!" dedi. "Gerçekten hasta. Yanınızda tohum, meyve, sebze olmadığına Tanrının adına yemin eder misiniz? Mısır, portakal gibi şeyler olmadığına?"

"Yok, yok. Yemin ediyorum!"

"Geçin öyleyse. Barstow'da doktor bulursunuz. Sekiz mil var yok. Devam edin."

Tom yerine bindi, sürdü.

Görevli yanındaki arkadaşına döndü. "Tutamazdım onları," dedi.

"Belki numara yaptılar."

"Yok yahu! Görmeliydin o ihtiyarın suratını. Numara falan değil."

Tom hızını artırdı, Barstow'a çabucak ulaştı. Küçük kasabaya girince durdu, indi, arka tarafa yürüdü. Anne aşağıya eğildi. "Bir şey yok," dedi. "Orada durmak istemedim, o kadar. Çölü geçip bitiremeyiz diye korktum."

"Doğru! Ya Nine?"

"İyi o... bir şeyi yok. Yola koyul sen. Geçmemiz gerek." Tom başını salladı, döndü.

"Al," dedi. "Benzincide depoyu doldurtayım, sonra biraz sen sür." Bütün gece kapatmayan benzincilerden birine girdi, depoyu, radyatörü, krank kutusunu doldurdu. Sonra direksiyona Al geçti, Tom dolaşıp ön koltuğun öte yanına bindi, Baba ortada oturuyordu. Karanlıkta ilerleyip Barstow'un küçük tepelerini geride bıraktılar.

Tom, "Anama da ne oluyor, anlamıyorum," dedi. "Kulağına pire kaçmış köpek yavrusu gibi huzursuz. Eşyayı muayene etmek uzun sürmezdi ki! Nine hasta diyor, sonra da Nine'nin bir şeyi yok diyor. Anlayamadım gitti. Bir tuhaflığı var. Yol mu dokundu ona dersin?"

Baba, "Genç kızlığında tam da böyleydi ananız," dedi. "Hırçın bir kızdı. Hiçbir şeyden korkmazdı. Bunca çocuk sahibi olmak, bunca işi yüklenmek huyunu değiştirdi sanıyordum ama demek değiştirmemiş. Hey Allahım, o kol demirini kaptığı zaman var ya! Valla elinden almayı göze alamadım. Yaklaşan ben olmayayım, diye geçti içimden."

"Ona ne oldu, anlayamıyorum," dedi Tom. "Belki de yalnızca yorgunluktandır."

Al, "Valla, yol boyu ağlayıp sızlayacak değilim," dedi. "Bu kamyon benim vicdanımın yükü çünkü."

Tom ona, "İyi seçim yapmışsın doğrusu," dedi. "Hemen hiç dert çıkarmadı sayılır bize."

Bütün gece karanlıkları delip durdular, yollarının üstünde gri tavşanlar sıçraya sıçraya kaçıştı. Şafak arkalarında sökerken Mojave'nin ışıkları da karşılarında ortaya çıkıyordu. Batıdaki yüksek dağlar da belli oldu şafağın ışığında. Mojave'de su ve yağ ikmali yapıp dağlara sardırdılar, şafak da peşlerinden onlara yetişti.

Tom, "Vay anasını, bitirdik çölü!" dedi "Baba, Al, farkında değil misiniz yahu? Çöl geride kaldı!"

"Öyle yorgunum ki vız geliyor," dedi Al.

"Ben devralayım mı?"

"Yo, biraz daha dur."

Sabahın parıltısı başladığında Tehachapi'den geçtiler, güneş de arkalarından doğdu. Derken... birden büyük vadiyi altlarında görüverdiler. Al frene bastı, yolun orta yerinde durdu, "Ulu Tanrım! Baksanıza!" dedi. Bağlar, meyvelikler, dümdüz, yeşil ova... yeşil ve güzel; ağaçlar sıra sıra... aralarda çiftlik evleri.

Baba, "Hey büyük Tanrım!" dedi. Uzaktaki kentler, meyvelik ovadaki köyler, sonra vadiyi altın rengine boyayan sabah güneşi. Bir araba arkalarından klakson çaldı. Al yolun kenarına yanaşıp park etti.

"Ben seyretmek istiyorum," dedi. Tahıl tarlaları sabah ışığında altın rengi, söğütler, okaliptüsler sıra sıra.

Baba içini çekti. "Böyle bir yer olabileceğini hiç bilmezdim," dedi. Şeftali ağaçları, ceviz ağaçları... koyu yeşil portakalların yeri leke leke. Ağaçların arasında kırmızı damlar, yanında da ambarlar... zengin ambarlar. Al indi, bacaklarını hareket ettirdi.

"Ana, in de bak! Geldik!" diye seslendi.

Ruthie'yle Winfield hemen indiler, bastıkları yerde sessiz, dehşet içinde, utanır gibi donup kaldılar. Uzaklar bir sis perdesinin gerisindeydi. Arazinin görünümü giderek yumuşuyordu uzaklara doğru. Bir yeldeğirmeni güneşte ışık yansıttı, ta ileride

heliograf gibi parıldadı. Ruthie'yle Winfield ona baktılar, sonra Ruthie fısıldadı. "Bu Kaliforniya."

Winfield dudaklarını kıpırdatıp heceleri söylüyormuş gibi yaptı. Sonra yüksek sesle, "Meyve var," dedi.

Casy ile John Amca, Connie ile Rose of Sharon da indiler. Hepsi sessiz, durdular. Rose of Sharon tam saçlarını arkaya doğru fırçalamaya başlamıştı. Vadiyi görür görmez eli yanına sarktı.

Tom, "Ana nerede?" diye sordu. "Anne'nin görmesini istiyorum. Bak, Ana! Gel buraya, Anne." Anne yavaş yavaş, her yanı tutulmuş gibi iniyordu kamyondan. Tom ona baktı. "Tanrın! Anne, hasta mısın sen?" Yüzü şiş şişti. Gözleri sanki kafasının derinliklerine kaçmak istermişçesine iyice içeri göçmüştü. Göz kenarları yorgunluktan kıpkırmızıydı. Ayakları yere değdi, kamyonun yanına tutunup kendini dengeledi.

Sesi gıcırtı gibi çıktı. "Geçtik mi dedin?"

Tom koca vadiyi gösterdi. "Bak!"

Başını çevirdi, ağzı biraz açıldı. Parmakları boğazına doğru yükseldi, oradan küçük bir deri parçasını çimdikler gibi tuttu, hafif büktü. "Tanrıya şükür!" dedi.

"Aile vardı buraya artık." Dizleri çözüldü, hemen arkasındaki basamağa oturuverdi.

"Hasta mısın, Anne?"

"Hayır, yorgunum."

"Hiç uyumadın mı?"

"Hayır."

"Nine kötüledi mi?"

Anne ellerine baktı. Kucağında yorgun âşıklar gibi yatıyordu elleri. "Keşke size söylemeyebilseydim. Keşke her şey çok... güzel olabilseydi."

Baba, "Nine'nin durumu kötü öyleyse," dedi.

Anne gözlerini kaldırıp vadinin karşı taraflarına baktı. "Nine öldü."

Ona döndüler. Hepsi... Baba sordu. "Ne zaman?"

"Dün gece görevliler bizi durdurmadan."

"Demek muayeneyi ondan istemedin."

"Geçirmezler diye korktum. Nine'ye söyledim ona yardım edemeyeceğimizi. Ailenin geçmesi şarttı. Çocuklar var... Rozaşarn'ın bebeği var. Söyledim ona." Bir an ellerini yüzüne kapadı. "Yemyeşil, şipşirin bir yere gömülebilir artık," dedi alçak sesle. "Başını Kaliforniya toprağına koyup yatacak."

Anne'ye bakarken, onun gücü karşısında dehşete kapıldılar.

Tom, "Ulu Tanrım!" dedi. "Bütün gece orada, onunla yan yana yattın!"

"Ailenin geçmesi şarttı!" dedi Anne bitkin bir sesle.

Tom kolunu onun omzuna sarmak üzere ilerledi.

"Dokunma bana," dedi Anne. "Dokunmadıkça kendimi tutabilirim. O çökertir beni."

Baba, "Artık yola devam etmeliyiz," dedi. "Aşağıya inmeliyiz."

Anne ona baktı. "Ben... öne otursam olur mu? Artık oraya dönmek istemiyorum... yoruldum. Çok yoruldum."

Yüklerin üstüne tırmandılar, bir yorgana sarılmış yatan upuzun, hareketsiz kişiye sokulmamaya çalıştılar. Başı bile sarılmış sarmalanmıştı. Herkes yerine geçti, gözlerinin o tarafa dönmemesi için çaba harcadı. Yorganın üstündeki o yüksek çıkıntı herhalde burnu, onun ötesindeki yokuş da çenesi olacaktı. Gözlerini oradan uzak tutmaya uğraştılar ama yapamadılar. Ruthie'yle Winfield öndeki köşeye, cesetten mümkün olduğu kadar uzağa büzüldüler, oradan baktılar.

Ruthie, "Ninem. Öldü artık," diye fısıldadı.

Winfield ciddi ciddi başını salladı. "Hiç soluk almıyor. Adamakıllı ölmüş."

Rose of Sharon, Connie'ye yavaşça fısıldadı. "Tam o orada ölürken biz de burada..."

"Nereden bilecektik?" diye avuttu onu Connie.

Al ön taraftaki yerini Anne'ye bıraktı, yükün üzerine tırmandı. Biraz sendeliyordu Al. Üzgündü çünkü. Kendini Casy ile John Amca'nın yanına attı. "Eh, ihtiyardı ne de olsa," dedi. "Zamanı gelmişti. Hepimizin sonu o." Casy ile John Amca ifade-

siz gözlerle ona baktılar, sanki hilkat garibesi bir bitki birdenbire konuşmuş gibi davrandılar. "Öyle değil mi?" diye direndi delikanlı. Gözler başka tarafa döndü, Al'ı sarsılmış durumda, tek başına bıraktı.

Casy dehşet dolu bir sesle, "Bütün gece, üstelik de bir başına," dedi. Sonra ekledi. "John, bu kadındaki sevginin büyüklüğü beni korkutuyor. Hem korkuyorum, hem de kendimi kötü biri gibi hissediyorum."

John sordu. "Günah mıydı? Bu işte günah denebilecek bir şey var mı?"

Casy şaşırarak ona döndü. "Günah mı? Yo, bunda günah sayılacak hiçbir şey yok."

"Ben içinde günah bulunmayan hiçbir şey yapmadım," dedi John. Upuzun, sarılı cesede baktı.

Tom, Anne ve Baba ön koltuktaydı. Tom kamyonu yokuş aşağı saldı, ilerlediler. Kamyon homurdanıyor, sarsılıyor, sıçrıyordu tepeden aşağı inerken. Güneş arkalarındaydı. Vadi karşılarında altın rengiyle yeşil karışımı, uzanmış yatıyordu. Anne başını yavaşça iki yana salladı. "Güzel," dedi. "Keşke onlar da görebilselerdi."

"Keşke," diye ona katıldı Baba da.

Tom elinin altındaki direksiyon simidini okşadı. "Çok yaşlıydılar," dedi. "Nasılsa göremezlerdi burada neyin var, neyin yok olduğunu. Büyükbaba gençliğinden hatırladığı Kızılderili dolu vahşi diyarları görürdü hep. Büyükanne de ilk oturduğu evi hatırlar, hep onu görürdü. Fazla yaşlıydılar. Aslında burayı tam anlamıyla görebilenler Ruthie'yle Winfield."

Baba, "Tommy'ye bak, büyük adam gibi konuşuyor," dedi. "Papaz sanki!"

Anne hazin hazin gülümsedi. "Büyük zaten," dedi. "Tom öyle büyüdü, öyle büyüdü ki, ona ulaşamıyorum bazen."

Kıvrıla döne, hoplaya zıplaya iniyorlardı dağdan aşağı. Vadi ara sıra gözden kayboluyor, sonra birden tekrar ortaya çıkıyordu. Derken vadinin sıcak soluğu ulaştı burunlarına. İçine sıca-

cık yeşil kokular karışmıştı. Reçine, adaçayı, katranotu kokuları. Çekirgeler çıtır çıtır sesler çıkarıyordu iki yanda. Bir çıngıraklı yılan yolun karşısına geçmeye kalktı, Tom onu ezdi, ikiye böldü, kıvranır durumda bıraktı.

"Herhalde adli tabibi bulmalı ilkin," dedi Tom. "Onu doğru dürüst gömelim bari. Kaç paramız kaldıydı, Baba?"

"Kırk dolar kadar," dedi Baba.

Tom güldü. "Sıfırdan başlıyoruz, desene! Cepte bir şeyle gelmiş değiliz yani." Bir süre kendi kendine kıkırdadı, sonra yüzü çabucak ciddileşti. Kasketinin siperliğini ta gözlerinin üstüne kadar indirdi. Kamyon dağdan aşağı, koca vadinin göbeğine doğru inmeyi sürdürdü.

19

Bir zamanlar Kaliforniya, Meksika'ya, toprakları da Meksikalılara aitti. Sonradan yalın yapıldak bir sürü açgözlü Amerikalı kalktı, buraya akın etti. Öylesine toprağa susamışlardı ki, hemen çaldılar toprakları. Sutter'in, Guerrero'nun toprağını çaldılar. Toprağı kiraladılar, sonra üstüne yattılar, anlaşmayı bozdular, bu topraklar için kavgalar, dövüşler etti o gözüpek, aç insanlar. Çaldıkları toprağı silahla korudular. Evler kurdular, ambarlar yaptılar, toprağı altüst edip ekinler ektiler. Bütün bunlar onların malıydı. Bu sahiplenme de, mülkiyet demekti.

Meksikalılar hem zayıftı, hem de toktu. Karşı koyamadılar. Çünkü onlar dünyada hiçbir şeyi, bu Amerikalıların toprağı istediği kadar çok istemiyorlardı.

Derken zamanla bu göçmenler göçmenlikten çıkıp mal sahibi sayıldılar; çocukları büyüdü, onlar da topraklar üzerinde çocuk sahibi oldular. Açlıkları yok oldu. O içlerini kemiren, parçalayan toprak açlığı yok oldu. Toprak, su, üzerinde iyi bir gökyüzü, toprakta yeşil bitkiler, şişen, büyüyen kökler... bu gibi şeylere duyulan açlıktan geriye pek bir şey kalmadı. Bütün bunlar öylesine onların olmuştu ki, artık farkına varmıyor, görmüyorlardı bile onları. Zengin toprağı, onu süren pırıl pırıl saban bıçağını, ekilecek tohumu, kanatlarını havaya savurup duran yeldeğirmenini özlemiyorlardı bağırları parçalanırcasına. Kuşların cıvıldaşmasını dinlemek için karanlıkta yataklarından kalkmaz oldular. Evin çevresinde uğuldayan rüzgârı dinleyip şafağı beklemeye de kalkmaz oldular. Kayboldu gitti bütün bunlar. Ürünler dolarla ölçülmeye başladı, toprak da, anapara ve faizle. Ürünler daha ekilmeden önce alınıp satılır oldu. O zaman kötü rekolte, kurak-

lık, sel gibi şeyler hayatın birer küçük felaketi olmaktan çıktı, yalnızca para kaybı haline dönüştü. Tüm sevgileri paranın etkisiyle inceldi, tüm sağlamlıkları faizin etkisiyle tavsadı, sonunda çiftçi olmaktan çıktılar, ürünlerin satıcısı oldular. Malı yapmadan önce satmak zorunda olan birer küçük üretici haline geldiler. Derken iyi tüccar olmayan arazi sahipleri, topraklarını iyi tüccar olanlara kaptırdılar. İnsan toprağı işlemekte, ürün yetiştirmekte ne kadar usta, bu işe karşı ne kadar sevgi dolu olursa olsun, eğer aynı zamanda iyi tüccar değilse, tutunmasına olanak yoktu. Zaman geçtikçe çiftlikler işadamlarının malı oldu, boyutları büyüdü, sayıları azaldı.

Ondan sonra çiftçilik bir sanayi olmaya başladı. Toprak sahipleri gerçi farkında değillerdi ama, eski Roma'nın yöntemini uyguluyorlardı onlar da. Dışarıdan köle ithal ediyor, yalnızca onlara köle demiyorlardı. Çinli, Japon, Meksikalı, Filipinli. Bunlar sırf pirinçle ve fasulyeyle beslenir, diyorlardı işadamları. Fazla şeye ihtiyaç duymazlar. Çok para versek, fazlasını ne yapacaklarını şaşırırlar. Baksanıza, ne biçim yaşıyorlar! Ne yediklerine bakın hele şunların! Diklenmeye başlarlarsa, sınırdışı ediverirsin, biter gider.

Bu arada çiftlikler habire büyüyor, sahipleri azalıyordu. Artık bu yörede acınacak kadar az çiftçi kalmıştı. İthal edilen serfler dövülüyor, korkutuluyor, aç bırakılıyor, sonunda bir kısmı evine dönüyor, bir kısmı hırsa kapılıyor, o zaman ya öldürülüyor ya da ülkeden atılıyorlardı. Çiftlikler genişlemeye, sayıları azalmaya devam ediyordu bu arada.

Ürünler de değişti. Tahıl tarlalarının yerini meyveler aldı. Ağaçların altlarına tüm dünyayı doyurmaya yetecek kadar sebze ekildi: marul, karnabahar, enginar, patates, yumuşak saplılar. İnsan orağı, sabanı, tırmığı kullanırken ayakta durur ama, sıra marula geldi mi, sıralar arasında böcek gibi emekleye emekleye çalışmak zorundadır. Pamuk sıraları arasında dolaşırken sırtı bükülür, uzun torbasını peşi sıra çekmek zorunda kalır. Karnabahar tarlasını geçerken günahkârlar gibi diz çökmesi gerekir.

Sonunda mal sahipleri artık kendi çiftliklerinde çalışmaz oldular. Kâğıt üstünde çiftçilik yapıyorlardı. Toprağı unuttular. Kokusunu, verdiği duyguyu hep unuttular. Yalnızca oranın sahibi olduklarını hatırlıyorlardı. Onunla para kazanıp kaybettiklerini biliyorlardı. Çiftliklerden bazıları öyle çok büyüdü ki, bir tek adamın hafsalası almaz oldu artık. Faizleri, kârları ve zararları takım takım muhasebeciler hesaplamaya koyuldu, kimyagerler toprağın testini yaptı, onu zenginleştirmeye uğraştı, vardiya başları tutulup bitki sıraları arasında emekleyen işçilerin dayanabildikleri kadar hızlı çalışmaları sağlandı. O zaman bu tür bir çiftçi gerçek anlamda üretici, yaptığı iş de ambar yönetmek oldu. Adamlara para veriyor, sonra onlara yiyecek satıyor, verdiği parayı bu yolla geri alıyordu. Bir süre sonra onlara hiç para vermez oldu, muhasebe işlemlerinden tasarruf sağladı. Bu çiftlikler yiyeceği krediyle, veresiye veriyorlardı. İşçi bir yandan çalışıyor, bir yandan yemeklerini yiyor, sonunda iş bittiği zaman belki de kendini şirkete borçlu buluyordu. Toprak sahipleri de artık çiftlikleri yalnız işlememekle kalmıyor, birçoğu ömürlerinde bile görmüyorlardı sahip oldukları toprağı.

Derken yerlerinden, yurtlarından olanlar batıya doğru akmaya başladı... Kansas'tan, Oklahoma'dan, Teksas'tan, New Mexico'dan, Nevada'dan, Arkansas'tan aileler, kabileler dışarı silkeleniyordu durmadan. Ya da traktörle atılıyordu. Otomobil dolusu, treyler dolusu, evsiz barksız ve aç; yirmi bin, elli bin, yüz bin, iki yüz bin kişi. Aç ve huzursuz... karıncalar kadar huzursuz, yapacak iş araya araya... kaldıracak yük, itecek balya, çekecek ürün, toplayacak meyve, kesecek sebze... ne olursa... sırtlayacak bir yük... yaşayabilmek için... dağları aşıp aşıp geliyorlardı. Çocuklar aç. Yaşayacak yerimiz yok. İş bulmaya çalışan karıncalar gibi, boğazı doyurmak için, en çok da... toprak için.

Yabancı değiliz ki biz! Yedi göbektir Amerikalıyız. Ondan önce de İrlandalı, İskoçyalı, İngiliz, Alman. Dedelerimizden biri Amerikan bağımsızlık savaşına katılmıştı, aileden bir yığın insan iç savaşta çarpıştı. Her iki yanda da. Amerikalıyız biz.

Açtılar. Hırslıydılar. Geldikleri bu yerde bir yuva bulacaklarını ummuşlar, oysa yalnızca nefret bulmuşlardı. Oki'ler... mal sahipleri nefret ediyordu onlardan. Çünkü kendilerinin zayıf, Oki'lerin güçlü olduğunu biliyorlardı. Kendilerinin tok, Oki'lerin aç olduğunu biliyorlardı. Belki de dedeleri anlatmıştı onlara. Belki biliyorlardı yumuşak birinden toprak çalmanın ne kadar kolay olduğunu. Hele de karşıdaki hırslıysa, açsa, silahlıysa. Nefret ediyordu mal sahipleri onlardan. Kent ve kasabalardaki tüccarlar da nefret ediyordu. Çünkü harcayacak paraları da yoktu. Bir tüccarın nefretini kazanmak için bundan daha kestirme bir yol olamaz. Onların ilgisini çekmek söz konusu olunca da durum bunun tam tersidir. Kentliler arasında, küçük bankacılar da nefret ediyordu Oki'lerden. Çünkü onlardan metelik kazanmaya olanak yoktu. Hiçbir şeyleri yoktu bu insanların. Sonra... işçiler de nefret ediyordu Oki'lerden. Çünkü aç bir insan, çalışmak zorunda demekti. Çalışmak zorunda olunca da, işveren ona hemen eksik para ödemeye kalkıyordu. Bir kere ona eksik verildi mi de, kimse daha fazla para alamaz oluyordu.

Yersiz yurtsuz kalanlar, göçmenler Kaliforniya'ya akıp duruyordu. İki yüz elli bin, üç yüz bin. Arkalarında bıraktıkları toprağı traktörler tarıyor, durmadan ortakçıları dışarı atıyordu. Yeni yeni dalgalar yollara düşüyordu ikide bir. Gruplar halinde yersiz yurtsuzlar, evsiz barksızlar, katılaşmış, hırslı, tehlikeli insanlar.

Kaliforniyalıların istediği pek çok şey vardı. Biriktirmek istiyor, sosyal başarı istiyor, eğlence istiyor, lüks istiyor, garip bir bankacılık güvencesi istiyorlardı. Yeni barbarlar ise yalnızca iki şey istiyordu. Toprak ve yiyecek. Onların gözünde ikisi de birdi bunların. Kaliforniyalıların istekleri belirsiz ve bulanıkken Oki'lerin istekleri yolların kenarında, gözle görülecek, gönül verilecek şekilde, apaçık duruyordu. Altında suyu hazır, kuyunun kazılmasını bekleyen güzelim tarlalar, bereketli yeşil tarlalar; avuca alınıp sıkılacak, ufalanacak toprak, koklanacak otlar; çiğnenecek, keskin lezzeti ta gırtlakta hissedilecek yulaf sapları. İnsan nadasa bırakılmış bir tarlaya baktığı anda bilirdi hemen.

Hayalinde kendi bükülen sırtını, kendi güçlü kollarının o tarladan lahanaları söküşünü, altın mısırları toplayışını, turpları, havuçları çıkarışını canlandırırdı kolaylıkla.

Evsiz barksız, aç bir adam, yanında karısı, arka koltukta sıska çocuklarıyla o yollarda araba sürerken, nadasa bırakılmış tarlalara bakınca bu tarladan ne kâr geleceğini değil, ne kadar yiyecek gelebileceğini düşünürdü. Tarlayı nadasa bırakmanın da bir günah olduğunu anlardı. Kullanılmamış toprak, sıska çocuklara karşı işlenen bir suçtu. Böyle bir adam arabasını yol üstünden sürüp geçerken, her önünden geçtiği tarla onu tahrik eder, ağzını sulandırır, içinden orayı almak, o topraktan çocuklarına biraz güç, kuvvet, karısına biraz huzur elde etmek gelirdi. Her an burun burunaydı o tahriklerle. Tarlalar kışkırtırdı onu durmadan. Şirketin açtığı sulama kanalları da kışkırtırdı.

Güneyde ağaçların dalında altın portakallar görürdü. Koyu yeşil ağaçlarda ufacık altın portakallar. Kenarlarda da, kimse sıska çocuğuna bir tane koparmasın diye nöbet gezen eli tüfekli devriyeler. Fiyat ucuz olursa, atılacaktı bu portakallar sonunda.

Eski arabasını bir kente doğru sürerdi. Yol boyu tüm çiftliklere uğrayıp iş sorardı. Gece nerede yatsak acaba?

Valla, nehrin kıyısında Hooverville diye bir yer var. Dünya kadar Oki toplanmış oraya.

Eski püskü arabasını Hooverville'e sürerdi. Bir daha da yol sormak zorunda kalmazdı. Her kentin dışında bir Hooverville vardı çünkü.

Bu döküntü mahalleler nehre yakın yerdedir hep. Ev yerine çadır vardır buralarda. Yanlarında yaban otlarından çardaklar vardır. Mukavva kulübeler vardır. Çatıları otlarla örtülmüştür onların da. Koskoca bir döküntü yığınıdır burası. Adam ailesini oraya sokar ve hemen bir Hooverville vatandaşı oluverir. Hepsinin de adı, Hooverville'dir bu yerlerin. Nehre mümkün olduğu kadar yakın bir yere kendi çadırını kurar. Çadırı yoksa kentin çöplüğüne gider, bulduğu karton parçalarını getirir, oluklu mukavvadan kendine bir kulübe kurar. Yağmurlar başlayınca ev

erir, akar gider. Adam Hooverville'e yerleşince bölgedeki işyerlerini dolaşıp iş aramaya başlar. Üç kuruş parası benzine harcanır. Akşamları erkekler toplanır, konuşurlar. Yan yana çömelir, gördükleri topraklardan söz ederler.

Yedi buçuk dönüm bir yer var. Buradan biraz batıda. Öylece yatıyor. Allahım neler yapabilirdim o toprakla ben. Hatta onun beşte, altıda biriyle! Bir kere yiyecek derdi diye bir şeyim kalmazdı.

Bir şeye dikkat ettin mi? Çiftliklerde öyle sebze, tavuk, domuz falan yok. Her biri bir tek şey yetiştiriyor... de ki pamuk. Ya da şeftali ya da marul. Tavukların da hepsi bir başka çiftlikte toplanmış. Kendi kapı eşiklerinde yetiştirebilecekleri şeyleri parayla satın alıyorlar.

Vay canına! İki domuzum olsa neler yapmazdım!

Ama iki domuzun yok. Olmayacak da!

Ne halt edeceğiz? Çocuklar böyle büyüyemez ki!

Kamplarda bir fiskostur gidiyor. Shafter'de iş varmış. Gece vakti kamyonlar yükleniyor, otoyollar doluyor... altına hücum gibi gidiliyor işe. Shafter'de millet yığılıyor. İstenen işçi sayısının beş katı. Altına hücum gibi, işe hücum. Gece karanlığında, birbirinden kaçarak, yarışarak gidiyorlar hevesle. Yolların iki yanında da o tahrik etkenleri yatıp duruyor öylece... yiyecek verebilecek boş tarlalar.

Orası sahipli. Bizim değil orası.

Ara sıra içlerinden biri dener. O tarlaya süzülür, bir köşesini temizler. Topraktan bir lokma zenginlik çalmaya çalışan bir hırsız! Yaban otlarının arasına saklanmış gizli bahçeler. Bir paket havuç tohumu, birkaç şalgam. Ekilen patates soyukları, gece karanlığı gizli gizli orayı çapalamaya gitmeler.

Etraftaki otları bırak... kimse görmez o zaman ne yaptığımızı. Yaban otlarından birazını bırak. Yüksek olanlarını. Şu ortadakileri de.

Akşamları gizli bahçecilik, paslı konserve kutularında taşınan sular.

Derken günün birinde şerif yardımcısı: Ne halt ediyorsun sen burada?

Bir zarar vermiyorum.

Gözüm üstündeydi zaten. Burası senin toprağın mı? Başkasının toprağına el atıyorsun.

Bu toprak sürülmemiş. Ben bir zarar vermiyorum ki!

Allahın belası göçmenler! Göz açıp kapayana kadar sahip çıkarsınız toprağa, değil mi? Pişman edeceğim seni bu yaptığına. Babanın malı mı sandın burayı? Defol bakalım şimdi.

Sonra küçük, yeşil havuç yaprakları tekmelenir, şalgam yapraklarının üzerine basılıp iyice ezilir. Hemen arkasından Jimson yaban otları tekrar sarar orayı. Ama polis haklıdır. Bir ürün yetişirse... mülkiyete yol açar o iş. Toprak çapalanır, biten havuçlar yenirse, insan dövüşür bile ürününü yediği toprak için. Çabuk çıkarmalı onu buradan! Kendinin sanır sonra. Jimson otları arasındaki bir karış toprak için dövüşürken ölmeye bile razı olur.

Şalgamları tekmelerken nasıl bakıyordu, gördün mü? Öldürür bile böyleleri. Bu herifleri hep bastırmak zorundayız. Yoksa bütün memleketi alırlar elimizden. Bütün memleketi alırlar.

Dışarlıklılar, yabancılar.

Evet, biliyorum, aynı dili konuşuyorlar. Ama aynı değiller yine de. Baksana nasıl yaşadıklarına! Bizlerden kimse öyle yaşar mıydı? Asla!

Akşamları çömelip konuşmalar. İçlerinde heyecanlı bir adam: Ne diye yirmi kişi bir olup bir karış toprak kapmıyoruz? Silahlarımız var. Alalım, sonra da, atabilirseniz atın bizi, diyelim. Ne diye yapmıyoruz bunu?

Köpek gibi gebertirler hepimizi.

E, hangisini tercih edersin? Ölmeyi mi; yoksa burada yaşamayı mı? Yeraltında ya da çuval evlerde yaşamayı mı? Çocukların için neyi tercih edersin? Şimdi, hemen ölmelerini mi, yoksa iki yıl sonra gıda yetmezliğinden ölmelerini mi? Bütün hafta ne yedik, biliyor musun? İçyağında pişmiş ot, bir de kızarmış hamur! Hamur için unu nereden bulduk, onu biliyor musun? Bir yük vagonunun döşemesini süpürmüştük, oradan.

Kamplarda konuşmalar, beri yanda da şerif yardımcıları. Tabancalarını şişko kalçalarına asmış, kampları dolaşan polisler. Bu heriflerin düşünecek bir derdi olmalı. Bunları kontrol altına almazsak ne yapacaklarını şeytanlar bilir! Valla, güneyli zenciler kadar tehlikeli bunlar da! Birleşip bir araya gelseler hiçbir şey durduramaz onları.

Haber: Lawrenceville'de bir şerif muavini bir göçmeni çıkarmak isterken göçmen karşı koymuş, görevlinin zor kullanmasını gerekli kılmıştır. Çatışma esnasında göçmenin on bir yaşındaki oğlu, şerif muavinini 22'lik bir tabancayla vurup öldürmüştür.

Çıngıraklı yılan bunlar! Oyun oynamaya gelmez. Tartışmaya kalkarlarsa, en baştan ateş etmek daha doğru olur. Çocukları bile polis vurursa, büyükleri ne yapmaz? Yapılacak tek şey onlardan daha sert olabilmektir. Sert davranmalı. Korkutmalı bunları.

Ya korkmazlarsa? Ya dayanır, ya ateş ederlerse gerisin geri? Çocukluklarından beri silah taşıyan adamlar bunlar. Tabancayı vücutlarının bir uzantısı sayıyorlar. Ya korkmazlarsa? Ya gün gelir, bunlardan bir ordu yürürse bu topraklara doğru? Lombard'ların İtalya'ya yaptığı gibi? Germenlerin Galya'ya yaptığı gibi? Türklerin Bizans'a yaptığı gibi? Onlar da toprağa susamış kalabalıklardı. Düzenli askerler durduramamıştı onları. Kılıçtan geçirmek, korkutmak da durdurmamıştı. Açlığı yalnız kendi midesinde değil, çocuklarının karınlarında da hissedebilen bir insanı nasıl korkutabilirsin? Korkutamazsın... her korkunun ötesindeki korkuları tanımıştır o adam artık.

Hooverville'de erkekler konuşuyor: Dedem de toprağını Kızılderililerden almış.

Bakın, bu doğru bir şey değil. Burada biz bize konuşuyoruz. Sizin söz ettiğiniz şey hırsızlık sayılır. Ben hırsız değilim.

Değil misin? Daha evvelsi gece birinin kapı eşiğinden bir şişe süt çaldın. Sonra bir parça bakır tel çaldın, satıp parasıyla et aldın.

Evet, ama çocuklar açtı.

Ama çalmak çalmaktır.

Fairfield çiftliği nasıl elde edilmiş, biliyor musun? Dur anlatayım sana. Oraları hep devlet toprağıymış. Yani kapabilen alırmış. Bu Fairfield denen adam San Fransisco'ya inmiş, barları dolaşmış, kendisine üç yüz serseri tutmuş. Onları götürüp sokmuş araziye. Fairfield hepsini yediriyor, viski içirip mutlu tutuyormuş. Sonunda devlet toprağında mülkiyet iddialarını tutturmuşlar. Fairfield sonradan toprağı onlardan almış tabii. Dönümü bana bir şişe viskiye patladı, deyip duruyormuş. Bu hırsızlık değil mi sence?

Doğru mu diyorsun, doğru sayılmaz ama, bu yüzden hapse girmiş de değil.

Hayır, girmesine girmedi. Sandalı arabaya yükleyip de, sonra raporunda tekneyle gittim diye o yeri denizmiş gibi gösteren herif de girmedi hapse. Kongre üyelerine rüşvet verip yasa çıkarttıranlar da girmedi hiç.

Eyaletin her yanında, Hooverville'lerde fiskos.

Sonra baskınlar... silahlı polisler, göçmen kamplarını basıyor. Defolun. Sağlık Bakanlığının emri var. Bu kamp sağlık açısından tehlike yaratıyor.

Ne yapacağız biz?

O bizi ilgilendirmez. Sizi buradan çıkarmak için emir aldık. Yarım saate kadar kampı ateşe vereceğiz.

Buralarda tifo var. Mikrop her yana yayılsın mı istiyorsunuz?

Sizi buradan çıkarmak üzere emir aldık. Yaylanın! Yarım saate kadar kamp yanacak.

Yarım saat sonra kâğıt evlerin, ot damlı barakaların dumanı göklere yükseliyor, insanlar arabalarına binmiş, otoyolları arşınlıyorlar, bir başka Hooverville arıyorlar.

Beri yandan Kansas'ta, Arkansas'ta, Oklahoma'da, Teksas'ta ve New Mexico'da traktörler arazilere giriyor, ortakçıları dışarı atmayı sürdürüyor.

Üç yüz bin kişi Kaliforniya'da, arkası da geliyor. Kaliforniya'da yollar dolusu çaresiz insan karıncalar gibi koşuşuyor, çekmeye, itmeye, kaldırmaya, çalışmaya. Kaldırılacak her yük için hevesli beş çift kol uzanıyor. Her öğün yemeği bekleyen beş açık ağız var.

Bir patırtı, bir ayaklanma çıktığı anda topraklarını kaybedecek olan büyük mal sahipleri, tarih okuma olanağına da sahipler, okuyup esas gerçeği oradan öğrenecek gözlere de sahipler: Mal birkaç kişinin elinde birikti mi, koparılıp alınır. Bir de onun gölgesinde duran ikinci gerçek: Halkın çoğu aç ve çıplaksa, ihtiyaç duydukları şeyleri zorla alırlar. Sonra bir de, tarihin her sayfasından avaz avaz haykıran bir gerçek: Baskı ancak baskı altındakilerin güçlenmesine ve birleşmesine yarar. Ama büyük mal sahipleri tarihin bu üç çığlığına hiç aldırış etmiyorlar. Toprak giderek daha az insanın elinde toplanıyor, yersiz yurtsuz kalanların sayısı artıyor, mal sahiplerinin her hareketi de baskıya yöneliyor. Paralar silahlara gidiyor. Gazlara gidiyor. O koca malikâneleri korumak için kullanılıyor bunlar. Casuslar çıkarılıyor, isyan dedikodularına kulak veriliyor, vaktinde bastırılmaya çalışılıyor. Değişen ekonomiye aldıran yok. Değişim planlarına aldıran yok. Yalnızca isyanın bastırılma yöntemleri tartışılıyor, oysa beri yanda isyanın nedenleri devam edip gidiyor.

İnsanları işinden eden traktörler, yük taşıyan konvayör kemerleri, imalât yapan makineler hep artmış. Giderek daha çok sayıda aile yollara dökülüyor, büyük holdinglerin attığı kırıntıları arıyor, yol kenarındaki topraklara ağzının suyu aka aka bakıyor. Büyük mal sahipleri savunma dernekleri kuruyorlar, toplanıp toplanıp bu insanları nasıl ürküteceklerini, nasıl öldüreceklerini, nasıl gazlayacaklarını konuşmaya başlıyorlar. Bir taraftan da hep tek bir korkuyu yaşıyorlar... üç yüz bin kişi eğer bir lider altında birleşirse... sonu gelmiş demektir her şeyin. Üç yüz bin kişi, aç ve sefil. Bir kendilerini bilseler toprak onların olur, dünyadaki bütün gazlar, bütün tüfekler yetmez onları durdurmaya. Büyük mal sahipleri de ellerindeki o holdingler yüzünden, hem insandan fazla, hem insandan eksik varlıklar haline gelmişler. Uzun vadede kendi yıkımlarına sebep olacak çarelere doğru koşuyorlar hep. Aldıkları her tedbir, gösterilen her şiddet, Hooverville'e yapılan her baskın, külüstür kampta volta atan her polis o günü biraz daha garantiliyor.

İnsanlar yere çömeliyor, konuşuyor. Keskin hatlı suratları var insanların. Açlıktan incelmiş, açlığa karşı durmaktan sertleşmiş, gözleri karamsar, çeneleri katı. O zengin toprak da çevrelerinde.

Dördüncü çadırdaki çocuğu duydun mu?

Hayır, daha şimdi geldim.

Çocuk uykusunda ağlıyor, çırpınıyormuş. Anası babası kurt var sanmışlar, müshil vermişler, çocuk da ölmüş. Meğer kara dil dedikleri hastalıktan varmış çocukta. İyi yemek yiyememekten olurmuş.

Zavallı yavrucak.

Öyle. Ama ailesi çocuğu gömemiyor. Belediye mezarlığına yollanacak.

Yok devenin nalı!

Eller ceplere dalıyor, bozuk paralar çıkıyor. Çadırın önünde küçük bir bozuk para tepeciği oluşuyor. Aile onu orada buluyor.

İnsanlarımız iyi insanlar. İyi yürekli bir halk bizim halkımız. Tanrıya dua edin de, günün birinde iyi yüreklilerin tümü yoksul olmasın. Tanrıya dua edin ki günün birinde çocuklarımız yiyecek bulabilsin.

Mal sahipleri derneği günün birinde duaların kesileceğini biliyor.

Son, o işte.

20

Aile yüklerin tepesindeydi. Çocukların da, Connie'nin, Rose of Sharon'un, papazın da her yanı tutulmuş, kramplar girmeye başlamıştı artık. Baba, Anne ve John Amca, Bakersfield'deki adli tabibin bürosunda konuşurken onlar dışarıda, güneşin altında beklemek zorunda kalmışlardı. Sonunda bir sepet getirildi, arkadaki uzun denk kamyondan indirildi. Muayene devam ederken yine güneşte beklemek zorunda kaldılar. Nihayet ölüm nedeni anlaşıldı, gerekli belge imzalandı.

Al ile Tom caddede biraz yürüyüp vitrinlere baktılar, kaldırımlardaki garip insanları seyrettiler.

Sonunda Baba, Anne ve John Amca çıkabildi. Üçü de sessiz, sinmiş gibiydiler. John Amca yükün üzerine tırmandı. Baba ile Anne öne bindiler. Tom ile Al geri döndü, direksiyona Tom geçti. Yerinde sessizce oturuyor, bir talimat bekliyordu. Baba şapkasını kaşına yıkmış, dosdoğru karşıya bakmaktaydı. Anne parmaklarıyla ağzının köşelerini sildi. Gözleri dalgın, yorgunluktan bitkindi.

Baba derin derin içini çekti. "Başka bir şey yapamazdık," dedi,

"Biliyorum," diye ona katıldı Anne. "Ama güzel bir cenaze isterdi. Hep istemişti."

Tom onlara yan yan baktı. "Belediye mi?" diye sordu.

"Öyle." Baba başını hızla salladı, sanki kendini tekrar gerçeğe döndürmeye uğraştı. "Yetmedi paramız. Yapamazdık." Anne'ye döndü. "Kendini üzmene hiç gerek yok. Ne yapsak imkânı yoktu zaten. Eldeki yetmiyordu. Yok hazırlık, yok tabut, yok papaz, yok mezar yeri. Elimizdekinin on katına çıkıyor. Biz mümkün olanın en iyisini yaptık."

"Biliyorum," dedi Anne. "Ama iyi bir cenaze töreniyle gömülmeyi öyle çok istiyordu ki... o yüzden bir türlü atamıyorum kafamdan. Unutmak gerek." Derin derin içini çekti, ağzının yan tarafını bir daha sildi. "Fena adam değildi içerdeki. Biraz sertti ama... fena değildi."

"Öyle," dedi Baba. "Açık konuştu hiç değilse."

Anne saçını eliyle tarar gibi yapıp arkaya attı. Çenesi gerginleşti, kasılır gibi oldu. "Yola koyulmalıyız," dedi. "Kalacak bir yer bulmalıyız. İş bulmalı, bir yere yerleşmeliyiz. Çoluk çocuğu aç bırakmaya gerek yok. Büyükanne de bunu istemezdi. Cenaze günlerinde hep doğru dürüst yemek verdi."

"Nereye gidiyoruz?" dedi Tom.

Baba şapkasını kaldırdı, saçlarının arasını kaşıdı. "Kampa," dedi. "Kalan üç kuruşumuzu da iş bulana kadar bitirmeyelim. Kent dışına sür sen."

Tom arabayı çalıştırdı, sokaklardan geçe geçe ilerlediler, kent dışına yöneldiler. Bir köprünün yanında gözlerine bir çadır ve kulübe topluluğu ilişti. Tom, "Burada bir duralım bari," dedi. "Neler olup bitiyormuş, nerede iş varmış, öğrenelim." Dik toprak yokuştan indi, kamp alanının kenarında durdu.

Hiçbir düzen yoktu kampta. Küçük gri çadırlar, kulübeler, otomobiller rastgele duruyor gibiydi. İlk ev, bir felaketti. Güney duvarı üç tane paslanmış oluklu sac levhadan yapılmıştı. Doğu duvarı, iki tahta arasına gerilmiş küflü bir halıydı. Kuzey duvarı, mukavva üstüne branda şeritlerinden, batı duvarı da altı parça çuvaldan meydana getirilmişti. Kare biçimindeki tepesine yolunmamış söğüt dalları atılmış, üzerine otlar yığılmıştı. Kapı girişi, çuvallı taraftandı. Kapının çevresine malzeme yığılmıştı. Beş galonluk gaz tenekesi, soba yerine kullanılmaktaydı. Yan yatırılmış, dip tarafına paslı bir soba borusu sokulmuştu. Kenarda bir çamaşır kazanı, yine yan yatmış duruyor, sağda solda birtakım kutular göze çarpıyordu. Bunların kimi üzerine oturmak, kimi masa diye kullanıp yemek yemek içindi. Bir Model T Ford

Sedan'la iki tekerli bir treyler, kulübenin yakınına park edilmişti. Hepsi birlikte bir umutsuzluk havası yansıtıyordu.

Kulübeden sonra bir çadır vardı. Eskimiş, rengi gri olmuştu ama, doğru dürüst, temiz biçimde kurulmuştu. Önündeki sandıklar çadırın duvarına düzgün sıralanmıştı. Kapının arasından bir soba borusu uzanıyordu dışarıya. Kapı önündeki tozlar süpürülmüş, toprağa su serpilmişti. Sandıklardan birinin üzerine, kovaya basılmış çamaşırlar konmuştu. Derli toplu, sağlamdı buradaki düzen. Yanıbaşında A Model bir arabayla ufacık, el yapımı bir yatak treyler duruyordu.

Bundan sonra dev bir çadır geliyordu. Yırtıktı, şerit şerit parçalara ayrılmıştı. Sonradan yırtıkların telle dikilmeye, onarılmaya çalışıldığı anlaşılıyordu. Kapakları açıktı. İçeride dört büyük şiltenin yere serilmiş olduğu görülebilmekteydi. Yan tarafa gerilmiş çamaşır ipinde pembe basma elbiseler ile birkaç tulum asılıydı. Kampta toplam kırk kadar çadır ve kulübe vardı. Her birinin yanında da bir tür taşıt duruyordu. Sıranın ta ilerisinde birkaç çocuk durmuş, yeni gelen kamyona bakmaktaydılar. İlerlediler, yaklaştılar. Oğlancıklar tulum giymiş, ayakları çıplaktı. Saçları tozdan külrengine dönüşmüştü.

Tom kamyonu durdurdu, Baba'ya baktı. "Pek hoş bir yer değil," dedi. "Başkasına gidelim mi?"

Baba, "Nerede olduğumuzu bilmeden hiçbir yere gidemeyiz," diye karşılık verdi. "İş sormak zorundayız."

Tom kapıyı açtı, indi. Aile de yükün tepesinden indi, meraklı gözlerle çevreye bakındı. Ruthie ile Winfield yoldaki alışkanlıklarına uyup kovayı kaptılar, söğütlerin oraya, su bulabilecekleri yere doğru yürümeye başladılar. Bekleşen çocuklar grubu açılıp onlara yol verdi, sonra hemen yine kapandı.

İlk kulübenin perde gibi kapıları aralandı, bir kadın dışarı baktı. Kır saçları örülmüştü. Sırtına kirlenmiş, çiçekli bir entari geçirmişti. Yaşlı, ifadesiz bir yüzü vardı. Boş bakışlı gözlerinin altında mor halkalar göze çarpıyordu. Ağzı gevşek, dudakları sarkmış gibiydi.

Baba, "Bir tarafa çekip durabilir miyiz?" diye seslendi.

Kafa hemen kulübenin içine çekilip kayboldu. Bir an sessizlik hüküm sürdü, sonra kapaklar açıldı, sakallı, sırtına gömlek geçirmiş bir adam dışarı çıktı. Kadın onun arkasından baktı ama ortaya çıkmadı.

Sakallı adam, "Merhaba arkadaşlar," dedi, tedirgin gözleri aile üyelerinin üzerinde birer birer gezindi, onlar bitince kamyonu ve eşyaları inceledi.

Baba, "Hanımınıza biz de konaklayabilir miyiz diye sordum," dedi.

Sakallı adam, Baba'ya dikkatle baktı. Sanki Baba çok derin bir laf etmiş de, üzerinde düşünmek gerekiyormuş gibi havalara girdi. "Bir tarafa çekip konaklama mı? Burada mı?" diye sordu.

"Tabii. Buranın bir sahibi var mı? Yerleşmeden önce görüşmemiz gereken biri falan?"

Sakallı adam bir gözünü kıstı kıstı, neredeyse kapadı, ötekiyle Baba'yı inceledi. "Buraya yerleşmek mi istiyorsunuz?"

Baba sinirlenmeye başladı. Kır saçlı kadın çuvalların arasından gözetliyordu. "Ne diyoruz ya biz deminden beri?" dedi Baba.

"Eğer buraya yerleşmek istiyorsanız, yerleşsenize! Size yapmayın dedik mi?"

Tom güldü. "Anladı sonunda," dedi.

Baba öfkesine hâkim oldu. "Sahibi var mı, onu bilmek istiyorum," dedi. "Para falan vermemiz gerekiyor mu?"

Sakallı adam çenesini uzattı. "Kimmiş sahibi?" diye sordu.

Baba, "Allah kahretsin," deyip başını çevirdi, kadının başı çadırın içinde görünmez oldu.

Sakallı adam tehdit edercesine bir adım yaklaştı. "Kimmiş sahibi?" diye sordu. "Kim atacakmış bizi buradan? Çabuk söyleyin bana!"

Tom, Baba'nın önüne geçti. "Sen gidip iyi bir uyku çek aklın varsa," dedi. Sakallı adamın ağzı açıldı, çenesi sarktı, kirli parmaklarından birini alt diş etine dayadı. Bir an Tom'a düşünceli gözlerle baktı, sonra geri döndü, kulübesine girip kır saçlı kadınla birlikte gözden kayboldu.

Tom, Baba'ya döndü. "Bu da ne böyle?" diye sordu.

Baba omuz silkti. Kampın ötelerine doğru bakıyordu. Çadırlardan birinin önünde eski bir Buick durmaktaydı. Motor kapağı çıkarılmıştı. Genç bir adam orada durmuş, sübapları alıştırıyordu. Öne arkaya, öne arkaya sürterken ikide bir başını kaldırıp Joad'ların kamyonuna bakmaktaydı. Genç adamın kendi kendine güldüğünü fark ettiler. Sakallı adam ortadan kaybolunca genç adam işini bıraktı, onlara doğru ilerledi.

"Merhaba," dedi. Mavi gözleri deminki gülmesinden ışıl ışıldı. "Bakıyorum bizim Belediye Başkanıyla tanıştınız bile."

"Nesi var onun öyle?" diye sordu Tom.

Genç adam güldü. "O da sizin, benim gibi kaçık işte. Belki benden biraz daha kaçıktır, orasını bilemem."

Baba, "Ona burada konaklayabilir miyiz diye sordum," dedi.

Genç adam yağlı elini pantolonuna silerek, "Elbette, neden olmasın?" diye cevap verdi. "Çölü yeni mi aştınız?"

"Evet," dedi Tom. "Bu sabah geldik buraya."

"Daha önce hiç Hooverville'de bulunmadınız mı?"

"Hooverville nerede?"

"İşte burası."

"Haa!" dedi Tom. "Yoo, ilk defa geliyoruz."

Winfield ile Ruthie ellerinde su dolu kovayla geri döndüler.

Anne, "Haydi, yerleşelim," dedi. "Benim canım çıktı. Hepimizin de dinlenmeye ihtiyacı var herhalde." Baba ile John Amca brandayı, şilteleri indirmeye koyuldular.

Tom genç adama doğru yaklaştı, onunla birlikte demin sübap parlattığı arabaya yürüdü. Sübap yontma takımı açık duruyor, yanıbaşında sarı bir yağ göze çarpıyordu. Tom, "Nesi var o sakallının?" diye sordu.

Genç adam bir yandan işine koyulup sübapları ileri geri iterken konuştu. "Belediye Başkanının mı? Allah bilir. Belki coplanmıştır."

"Nedir o?"

"Yani polisler itmiş kakmış, herifin başı hep dönüyordur belki."

Tom bu sefer, "Böyle birini ne diye dövsünler?" diye sordu.

Genç adam işini yarıda kesti, Tom'un gözlerine baktı. "Allah bilir," dedi yine. "Siz daha yeni geldiniz. Belki siz sonunda çözer, anlarsınız, kimi bir şey diyor, kimi başka şey diyor. Ama bir yerde uzun süre konaklayın da bakın. Polis hemen gelip sizi oradan defetmeye bakar."

"Ama neden?"

"Bilmiyorum dedim ya. Kimi diyor ki, seçimlerde oy kullanmamızı istemiyorlarmış. Kimi de, işsizlik yardımı almayalım diye, diyor. Bazılarına göre de, bir yerde uzun süre oturursak örgütleniriz diye korkuyorlarmış. Nedenini bilmiyorum. Tek bildiğim bizi durmadan yola koştukları. Biraz sabredin, görürsünüz."

"Biz serseri değiliz ki," diye direndi Tom. "İş arıyoruz biz. Ne iş olsa yaparız."

Genç adam işini yarıda kesip başını kaldırdı, Tom'a şaşkın şaşkın baktı. "İş mi arıyorsunuz?" dedi. "Demek siz iş arıyorsunuz. Ötekiler ne arıyor sanıyorsunuz? Elmas falan mı? Biz ne aramaktan bu hale geldik?" Başını tekrar işine eğdi.

Tom külüstür çadırlara, derme çatma malzemeye, eski arabalara, güneşe konmuş düğüm düğüm şiltelere, ocak diye kullanılan kara çukurlardaki kararmış tenekelere baktı. Alçak sesle, "İş yok mu?" diye sordu.

"Bilmiyorum. Olmalı. Buralarda şu sıra hasat yok. Üzüm toplanmasına daha var. Pamuk da öyle. Ben şu sübapları bitirir bitirmez yola çıkacağım. Ben, karım, çocuklarım. Kuzeyde iş varmış diye duyduk. Oraya gidiyoruz. Salinas dolaylarına."

Tom, Baba'nın John Amca ve papazla birlikte brandayı direklerin üzerinden aşırtıp yerleştirmeye çalıştıklarını gördü. Anne içeride diz çökmüş, yerdeki şiltelerin üstünü temizliyordu. Birkaç çocuk halka oldular, yeni ailenin yerleşmesini seyretmeye başladılar. Sessiz çocuklardı bunlar. Çıplak ayaklı, kirli suratlı. Tom, "Bizim oralarda birileri el ilanları dağıttıydı," dedi. "Turuncu ilanlar. Buralara pek çok hasat işçisi gerekli diyordu."

Genç adam güldü. "Buralarda bizim gibi üç yüz bin kişi varmış diyorlar. Bahse girerim, her bir aile o dediğin ilanları görmüştür."

"Hımm. Ama adam gerekli değilse ne diye zahmete girip bastırsınlar ki o kâğıtları?"

"Kafanı kullan ki anlayasın!"

"Ama bilmek istiyorum."

"Bak," dedi genç adam. "Diyelim ki senin gördürülecek bir işin var, karşında da o işi yapmak isteyen bir tek adam var. O zaman ona istediği parayı ödemek zorunda kalırsın. Ama ya karşında yüz kişi varsa?" Sübabını elinden bıraktı. Gözleri katılaştı, sesi keskinleşti. "De ki o işi isteyen yüz kişi var. De ki o adamların çocukları da var. O çocuklar aç. De ki on sent olsa o çocuklara iki lokma lapa yedirebilirsin. Beş sentle de yine iyi kötü bir şey alınır çocuklara. Ve ortada yüz adam var. Onlara beş sent teklif etsen, kapmaya çalışırken birbirlerini parçalarlar. Son çalıştığım işte ne para veriyorlardı, biliyor musun? Saatine on beş sent. On saat çalışıp bir buçuk dolar alıyordum. Üstelik orada yatıp kalkmak da yok. İşe gitmek için benzin yakıyorsun." Öfkeden soluyor, gözleri nefretle parlıyordu. "Bu yüzden bastırdılar o el ilanlarını. Saati on beş sente iş gördürürsen, artan parayla dünya kadar el ilanı bastırırsın istersen."

Tom, "Ahlaksızlık bu!" dedi.

Genç adam haşin bir sesle güldü. "Buralarda bir süre kal, eğer bir güzel yanını görürsen beni de çağır göster."

"Ama iş vardır mutlaka," diye direndi Tom. "Ulu Tanrım! Bunca ürün yetişiyor burada: Meyveler, üzümler, sebzeler... gözümle gördüm. Adama ihtiyaçları olmak zorunda. Gözümle gördüm hepsini."

Arabanın yanındaki çadırda bir çocuk ağladı. Genç adam çadıra girdi, içeriden yumuşak bir sesle konuştuğu duyuldu. Tom sübabı aldı, yuvaya soktu, biraz da o alıştırdı. Çocuğun ağlaması kesildi. Genç adam çıktı, Tom'un çalışmasını seyretti. "Sen devam et istersen," dedi. "İşe yarar. Nasılsa lazım."

"Demin söylediğime ne diyeceksin?" diye konuya döndü Tom. "Onca ürünü gözümle gördüm diyorum sana."

Genç adam yere çömeldi. "Bak, sana anlatayım," dedi alçak sesle. "Dev kadar bir şeftali bahçesinde çalışmıştım ben. Dokuz kişi yıl boyu sürekli çalışıyor orada." Sözünü etkili kılabilmek için sustu. "Şeftaliler olduğu zaman da, iki haftada toplamaya üç bin adam gerekiyor. Hemen toplatmak gerek, yoksa şeftaliler çürür. Ne yapıyorlar o zaman? Dört bir yana el ilanları yolluyorlar. Üç bin kişi lazımken altı bin kişi geliyor. İşçilerini istedikleri fiyattan tutuyorlar. Teklif ettikleri parayı beğenmiyorsan, canın cehenneme... senden sonra o işin daha bin müşterisi sırada bekliyor. Çaresiz kabul ediyorsun, şeftalileri topluyorsun, topluyorsun, sonunda bitiyor. Ülkenin tüm şeftalileri bitiyor. Çünkü hepsi aynı zamanda olgunlaşıyor. Sen o bahçeyi bitirdiğinde, ötekilerin de hepsi bitmiş oluyor. Eyaletin o bölgesinde artık yapılacak zırnık iş kalmıyor. O zaman da mal sahipleri artık sizi oralarda istemiyorlar. Üç bin kişi. İş bitmiş. Belki hırsızlığa kalkarlar, belki sarhoş olurlar, belki patırtı çıkarırlar. Hem halinizi, kılığınızı da beğenmiyorlar. Çadırda yaşayan insanlarsınız alt tarafı. Burası güzel bir diyar ama, siz kokutuyorsunuz burayı, tamam mı? İstemiyorlar sizi ortalıkta. Bir tekme patlatıp dışarı atıyorlar. Durma buralarda, gazla, git, diyorlar. Böyle oluyor işte."

Tom başını çevirmiş, Joad'ların çadırına doğru bakarken annesini gördü. Hareketleri yorgunluktan ağırlaşmıştı. Çalı çırpıdan ateş yakıyor, tencereleri alevlerin üzerine yerleştiriyordu. Çevredeki çocuk halkası biraz daha daraldı, çocukların sakin, iri gözleri Anne'nin elinin her hareketini dikkatle izler oldu. Çok ihtiyar, iyice kambur bir adam çadırların birinden çıktı, havayı koklaya koklaya yanaştı. İki kolunu arkasına kavuşturmuştu. Çocukların arasına katıldı, o da Anne'yi seyretmeye başladı. Ruthie ile Winfield Anne'nin yakınında duruyor, karşılarındaki yabancılara düşmanca bakıyorlardı.

Tom öfkeli bir sesle, "O şeftalilerin hemen toplanması gerek, öyle değil mi?" diye sordu. "Tam olgunlaştıkları sırada."

"Elbette öyle."

"Peki, ya o insanlar birleşir de, 'Bırakın çürüsün!' derlerse? O zaman ücret öyle hızlı yükselir ki, aklın durur!"

Genç adam sübaplardan başını kaldırıp Tom'a alaycı bakışlarla baktı. "Demek sonunda bir çare buldun, öyle mi?" dedi. "Kendi kafandan mı icat ettin bunu, ha?"

"Yorgunum," dedi Tom. "Bütün gece araba sürdüm. Niyetim kavga çıkarmak değil. Hem öyle yorgunum ki, adam gibi tartışamam bile. Bana bilgiçlik taslama. Soruyorum işte."

Genç adam sırıttı. "Öyle demek istemedim," dedi. "Sen buralarda yenisin. Başkaları da düşündü bunu. Şeftali bahçesinde çalışanlar da düşündü. Bak, insanlar birleşti mi, bir lider var demektir. Olmak zorunda. Hepsi adına söz söyleyecek biri. O herif daha ağzını açmaya kalkıştığında hemen yakalayıp kodese tıkıyorlar. Yerine yeni bir lider çıkarsa, onu da tıkıyorlar."

Tom bu sefer, "İnsanın kodeste hiç değilse karnı doyar," dedi.

"Ama çocukları doyamaz. Sen içerdeyken çocukların açlıktan ölsün ister miydin?"

"Anlıyorum," dedi Tom yavaş yavaş. "Anlıyorum, evet."

"Hem bir şey daha var. Sen kara liste diye bir şey duydun mu hiç?"

"O da ne?"

"Millet birleşsin diye ağzını aç da, görürsün o zaman. Resmini çekiyorlar, her yana dağıtıyorlar. O zaman hiçbir yerde iş bulamıyorsun. Çocukların varsa..."

Tom kasketini başından çıkardı, elinde büktü. "Demek ne bulursak onu kapacağız, ha?" dedi. "Ya da açlıktan gebereceğiz. Havlarsak, yine açlıktan gebereceğiz."

Genç adam elini şöyle bir sallayıp yırtık çadırları, paslı arabaları gösterdi.

Tom tekrar annesine baktı. Oturmuş, patateslerin kabuklarını kazıyordu annesi. Çevresindeki çocuklar daha da yanaşmışlardı. "Ben bunu yutmam arkadaş," dedi Tom birden. "Benim ailem koyun değil. Birilerinin canına okurum."

"Bir polisin mi örneğin?"

"Kimin olursa."

"Delisin sen," dedi genç adam. "Seni hemen vururlar. Ne adın kalır ne sanın. Cesedini bir hendekte bulurlar. Ağzında burnunda kurumuş kanlarla. Gazetede bir tek satır yazı çıkar... ne der, biliyor musun? 'Bir serseri ölü bulundu.' O kadar. O tek satırlık yazılardan bir sürü görürsün. 'Bir serseri ölü bulundu.'"

Tom, "Ama bu serserinin yanıbaşında bir ölü daha bulunacak," dedi.

"Delisin sen," dedi genç adam tekrar. "Onun bir yararı olmaz ki."

"Peki sen ne yapıyorsun bu durumda?" Yağ lekeli surata baktı. Birden genç adamın gözlerine sanki bir perde indi.

"Hiç. Nerelisiniz siz?"

"Biz mi? Sallisaw yakınından. Oklahoma."

"Yeni mi geldiniz?"

"Bugün."

"Buralarda çok kalacak mısınız?"

"Bilmem. Nerede iş bulursak orada kalacağız. Niye sordun?"

"Hiç." Perde bir daha indi.

"Biraz uyumak şart," dedi Tom. "Yarın çıkıp iş bakacağız."

"Bir denemekten zarar gelmez."

Tom döndü, Joad'ların çadırına doğru ilerledi.

Genç adam tenekedeki sübap yağını kaldırdı, parmaklarını içine batırdı. "Hey!" diye seslendi.

Tom döndü. "Ne var?"

"Sana bir şey söylemek istiyorum." Üzerinde bir topak yağ bulunan parmağını kıvırarak bir işaret yaptı. "Uyarmak istiyorum. Dertsiz başına dert arama. O coplanan adamın halini hatırlıyorsun, değil mi?"

"Şu yukarı çadırdaki mi?"

"Evet, o. Aptal görünüyordu, değil mi? Hiç aklı yok gibi."

"Ne olmuş?"

"İşte polisler geldiğinde sen de öyle görünmelisin. Hep de gelir polisler. Aptal gibi duracaksın. Hiçbir şey bilmeyeceksin, hiçbir

şey anlamayacaksın. Öyle görmek ister polisler bizi. Sakın polise vurmaya falan kalkma. İntihardan başka bir şey değil o. Sığır gibi duracaksın."

"Kahrolası polislerin önünde paspas olayım, kılımı bile kıpırdatmayayım, ha?"

"Hayır. Dinle beni. Bu gece gelirim seni çağırmaya. Belki yanılıyorumdur. Çevrede hep ispiyonculuk var. Bir tehlikeyi göze alıyorum. Çocuğum da var üstelik. Ama yine de geleceğim seni almaya. Bu arada polis görürsen, salak Oki'nin tekisin, tamam mı?"

"Bir şeyler hazırlıyorsanız, o zaman tamam," dedi Tom.

"Kaygılanma sen. Bir şeyler yapıyoruz elbette. Ama kendimizi tehlikeye atmadan. Çocuk dediğin çok çabuk ölür açlıktan. İki üç gün yeter ona." Tekrar işine döndü, sübaba yağdan sürdü. Çalışırken yüzünde gerçekten budala bir ifade vardı.

Tom yavaşça kendi çadırına yöneldi. İçinden, "Sığır gibi," diye mırıldandı.

Baba'yla John Amca kollarında kuru söğüt dallarıyla çadıra yaklaşıyorlardı. Hepsini ateşin yakınında bir yere atıp çömeldiler. "Amma toplamışlar," dedi Baba. "Yakacak çalı bulmak için dünya kadar yol gittik." Çevredeki çocuk çemberine baktı. "Hey büyük Allahım!" dedi. "Nereden çıktınız siz?" Çocukların hepsi utanarak ayaklarına baktılar.

"Herhalde yemeğin kokusunu aldılar," dedi Anne. "Winfield, çekil ayağımın altından." Onu uzağa doğru itti. "Biraz yahni pişirelim demiştim," dedi. "Evimizden ayrıldığımızdan beri doğru dürüst tencere yemeği yemedik. Baba, sen dükkâna kadar git, biraz gerdan alıver. Yahniye iyi gider." Baba ayağa kalktı, yürüdü gitti.

Al arabanın kaputunu açmıştı. Yağlı motora baktı. Tom yaklaşırken başını kaldırdı. "Amma mutlu görünüyorsun," dedi ağabeyine.

Tom, "Bahar yağmurlarına tutulmuş kurbağa gibi keyifliyim," dedi ona.

"Şu motora bak." Al parmağıyla gösteriyordu. "Durumu fena değil, ha?"

Tom baktı. "Hiç fena görünmüyor."

"Fena değil demek yetmez. Harika ya! Ne yağ akıttı, ne bir şey!" Bir bujiyi çevirip yerinden çıkardı, deliğine parmağını soktu. "Biraz kabuk var ama, kuru en azından."

Tom, "İyi seçim yapmışsın," dedi. "Bunu mu söylettirmek istiyordun?"

"Yol boyu epey korktum ama. Bir şey olacak, benim suçum olacak diye."

"Yo, sen iyi iş yaptın. İstersen onu bir toparla, gözden geçir. Yarın iş aramaya çıkmamız gerek."

"Yürür yine," dedi Al. "Onu dert etme." Bir cep çakısı çıkardı, bujinin uçlarını kazıyıp temizledi.

Tom çadırın yan tarafına yürüdü, Casy'yi yere oturmuş, öne uzattığı çıplak ayağına dikkatle bakar buldu. Tom da onun yanına çöktü. "İş görecek mi dersin?" dedi.

"Ne iş görecek mi?" diye sordu Casy.

"Ayak parmakların."

"Oturmuş düşünüyordum biraz."

"Hep de rahat bir yer bulursun o iş için," dedi Tom.

Casy başparmağını yukarı, ikinci parmağını aşağıya kıvırırken sessizce gülümsedi. "Düşünmenin zorluğu yetmiyor da, bir de kendimi sıkıntıya sokayım, ha?"

"Günlerdir ağzından çıt çıkmadı. Hep mi düşünüyorsun?"

"Hımm, hep düşünüyorum."

Tom artık iyice kirlenmiş olan kumaş kasketini çıkardı. Mahvolmuştu kasket. Siperliği kuş gagası gibi sivrilmişti. Ter şeridini dışarı çevirdi, içine sardığı gazete kâğıdını sıyırıp çıkardı. "Öyle terledi ki, çekti bile," dedi. Casy'nin kıpırdayıp duran ayak parmaklarına baktı. "Birazcık düşüncelerini bırakıp aşağılara iner de beni dinler misin?"

Casy sap gibi boynu üzerinde başını ona çevirdi. "Hep dinlerim. O yüzden bu kadar düşünüyorum zaten. İnsanların konuşmalarını dinliyorum, dinliyorum, sonra bir zaman geliyor, insanların duygularını işitebiliyorum. Hep sürüp gidiyor bu. Dinliyo-

rum, hissediyorum. Kanat çırpıyorlar durmadan. Tavan arasında kalmış bir kuş gibi. Kurtulayım derken bir tozlu pencerenin camında kanadını parçalayacak."

Tom gözlerini iri iri açıp ona baktı, sonra döndü, yirmi adım ötedeki gri çadıra baktı. Çadır iplerine kurusun diye, yıkanmış blucinler, gömlekler, bir tane de elbise asılmıştı. "Ben de sana ondan söz edecektim," dedi. "Sen benden önce görmüşsün."

"Gördüm," diye kabullendi Casy. "Başıboş, teçhiz edilmemiş bir orduyuz." Başını eğdi, elini alnından saçlarına doğru kaydırdı. "Ta başından ben, gördüm ben bunu," dedi. "Nereye uğradıksa gördüm. İnsanlar bir lokma peşinde. Bulunca da karınları doymuyor. Sonunda dayanamayacak kadar acıkınca, benden dua etmemi istiyorlar. Ben de bazen ediyorum." Ellerini kıvrık dizlerinin çevresine sardı, onları kucakladı, bacaklarını kendine doğru çekti. "Başlangıçta işler böylece çözümlenir sanmıştım. Bir dua patlatırsın, bütün dertler sinek kâğıdına yapışan sinekler gibi o duaya yapışır, dua uçar gider, dertleri de birlikte götürür. Ama artık öyle olmuyor."

Tom, "Duayla yiyecek bulunmaz ki hiç," dedi. "Hayvan olacak ki et olsun."

"Yaa," dedi Casy. "Hem yüce Tanrı ücret diye bir şey yaratmadı. Bu insanların tek istediği doğru dürüst bir ömür sürmek, çocuklarını adam gibi büyütmek. İhtiyarladıkları zaman kapılarının eşiğine oturup gurubu seyretmek, gençliklerinde dans etmek, şarkı söylemek, sevişmek istiyorlar. Yemek, içmek, sarhoş olmak, çalışmak istiyorlar. Kısacası... kaslarını çalıştırmak, yorulmak istiyorlar. Tanrım! Neler diyorum ben!"

"Bilmem," dedi Tom. "Kulağa hoş geliyor. Sen ne zaman çalışmaya başlayıp, düşünmeye biraz ara vereceksin? İş bulmak zorundayız. Para neredeyse bitti. Baba tuttu, Büyükanne'nin mezarına dikilecek boyalı tahtaya beş dolar yatırdı. Geriye pek fazla bir şey kalmadı."

Sıska, kahverengi bir köpek çadırın yan tarafından ortalığı koklaya koklaya yaklaştı. Huysuzdu. Kaçmaya hazırdı. Kokla-

dı, kokladı, neden sonra oradaki iki adamı fark etti. Başını kaldırıp bakınca onları gördü, yan tarafa sıçradı, kulaklarını arkaya yatırıp kuyruğunu içeri kısarak kaçtı. Casy onun ardından baktı. Hayvan çadırın köşesini döndü, gözden kayboldu. Casy içini çekti. "Kimseye zırnık faydam olmuyor," dedi. "Ne kendime, ne başkasına. Başımı alıp kendi kendime çekeyim gideyim diyordum. Sizin yiyeceğinizi yiyor, sizin yerinizi işgal ediyorum. Karşılığında da size hiçbir şey vermiyorum. Belki sürekli bir iş bulurum, belki bana verdiklerinizin birazının karşılığını ödeyebilirim."

Tom ağzını açtı, alt çenesini öne doğru uzattı, elindeki kurumuş hardal otu sapıyla alt diş etlerine vurdu. Gözleri kampa doğru bakıyordu. Gri çadırlara, tenekeden, mukavvadan, ot damlı kulübelere. "Keşke bir torba tütünüm olsaydı," dedi. "Ne zamandır içmedim. McAlester'de tütün buluyorduk. Neredeyse oraya dönmeyi tercih edeceğim." Sapı dişlerine tekrar vurdu, birden papaza döndü. "Hiç içerde yattın mı sen?"

"Hayır. Hiç yatmadım."

"Henüz gitme," dedi Tom. "Hemen gitmeye kalkma."

"İş aramaya ne kadar çabuk başlarsam o kadar çabuk bulurum."

Tom yarı kapalı gözleriyle onu süzdü, sonra kasketini tekrar kafasına geçirdi. "Bak," dedi. "Burası papazların millete anlattığı o bal börek diyarı değil. Bir gaddar yanı var buranın. Buralılar bizim Batıya gelmemizden korkuyor. Bizi korkutup gerisin geriye kaçırabilmek için polis falan çıkarıyorlar."

"Evet," dedi Casy. "Biliyorum. Hapse girdin mi diye neden sordun?"

Tom ağır ağır konuştu. "İnsan hapis yatarken... bir bakıma... her şeyi sezmeye başlıyor. Milletin birbiriyle pek konuşmasını istemezler... iki kişi konuşur belki ama, kalabalık olmaz. O zaman biraz... sezgileri gelişiyor insanın. Bir şey patlayacaksa... yani diyelim ki herifin biri fıttırdı da, o sopayı kapıp gardiyanın kafasına indirecekse... sen bunu daha olmadan önce sezersin. Birileri kaçacaksa ya da isyan çıkacaksa, kimseden duymak gerekmez. Sezersin. Bilirsin."

"Öyle mi?"

"Buralarda ol," dedi Tom. "Hiç değilse yarına kadar ayrılma. Bir şeyler olacak. Şu ilerde bir gençle konuşuyordum. Çakal gibi sinsi ve kurnaz davranmaya çalışıyor ama fazla normal görünme derdinde. Zavallı çakal kendi işiyle meşgul. Çok masum. Oynuyor, eğleniyor, kimseye zarar vermek istemiyor... oysa yakında tavuk kümesi var."

Casy ona dikkatle baktı, soru soracak oldu, sonra ağzını sımsıkı kapadı. Ayak parmaklarını yavaş yavaş kıpırdattı, dizlerinden elini çekti, bacağını uzattı, parmaklarını görebileceği şekilde gerdi. "Peki," dedi. "Daha gitmem."

Tom, "Kendi halinde, sessiz, iyi insanlar, olup biteni hiç bilmiyorsa... bir şeyler olacak demektir," dedi.

"Kalırım."

"Yarın da kamyonla çıkar iş bakarız."

"Oldu," dedi Casy, parmaklarını kıvırdı, onları ciddi bakışlarla inceledi. Tom dirseğine dayanıp gözlerini kapadı. Çadırın içinden Rose of Sharon'un mırıltıları ve Connie'nin alçak sesli cevapları duyuluyordu.

Branda aşağıya kara bir gölge düşürmüştü. İki ucundaki üçgen biçiminde ışıklar da keskin, pırıl pırıldı. Rose of Sharon şiltenin üstüne uzanmış, Connie onun yanına çömelmişti. "Anama yardım etmem gerek," dedi Rose of Sharon. "İstiyorum da. Ama ne zaman kıpırdasam kusuyorum."

Connie'nin bakışları ciddiydi. "Böyle olacağını bilsem hiç gelmezdim," dedi. "Orada geceleri traktörcülükte çalışırdım, üç dolarlık bir iş bulurdum. İnsan günde üç dolara paşa gibi yaşar, isterse her gece sinemaya bile gider."

Rose of Sharon ürkmüş gibiydi. "Geceleri radyoculuğa çalışacaksın," dedi. Connie'nin cevap vermesi uzun sürdü. "Öyle değil mi?" diye üsteledi Rose of Sharon.

"Evet, tabii. Kendime gelir gelmez. Üç kuruş kazanalım..."

Kız dirseği üzerinde doğruldu. "Vazgeçmiyorsun, değil mi?"

"Yo... tabii ki hayır. Ama... ama bu tür yerlerde oturacağımızı bilmiyordum." Kızın gözleri katılaştı. "Mecburuz," dedi alçak sesle.

"Tabii. Elbette. Biliyorum. Hele bir kendime geleyim. Üç kuruş param olsun. Belki de orada kalıp traktörcülük öğrenmek daha iyi olurdu. Günde üç dolar alıyorlar, fazlası da geçiyor ellerine." Rose of Sharon'un gözlerine hesapçı, kuşku dolu bakışlar yerleşmişti. Connie o gözlere baktığında kendisinin ölçüldüğünü, tartıldığını gördü. "Ama derslere çalışacağım," dedi. "Kendimi toplar toplamaz."

Rose of Sharon hırslı bir sesle, "Bebek gelmeden bir evimiz olmalı," dedi. "Bu bebeği çadırda falan doğuramayız."

"Elbette," dedi Connie. "Kendimi toplar toplamaz." Çadırdan çıktı, ateşin başına çömelmiş duran Anne'ye baktı. Rose of Sharon sırtüstü döndü, gözlerini çadırın tavanına dikti, sonra kusabilmek için başparmağını ağzına soktu, sessizce ağlamaya başladı.

Anne ateşin yanına diz çökmüş kuru dalları kırıyor, tencerenin altındaki ateşi harlı tutmaya çalışıyordu. Ateş parladı, karardı, parladı, yine karardı. On beş tane çocuk sessizce durmuş seyrediyordu. Pişen yahninin kokusu burunlarına geldikçe burunları hafif kırışmaktaydı. Tozdan ağarmış saçlarında güneş oynaşıyordu. Utanıyordu çocuklar orada bulunmaktan. Ama yine de gitmiyorlardı. Anne, hevesli çemberin iç tarafında duran bir kızla konuştu. Ötekilerden daha büyükçeydi. Tek ayak üstünde duruyor, öbür ayağının içiyle yere basan bacağının arkasını kaşıyordu. Ellerini arkasında kenetlemişti. Küçük, ela gözleriyle Anne'yi seyretmekteydi. Hiç gözünü ayırmıyordu. "İsterseniz size çalı çırpı kırarım efendim," diye öneride bulundu.

Anne işinden başını kaldırıp baktı. "Sofraya çağrılmak istiyorsun, ha?"

"Evet efendim," dedi kız dengeli bir sesle.

Anne kırık dalları ateşin altına sürdü, alevler çıtırdadı. "Kahvaltı etmedin mi?"

"Hayır efendim. Buralarda iş bulunmuyor. Babam bir şeyler satıp para bulmaya, benzin almaya çalışıyor. Gidebilelim diye."

Anne ona baktı. "Buradakilerin hiçbiri mi kahvaltı etmedi?"

Çocuklardan oluşan çember huzursuzca kıpırdandı, bakışlarını tencereden ayırmaya çalıştılar. Bir küçük çocuk gururla, "Ben yedim," dedi. "Kardeşimle ikimiz yedik. Şu ikisi de yedi. Yerken gördüm onları. Adamakıllı yedik biz hem. Bu gece güneye doğru yola çıkıyoruz."

Anne gülümsedi. "Demek sen aç değilsin. Bu tencerede zaten herkese yetecek kadar yok."

Küçük çocuğun dudağı sarktı. "Biz iyi yedik," dedi, arkasını dönüp koştu, bir çadıra daldı. Anne onun ardından öyle uzun süre baktı ki, yaşı büyük olan kız onu uyarmak zorunda kaldı.

"Ateş geçiyor efendim. İsterseniz ben harlarım."

Ruthie'yle Winfield halkanın iç tarafındaydılar. Kendilerine yakıştırdıkları bir soğuk gurur havasına girmişlerdi. Mesafeli davranıyorlardı. Aynı zamanda kendilerine ait olan şeylere de sahip çıkıyorlardı. Ruthie soğuk öfkeyle dolu gözlerini yabancı kıza çevirdi, sonra çömeldi, Anne'nin yanındaki dalları kırmaya koyuldu.

Anne tencerenin kapağını açtı, yahniyi bir değnekle karıştırdı. "İçinizden bazılarının tok olduğuna sevindim doğrusu," dedi. "O küçük tokmuş işte."

Kız alay etti. "O mu? O hep öyle övünür. Kibirlidir. Akşam yemeği yemediği zaman... ne yapar, biliyor musun? Dün gece de çadırından çıktı, tavuk yedik dedi. Onlar yerken bakmıştım ben. Herkes gibi kızarmış hamur yiyorlardı."

"Yaa!" Anne o küçük çocuğun girdiği çadıra doğru baktı, sonra kıza döndü. "Ne zamandır Kaliforniya'dasınız?" diye sordu.

"Altı ay kadar. Bir süre devlet kampında kaldık, sonra kuzeye gittik, döndüğümüzde devlet kampı dolmuştu. Güzel yer doğrusu. Yaşanabilecek yer."

"Nerede orası?" diye sordu Anne. Bir yandan kırık dalları Ruthie'nin elinden aldı, ateşe sürdü. Ruthie kendinden biraz daha irice olan yabancı kıza nefretle baktı.

"Weedpatch'te. Güzel helaları, duşları var. Çamaşırları küvete basıp yıkıyorsunuz. Su bol ve kullanması kolay. İçme suyu güzel. Geceleri herkes müzik falan çalıyor, cumartesileri danslar düzenliyorlar. Ömrünüzde görmediğiniz kadar güzel bir yer. Çocukların oyun oynayacağı yer var. Helalarda kâğıt var. Bir zinciri çekiyorsunuz, helanın içine su boşalıyor. İkide bir polis gelip çadırınıza bakmıyor. Kampı yöneten adam o kadar terbiyeli ki, geliyor, ziyaret ediyor, konuşuyor... öyle kibirli değil. Keşke yine gidip orada oturabilseydik."

"Hiç duymamıştım," dedi Anne. "Çamaşır teknesine de öyle ihtiyacım var ki!"

Kız heyecanla devam etti. "İnanmazsınız, borularda sıcak su var. Duşun altına giriyorsunuz, sıcak akıyor. Hiç görmemişsinizdir öyle yer."

"Şimdi dolu mu diyorsun?" dedi Anne.

"Evet. Son sorduğumuzda doluydu."

"Pahalı olmalı."

"Pahalı. Ama paranız yoksa çalışarak ödemenize izin veriyorlar. Haftada iki saat. Temizlik işleri, çöpleri dökme falan. Geceleri de müzik var. Herkes buluşup konuşuyor. Borularda sıcak su! Böyle güzel şey görülmemiştir!"

Anne, "Ne kadar isterdim oraya gitmeyi," dedi.

Ruthie dayanabileceği kadar dayanmıştı artık. Birden patladı. "Nine kamyonun tepesinde öldü!" dedi. Kız ona soru soran bakışlarla baktı. "Öldü işte!" diye direndi Ruthie. "Sonra adli tabib aldı onu." Dudaklarını sımsıkı kapadı, bir değneği kırmaya koyuldu.

Winfield bu saldırının ataklığına gözlerini kırpıştırarak tepki gösterdi. "Kamyonun tepesinde!" diye yankıladı ablasının sözlerini. "Adli tabib onu kocaman bir sepete koydu."

Anne, "İkiniz de susun bakalım," dedi. "Yoksa yollarım sizi buradan." Kırık dalları ateşe doğru sürdü.

Biraz ötede Al, sübap işine bakmak üzere ilerledi. "Bitiyor galiba," dedi.

"İki tane kaldı."

"Bu kampta kız var mı hiç?"

"Ben evliyim," dedi genç adam. "Kızlara mızlara vaktim yok benim."

Al güldü. "Benim kızlara her zaman vaktim vardır. Başka şeye vaktim olmaz."

"Biraz aç kalırsan değişirsin."

Al yine güldü. "Belki de. Ama henüz değişmedim o konuda."

"Demin konuştuğum adam... sizinle... değil mi?"

"Evet! Ağabeyim Tom. Şakaya gelmez pek. Adam öldürdü."

"Sahi mi? Neden?"

"Kavgada. Adam bıçak saplamış Tom'a. Tom da kürek sapıyla kafasını parçalamış."

"Parçalamış, ha? Yasa ne yaptı bu işe?"

"Kavgada oldu diye onu serbest bıraktılar," dedi Al.

"Pek kavgacı tipe benzemiyor."

"Değildir. Ama kimseye de baş eğmez." Al'ın sesi gurur doluydu. "Tom sessizdir. Ama... insan dikkatli olmalı yine de!"

"Eh... ben konuştum onunla. Pek kötü biri gibi gelmedi."

"Değildir. Kafası kızana kadar hep yumuşacıktır. Ama o zaman... vay haline."

Genç adam son sübapla uğraşıyordu. "O sübapları takıp kafayı yerleştirmene yardım edeyim mi?"

"Başka işin yoksa sevinirim."

"Biraz uyusam iyi olurdu," dedi Al. "Ama, Allah kahretsin, bozuk araba gördüm mü dayanamam. Hemen el atmak isterim."

"Eh, yardım makbule geçer," dedi genç adam. "Adım Floyd Knowles."

"Ben de Al Joad."

"Tanıştığımıza sevindim."

"Ben de. Aynı contayı mı takacağız?"

"Mecburuz," dedi Floyd.

Al çakısını çıkardı, gövdeyi kazımaya koyuldu. "Tanrım!" dedi. "Motor kadar sevdiğim şey yok."

"Ya kızlar?"

"Evet, kızlar da! Keşke bir Rolls'u söküp yeniden yapabilsem. Bir keresinde bir Cadillac '16 bulmuş, kaput altına bakmıştım. Vay anasını... ömründe böyle güzel şey görmemişsindir! Sallisaw'daydi. Bir lokantanın önünde duruyordu araba. Kaputu açıverdim. Biri çıkageldi, 'Ne halt ediyorsun?' dedi. 'Bakıyorum, amma da güzel!' dedim. Adam yanıbaşımda durdu. Daha önce o motora hiç bakmamıştı galiba. Kalakaldı. Zengin adamdı. Başı hasır şapkalı. Çizgili gömlek giymişti. Gözünde gözlük vardı. Hiç konuşmadık. Öylece baktık. Biraz sonra, 'Kullanmak ister miydin?' dedi."

Floyd, "Yok artık!" diye patladı.

"Valla! Kullanmak ister miydin, dedi. Hay aksi... üzerimde blucin. Leş gibi. Kirletirim, dedim. Haydi, yürü, dedi. Şu blokun çevresinde dolaştır, getir. Oturdum o koltuğa. Blok çevresinde sekiz tur attım. Ah, Tanrım!"

"Güzel miydi?" dedi Floyd.

"Öf, hem de nasıl! Bir sökebilseydim onu... neyim olsa feda ederdim!"

Floyd'un kol hareketi biraz yavaşladı Son sübabı çıkarıp yakından inceledi. "Kendini bu hurdalara alıştırsan fena etmezsin," dedi. "Çünkü öyle '16 model falan kullanacak değilsin." Sübabı basamağa koydu, keskiyi eline alıp gövdedeki pislikleri kazımaya koyuldu. Başları açık, ayakları çıplak iki dolgunca kadın, bir kova sütü ortaklaşa taşıyarak geçtiler. Kovanın ağırlığından topallaya topallaya gidiyorlardı. İkisi de yerden başını kaldırmıyordu. Güneş doruğu aşmış, iniş yolunun da ortasını bulmuştu.

Al, "Sen hiçbir şeyi fazla hoş bulmuyorsun," dedi.

Floyd keskiyle daha bir hızlı kazımaya koyuldu. "Altı aydır buradayım," dedi. "Bu eyaletin altını üstüne getiriyorum. Karımla çocuklarıma et ve patates yedirecek kadar çok çalışmaya, hızlı koşturmaya uğraşıyorum. Tavşan gibi koşturuyorum ama yine de olmuyor. Ne yaparsam yapayım, yetmiyor yiyecek. Yoruluyorum artık, hepsi bu. Uykuyla dinlenemeyecek kadar yorgunum artık. Ne yapacağımı da bilemiyorum."

"İnsanlar sürekli bir iş bulamıyor mu?" diye sordu Al.

"Hayır, sürekli iş yok." Keskiyle kir tabakasını kaldırdı, sonra metali biraz yağ ile sildi.

Paslı bir otomobil kampa girdi. İçinde dört erkek vardı. Hepsinin yüzleri kahverengi, sert ifadeliydi. Araba kampın içinde ağır ağır ilerledi. Floyd onlara seslendi. "Nasıl gitti?"

Araba durdu. Sürücüsü, "Çok dolaştık, buralarda tek kişilik iş bile kalmamış," dedi. "Gitmeli buradan."

"Nereye?" diye seslendi Al.

"Allah bilir. Burayı karış karış taradık." El frenini bıraktı, yavaşça ilerledi.

Al arkalarından baktı. "İçlerinden bir kişi tek başına gitse daha iyi olmaz mı?" dedi. "O zaman bir kişilik iş varsa, girer çalışır bari."

Floyd keskiyi bırakıp ekşi ekşi gülümsedi. "Daha öğrenememişsin," dedi. "Çevreyi dolaşmak benzin yer. Benzinin galonu da on beş sent. Bu dört adam, dört arabayla gidemez ya. Her biri on sent koyar, benzini alırlar. Öğreneceksin bunları."

"Al!"

Al başını eğdi, yanıbaşında önemli görünmeye çalışarak dikilen Winfield'e baktı. "Anne yahniyi dağıtıyor. Gelsin de alsın dedi."

Al ellerini pantolonuna sildi. "Bugün daha yemedik," dedi Floyd'a. "Yedikten sonra sana yardıma gelirim."

"İstemiyorsan kendini zorlama."

"Yo, istiyorum." Winfield'in peşi sıra Joad'ların çadırına doğru ilerledi. Kalabalık olmuştu o taraf artık. Yabancı çocuklar yahni tenceresine o kadar yakın duruyorlardı ki, Anne çalışırken dirsekleri onlara değiyordu. Tom'la John Amca da onun yanındaydı.

Anne çaresizlik içinde, "Ne yapmalı, bilemiyorum," dedi. "Ailenin karnını doyurmak zorundayım. Bunları ne yapacağım?" Çocuklar kazık gibi duruyor, ona bakıyorlardı. Yüzleri ifadesiz, donuktu. Gözleri mekanik hareketlerle bir tencereye, bir Anne'nin elindeki çinko tabağa dönüp duruyordu. Kaşığın tencereden ayrılıp tabağa gidişini izliyorlar, sonra dumanı tüten tabak

John Amca'ya uzatılınca gözleri bu sefer tabağı izliyordu. John Amca kaşığını yahniye daldırdı, gözler kaşıkla birlikte yükseldi. Patates lokması John'un ağzına girdiğinde, gözler de onun yüzüne çakıldı, nasıl tepki göstereceğini görmeye çalıştılar. Güzel miydi yemek? Beğenecek miydi?

O sıra John Amca onları ilk defa fark etti. Yavaş yavaş çiğnedi lokmasını. Yanıbaşında duran Tom'a, "Bunu sen al," dedi. "Ben aç değilim."

"Bugün hiçbir şey yemedin ki," dedi Tom.

"Biliyorum ama karnım ağrıyor. Aç değilim."

Tom alçak sesle, "O tabağı al, çadıra gir, o zaman yiyebilirsin," dedi.

"Aç değilim," diye direndi John. "Çadırın içinden de görürüm onları."

Tom bu sefer çocuklara döndü. "Gidin buradan!" dedi. "Haydi bakalım, çekilin." Gözler yahniden ayrıldı, merak dolu, onun yüzüne dikildi. "Haydi dedim. Hoş değil bu yaptığınız. Size yetecek kadar yok."

Anne yahniyi çinko tabaklara paylaştırdı, her birine pek az koydu. Sonra tabakları yere dizdi. "Onları kovalayamam," dedi. "Ne yapmalı, bilemiyorum. Siz tabaklarınızı alın, içeri geçin. Kalanını da onlara bırakayım. Alın, bir tabak da Rozaşarn'a götürün." Çevresindeki çocuklara gülümsedi. "Bakın," dedi onlara. "Her biriniz gidip ucu yassı, yaba gibi bir değnek bulun, kalanını da size vereyim. Ama kavga istemiyorum." Grup hemen dağıldı. Ölüm kadar sessiz bir hızla. Çocukların kimi değnek bulmaya koştu, kimi de kendi çadırına dalıp elinde kaşıkla döndü. Daha Anne tabaklarla işini bitiremeden dönmüşlerdi hepsi. Sessiz, kurtlar gibi. Anne başını iki yana salladı. "Ne yapmalı, bilmem ki! Aileyi aç bırakacak değilim. Aileyi doyurmaya mecburum. Ruthie, Winfield, Al," diye seslendi hırsla. "Alın tabaklarınızı. Çabuk olun. Çadıra girin hemen." Bekleşen çocuklara özür diler gibi baktı. "Yetmeyecek," dedi üzgün üzgün. "Bu tencereyi burada bırakacağım. Hepiniz birazcık alırsınız ama, pek işinize yaramayacak." Kekeledi. "Baş-

ka çarem yok. Sizden kaçıramam bunu." Tencereyi kaldırdı, yere koydu. "Durun, bekleyin. Çok sıcak," dedi. Sonra görmemek için çabucak çadıra girdi. Aile yerlere oturmuştu. Herkesin kucağında tabağı vardı. Dışarıda çocukların değnekleriyle, kaşıklarıyla tencereye daldığı duyuluyordu. Bir yığın çocuk, tencereyi görmeye engeldi. Konuşmuyor, kavga etmiyor, tartışmıyorlardı. Hepsinde sessiz bir amaç vardı. Tahta gibi bir katılık. Anne görmemek için arkasını döndü. "Bunu bir daha yapamayız," dedi. "Yemeği yalnız başımıza yemek zorundayız." Tencerenin dibinin kazındığı duyuluyordu. Derken çocuklar dağıldı, uzaklaştı, boşalmış tencereyi orada bıraktılar. Anne boş tabaklara baktı. "Hiçbiriniz doğru dürüst doymadınız, değil mi?" dedi.

Baba ayağa kalktı, cevap vermeksizin çadırdan çıktı. Papaz kendi kendine gülümsedi, sırtüstü yere uzandı, ellerini ensesinde kenetledi. Al ayağa kalktı, "O adamın arabasına yardım etmem gerek," dedi.

Anne tabakları topladı, yıkamak üzere dışarıya götürdü. "Ruthie!" diye seslendi. "Winfield. Hemen koşup bana bir kova su getiriverin." Kovayı uzattı, çocuklar alıp nehre doğru yürüdüler.

Güçlü kuvvetli, iri bir kadın yaklaştı. Elbisesi toz içindeydi. Üstelik otomobil yağları da üstüne bulaşmıştı. Çenesini gururla yüksekte tutuyordu. Biraz ötede durdu, Anne'ye düşmanca bir bakışla baktı. Neden sonra yaklaştı. Soğuk bir sesle, "İyi günler," dedi.

"İyi günler," diye karşılık verdi Anne. Diz üstü doğruldu, sandıklardan birini öne doğru itti. "Oturmaz mısınız?"

Kadın iyice yaklaştı. "Hayır, oturmam."

Anne soru sorar gibi baktı. "Yardımcı olabilir miyim?"

Kadın iki elini kalçalarına dayadı. "Yardımcı olmak istiyorsan sen kendi çocuklarınla ilgilen, benimkileri de bana bırak."

Anne'nin gözleri iri iri açıldı. "Hiçbir şey yapmadım..." diye başladı.

Kadın ona kaşlarını çattı. "Küçük oğlum geldiğinde buram buram yahni kokuyordu. Sen vermişsin. Öyle dedi. Burada yahniniz var diye kasılamazsınız. Yakışmaz! Benim derdim kendime yeter.

Bir de gelmiş bana, 'Neden bizim yahnimiz yok?' diyor." Kadının sesi öfkeden tir tir titriyordu.

Anne ona yaklaştı. "Otur," dedi. "Otur da konuşalım biraz."

"Hayır, oturmam. Ben ailemin karnını doyurmaya uğraşıyorum, sonra sen geliyorsun, ocağında o yahni..."

"Otur dedim," dedi Anne. "İş bulana kadar yiyip yiyeceğimiz son yahniydi o bizim. Ya sen pişiriyor olsaydın, bir yığın ufacık çocuk çevrene toplansa, sızlansaydı ne yapardın? Bize bile yetmezdi o yemek... ama karşında öyle bakıp dururlarken vermemezlik edemezsin ki!"

Kadının elleri kalçalarından aşağıya sarktı. Bir an bakışlarıyla Anne'ye soru sorar gibi oldu, sonra döndü, hızla uzaklaştı, bir çadıra girdi, kapakları arkasından çekip kapadı. Anne onun ardından baktı, kirli çinko tabakların yanına bir kere daha diz çöktü.

Al çabuk çabuk yaklaştı. "Tom," diye seslendi. "Anne, Tom içerde mi?"

Tom çadırdan başını uzattı. "Ne istiyorsun?"

"Benimle gel," dedi Al heyecanla.

Birlikte yürürken Tom, "Neyin var senin?" diye sordu.

"Şimdi anlarsın. Biraz sabret." Tom'u bozuk arabanın yanına götürdü. "Bu Floyd Knowles," dedi.

"Az önce konuştum onunla. Nasılsın, Floyd?"

"Arabayı ancak toparlıyorum," diye karşılık verdi Floyd.

Tom ellerini motor gövdesinin üzerinden kaydırdı. "Senin derdin ne Allahaşkına, Al?"

"Floyd demin bir şey söyledi. Kendin anlatsana, Floyd."

"Belki söylememem gerekirdi," dedi Floyd. "Ama... haydi, söyleyeyim size. Biri geldi, kuzeyde iş var dedi."

"Kuzeyde mi?"

"Evet. Santa Clara Vadisi dedikleri yerde. Taaa en kuzeyde."

"Öyle mi? Ne tür iş?"

"Erik toplanacakmış. Armut da. Konserve işi. Neredeyse başlamak üzereymiş."

"Ne kadar uzak?" diye sordu Tom.

"Allah bilir valla. Belki iki yüz mil."

"Dünyanın yolu," dedi bu sefer Tom. "Oraya vardığımızda iş bulacağımızı nereden bilelim?"

"Bilemeyiz. Ama burada hiçbir şey yok. Bu dediğim adama ağabeyinden mektup gelmiş. O yola çıktı bile. Kimseye söyleme dedi. Fazla kişi gelir diye. Gece bastırdı mı hemen çıkmamız gerek bizim de. Vaktinde varıp iş kapmak için."

Tom onu süzdü. "Ne diye gizli gizli gidiyoruz?"

"Çünkü herkes oraya giderse kimse işe giremez."

"Dünyanın yolu ama," dedi Tom.

Floyd gücenmiş gibiydi. "Ben size haberi verdim valla. İlle yararlanın demiyorum. Kardeşin yardım etti bana. Ben de size bir iyilik edeyim dedim."

"Burada iş olmadığından emin misin?"

"Bakın, ben üç haftadır karış karış dolaştım burayı. Tek bir iş yok. Siz de aramak, dolaşıp benzin yakmak istiyorsanız, sizin bileceğiniz şey. Yalvaracak değilim. Ne kadar çok kişi gelirse benim kendi şansım o kadar azalır."

Tom, "Sana kusur bulduğum yok," dedi. "Ama orası cehennemin dibi. Oysa biz buralarda bir iş buluruz da, oturacak bir ev kiralarız diye umuyorduk."

Floyd sabırlı bir sesle, "Buraya yeni geldiniz, biliyorum," dedi. "Daha öğrenmeniz gereken şeyler var. Beni dinleseniz vakit kazanırdınız. Yok eğer dinlemezseniz, zor yoldan, deneye deneye öğreneceksiniz demektir. Burada bir yere yerleşemezsiniz, çünkü yerleşebileceğiniz iş yok. Mideniz izin vermeyecektir yerleşmenize. Bakın, doğruyu söylüyorum."

"Keşke önce bir dolaşıp bakabilseydim," dedi Tom tedirgin tedirgin.

Kampa bir sedan girdi, bitişik çadırın önüne çekti. Tulum ve mavi gömlek giymiş bir adam indi. Floyd ona seslendi. "Bir şey buldun mu?"

"Koca bölgede bir tek iş yok. Pamuk hasadına kadar da olacağı yok." Adam külüstür çadıra girdi.

"Gördünüz mü?" dedi Floyd.

"Evet, gördüm. Ama iki yüz mil... Tanrım!"

"Eh, daha epey uzun süre yerleşecek falan değilsiniz nasılsa. Bunu bir an önce kabul etseniz fena olmaz."

"Gitsek iyi ederiz," dedi Al.

Tom sordu. "Buralarda ne zaman iş olacak?"

"Bir aya kadar pamuk başlar. Paranız bolsa, burada pamuğu bekleyebilirsiniz."

Tom bu sefer, "Anne taşınmak istemeyecektir," dedi. "Canı çıktı yorgunluktan."

Floyd omuz silkti. "Sizi zorla kuzeye götürecek değilim. Keyfiniz bilir. Ben yalnızca duyduğumu söyledim." Yağlı contayı basamaktan aldı, dikkatle yerine yerleştirip bastırdı. Al'a, "Şimdi bana o kafayı takmaya yardım etmek istiyorsan, zamanıdır," dedi.

Tom onların ağır kafayı yerleştirip vidalayışına baktı. "Bunu bir konuşmak gerek," dedi.

Floyd, "Bir tek sizin aileden başka duyan olmasın," diye üsteledi. "Bir tek sizler. Kardeşin yardım etmemiş olsa size de söylemezdim."

Tom, "Söylediğine teşekkür ederiz doğrusu," diye karşılık verdi. "Bir karar vermemiz gerek. Belki de gideriz."

Al, "Ötekiler gitmese de ben galiba gideceğim," diye atıldı. "Otosptopla giderim."

"Yani aileyi bırakacak mısın?" diye sordu Tom.

"Tabii. Sonra da ceplerim para dolu olarak dönerim. Neden olmasın?"

"Anam hiç hoşlanmaz bundan," dedi Tom. "Babam da hoşlanmaz."

Floyd vidaları elleriyle sıkıştırabildiği kadar sıkıştırdı. "Karımla ben buraya ailemizle birlikte gelmiştik," diye anlattı. "Kendi memleketimizde olsak, onlardan ayrılmak aklımızın ucundan geçmezdi. Hem de hiç. Ama oldu... hepimiz kuzeydeydik, sonra ben bu tarafa geldim, onlar yollarına devam ettiler. Şimdi de neredeler, Allah bilir. O gün bugündür onları arıyor, hep soruyo-

rum." Anahtarı takıp onunla sıkıştırmaya koyuldu. Her cıvatayı bir kere çeviriyor, sırayla dönüyordu.

Tom arabanın yanına çömeldi, sıralanmış çadırlara doğru gözlerini kısarak baktı. Çadır aralarındaki ot kümeleri basa basa ezilmiş, toprağa karışmıştı. "Yo, hayır," dedi. "Anam hoşlanmaz senin çekip gitmenden."

"Valla bana öyle geliyor ki insan tek başına olursa iş bulma şansı daha fazla."

"Belki. Ama Anne'nin hiç hoşuna gitmeyecek."

İki araba dolusu mutsuz suratlı erkek, kampa girdi. Floyd gözlerini kaldırıp baktı ama onlara iş bulup bulmadıklarını sormadı. Adamların toz oturmuş suratları üzgün ve gücenikti. Güneş batıyordu artık. Sarı ışıklar Hooverville'i, hemen gerisindeki söğütleri aydınlatıyordu. Çocuklar çadırlardan çıkmaya, kampta dolaşmaya başladılar. Kadınlar da çıktı çadırlardan. Ateş yaktılar. Erkekler çömelip halkalar oluşturuyor, konuşuyorlardı.

Yeni bir Chevrolet kupe otoyoldan saptı, kampa yöneldi. Tam orta yere varınca durdu. Tom, "Kim bu?" diye sordu. "Buralı değil bunlar."

Floyd, "Bilmiyorum... belki polislerdir," dedi.

Arabanın kapısı açıldı, bir adam indi, hemen orada durdu. Arkadaşı arabada kaldı. Çömelen adamların hepsi o yana bakıyordu artık. Konuşmalar kesilmişti. Kadınlar bir yandan ateş yakmakla uğraşırken, pırıl pırıl arabaya gizliden gizliye göz atıyorlardı. Çocuklar dolambaçlı yollardan yanaşmaya başladılar. Uzun daireler çizerek gidiyorlardı arabaya doğru.

Floyd anahtarı elinden bıraktı, Tom ayağa kalktı, Al ellerini pantolonuna sildi. Üçü birlikte Chevrolet'ye doğru ilerlemeye başladılar. Arabadan inen adam haki pantolon ve flanel gömlek giymişti. Tepesi yassı kovboy şapkası vardı kafasında. Gömleğin göğüs cebine tıktığı bir yığın katlanmış kâğıdı, kenara dizili dolma kalemlerden ve sarı kurşun kalemlerden oluşmuş bir çit yerinde tutuyor, pantolonun arka cebinden madeni mahfaza içinde bir defterin ucu çıkıyordu. Çömelmiş gruplardan birine doğru

yaklaştı. Hepsi başlarını kaldırıp ona baktılar. Kuşkulu ve sessizdiler. Onu seyrediyor, hiç kıpırdamıyorlardı. Gözbebeklerinin altından gözlerinin akı gözüküyordu. Bakmak için başlarını kaldırmıyorlardı çünkü. Tom, Al ve Floyd dolaşıyormuş gibi rahat adımlarla yaklaştılar.

Adam herkese birden, "Çalışmak istiyor musunuz?" diye sordu. Hepsi sessiz, kuşkulu, bakmayı sürdürdüler. Kampın her yanından insanlar oraya toplanmaya başladı.

Çömelenlerden biri sonunda konuştu. "Elbet istiyoruz çalışmak. İş nerede ki?"

"Tulare tarafında. Meyveler olmaya başladı. Bol hasat işçisi gerek."

Floyd konuştu. "Adam bulma işi senin mi?"

"Ben sözleşmeyle aldım hasat işini."

Çevreye toplananlar artık sımsıkı bir grup olmuşlardı. Tulum giymiş bir adam başındaki siyah şapkayı çıkardı, uzun, siyah saçlarını parmaklarıyla geriye doğru taradı. "Ne para veriyorsun?" diye sordu.

"Eh, daha tam olarak bilemem. Herhalde otuz sent dolaylarında olur."

"Neden bilemiyormuşsun? Anlaşmanı yapmışsın ya!"

"Yapmasına yaptım," dedi hakili adam. "Ama fiyattan sonra mutabakata varmak şartıyla yaptım. Bakarsın biraz fazla olur, bakarsın biraz eksik."

Floyd bir adım atıp öne çıktı. Alçak sesle, "Ben hazırım, bayım," dedi. "Siz yükleniciyseniz, ruhsatınız vardır. Bize o ruhsatı gösterin, sonra da işbaşı yapma emrini, saat kaçta, nerede olacağımızı, kaç para alacağımızı falan bir kâğıda yazıp altını imzalayın, hepimiz gidelim."

Yüklenici kaşlarını çatıp ona döndü. "İşimi nasıl yöneteceğimi bana sen mi öğreteceksin?"

Floyd bu sefer, "Sizin hesabınıza çalışacaksak o iş bizim de işimiz," dedi.

"Valla, sen bana emir verecek değilsin. Ben size adam lazım dedim."

Floyd'un sesi öfkeli çıktı. "Kaç adam lazım olduğunu da söylemedin, kaç para vereceğini de."

"Allah kahretsin, kendim de bilmiyorum ki daha!"

"Eğer bilmiyorsan, kalkıp adam tutmaya hakkın yok."

"Kendi işimi kendi istediğim gibi yönetmeye hakkım var. Siz burada kıçınızı yayıp oturmak niyetindeyseniz o sizin bileceğiniz şey. Ben Tulare bölgesi için adam bulmaya çıktım. Çok adam gerek bana."

Floyd arkasındaki kalabalığa döndü. Hepsi ayaktaydı artık. Gözleri kim konuşursa ona doğru dönüyordu. Floyd, "Ben iki kere bu tuzağa düştüm," dedi. "Buna belki bin adam lazımdır, kalkar oraya beş bin kişi toplar, saatine on beş sent öder. Karnınız aç olduğu için siz garipler de bunu kabul etmek zorunda kalırsınız. Eğer adam tutmak istiyorsa, haydi tutsun, ne para vereceğini de yazsın. Ruhsatını göstersin bakalım. Ruhsatı yoksa, adam tutma yetkisi de yoktur bir kere."

Yüklenici döndü, Chevrolet'ye seslendi. "Joe!" Arkadaşı baktı, sonra arabanın kapısını açıp indi. Ayağında binici pantolonu ve bağlı çizmeler vardı. Belindeki kayışta ağır bir tabanca sallanıyordu. Kahverengi gömleğinin göğsüne pırıl pırıl bir şerif yardımcısı yıldızı takılmıştı. Güm güm diye ses çıkaran adımlarla yaklaştı. Yüzünde ince bir gülümseme vardı. "Ne istedin?" Tabanca belinde bir öne, bir arkaya sallanıp duruyordu.

"Şu herifi daha önce hiç gördün mü, Joe?"

"Hangisini?" diye sordu o.

"Şunu." Yüklenici, Floyd'u gösterdi.

"Ne yaptı?" Şerif, Floyd'a gülümsedi.

"Kızıl kızıl konuşuyor, kışkırtıcılık yapıyor."

"Hmmm." Şerif Floyd'un profilini görebilmek için yavaşça çevresinden dolaştı, bu arada Floyd'un yüzü yavaş yavaş kızarmaya başladı.

"İşte gördünüz mü?" diye bağırdı Floyd. "Bu herifin niyeti dürüst olsa, yanında polis getirir miydi hiç?"

"Daha önce gördün mü onu?" diye direndi yüklenici.

"Hmm, gördüm gibime geliyor. Geçen hafta o kullanılmış araba galerisi basıldığında. Galiba bunu da oralarda dolaşırken gördüm. Evet! Aynı adam olduğuna yemin edebilirim." Yüzündeki gülümseme birden kayboldu. "Bin arabaya," dedi, tabancasının kabzasını tutan kayışı açtı.

Tom, "Ne yaptı ki o?" deyiverdi.

Şerif yardımcısı hemen döndü. "Onunla gelmek istiyorsan, aç o ağzını bir daha. İki adam dolaşıyordu zaten oto galerisinde."

"Geçen hafta ben bu eyalette bile değildim," dedi Tom.

"Eh, belki sen de başka bir yerde aranıyorsundur. Kapat o kopası çeneni."

Yüklenici tekrar adamlara döndü. "Siz dinlemeyin bu lanet olası kızılları. Dert çıkarır bunlar... başınızı belaya sokar. Bakın, Tulare yöresinde hepinize yetecek kadar işim var."

Adamlar cevap vermediler.

Şerif yardımcısı onlara döndü. "Buradan bir an önce gitseniz fena olmayacak zaten," dedi. O ince gülümseme yüzünde tekrar belirmişti. "Sağlık Kurulu bu kampı temizlemek, yakmak gerektiğini söylüyor. Bir de aranızda kızıllar olduğu duyulursa... valla, birinizin canı yanabilir sonunda. Hepiniz kalkıp Tulare tarafına yollansanız doğrusu iyi olur. Burada zaten yapılacak iş yok. Size dostça söylüyorum durumu. Gitmezseniz buraya bir yığın adam yollanır... elleri sopalı."

Yüklenici, "Size söyledim, bana adam gerek," dedi. "Yok, eğer çalışmak istemiyorsanız, o da sizin bileceğiniz şey."

Şerif yardımcısı gülümsedi. "Çalışmak istemiyorlarsa bu topraklarda yer yok onlara zaten. Çabucak atıveririz dışarı "

Floyd şerif yardımcısının yanında kazık gibi, gepgergin duruyordu. Başparmakları kemerine kanca gibi takılmıştı Floyd'un. Tom belli etmeden ona baktı, sonra gözlerini yere indirdi.

"Bu kadar," dedi yüklenici. "Tulare yöresinde adam lazım. İş bol."

Tom gözlerini yavaşça kaldırıp Floyd'un ellerine baktı, bileklerinde, cildinin hemen altındaki kasların kabarmaya başladığını gördü. Tom'un elleri de yükseldi, başparmakları kemerine kanca gibi takıldı.

"Evet, o kadar. Yarın sabah birinizi bile burada görmek istemiyorum."

Yüklenici, Chevrolet'ye bindi.

"Sen de bin," dedi Şerif yardımcısı, Floyd'a "Bin şu arabaya." Kocaman elini uzatıp Floyd'u sol kolundan tuttu. Floyd bir anda döndü, aynı hareketin devamı olarak da sağ yumruğunu savurdu. Yumruk o koca surata indi, Floyd geri yaylandı, dizi halindeki çadırlar arasına dalıp koşmaya başladı. Üniformalı sendeledi, Tom onu devirmek için çelme taktı. Adam devrildiği yerden ateş etti. Çadırlardan birinin önünde bir kadın çığlık attı, sonra eklemsiz kalmış eline baktı. Parmakları el ayasından birer ipliğe bağlıymış gibi sallanıyordu. Yırtılan eller beyaz ve kansızdı. Adam oturduğu yerde silahını tekrar yükseltti, tam o sırada Peder Casy grubun içinden bir adım ileriye çıktı. Şerif yardımcısının boynuna tekmeyi patlattı, koca adam kendinden geçerken hemen geri çekildi.

Chevrolet'nin motoru gürledi, araba tozları savurarak uzaklaştı. Otoyola doğru tırmandı, vın dedi, görünmez oldu. Çadırın önündeki kadın hâlâ parçalanmış eline bakıyordu. Yaradan minik kan damlaları düşmeye başlamıştı. Kadıın boğazından kıkırdar gibi bir isteri yükseldi, iniltili bir gülüşe döndü, her solukta biraz daha iyi duyulur oldu.

Üniformalı yan yatıyordu. Ağzı açıktı.

Tom eğilip onun otomatiğini aldı, şarjörü çıkardı, çalılara fırlattı, sonra yatağa sürülmüş kurşunu da yerinden aldı. "Bunun gibilerin silah taşımaya hakkı yok," dedi. Boş otomatiği yere attı.

Eli kırılan kadıın çevresine bir kalabalık toplanmış, isteri bu arada artmış, kahkahalarla bağırır gibi bir ton gelmişti.

Casy, Tom'a yaklaştı. "Kaçman gerek," dedi. "Şu villaların ilerisine git, bekle. Benim tekme attığımı görmedi ama senin çelme taktığını gördü."

"Kaçmak istemiyorum," dedi Tom.

Casy başını ona daha da yaklaştırdı, fısıldadı. "Parmak izini alırlar. Şartlı tahliyedesin sen. Gerisin geri tıkarlar."

Tom soluğunu sessizce içine çekti. "Tanrım, unutmuştum," dedi.

"Çabuk git," diye tekrarladı Casy. "Herif kendine gelmeden."

Tom, "Silahını alsaydım," dedi.

"Yo, bırak. Ortalık yatışınca dört tiz ıslık çalarım."

Tom rahat adımlarla ilerledi, ama gruptan uzaklaşır uzaklaşmaz adımlarını hızlandırdı, nehir kenarındaki söğütler arasında gözden kayboldu.

Al devrilmiş şerif yardımcısına doğru yaklaştı, "Vay canına, amma teptin herifi!" dedi.

Kalabalık hâlâ baygın adama öyle boş boş bakıp durmaktaydı. Epey uzaklardan bir canavar düdüğü duyuldu, sustu, tekrar duyuldu. Bu sefer daha yaklaşmıştı. Gruptaki erkekler birden ürkek bir hale geldiler. Önce orada durup ayak değiştirdiler, sonra teker teker uzaklaşmaya başladılar. Herkes kendi çadırına girdi. Yalnızca Al'la papaz kaldı.

Casy, Al'a döndü. "Yok ol," dedi. "Haydi, çek, git... çadırına. Hiçbir şey görmedin."

"Yaa! Peki sen?"

Casy ona sırıttı. "Birinin suçu üstlenmesi gerek. Benim çocuğum falan yok. Beni olsa olsa hapse atarlar. Zaten boş boş oturmaktan başka ne iş görüyorum ki?"

Al, "Ama öyle diye, niçin..." diye söze başlarken Casy onu susturdu.

"Haydi dedim sana. Sen sıyrıl bu işten."

Al bu sefer, "Ben kimseden emir almam," diye terslendi.

Casy yumuşacık bir sesle, "Eğer bu pisliğe bulaşırsan tüm ailenin, her birinin başı derde girer," dedi. "Sana aldırış ettiğimden

değil. Ama ananla baban da belaya bulaşır. Belki Tom'u tekrar McAlester'e yollarlar."

Al bunu bir süre düşündü. "Pekâlâ," dedi. "Ama bence yine de budalalık ediyorsun."

"Tabii," dedi Casy. "Neden etmeyeyim?"

Canavar düdüğü tekrar tekrar duyuldu. Her seferinde ses daha yakından geliyordu. Casy şerif yardımcısının yanına diz çöktü, onu tutup çevirdi. Adam inledi, göz kapakları titredi, görmeye çalışıp kendini zorladı. Casy onun dudaklarındaki tozları sildi. Aileler artık çadırlara girmişlerdi. Hepsinin kapakları da kapalıydı. Batmakta olan güneş havayı kızıla boyuyor, çadırlara tunç rengi bir görünüm veriyordu.

Lastikler gıcırdadı, üstü açık bir araba hızla otoyoldan kampa doğru saptı. Tüfeklerle donanmış dört adam dışarı döküldüler. Casy ayağa kalktı, onlara doğru yürüdü.

"Neler oluyor burada?"

Casy, "Şuradaki adamınızı bayılttım," dedi.

Silahlı adamlardan biri üniformalıya yaklaştı. Adam artık ayılmıştı. Doğrulup oturmaya çalışıyordu.

"Neler oldu burada?"

Casy, "Babalanmaya başladı, ben de ona vurdum," dedi. "Ateş de etti. İlerdeki bir kadını vurdu. O zaman ona bir daha vurdum."

"Olay nasıl başladı?"

"Cevap verdim," dedi Casy.

"Bin şu arabaya."

"Tabii." Casy arka kanapeye binip oturdu. İki adam şerif yardımcısının kalkmasına yardım ettiler. O parmaklarını boynuna götürüp yoklaya yoklaya dikkatle dokundu. Casy, "Şu ilerde bir kadın var, bu herif yüzünden kan kaybından ölebilir," dedi.

"Ona sonra bakarız. Mike, sana vuran herif bu mu?"

Sersemlemiş şerif yardımcısı, hasta bakışlarını Casy'ye dikti. "Pek benzemiyor."

"Bendim bal gibi," dedi Casy. "Yanlış adama hırladın."

Mike başını yavaşça iki yana salladı. "Sen pek ona benzemiyorsun. Off, kusacağım galiba!"

Casy, "Ben mesele çıkarmam, siz o kadının yarasına bakın," dedi.

"Nerede kadın?"

"Şu ilerdeki çadır."

Polislerin amiri o çadıra yürüdü. Tüfeği elinde hazırdı. Çadırın dışından seslendi, sonra girdi. Hemen çıkıp gerisin geri yürüdü. Gururlu bir sesle, "Bu 45'likler amma berbat ediyor ortalığı," dedi. "Turnike yapmışlar kola. Bir doktor yollarız."

İki polis Casy'nin iki yanına bindiler. Amirleri olan, sireni çaldı. Kampta hiçbir hareket olmadı. Çadır kapakları sımsıkı kapalı, herkes çadırının içindeydi. Motor çalıştı, araba döndü, kamptan çıktı. Casy iki muhafız arasında gururla oturuyordu. Başı dimdikti. Boynundaki sicim gibi kaslar tek tek ayağa dikilmişti. Dudaklarında belli belirsiz bir gülümseme, yüzünde garip bir zafer ifadesi vardı.

Polisler gidince kamp halkı çadırlardan çıktı. Güneş alçalmıştı artık. Yumuşacık mavi akşam ışıkları sarmıştı kampı. Doğudaki dağlar ise henüz güneş ışığından sapsarıydı. Kadınlar hemen sönen ateşlerin başına seyirttiler. Erkekler toplandı, çömeldi, fısıldaşmaya başladı.

Al, Joad'ların brandası altından emekleyerek çıktı, Tom'a ıslık çalmak üzere söğütlere yöneldi. Anne de çıktı, dallardan oluşmuş ateşini canlandırmaya uğraştı.

"Baba," dedi. "Pek fazla şey yemeyelim. Zaten geç yemiştik."

Baba'yla John Amca çadırdan uzaklaşmıyor, Anne'nin patatesleri soyup yağ dolu tavaya dilimleyişini seyrediyorlardı. Baba, "O papazı ne dürttü de bu işi yaptı?" deyiverdi.

Ruthie'yle Winfield sinsi sinsi yaklaştılar, konuşulanları dinleyebilmek için bir kenara sindiler.

John Amca upuzun, pas rengi tırnağıyla toprağı derin derin kaşıdı. "Günah nedir, iyi biliyordu," dedi. "Ona günahı sordum, anlattı. Ama haklı mıydı, bilemem. İnsan günah işlediğine inanıyorsa... işlemiştir, dedi." John Amca'nın gözleri yorgun yorgun

bakıyordu. "Ben hep içe kapanık bir insan olageldim," diye devam etti. "Kimseye anlatmadığım şeyler yaptım hep."

Anne ateşten ona döndü. "Anlatmaya başlama, John," dedi. "Tanrıya anlatırsın. Günahlarının yükünü başka insanların sırtına yükleme. Doğru bir şey değil."

"Beni yiyip bitiriyor ama," dedi John.

"Yine de söyleme. Nehrin oraya in, kafanı suya sok, fısıldayarak nehre anlat."

Baba bu sözler üzerine yavaşça başını salladı. "Haklı," dedi. "Anlatmak insanı rahatlatır ama, aslında günahını başkalarına yaymaktan başka bir şey değildir."

John Amca başını kaldırıp altın sarısı dağlara baktı, dağların biçimi gözlerinde yansıdı. "Keşke duygularımı bastırabilsem," dedi. "Ama yapamıyorum. İçimi kemiriyor."

Onun arkasında Rose of Sharon çadırdan başı dönüyormuş gibi çıktı. "Connie nerede?" diye sordu sinirli bir sesle. "Çoktandır görmedim Connie'yi. Nereye gitti?"

"Ben de görmedim," dedi Anne. "Görürsem senin aradığını söylerim."

"Pek iyi değilim. Connie beni yalnız bırakmamalıydı."

Anne başını kaldırdı, kızın şiş suratına baktı. "Ağladın mı sen?" diye sordu.

Rose of Sharon'un gözlerinden yaşlar bir kere daha taştı.

Anne ciddi bir sesle konuşmasını sürdürdü. "Bana bak, kendine hâkim ol. Bunca kişiyiz burada. Kendine gel. Biraz patates soy bakalım. Kendine acıyıp duruyorsun."

Kız çadıra girmeye niyetleniyordu. Anne'nin sert gözlerinden uzaklaşmak istiyordu. Ama o gözler zorluyordu onu. Sonunda yavaş yavaş ateşe doğru yanaştı. "Gitmemeliydi," derken gözleri bu sefer kuruydu.

"Çalışman gerek," dedi Anne. "Öyle çadırda oturup durursan kendine acımaya başlarsın. Seninle uğraşmaya pek vaktim olmamıştı. Ama bundan sonra ilgileneceğim artık. Hemen şu bıçağı al, patateslere başla bakalım."

Kız diz çöktü, denileni yaptı. Öfkeli bir sesle, "Bir yakalayayım hele, görür gününü o..." dedi.

Anne yavaşça gülümsedi. "Belki bir sopa çeker sana. Zaten hak ettin. Durmadan sızlandın, kendini naza çektin... belliydi. Dövmekle senin aklını başına getirirse, aferin derim ona." Kızın gözlerinde güceniklik okundu ama sesi çıkmadı.

John Amca paslı tırnağını toprağın içine soktu, enli başparmağıyla itti. "Anlatmam şart," dedi.

Baba bu sefer, "Eh, şartsa anlat bari!" diye patladı. "Kimi öldürdün ki?"

John Amca başparmağını kotunun saat cebine daldırdı, katlanmış, kirli bir kâğıt para çıkardı. Ortaya koyup açtı, gösterdi. "Beş dolar," dedi.

"Çaldın mı onu?" diye sordu Baba.

"Yok, zaten bendeydi. Sakladım."

"Ama senindi, değil mi?"

"Benimdi ama saklamaya hakkım yoktu."

"Ben bunda pek bir günah göremiyorum," dedi Anne. "Kendi paran."

John Amca ağır ağır, "Mesele yalnız onu saklamakta değil," dedi. "Sarhoş olmak için saklıyordum onu ben. Gün gelip sarhoş olmak zorunda kalacağımı biliyordum. İçimin acıyla dolacağını, sarhoş olmaya mecbur kalacağımı biliyordum. Henüz vakti gelmedi diyordum. Sonra papaz kalktı, Tom'u kurtarmak için kendini feda etti."

Baba başını salladı, daha iyi duyabilmek için hafif yana eğdi. Ruthie biraz daha sokuldu. Köpek yavrusu gibi dizleriyle dirsekleri üzerinde emekleyerek yanaşıyordu. Winfield de onun ardındaydı. Rose of Sharon bıçağının ucuyla patatesin derin bir lekesini oyup çıkardı. Akşam ışığı daha koyuldu, daha mavileşti.

Anne keskin, gerçekçi bir sesle, "Papazın Tom için teslim olması neden senin sarhoş olmana yol açsın, anlayamıyorum," dedi.

John üzgün bir sesle, "Anlatamam ki," diye karşılık verdi. "Kendimi çok kötü hissediyorum. Ne kadar da kolay yaptı. Ortaya

çıktı, ben yaptım dedi. Onlar da alıp götürdüler onu. Ben de şimdi sarhoş olmak zorundayım."

Baba hâlâ başını sallayıp duruyordu. "Ne diye anlatmaya kalkıyorsun, onu anlayamıyorum. Senin yerinde olsam, madem sarhoş olmam gerek, gider olurdum, biter giderdi."

"Tam güzel bir şey yapıp büyük günahı sırtımdan atabileceğim gün gelmişti," dedi John Amca üzgün üzgün. "Ben o fırsatı kaçırdım. Zamanında üzerine atılıp yakalayamadım. O da... kaçtı. Bak buraya! Sende para var. Bana iki dolar versene."

Baba isteksiz isteksiz cebine uzandı, deri keseyi ortaya çıkardı. "Sarhoş olmak için yedi dolar gerekmez ki sana. İlle şampanya mı içeceksin yani?"

John Amca kendi elindeki parayı uzattı. "Sen bunu al, bana iki dolar ver. Ben iki dolarla sarhoş olmayı da bilirim. Bir de müsriflik yapma günahını yüklenmek istemiyorum. Neyim varsa onu harcarım çünkü. Hep öyle olageldim."

Baba kirli parayı aldı, John Amca'ya iki madeni dolar uzattı. "Al işte," dedi. "İnsan bir şeyi yapacak madem... yapmalı. Kimse ondan iyisini bilemez nasılsa."

John Amca bozuk paraları aldı. "Kızmayacaksın ya? Biliyorsun, değil mi, buna mecbur olduğumu?"

"Hem de nasıl," dedi Baba. "Ne yapman gerektiğini elbet en iyi sen bilirsin."

"Başka türlü dayanamazdım bu geceye." Anne'ye döndü. "Sen beni suçlamayacaksın ya?"

Anne başını kaldırmadı, "Hayır," dedi yavaşça. "Hayır... gitmene bak sen."

John ayağa kalktı, kaybolmuş bir insan gibi akşamın karanlığına daldı. Beton otoyola kadar yürüdü, karşıya geçti, oradaki dükkâna vardı. Telli kapının önünde şapkasını başından çıkardı, yerin toz toprağına attı, ayağının topuğuyla üzerine basıp iyice ezdi, böylelikle sanki kendini alçalttı. Siyah şapkayı oracıkta bıraktı. Parçalanmış ve kirli durumda. Dükkâna girdi, viski şişelerinin bir tel ardında durduğu raflara yürüdü.

Baba, Anne ve çocuklar onun uzaklaşmasını izlediler. Rose of Sharon gücenik gözlerini patateslerden kaldırmadı.

"Zavallı John," dedi Anne. "Hep merak etınişimdir, acaba yararı olur muydu eğer... yo, herhalde olmazdı. Ömrümde böylesine takıntılı adam görmedim."

Ruthie oturduğu yerde yan döndü, başını Winfield'inkine yanaştırdı, onun kulağını tutup kendi ağzına doğru çekti, "Ben sarhoş olacağım," diye fısıldadı. Winfield püskürdü, sonra dudaklarını sımsıkı büzdü. İkisi birlikte sürünerek uzaklaşırken soluklarını tutuyorlardı. Yüzleri morarmıştı gülmelerini tutınaktan. Çadırın arka tarafına varınca ayağa fırladılar, çığlıklar atarak uzaklara koştular. Söğütlere doğru gidiyorlardı. Bir kere ağaçlar arasına saklanınca bağıra çağıra gülmeye koyuldular. Ruthie gözlerini şaşı yaptı, eklemleri boşalmış gibi yürüyerek dilini dışarı sarkıttı, "Ben sarhoşum!" dedi.

"Bak!" diye bağırdı Winfield. "Bana bak! Ben John Amca oldum!" Kollarını iki yanına kanat gibi pat pat vurup, olduğu yerde başı dönene kadar döndü.

"Öyle olmaz, böyle yapacaksın," dedi Ruthie. "Bak, böyle. John Amca benim. Çok da sarhoşum."

Al'la Tom sessizce söğütlerden birinin arkasından çıktılar, deli gibi dönüp duran çocukların olduğu yere yaklaştılar. Akşam karanlığı iyice koyulmuştu. Tom durup baktı. "Şunlar Ruthie'yle Winfield değil mi? Ne oluyor bunlara böyle?" Biraz daha yaklaştılar. "Delirdiniz mi?" dedi Tom.

Çocuklar utanarak oldukları yerde durdular. "Oyun oynuyorduk," dedi Ruthie. Al, "Amma da kaçık bir oyun," dedi ona.

Ruthie diklendi. "Bir sürü başka şeyden daha kaçık değil."

Al yoluna devam etti. Tom'a, "Ruthie bir temiz kötek istiyor," dedi. "Çoktan beri istiyor zaten. Vakti geldi artık."

Ruthie onun arkasından yüzünü buruşturdu, dudaklarını eliyle çekiştirdi, dilini çıkardı, bildiği her yolla sessiz hakaretler yöneltti ona. Ama Al dönüp ona bakmadı. Ruthie yarım kalan

oyuna tekrar başlamak üzere Winfield'e döndüyse de, işin havası kaçmıştı bir kere. İkisi de farkındaydılar bunun.

"Gel suyun oraya gidip kafalarımızı sokalım," dedi Winfield. Söğütlerin arasından ilerlediler. Al'a çok kızmışlardı.

Al'la Tom karanlıkta sessizce yollarına devam ettiler. Tom, "Casy yapmamalıydı öyle," dedi. "Ama ben anlamalıydım. Bize hiçbir yararı olmadığından söz edip duruyordu. Garip bir adam o, Al. Durmadan düşünüyor."

"Papaz olduğu için," diye karşılık verdi Al. "Bütün papazlar sonunda biraz kaçırır okuya okuya."

"Connie nereye gidiyordu öyle sence?"

"Tuvalete herhalde."

"Amma da uzağa gidiyordu!"

Çadırların arasından, tentelere iyice yakın geçtiler. Floyd'un çadırından gelen hafif ses onları durdurdu. Çadır kapağına doğru yürüyüp çömeldiler. Floyd brandanın ucunu biraz kaldırdı. "Gidiyor musunuz?"

Tom, "Bilmiyorum," dedi. "Gitsek iyi mi ederiz dersin?"

Floyd ekşi ekşi güldü. "Herif ne dedi, duydun. Yakacaklar burayı toz olmazsan. O koca deve o dayağı yiyecek de unutacak sanıyorsan delisin sen. Bu gece hepsi birden üşüşür buraya canımıza okumak için."

"Öyleyse gitmek gerek herhalde," dedi Tom. "Sen ne tarafa?"

"Kuzeye. Söylemiştim ya!"

Al, "Baksana, biri bana buralarda bir devlet kampından söz etti," dedi. "O nerede?"

"O galiba dolu."

"Ama yeri neresi?"

"99 numaralı yola çıkıp on iki on dört mil kadar güneye gideceksin, sonra doğuya, Weedpatch'e sapacaksın. Hemen orada. Ama sanıyorum dolu."

"Çok güzel diye anlatıyorlardı," dedi Al.

"Tabii güzel. Köpek muamelesi yerine adam muamelesi ediyorlar. Polis falan da yok orada. Ama dolu işte."

Tom, "Benim esas anlayamadığım, o polisin neden öyle bilerek sataştığı," diye mırıldandı. "Dert arıyordu sanki. Dürtüyordu insanı bela çıkarsın diye."

Floyd, "Buradakileri bilmem ama, kuzeyde bir polis tanımıştım, enikonu iyi adamdı," dedi. "Anlattığına göre oralarda polisler adam tutuklamaya mecburmuş. Her tutukladığı adam için şerife günde yetmiş beş sent veriliyormuş, oysa onları beslemek için kendisi yirmi beş sent ancak harcıyormuş. Kimseyi tutuklamazsa kâr edemiyor yani. Bu dediğim adam bir hafta boyunca kimseyi içeri almamış. Şerif ona, ya birilerini tut getir ya da rozetini geri alırım, demiş. Bu gelen de ne yapıp yapıp hır çıkarmak istiyordu herhalde."

"Yola çıkmamız gerek," dedi Tom. "Hoşçakal, Floyd."

"Siz de. Herhalde rastlaşırız. Umarım rastlaşırız."

"Görüşürüz," dedi Al. Karanlığın içinden kendi çadırlarına doğru yürüdüler.

Tavadaki patatesler cızırdıyor, çevreye yağlar sıçrıyordu. Anne kalın kesilmiş patates dilimlerini bir kaşıkla çevirip durmaktaydı. Baba onun yanıbaşına oturmuş, kollarıyla iki dizini kucaklamıştı. Rose of Sharon brandanın altında oturuyordu.

"Tom geliyor!" diye bağırdı Anne. "Tanrıya şükür."

Tom, "Buradan hemen gitmemiz gerek," dedi.

"Yine ne oldu?"

"Floyd diyor ki gece kampı yakacaklarmış."

"Neden ama?" diye sordu Baba. "Bir şey yapmadık ki!"

"Polis dövmekten başka bir şey yapmadık tabii," dedi Tom.

"Biz değildik ki!"

"Polisin dediğine göre bizi buralardan sürmek istiyorlar."

Rose of Sharon sordu. "Connie'yi gördünüz mü?"

"Gördük," dedi Al. "Nehrin taa ötelerine doğru yürüyüp gidiyordu. Güneye doğru."

"Buradan... buradan gidiyor muydu?"

"Bilemem."

Anne birden kıza döndü. "Rozaşarn, sen bir garip konuşuyor, bir garip davranıyorsun. Ne dedi Connie sana?"

Rose of Sharon suratını astı. "Evden hiç ayrılmayıp traktörcülük öğrensem daha iyiydi dedi."

Hepsi çok sessizdiler. Rose of Sharon ateşe baktı, gözlerinin içi ışıkları yansıttı. Patatesler tavada cızır cızırdı. Kız burnunu çekti, elinin tersiyle gözlerini sildi.

Baba, "Connie'de iş yoktu," dedi. "Ne zamandır biliyordum zaten. Cesareti yoktu bir kere. Görünüşünden daha küçük adamdı."

Rose of Sharon kalktı, çadıra girdi. Şiltenin üstüne yattı, yüzüstü döndü, kavuşturduğu kollarına yüzünü gömdü.

"Gidip onu yakalamak işe yaramaz herhalde," dedi Al.

Baba, "Yaramaz," diye karşılık verdi. "Madem iş yok... istemeyiz onu."

Anne çadıra eğildi, Rose of Sharon'un şiltede yatışına baktı. "Şşş, öyle söylemeyin," dedi.

"Eh, iş yok ama," diye direndi Baba. "Hababam neler yapacağını söylüyor, hiçbir şey yaptığı yok. Aramızdayken bir şey söylemek istemiyordum ama şimdi kaçtığına göre..."

Anne yavaşça, "Şşş," dedi yine.

"Ne diye, Tanrı aşkına? Ne diye şşş? Kaçtı bal gibi, kaçınadı mı?"

Anne patatesleri kaşığıyla çevirdi, yağlar fokurdadı, sıçradı. Anne ateşe bir iki dal daha attı, alevler yükseldi, çadırın içini aydınlattı. Anne, "Rozaşarn'ın bebeği olacak, o çocuk da yarı yarıya Connie olacak," dedi. "Aile durmadan babasında iş yoktu deyip durursa, o çocuk için iyi olmaz."

"Yalan söylemekten iyidir," dedi Baba.

Anne, "Hayır, değildir," diye onun sözünü kesti. "Ölmüş gibi düşünün. Connie öleydi kötülüklerini söylemezdiniz, değil mi?"

Tom söze karıştı. "Hey ne oluyorsunuz? Connie'nin temelli gittiğini bilmiyoruz ki daha! Konuşmakla kaybedecek vaktimiz de yok. Hemen yemek yiyip yola koyulmamız gerek."

"Yola mı? Daha yeni geldik." Anne ateşin aydınlatmaya çalıştığı karanlığın içinden ona baktı.

Tom dikkatle anlattı. "Bu gece kampı basıp yakacaklarmış, Anne. Biliyorsun ben bir kenara durup da eşyamızın yanmasını seyretmeye dayanamam. Babam da dayanamaz, John Amca da dayanamaz. Dövüşmeye kalkarız. Durup dururken dayak yemeye dayanamam ben. Bugün gidiyordum zaten okkanın altına. Papaz kendini ortaya atmasaydı tamamdı."

Anne kızaran patatesleri kızgın yağın içinde çevirip duruyordu. Birden kararını verdi. "Çabuk olun!" diye bağırdı. "Yiyin şunları. Acele etmemiz gerek." Çinko tabakları hemen ortaya çıkardı.

Baba, "Ya John?" diye sordu.

Tom, "John Amca nerede ki?" dedi.

Anne'yle Baba bir an sessiz kaldılar, sonra Baba, "Sarhoş olmaya gitti," dedi.

"Tanrım!" diye mırıldandı Tom. "Tam zamanını bulmuş! Ne tarafa gitti?"

"Bilmem!" dedi Baba.

Tom ayağa kalktı. "Bakın, siz yemeği yiyin, eşyayı da yükleyin," dedi. "Ben gidip John Amca'yı arayayım. Herhalde yolun karşı tarafındaki dükkâna gitmiştir."

Tom hızlı adımlarla uzaklaştı. Çadırlarla kulübelerin önünde küçük ateşler yanıyor, üzerinde yemekler pişiyordu. Kılıksız, sağlıksız kadın ve erkeklerin yüzlerinde alevlerin ışığı oynaşmaktaydı. Çocuklar da çömelmişti ateşlerin çevresine. Çadırların birkaçında gaz lambaları yanıyor, içerinin aydınlığı çadır bezinden görünüyor, insanların gölgeleri devleşiyordu.

Tom toprak yolda ilerledi, beton otoyola vardı, karşı tarafa geçti, dükkânın önüne geldi. Telli kapının dışında durup içeriye baktı. Dükkân sahibi ufak tefek, kır saçlı bir adamdı. Pos bıyıklı, sulu gözlüydü. Tezgâhın üzerine yaslanmış, gazete okuyordu. İnce kolları çıplaktı. Önüne önlük takmıştı. Sağında, solunda ve arkasında konserve kutuları piramitler halinde yığılıydı. Tom girdiğinde başını kaldırdı, sanki tüfekle nişan alıyormuş gibi gözleri kısıldı.

"İyi akşamlar," dedi. "Bir eksiğiniz mi var?"

"Amcam eksik," dedi Tom. "Ya da onun bir şeyi eksik. Onun gibi bir şey." Kırçıl adam şaşırmış, aynı zamanda da kaygılanmış gibiydi. Burnunun ucuna yavaşça dokundu, kaşıntısını geçirmek için tutup iki yana büktü. "Sizler de durmadan birini kaybediyorsunuz bakıyorum," dedi. "Günde on kere birileri gelir, adı şöyle olan, görünüşü böyle olan birini görürsen ona söyle, biz kuzeye gidiyoruz der. Ya da ona benzer bir haber bırakır. Durmadan."

Tom güldü. "Eh, o halde Connie adında çakala benzer genç bir zıpçıktı görürsen ona söyle, cehennemin dibine gitsin. Biz güneye gidiyoruz. Ama benim aradığım o değil. Altmış yaşlarında, siyah pantolonlu, kır saçlı biri buraya gelip viski aldı mı hiç?"

Kır saçlı adamın gözleri parladı. "Aldı tabii. Ömrümde öylesini görmemiştim. Kapıda durdu, şapkasını yere attı, üstüne bastı. Nah, şapka burada işte." Toz içinde parçalanmış şapkayı tezgâhın altından çekti.

Tom uzanıp aldı. "Evet, ta kendisi," dedi.

"Buradan iki şişe viski aldı, hiçbir şey söylemedi. Birinin tıpasını açtı, şişeyi ağzına dikti. Benim burada içki servisi için ruhsatım yok. 'Burada içemezsin,' dedim ona. Dışarı çıkmasını söyledim. Çıktı kapıya. Valla o şişeyi ağzına dördüncü dikişinde boşalttı sanıyorum. Fırlatıp elinden attı, kapıya dayandı. Gözleri mat mat bakıyordu. Bana, 'Teşekkür ederim efendim,' dedi, sonra çekti gitti. Ömrümde böyle içki içen görmemiştim."

"Çekti gitti mi? Ne tarafa? Onu bulmam şart."

"Garip ama, bilmiyorum nereye gittiğini. Dedim ya, böyle içeni görmemiştim. Kalkıp arkasından baktım. Şöyle kuzeye doğru yürüdü. O sırada bir araba geliyordu, farlarının ışığı onu aydınlattı. Bankete indi. Bacakları hafif bükülmeye başlamıştı. İkinci şişeyi de açmıştı hemen. Fazla uzağa gitmiş olamaz. Ne biçim gittiğine bakılırsa yani."

Tom, "Sağol. Gidip bulayım," dedi.

"Şapkasını almak ister miydin?"

"Evet! Evet! İhtiyacı olacaktır. Eh, sağol."

"Nesi var onun?" diye sordu kır saçlı adam. "İçtiği içkiden pek zevk aldığı yoktu."

"Şey... o biraz... huysuzdur. Her neyse, iyi geceler. Connie denen o sıçırığı görürsen güneye gittiler dersin."

"Öyle çok kişi için öyle çok haber bırakıyorlar ki hepsini hatırlayamıyorum."

"Bizimki için pek de yırtınmana gerek yok," dedi Tom. Elinde John Amca'nın tozlu şapkasıyla telli kapıdan çıktı. Beton yolu tekrar geçti, kenarından yürümeye başladı. Aşağıda yoldan alçak bir çayır vardı. Hooverville onun üzerine kurulmuştu. Kampın bir tarafından gitar sesi geliyordu. Düzensiz aralıklarla akor vuruluyordu peşpeşe. Tom durdu, dinledi, sonra yavaşça yol boyu ilerledi. Her birkaç adımda bir durup tekrar dinliyordu. Çeyrek mil kadar gittikten sonra beklediği sesi duydu. Banketin dibinde kalın, boğuk, akortsuz bir ses, berbat bir şarkı tutturmuş, söylüyordu. Tom başını hafif yana eğdi, daha iyi duymaya çalıştı.

Ses devam ediyordu. "Kalbimi Mesih'e verdim ben. Mesih, beni eve götür. Ruhumu Mesih'e verdim ben. Mesih benim evim oldu." Şarkının sonu bir mırıltıya dönüştü, kesildi. Tom aceleyle banketin dibine indi, sesin geldiği tarafa seyirtti. Bir süre sonra tekrar durup dinledi. Ses bu sefer daha yakından geliyordu. Aynı boğuk akortsuz ses. "Maggie öldüğü gece beni yanına çağırdı... Kırmızı iç donunu bana verdi... Donun dizleri çıkmıştı..."

Tom yavaşça ilerledi. Yere oturmuş kara gölgeyi gördü, yaklaştı, yanında oturdu. John Amca şişeyi kaldırıp eğiyor, içki şişenin boğazından lıkır lıkır ağzına akıyordu.

Tom alçak sesle, "Hey, dur bir dakika! Hani bana?" dedi.

John Amca başını çevirdi. "Sen de kimsin?"

"Hemen unuttun mu beni? Sen dört içtin, ben daha bir."

"Yo, Tom, beni kandırmaya çalışma. Ben burada yalnızdım. Sen yoktun ki demin!"

"Eh, şimdi varım ama. Bana da bir fırt versene."

John Amca şişeyi tekrar kaldırdı, viski gargara gibi bir ses çıkardı. Şişeyi salladı. Boşalmıştı. "Bitti," dedi. "Ölmeyi öyle çok

istiyorum ki! Çok istiyorum. Şart. Uyumak gibi. Biraz ölmek. Öyle yorgunum ki! Yorgun! Belki... bir daha uyanmamak." Sesi zayıfladı, bitti. "Taç giyeceğim... altın bir taç!"

"Dinle beni, John Amca," dedi Tom. "Yola çıkmamız gerek. Hemen gel. Yükün tepesinde rahat rahat uyursun."

John başını iki yana salladı. "Olmaz. Siz gidin. Ben gitmiyorum. Burada dinleneceğim. Dönmenin yararı yok. Kimseye yok. Günahlarımı kirli çamaşır gibi yanımda taşıyıp temiz insanların arasına sokuyorum. Yok. Gitmem."

"Yürü haydi. Sensiz gidemeyiz."

"Gidin dedim. İşe yaramazın biriyim ben. İşe yaramaz. Günahlarımı sürüklüyorum. Herkesi kirletiyorum."

"Başkalarından fazla günahın yok ki?"

John kafasını yaklaştırdı, bir gözünü bilgiç bilgiç kırptı. Tom yıldız ışığında onun yüzünü görebiliyordu. "Benim günahlarımı kimse bilmez. Bir Mesih... o kadar. O bilir."

Tom diz çöktü, elini John Amca'nın alnına dayadı. Sıcak ve kuruydu. John o eli alnından sarsak bir hareketle itti.

"Yürü haydi," diye yalvardı Tom. "Haydi, gel John Amca."

"Gitmiyorum. Yorgunum. Burada dinleneceğim. Buracıkta."

Tom çok yakındaydı. John Amca'nın çenesinin ucuna yumruğuyla dokundu, iki kere havada tecrübe yayı çizdi, üçüncüsünde omzunun bir hareketiyle çeneye hesaplı, kusursuz bir yumruk indirdi. John'un çenesi yukarı kalktı, kendisi sırtüstü devrildi, doğrulup oturmaya çalıştı. Ama Tom onun tepesine diz çökmüştü. John tek dirseğini kaldırmaya çalışırken Tom ona tekrar vurdu. John Amca yere serilip hareketsiz yattı.

Tom kalktı, eğildi, onu çuval gibi omuzladı. Bu ağırlık altında sendeliyordu. John'un sallanan elleri, yürürken Tom'un sırtına vurup durmaktaydı. Yavaş adımlarla, oflayıp puflayarak yamacı tırmanıp otoyola çıktılar. Bir ara bir araba yaklaştı, farları Tom'u da, omzundaki adamı da aydınlattı. Araba bir an yavaşladı, sonra hemen hızlanıp uzaklaştı.

Tom, Hooverville'e döndüğünde soluk soluğaydı. Banketin yokuşunu inip Joad kamyonuna yaklaştı. John da bu arada kendine geliyordu. Zayıf bir mücadele vermekteydi. Tom onu yavaşça yere yatırdı.

O yokken çadırı sökmüşlerdi. Branda yerde yatıyordu. Yükün üzerine atılmaya hazırdı.

Al, "Amma hızlı bulmuş kafayı," dedi.

Tom özür diledi. "Gelmiyordu ona vurmak zorunda kaldım. Zavallı."

"Canını yakmadın ya?" diye sordu Anne.

"Sanmıyorum. Ayılıyor işte."

John Amca kusmaya başlamıştı. Kesik kesik öğürüyordu.

Anne, "Sana bir tabak patates ayırdım, Tom," dedi.

Tom güldü. "Şimdi pek canım istemiyor."

Baba, "Tamam, Al, at brandayı tepeye," diye seslendi.

Kamyon yüklenmiş, hazırdı. John Amca uyumuştu. Tom'la Al onu sırtlayıp yükün tepesine yatırırken Winfield kamyonun arkasında durmuş kusma seslerini taklit ediyor, Ruthie ise elini ağzına kapamış, mide bulantısını durdurmaya çalışıyordu.

"Hazır mıyız?" dedi Baba.

Tom, "Rozaşarn nerede?" diye sordu.

Anne, "İşte, orada" diye cevap verdi. "Haydi, gel, Rozaşarn. Gidiyoruz."

Kız hareketsiz oturuyordu. Çenesi göğsüne sarkmıştı. Tom ona doğru yürüdü. "Gel haydi," dedi.

"Ben gelmiyorum." Hiç başını kaldırmamıştı.

"Gelmek zorundasın."

"Connie'yi istiyorum. O gelmeden hiçbir yere gitmiyorum."

Üç araba kamptan ayrıldı, otoyol boyunca uzaklaştı. Eski arabalardı hepsi. Üstlerine eşyalar ve insanlar yüklenmişti. Otoyolda çangır çungur sesler çıkararak yola koyuldular, solgun farları giderek uzaklaştı.

Tom, "Connie bizi bulur," dedi. "Dükkâna haber bıraktım, nereye gittiğimizi söyledim. Gelir, bulur bizi."

Anne yaklaşıp Tom'un arkasına dikildi. "Yürü, Rozaşarn. Haydi, gel, canım," dedi yumuşacık bir sesle.

"Beklemek istiyorum."

"Bizi bulur," dedi Tom. "Sen kaygılanma. Gelir, bulur bizi." Rose of Sharon'un iki yanına geçip kamyona doğru yürüttüler.

"Belki ders çalışmak için o kitapları almaya gitmiştir," dedi Rose of Sharon. "Belki bize sürpriz yapmak istemiştir."

Anne, "Belki de öyledir," dedi. Kızı kamyona götürdüler, yükün üstüne tırmanmasına yardım ettiler. Brandanın altına girdi, karanlık mağarasında gözden kayboldu.

Ot damlı kulübedeki sakallı adam çekingen adımlarla kamyona yaklaştı. İki elini arkasından kenetlemişti. "İşe yarar bir şey bırakıyor musunuz burada?" diye sordu sonunda.

Baba, "Aklıma bir şey gelmiyor," dedi. "Bırakılacak bir şeyimiz yok."

Tom adama, "Sen gitmiyor musun?" diye sordu.

Sakallı adam uzun süre ona baktı, neden sonra, "Hayır," dedi.

"Ama yakacaklar varını yoğunu."

Dengesiz gözler yere baktı. "Biliyorum. Daha önce de yaptılar."

"E, peki, ne diye gitmiyorsun?"

Gözleri bir an şaşkınlık gösterdi, sonra yine yere döndü, sönmekte olan ateş, gözlerde kızıl kızıl yansıdı. "Bilmiyorum. Her şeyi toplamak öyle uzun sürüyor ki!"

"Yakarlarsa hiçbir şeyin kalmaz."

"Biliyorum. Siz işe yarar bir şey bırakmıyor musunuz?"

"Topladık hepsini, zaten kalmadı," dedi Baba. Sakallı adam sarsak adımlarla uzaklaştı. "Nesi var bunun?" diye sordu Baba.

Tom, "Polis dövmüş," dedi. "Birisi coplanmış demişti. Kafasına fazla vurmuşlar."

İkinci bir kervan daha yola koyuldu, otoyola tırmandı, kamptan uzaklaştı.

"Gel, Baba, gidelim artık. Ha, baksana, Baba. İstersen sen, ben ve Al öne binelim. Anne yüke çıksın. Yo, Anne, sen ortaya bin, Al..." Tom ön koltuğun altına uzandı, kocaman bir İngiliz anahtarı

çıkardı. "Al, sen arkaya bin. Bunu da al. Ne olur ne olmaz. Biri kamyona tırmanmaya falan kalkarsa, indiriverirsin başına."

Al anahtarı aldı, kamyonun arkasına tırmandı, bağdaş kurup yerleşti. Tom kanapenin altından bu sefer demir kriko sapını çekti, yere, fren pedalının hemen altına koydu. "Tamam," dedi. "Ortaya bin, Anne."

Baba bu sefer, "Benim elimde bir şey yok," diye yakındı.

Tom, "Uzanır kriko kolunu alırsın," dedi. "İnşallah gerekmez." Marşa bastı, bir tıkırtı duyuldu, motor gazı aldı, sonra öldü, tekrar aldı. Tom ışıkları yaktı, küçük viteste kamptan çıktı. Solgun farlar asfalta sanki parmak ucuyla dokunuyordu. Korka korka. Güneye döndüler. Tom, "Bir an geliyor ki insan kızıyor," dedi.

Anne söze karıştı. "Tom, bana kendin söyledin... yemin ettin öyle değilim diye. Kendin söyledin."

"Biliyorum, Anne. Elimden geleni yapıyorum. Ama o polisler... Sen hiç kıçı büyümemiş şerif yardımcısı gördün mü? Hep o kıçlarını kıvıra kıvıra, tabancalarını bellerinde sallaya sallaya yürürler. Anne, eğer tutturdukları şey yasa olsa, dayanır insan. Ama yasa değil. Bunlar bizim ruhumuzu törpülüyor. Kırbaçlanan köpekler gibi kıvranmamızı, sürünmemizi istiyorlar. Çökertmek istiyorlar bizi. İşte o zaman da öyle bir an geliyor ki, adam olarak kalabilmek için o polisi tepelemek zorunda kalıyor insan, Anne. Adamlığımızla oynuyor bunlar bizim."

Anne, "Söz verdin, Tom," dedi. "Cici Floyd'a da böyle oldu tam. Anasını tanırdım. Canını yaktılar çocuğun."

"Elimden geleni yapıyorum Anne. İnan bana, yapıyorum. Ama dövülen köpek gibi yerlerde kıvranıp sürünmemi de istemezsin, değil mi?"

"Ben hep dua ediyorum. Temiz kalmalısın, Tom. Aile parçalanıyor. Sen temiz kalmalısın."

"Uğraşıyorum, Anne. Ama o koca kıçlılardan biri bana bulaşmaya kalkarsa, uğraşmak da kolay olmaz artık. Sırf yasa olsa, başka olurdu. Ama bir kampı ateşe vermek yasa olamaz."

Araba sıçrayarak ilerliyordu. İleride otoyolun üzerinde bir dizi kırmızı lamba göze çarpmaktaydı.

"Çevirme var herhalde," dedi Tom. Arabayı yavaşlattı, durdurdu. Bir anda bir sürü adam çevreyi sardı. Ellerinde kol demirleri, av tüfekleri vardı. Bir kısmı başına miğfer giymiş, bir kısmı Amerikan lejyon kasketleri geçirmişlerdi. Bir tanesi pencereden içeriye doğru uzandı, sıcak bir viski kokusu sardı ortalığı.

"Ne cehenneme gidiyorsunuz siz?" Kırmızı suratı Tom'unkine iyice yaklaşmıştı.

Tom kazık kesildi. Eli yavaşça yere, kriko koluna doğru kaydı. Anne onun kolunu yakaladı, kuvvetle tuttu. Tom, "Şeyy..." dedi. Sesine itaatkâr bir ton gelmişti. "Tulare diye bir yerde iş varmış dedilerdi."

"Allah kahretsin, yanlış tarafa gidiyorsunuz. Biz bu kentte pis Oki'leri istemiyoruz!"

Tom'un omuzları, kolları sanki donmuştu. Tüm vücudu ürperdi. Anne onun koluna daha sıkı sarıldı. Kamyonun önünü silahlı adamlar kuşatmıştı. Bazıları kendilerini askere benzetebilmek için subay ceketine benzer ceket giymiş, bellerine kemer takmışlardı.

Tom sızlanan bir sesle "Ne tarafa gideceğiz acaba, bayım?" dedi.

"Geri dön, kuzeye git. Pamuklar olana kadar da bir daha buralara gelme."

Tom bir daha ürperdi. "Tamam, bayım," dedi. Arabayı geri vitese taktı, biraz geri gidip manevra yaptı, döndü, ters yönde uzaklaştı. Anne onun kolunu bıraktı, yavaşça okşadı. Tom içinden yükselen hıçkırıkları engellemeye çalışıyordu.

"Aldırma," dedi Anne. "Aldırma sakın."

Tom pencereden dışarı sümkürdü, gözlerini kolunun yeniyle sildi. "Orospu çocukları..."

"İyi yaptın," dedi Anne şefkatle. "Çok iyi yaptın."

Tom yandaki toprak yolların birine saptı, yüz metre kadar gitti, sonra ışıklarını söndürüp motorunu kapattı. Arabadan indi. Kriko kolu elindeydi.

"Nereye gidiyorsun?" diye sordu Anne.

"Bir bakacağım, o kadar. Kuzeye gitmiyoruz." Kırmızı fenerler ilerdeki oto yolun üzerinde yaklaşıyordu. Tom bekledi, onlar girdiği toprak yolun ağzını geçinceye kadar sabretti. Birkaç dakika sonra bağırtılar, çığlıklar duyuldu, sonra Hooverville tarafından bir ışık yükseldi. Işık büyüdü, yayıldı, uzaktan çıtırtılar da duyulmaya başladı. Tom tekrar kamyona bindi. Bir daha döndü, farlarını yakmaksızın toprak yolu aşıp otoyola çıktı. Betona varınca bir kere daha güneye döndü, farlarını yaktı.

Anne çekingen bir sesle, "Nereye gidiyoruz, Tom?" diye sordu.

"Güneye gidiyoruz," dedi Tom. "O sersemlerin bize emir vermesine razı olamayız. Olamayız. Kentin içinden geçmeyiz, çevresinden dolanırız."

"Peki ama nereye gidiyoruz?" Baba ilk defa konuşuyordu. "Benim bilmek istediğim o."

"O devlet kampını arayacağız," dedi Tom. "Birinden duydum, içeriye polis bırakmıyorlarmış orada. Anne... benim onlardan uzak durmam şart. Bir tanesini gebertirim diye korkuyorum."

"Yavaş ol, Tom," diye avuttu onu Anne. "Sakin ol oğlum. Bak, bu sefer iyi başardın. Yine başarırsın."

"Öyle. Bir süre sonra da adamlığım kalmaz."

"Sakin ol. Sabırlı olman şart. Bak, Tom, o tip insanların hepsi yok olduktan sonra bizim gibiler hâlâ yaşıyor olacak. Asıl yaşayan insanlar biziz, Tom. Onlar bizi yok edemez. Halk biziz... biz devam ederiz."

"Durmadan dayak yiyoruz."

"Biliyorum," diye güldü Anne. "Belki bu yüzden sağlamlaşıyoruz. Zenginler zengin oluyor, sonra ölüyor, oğulları sağlam çıkmıyor, sonunda yok oluyorlar. Ama bizim durmadan arkamız geliyor, Tom. Sakın üzme kendini. Çok değişik zamanlar geliyor."

"Nereden biliyorsun?"

"Nereden bildiğimi bilmiyorum."

Kente girdiler. Tom kent merkezinden uzak kalabilmek için yan yollardan birine saptı. Sokak ışığında anasının yüzüne baktı.

Sakindi yüzü. Gözlerinde garip bakışlar vardı. Bir heykelin zaman kavramından yoksun gözlerine benziyordu gözleri. Tom sağ elini uzattı, omzuna dokundu. Mecburdu buna. Sonra elini çekti. "Ömrümde senin bu kadar çok konuştuğunu duymamıştım," dedi.

"Gerek olmamıştı ki!"

Yan sokaklardan ilerledi, kentten çıktı, sonra tekrar sapıp otoyolu buldu. Kavşaktaki levhada "99" diye yazılıydı. Güneye döndü.

"Neyse, bizi kuzeye yollayamadılar bari," dedi. "İlle de kendi istediğimiz tarafa gidiyoruz. Zorla da olsa."

Solgun farlar önlerindeki geniş, karanlık yolun yüzünü yoklaya yoklaya ilerliyordu.

21

Hep göçen, hep taşınan bu halk göçebeydi artık. Ufacık bir toprak parçası üzerinde yaşamaya alışmış, doğduklarından beri bu on dönümlük toprağından ayrılmamış, o on dönümden ekmek çıkarmış ya da on dönümden ötürü aç kalmış olan bu halkın önünde artık bütün Batı apaçıktı. Dolanıyor, iş arıyorlardı. Otoyollarda nehirler gibi akıyordu halk. Yan çayırlar onlarla doluydu. Geriden yenileri geliyordu. Koca otoyolları dolduruyordu taşınıp duran insanlar. Orta ve güneybatı kesimlerinde basit bir tarım toplumu yaşıyordu eskiden. Sanayi onları değiştirmemiş, tarımlarına makine girmemiş, özel kişilerin elinde makinenin ne kadar güçlü ve ne kadar tehlikeli olabildiğini anlamaya fırsat bulamamışlardı. Sanayinin çelişkileriyle içiçe büyümemişti o insanlar. Sanayi hayatının gülünçlüklerine karşı duyuları hâlâ keskindi.

Sonra birdenbire makineler onları dışarı atmış, onlar da kendilerini otoyollarda bulmuşlardı. İşte bu hareket değiştirdi onları. Otoyollar, yol üstündeki kamplar, açlık korkusu, açlığın kendisi değiştirdi onları. Akşam yemeği yiyemeyen çocuklar değiştirdi. O sonu gelmez taşınmalar değiştirdi. Göçebeydi onlar. Gördükleri düşmanlık değiştirdi, sonra kaynaştırdı, sonra birleştirdi onları. Hani küçük kasabaları birleşmeye, düşmanı püskürtüyormuş gibi silahlanmaya iten etki. Grup grup, eli sopalı adamlar, memurlar, tüccarlar, tüfekle, av tüfekleriyle kendi dünyalarını herkese karşı korumaya kalkan insanlar.

Yollarda göçmenler çoğalınca Batı'yı bir panik sardı. Mülk sahibi insanlar malları için korkar oldular. Ömürlerinde aç kalmamış insanlar, açların gözlerine baktılar. Hiçbir şeyi çok fazla

istememiş insanlar, göçmenlerin gözlerinde isteğin alevini gördüler. Böyle olunca kasabaların, kent eteklerinin halkı kendilerini korumak için bir araya geldiler. Kendilerinin iyi, istilacıların kötü olduğu yolunda birbirlerine güvence verdiler. Dövüşmeden önce şarttı bunu yapmak. Kendi kendilerine, bu lanet olası Oki'ler hem pis, hem de cahil, dediler. Bunlar dejenere, bunlar sapık, dediler. Bu Oki'ler hırsız, dediler. Ne olsa çalar bunlar, dediler. Mülkiyet hakkına saygı yok bunlarda, dediler.

Bu sonuncusu doğruydu işte. Hiçbir şeyi olmayan insan, mülkiyetin acısını nereden bilebilir? Savunanlar birbirine, bunlar hastalık getiriyor buraya, pis insanlar bunlar, dediler. Okullara alamayız bunların çocuklarını, yabancı bunlar, dediler. Kız kardeşin bunlardan biriyle gezsin ister miydin, dediler.

Yerli halk kendini zorla yoğurup zalimleştirdi. Sonra aralarında birlikler, mangalar kurdular, onları silahlandırdılar. Sopalarla, gazlarla, tabancalarla silahlandırdılar. Bu ülke bizim. Bu Oki'lerin çığrından çıkmasına izin veremeyiz. Aslında silahlanan bu adamlar da o toprakların sahibi değillerdi ama, kendilerini sahip sanıyorlardı. Geceleri fazla mesai yapıp duran memurların hiçbir malı yoktu. Küçük esnafın da, varsa varsa borcu vardı. Ama borç bile... bir şeydi. İş bile bir şeydi. Memur kendi kendine, ben haftada on beş dolar alıyorum, diyordu. Ya Allahın belası bir Oki kalkar da on ikiye çalışmayı kabul ederse? Küçük esnaf da, ben borçsuz bir adamla nasıl rekabet edebilirim, diye kaygılanıyordu.

Göçmenler otoyollar üzerinde nehirler gibi akarken açlıkları gözlerinden okunuyordu. Tüm ihtiyaçları belliydi gözlerinden. Ne bir iddiaları, ne bir sistemleri vardı. Yalnızca sayıları ve bir de ihtiyaçları. Bir kişilik iş bulunca on kişi birbirine giriyordu o işi kapmak için... ucuza yapmak için. O otuz sente çalışıyorsa, ben yirmi beşe çalışırım.

O yirmi beşe razıysa, ben yirmiye yaparım.

Yo, ben! Ben açım. On beşe çalışırım. Boğaz tokluğuna çalışırım. Çocuklar. Bir görseniz çocukları. Yara gibi kızarıklıklar çıka-

rıyorlar. Koşup oynamaya güçleri yok. Dökülmüş meyvelerden biraz yiyince yaraları azıyor. Ben bir lokma ete de çalışırım.

İyiydi bu durum. Çünkü ücretler düşüyor, fiyatlar yüksek kalıyordu. Büyük patronlar memnundu. Daha çok el ilanı bastırıp daha çok insan getirmeye baktılar. Ücretler yine düştü, fiyatlar yüksek kaldı. Neredeyse yine eskisi gibi serfler çıkacaktı ortaya.

Bu kez de büyük mal sahipleriyle şirketler yeni bir yöntem icat ettiler. Mal sahiplerinden biri bir konserve tesisi satın almıştı. Şeftalilerle armutlar olunca, meyvenin yetiştirme maliyetinden daha aşağı bir fiyat verdi. Konserve tesisi sahibi olarak kendisi, meyve yetiştiricisi olan kendine düşük fiyat ödüyor, meyveleri alıyor, fakat konserve fiyatı yüksek olduğundan yine kârını cebe atıyordu. O zaman konserve tesisine sahip olmayan küçük çiftçiler topraklarını kaybetmeye başladılar. O çiftlikleri büyük toprak sahipleri kaptı, bankalar kaptı, konserve tesisi olan şirketler kaptı. Zaman geçtikçe çiftliklerin sayısı azaldı. Küçük çiftlikler bir süre için kentlere taşındılar, derken kredileri bitti, sonra dostları tükendi, sonra akrabaları da kalmadı. O zaman onlar da yollara döküldüler. Yollar iş bulmak için birbirini yiyen, birbirini öldürmeye hazır insanlarla doldu.

Şirketler, bankalar aslında kendi felaketlerini hazırlıyorlardı ama bunun farkında değildiler. Arazi verimliydi. Açlıktan ölmek üzere olan insanlar yollarda dolaşıp duruyordu. Ambarlar tıklım tıklım buğday doluyken fakirlerin çocukları raşitik büyüyordu. Yaralar çıkarıyor, pellagra hastalığına yakalanıyorlardı. Büyük şirketler açlıkla öfke arasındaki çizginin bıçak sırtı kadar incecik olduğunun farkında değildi. Ücret diye harcanabilecek paralar, gaza, tüfeğe, ispiyona, kara listelere, silah eğitimine harcanıyordu. Otoyollar üzerinde insanlar karıncalar gibi gidip geliyor, iş arıyor, bir lokma yiyecek arıyordu. Öfke mayalanıyordu yavaş yavaş.

22

Tom Joad bir köy yoluna sapıp Weedpatch kampını ararken vakit epey geç olmuştu. Pek az ışık yanıyordu bu köylük yerde. Bakersfield'in ne tarafta olduğu, gökyüzüne vurmuş kızıl ışıklardan anlaşılıyordu yalnızca. Kamyon sarsılarak, yavaşça ilerledi, ava çıkmış yaban kedileri yolun üstünden kaçıştılar. Bir kavşakta birkaç küçük, beyaza boyalı ahşap bina görünüyordu.

Anne oturduğu yerde uyuyakalmış, Baba da çoktan beri sessizdi.

Tom, "Yerini bilmiyorum ki," dedi. "Belki gün doğana kadar bekleyip birine sorsak daha iyi olur." Ağaçlı yola çıkmadan önce, köşe başında durdu. Tam o sırada bir başka araba da kavşağın öbür tarafında durdu. Tom pencereden eğildi. "Hey, bayım. Büyük kamp nerede biliyor musunuz?"

"Dosdoğru gidin, ilerde."

Tom karşı yola girdi. Birkaç yüz metre daha gittikten sonra durdu. Yolun ağzı yüksek tel çitle kesiliyordu. Küçük bir giriş yolu, ilerideki geniş kapıya doğru sapmaktaydı. O kapının biraz gerisinde küçük bir ev vardı. Penceresinden ışık görünüyordu. Tom oraya saptı. Saptığı anda kamyonun tümü sanki havaya fırladı, sonra tekrar yere düştü.

"Vay be!" dedi Tom. "Görmedim bile o tümseği!"

Evin verandasındaki bekçi ayağa kalktı, kamyona doğru yürüdü, yan tarafa eğildi. "Hızlı bindirdin," dedi. "Bir dahaki sefere yavaş gel oradan."

"Neydi o, Allahını seversen?"

Bekçi güldü. "Çocuklar oynar hep burada," dedi. "Herkese yavaş geçin diyorum, unutuyorlar. Ama bir kere bindirdiler mi bir daha unutmuyorlar tabii."

"Hımm, anladım! İnşallah bir yerini kırmamışımdır. Baksana... burada bize yer var mı?"

"Tek bir yer var. Kaç kişisiniz?"

Tom parmaklarıyla saydı. "Ben, Babam, Anam, Al, Rozaşarn, John Amca, Ruthie, bir de Winfield. Bu son ikisi çocuk."

"Eh, herhalde sığdırırız sizi. Kamp malzemeniz var mı?"

"Koca bir brandayla şilteler var."

Bekçi kamyonun basamağına çıktı. "Şu yolun sonuna doğru sür, sonra sağa dön. Dört numaralı sağlık tesisindesiniz."

"O da ne?"

"Helalar, duşlar, çamaşır tekneleri."

Anne, "Tekneleriniz mi var?" diye sordu. "Akar su da var mı?"

"Elbette."

"Oh! Tanrıya şükür," dedi Anne.

Tom karanlık çadırlardan oluşan uzun sıra boyunca ilerledi. Sağlık binasında solgun bir ışık yanıyordu. "Buraya çek," dedi bekçi. "Güzel bir yer. Burada kalanlar yeni gitti."

Tom arabayı durdurdu. "Burası mı?"

"Evet. Şimdi bırak eşyaları öbürleri indirsin, sen benimle gel kaydınızı yapalım. Sonra yat, uyu. Kamp komitesi sabah sizi ziyaret eder, yerleştirir."

Tom'un gözleri yarı kapandı. "Polis mi onlar?" diye sordu.

Bekçi güldü. "Polis yoktur burada. Bizim kendi polislerimiz var. Halk burada kendi polislerini kendi seçer. Haydi, gel."

Al kamyonun arkasından atlayıp indi, öne doğru yürüdü. "Burada mı kalıyoruz?"

"Evet," dedi Tom. "Sen babamla yükü indiredur, ben büroya kadar gideyim."

"Pek gürültü etmemeye çalışın," dedi bekçi. "Milletin çoğu uyuyordur."

Tom karanlıkta adamı izledi, büronun basamaklarını çıktı, içinde eski bir masayla bir sandalye bulunan küçük odaya girdi. Bekçi masanın başına oturdu, bir form çıkarıp önüne koydu.

"İsim?"

"Tom Joad."

"O baban mıydı?"

"Evet."

"Onun adı?"

"O da Tom Joad."

Sorular birbirini izledi. Nereden geliyorsunuz, ne zamandan beri bu eyalettesiniz, ne işler yaptınız. Bekçi başını kaldırdı. "Meraklı olduğumdan değil," dedi. "Bunları doldurmaya mecburuz."

"Tabii," dedi Tom.

"Şimdii... hiç paranız var mı?"

"Az bir şey."

"Muhtaç durumda değilsiniz, öyle mi?"

"Biraz paramız var. Neden?"

"Kampta kalmak haftada bir dolara patlıyor. Ama onu çalışarak da ödeyebilirsiniz. Çöpü taşımak, kampı temizlemek gibi işler."

"Çalışarak öderiz," dedi Tom.

"Komiteyle yarın görüşeceksiniz. Kampta nasıl oturacağınızı, kuralları falan size onlar anlatırlar."

Tom birden, "Söylesene, nedir o?" dedi. "Ne komitesiymiş bu böyle?"

Bekçi arkasına yaslandı. "Doğrusu düzen iyi işliyor. Beş sağlık tesisi var. Her biri Merkez Komiteye bir adam seçip yolluyor. O komite de kuralları koyuyor, yasaları kararlaştırıyor. Onlar ne derse o oluyor."

"Ya babalanmaya kalkarlarsa?" dedi Tom.

"Oy vermeyip düşürürsünüz. Seçilmeleri ne kadar çabuk oluyorsa düşmeleri de o kadar çabuk olur. İyi iş görüyorlar. Ne yaptılar biliyor musun? Hani durmadan halkın peşinde gezen, vaaz verip para toplayan o papazları bilirsin, değil mi? Bu kampta da

vaaz vermek istediler. Buradaki ihtiyarların da çoğu onlardan yana çıktı, gelmelerini, dualar etmelerini istedi. Karar Merkez Komitesine kaldı. Toplandılar ve karar verdiler. 'İsteyen papaz bu kampta vaaz verebilir, ama hiç kimse bu kampta para toplayamaz,' dediler. İhtiyarlar çok bozuldu, çünkü ondan sonra bir daha buraya hiç papaz gelmedi."

Tom güldü, sordu. "Yani bu kampı yönetenler herkes gibi birileri mi? Burada kalanlar mı?"

"Elbette. İyi de işliyor."

"Polisler için dedindi ki..."

"Kuralları koyan, düzeni sağlayan Merkez Komitesidir. Sonra bir de hanımlar grubu var. Anneni ziyaret edeceklerdir. Çocukların bakımıyla, sağlık tesislerinin korunmasıyla ilgilenirler. Annen çalışmıyorsa, çalışanların çocuklarına bakacaktır. Kendisi iş bulunca da, başkaları onunkilere bakar. Dikiş dikerler, arada bir hemşire gelir, onlara ders verir. Bir yığın şey var bu türlü."

"Yani polis yok mu?"

"Hayır, yok. Elinde özel emir olmadıkça hiçbir polis buraya giremez."

"Peki, ya adamın biri suç işlerse ya da sarhoş olur, kavga çıkarırsa? O zaman ne olacak?"

Bekçi kurutma kâğıdını kurşun kalemin ucuyla deldi. "Birinci seferinde Merkez Komitesi ona uyarıda bulunur. İkincide uyarı daha ciddi olur. Üçüncüde tekrarlanırsa onu kamptan atıverirler."

"Ulu Tanrım, inanamıyorum! Oysa daha bu gece şerif yardımcılarıyla o küçük kasketlerden giymiş adamlar nehir kıyısındaki kampı yaktılar."

"Buraya giremezler," dedi bekçi. "Bazı geceler bizim çocuklar çit boyunca nöbet tutar. Özellikle dans olduğu geceler."

"Dans mı? Yüce Tanrım!"

"Her cumartesi gecesi burada kasabanın en iyi dansı düzenlenir."

"Daha neler duyacağız! Peki, neden böyle yerler her tarafta yok?"

Bekçi dalgın gibiydi. "Onun cevabını kendin bulman gerek," dedi. "Git biraz uyu artık."

"İyi geceler," dedi Tom. "Anam hoşlanacak buradan. Uzun zamandır insan gibi muamele görmedi."

Bekçi de, "İyi geceler," dedi. "Biraz uyu. Bu kamp erken uyanır."

Tom çadırlar arasındaki yol boyunca yürüdü. Gözleri yıldızların aydınlığına alıştı yavaş yavaş. Çadır sıralarının düzgün olduğunu, çevrede çöp falan bulunmadığını gördü. Sokak süpürülmüş, üzerine su serpilmişti. Çadırlardan uyuyanların horultusu duyuluyordu. Tom ağır ağır yürüdü. Dört numaralı sağlık tesisine yaklaşırken oraya ilgiyle baktı. Boyanmamış bir binaydı. Alçak ve kaba. Üzerinde çatısı vardı ama dört duvarı açıktı. Sıra sıra çamaşır tekneleri gözüküyordu. Joad'ların kamyonunu, yakın bir yerde durur gördü, yavaşça yaklaştı. Branda gerilmiş, içerisi sessizdi. O yaklaşırken kamyonun gölgesinden biri çıktı, ona doğru yürüdü.

Anne alçak sesle, "Sen misin, Tom?" diye sordu.

"Evet."

"Şşş! Hepsi uyuyor. Çok yorulmuşlardı."

"Sen de uyumalıydın," dedi Tom.

"Seni görmek istedim. Nasıl durum, iyi mi?"

"Güzel. Sana anlatmayacağım. Sabah anlatacaklar. Hoşuna gidecek."

Anne fısıldadı. "Sıcak su varmış diye duydum."

"Öyle. Şimdi uyu artık. En son ne zaman uyudundu, hatırlamıyorum bile."

Anne yalvardı. "Neymiş bana söylemeyeceğin?"

"Söylemem. Sen uyu."

"Bana neyi söylemiyor diye kafam takılırsa nasıl uyurum?" Anne genç kız gibi bir havaya girmişti birden.

"Düşünme o zaman," dedi Tom. "Sabah uyanır uyanmaz öteki elbiseni giy. Ondan sonra öğrenirsin zaten."

"Kafam böyle bir şeye takılıyken uyuyamam."

"Mecbursun." Tom mutlu mutlu kıkırdadı. "Mecbursun uyumaya. Başka çaren yok."

"İyi geceler," dedi Anne alçak sesle. Eğildi, brandanın karanlık gölgesine doğru kaydı.

Tom kamyonun arkasına tırmandı, tahta tabana sırtüstü yattı, ellerini ensesinin altında kenetleyip kendine yastık yaptı. Kollarının alt kısmı kulaklarına değiyordu. Gece giderek serinledi. Tom ceketinin önünü ilikledi, tekrar yerleşti. Yıldızlar yukarıda çok parlak ve çok belirgindi.

Uyandığında ortalık hâlâ karanlıktı. Belli belirsiz bir çın çın sesi uyandırmıştı onu. Dinledi, demirin demire sürünme sesini tekrar duydu. Hareket etmeye çalıştığında vücudu kazık gibiydi. Sabah serinliğinde ürperdi. Kamp halkı uyuyordu henüz. Tom ayağa kalktı, kamyonun kenarından baktı. Doğu dağları mavimsi siyahtı. O bakarken dağların ardındaki gökler tam kenardan renklenmeye başladı. Önce solgun bir kızıllık, sonra bir soğuma, grileşme, koyulaşma... çünkü renk tüm kubbeye yayılıyordu artık. Ta batıya doğru bir yerde gecenin rengine karışıp yok oluncaya kadar. Yerler ise şafağın o lavanta rengine bürünmüştü.

Demir sesi tekrar duyuldu. Tom çadır dizisine baktı. Topraktan biraz daha açık gri gibiydi çadırlar. Bir tanesinin yan tarafında, eski bir demir sobanın çatlağından turuncu alevlerin rengi çarptı gözüne. Bodur bacadan gri dumanlar püskürdü.

Tom kamyonun yan tarafından indi, yere bastı. Ağır ağır sobaya doğru yürüdü. Bir kız vardı sobayla uğraşan. Kolunu kıvırmış, kol oyuğuna bir bebek yatırmıştı. Meme emiyordu bebek. Başı kızın iç gömleğinin altına sokuluydu. Bir yandan paslı sobadaki ateşi karıştıran kız, bir yandan sobanın kapağını kımıldatıyor, kapısını açıyor, ateşi harlandıracak hava akımını sağlamaya uğraşıyordu. Bebek de bu arada emiyordu. Annesi onu bir kolundan öbürüne aldı. Bebek annenin işine hiç engel olmuyor, hareketlerinin zerafetini ve hızını bile etkilemiyordu. Turuncu alevler sobanın çatlaklarını yaladı, ışığı çadıra düştü.

Tom biraz daha yaklaştı. Burnuna kızaran domuz pastırmasının, pişen ekmeğin kokusu geliyordu. Doğu tarafında ışık hızla arttı. Tom sobaya yanaştı, elini ateşin sıcağına uzattı. Kız ona baktı, başıyla selam verdi, saçının iki örgüsü sallandı.

"Günaydın," dedi kız. Sonra tavadaki domuz pastırmalarını çevirdi.

Çadırın kapağı aralandı, genç bir adam çıktı, peşinden de daha yaşlıca bir ikincisi onu izledi. Üstlerinde yepyeni, lacivert blucinler ve aynı kumaştan ceketler vardı. Sertliği gitmemişti daha. Pirinç düğmeleri pırıl pırıldı. Keskin hatlı yüzleri vardı adamların. Birbirine de çok benziyorlardı. Gencinin koyu renk çalı sakalı, yaşlısının beyaz çalı sakalı vardı. Başları, yüzleri ıslaktı. Saçlarından sular damlıyor, sakallarının tellerinde boncuk boncuk parlıyordu. Yanakları nemden ötürü parlaktı. Birlikte durup giderek ağaran doğu ufkuna sessizce baktılar, sonra birlikte esnediler, tepelerin kenarındaki renkleri seyrettiler. Dönünce Tom'u gördüler.

"Günaydın," dedi yaşlısı. Yüzündeki ifadede ne dostluk, ne de düşmanlık vardı.

"Günaydın," dedi Tom.

Genç adam da, "Günaydın," diye karşılık verdi.

Yüzlerindeki sular yavaş yavaş kurudu. Sobaya yaklaşıp ellerini ısıttılar.

Kız çalışmasını sürdürüyordu. Bir ara bebeği yere bıraktı, iki saç örgüsünü arkasında birbirine tutturup bir sicimle bağladı, ondan sonra o çalışırken örgüler birlikte kıpırdamaya başladılar. Kocaman bir kolinin üzerine çinko fincanlar, tabaklar koydu, çatalları, bıçakları sıraladı. Sonra tavadaki derin yağın içinden domuz pastırmalarını çıkardı, çinko tabaklardan birine aldı. Pastırmalar sertleşirken çıtırdamayı sürdürüyordu. Sobanın paslı alt kapağını açtı, fırın gibi yerden dört köşe bir tepsi içindeki kabarmış ekmeği çıkardı.

Ekmeğin kokusu havaya yayılırken erkeklerin ikisi de soluklarını ta içlerine çektiler. Genci yavaşça, "Tan...rım!" dedi.

Yaşlıca olanı Tom'a, "Kahvaltını ettin mi?" diye sordu.

"Şey, hayır, etmedim ama ailem şuracıkta. Daha kalkmadılar. Uykuya çok ihtiyaçları var."

"Eh, bizle otur öyleyse. Yiyeceğimiz bol... Tanrıya şükür!"

"Şey, teşekkür ederim," dedi Tom. "Öyle güzel kokuyor ki, hayır diyemez insan."

"Gerçekten öyle, değil mi?" diye atıldı genci. "Ömründe böyle güzel koku duydun mu?" Koli kutusuna doğru yürüdüler, çevresine çömeldiler.

"Buralarda mı çalışıyorsun?" diye sordu genç adam.

"Niyetim öyle. Daha dün gece geldik. Bakınmaya vaktimiz olmadı."

"Biz on iki gün çalıştık," dedi genç adam.

Kız sobanın başında uğraşırken, "Yeni elbise bile aldılar," diye söze karıştı. İki adam birlikte başlarını eğip üstlerindeki apresi gitmemiş giysilere baktılar, utangaç utangaç gülümsediler. Kız pastırma tabağıyla kahverengi ekmeği, bir kase içinde pastırmadan kalma sosu, bir demlik dolusu kahveyi ortaya koydu, sonra kendisi de bir kenara çömeldi. Bebek hâlâ meme emiyordu. Kafası kızın gömleğinin altındaydı.

Tabaklarını doldurdular, ekmeğin üzerine tava artığı sostan döktüler, kahvelerine şeker attılar.

Yaşlı adamın ağzı dolu doluydu. Çiğnedi, çiğnedi, çevirdi, yuttu. "Tanrım... amma iyi!" dedi, ağzını tekrar doldurdu.

Genç olanı, "On iki gündür iyi yiyoruz," dedi. "Tek öğün bile aç kalmadık on iki gündür... hiçbirimiz. Çalışıyor, paramızı alıyor, yemeğimizi yiyoruz." Yeniden saldırdı, ortadan kendi tabağına hemen hemen telaşla yiyecek doldurdu. Ağız yakan kahveyi içtiler, fincanda kalan telveyi yere savurup fincanları tekrar doldurdular.

Işık artık renklenmeye başlamıştı. Kızılımsıydı. Babayla oğul yemeyi kestiler. Yüzleri doğuya dönük olduğundan şafağın ışığı aydınlatıyordu ikisini de. Gözbebeklerinde, karşıki dağların

ve doruklar üzerinde ışıyan gökyüzünün hayali yansımaktaydı. Fincanlarındaki telveyi yine birlikte yere savurup ayağa kalktılar.

"Gitmemiz gerek," dedi yaşlı adam.

Genci Tom'a döndü. "Bak, biz bir yere boru döşüyoruz," dedi. "Bizle gelmek istersen belki sana da iş bulunur."

Tom, "Çok iyisiniz," dedi. "Kahvaltı için de gerçekten teşekkür ederim."

Yaşlısı, "Ne demek, her zaman," dedi. "İstersen sana iş bulmaya çalışırız."

"Hem de nasıl isterim!" dedi Tom. "Bir dakika bekleyin de aileme söyleyeyim." Hızla Joad çadırına ilerledi, eğilip içeriye baktı. Brandanın altındaki loşlukta uyuyanların karartılarını gördü. Sonra birden örtülerin altında bir kıpırtı ilişti gözüne. Ruthie yılan gibi kıvrılarak ortaya çıktı. Saçları yüzüne dökülüyordu. Entarisi buruşuk, beline dolanmıştı. Dikkatle emekleyip çıktı, ayağa dikildi. Ela gözleri uykudan sakin sakin bakıyordu. Henüz yaramazlık oturmamıştı bakışlarına. Tom çadırdan uzaklaşırken peşinden gelmesi için işaret etti. Biraz ileride durup döndü, Ruthie karşısında başını kaldırıp ona baktı.

"Yahu, amma büyüyorsun!" dedi Tom.

Kız birden utanıp bakışlarını kaçırdı. "Dinle beni," dedi Tom. "Kimseyi uyandırma. Ama kalktıkları zaman söyle, benim bir iş bulma umudum belirdi. Oraya gidiyorum. Anne'ye de söyle, kahvaltımı komşularla ettim. Anladın mı iyice?"

Ruthie başını salladı, sonra uzaklara baktı. Gözleri yine çocuk gözüydü. "Uyandırma sakın kimseyi," diye uyardı onu Tom. Sonra hızla yeni dostlarına doğru yürüdü. Ruthie yavaşça sağlık tesisine yaklaştı, açık duran kapıdan içeriye baktı.

Tom döndüğünde iki adam onu bekliyordu. Genç kadın şilteyi dışarıya sürüklemiş, bebeği üzerine yatırmış, kendisi bulaşık işine başlamıştı.

Tom onlara, "Aileme nerede olduğumu söylemek istedim ama, daha uyanmamışlardı," dedi. Üçü birlikte çadırlar arasındaki yolda yürümeye başladılar.

Kamp uyanmaya başlamıştı. Yeni yakılan ateşlerin başında kadınlar uğraşıyor, etleri dilimliyor, sabah ekmeği için hamuru yoğuruyorlardı. Erkekler de çadırların içinde ya da otomobillerin başında hareket halindeydi. Gökyüzü pembeydi artık. Büro olan yerin önünde incecik, ihtiyar bir adam yerleri dikkatle taramaktaydı. Tırmığı çekerken toprakta dümdüz, derin izler kalıyordu.

Onun yanından geçerlerken genç adam, "Erken kalkmışsın, Dede," dedi.

"Öyle, öyle, kiramı karşılamam gerek."

"Hah, kiraymış!" dedi genç adam. "Geçen cumartesi gecesi sarhoştu. Sabaha kadar çadırında şarkılar söyledi durdu. Komite ona ceza olarak iş verdi." Yolun kenarından yürüyorlardı. Bir kenarda bir dizi ceviz ağacı vardı. Dağların üzerinden güneşin bir köşesi de ortaya çıkmıştı.

Tom, "Garip geliyor insana," dedi. "Sofranıza oturup yemeğinizi yedim, hâlâ size adımı söylemedim. Siz de söylemediniz. Ben Tom Joad."

Yaşlı adam ona baktı, hafiften gülümsedi, "Buralarda yeni misiniz?" dedi.

"Daha iki gün oldu geleli."

"Anlamıştım. Garip ama, insan adını söyleme alışkanlığını kaybediyor. Öyle çok kişi var ki! İnsan işte. Eveet, ben Timothy Wallace. Bu da oğlum Wilkie."

"Tanışmaktan gurur duydum," dedi Tom. "Çoktan beri mi buralardasınız?"

"On ay oldu," dedi Wilkie. "Geldiğimizde geçen yılın selleri yeni çekilmişti. Tanrım! Amma zorluk çektik! Berbat olduk! Açlıktan ölmemize ramak kaldı." Yolun üzerinde ayak sesleri çıtırtılıydı. Bir kamyon dolusu adam yanlarından geçti. Adamların her biri kendi içine kapanmış gibiydi. Herkes kamyonun yan duvarına yaslanmış, kaşlarını çatmış, önüne bakıyordu.

"Gaz şirketine gidiyorlar," dedi Timothy. "Güzel bir işleri var."

Tom, "Bizim kamyonu alabilirdim," dedi birden.

"Yoo," dedi Timothy. Eğilip yerden yeşil bir ceviz aldı. Başparmağıyla yokladı, tel çite konmuş kara bir kuşa doğru fırlattı. Kuş uçtu, ceviz onun peşi sıra havada bir kavis çizdi, sonunda kuş tekrar çite kondu, gagasıyla parlak kara tüylerini düzeltti.

"Sizin arabanız yok mu?" diye sordu Tom.

Wallace'ların ikisi de pek sessizdi. Tom onların yüzüne bakarken utandığını hissetti.

Wilkie, "Çalıştığımız yere bir milden fazla yok," dedi.

Timothy öfkeyle, "Hayır, arabamız yok," diye anlattı. "Sattık arabamızı. Mecbur kaldık. Yiyeceğimiz bitti. Her şeyimiz bitti. İş bulamadık. Birileri var, her hafta geliyor, araba satın alıyor. Gelip uğruyorlar, karnın açsa, arabanı satın alıyorlar. Hatta çok acıkmışsan, karşılığında para bile vermeleri gerekmiyor. Biz de çok acıkmıştık. Bize on dolar verdiler." Yola tükürdü.

Wilkie yavaşça, "Geçen hafta Bakersfield'deydim," dedi. "Gördüm onu. Kullanılmış araba satılan arsaların birinde öyle duruyordu. Üzerindeki levhada yetmiş beş dolar fiyat vardı."

"Mecburduk," dedi Timothy. "Ya arabayı bizden çalmalarına izin verecektik ya da biz hırsızlığa çıkacaktık. Henüz bir şey çalmaya mecbur olmadık ama... Allah da biliyor ya... ramak kalmıştı."

Tom, "Biliyor musunuz, biz evden ayrılmadan önce buralarda bol bol iş var diye duymuştuk," dedi. "El ilanları görmüştük. Herkesi buraya çağıran ilanlar."

"Hımm," dedi Timothy. "Biz de gördük onları. Oysa o kadar çok iş yok. Ücretler de habire düşüyor. Nasıl yiyecek bulacağımızı düşünmekten yoruluyorum."

"Artık işiniz var," dedi Tom.

"Var ama uzun da sürmeyecek. İyi bir patronumuz var. Küçük bir işyeri. O da bizimle çalışıyor. Ama... Allah kahretsin, sonu yok işin."

Tom, "Beni ne diye sürüklüyorsunuz?" diye sordu. "Süre daha da kısalır o zaman. Ne diye kendi kuyunuzu kazıyorsunuz?"

Timothy yavaşça başını salladı. "Bilmem! Kafasızlığımızdan herhalde. Birer de şapka alalım dedikti, herhalde olamayacak.

İşte, yerimiz şurası. Şu ilerde, sağda. İyi iş hem. Saati otuz sent. İyi de bir patron."

Anayoldan sapıp iri kumlu yola kıvrıldılar, ufacık bir bahçenin içinden geçtiler. Ağaçların gerisinde küçük, beyaz bir çiftlik evi vardı. Yanına gölge yapsın diye birkaç ağaç daha dikilmiş, bir de ambar kurulmuştu. Ambarın ardında bir bağ, bir de pamuk tarlası göze çarpmaktaydı. Üç adam evin önünden geçerlerken sinek telli bir kapı çarptı, tıknazca, güneş yanığı biri arka merdivenlerden indi. Kartondan bir güneş miğferi giymiş, kollarını sıvaya sıvaya yaklaşmaktaydı. Gür, güneş yanığı kaşları iyice çatılmıştı. Yanakları da güneşten iyice kavrulmuş, çiğ et gibi kırmızı kırmızıydı.

"Günaydın, Bay Thomas," dedi Timothy.

"Günaydın." Adam sinirli gibiydi.

Timothy, "Bu Tom Joad," dedi. "Acaba ona da bir iş var mıdır diye getirdik."

Thomas, Tom'a kaşlarını çattı, sonra ağzından kısa bir gülüş kaçtı. Kaşları hâlâ çatıktı oysa. "Hah, tabi ya! Onu da alırım işe. Herkesi alırım. Yüz kişi alırım belki."

"Düşündük ki..." diye başladı Timothy. Sesi özür diler gibiydi.

Thomas onun sözünü kesti. "Evet, ben de düşündüm." Olduğu yerde dönüp onların tam karşısına dikildi. "Size söyleyeceğim bazı şeyler var. Ben size saatte otuz sent ödüyorum, tamam mı?"

"Evet, Bay Thomas ama..."

"Buna karşılık da otuz sentlik iş alıyorum." Kocaman, sertleşmiş elleri birbirine kenetlendi.

"Biz de verimli çalışmaya uğraşıyoruz."

"Öyle. Lanet olsun!.. Bu sabahtan başlayarak saatine yirmi beş sent alıyorsunuz. Keyfiniz bilir." Suratının kırmızılığı öfkesiyle birlikte artıyordu.

Timothy, "Biz verimli çalışıyoruz," dedi. "Kendiniz de söylerdiniz hep bunu."

"Biliyorum. Ama görünüşe göre artık yanımda çalışacak adamları da kendim seçemeyecekmişim." Yutkundu. "Bakın,"

dedi. "Burada on beş dönüm toprağım var. Siz hiç Çiftçiler Derneği diye bir şey duydunuz mu?"

"Elbette."

"İşte ben de üyeyim oraya. Dün gece bir toplantı oldu. Biliyor musunuz, kim yönetiyor Çiftçiler Derneğini? Ben size söyleyeyim. Batı Bankası yönetiyor. Bu vadinin çoğu o bankanın malı, sahip olmadıkları da onlara borçlu. Dün gece bankanın adamı söyledi bana. Saatine otuz sent ödüyorsun, bir an önce yirmi beşe indirsen iyi edersin, dedi. Ben tabii, adamlarının çok iyi, yaptıkları iş otuz eder, dedim. O da, mesele orada değil, dedi. Ücret artık yirmi beş oldu. Sen otuz ödersen huzursuzluk doğar, dedi. Hemen arkasından, bu yıl da yine aynı hasat kredisini mi isteyeceksin, diye sordu." Thomas sustu. Soluğu dudakları arasında ötüp duruyordu. "Anladınız mı? Ücret artık yirmi beş... böyle işte."

"İyi iş yapıyorduk biz," diye karşılık verdi Timothy çaresizlik içinde.

"Hâlâ anlayamadınız mı? Bay Banka kalkıyor, iki bin işçi tutuyor, ben ise üç kişi tutuyorum. Ödenecek senetlerim var. Bir çıkış yolu bulursan, valla ben de kabul ederim! Köşeye kıstırdılar beni."

Timothy başını yavaşça iki yana salladı "Ne diyeceğimi bilemiyorum."

"Burada bekleyin," dedi Thomas. Hızla evine doğru yürüdü. Kapı ardından çarparak kapandı. Az sonra geri döndü. Elinde bir gazete vardı. "Bunu gördünüz mü? Bakın, ben okuyayım size: Kızıl tahrikçilere kızan vatandaşlar göçmen işçi kampını yaktı. Dün gece bir grup vatandaş, yerel göçmen işçi kampındaki tahrikçiliğe kızarak çadırları yakmış, tahrikçileri de kasaba sınırlarından çıkmak üzere uyarmışlardır."

Tom, "Ama ben..." diye başlayacak oldu, sonra ağzını kapadı, bir daha açmadı.

Thomas gazeteyi dikkatle katladı, cebine soktu. Sinirini biraz kontrol edebilecek duruma gelmişti artık. Alçak sesle, "O adamları Dernek yollamıştı oraya," dedi. "Ben de şimdi sırlarını açık

etmiş oldum. Size söylediğimi bilseler, gelecek yıl çiftliğim de kalmaz elimde."

"Ne diyeceğimi bilemiyorum," dedi Timothy. "Onlar gerçekten tahrikçiyse, milletin sinirlenmesine hak veriyorum doğrusu."

Thomas, "Ben bu işi çok uzun zamandan beri izliyorum," dedi. "Ücretler düşürülmeden önce her seferinde böyle bir kızıl tahrikçiliği lafıdır tutturulur. Her seferinde. Allah kahretsin, beni tuzağa düşürdüler. Ne yapacaksınız siz şimdi? Yirmi beş kabul mü?"

Timothy yere baktı. "Ben çalışırım," dedi.

"Ben de," dedi Wilkie hemen onun ardından.

Tom, "Benim kısmetime oldu galiba," dedi. "Tabii çalışırım ben. Mecburum çalışmaya."

Thomas arka cebinden bir mendil çekti, ağzını, çenesini sildi. "Bu böyle ne kadar sürer, bilemem," dedi. "Bu parayla ailelerinizin karnını nasıl doyurursunuz, onu da anlayamıyorum."

Wilkie, "Çalıştığımız sürece doyururuz," dedi. "İşsiz kalırsak, o zaman kötü."

Thomas kolundaki saate baktı. "Eh, artık gidelim de, o hendeği kazmaya koyulalım. Hah, size söyleyeyim bari. Siz o devlet kampında kalıyorsunuz, değil mi?"

Timothy kazık kesildi. "Evet, efendim."

"Her cumartesi gecesi de dansınız var, değil mi?"

Wilkie, "Var tabii," diye gülümsedi.

"Gelecek cumartesiye dikkatli olsanız iyi edersiniz."

Timothy birden doğruldu, bir adım yaklaştı. "Ne demek o? Ben Merkez Komitesinde üyeyim. Bilmem gerek."

Thomas ürkmüş gibiydi. "Kimseye söyleme sakın benden duyduğunu."

"Nedir mesele?" diye direndi Timothy.

"Valla, Dernek devlet kamplarından hoşlanmıyor. Polisi bile sokamıyor içeriye. Orada kalanlar kendi yasalarını kendileri koyuyorlarmış diye duyuyorum. Tutuklama emri olmadan da kimseyi tutuklayamıyorlar. Eğer orada büyük bir kavga çıkarsa,

hatta belki ateş falan da edilirse... o zaman birkaç şerif veya polis içeri girebilir, kampı temizleyebilir."

Timothy iyice değişmişti. Omuzları dimdik, gözleri soğuktu. "Ne demek istiyorsun?" diye sordu.

"Sakın kimden duyduğunu söyleyeyim deme," dedi Thomas tedirgin bir sesle. "Cumartesi gecesi kampta kavga çıkacak. Polisler de içeri girmek üzere hazır bekliyor olacaklar."

"Ne haltetmeye?" diye sordu Tom. "Bu insanların kimseye bir zararı yok ki!"

"Bakın nedenini söyleyeyim size," dedi bu sefer Thomas. "Bu kamplardaki insanlar adam gibi muamele görmeye alışıyor. Tekrar göçmen kamplarına döndüklerinde onları idare etmek zorlaşır sonra." Suratını bir kere daha sildi. "Artık işe başlayın haydi. Tanrım, inşallah böyle çok konuştum diye çiftliğim elden gitmez. Ama... seviyorum sizi."

Timothy onun karşısında durdu, sert, ince elini uzattı. Thomas tuttu. "Kimse nereden duyduğumuzu bilmeyecek. Size teşekkür ederiz. Kavga falan da çıkmayacak."

"İşbaşına, haydi," dedi Thomas. "Saati yirmi beş sent."

"Sizden olunca kabul." Bu Wilkie'den geliyordu.

Thomas eve doğru uzaklaştı. "Ben birazdan geliyorum," dedi. "Siz işe başlayın." Telli kapı arkasından çarptı.

Üçü birlikte beyaz badanalı ambarın önünden ilerlediler, tarlanın kenarına geldiler. Önlerinde dar, uzun bir hendek vardı. Yanıbaşında beton künkler yatıyordu.

"İşte işimiz bu," dedi Wilkie.

Babası ambarın kapısını açtı, iki kazmayla iki kürek uzattı. Tom'a, "İşte bu da senin yavuklun olsun," dedi.

Tom kazmayı elinde bir tarttı. "Vay anasını, amma güzel bir duygu!" dedi.

"Saat on bir olsun da, görürüz," diye atıldı Wilkie. "Bakalım o zaman da güzel duygu diyecek misin?"

Hendeğin ucuna doğru yürüdüler. Tom ceketini çıkardı, toprak yığınının üstüne attı. Kasketini alnında yukarıya doğru itip

hendeğe indi. İki avucunu açtı, içine tükürdü, nemlendirmeye çalıştı. Kazma havaya kalktı, parıldadı ve indi. Tom hafif homurdandı. Kazma tekrar kalkıp indi, homurtu da tam ucu toprağa gömüldüğü anda geldi.

Wilkie, "Amma iş, Baba," dedi. "Birinci sınıf bir kazmacı çıktı kısmetimize. Baban da mı kazmacıydı be?"

Tom çalışırken bir yandan konuşuyordu. "Az mı kazdık (hınk). Yıllardır (hınk). Yıllar (hınk.) Hoşuma bile gidiyor (hınk)." Önündeki topraklar gevşiyor, dağılıyordu. Güneş meyve ağaçlarının tepesini aşıp ortaya çıktı, asma yaprakları altınımsı bir yeşile dönüştü. Bir buçuk metreyi aşkın yeri kazdıktan sonra Tom bir kenara doğru çekilip alnını sildi. Wilkie hemen arkasındaydı. Küreği kalktı, uçtu, topraklar giderek uzayan hendeğin yanıbaşına doğru savruldu.

"Bu Merkez Komitesini duymuştum," dedi Tom. "Demek sen onlardansın."

"Evet. Büyük sorumluluk. Komitedekilerin hepsi için. Elimizden gelenin en iyisini yapmaya çalışıyoruz. Kampta kalanlar da ellerinden gelenin en iyisini yapıyor. Keşke bu büyük çiftçiler böyle bela olmasa başımıza. Keşke yapmasalar."

Tom tekrar hendeğe indi, Wilkie yana çekildi. Tom yine konuştu. "Bu danstaki (hınk) kavgadan ne haber (hınk)? Neden istiyorlar öyle bir şeyi (hınk)?"

Timothy de Wilkie'nin ardındaydı. Küreğiyle hendeğin dibini düzlüyor, biçim veriyor, künklerin döşenmesine hazır hale getiriyordu. "Herhalde bizi durmadan sürmek istiyorlar," diye yorum yaptı. "Belki örgütleniriz diye korkuyorlardır. Belki de haklıdırlar. Bu kamp bir tür örgüt sayılır. Orada kalanlar kendi kendilerini yönetebiliyorlar. Buraların en iyi orkestrası bizim kampta. Aç kalan olursa diye dükkânda hesap açtık. Beş dolara kadar. Aile yiyecek alabiliyor, kamp da kefil oluyor. Yasayla hiç başımız derde girmedi. Herhalde büyük çiftçiler bundan korkuyor... Bizi hapse tıkamıyorlar... bu yüzden de... korkuyorlar.

Kendi kendimizi yönetebildiğimize göre... başka şeyler de yapabiliriz diye düşünüyorlar belki de."

Tom hendekten çıktı, gözlerine süzülen terleri sildi. "O gazetede Bakersfield tahrikçileri için neler deniyordu, gördünüz ya," dedi.

"Biliyoruz," diye karşılık verdi Wilkie. "Onu hep yaparlar."

"Bu sefer ben de oradaydım. Tahrikçi falan yoktu. Yani kızıl dediklerinden. Nedir bu kızıl kızıl dedikleri?"

Timothy hendeğin dibindeki bir tümseği yontup düzlerken anlattı. Güneş sakalını pırıl pırıl parlatıyordu. "Herkes sorup duruyor kızıl nedir diye." Güldü. "Bizim çocuklardan biri sonunda öğrendi cevabı." Dipteki tümseği küreğinin tersiyle pat pat okşadı. "Hines diye biri vardı. Toprağı aşağı yukarı sekiz dönüm. Şeftali, üzüm... konserve tesisiyle şarap yapmak için presi de var. Durmamacasına kızıllardan söz eder. Lanet olası kızıllar memleketi mahvolmaya götürüyor, der. Bu kızıl itleri sürüp çıkarmamız gerek memleketten, der. Günün birinde batıya daha yeni gelmiş bir genç de aralarındaymış, dinliyormuş. Kafasını kaşımış, ondan sonra da bir soru sormuş. 'Bay Hines, ben buralara geleli çok olmadı. Kim bu lanet olası kızıllar?' demiş. Hines de ona demiş ki, 'Kızıl demek, bir saatine yirmi beş sent verilirken otuz isterim diye tutturan itlerdir,' demiş. Bunu duyan delikanlı biraz düşünmüş, tekrar kafasını kaşımış, 'Valla, Bay Hines, ben gerçi it falan değilim ama, eğer kızıl dediğiniz buysa, ben de isterim otuz sent,' demiş. 'Herkes ister. Valla, Bay Hines, galiba sonunda hepimiz kızılız,' demiş." Timothy küreğini hendeğin tabanından kaydırdı, sıkışık topraklar, küreği saplandığı yerde parıldattı.

Tom güldü. "Ben de herhalde," dedi. Kazmayı yukarıya kaldırdı, savurdu, toprak bu vuruşun altında yarıldı. Alnından ter damlaları yuvarlandı, burnunun iki yanından süzüldü, boynunda ışıldadı. "Allah kahretsin," diye devam etti Tom. "Kazma iyi araçtır (hınk), ama onunla boğuşmamalı insan (hınk). Kazmayla hep (hınk), birlikte çalışmalı (hınk)."

Üç adam tek sıra halinde çalışa çalışa ilerlediler, hendek uzadıkça uzadı, sabah ilerledikçe güneş tepelerinde kızgın kızgın parladı.

Tom çekip gidince Ruthie bir süre sağlık tesisinin kapısından içeri bakmış, yanında Winfield olmadan cesaretini bir türlü toplayamamıştı. Çıplak ayağını beton tabana doğru uzatmış, sonra hemen geri çekmişti. Derken ilerideki çadırların birinden bir kadın çıktı, teneke bir sobada ateş yakmaya koyuldu. Ruthie oraya doğru birkaç adım attı ama gidemedi. Joad'ların çadırının önüne gelip içeriye baktı. Bir tarafta John Amca yere uzanmış, uyuyordu. Ağzı açıktı. Horladıkça boğazından baloncuklar yükseliyordu. Baba'yla Anne üstlerine bir yorgan çekmiş, kafalarını bile yorganın içine sokmuşlardı. İyice karanlıktaydılar. Al, John Amca'ya uzak olan taraftaydı. Kolunu gözlerinin üzerine atmıştı. Çadırın ön tarafında Rose of Sharon'la Winfield yatıyorlardı. Onların yanında Ruthie'nin eski yeri boştu. Çömelip içeriyi gözledi. Gözleri Winfield'in kırpık saçlı kafasındaydı. Baktı baktı, sonunda oğlancık gözlerini açtı, o da dosdoğru ona baktı. Bakışları pek ciddiydi. Ruthie tek parmağını dudaklarına götürdü, öteki eliyle işaret edip onu çağırdı. Winfield gözlerini devirip Rose of Sharon'a baktı. Ablasının pembeleşmiş suratı yanıbaşındaydı. Ağzı da hafif açıktı. Winfield battaniyeyi yavaşça bollaştırıp dışarıya süzüldü. Çadırdan çıktı, Ruthie'nin yanında durdu. "Ne zaman kalktın sen?" diye sordu.

Ruthie tedbirli davranıp onu oradan uzaklaştırdı. Yeterince uzağa gittiklerinden emin olunca, "Ben hiç yatmadım," dedi. "Bütün gece ayaktaydım."

"Hiç bile!" dedi Winfield. "Pis yalancı, sen de!"

"Pekâlâ! Madem ki yalancıyım, ben de olup bitenin hiçbirini sana anlatmıyorum. Adamın nasıl bıçaklanıp öldürüldüğünü de, ayının nasıl girip çocuğu kaçırdığını da."

"Ayı mayı yoktu," dedi Winfield tedirgin bir sesle. Saçlarını gözlerinin üzerinden arkaya attı, tulumunun ağını aşağıya çekti.

"Pekâlâ, yoktu." Ruthie'nin sesinde alay vardı. "Kataloglarda gördüğümüz o çanağa benzer beyaz beyaz şeylerden de yoktu."

Winfield ona ciddi ciddi baktı. Parmağı sağlık tesisine doğru uzandı. "Orada mı?" diye sordu.

Ruthie, "Ben pis yalancının biriyim," diye çıkıştı. "Sana bir şeyler anlatmakla ne kazanırım ki?"

"Gel gidip bakalım," diye önerdi Winfield.

"Ben baktım. Üstüne bile oturdum. Bir tanesine işedim bile."

"Atıyorsun yine!" dedi Winfield.

Sağlık binasına girdiler. Ruthie bu sefer hiç korkmuyordu. Önden o girdi, yolu gösterdi. Tuvaletler bir duvara sıralanmıştı. Her biri küçük bir hücre içindeydi. Önünde de kapısı vardı. Porseleni beyaz beyaz parlıyordu. Lavabolar da öteki duvara sıralanmıştı. Üçüncü duvar, duşların duvarıydı.

"İşte," dedi Ruthie. "Bunlar tuvalet. Katalogda görmüştüm." İki çocuk, tuvaletlerden birine yavaşça yaklaştılar. Birden cesareti pek artan Ruthie eteklerini kaldırdığı gibi üstüne oturdu. "Söylemiştim sana buraya girdim diye," dedi. Sonra da söylediğini kanıtladı, tuvaletin içinde bir şırıltı duyuldu.

Winfield utanmıştı. Eli sifon koluna doğru uzandı. Kükreyen bir su sesi duyuldu. Ruthie havalara sıçradı, hemen oradan uzaklaştı. Winfield'le ikisi orta yerde durup tuvalete doğru baktılar. Suyun tıslaması sürüp gidiyordu hâlâ.

"Sen yaptın," dedi Ruthie. "Kırdın onu. Gözümle gördüm."

"Hiç de değil. Hiç de bile, ben kırmadım."

"Ben gördüm ama," dedi Ruthie. "Zaten güzel bir şeyi sana emanet etmek hata."

Winfield başını eğdi, gözlerinin üzerinden Ruthie'ye bakarken gözyaşları parıldadı. Çenesi titriyordu. Ruthie birden pişman oldu.

"Boşver," dedi. "Kimseye söylemem. Sanki hep kırıkmış gibi yaparız. Buraya hiç girmemişiz gibi yaparız." Kardeşini binadan çıkardı.

Güneş dağların tepesinden ortaya çıkmıştı. Beş sağlık tesisinin oluklu sac damlarında pırıl pırıl parlıyor, gri çadırları aydınlatıyor, çadırlar arasındaki yolları ışıtıyordu. Kamp da uyanıyordu yavaş yavaş. Sobalarda ateşler yanıyordu. Duman kokusu doldur-

muştu havayı. Çadır kapakları açılıyor, insanlar ortalıkta dolaşıyordu. Joad'ların çadırı önünde Anne durmuş, öndeki yolun bir bir başına, bir öbür başına bakmaktaydı. Çocukları görünce onlara doğru yürüdü.

"Merak ettim sizi," dedi. "Nerede olduğunuzu bilmiyordum."

"Bakıyorduk şöyle," diye karşılık verdi Ruthie.

"Tom nerede? Gördünüz mü onu?"

Ruthie kendini birden önemli biri gibi hissetti. "Evet, gördüm ben. Tom beni kaldırdı, sana haber bıraktı." Sustu, kendi önemini artırmaya çalıştı.

"Evet, ne dedi?" diye sordu Anne.

"Dedi ki..." Ruthie yine sustu, yan gözle Winfield'e baktı, onun da bu yeni kazandığı önemi fark edip etmediğini anlamaya çalıştı.

Anne elinin tersini Ruthie'ye gösterdi. "Ne dedi?"

"İş bulmuş," dedi Ruthie hemen. "İşe gitti." Anne'nin havada duran eline ürkerek baktı. El tekrar aşağıya indi, sonra Ruthie'ye uzandı. Anne Ruthie'nin iki omzunu yakalayıp onu acele kucakladı, bıraktı.

Ruthie utanç içinde yere bakıp duruyordu. Konuyu değiştirdi. "İçerde tuvaletler var," dedi. "Beyazlardan."

Anne, "Oraya girdiniz mi?" diye sordu.

"Benle Winfield," dedi, sonra hainlik etti. "Winfield tuvaleti bozdu."

Winfield kıpkırmızı kesildi, Ruthie'ye ateş saçan gözlerle baktı. "O da bir tanesine işedi," dedi öç almak istercesine.

Anne kaygılanmıştı. "Anlatın bana, ne yaptınız? Gelin, gösterin bakayım." Onları kapıdan zorla içeriye soktu. "Evet, ne yaptınız?"

Ruthie parmağıyla gösterdi. "Demin faşırdıyor, tıslıyordu. Durmuş şimdi."

"Gösterin bana ne yaptığınızı," dedi Anne.

Winfield istemeye istemeye tuvalete doğru yürüdü. "Hızlı da bastırmadım," dedi. "Şurasını tuttum, birden..." Suyun gürültüsü bir kere daha duyuldu. Winfield geri sıçradı.

Anne kafasını arkaya atıp gülmeye başladı, Ruthie'yle Winfield ona gücenmiş gibi baktılar. "Böyle çalışır zaten bunlar," dedi Anne. "Daha önce de gördüm. İşiniz bitince o kolu iteceksiniz."

Çocukların cahilliklerinden ötürü duydukları utanç dayanılır gibi değildi. Kapıdan çıkıp yürüdüler, kahvaltıya oturmuş kalabalık bir aileyi seyretmeye başladılar.

Anne onları kapıdan süzdü, sonra dönüp çevresine baktı. Duş kabinlerinden birine yaklaşıp içeriye başını uzattı. Sonra çamaşır kurnalarına gitti, parmağını beyaz porselenin üzerinde kaydırdı. Suyu biraz açtı, parmağını altına tuttu, sıcak gelince hemen çekti.

Bir süre porselen küvetin içine baktı, sonra deliği tıkadı, oraya biraz su doldurdu. Hem sıcak, hem soğuk musluklardan. Ilık suda ellerini yıkadı, arkasından yüzünü de yıkadı. Tam suyu parmaklarıyla saçlarının arasından geçirirken bir ayak sesi duydu. Hemen döndü. Yaşlıca bir adam, tam bir şok ifadesiyle ona bakıyordu.

Sert bir sesle, "Nasıl girdiniz buraya siz?" diye sordu.

Anne yutkundu. Suyun çenesinden damlayıp elbisesini ıslatmakta olduğunu hissetti. "Bilmiyordum," dedi özür dileyen bir sesle. "Burası herkes kullansın diyedir sanıyordum."

Yaşlı adam ona kaşlarını çattı. "Erkeklere ama," dedi ciddi bir sesle. Kapıya doğru yürüdü, parmağını oradaki yazıya uzattı: ERKEK. "İşte," dedi. "Bu da kanıtı. Görmediniz mi bunu?"

Anne utanarak, "Hayır," diye cevap verdi. "Hiç görmedim. Benim de gidebileceğim bir yer yok mu?"

Adamın öfkesi kayboldu. "Yeni mi geldiniz?" diye sorarken sesi çok daha yumuşaktı.

"Geceyarısı," dedi Anne.

"Komiteyle konuşmadınız yani daha."

"Ne komitesi?"

"Hanımlar Komitesi tabii."

"Hayır, konuşmadım."

Adam gururla, "Komite birazdan sizi ziyaret eder, her şeyi gösterirler," dedi. "Yeni gelenlere bakılıyor hemen. Şimdi eğer kadınlar tuvaletini arıyorsanız, bu binanın öteki tarafına gidin. O taraf sizin."

Anne tedirgin, "Hanımlar komitesi... benim çadıra mı gelecek dediniz?" diye sordu.

Adam başını evet anlamında salladı. "Birazdan gelirler herhalde."

"Teşekkür ederim," dedi Anne. Acele dönüp çıktı, koşar adım çadıra yöneldi.

"Baba," diye seslendi. "John, hemen kalkın! Sen de, Al. Kalkın, çabucak yıkanın." Uykulu gözler şaşkın şaşkın ona baktı. "Hepiniz," dedi Anne. "Kalkın, yüzünüzü yıkayın. Saçınızı da tarayın."

John Amca iyice solgun, hasta gibiydi. Çenesinde kızarıklığı henüz geçmemiş bir çürük vardı.

Baba, "Ne oluyor?" diye sordu.

"Komite," diye bağırdı Anne. "Bir komite var... hanımlar komitesi... buraya, ziyarete geliyor. Kalkın haydi. Hemen yıkanın. Biz buralarda horlayıp uyurken Tom iş bulmuş, çalışmaya gitmiş bile. Kalkın diyorum, haydi."

Uykulu uykulu çadırdan çıktılar. John Amca biraz sendeliyordu. Yüzünde acı çekiyormuş gibi bir ifade vardı.

Anne, "Şu binaya gidin, yıkanın," diye emretti. "Kahvaltı etmeli, komite geldiğinde hazır olmalıyız." Ortadaki arsada yığılı duran kırılmış odunlardan biraz aldı, ateş yaktı, kapları üzerine yerleştirdi. "Mısır ekmeği," diye söylendi. "Mısır ekmeğiyle sos. En çabuk o olur. Çabuk olmak gerek." Kendi kendine konuşup duruyordu. Ruthie'yle Winfield oracıkta durmuş, ona şaşkın bakmaktaydılar.

Sabah ateşlerinin dumanı kampın her yanında tütüyordu. Mırıltılar da başlamıştı.

Rose of Sharon, saçı başı darmadağın, gözleri mahmur, çadırdan çıktı. Anne avuç avuç ölçtüğü mısır unundan başını kaldırdı. Kızın buruşuk, kirli elbisesine, kıvır kıvır, taranmamış saçlarına baktı. "Yıkanıp temizlen hemen," dedi ona da. "Derhal git yıkan. Saçını tara. Gözünden o çapakları at." Anne'nin içi içine sığmıyordu.

Rose of Sharon aynı asık suratla, "İyi değilim," dedi. "Keşke Connie gelse. Canım hiçbir şey yapmak istemiyor o olmadığında."

Anne bir hışımla ona döndü. Sapsarı mısır unları ellerine, bileklerine yapışmıştı. "Rozaşarn," dedi sert bir sesle. "Topla kendini. Yeter sızlandığın. Birazdan buraya bir hanımlar komitesi gelecek. Ailenin onlar geldiğinde böyle surat ettiğini görmeyeyim."

"Ama iyi değilim ki!"

Anne onun üstüne yürüdü. Unlu ellerini öne doğru uzatmıştı. "Yürü," dedi. "Bazen insan hastalığını kendine saklamalı."

"Kusacağım galiba," diye inledi Rose of Sharon.

"Git, kus o zaman. Elbet kusarsın. Herkes kusar. Kus, bitsin, sonra da yıkan, temizlen. Bacaklarını da yıka. Ayakkabı giy ayağına." Tekrar işine döndü. "Saçlarını da ör," diye seslendi.

Ateşin üzerine konmuş tavada yağ cızırdıyor, etrafa sıçrıyordu. Anne bir kaşık dolusu mısırı yağın içine döktü. Unu yağ ile karıştırdı, içine su ve tuz kattı, karıştıra karıştıra koyulaştırdı. Beri yandan kahve de fokurdamaya başlamıştı. Kokusu tütüyordu.

Baba sağlık binasından döndü, Anne onu eleştiren bakışlarla süzdü. Baba, "Tom iş mi buldu dedin?" diye sordu.

"Evet, öyle. Biz uyanmadan çıkmış, gitmiş. Sen şu kutuyu aç, kendine temiz bir tulumla gömlek bul. Hem, Baba... benim çok işim var. Ruthie'yle Winfield'in kulaklarını falan sen yıka. Sıcak su var. Yapar mısın, ha? Kulaklarını, boyunlarını bir iyice ovala. Güzelce kesele. Pırıl pırıl olsunlar."

"Seni hiç bu kadar heyecanlı görmemiştim," dedi Baba.

Anne bağırdı. "Ailemizin kendini gösterme zamanı geldi artık. Yolda gelirken hiç fırsat çıkmadıydı. Ama şimdi yapabiliriz. Kirli tulumunu çadıra at, ben sonra yıkarım."

Baba çadıra girdi, az sonra açık mavi, yıkanmış tulumu ve gömleğiyle tekrar çıktı. Üzgün, şaşkın çocukları sağlık binasına doğru götürdü.

Anne arkasından seslendi. "Kulaklarını falan iyice temizle."

John Amca erkekler tarafının kapısında belirdi, dışarıya baktı, sonra tekrar içeri girdi, tuvaletlerden birinin üzerine yerleşip uzun süre oturdu, başını iki elinin arasına aldı.

Anne tencere dolusu kahverengi mısır ekmeğini hazırlamıştı artık. İkinci parti için un atmaya başlamıştı bu sefer. Üzerine bir gölge düştüğünde başını kaldırıp baktı. Beyazlar giymiş, ufak tefek bir adam duruyordu arkasında. İncecik, kahverengi, çizgi dolu bir suratı, ışıl ışıl, neşeli gözleri vardı. Sırık kadar sıskaydı. Bembeyaz, temiz elbiselerinin dikişleri eskilikten tirfillenmeye başlamıştı. Anne'ye gülümsedi. "Günaydın," dedi.

Anne beyaz elbiseye bakarken yüzü kuşkuyla sertleşti. "Günaydın," dedi.

"Bayan Joad siz misiniz?"

"Evet."

"Ben Jim Rawley. Kamp müdürüyüm. İşler yolunda mı diye bakmak için uğradım. Bütün ihtiyaçlarınız tamam mı?"

Anne onu kuşkulu bakışlarla inceliyordu. "Evet," dedi.

Rawley, "Gece siz geldiğinizde uyumuştum," diye devam etti. "Bereket versin yerimiz vardı." Yüzünde sıcacık bir ifade göze çarpıyordu.

Anne açık konuştu. "Güzel bir yer. Hele de çamaşırhane."

"Kadınlar çamaşıra başlasın, tadı asıl o zaman çıkar. Az kaldı zaten. Böyle telaş görmemişsinizdir. Sanki bir ayin. Dün ne yaptılar, biliyor musunuz, Bayan Joad? Bir koro kurdular. Çamaşır çitilerken bir yandan bir ilahi tutturmuş, onu söylüyorlardı. Tempolu yıkıyorlardı çamaşırı. Dinlemeye değerdi, inanın bana."

Anne'nin yüzündeki kuşku yavaş yavaş yok olmaya doğru gidiyordu. "Güzel bir şey olmalı herhalde. Siz buranın patronu musunuz?"

"Hayır," dedi adam. "Burada kalanlar beni bu işe seçti. Yapacak pek bir şeyim de yok. Kampı onlar temiz tutuyor, düzeni onlar sağlıyor... her şeyi onlar yapıyor. Ömrümde böyle insanlar görmedim. Toplantı salonunda elbise dikerler. Oyuncak yaparlar. Böyle çalışkanlık görülmemiştir."

Anne başını eğip kendi kirli entarisine baktı. "Biz daha temizlenmedik," dedi. "İnsan yolculukta temiz kalamıyor."

"Bilmez miyim!" Gülümsedi, havayı kokladı. "Bu kadar güzel kokan şey sizin kahveniz mi acaba?"

Anne de gülümsedi. "İyi kokuyor, değil mi? Açık havada hep iyi kokar." Gururla konuştu. "Kahvaltıyı bizimle birlikte etseniz onur duyardık."

Adam ateşe yanaştı, çömeldi, Anne'nin son kuşkuları da yok oldu. "Gurur duyarız kalırsanız," dedi. "Pek iyi bir şeyimiz yok ama, ne çıkarsa bahtınıza."

Adam ona sırıttı. "Ben kahvaltımı ettim. Ama bir fincan kahve makbule geçer. Öyle güzel kokuyor ki!"

"Şey... şey, elbette."

"Acele etmeyin."

Anne kaynayan tenekeden çinko fincana biraz kahve boşalttı. "Şekerimiz yok henüz," dedi. "Belki bugün biraz alırız. Şekerli içmeye alışıksanız tadı pek iyi gelmeyecek."

"Şeker hiç kullanmam. İyi kahvenin tadını bozar."

"Eh, benim hoşuma gider şeker," dedi Anne. Birden adama dikkatle baktı, bu kadar kısa zamanda nasıl bu kadar yaklaştığını anlamaya çalışır gibi oldu. Adamın yüzünde bir işaret aradı, dostluk ifadesinden başka bir şey bulamadı. Sonra beyaz ceketin dikiş yerlerinin nasıl eskimiş olduğunu gördü, içine yeni baştan güven geldi.

Adam kahvesini yudumladı. "Herhalde hanımlar bu sabah sizi görmeye gelirler."

"Temiz değiliz," dedi Anne. "Biz biraz temizlenene kadar gelmeselerdi keşke."

Müdür, "Ama onlar halden anlar," dedi. "Hepsi geldiğinde o haldeydi. Yoo, öyle düşünmeyin. Bu kampta komitelerin iyi oluşunun nedeni, halden anlamalarıdır." Kahvesini bitirip ayağa kalktı. "Eh, ben artık gitmeliyim. İstediğiniz bir şey olursa büroya uğrayıverin. Ben hep oradayım. Kahve çok güzeldi. Teşekkür ederim." Maşrapasını ötekilerin yanına, kutunun üzerine koydu, el salladı, çadırların önü sıra uzaklaştı. Yürürken rastladığı insanlarla konuştuğu duyuluyordu.

Anne başını eğdi, ağlama isteğini bastırmaya çalıştı.

Baba çocukların önüne düşmüş, geri döndü. Çocukların kulak ovdurma acısından gözleri hâlâ yanıyor, hâlâ sulanıyordu. Biraz sinmiş, ama pırıl pırıl bir halleri vardı. Winfield'in burnundaki güneş yanığı soyulmuştu. "İşte," dedi Baba. "Kir çıktı ama, iki kat deri de yüzüldü. Doğru durmadılar, neredeyse dayak yiyorlardı."

Anne iltifat etti. "Güzel olmuşlar," dedi. "Mısır ekmeğiyle sostan alıverin. Şunları ortadan kaldıralım, çadırı da toplayalım."

Baba hem kendisi, hem de çocuklar için tabaklara yemek koydu. "Acaba Tom nerede iş buldu?"

"Bilmem."

"Eh, o bulduysa, biz de buluruz demektir."

Al heyecanla çadıra döndü. "Ne güzel yer be!" deyip kendine kahve aldı. "Adamın biri ne yapıyordu, biliyor musunuz? Kendine karavan ev yapıyordu. Şuracıkta... şu çadırların arkasında. İçinde yatakları var, sobası var... her şeyi var. Gir içine, yaşa! Hayat diye ona derim be! Nereye park etsen evin orası!"

Anne, "Ben küçük bir evim olsun, yeğlerim," dedi. "İlk fırsatta bir küçük ev istiyorum."

Baba, "Al," dedi. "Kahvaltıları ettikten sonra sen, ben, bir de John Amca kamyonla çıkalım, iş arayalım."

"Tabii," dedi Al. "Eğer bulursam ben tamir garajlarından birinde iş istiyorum. Esas hoşuma giden o. Elden düşme bir Ford alacağım kendime. Sarıya boya, çık çapkınlığa. Demin şu yolda güzel bir kız gördüm, hemen göz kırptım. Öyle güzeldi ki!"

Baba ciddi bir sesle, "Çapkınlığa heveslenmeden önce bir iş bulsan iyi edersin," dedi.

John Amca tuvaletten çıktı, yavaşça yaklaştı. Anne ona kaşlarını çattı.

"Yıkanmamışsın..." diye başlarken birden karşısındakinin ne kadar hasta, ne kadar bitkin göründüğünü fark etti. "Sen çadıra gir de yat," dedi. "Hiç iyi değilsin."

O başını iki yana salladı. "Hayır," dedi. "Madem günah işledim, cezamı çekmem gerek." Çaresizlik içinde çömeldi, kendine kahve doldurdu.

Anne tavada kalan son ekmekleri kendine aldı. Laf olsun diye konuşuyormuş gibi, "Kampın müdürü uğradı, oturup bir kahve içti," dedi.

Baba yavaşça ona baktı. "Öyle mi? Ne istiyormuş böyle hemen?"

"Vakit geçirmeye gelmiş," dedi Anne hoppa bir sesle. "Oturdu, bir kahve içti. Her zaman iyi kahve bulamadığını söyledi. Bizimkinin kokusunu pek beğendi."

"Ne istiyormuş?" dedi Baba bir daha.

"Hiç. Bir şeye ihtiyacımız var mı diye bakmaya gelmiş."

"İnanmam," dedi Baba. "Herhalde nasıl insanlarız diye bakmaya gelmiştir."

"Hiç de değil!" diye öfkeyle patladı Anne. "Öyle meraklı kumkumaları ben de tanırım."

Baba kahvesinin telvesini yere savurdu.

Anne, "Öyle yapmaktan vazgeç artık," dedi. "Burası temiz bir yer."

Baba kıskandığını belli eden bir sesle, "Yaşanmayacak kadar temiz olmasın da!" diye homurdandı. "Haydi, yürü, Al, gidip iş bakalım."

Al ağzını elinin tersiyle sildi. "Ben hazırım," dedi.

Baba John Amca'ya döndü. "Geliyor musun?"

"Evet, geliyorum."

"Pek iyi değilsin ama."

"İyi değilim ama geliyorum."

Al kamyona bindi. "Benzin almalı," dedi, motoru çalıştırdı. Baba'yla John Amca onun yanına yerleştiler, kamyon çadırlar arasındaki yoldan uzaklaştı.

Anne onların arkasından baktı. Sonra kalktı, kovayı eline aldı, sağlık binasının açık kısmındaki musluklara yürüdü. Kovasına oradan sıcak su doldurdu, tekrar çadırın önüne döndü. Rose of Sharon döndüğünde, o kovada bulaşıkları yıkıyordu.

"Yemeğini tabağa koydum," dedi ona. Sonra kızını dikkatle süzdü. Saçlarından sular damlıyordu. Taranmıştı saçları. Cildi tertemiz, pespembeydi. Beyaz çiçekli mavi elbisesini giymişti. Aya-

ğında düğününe giydiği topuklu ayakkabılar vardı. Anne'nin bakışı onu utandırdı. "Büsbütün yıkandın galiba," dedi Anne.

Rose of Sharon boğuk bir sesle konuştu. "Ben oradayken bir bayan geldi, Baştan aşağı yıkandı. Nasıl oluyor, biliyor musun? Küçücük, ahır gibi bir odacığa giriyorsun, kulpları tutup çeviriyorsun, sular üstüne boşalmaya başlıyor. İster sıcak su, ister soğuk su. Kendin ayarlıyorsun... ben de yaptım!"

"Ben de yıkanayım!" diye bağırdı Anne. "Burada işim biter bitmez. Bana gösterirsin nasıl yapılacağını."

Kız, "Ben her gün yapacağım," dedi. "Oradaki bayan... beni gördü. Bebeği de anladı... ne dedi, biliyor musun? Buraya haftada bir kere hemşire geliyormuş. Geldiğinde onu görmeye gidecekmişim. O bana neler yapmam gerektiğini söyleyecekmiş. Bebek güçlü olsun, sağlam olsun diye." Laflar ağzından sel gibi dökülüyordu. "Hem... biliyor musun...? Geçen hafta burada bir bebek doğmuş, bütün kampta parti verilmiş, giyecekler, armağanlar vermişler bebeğe... sepetten örme bebek arabası bile vermişler. Pek yeni değilmiş ama, üstüne pembe boya çekmişler, yepyeni olmuş. Bebeğe isim koymuşlar, pasta da yapmışlar. Ah, Tanrım!" Soluk soluğa sustu.

Anne, "Tanrıya şükür, kendi insanlarımız arasına döndük," dedi. "Ben gidip yıkanayım şimdi."

"Ah, öyle güzel ki!" dedi kız.

Anne çinko bulaşıkları kurulayıp kaldırdı. Bir yandan söyleniyordu. "Bize Joad derler. Kimseden aşağı kalmayız. Dedenin dedesi bağımsızlık savaşında çarpışmış. Borç alınana kadar çiftlik sahibiydik. Ondan sonra o... o insanlar bir şey yaptı bize. Her gelişlerinde sanki dayak atıyorlardı bana... hepimize. Sonra Needles'daki o polis. O da bir şey yaptı bana. Kendimi kötü bir insan gibi görmeme yol açtı. Utandırdı beni kendimden. Oysa şimdi utanmıyorum. Bu insanlar bizim kendi insanlarımız... bizim kendimiz! O müdür de... geldi, oturdu, kahve içti, Bayan Joad, şu şöyle, Bayan Joad bu böyle dedi, işler nasıl gidiyor, Bayan Joad, diye sordu." Anne susup içini çekti. "Kendimi yine insan gibi

hissediyorum." Son tabağı da yerine kapattı. Çadıra girdi, giyecek sandığını araştırdı, kendine ayakkabı ve temiz elbise aradı. O sırada eline, içinde küpelerin bulunduğu küçük paket geçti. Rose of Sharon'un yanından geçip uzaklaşırken, "O hanımlar gelirse, benim hemen döneceğimi söylersin," dedi, sağlık binasının yan tarafında gözden kayboldu.

Rose of Sharon bir sandığın üzerine çöktü, ayağındaki düğün pabuçlarına baktı. Siyah rugan, üzeri fiyonklu. Burunlarını parmağıyla sildi, sonra parmağını eteğinin içine sürttü. Eğilmek, giderek irileşen karnına baskı yapmıştı. Doğrulup dik oturdu, parmaklarıyla karnına dokunup yokladı, çok hafif gülümsedi.

Yolun ortasından tombulca bir kadın yürümekteydi. Elindeki elma sandığına kirli çamaşırları doldurmuş, çamaşırhaneye doğru gidiyordu. Yüzü güneşten kararmış, gözleri simsiyah, bakışları yoğundu. Önüne kocaman bir önlük takmıştı. Pamuk toplama torbasından yapılmıştı önlük. Onu elbisesinin üzerine geçirmişti. Ayağında erkek pabuçları vardı. Kızın yüzündeki ince gülümsemeyi fark etti.

"Demek öyle!" diye bağırıp keyifle güldü. "Kız mı olacak, oğlan mı, söyle bakalım."

Rose of Sharon kızardı, başını eğip yere baktı, sonra gözlerini yavaşça kaldırdı. Kadının parlak kara gözleri ona bakıyordu. "Bilmem ki," dedi Rose of Sharon.

Kadın bu sefer elindeki elma sandığını yere koydu, "Canlı bir yumru var senin içinde," deyip mutlu bir tavuk gibi gıdaklaya gıdaklaya güldü. "Kız mı istiyorsun daha çok, yoksa oğlan mı?"

"Bilmem... oğlan herhalde. Tabii... oğlan."

"Daha yeni geldiniz, değil mi?"

"Dün gece... geç vakit."

"Kalacak mısınız?"

"Bilmiyorum. İş bulursak herhalde kalırız."

Kadının yüzünden bir gölge geçer gibi oldu, küçük kara gözlerdeki bakış sertleşti. "İş bulursanız," dedi. "Hepimiz öyle diyoruz."

"Ağabeyim bu sabah iş bulmuş bile."

"Bulmuş, ha? Belki de siz şanslısınızdır. Şans işi bu iş. İnsan şansına güvenmeli ancak." Bir adım yaklaştı. "Bir tek tür şansı olur insanın. Birkaç tür olmaz. Sen iyi kız ol. İyi insan ol. Günahın varsa... o zaman dikkat et o çocuğa." Rose of Sharon'un karşısına çömeldi. "Bu kampta çok rezil şeyler oluyor," dedi karanlık bir sesle. "Her cumartesi gecesi danslar veriliyor. Yalnız halk dansı da değil. Kucaklaşmalı danslar da oluyor. Gözümle gördüm!"

Rose of Sharon biraz tutuk, "Ben dans etmesini severim," dedi. "Halk dansı yani." Gerçek bir dindar gibi ekledi. "Öteki türlüsünü hiç yapmadım."

Kahverengi kadın başını tatsız bir ifadeyle yana eğdi. "Eh, bazıları yapıyor. Tanrı bunu onların yanına bırakmaz elbette. Bırakacağını sanma sakın."

"Tabii efendim," dedi kız alçak sesle.

Kadın kırış kırış kahverengi elini Rose of Sharon'un dizine dayadı, kız bu dokunmadan irkildi. "Bak, sana bir uyarı oldu bu. İsa'yı gerçekten sevenlerin sayısı çok azaldı. Her cumartesi gecesi o orkestra oraya çıkıyor, ilahiler çalınacağı yerde herkes kalkıyor, deli gibi ortada dönüyor. Deli gibi. Gözümle gördüm diyorum sana!" Sözlerinin etkisini artırmak için duraladı, sonra boğuk bir fısıltıyla, "Dahasını da yapıyorlar," dedi. "Sahne oyunu yapıyorlar," Geri çekildi, başını hafif yana eğdi, Rose of Sharon'un bu habere nasıl tepki göstereceğine baktı.

"Artistler mi?" Kızın sesi dehşet doluydu.

"Yok canım!" diye patladı kadın. "Artist değil... o zaten lanetlenmiş insanlar değil bunu yapan. Bizim gibi insanlar. Bizim kendi halkımız. Arada ne yaptığından habersiz küçük çocuklar da vardı. Aslında olmadıkları insanlarmış gibi görünüyor, numara yapıyorlar. Ben yakınına bile gitmedim. Ama konuşuyorlardı, duydum. Şeytan kol geziyor bu kampta, inan bana."

Rose of Sharon gözlerini de, ağzını da koskocaman açmış, dinliyordu. "Bir kere ben okuldayken 'Çocuk İsa' oyunu oynamıştık," dedi. "Noel'deydi."

"Eh, o doğru mu, değil mi, söylemek bana düşmez. Bazılarına göre Çocuk İsa oyunlarında kötülük yok. Ama... ben pek kesin karar veremem. Buradaki oyuna gelince, o Çocuk İsa falan değil. Günahla kötülükle dolu, şeytanca bir şey. Sahnede dolaşmalar konuşmalar, sahiden olmadığı biri gibi yapmalar. Sonra dans etmek, sarılmak, kucaklaşmak."

Rose of Sharon içini çekti.

"Tek tük de değil," diye devam etti kahverengi kadın. "Zaman öyle değişti ki, gerçekte inançlı olanları iki elinin parmaklarıyla bile sayabilirsin artık. O günahkârlar Tanrıyı kandırdıklarını da sanmasınlar. Hiç de bile kandıramazlar. Tanrı onların her bir günahına çetele tutuyor, işaret koyuyor, sonra hepsini topluyor birer birer. Bakıyor, izliyor Tanrı. Ben de izliyorum. İçlerinden iki tanesini duman etti bile."

Rose of Sharon soludu, "Etti mi?"

Kahverengi kadının sesi tizleşti. "Gözümle gördüm. Karnında bebek taşıyan bir kızdı. Senin gibi. Sahnede oyun oynadı, sarmaş dolaş dans etti. Sonra..." Kadının sesi sinsi, karanlık bir tona büründü. "Sonra sıskalaştı, ipliğe döndü, o bebeği de düşürdü. Öldü bebek."

"Ulu Tanrım!" Kızın rengi kaçıverdi.

"Kanlar içinde öldü. Tabii ondan sonra o kızla kimse konuşmadı bir daha. Gitmek zorunda kaldı buradan. Günaha yakın oldun mu, bulaşır insana. Başka türlü olmaz. Sonra bir tane daha vardı. Aynı şeyi yaptı. O da zayıfladı ve... ne oldu, biliyor musun? Bir gece yok oldu. İki gün sonra geldi. Sözde bir yere, misafirliğe gitmiş. Ama bebek yoktu döndüğünde. Bana kalırsa durum başka. Bence bu kampın müdürü götürdü onu. Çocuğu aldırmaya götürdü. O günaha inanmaz. Kendi söyledi bana. Günah olan açlıktır, üşümektir, diyor. Diyor ki... valla kendi söyledi bana... böyle şeylerde Tanrıyı falan göremiyor. O kızlar iyi beslenmedikleri için zayıfladılar diyor. Ama ben ona ağzının payını verdim." Ayağa kalkıp bir adım geri çekildi. Gözleri keskin bakıyordu. İşaret parmağını Rose of Sharon'un suratına kazık

gibi uzattı. "Ona defol dedim. Bu kampta şeytanın kol gezdiğini zaten biliyordum, dedim. Şimdi artık o şeytanın kim olduğunu da öğrendim, dedim. Defol, şeytan, diye bağırdım ona. İnanır mısın, geri çekildi. Tir tir titriyordu. Sinsi bir hal gelmişti üstüne. 'Lütfen,' dedi bana. 'Lütfen halkı mutsuz etme,' dedi. 'Mutsuz mu,' diye bağırdım. 'Ya ruhları ne olacak?' dedim. 'Ya o sahne oyunları yüzünden ölen bebekler, mahvolan zavallı günahkârlar ne olacak?' O bana baktı baktı, hasta gibi gülümsedi, sonra uzaklaştı. Tanrının gerçek, tanıklık edecek bir kuluyla karşılaştığı zaman, hemen anlıyor tabii. Ben İsa'nın olup biteni görmesine yardımcı oluyorum, dedim. Bu olanlar ne senin yanına kalır, ne de öbür günahkârların, dedim." Eğilip kirli çamaşırları koyduğu kutuyu aldı. "Bak, dikkatli ol. Seni uyardım. Karnındaki çocuğu düşün ve günahtan uzak dur." Gururla uzaklaştı. Gözlerinde sevap ışıkları parlıyordu giderken.

Rose of Sharon onun arkasından baktı, sonra başını avuçlarına gömdü, ağlamaya başladı. Yanıbaşında yumuşacık bir ses duyuldu. Kız başını kaldırdı, utanarak baktı. Gelen o ufak tefek, beyazlar giymiş müdürdü. "Üzülme," dedi. "Sakın üzülme."

Rose of Sharon gözyaşlarından çevresini göremiyordu. "Ama ben de yaptım," diye ağladı. "Ben de sarılıp dans ettim. Ona söylemedim. Sallisaw'da yapmıştım. Connie'yle ikimiz."

"Üzülme," dedi adam.

"Çocuğu düşürürsün dedi."

"Biliyorum, öyle der o. Ona göz kulak oluyorum, gözümü pek üstünden ayırmıyorum. İyi kadındır ama insanları mutsuz eder."

Rose of Sharon burnunu sesli sesli çekti. "Bu kampta bebeğini düşüren iki kız tanımış."

Müdür onun karşısına çömeldi. "Bak!" dedi. "Beni dinle. O kızları ben de tanırdım. Çok açtılar, çok halsizdiler. Aşırı çalışıyorlardı. Kamyonlara biniyor, tümsekli yollarda savrula savrula yolculuk yapıyorlardı. Hastaydılar. Kendi suçları da değildi."

"Ama kadın dedi ki..."

"Kaygılanma sen. O kadın üzüntü yaratmaktan hoşlanır."

"Ama sizin şeytan olduğunuzu söylüyor."

"Biliyorum öyle dediğini. Başkalarını mutsuz etmesine izin vermediğim için söylüyor bunu." Kızın omzunu okşadı. "Sen dertlenme. O bir şey bilmiyor." Kalkıp çabucak uzaklaştı.

Rose of Sharon onun arkasından baktı. Yürürken incecik omuzları kalkıp iniyordu. Anne döndüğünde kız hâlâ adamın uzaklaşan hayaline bakıp durmaktaydı. Anne pespembe, tertemizdi. Saçları ıslakken taranmış, bir topuz halinde arkasına toplanmıştı. Desenli elbisesini, eskimiş, çatlak ayakkabılarını giymişti. Kulaklarından o küçük küpeler sallanıyordu.

"Yaptım," dedi. "Orada durdum, sıcak sular üzerimden akıp akıp gitti. Bir kadın vardı orada. İsteyen her gün yapabilirmiş, öyle dedi. Sonra... şey, komitenin hanımları geldiler mi?"

"I-ıh!" dedi kız.

"Sen de burada yan gelip oturdun, çadırı falan hiç toplamadın, öyle mi?" Anne bir yandan konuşurken bir yandan da çinko tabakları topluyordu. "Toparlanmalıyız," dedi. "Haydi kıpırdan! Şu çuvalı eline al, yerleri şöyle süpürür gibi yap." Malzemeyi taşıdı, tavayı kutuya, kutuyu çadıra koydu. "Yatakları düzelt," diye emretti. "İnan bana, ömrümde o su kadar sevdiğim, hoşlandığım şey olmadı."

Rose of Sharon ses çıkarmadan emirleri uyguluyordu. "Connie bugün gelir mi dersin?"

"Belki... belki de gelmez. Bilemem."

"Nerede olduğumuzu biliyor, eminsin, değil mi?"

"Tabii."

"Anne... sakın orada onu... öldürmüş olmasınlar, yangında...?"

Anne büyük bir güvenle. "Ona bir şey olmaz," dedi. "Canı istedi mi iyi bilir kaçmasını. Fıldır fıldır. Tavşan gibi hızlı, tilki gibi kurnaz."

"Keşke gelse."

"Geldiği zaman gelir."

"Anne..."

"İşini görsen artık diyordum."

"Sence dans etmek, sahneye çıkmak günah mıdır... çocuğumu düşürtür mü?"

Anne işini bırakıverdi, iki elini kalçalarına dayadı. "Neler zırvalıyorsun sen? Hiç sahneye çıkmadın ki!"

"Burada birileri yapmış. Kızlardan biri bebeğini düşürmüş. Ölüymüş bebek. Kan içindeymiş. Ceza gibi."

Anne ona bakakalmıştı. "Kim söyledi sana bunu?"

"Bir kadın geçiyordu, o söyledi. Sonra da şu beyazlar giymiş küçük adam geldi, o yüzden olmamıştı dedi."

Anne kaşlarını çattı. "Rozaşarn," dedi. "Kendi kendini yemekten vazgeç. Kendini kuruyor, kuruyor, zorla ağlatıyorsun. Ne oldu sana, anlayamıyorum. Bizim ailemizde kimse böyle yapmazdı. Başlarına gelene dayanmasını hep bilirlerdi. Herhalde o Connie olacak soktu bu fikirleri senin kafana. Kendini beğenmişin biriydi zaten." Tekrar ciddileşti. "Rozaşarn, sen bir tek kişisin. Çevrede bir yığın da başka insan var. Aralarında sana düşen yeri alman gerek. Öyle insanlar tanımışımdır ki, bu günah meselelerini kurarlar, kurarlar, kendilerini önemser, bir halt sanırlar."

"Ama Anne..."

"Kes sesini. Sesini kes, işine bak. Sen Tanrının canını sıkacak kadar büyük de değilsin, önemli de değilsin. Kendini yemekten vazgeçmezsen elimin tersiyle bir tane çarparım, pişman olursun." Ateşin küllerini çukura süpürdü, çevresindeki taşların tozunu aldı. Yolun ilerisinden komitenin yaklaşmakta olduğunu görüyordu. "İşine bak," dedi. "İşte bayanlar geliyor. Çabuk ol ki gururla bakabileyim yüzlerine." Bir daha bakınadı ama, yoldan gelenlerin yaklaşmakta olduğunun farkındaydı.

Bunların komite olduğuna hiç kuşku yoktu. Üç kadındılar. Yıkanmış, en iyi elbiselerini giymişlerdi. Bir tanesi incecik, dümdüz saçlıydı. Madeni çerçeveli gözlük takmıştı. İkincisi ufak tefek, tombulca, kıvırcık kır saçlı, ufacık, şirin ağızlıydı. Üçüncüsü dev

bir kadındı. Bedeni de, kalçası da iri, at gibi kaslıydı. Güçlü, güvenli. Komite yoldan aşağı gururlu adımlarla yaklaşıyordu.

Anne tam onlar gelirken arkasını dönmüş pozisyonda olmayı ayarladı. Durdular, döndüler, yan yana dizildiler. İri yarı kadın gür bir sesle, "Günaydın," dedi. "Bayan Joad, değil mi?"

Anne birden şaşırmış gibi olduğu yerde döndü. "Şey, evet... evet. Nereden bildiniz adımı?"

"Biz komite olarak geldik," dedi iri yarı kadın. "Dört numaralı Sağlık Tesisinin Kadınlar Komitesiyiz. Adınızı bürodan aldık."

Anne kekeledi. "Henüz doğru dürüst toparlanamadık. Ben bir kahve hazırlayana kadar girip otursanız gurur duyarım."

Tombul komite üyesi, "Adlarımızı ver, Jessie," dedi. "Bayan Joad'a adlarımızı söyle. Jessie başkandır," diye açıkladı sonra.

Jessie resmi bir sesle, "Bayan Joad, bu Annie Littlefield, bu da Ella Summers'dır. Benim adım da Jessie Bullitt," dedi.

"Tanışmaktan gurur duydum," dedi Anne. "Oturmaz mısınız? Henüz oturacak yer de yok," diye ekledi. "Ama biraz kahve yapayım."

Annie resmi sesiyle, "Yoo, hayır," dedi. "Zahmet etmeyin. Biz yalnızca nasılsınız diye bakmaya geldik, burayı benimsemenize yardımcı olmak istedik."

Jessie Bullitt ciddi ciddi, "Annie, benim başkan olduğumu hatırlasan memnun olurum," dedi ona.

"Evet, tamam tamam. Ama gelecek hafta da benim başkan."

"Gelecek haftaya kadar bekle o halde." Anne'ye dönüp, "Her hafta değişiyoruz," diye açıkladı.

"Biraz kahve istemediğinizden emin misiniz?" Anne çaresizlik içindeydi.

Jessie, "Hayır, teşekkür ederiz," diye kontrolü eline aldı. "Önce size sağlık binasını gösterelim, sonra isterseniz sizi Kadınlar Kulübüne üye yazar bir de görev veririz. Üye olmak zorunda değilsiniz tabii."

"Katılmak... çok pahalı mı?

"Katılmak bedava, yalnız iş yapmak gerek. Tanındığınız zaman belki bu komiteye de seçilebilirsiniz." Bunlar yine kendini tutamayan Annie'den geliyordu. "Arkadaşım Jessie kampın genel komitesine de üye. Büyük komiteci o."

Jessie gururla gülümsedi. "Oybirliğiyle seçildim," dedi. "Evet, Bayan Joad, artık bu kampın nasıl yönetildiğini anlatma zamanı geldi size."

Anne, "Bu benim kızım, Rozaşarn," dedi.

"Nasılsınız," dediler.

"Siz de gelseniz fena olmaz."

Konuşan Jessie'ydi. Tavrı gururlu, sözleri prova edilmiş gibiydi.

"İşinize burnumuzu sokuyoruz sanmayın, Bayan Joad. Bu kamptaki şeylerin pek çoğunu herkes kullanır. Kendi yaptığımız yasalarla yönetiliriz. Önce tesise gidelim. Orasını herkes kullandığından herkes temiz tutmak zorunda." Çamaşır küvetlerinin bulunduğu üstü açık kısma geldiler. Yirmi kadar küvet sıralanmıştı duvar dibine. Sekizi kullanılmaktaydı. Kadınlar küvetlere eğiliyor, çamaşırlarını çitiliyor, bükerek sıktıklarını beton zemine, üstüste yığıyorlardı. "Bunları her istediğiniz zaman kullanabilirsiniz," dedi Jessie. "Bir tek şey var, bıraktığınızda temiz olmalı."

Çamaşır yıkayan kadınlar başlarını kaldırıp ilgiyle baktılar. Jessie yüksek sesle, "Bunlar Bayan Joad'la Rozaşarn, buraya kalmaya geldiler," dedi. Herkes Anne'yi koro halinde selamladı, Anne de onlara eğilerek selam verdi, "Tanışmaktan gurur duydum," dedi.

Jessie komitenin önünde, tuvaletlerin ve duşların bulunduğu tarafa doğru yürüyordu.

"Oraya daha önce girdim," dedi Anne. "Yıkandım bile."

"Evet, oralar yıkanmak için," dedi Jessie de. "Aynı kural geçerli. Temiz bırakmanız gerek. Her hafta buraya yeni bir komite seçilir, günde bir kere siler, temizlerler. Belki de siz o komiteye girersiniz. Buraya gelirken kendi sabununuzu kendiniz getirmeniz şart."

"Sabun almalıyız," dedi Anne. "Sabunumuz bitti."

Jessie'nin sesi saygı dolu bir tona büründü. "Bu tür tuvaleti daha önce hiç kullandınız mı?" deyip parmağını tuvaletlere doğru uzattı.

"Evet efendim. Daha bu sabah."

"İyi," diye içini çekti Jessie.

Ella Summers, "Daha geçen hafta..." diye söze başlarken Jessie onun sözünü hemen kesti. "Bayan Summers, bırakın ben söyleyeyim."

Ella razı oldu. "Pekâlâ."

Jessie konuştu. "Geçen hafta sen başkanken hepsini sen söylüyordun. Bu hafta söze karışma lütfen."

"Haydi, o kadının ne yaptığını anlat," dedi Ella.

"Şey, gerçi dedikodu yapmak bu komiteye yakışmaz ama, isim verecek değilim nasılsa. O bayan buraya komitenin ziyaretinden önce gelmiş, kocasının pantolonunu tuvaletin içine sokmuş, sonrada, 'Bunu hem çok alçak, hem de çok dar yapmışlar,' diye yakınmaya başlamış. 'Yıkarken beli kopuyor insanın,' demiş. 'Ne diye biraz daha yükseğe takmamışlar ki?' demiş." Komite üyeleri bilmiş bilmiş gülümsediler.

Ella söze karıştı. "Bir seferde yeterince çamaşır almıyor içi demiş." Ella bunları söylerken Jessie'nin kendisine ters ters bakışına hiç aldırış etmedi.

Jessie, "Tuvalet kâğıdıyla da başımız dertte," dedi. "Kurallara göre, buradan kâğıt alıp götürmek yasak." Dilini ayıplarcasına damağında şaklattı. "Tuvalet kâğıdı için tüm kamp halkından para toplanır." Bir an sessiz kaldı, sonra itiraf etti. "Dört numara hepsinden fazla kâğıt kullanıyor. Biri çalıyor kâğıtları. Kadınlar genel toplantısında konuşuldu. Dört numaranın kadınlar tarafı çok fazla ziyan ediyor. Toplantıda bile söylendi!"

Anne bu sözleri soluk soluğa bir heyecanla dinliyordu. "Çalmak mı... ne diye?"

"Şey... daha önce de dertlerimiz oldu," dedi Jessie. "O seferkinde üç küçük kız çocuğu vardı, kâğıttan kendilerine bebekler kesiyorlardı. Yakaladık sonunda. Ama bu sefer, bilemiyoruz. Yeni

kâğıt takmamızla bitmesi bir oluyor. Toplantıda da söylendi. Bir bayan dedi ki, rulolara birer zil takalım, bir tur dönünce hemen zil çalsın. Ozaman herkesin ne kadar kullandığı bilinir dedi." Jessie başını iki yana salladı. "Bilemiyorum. Bir haftadır dertteyim. Birisi dört numaradan tuvalet kâğıdı çalıyor."

Kapı aralığından sızlanan bir ses duyuldu. "Bayan Bullitt." Komite döndü. "Bayan Bullitt, konuştuklarınızı duydum." Kapı eşiğinde yüzü kıpkırmızı, vücudu ter içinde bir kadın duruyordu. "Toplantıda konuşamadım, Bayan Bullitt. Yapamadım. Gülerler falan diye."

"Neden söz ediyorsunuz?" Jessie o tarafa yürüdü.

"Şey, biz hepimiz... yani belki bizden oluyor. Ama çalmıyoruz, Bayan Bullitt."

Jessie onun üstüne üstüne gitmeyi sürdürüyordu. Şaşkın itirafçının her yanından boncuk boncuk terler fışkırmaktaydı. "Başka çaremiz yok, Bayan Bullitt."

"Ne dediğinizi açık söyleyin," dedi Jessie. "Bu bina tuvalet kâğıdı yüzünden bütün kampa rezil oluyor."

"Bütün hafta, Bayan Bullitt. Ne yapabiliriz? Biliyorsunuz benim beş kızım var."

"Ne yapıyorlar kâğıdı?" Jessie korku yaratıyordu.

"Kullanıyorlar. Valla... yalnızca kullanıyorlar."

"Ama hakları yok! Dört beş parça yeter. Nesi var kızların?"

İtirafçı kuzu melemesi gibi bir sesle, "Cır cır oldular!" dedi. "Beşi birden. Paramız bitmişti. Koruk yediler. Beşi birden sancılandılar, sonra da cırt oldular. On dakikada bir buraya taşınıyorlar." Çocuklarını savundu. "Ama çalmıyorlar."

Jessie içini çekti. "Söylemeniz gerekirdi," dedi. "İnsan söyler. Bakın, dördüncü tesis rezil oldu. Sırf siz söylemediniz diye hem de. Herkes ishal olabilir."

Zayıf ses sızlandı. "Koruk yemelerine engel olamıyorum bir türlü. Gittikçe daha beter oluyorlar."

Ella Summers patladı. "Yardım! Yardım'a başvurmalı."

Jessie ona döndü. "Ella Summers, sana son defa söylüyorum, başkan sen değilsin." Kadına baktı. "Hiç paranız yok mu, Bayan Joyce?"

Kadın utanarak başını eğdi. "Yok ama her an iş bulabiliriz."

"Kaldırın başınızı lütfen," dedi Jessie. "Suç değil ya bu! Şimdi güle oynaya Weedpatch Bakkaliyesi'ne gidin, oradan biraz erzak alın. Kampın orada yirmi beş dolarlık kredisi var. Siz beş dolarlık alın. İş bulunca Merkez Komiteye ödersiniz. Bayan Joyce, bunu biliyordunuz," diye ekledi ciddi bir sesle. "Nasıl aç bıraktınız kızlarınızı?"

"Biz hiç sadaka almış insanlar değiliz," dedi Bayan Joyce.

"Bu sadaka sayılmaz. Siz de bal gibi biliyorsunuz." Jessie hırslanmıştı. "Hepsini anlattık. Bu kampta sadaka yok. Sadakaya izin vermeyiz. Siz hemen dükkâna gidip erzakı alın, fişini de bana getirin."

Bayan Joyce çekingen bir sesle, "Ya hiç ödeyemezsek?" dedi. "Uzun süredir işsiziz."

"Ödeyebilirseniz ödersiniz. Ödeyemezseniz, o bizim sorunumuz değil, sizin de sorununuz değil. Biri bu kamptan gitti, borcunu iki ay sonra yolladı. Kızlarınızı bu kampta aç bırakmaya hiç hakkınız yok."

Bayan Joyce sinmişti. "Evet efendim," dedi.

"Biraz peynir alın kızlara. İshale iyi gelir."

"Peki efendim." Bayan Joyce kapıdan acele çıktı.

Jessie bir hışımla komiteye döndü. "Böyle dikbaşlılık etmeye hakkı yok. Hakkı yok. Hele de kendi insanlarımıza bunu yapmaya hiç hakkı yok."

Annie Littlefield, "O da geleli çok olmadı," dedi. "Belki de bilmiyordu. Belki daha önce bir ara sadaka almak zorunda kaldı. Ya da... yoo, beni susturmaya çalışma, Jessie. Bir iki söz söylemeye elbette hakkım var." Anne'ye doğru döndü. "İnsan bir kere sadaka aldı mı, içinde onulmaz bir yara açılıyor. Gerçi buradaki sadaka değil ama, insan bir kere almışsa, unutamaz işte böyle. Herhalde Jessie hiç almamış."

"Almadım," dedi Jessie.

"Ben aldım. Geçen kıştı. Açlıktan ölmemize ramak kalmıştı. Ben, kocam ve çocuklar. Yağmur bardaktan boşalır gibiydi. Adamın biri bize misyonerlere gitmemizi önerdi." Annie'nin gözleri öfkeliydi. "Karnımız açtı... bir yemek için yalvarttılar bizi. Gururumuzu ezdiler. Bizi... nefret ediyorum onlardan! İşte... belki Bayan Joyce da sadaka almıştır. Belki bunun sadaka olmadığını bilmiyordur. Bayan Joad, bu kampta hiç kimsenin bu yolla kasılmasına, kabarmasına izin vermeyiz. Kimsenin bir başkasına bir şey vermesine de izin vermeyiz. İsterlerse kampa verebilirler, kamp da onu kimin ihtiyacı varsa ona verir. Bizde sadaka yoktur!" Sesi öfkeli ve boğuktu. "Nefret ediyorum onlardan!" dedi. "Daha önce erkeğimi hiç yenik görmemiştim. Ama onlar... o misyonerler bunu da yaptı ona."

Jessie başını salladı. "Ben de duydum öyle yaptıklarını," dedi alçak sesle. "Duydum. Haydi, Bayan Joad'u dolaştırmamız gerek."

Anne, "Çok naziksiniz," dedi.

Annie, "Dikiş odasına gidelim," diye öneride bulundu. "İki makinemiz var. Yorgan da dikiyor, elbise de. Belki orada çalışmak istersiniz."

Komite Anne'ye ziyarete gelirken Ruthie ile Winfield göze görünmeden sıvışıp yok olmuşlardı.

Winfield, "Ne diye gidip dinlemiyoruz?" diye sordu.

Ruthie onun koluna sarıldı. "Olmaz," dedi. "O sersemler yüzünden yıkadılar bizi. Gitmeyiz onlarla!"

Winfield. "Hela için beni gammazladın," dedi. "Ben de o bayanlar için ne dediğini söylerim."

Ruthie'nin yüzünden bir korku gölgesi geçti. "Sakın ha! Ben helayı senin kırmadığını biliyordum da ondan söyledim."

"Hiç de bilmiyordun," dedi Winfield.

Ruthie, "Haydi, etrafı dolaşalım," diye konuyu değiştirdi. Çadırlar boyunca yürüyüp her birinin içine bakmaya başladılar. Utanır gibi bir halleri vardı. Aptal aptal bakıp duruyorlardı çadırlara. Sıranın sonunda düz bir alana kroket sahası kurulmuştu. Yarım

düzine kadar çocuk orada ciddi ciddi oyun oynuyordu. Bir çadırın önünde yaşlıca bir kadın kerevete oturmuş, oyunu seyretmekteydi. Ruthie'yle Winfield hemen ortaya koştular. "Biz de oynayalım," diye bağırdı Ruthie. "Biz de girelim."

Çocuklar onlara baktılar. Örgülü saçlı bir kız, "Gelecek oyunda girersiniz," dedi.

Ruthie bu sefer, "Ben hemen oynamak istiyorum," diye bağırdı.

"Hemen oynayamazsın. Ancak bir sonrakine."

Ruthie hınzırca alanın ortasına yürüdü. "Ben oynayacağım!" dedi. Örgü saçlı elindeki sopaya sımsıkı sarıldı. Ruthie bir çırpıda onun üzerine sıçradı, suratına bir tokat attı, kızı itti, sopayı zorla elinden aldı. "Oynayacağım dedim!" dedi zafer dolu bir sesle.

Yaşlı kadın yerinden kalktı, alana doğru yürüdü. Ruthie sopaya sımsıkı sarılırken kadına kaşlarını çattı. Kadın, "Bırakın da o oynasın," dedi. "Hani geçen hafta Ralph'a nasıl yapmıştınız?"

Çocukların hepsi sopalarını yere bıraktılar, sessizce alandan çıktılar. Biraz uzakta durup ifadesiz gözlerle baktılar. Ruthie onların arkasından bakıyordu. Sonunda topa vurdu, peşinden koştu. "Haydi, gel, Winfield. Bir sopa kap!" diye seslendi, sonra dönüp şaşkın bakışlarla baktı. Winfield de seyreden çocukların arasına karışmıştı. O da ablasına ifadesiz gözlerle bakıyordu. Ruthie meydan okurcasına topa bir daha vurdu, yerden toz kaldırdı. Eğleniyormuş gibi numara yapıyordu. Çocuklar orada öylece durmuş, bakıyorlardı. Ruthie iki topu yan yana koydu, ikisine birden vurdu, kendisine bakan gözlere arkasını döndü, sonra tekrar yüzünü döndü, sopa elinde onlara yaklaştı. "Gelin, oynayın," dedi. O yaklaşırken onlar sessizce gerilediler. Ruthie onlara yine baktı, sonra sopayı elinden attı, ağlaya ağlaya çadıra doğru koştu gitti. Çocuklar tekrar alana yürüdüler.

Örgü saçlı kız, Winfield'e, "Gelecek oyuna girebilirsiniz," dedi.

Seyreden bayan, çocuklara, "Dönüp de doğru dürüst davranırsa, alın aranıza," dedi. "Sen de ona karşı pek iyi davranmadın, Amy." Oyun devam etti. Bu arada Joad'ların çadırında Ruthie oldukça mutsuz, hıçkıra hıçkıra ağlıyordu.

Kamyon çok güzel yollardan, meyve bahçeleri arasından geçiyordu. Ağaçlarda şeftalilere renk gelmeye başlamıştı. Bağlarda salkımlar solgun yeşildi, ceviz ağaçlarının dalları yolun üzerine üzerine uzanmıştı. Her giriş kapısında Al yavaşlıyordu. Ama her kapıda aynı levha vardı: "Adama ihtiyaç yok. Girilmez."

Al, "Baba," dedi. "Şu meyveler olduğu zaman garanti iş çıkacak. Garip bir yer... daha sen sormadan iş yok diye cevap veriyorlar." Kamyonu yavaş yavaş sürdü.

Baba, "Belki yine de girip, acaba nerede iş vardır diye sorsak iyi olur," dedi. "Onu yapabiliriz."

Yolun kenarında mavi tulum ve mavi gömlek giymiş bir adam yürüyordu. Al ona doğru yaklaştı. "Hey, bayım!" diye seslendi. "İş nerede var, biliyor musunuz?"

Adam durdu, sırıttı. Ağzında hiç diş yoktu. "Bilmiyorum," dedi. "Siz biliyor musunuz? Ben bir haftadır yürüyorum, hâlâ bulamadım."

"Şu devlet kampında mısın?" diye sordu Al.

"Öyle."

"Atla öyleyse. Arkaya bin, birlikte arayalım." Adam kasa korkuluklarına basıp içeri atladı.

Baba, "Pek iş bulacakmışız gibi gelmiyor bana," dedi. "Ama herhalde yine de aramak gerek. Nereye bakacağımızı bile bildiğimiz yok."

"Kamptakilere danışmalıydık," dedi Al. "Sen nasılsın, John Amca?"

"Her yanım ağrıyor. Her yanım. Belliydi zaten böyle olacağı. Kendi aileme zarar vermeden çekip gitsem iyi olacak. "

Baba elini John'un dizine dayadı. "Buraya bak," dedi. "Sakın gideyim deme. Durmadan insan kaybediyoruz. Dede'yle Nine öldü. Noah ile Connie kaçtı, papaz ise hapiste."

"İçime doğuyor... o papazı yine göreceğiz biz!"

Al vites kolunun topuzunu yokladı. "Sezgilerini duyacak kadar sağlam değilsin bugün," dedi. "Boşver onu. Kampa dönüp konuşalım. Nerede iş varmış öğrenelim. Bulanık suda balık avlı-

yoruz." Kamyonu durdurdu, pencereden eğildi, arkaya seslendi. "Hey! Baksana! Kampa dönüp iş nerelerde vardır diye sormak istiyoruz. Boşa benzin yakmanın anlamı yok."

Adam yan taraftan sarktı. "Bana göre hava hoş," dedi. "Tabanlarım patlamıştı. Ta bileklerime kadar ağrıyor ayaklarım. Ağzıma atacak lokma da yok."

Al yolun orta yerinden döndü, ters yönde ilerlemeye koyuldu.

Baba, "Anne bozulacak," dedi. "Hele de Tom bu kadar kolay iş bulunca."

"Belki de bulmamıştır," dedi Al. "Belki o da aramaya çıkmıştır. Ah, bir garajda iş bulabilseydim! Çabuk öğrenirim ben o tür şeyleri. Seviyorum da."

Baba homurdandı, sessizce kampa doğru sürdüler.

Komite gittikten sonra Anne çadırın önündeki sandığın üzerine çöktü, çaresiz bakışlarını Rose of Sharon'a çevirdi. "Eh!" dedi. "Yıllardır böylesine keyiflenmemiştim. Ne nazik kadınlardı, değil mi?"

"Ben kreşte çalışacağım," deyiverdi Rose of Sharon. "Bana kendileri söylediler. Bebeklere nasıl bakılacağını falan hep öğreneceğim... biliyor olacağım."

Anne şaşkınlıkla başını salladı. "Erkeklerin de hepsi iş bulsa, ne güzel olmaz mıydı?" diye sordu. "Biraz para gelmeye başlardı." Gözleri boşlukta gezindi. "Onlar işte çalışır, biz de burada çalışırdık... bu tatlı insanların arasında. Kendimize gelir gelmez önce bir ocak alırdım. Soba-ocak. Güzel bir şey. Pahalı olmuyor onlar zaten. Sonra çadır alırdık. Kocaman. Sonra belki yatak olarak elden düşme yaylı somyalar. Bu çadırı yalnızca altında yemek yemek için kullanırdık artık. Cumartesi gecesi düzenlenen dansa gidelim. İsterseniz konuk da davet edebilirsiniz diyorlar. Belki erkekler davet edecek birileriyle tanışırlar."

Rose of Sharon yolun ilerisine doğru baktı. "Bebeği düşürürsün diyen kadın..."

"Kes artık," diye uyardı Anne onu.

Rose of Sharon alçacık sesle, "İşte karşıda," dedi. "Buraya geliyor galiba. Evet! İşte geliyor, Ana. Sakın ona izin..."

Anne döndü, yaklaşmakta olan kadına baktı.

"Merhaba," dedi kadın. "Adım Bayan Sandry. Lisbeth Sandry. Bu sabah kızınızı gördüm."

"Merhaba," diye karşılık verdi Anne.

"İçiniz huzurlu mu?"

"Oldukça," dedi Anne.

"İnançlı mısınız?"

"İnançlıyım." Anne'nin yüzü bulanıktı, sanki bir beklenti içindeydi.

"Sevindim," dedi Lisbeth. "Burada günahkârlar pek kalabalık. Yanlış yere geldiniz. Her taraf kötülük dolu. Kötü insanlar, kötü işler... imanlı bir Hıristiyanın dayanabileceği cinsten şeyler değil. Etrafımız günahkâr dolu."

Anne'nin yüzü biraz kızardı, ağzı sımsıkı gerilip kapandı. Sonra birden, "Bence çok iyi insanlar var burada," dedi.

Bayan Sandry'nin gözleri ona baktı. "İyi mi?" diye bağırdı. "Danslar yapılıyor, insanlar kucaklaşıyor da iyi mi oluyor? Bakın, söylüyorum size, kutsal ruhun bu kampta zerre kadar şansı yok. Dün gece Weedpatch'teki bir duaya katıldım. Papaz ne dedi, biliyor musunuz? Kampın kötülüğü, fakirlerin zengin gibi olmaya kalkışması, dedi. Günahlarına ağlayacakları yerde, dans edip kucaklaşıyorlar, dedi. Öyle dedi. Bu gece buraya gelmeyen herkes günahkârdır dedi. Duymak, dinlemek zevk veriyordu insana. Ruhumuzun kurtulduğunu hissettik. Dans da etmedik."

Anne'nin yüzü iyice kızarmıştı. Yavaşça ayağa kalktı, Bayan Sandry'nin karşısına dikildi. "Çek git buradan!" dedi. "Beni günaha sokmadan, bela okumadan git! O ağlamalarına, inlemelerine git?"

Bayan Sandry'nin ağzı açık kaldı. Bir adım geri çekildi, sonra birden öfkelendi. "Sizi dini bütün Hıristiyanlar sanmıştım!" dedi.

"Öyleyiz."

"Hiç de değilsiniz. Bal gibi günahkârsınız... hepiniz! Duada da anlatacağım bunları. Kara ruhunuzun alev alev yandığını görebiliyorum. Şu kızın karnındaki masum bebeğin bile yandığını görüyorum."

Rose of Sharon'un dudaklarından bir çığlık koptu. Anne eğildi, yerdeki odunlardan birini eline aldı.

"Defol!" dedi buz gibi bir sesle. "Bir daha geleyim deme. Senin gibileri daha önce de gördüm. Hoşuna gidiyor bunlar, değil mi?" Bayan Sandry'nin üstüne yürüdü.

Kadın bir an geriledi, sonra birden kafasını arkaya atıp ulumaya benzer bir ses çıkardı. Gözleri yukarı doğru kaydı, omuzları, kolları yanlarına sarktı, ağzının kenarından kalın bir sicim gibi salya akmaya başladı. Bir daha, bir daha uludu. Derinden gelen, hayvan ulumasına benzer sesler çıkarıyordu. Başka çadırlardan kadın ve erkekler fırlayıp koştular. Hepsi korkmuş, hepsi sessizdiler. Kadın yavaş yavaş diz üstü çöktü, ulumaları titrek, kesik iniltilere dönüştü. Yan devrildi, kolları, bacakları kıvrıldı, açık duran göz kapaklarının içinden gözlerinin yalnızca akı göründü.

Adamın biri alçak bir sesle, "Ruh girdi içine," dedi. "Ruh girdi." Anne, yerde kıvranan zavallıya bakıyordu.

Ufak tefek kamp müdürü rahat adımlarla yaklaştı. "Bir sorun mu çıktı?" diye sordu. Kalabalık yarıldı, onun geçmesi için yol verdi. Adam yerdeki kadına baktı. "Hay Allah," dedi. "Yardım edin de çadırına götürelim." Sessiz kalabalık kararsız, ayak değiştirip duruyordu. İki erkek eğilip kadını kaldırdılar. Biri koltuk altlarından, öteki ayaklarından tutmuştu. Taşıyıp götürdüler. Kalabalık yavaşça arkalarından seyretti. Rose of Sharon tentenin altına girdi, şilteye uzandı, battaniyeyi çekip suratını örttü.

Müdür, Anne'ye baktı, sonra gözleri Anne'nin elindeki sopaya kaydı. "Vurdunuz mu ona?" diye sordu.

Anne uzaklaşan kalabalığın ardından bakmayı sürdürüyordu. Başını yavaşça iki yana salladı. "Hayır ama yapardım da. Bugün iki kere kızımı üzdü."

Müdür, "Vurmamaya çalışın," dedi. "Sağlığı pek iyi değil. Hiç iyi değil." Yavaş sesle ekledi. "Keşke buradan gitse, ailesini de götürse. Onun bu kampta açtığı dertlerin sayısı başkalarının açtıklarının toplamından fazla."

Anne kendini kontrol etmeyi başarmıştı. "Bir daha gelirse belki kendimi tutamam, vururum," dedi. "Kızımı daha fazla üzmesine izin veremem."

"O konuda kaygılanmayın, Bayan Joad. Onu bir daha görecek değilsiniz. Hep yeni gelenlere musallat olur. Bir daha gelmeyecektir. Sizi günahkâr sayıyor artık."

"Öyleyim zaten," dedi Anne.

"Elbette. Herkes öyle. Ama onun dediği anlamda değil. Hasta o, Bayan Joad."

Anne ona minnetle baktı, içeriye seslendi. "Duydun mu, Rozaşarn? Hastaymış. Deliymiş." Kız başını kaldırmadı. Anne bu sefer, "Sizi uyarıyorum, bayım," dedi. "Eğer bir daha gelirse bana güvenmeyin. Vururum rahatlıkla."

Müdür buruk buruk gülümsedi. "Neler hissettiğinizi anlıyorum," dedi. "Ama yapmamaya çalışın. Tek istediğim bu sizden. Çalışın, yeter." Yavaşça uzaklaştı, Bayan Sandry'yi yatırdıkları çadıra doğru gitti.

Anne kendi çadırına girdi, Rose of Sharon'un yanıbaşına oturdu. "Bana bak," dedi. Kız kıpırdamadan yatıyordu. Anne battaniyeyi yavaşça kaldırdı, kızın yüzünü açtı. "Kadın delinin biri," dedi. "Söylediklerinin hiçbirine inanma."

Rose of Sharon korkuyla fısıldadı. "Olup bitenlerden usandım. Yoruldum. Uyumak istiyorum. Uyumak istiyorum."

"Uyu o halde. Burası güzel bir yer. Uyuyabilirsin rahat rahat."

"Ama belki geri gelir."

"Gelmez," dedi Anne. "Ben dışarda otururum, onu buraya sokmam. Dinlen sen. Yakında kreşte çalışmaya başlayacaksın çünkü."

Anne çabalayıp ayağa kalktı, dışarıya çıktı, çadırın girişine yerleşti. Bir sandığın üstüne oturmuş, dirseklerini dizlerine dayamıştı. Çenesi avuçlarındaydı. Kamptaki hareketleri görüyor, çocukların seslerini, bir demirin çakılışını duyuyordu ama gözleri dosdoğru karşısına bakmaktaydı.

Baba yoldan çıkageldiğinde onu orada buldu, yanıbaşına çömeldi. Anne yavaşça dönüp ona baktı. "İş buldunuz mu?" diye sordu.

"Hayır." Sesinden utandığı belliydi. "Aradık."

"Al'la John nerede? Kamyon nerede?"

"Al bir yerini tamir ediyor. Aletleri ödünç almak zorunda kaldı. Veren de, burada onarsın dedi."

Anne üzgün bir sesle, "Burası güzel bir yer," dedi ona. "Burada bir süre mutlu olabilirdik."

"Eğer iş bulabilirsek."

"Evet, bulabilirsek."

Baba onun mutsuzluğunu hissetti, yüzünü inceledi. "Sen neye sızlanıyorsun? Bu kadar güzel bir yerde... ne var sızlanacak?"

Anne ona baktı, gözlerini yavaş yavaş kapadı. "Garip, değil mi?" dedi. "Onca zaman yoldaydık... ben hiç düşünmemiştim. Oysa şimdi buraya geldik, bu iyi insanlar bana nazik davrandı. İlk iş olarak ne yaptım ben? Hemen acıları, dertleri hatırladım... Büyükbaba'nın öldüğü, bizim onu gömdüğümüz geceyi. Yolda ellerim doluydu. Sarsıla zıplaya giderken insan farkına varmıyordu hiçbir şeyin. Ama buraya gelince... her şey daha kötü geliyor insana. Sonra Büyükanne... Sonra Noah'ın öyle çekip gitmesi! Nehir kıyısı boyunca! Bütün bunlar bir tek şeyin parçalarıydı. Şimdi hepsi birden geri geliyor. Büyükanne bir fakir, fakir olarak gömüldü. Acıtıyor artık. Hem de çok. Sonra Noah. Ne var, ne yok hiç bilmiyor. Bilmeyecek de. Biz de bilmiyoruz. Sağ mı, ölü mü, bilmeyeceğiz. Hiç! Sonra Connie'nin kaçması. Bunlara daha önce kafamda yer ayırmamıştım ama şimdi hepsi birden geliyor üstüme. Oysa ben... güzel bir yerdeyiz diye seviniyor olmalıyım." O konuşurken Baba onun dudaklarına bakıyordu. Gözleri kapalıydı Anne'nin. "O dağlar nasıldı, çok iyi hatırlıyorum. Eskimiş dişler gibi yontuk yontuk, sivri sivriydi...Noah'ın gittiği yerde. Büyükbaba'yı gömdüğümüz yerin orada da bir tümsekcik vardı. Evdeki et kesme kütüğünün kenarı çatlamış, araya bir tüy sıkışmıştı. Gözümün önünde hepsi. Kütüğün üzerindeki çizikler, tavuk kanları!"

Baba'nın sesi de onunkinin tonuna büründü. "Bugün ördekleri gördüm. Güneye doğru uçuyorlardı. Ta yükseklerden. Çok

güzel görünüyorlardı. Sonra tellere konmuş kargaları gördüm. Kumrular da çitlere konmuştu." Anne gözlerini açtı, ona baktı. O devam etti. "Bir ufacık su pervanesi gördüm. Tarlanın orta yerinde, dönüp duran bir adamdan farkı yoktu. Ördekler de habire güneye, hep güneye gidiyorlardı."

Anne gülümsedi. "Hatırlıyor musun?" dedi. "Evdeyken ne derdik, aklına geliyor mu? Ördekler göçtü müydü, kış erken gelecek derdik. Hep derdik bunu. Sonra kış yine geleceği zaman gelirdi. Ama biz yine de derdik. Kış erken gelecek... Ne demek isterdik ki?"

"Tellere konmuş kargaları gördüm," dedi Baba. "Birbirine bitişik bitişik. Sonra kumrular. Çitteki kumrular kadar sakin ve hareketsiz şey yoktur. İkisi yan yana. Bu su pervanesi de tarlada dönenip duruyordu. Boyuna bakmadan, yaramaz çocuklar gibi dönüyordu."

"Keşke bizim oralar aklıma gelmese," dedi Anne. "Artık oralarda değiliz. Keşke unutabilsem. Sonra Noah."

"O hiçbir zaman doğru dürüst olmadı... yani... şey, benim hatamdı o."

"Sana bunu bir daha duymayayım demiştim. Belki de hiç yaşamazdı öbür türlü."

"Ama yine de yapmamalıydım."

"Yeter artık," dedi Anne. "Noah garipti. Belki nehir kıyısında iyi bir ömür sürer. Belki de böylesi daha iyi. Elden bir şey gelmez. Burası güzel bir yer. Belki de hemen iş bulursunuz."

Baba eliyle gökyüzünü gösterdi. "Bak... yine ördekler. Koca bir kafile. Anne, galiba kış erken geliyor."

Anne kıkır kıkır güldü. "Bunları hep söyleriz de nedendir bilmeyiz."

"İşte John," dedi Baba. "Gel de otur, John."

John Amca onlara katıldı. Anne'nin karşısına çömeldi. "Hiçbir sonuç alamadık," dedi. "Ortalıkta dolaştık, o kadar. Baksana, Al seni görmek istiyor. Yeni lastik alması gerekiyormuş. Tek kat kalmış lastik diyor."

Baba ayağa kalktı. "İnşallah ucuza bulur. Fazla paramız kalmadı. Nerede Al?"

"Şuradan git, ikinci kavşaktan sağa dön. Yeni lastik almazsak yarılır, iç lastiği de patlatırız diyor." Baba yürürken gözleri gökteki ördek kafilesinin V biçimindeki uçuş düzenindeydi.

John Amca yerden bir taş aldı, avucundan düşürdü, tekrar aldı. Anne'ye bakmıyordu. "İş falan yok," dedi.

"Ama daha her yere bakmadınız."

"Öyle ama dışarıya levhalar koymuşlar."

"Eh, Tom iş bulmuş olmalı. Dönmediğine göre."

John Amca bu sefer, "Belki o da çekip gitmiştir," dedi. "Connie gibi, Noah gibi."

Anne ona sert sert baktı, sonra gözleri yumuşadı. "Bazı şeyler vardır... insan onları bilir," dedi. "Emindir insan. Tom iş buldu. Bu akşam dönecek. İnan bana." Mutlu mutlu gülümsedi. "Ne yaman çocuk, değil mi!" dedi. "Ne harika bir çocuk!"

Arabalar, kamyonlar kampa dönmeye başlıyordu. Erkekler sağlık binasına doğru gider oldular. Her birinin elinde temiz tulumu, temiz gömleği vardı.

Anne kendini toparladı. "John, sen git, Baba'yı bul. Dükkâna gidin. Bize fasulye alın, şeker alın, sonra... kızartmak için bir parça et, havuç... Baba'ya söyle, güzel bir şey de alsın. Ne olursa olsun ama güzel bir şey olsun. Bu gece için. Bu gece güzel bir şey yiyelim."

23

Göçmen halk iş ararken, yaşama savaşı verirken bir yandan da durmaksızın neşe arıyor, neşe yaratıyor, neşenin, eğlencenin açlığını duyuyordu. Bazen neşe, bir konuşmanın içinde saklı oluyor. Hayatlarını peşpeşe esprilerle ortaya seriyorlar. Bazen yollar üzerindeki kamplarda ortaya çıkıyor, nehir kıyılarında, firavun incirlerinin altında beliriyor, hikâye anlatanlar türüyor, herkes sönmeye yüz tutmuş bir ateşin çevresine toplanıyor, yeteneklileri dinliyordu. Hikâyeler anlatıldıkça dinliyorlar, katıldıkları zaman da hikâyeler büyüyüveriyordu.

Ben, Geronimo'nun üstüne yürüyen askerlerin arasındaydım.

Ve millet dinliyordu. Sessiz gözlerinde, ölmekte olan ateşin ışıkları yansıyordu.

Kızılderililer kurnazdır... yılan gibi kıvraktır. Canı istemedi mi hiç ses çıkarmaz. Kuru yapraklar üstünde yürür de ayağından hışırtı duyulmaz. Bir deneyin de bakın bakalım kolay mıymış!

Millet dinlerken, kendi ayakları altında çıtırdamış yaprakların sesini hatırlıyordu.

Mevsim dönümüydü. Bulut doluydu gökyüzü. Yılın yanlış mevsimi yani. Zaten ordu ne zaman bir işi doğru yapmış? Duyan var mı yaptığını? Orduya on ayrı şans tanıyın, ancak kurtarır postu. Yüz atak adamı öldürmek için üç alay asker gerekir. Her seferinde öyle olur.

Millet dinliyordu. Yüzleri sakindi, sessizdi. Hikâye anlatanlar dikkati hikâyelerine toplarken bir ritm tutturuyor, koca koca kelimeler seçiyorlardı. Çünkü anlattıkları hikâye de büyük bir hikâyeydi. Dinleyenler de onların aracılığıyla büyümüş gibi oluyorlardı.

Tepenin üzerinde yiğidin biri, güneşi sırtına almış, öylece duruyor. Aşağıdan bakıldığında tabak gibi göründüğünü de biliyor. Kollarını iki yana açmış. Güneşe karşı çırılçıplak. Belki de deliydi... bilemem. Orada öylece, kollarını iki yana açmış, durup duruyordu. Çarmıha gerilmiş gibiydi tepenin üstünde. Aramız dört yüz metre var yoktu. Bizim adamlara gelince... nişan aldılar, rüzgârı parmaklarıyla yokladılar, sonra öylece yatakaldılar, ateş edemediler. Belki de o Kızılderilinin bir bildiği vardı. Bizim ateş edemeyeceğimizi biliyordu belki. Tüfeklerimizin horozu kalkık, öylece yatıyorduk. Tüfekleri omuzlamaya bile kalkışmıyorduk. Ona bakıyorduk. Başında bant vardı. Arasına bir tek tüy sokmuştu. Gözüküyordu. Güneş gibi de çırılçıplaktı. Uzun süre orada yatıp ona baktık. O hiç kıpırdamadı. Derken yüzbaşının tepesi attı. "Ateş edin, kaçık sersemler, ateş edin?" diye yırtınmaya başladı. Biz yine hep öyle yattık. "Bana bakın, beşe kadar sayacağım, sonra ben sizi mıhlayacağım," dedi sonunda yüzbaşı. Eh, tüfeklerimizi yavaş yavaş omuzladık. Herkes içinden, inşallah tetiğe ilk basan başkası olur diye umuyordu. Ömrümde bu kadar üzüldüğümü az hatırlıyorum. Tüfeğimi göbeğine doğrulttum. Çünkü Kızılderililer başka yerinden vurulursa ölmez. Derken...! Neyse, birden yere devrildi, yuvarlandı. Biz yamaca tırmandık. Hiç de o kadar iriyarı değildi. Amma heybetli görünmüştü oysa bize tepedeyken. Şimdi paramparça olmuştu. Hiç erkek sülün gördünüz mü siz? Dimdik ve güzel... her tüyü ayrı bir renge boyalı. Gözleri bile sürmeli... bildiniz mi? Sonra bummm! Gidip elinize alırsınız... kan içinde, pörsümüş. Bakarsınız ki... kendinizden daha iyi, daha güzel bir şeyi mahvetmişsiniz. Oturup onu yemek de kendinizi daha iyi hissetmenizi sağlayamaz. Çünkü kendi içinizdeki bir şeyi de mahvetmişsinizdir... onu bir daha onarmak da mümkün değildir.

Millet başını sallıyordu. Belki o sıra ateş de bir an parlıyor, herkesin gözünün kendi içine bakmakta olduğunu gösteriyordu.

Güneşe karşı, kollarını açmış. Tanrı gibi kocaman duruyordu...

Ya da bazen içlerinden biri boğazından yirmi sent kesip eğlencesine ayırmayı başarmış, Marysville'de, Tulare'de, Ceres'de ya da Mountain View'da bir sinemaya gitmiş olurdu. Hendeğin kenarındaki kampa, kafası o filmle dolu olarak dönerdi. Oturur anlatırdı onlara:

Bir zengin adam vardı, fakir numarası yapıyordu. Bir de zengin kız vardı, o da fakir numarası yapıyordu. Bir ara bir hamburgercide karşılaştılar.

Ama niye?

Ne bileyim niye? Öyleydi işte.

Niye fakir numarası yapıyorlar?

Eh, belki zengin olmaktan bıkmışlardır.

Zırva!

Bana bak, şunun sonunu dinlemek istiyor musun, yoksa istemiyor musun?

Eh, anlat bakalım. Tabii istiyorum. Ama ben kendim zengin olsam... öff, zengin olsam öyle çok domuz pirzolası satın alırdım ki! Hepsini de çevreme odun yığar gibi yığardım. Yiye yiye gedik açar çıkardım o duvardan. Neyse, anlat.

Efendim, her biri, ötekini fakir sanıyor. Sonra tutuklanıp kodese atılıyorlar. Çıkmıyorlar da oradan. Biri çıksa, öteki onun zengin olduğunu anlayacak çünkü. Gardiyan da onlara kötü davranıyor. Çünkü fakir sanıyor, tamam mı? İşin aslını öğrendiğinde suratını görmeliydiniz. Bayılıyordu herif neredeyse valla.

Kodese niye tıkıldılar?

Radikal bir toplantıda basıldılar. Ama kendileri radikal falan değil. Raslantı eseri oradalar. İkisi de para için evlenmeyi istemiyorlar, anlıyorsunuz ya!

Bu namussuzlar daha baştan birbirine tuzak kuruyor, desene.

Eee, ama filmde sanki iyi bir şey yapıyorlarmış gibi gözüküyordu. Herkese iyi davranan insan bunlar, anlıyorsunuz ya!

Ben bir kere bir filme gitmiştim, ben vardım içinde. Benden de fazlası hatta. Benim hayatım vardı, onun da fazlası vardı. Her şey daha büyüktü orada.

Yahu, benim bir hayli derdim yok mu? Ben kendi derdimi unutmaya bakıyorum.

İyi de... sinemada gördüklerine inanabilirsen.

Sonunda evlendiler işte. Ondan sonra anladılar. Onlara kötü davranan herkes de anladı. Kibarlık budalası bir herif vardı arada. Bizimkinin kafasında şişe tıpasının büyüğü bir silindir şapkayla çıkageldiğini görünce neredeyse kendinden geçiyordu. Sonra bir de haber filmi gösterdiler. Alman askerleri bacaklarını tekme atar gibi fırlata fırlata yürüyorlardı... ölürsün gülmekten.

İnsanın elinde bir parçacık fazla paracığı oldu mu, sarhoş olma fırsatı da hep vardı. Sivri kenarlar törpülenip yok oluyordu o zaman. Bir sıcaklık geliyordu. Artık yalnızlık yoktu. İnsan beynini dostlarıyla doldurur, düşmanlarını hemen buluverip ortadan kaldırırdı. Hendeğin oradaki kampta, ayağının altındaki toprak daha yumuşak gelirdi ona. Başarısızlıklar göze o kadar gözükmez, gelecek de bir tehdit olmaktan çıkardı. Açlık kol gezmezdi ortalıkta. Dünya yumuşacık, kolay bir yer oluverir insanın amaçladığı yere varması kolaylaşırdı. Yıldızlar alçalır, çok yaklaşır, gökyüzü yumuşardı. Ölüm bir dost olurdu.. Uyku da ölümün kardeşiydi. Eski günler geri dönerdi... ayakları güzel bir genç kız... memleketteyken bir ara dans etmişti onunla bir kere... sonra bir at... çok eskiden. Bir at ve bir eyer. Derisi de oymalı. Ne zamandı o? Konuşacak bir kız bulmalı. İyi fikir. Belki yatarım da onunla. Burası da amma sıcak. Yıldızlar da öyle alçak, öyle yakın ki! Hüzünle neşe öyle içiçe ki, aslında ikisi aynı şey. Keşke hep sarhoş kalsam. Kim demiş kötü diye? Kim cesaret edebilirmiş öyle bir şey söylemeye? Papazlar... ama onların da kendilerine göre başka bir tür sarhoşlukları var. Sıska, kupkuru kadınlar... hoş onlar zaten işin aslını anlayamayacak kadar sefil. Reformcular... onlar da hayat nedir tanıyacak kadar derinine inmiyorlar işin. Yoo... yıldızlar yakın ve sevimli... ben de evren kardeşliğine katıldım artık. Her şey kutsal... her şey. Ben bile.

Ağız armonikası kolay taşınan bir çalgıdır. Sok arka cebine, çıkardığında vur avucuna, dökülsün cebin tozları, tütün birikintileri. Hazırdır artık. Neler yapmazsınız ki armonikayla! İncecik, kaval

gibi tek tonlar mı olmaz, akorlar mı olmaz, akor ritmli ezgiler mi olmaz! İsterseniz müziği yoğururken avucunuzu kıvırır, ağıta çevirir, İskoç gaydası gibi ağlatırsınız, isterseniz org müziği gibi dopdolu, yuvarlak yuvarlak sunarsınız, isterseniz dağların, tepelerin kaval sesi gibi keskin, acı bir sese çevirebilirsiniz. Çalar çalar, sonra yine cebinize sokuverirsiniz. Her zaman yanınızdadır. Her zaman cebinizdedir. Çaldıkça yeni yeni hilelerini öğrenirsiniz. Sesi ellerinizle başka türlü yoğurur, dudaklarınızla başka türlü biçimlendirirsiniz, bunların hepsini de, kimse size bir şey öğretmeden yaparsınız. Hep çevreyi yoklarsınız... bazen öğle vakti bir gölgelikte, bazen akşam yemeğinden sonra bir çadır kapısında ya da kadınlar bulaşıkları yıkarken. Ayağınız yerde yavaşça tempo tutar, kaşlarınız tempoya uyarak yükselip alçalır... Armonikayı kaybederseniz ya da kırarsanız... eh, o da dert değil. Çeyrek dolara yenisini alıverir insan.

Gitar daha değerlidir. Bir şeyler öğrenmek gerekir bir kere. Sol elin parmak uçlarının sertleşmesi, nasırlaşması şarttır. Sağ elin başparmağında da boynuz gibi nasır olmalıdır. Sol parmakları ger, örümcek bacağı gibi aç, perdeleri sert ve sıkı kavra.

Bu gitar babamındı. Bana do-mi-sol akorunu ilk öğrettiğinde böcek kadar bir şeydim. Çalmasını onun kadar öğrendiğimde, o artık hiç çalamaz olmuştu. Kapı eşiğine oturur, dinler, ayağıyla tempo tutardı. Ben bir mola vereyim diye ölürüm, o kaşlarını çatar, ben şarkıyı çıkarana kadar yumuşamaz, ancak ondan sonra arkasına yaslanır, başını keyifli keyifli sallardı. "Çal," derdi. "Güzel çal." İyi gitardı bu. Baş kısım nasıl eskimiş, görüyor musun? Milyonlarca şarkı eskitti onu. Tahtasını aşındırdı. Günün birinde boş yumurta gibi çöküverecek içine. Ama ne sağlamlayabilirsin, ne de onarabilirsin. Yoksa sesi bozulur. Akşamları çalarsın. Bitişik çadırda da armonika çalan biri var. Birlikte hoş oluyor.

Keman çalan nadirdir. Öğrenmesi zordur. Ne perdeleri var, ne öğreteni var.

İhtiyarın birini çalarken dinleyeceksin, öyle kapmaya çalışacaksın. Çiftlemeleri nasıl yaptığını söylemez o da. Sırdır der. Ama ben seyrettim. Öğrendim nasıl yaptığını.

Rüzgâr sesi gibi tizdir keman. Hızlıdır, sinirlidir, hırçın ve tizdir.

Bu pek ahım şahım bir keman sayılmaz. İki dolar ver, senin olsun. Biri anlatmıştı, dört yüz yıllık kemanlar varmış. Viski gibi, eskidikçe güzelleşirlermiş. Elli altmış bin dolara gidiyorlarmış. Valla bilemem. Bana atıyor gibi geliyor. Bizimkinin sağlam bir hali var ama, değil mi? Dans mı etmek istiyorsun? Dur yayını bol reçineyle ovayım. Öff, nasıl gıcırdar o zaman. Bir mil uzaktan duyulur valla.

Akşamları hep bu üçü... armonika, gitar ve keman. Bir dans havası tutturulur, ayaklar tempo tutar, gitarın kocaman, tok sesli telleri yürek gibi vurur. Armonikanın keskin akorları bir yandan, kemanın gıcırtısı bir yandan. İnsanların iyice yaklaşması şarttır. Zaten başka türlüsü ellerinden gelmez. Halk dansı başlıyor işte. Ayaklar vuruluyor, incecik delikanlı peşpeşe üç hızlı adım atıyor, kolları iki yanına sarkmış. Çember kapanıyor, oyun başlıyor. Ayaklar toprakta, tempolu vuruşlar, topukla atılan tekmeler. Eller savruluyor, dönüyor. Saçlar çözülüp sarkıyor, herkes soluk soluğa. Şimdi yana doğru eğil.

Şu Teksaslı çocuğa bak. Upuzun bacakları nasıl rahat. Her adımda dört kere step vuruyor ayağı. Bunun gibi dans edenini de görmemiştim. O Cherokee kızı nasıl çeviriyor, baksana! Kızın yanakları al al. Ayaklarını dışa dışa basıyor. Nasıl soluk soluğa, nasıl inip kalkıyor göğsü! Yorulmuş mudur dersin? Kesilmiş midir iyice? Yoo, hiç de değil. Teksaslı çocuğun saçı gözüne giriyor, ağzı açık. Yeterli soluk alamıyor bir türlü. Ama yine de her adımda dört step vuruşu yapmayı sürdürüyor. Devam edecek. Yarım bırakmayacak bu dansı.

Keman gıcırdıyor, gitar gümlüyor, armonikacının suratı kıpkırmızı kesiliyor. Teksaslıyla Cherokee kız köpekler gibi soluya soluya tepiniyorlar. Yaşlılar sıralanmış el çırpıyor. Biraz gülümsüyor, ayaklarıyla tempo tutuyorlar.

Bizim orada bir kere... okul binasındaydı galiba. Koca mehtap batıya doğru kaymıştı iyice. Yürüdük ikimiz. O ve ben. Konuşmadık. Boğazlarımız kupkuruydu çünkü. Hiç konuşmadık. Az son-

ra karşımıza bir saman yığını çıktı. Hemen içine daldık ve yattık. Şu Teksaslı çocukla kızı karanlığa doğru gider görünce... kimse farkında değil sanıyorlar. Of, onun yerine ben gitmeyi nasıl da isterdim! Ay da neredeyse doğacak. Kızın babası onları durdurmak üzere harekete geçiyordu, sonra caydı nedense. Biliyordu. Sonbaharın gelmesini engellemek gibi bir şey. Suyun ağaç dallarına yükselmesini önlemek gibi. Ay da neredeyse doğacak.

Biraz daha çalın. Hikâyeli şarkılar çalın. "Ben Laredo sokaklarında gezinirken" diye bir şarkı vardı hani.

Ateş söndü. Yeniden yakmak ayıp. Aydede geliyor neredeyse.

Sulama kanalının yanında bir papaz uğraşıyor, insanlar bağırıyor. Papaz kaplanlar gibi bir gidip bir geliyor, sesiyle sanki insanları dövüyor. Onlar da yerlerde debeleniyor, inliyorlar. Papaz onları inceliyor, tartıyor, oynuyor onlarla. Hepsi yerlere serilince eğiliyor, onları birer birer kucağına alıp alıp kaldırıyor, "Al bunları, yüce İsa!" diye bağırdığı gibi sulama kanalına atıveriyor. Hepsi yarı bellerine kadar suyun içinden korku dolu gözlerle efendilerine bakarken o diz çöküyor, hepsi için dualar ediyor. Bütün kadınlar ve bütün erkekler yerlerde debelenip inleyebilsin diye dua ediyor. Kadınlarla erkekler, üstlerinden başlarından sular damlayarak bakıyorlar. Sonra pabuçlarından fışırtılar çıkara çıkara kampa, çadırlarına dönüyorlar, huşu dolu bir sesle fısıldaşıyorlar:

Ruhumuz kurtulmuş, diyorlar. Yıkandık, arındık günahlarımızdan. Kar kadar temiziz. Bir daha asla günah işlememeli.

Çocuklar da korku içinde, sırılsıklam, fısıldaşıyorlar aralarında:

Kurtuldu ruhumuz. Bir daha günah işlemeyelim.

Günahların hepsi nelermiş, bileydim keşke. Hepsini işlerdim o zaman.

Göçmen halk yollarda alçakgönüllü eğlenceler arıyor.

24

Cumartesi sabahı çamaşır kurnaları çok kalabalıktı. Kadınlar o gün elbiseleri, pembe önlükleri, çiçekli basmaları yıkıyor, güneşe asarken buruşmasın diye elleriyle gerip düzeltiyorlardı. Öğleden sonra kampta yaşam temposu hızlandı, herkes daha bir heyecanlı oldu. Çocuklar havayı kaptılar, her zamandan daha çok gürültü etmeye başladılar. Saat üç, dört sularında, çocuk yıkama işi başladı. Her çocuk birer birer yakalanıyor, sindiriliyor, ova ova yıkanıyordu. Oyun yerindeki sesler giderek azaldı. Saat beş olduğunda tüm çocuklar pırıl pırıl paklanmış, bir daha kirlenmesinler diye de uyarılmıştı. Artık temiz giysilerini giymiş kazık gibi dolaşıyor, özenin ve dikkatin getirdiği mutsuzluğun içinde yaşıyorlardı.

Dans için hazırlanmış büyük açıkhava pistinde, bir komite görev başındaydı. Her elektrik kablosu birer birer elden geçmiş, kentin çöp ve artık alanı aranmış, tel bulmaya çalışılmış, herkesin alet kutusundan yapışkan bantlar istenmişti. Sonunda yamalarla uzatılmış kablo tertibatı dans pistine doğru uzanabilmiş, şişe boğazları da izolatör olarak kullanılmıştı. Bu gece pist ilk defa ışıklandırılacaktı. Saat altıda erkekler işlerinden ya da iş arama seferlerinden dönünce yeni bir banyo seansı başlamış, yedide akşam yemekleri yenip bitmiş, herkes en iyi elbisesini giymişti. Yeni yıkanmış tulumlar, tertemiz mavi gömlekler, hatta bazen doğru dürüst bir siyah takım elbise. Kızlar çoktan ütülenmiş, tertemiz çiçekli entarilerini giymiş, saçlarını örmüş, kurdelelerini bağlamışlardı. Kaygılı kadınlar ailelerini göz ucuyla seyrederek bir yandan akşam bulaşıklarını yıkamaktaydılar. Dans pistinde

orkestra kendi kendine prova yapıyordu. Çevresine iki sıra çocuk birikmişti. Herkes hevesli, herkes heyecanlıydı.

Başkan Ezra Houston'un çadırında beş kişilik Merkez Komitesi toplantıya başladı. Houston uzun boylu, iri kemikli bir adamdı. Rüzgârın meşinleştirdiği bir yüzü, bıçak gibi keskin gözleri vardı. Her sağlık tesisini temsilen bir kişinin katıldığı komiteye ilk sözlerini söyledi.

"Dansı basacaklarının haberini önceden almamız büyük şans oldu," dedi.

Üçüncü tesisin temsilcisi olan ufak tefek adam, "Bence canlarına okumalı, onlara günlerini göstermeliyiz," diye görüşünü açıkladı.

"Olmaz," dedi Houston. "Onların da istediği bu zaten. Hayır, olmaz. Burada bir kavga başlattılar mı hemen polisi içeri sokar, kampta düzen olmadığını ileri sürerler. Daha önce de kaç kere denediler... başka yerlerde yani." İki numaralı tesisten gelen mahzun yüzlü gence döndü. "Kimse içeri sızmasın diye tel örgüde devriye gezecekleri buldun mu?"

Genç başını salladı. "Evet. On iki kişi. Kimseye vurmasınlar, el kaldırmasınlar diye sıkı tembih geçtim. Bir tek içeri girmelerini önlesinler, yeter."

Houston bu sefer, "Çıkıp Willie Eaton'u bulur musun?" diye sordu. "Eğlence İşleri Başkanı oydu, değil mi?"

"Evet."

"Söyleyin, onu görmek istiyorum."

Delikanlı çıktı az sonra yanında yay gibi bir Teksaslıyla döndü. Willie Eaton'un upuzun, hemen kırılıverecekmiş gibi bir çenesi, toz rengi saçları vardı. Kolları ve bacakları çok uzun, biraz gevşek, gözleri Teksaslıların çoğunda olduğu gibi sanki güneşten solmuştu. Çadıra girdiğinde sırıttı, elleri durmadan bileklerini yokladı durdu.

Houston, "Bu geceyi duydun mu?" diye sordu.

Willie yine sırıttı. "Duydum."

"Çaresine baktın mı?"

"Baktım."

"Anlat neler yaptığını."

Willie Eaton bu sefer pek mutlu sırıttı. "Şeyy... bizim normal eğlence kurulu beş kişi. Bu sefer yirmi kişi daha topladım. Hepsi de sağlam, gücü kuvveti yerinde çocuklar. Bir yandan dans edecekler, bir yandan da gözlerini, kulaklarını açık tutacaklar. İlk belirtiyi görür görmez, yani en ufak bir tartışma havası sezer sezmez orayı kuşatıverecekler. İyice prova ettik. Dışarıdan baktığında görünmüyor bile. Sonra hep birlikte şöyle dışarıya doğru yürüyüverecekler. Aralarındaki herif de onlarla birlikte uzaklaşacak çaresiz."

"Çocuklara söyle, o heriflerin kılına dokunmasınlar."

Willie sevinçle güldü. "Söyledim bile," dedi.

"İyice bellesinler bunu."

"Biliyorlar. Kapıya beş kişi koydum, dışardan gelecekleri arayacak, kontrolden geçirecekler. İşi başlamadan önce fark edip önlemeye çalışacaklar."

Houston ayağa kalktı. Çelik gözleri ciddiydi. "Bana bak, Willie, o heriflere bir şey olmasını istemiyoruz. Ön kapının orada polisler de olacak. Herifler kan revan içinde çıkarsa, polisler canınıza okur sonra."

"Onu biz de hesapladık," dedi Willie. "Onları arka taraftan, tarlaların oraya çıkaracağız. Çocuklardan birkaçı oradan defolup gitmelerini sağlayacak."

"Eh, durum fena değil gibi," dedi Houston. Sesi hâlâ kaygılıydı ama. "Yine de... bir terslik olmasına izin verme, Willie. Sorumlu sensin. Bir şey olmasın heriflere. Sopaydı, bıçaktı, silahtı falan... öyle şeyler kullanılmasın."

"Yok canım, iz bırakmayız."

Houston kuşkulanıverdi. "Keşke sana güvenebileceğimden emin olabilsem, Willie. İlle dövmeniz gerekse bile, kanamayacak yerlerine vurun."

"Baş üstüne efendim!" dedi Willie.

"Seçtiğin adamlara güveniyor musun?"

"Evet efendim."

"Pekâlâ, işler ters giderse ben sağ köşede olacağım. Dans pistinin şurasında."

Willie alaycı bir asker selamı çaktı, çadırdan çıktı.

Houston, "Valla bilemiyorum," dedi. "İnşallah Willie'nin oğlanlar kimseyi öldürmez. Ne diye yok etmek istiyor polisler bu kampı sanki? Ne diye rahat bırakmıyorlar bizi?"

İki numaradan gelen mahzun yüzlü çocuk konuştu. "Ben, Sunland Toprak ve Sığır Şirketi'nin kampındaydım eskiden. İnanın bana, on kişiye bir polis düşüyordu orada. İki yüz kişiye falan da bir musluk düşüyordu."

Tıknaz adam, "Hey büyük Tanrım, bana mı anlatıyorsun!" dedi. "Ben de oradaydım. Bir yığın kulübe vardı. Her sırada otuz beş tane, arka arkaya da on beş sıra. Tümüne on tane kenef hesaplamışlardı. Kokusu bir kilometreden geliyordu burnuna. Polislerden biri bir gün açıldıydı bana. Oturuyorduk bir kenarda. Konuşmaya başladı. 'O lanet olası devlet kampları!' diye yalandı. 'Kalkıyor, millete sıcak su veriyorlar. Onlar da alışıyor, sıcak su istemeye başlıyorlar. Sonra millete sifonlu kenef veriyorlar. Millet bu sefer onu istemeye başlıyor. Oki'lere böyle şeyler verdin mi, isteyeceklerdir elbette,' dedi. 'Sonra o devlet kamplarında kızıl toplantılar düzenliyorlar,' dedi. 'Nasıl edip de işsizlik parası alabileceklerini araştırıyorlar,' dedi."

Houston sordu. "Kimse üstüne yürüyüp ıslatmadı mı herifi?"

"Hayır. Aramızda ufak tefek biri vardı. Polise, işsizlik parası ne demek, diye sordu. Polis de, 'İşsizlik parası işte,' dedi. 'Biz vergi mükellefleri şakır şakır ödüyoruz da, siz Oki'ler kapıp gidiyorsunuz hani!' Bu sefer ufak tefek adam, 'Biz de satış vergisi ödüyoruz, tütün vergisi ödüyoruz,' dedi. Sonra ekledi. 'Çiftçiler de bir libre pamuğa karşı devletten dört sent alıyorlar, o da para kapmak değil mi?' dedi. 'Sonra demiryolları, deniz nakliyat şirketleri de destek fonu çekiyor, o da kapmak değil mi?' dedi.

Polis de, 'Onlar yapılması gereken işleri yapıyorlar,' diye cevap verdi.

Ufak tefek adam bu sefer, 'Biz olmasak kim toplayacak kahrolası ürününüzü?' diye sordu." Konuşmakta olan tıknaz adam susup çevresine bakındı.

Houston, "Ne dedi polis o zaman?" diye sordu.

"Polis o zaman kızdı. 'Siz kızıllar zaten hep patırtı çıkarırsınız,' dedi. 'Düş önüme, benimle gel bakayım,' dedi, ufak tefek adamı aldı götürdü. Zavallıya serserilikten altmış gün verdiler."

Timothy Wallace, "İşi gücü olan birini nasıl içeri atarlar serserilikten?" diye sordu.

Tıknaz adam güldü. "Sen de bal gibi bilirsin bunu," dedi. "Serseri demek, polisin sevmediği tipler demektir. İşte bu kampı sevmeyişlerinin nedeni de bu zaten. Polis giremiyor içeri. Burası Kaliforniya değil, burası ABD."

Houston içini çekti. "Keşke hep burada kalabilseydik. Oysa yakında yol görünecek. Burayı seviyorum. Herkes birbiriyle iyi geçiniyor. Bizi sefil edecekleri, içeri tıkacakları yerde, böyle rahat rahat yaşamamıza ne diye izin vermezler ki! Eğer yakamızı bırakmazlarsa korkarım kavgaya zorlayacaklar bizi." Sesi birden sakinleşti. "Komitenin öfkelenmeye, kontrolünü kaybetmeye hakkı yok."

Üçüncü tesisten gelen tıknaz adam, "Bu komitenin işi kolay sanan varsa gelsin de görsün," dedi. "Bugün benim tesiste kavga çıktı. Kadınlar. Birbirine küfretmeye, çöpleri fırlatmaya başladılar. Kadınlar Komitesi işi kapatamadı, kalktılar, bana geldiler. Sorunu bu komiteye getirmemi istiyorlarmış. Kadın sorunlarını kendiniz çözmek zorundasınız, dedim onlara. Bu komite kalkıp da çöp kavgalarına karışacak değil."

Houston başını salladı. "İyi yapmışsın," dedi.

Ortalık kararmaya başlıyordu. Karanlık giderek koyulaştı, prova yapan orkestranın sesi daha bir yükselmiş gibi oldu. Işıklar dans pistine gelen telleri incelemekte olan iki adamın üzerine düştü. Çocuklar müzisyenlerin çevresinde iyice sıkışmışlardı. Gitarlı biri "Sıla özlemi" şarkısını yavaş yavaş, kendi kendine

çalıp söylüyordu. İkinci tekrarında üç armonikayla bir keman katıldı ona. Çadırlardan halk o tarafa doğru akınaya başladı. Erkekler mavi blucin tulumlar, kadınlar çiçekli elbiseler giymişlerdi. Pistin yanına gelip durdular, sessizce beklediler. Yüzleri parlak, ifadeleri derindi ışıkların altında.

Kampın çevresini yüksek bir tel çit dolaşırdı. Bu çit boyunca, on beş adımda bir nöbetçiler vardı bugün. Çimenler arasına oturmuş bekliyorlardı.

Derken konukların arabaları sökün etti. Küçük çiftçiler, aileleri, diğer kamplardan göçmenler. Her konuk kapıdan girerken, kendisini davet eden kamp üyesinin adını veriyordu.

Orkestra bir dans havası tutturdu, yüksek sesle çalmaya koyuldu. Prova bitmişti çünkü artık. Dindarlar da kendi çadırları önünde oturmuş, seyrediyorlardı. Suratları sert, ifadeleri nefret doluydu. Birbirleriyle konuşmuyorlardı. Günahları gözden kaçırmama çabasındaydı onlar. Yüz ifadeleriyle olup bitenleri baştan sona suçluyorlardı.

Joad'ların çadırında Ruthie'yle Winfield ne yemek yiyeceklerse yemiş, piste doğru yola koyulmuşlardı. Anne onları geri çağırdı, çenelerinden tutup yukarı kaldırdı, yüzlerine baktı. Burun deliklerini, kulaklarının içini inceledi, sonra ellerini bir kere daha yıkamak üzere sağlık binasına yolladı onları. Binanın çevresinden dolaşıp tekrar piste yöneldiler, öteki çocukların arasına karışıp orkestrayı seyrettiler.

Al yemeğini bitirdi, Tom'un tıraş bıçağıyla yarım saatte zor tıraş olabildi. Üzerinde sımsıkı oturmuş bir yünlü takım elbise, çizgili gömlek vardı. Yıkanmış, saçlarını geriye doğru taramıştı. Sağlık binası bir an için boşalınca aynadaki hayaline çapkın çapkın gülümsedi, yan dönüp profilini gülümserken görmeye uğraştı. Mor kol bandını gömleğine geçirdi, sonra dapdar ceketini giydi. Bir parça tuvalet kâğıdı koparıp sarı pabuçlarını sildi. Geç kalmış biri duş yapmak üzere içeri girince Al çabucak çıktı, umursamaz bir havayla dans pistine yöneldi. Gözleri çevredeki kızlardaydı. Pistin yakınında güzel bir sarışın gördü. Çadırın

önünde oturuyordu. Hemen yanaştı, gömleği gözüksün diye ceketinin önünü açtı.

"Dans edecek misiniz bu gece?" diye sordu.

Kız başka tarafa baktı, hiç cevap vermedi.

"Sizle iki çift laf konuşulmaz mı? Benimle dans etmez misiniz?" Sonra aldırmaz bir sesle, "Ben vals de yaparım," dedi.

Kız gözlerini utangaç utangaç kaldırdı. "O da bir şey mi... herkes vals yapar," dedi.

"Benim gibi değil ama." Müzik coşmuştu. Al bir yandan ayağıyla tempo tutarak, "Haydi, gel," dedi.

Çok şişman bir kadın kafasını çadırdan çıkarıp ona kaşlarını çattı. "Çekil şuradan," dedi öfkeyle. "Bu kız sözlü. Evlenecek. Erkeği gelip alacak onu birazdan."

Al kıza çapkınca göz kırptı, ayağını tempoya uydurarak, omuzlarını, kollarını sallayarak uzaklaştı. Kız onun ardından dikkatle baktı.

Baba tabağını elinden bırakıp ayağa kalktı. "Haydi, yürü, John," dedi. Sonra Anne'ye anlattı. "Birileriyle iş bulmak için konuşacağız," dedi. Baba'yla John Amca ağır ağır müdürün evine doğru uzaklaştılar.

Tom dükkândan alınma ekmeğin bir lokmasını etli yahninin suyuna bandı, tabağın içinde dolaştırdı, sonra ağzına attı. Tabağı Anne'ye uzattı, o da alıp sıcak su dolu kovaya soktu, yıkadı, kurulanmak üzere Rose of Sharon'a verdi. "Sen gitmiyor musun dansa?" diye sordu Anne.

Tom, "Elbet gidiyorum," dedi. "Ben komitedeyim. Birtakım adamları ağırlayacağız."

"Hemen girdin mi komitelerden birine?" diye şaştı Anne. "Herhalde iş buldun diyedir."

Rose of Sharon elindeki tabağı bir yere koymak üzere döndü. Tom parmağıyla onu gösterdi. "Amma büyüyor karnı!" dedi.

Rose of Sharon kızardı, Anne'nin elinden ikinci bir tabağı aldı. "Tabii," dedi Anne.

"Güzelleşiyor da," diye ekledi. Tom.

Kız daha da kızardı, başını eğdi. "Kes artık," dedi yavaşça.

Anne yine, "Tabii," dedi. "Kızlar hamilelikte hep güzelleşir."

Tom güldü. "Karnı böyle büyümeye devam ederse yakında el arabasıyla taşıması gerekir."

"Yeter artık," dedi Rose of Sharon. Çadıra girdi, gözden kayboldu.

Anne kıkır kıkır güldü. "Onu üzmesen iyi edersin," dedi.

"Hoşuna gidiyor ama."

"Gidiyor, biliyorum. Ama üzülüyor da. Connie yüzünden de içi içini yiyor."

"Eh, ondan artık umudu kesse iyi olur. Herhalde şimdi de ABD başkanı olmak üzere kurs falan alıyordur."

"Onu üzme," dedi Anne. "Şaka kaldıracak durumu yok."

Willie Eaton yaklaştı, sırıttı, "Tom Joad sen misin?" diye sordu.

"Evet."

"Ben Eğlence Komitesi Başkanıyım. Sana ihtiyacımız olacak. Birisi bana senden söz etti."

"Ben varım, tamam," dedi Tom. "Bu benim Anne."

"Nasılsınız!" dedi Willie.

"Tanıştığımıza sevindim."

Willie bu sefer, "Başlangıçta seni kapıya koyacağız," diye anlattı. "Sonra piste alacağız. Adamlara kapıdan girerken bakmanı, kim olduklarını anlamaya çalışmanı istiyoruz. Yanında biri daha olacak. Sonra da pistte dans edip bir yandan göz kulak olmanı istiyorum."

"Tamam. Bunları kolayca yapabilirim."

Anne biraz tedirgin, "Bir sorun yok ya?" diye sordu.

"Hayır, yok efendim," dedi Willie. "Hiçbir sorun çıkmayacak." Tom da, "Hem de hiç," diye ekledi. "Eh, ben sizinle geleyim. Anne, dansta görüşürüz." İki genç adam ana kapıya doğru hızlı hızlı yürüdüler.

Anne yıkanmış bulaşıkları kutunun üstüne sıraladı. "Dışarı gelsene," diye seslendi. Cevap gelmeyince, "Rozaşarn, gel buraya!" diye bir daha çağırdı.

Kız çadırdan çıktı, bulaşıkları kurulamaya devam etti.

"Tom sana takılıyordu, yavrum."

"Biliyorum. Gücenmedim. Ama kimsenin bana bakmasını istemiyorum."

"Onu önleyemezsin. Herkes bakacaktır. Ama insanların hoşuna gider hamile kız görmek. Gülerler, mutlu olurlar. Sen gitmiyor musun dansa?"

"Gidecektim ama... bilmem ki! Keşke Connie burada olsaydı." Sesi tizleşti. "Anne, çok istiyorum onun burada olmasını. Dayanamıyorum."

Anne ona dikkatle baktı. "Biliyorum," dedi. "Ama, Rozaşarn... aileni utandırma."

"Öyle bir niyetim yok, Anne."

"Eh, utandırma. Zaten derdimiz çok... bir o eksik."

Kızın dudakları titredi. "Ben... ben dansa gitmiyorum. Gidemem... Anne... yardım et bana!" Oturdu, yüzünü kollarına gömdü.

Anne ellerini bir bulaşık bezine kurulayıp onun karşısına çömeldi, iki elini kızının saçlarına dayadı. "İyi kızsın sen," dedi. "Her zaman iyi bir kız olageldin. Ben göz kulak olurum sana. Korkma sakın." Sesi ilgi doluydu. "İkimiz ne yapalım, biliyor musun? Kalkıp o dansa gidelim. Oturup seyredelim. Kimse dansa kaldırırsa, çok dermansızım dersin, ben de, kendini biraz hasta hissediyor, derim. Müziği falan dinlemiş olursun o zaman."

Rose of Sharon başını kaldırdı. "Dans etmeme izin vermezsin, değil mi?"

"Vermem."

"Kimsenin bana dokunmasına da izin vermezsin."

"Hayır, vermem."

Kız içini çekti. Umutsuz bir sesle, "Ne yapacağımı bilemiyorum," dedi. "Anne, hiç bilemiyorum ne yapacağımı. Bilemiyorum."

Anne onun dizini okşadı. "Bak," dedi. "Yüzüme bak benim. Sana anlatayım. Biraz zaman geçince, acısı bu kadar kötü olmaz artık. Biraz geçsin, görürsün. Doğru söylüyorum. Yürü şimdi. Gidip yıkanalım, güzel elbiselerimizi giyelim, dansın oraya gidip

oturalım." Rose of Sharon'u kaldırıp sağlık binasına doğru yürüttü.

Babayla John Amca büronun önündeki taraçada birkaç adamla birlikte çömelmiş, oturuyorlardı. "Neredeyse iş buluyorduk bugün," dedi Baba. "Birkaç dakikayla kaçırdık. İki kişiyi önümüzden işe almışlar. Garipti. Bir ekip amiri vardı orada. Bize ne dedi, biliyor musunuz: Daha demin iki adam aldık ama, aslında yirmi sentlik adam bulsak kullanabiliriz, dedi. Yirmi sentlik adamlardan bir yığın kullanabiliriz, dedi. Siz kampınıza gidip söyleyin, yirmi sentlik adamlara çok işimiz var, dedi."

Çömelmiş adamlar sinirli sinirli kıpırdandılar. Geniş omuzlu bir tanesinin yüzü siyah şapkasının iyice gölgesinde kalıyordu. Avucunu dizine şaplattı. "Biliyorum, lanet olsun!" diye bağırdı. "Bulacaklar da aradıklarını. Aç adamları alacaklar. Saatte yirmi sentle insan ailesinin karnını doyuramaz ki! Ama neye olsa razı olur insan. İstediklerini yaptırırlar. İşleri mezata çıkarıyorlar. Tanrım! Neredeyse üste para alacaklar bizden iş vermek için."

"Kabul edecektik," dedi Baba. "İşsizdik. Garanti kabul edecektik. Ama içerde öteki adamlar vardı. Bize öyle baktılar ki... korkumuzdan kabul edemedik."

Kara şapka bu sefer, "Düşünmek deli ediyor beni!" diye patladı. "Ben bir herifin yanında çalıştım, ürününü toplayamıyordu. Toplamak o ürünün fiyatından daha pahalıya patlıyordu. Ne halt edeceğini bilemiyordu."

"Bana öyle geliyor ki..." Baba birden sustu. Çevresindekiler bir an sessiz kalıp onu beklediler. "Şey... yani bence... insanın bir avuç toprağı olsa... mesela benim karım orada bir kamyonluk sebze yetiştirebilir. Sonra iki domuz, birkaç tavuk. Biz erkekler de çıkar iş bulurduk, akşamları dönerdik. Çocuklar belki okula giderdi. Buradaki okullar gibisini görmedim ben hiç."

"Çocuklarımız o okullarda mutlu değil ama," dedi kara şapka.

"Neden ama? Çok güzel okullardı!"

"Eh, bizim çocukların üstü başı paramparça, ayakları çıplak, ötekilerin ayağında çorap, cici bici pantolonlar, durmadan bi-

zimkilere 'Oki!' diye bağırır dururlar! Benim oğlum gitti okula. Allahın günü kavga ediyordu. Tepeliyordu da veletleri. Yaman oğlandı. Her gün bir kavga. Mecbur oluyordu. Gömleği yırtık, burnu kanaya kanaya dönerdi eve. Anası da onu döverdi. Sonra engelledim dövmesini. Herkesten dayak yemesine ne gerek var zavallının? Öff, ama ne hırpalardı o çocukları bazen! O cici bici orospu çocuklarını! Bilmem ki! Bilmem ki!"

Baba sordu. "E, peki ben ne halt edeceğim? Paramız bitti. Oğullarımdan biri geçici bir iş buldu ama o hepimizi besleyemez. Ben yirmi senti kabul etmek zorundayım. Mecburum."

Kara şapka başını kaldırdı, çenesine vuran ışık diken gibi sakallarını gösterdi. İp gibi ince boynundaki kıllar daha yatıktı. "Öyle!" dedi acı bir sesle. "Yapacaksın tabii. Ben yirmi beş sentlik işçiyim. Sen benim işimi yirmi sente devralacaksın. Ben o zaman aç kalacağım, aynı işi on beş sente ben senden geri alacağım. Öyle! Git, al bakalım!"

"E, başka ne yapabilirim!" diye sordu Baba. "Sen yirmi beş alasın diye açlıktan ölemem ya!"

Kara şapka başını tekrar eğdi, yüzü gölgelere gömüldü. "Bilmiyorum," dedi. "Bilmiyorum. Günün on iki saatinde çalışıp da yarı yarıya doyabilmek zaten berbat şey ama, o yetmiyormuş gibi durmadan bu hesapları da yapmak zorundayız. Çocuğumun karnı yeterince doymuyor. Habire de düşünemem ya, Allah kahretsin! Delirtiyor insanı!" Halka olmuş adamlar tedirgin tedirgin kıpırdandılar.

Tom dış kapıda durmuş, dansa gelenleri seyrediyordu. Yüzlerine bir fener tutuluyor, Willie Eaton kulağının dibinde, "Gözünü açık tut!" diye fısıldıyordu. "Jule Vitela'yı yolluyorum yanına. Yarı Cherokee'dir. İyi çocuktur. Gözünü açık tut. Bakalım tanıyabilecek misin hangileri olduğunu!"

"Tamam," dedi Tom. Çiftçi ailelerinin gelişini seyrediyordu. Örgülü saçlı kızlar, dans için şıklaşmış delikanlılar. Jule gelip onun yanında durdu.

"Geldim," dedi.

Tom adamın kartal gibi burnuna, kahverengi, çıkık elmacık kemiklerine, incecik, geriye kaçık çenesine baktı. "Yarı Kızılderiliymişsin dediler, oysa sen tam Kızılderiliye benziyorsun." dedi.

"Hayır, yalnızca yarım," diye karşılık verdi Jule. "Ama keşke tam olaydım. Rezervasyon alanında kendi toprağım olurdu bari. O saf kanların bazısının işi iş valla."

"Şu gelenlere bak sen," dedi Tom.

Konuklar habire kapıdan giriyorlardı. Çiftliklerden gelen aileler, yol kenarı kamplarından göçmenler. Çocuklar serbest kalmaya çalışıyor, analarıyla babaları onları yakalayıp çekiyorlardı.

Jule, "Bu dansların garip bir etkisi oluyor," dedi. "Bizimkilerin hiçbir şeyi yok. Ama dostlarını dansa davet edebilmek bile onlara bir tür gurur veriyor. Ötekiler de saygı duyuyor bizimkilere bu danslar yüzünden. Benim yanında çalıştığım patronun ufacık bir toprağı var. Buraya, dansa geliyor. Ben kendim çağırıyorum, o da geliyor. Buralarda en doğru dürüst danslar sizinkiler, diyor. İnsan sevgilisini, karısını rahat rahat getirebilir, diyor. Hey, şuraya bak!"

Kapıdan üç genç adam girmekteydi... işçi kılıklı, blucinli adamlardı. Birbirine yakın yakın yürüyorlardı. Kapıdaki nöbetçi onlara soru sordu, onlar cevap verdi, sonra geçtiler.

"Şunlara dikkatli bak!" dedi Jule. Kendisi nöbetçiye doğru yürüdü. "Kim çağırmış bu üçünü?" diye sordu.

"Jackson diye biri. Dördüncü tesisten."

Jule yine Tom'un yanına döndü. "Bence bunlar olmalı," dedi.

"Nereden biliyorsun?"

"Nereden bildiğimi ne bileyim? Bir duygu işte. Biraz korkuyor gibiler. Şunları izle, Willie'ye de söyle, Jackson'u bulup sorsun. Bakalım temiz diyecek mi! Ben burada bekliyorum."

Tom üç adamın peşi sıra yürüdü. Onlar dans pistine ilerlediler, kalabalığın kenarında bir yere sessizce yerleştiler. Tom orkestranın yanıbaşında Willie'yi gördü, eliyle ona işaret etti.

"Ne var?" diye sordu Willie.

"Şu üçü... gördün mü... şurada!"

"Evet?"

"Dördüncü tesisten Jackson diye biri çağırdı demişler."

Willie başını çevirdi, Houston'u gördü, işaret edip yanlarına çağırdı. "Şuradaki üç kişi," dedi. "Jackson'u çağırsak fena olmayacak. Dördüncü tesisten. Bakalım gerçekten o davet etmiş mi?"

Houston topukları üzerine dönüp yürüdü, gitti. Birkaç dakika sonra yanında ince uzun, kemikli bir Kansaslıyla döndü. "Jackson bu işte," dedi Houston. "Bak, Jackson, şu üç blucinliyi görüyor musun?"

"Evet."

"Sen mi çağırdın onları?"

"Hayır."

"Tanıyor musun?"

Jackson dikkatle baktı. "Tabii tanıyorum. Gregorio'nun orada birlikte çalışmıştık."

"Demek senin adını oradan biliyorlardı."

"Elbette. Yan yana çalıştık."

"Pekâlâ," dedi Houston. "Yanlarına sokulma. Doğru dürüst dururlarsa dışarı atmayız onları. Teşekkürler, Bay Jackson."

"Aferin," dedi Tom'a dönüp. "Herhalde bunlar olmalı aradıklarınız."

Tom, "Onları Jule buldu," dedi.

Willie, "Hiç şaşmadım," diye atıldı. "Kızılderili burnu hemen almıştır bunların kokusunu. Eh, ben bizim çocuklara göstereyim bu herifleri."

Kalabalığın arasından on altı yaşında bir oğlan çocuğu koşarak yaklaştı. Houston'un karşısında soluk soluğa durdu. "Bay Houston," dedi. "Dediğinizi yaptım. Okaliptüs ağaçlarının dibinde durmuş bir araba var. İçinde de altı adam. Sonra kuzey yolunda da bir tane duruyor, onda da dört kişi var. Yanlarına gidip kibrit istedim. Silahları var. Gördüm."

Houston'un gözlerine sert ve zalim bir ifade geldi. "Willie," dedi. "Her şeyin hazır olduğundan eminsin, değil mi?"

Willie mutlu mutlu sırıttı. "Tabii hazır, Bay Houston. Sorun çıkmayacak."

"Onlara bir şey yapmayın. Bak, unutma... eğer becerebilirsen... yani sakin davranırlarsa, onları bir görmek, bir konuşmak isterim. Benim çadırda."

"Bakarız," dedi Willie.

Dans henüz resmi olarak başlamamıştı ama Willie piste çıktı. "Herkes eşini seçsin!" diye seslendi. Müzik durdu. Kızlar, delikanlılar, genç kadın ve erkekler koşuşup halk oyununa hazırlandılar, her dört çift, bir kare oluşturacak biçimde pisti doldurdular. Sekiz kare oluşmuştu ortada. Hazır, bekliyorlardı. Kızlar ellerini önlerinde kavuşturmuş, parmaklarını kıpırdatıp duruyorlardı. Erkekler ayaklarını sabırsızlıkla yerlere vurmaktaydılar. Pistin çevresinde yaşlılar oturmaktaydı. Hafif hafif gülümsüyor, çocuklarını piste fırlamasınlar diye kucaklamış, tutuyorlardı. Uzakta dindarlar yine kaskatı, suçlayıcı ifadelerle seyrediyorlardı bu günahları.

Anne'yle Rose of Sharon da bir kerevete oturmuş, bakıyorlardı. Genç erkekler Rose of Sharon'u dansa davet ettikçe Anne her seferinde, "Hayır, o biraz hasta," diyordu. Rose of Sharon utanıp kızarıyordu. Gözleri pırıl pırıldı.

Şarkıyı söyleyecek olan, pistin ortasına çıktı, ellerini havaya kaldırdı. "Hazır mıyız? Başlayın bakalım!"

Müzik başladı. Tiz ve belirgindi. Kemanlar, armonikalar sanki genizden, gitarlarsa kalın tellerine vurula vurula çalınıyordu. Şarkıyı söyleyen ne zaman yürüneceğini, ne zaman dönüleceğini birer birer söylüyor, "Eşlerinizi belinden tutun, döndürün, birlikte yürüyün!" gibi komutlar veriyordu. Bir yandan ayağıyla tempo tutmakta, kendi de ileri geri yürümekte, saydığı figürleri kendi de yapmaktaydı.

"Eşlerinizi döndürün, elele tutuşun, dönüp yürüyün." Müzik yükselip alçalıyor, koşuşan, zıplayan pabuçlar pistin üstünde tempo tutarken davul gibi sesler çıkarıyorlardı. "Sağa doğru kayın, sola doğru kayın, ayrılın, sırt sırta dönün..." Şarkıcının

çığlıkları arasında kızların saçları da dağılmaya başlamıştı artık. Delikanlıların alnında ter damlaları belirmişti. Ustalar zor figürlerini daha yeni yeni göstermeye başlamışlardı. Pist kenarındaki yaşlılar da tempoya kendilerini kaptırdılar, hafiften el çırpmaya koyuldular. Onlar da ayaklarıyla tempo tutuyorlardı. Bir yandan tatlı tatlı gülümsemekte, birbirleriyle gözgöze geldikçe başlarını sallamaktaydılar.

Anne, Rose of Sharon'un kulağına doğru eğildi. "Belki inanmayacaksın ama Baban da gençliğinde çok iyi dans ederdi," dedi. "Onun gibi güzel dans edenini görmemiştim." Gülümsedi Anne. "Eski günler geldi hatırıma," dedi. Seyredenlerin tamamının yüzündeki gülümseme de hep eski zamanlara aitti.

"Yirmi yıl önce, Muskogee yakınında kör bir kemancı vardı..."

"Bir zaman bir adam görmüştüm, bir tek sıçrayışta topuklarını tam dört kere birbirine vurabiliyordu."

"Dakota'da İsveçliler vardı. Bazen ne yaparlardı, biliyor musun? Piste biber serperlerdi. Biber kadınların eteklerinden içeri kaçar, onları zıp zıp zıplatırdı. Azmış kısraklar gibi. İsveçliler yapar bunu zaman zaman."

Ta uzakta dindarlar kendi miskin çocuklarına bakıyorlar. "Bunlar günah işliyor," diyorlardı onlara. "Bakın, görün bu günahları. Dolu dizgin cehenneme gidiyor bu insanların hepsi. Bizler gibilerin bunu seyretmek zorunda kalması ne yazık!" Çocuklar da sessiz ve sinirliydi.

"Bir tur daha, sonra dinleneceğiz!" diye sesleniyordu şarkıcı. "Zıplayın... yakında bitiyor!" Kızlar ter içindeydi. Yüzleri kıpkırmızıydı. Dans ederken ağızları açık duruyordu. Delikanlıların uzun saçları savruluyor, topukları şakırdıyordu. Karelerin içine gire çıka dönmekteydiler Müzik çıngır çıngırdı.

Derken müzik birden sustu. Dans edenler oldukları yerde, soluk soluğa durdular. Çocuklar yerlerinden kurtuldu, ortaya fırladı, çiftlerin arasında birbirlerini deli gibi kovaladı, kasket çaldılar, saç çektiler! Dans edenler oturdu, kendilerini yelpaze-

lemeye başladılar. Müzisyenler yerlerinden kalktı, eklemlerini gerdi, sonra tekrar oturdular. Gitar çalanların parmakları tellerde yumuşacık dolaştı.

Willie seslendi. "Şimdi ikinci kare için eş seçin!" Dansçılar ayağa fırladılar, yeni delikanlılar kendilerine eş aramaya koştular. Tom o üç gencin yanında duruyordu. Piste doğru yürüdüklerini gördü. Karelerden birine gidiyorlardı. Tom elini Willie'ye doğru salladı, Willie kemancıya dönüp bir şeyler söyledi. Kemancı yayını tellerinden geçirip gıcırtılı bir ses çıkardı. Yirmi genç adam yavaşça piste doğru süzüldüler. Üç yabancı bu arada karenin yanına varmışlardı. İçlerinden bir tanesi, "Ben bununla dans edeceğim," dedi.

Sarışın bir çocuk şaşkınlıkla başını kaldırıp baktı. "O benim damım!"

"Bana bak, eşşoğlu eşek..."

Karanlığın içinden tiz bir ıslık duyuldu. Bu arada üç kişinin çevresine sanki bir duvar örülmüş, yirmi genç onları diğer halktan ayırmışlardı. Üçünün her biri, güçlü ellerin kendilerini tuttuğunu, kavradığını hissediyordu. İnsanlardan oluşan duvar yavaş yavaş pistten uzaklaşmaktaydı.

Willie, "Haydi, başlıyoruz!" diye bağırdı, müzik de başladı. Şarkıcı figürleri sayıyor, ayak sesleri pistte güm güm inliyordu.

Bir devriye arabası kampın giriş kapısına gelip durdu. Şoför seslendi. "Açın kapıyı. İçerde kavga varmış."

Bekçi hiç yerinden kıpırdamadı. "Bizde kavga yok. Müziğe baksana. Kimsiniz?"

"Şerif yardımcıları."

"Tutuklama emri var mı elinizde?"

"Kavga varsa emre gerek yok."

"Eh, burada kavga yok," dedi bekçi.

Arabadakiler müziği dinlediler, şarkıcının sesine kulak kabarttılar, sonra biraz uzağa çekip kavşakta durdular, beklemeye başladılar.

Hareket halindeki grupta, üç genç adamdan her biri kendini kıskıvrak tutulmuş hissediyordu. Her birinin ağzına bir el kapanmıştı. Karanlığa ulaştıklarında çevredeki sıkışık grup açıldı.

Tom, "Amma iyi iş çıkardık," dedi. Önündeki gencin iki kolunu arkasında tutuyordu.

Willie dans pistinden ayrılıp onların yanına koştu. "Altı kişi yeter bundan sonra," diye seslendi. "Houston bu heriflerle görüşmek istiyor."

Houston da karanlıkların içinden ortaya çıktı. "Bunlar mıydı?" diye sordu.

"Evet," dedi Jule. "Ortaya çıkıp hır gürü başlattılar. Ama bir tek yumruk atmaya bile fırsat bulamadılar."

"Bir bakalım şunlara." Kamp elemanları üç gencin yüzünü ona doğru çevirdiler. Başları eğikti üçünün de. Houston her karanlık surata bir fener tuttu. "Neden talip oldunuz bunu yapmaya?" diye sordu.

Cevap çıkmadı. "Kim dedi size bunu yapın diye?"

"Allah kahretsin, biz bir şey yapmadık. Dans edecektik yalnızca."

"Hiç de değil," dedi Jule. "O çocuğu dövecektiniz."

Tom, "Bay Houston, bunlar harekete geçtiği anda birisi bir ıslık çaldı," diye hatırlattı.

"Evet, biliyorum! Polisler de kapıya dayandı." Arkasını döndü. "Size bir zarar verecek değiliz. Kim emir verdi size bizim dansı bozmanız için?" Cevap bekledi. "Siz de bizdensiniz," dedi sonra üzgün bir sesle. "Sizin yeriniz de bizim yanımız. Nasıl oldu da geldiniz? Nasılsa biliyoruz her şeyi..." diye ekledi.

"İşte, lanet olsun, ekmek parası!"

"Peki, kim yolladı sizi? Kim verdi parayı?"

"Para verilmedi."

"Verileceği de yok. Madem kavga çıkmadı, para da gelmeyecek. Öyle değil mi?"

Kolları sımsıkı tutulan adamlardan biri, "Ne isterseniz yapın... size hiçbir şey söyleyecek değiliz!" dedi.

Houston'un başı bir an önüne sarktı, sonra alçak sesle, "Yoo, söylemeyin, peki," dedi. "Ama beni dinleyin. Kendi kendinizi bıçaklamaya kalkmayın. Biz burada yaşamaya uğraşıyoruz, birazcık eğleniyoruz, düzeni de sağlıyoruz. Yıkmayın bunların hepsini. Bir düşünün. Aslında kendinize zarar veriyorsunuz."

"Pekâlâ, çocuklar, arka çitten çıkarın onları. Canlarını da yakmayın. Ne yaptıklarının farkında değiller."

Kampçılar yavaşça kampın arka tarafına doğru ilerlediler. Houston onlanın ardından baktı.

Jule yolda "Bir tek, adam gibi tekme yapıştırsaydık şunlara!" dedi.

Willie "Olmaz!" diye bağırdı. "Vurulmayacak dedim ben!"

Jule, "Bir tek tekmecik!" diye yalvardı. "Çitin tepesinden fırlatacak kadar!"

"Olmaz!" diye direndi Willie.

Adamlara döndü. "Bana bakın! Sizi bu seferlik bırakıyoruz. Ama gittiğinizde söyleyin. Bir daha böyle şeye kalkışan olursa, buraya gelenin canına okuruz. Sizinkilere iyice anlatın bunu. Houston diyor ki, siz de bizdenmişsiniz... belki öyledir. Ama öyle düşünmek hiç hoşuma gitmiyor."

Çite yaklaştılar. Oturmuş bekleyen nöbetçilerden iki tanesi kalktı, yaklaştı. "Burada evlerine erken gitmek isteyen konuklarımız var," dedi Willie. Üç adam çite tırmandılar, karanlıklar içinde gözden kayboldular.

Görevliler tekrar dans pistine döndü. Orkestra bu sefer bir başka hava tutturmuş, avaz avaz çalıyordu.

Büroya yakın yerde erkekler hâlâ çömelmiş durumda, konuşmaktaydılar. Müziğin çığlık gibi sesi onlara da ulaşıyordu.

Baba, "Bir şeyler değişiyor," dedi. "Ne olduğunu bilmiyorum. Belki sağ kalıp göremeyiz. Ama değişiyor. Bir tedirginlik, sabırsızlık var. İnsan hiçbir şey anlayanıyor... korkuyor."

Kara şapka başını tekrar kaldırdı, diken gibi sakallarına ışık bir daha düştü. Yerden birkaç taş aldı, bilye gibi başparmağıyla fırlatıp fırlatıp savurdu. "Bilmiyorum. Değişiyor, haklısın. Biri

bana Akron-Ohio'da olanı anlattı. Kauçuk şirketleri, dağdan işçi getirmişler. Ucuz çalışır diye. O dağ köylüleri de sendikaya girmişler. O zaman kızılca kıyamet kopmuş işte. Bütün esnaf, bütün halk onlara 'Kızıl!' diye bağırır olmuş. Sendikayı Akron'dan sürüp çıkaracaklarmış. Papazlar bu konuda vaaz veriyor, gazetelere yazı yazıyormuş. Kauçuk şirketleri herkese kazma, balta dağıtıyor, durmadan gaz satın alıyorlarmış. Sanki o dağ köylüleri şeytanın ta kendisi!" Sustu, birkaç taş daha buldu, onları da atmaya koyuldu. "Ondan sonra... aşağı yukarı geçen Mart'taydı... bir pazar günü beş bin dağ köylüsü kent dışında hindi avına çıkmış. Beş bini birden, ellerinde tüfekleriyle kentin orta yerinden geçmişler. Hindilerini vurmuşlar, sonra da geri dönmüşler. Yaptıkları bu kadar. İşte o gün bugündür bir daha patırtı çıkmamış orada artık. Vatandaş grupları kazmaları, baltaları geri vermişler, esnaf dükkânlarını açıp işbaşı yapmış, ne kimseye ilişilmiş, ne de kimse öldürülmüş." Uzun bir sessizlik oldu, sonra Kara Şapka devam etti. "Burada da azıttılar işi artık. O kampı yaktılar, bir yığın insanı dövdüler. Bizimkilerde de silah var. Diyorum ki... biz de hindi avı kulübü kursak da her pazar buluşsak bari."

Herkes ona baktı, sonra başlarını eğip yere baktılar. Ayakları tedirgin tedirgin kıpırdandı, ağırlıklarını bir ayaklarından ötekine kaydırdılar.

25

Kaliforniya'da ilkbahar çok güzel olur. Vadilerdeki meyve ağaçlarının kokulu tomurcukları, pembeli beyazlı sığ bir denize benzer. Yaşlı asmalarda yeni üzümlerin ilk tomurcukları şişip kabarmaya başlar, salkımlar gövdeden aşağıya sarkacak biçimde şekillenir. Dopdolu yeşil tepeler meme gibi yuvarlak ve yumuşaktır. Dümdüz sebze bostanlarında kilometreler boyunca açık yeşil marullar, kıvır kıvır karnabaharlar, grimsi yeşil enginarlardan oluşan sıralar göze çarpar.

Derken ağaçlar yaprağa durur, meyve ağaçlarından tüm taç yapraklar dökülür, yerleri pembeli beyazlı bir halı kaplar. Tomurcukların ortaları şişer, büyür, renklenir. Kirazlar, elmalar, şeftaliler, armutlar, incirler... Ürünler çabucak olgunlaşırken Kaliforniya'nın tümünde yaşam hızlanır. Meyveler ağırlaşır, dallar onların ağırlığıyla aşağıya sarkar, kırılmasınlar diye altlarına destek konur.

Bu bolluğun arkasında, anlayışı, bilgisi, tecrübesi zengin insanlar vardır. Onlar tohumlarla sonu gelmez deneyler yapar, toprağın milyonlarca düşmanına karşı dayanıklı türler geliştirmeye çalışırlar. Küflere, böceklere, paslara ve mantar hastalıklarına karşı dayanıklı. Bu insanlar dikkatle ve sabırla uğraşır, tohumu olsun, kökleri olsun, tümünü kusursuz hale getirmeye çabalarlar. Sonra kimyadan anlayan adamlar çıkagelir, ağaçları haşere ve zararlılara karşı ilaçlar. Üzümlere kükürt püskürtür, hastalıkları, çürümeleri, küfleri önlemeye uğraşırlar. Koruyucu hekimlik dalının uzmanları bahçe sınırlarını kontrol altına alır, meyve sineklerini, Japon böceklerini kollarlar. Kimisi hasta ağaçları karantinaya alır, kökünden söküp çıkarır, yakar... Bunların

hepsi bilgili adamlardır. Genç ağaçlarla asma filizlerini aşılayanlar ise bunların içinde en zeki olanlarıdır, çünkü bunların işi bir cerrahınki kadar ince ve nazik bir iştir. Elleri cerrah eli gibi, yürekleri cerrah yüreği gibi olmalıdır o ağaç kabuğunu yarabilmek, aşıyı yerleştirebilmek, yarayı kapayabilmek, havaya karşı koruyabilecek biçimde sarabilmek için. Büyük adamlardır bunlar.

Dizilerin arasında bahçıvanlar gezinir, ilkbaharda biten yaban otlarını yolar, sonra toprağı altüst edip ot kesiklerini dibe alarak humus sağlamaya çalışır, suyu tutabilsin diye toprağı kabartır, sular birikebilsin diye çukurcuklar oluşturur, suyu büsbütün emip bitirmesin diye de yabani ot köklerini imha ederler.

Bu arada meyveler durmadan büyür, şişer, asmalarda çiçekler göze çarpmaya başlar. Yıl ilerledikçe sıcak da artar, yapraklar koyu yeşil olur. Erikler küçük birer kuş yumurtası boyuna gelir, ağırlıklarından dallar iyice sarkar, altlarına dayanmış desteklere yüklenirler. Kaskatı küçük armutlar biçim alır, şeftalilerin yüzünü ince bir tüy tabakası kaplar önce. Üzüm tomurcukları minik taç yapraklarını döker, katı, ufacık boncuklar bu sefer yeşil düğmelere dönüşür, düğmeler ağırlaşmaya başlar. Tarlalarda çalışan adamlar, meyve bahçelerinin sahipleri, bakıp, kafalarından hesaplar yaparlar. Ürün iyidir o yıl. Adamlar gururludur. Ürünü iyi yapan onların bilgisidir çünkü. Bilgileriyle dünyayı değiştirmişlerdir onlar. Kısacık, incecik buğday, kocaman ve verimli hale getirilmiştir. Küçük, ekşi elmalar, büyük ve tatlı olmuştur. Ağaçlar arasında biten, koruğuyla kuşları beslemekten başka işe yaramayan asma, çeşit çeşit üzümler vermiştir. Siyahı, kırmızısı, yeşili, açık pembesi, moru, sarısıyla. Her çeşidin de kendine özgü bir tadı vardır. Deneme çiftliklerinde çalışan adamlar yeni yeni meyve türleri oluşturmuşlardır. Nektarinler, kırk çeşit erik, kâğıt kabuklu cevizler. Ve hâlâ hep çalışmaktadırlar. Seçerler, aşılarlar, değiştirirler, kendilerini zorlarlar, toprağı zorlarlar durmadan.

İlk önce kirazlar olur. Yarım kilosu bir buçuk sente. Allah kahretsin, toplatamayız ki o fiyata! Siyah kirazlar, kırmızı kirazlar, dolgun ve tatlı... Her kirazın yarısını kuşlar yer, bitirir, kuş-

ların açtığı deliklere eşekarıları dadanır, çekirdekler yerlere dökülür, üzerlerinden kara şerit gibi artık parçalar sallanır kuru kuru.

Mor erikler yumuşar, tatlanır. Çabuk, bunları toplat, kurut, kükürtlet... dünyada yapamayız. İşçinin ücretini ödeyemeyiz bir kere... Ücret ne kadar düşük olursa olsun, yine de ödeyemeyiz. Bu sefer mor erikler halı gibi serilir yerlere. İlk önce derileri buruşur, sonra ordu ordu sinekler dadanır, sonunda vadinin içi baştan başa o baygın çürük kokusuyla dolar.

Sonra armutlar sararır, yumuşar. Tonu beş dolar. Yani beş dolara kırk tane elli librelik kutu. Ağaçlar budanır, ilaçlanır, meyveliklerin bakımı yapılır... Topla meyveleri, kutulara yerleştir, kamyonlara yükle, konserve tesisine teslim et... Elli librelik kutulardan kırk tanesi beş dolara. Yapamayız. Böylece sarı meyveler de patır patır yerlere dökülür, çatlar, yarılır. Eşekarıları meyvenin yumuşak etine saldırır, bir fermantasyon kokusu yayılır ortalığa.

Ondan sonra üzümler... iyi şarap yapamayız. Kimse satın almaz ki iyi şarabı! Topla üzümleri asmalardan. İyisini, çürüğünü, arı sokmuşunu. Saplarıyla, pisliğiyle birlikte bas, çürümeye bırak.

Ama fıçılarda küf var, formik asit var.

Eh, o zaman da kükürt ile tanik asit ekle.

Fermantasyonun kokusu hiç de şarabın o zengin kokusuna benzemiyor. Çürüme kokusuyla kimyasal madde kokusunun karışımı bal gibi.

Eh, ne yapalım! Alkol var ya yine de içinde! İçen sarhoş olur nasılsa.

Küçük çiftçiler çevrelerinde sular gibi yükselip biriken borçları seyrediyorlar. Hem ağaçları ilaçlamışlar, hem de ürünleri satamıyorlar. Hem budatmış, aşılatmışlar, hem malı toplayamamışlar. Bilgili adamlar çalışmış, düşünmüş, taşınmış... ama meyveler yerlerde yatıyor. Bağlarda çürüyen bulamaç havayı zehirliyor. Hele o şarabı bir tatsanız! Hiç üzüm tadı yok! Kükürt, tanik asit ve alkol karışımı sanki.

Bu küçük meyve bahçesi gelecek yıla koskoca bir holdingin malları arasına katılacak. Borçlar boğacak çünkü sahibini.

Bu bağ da bankanın malı olacak. Ancak büyük toprak sahipleri kurtarabilir yakasını. Çünkü onların kendi konserve tesisleri de var. Dört armudu soyup ikiye böler, haşlar, konservelerseniz, yine on beş sente satarsınız. Hem konservelenmiş armutlar çürümez de. Yıllarca dayanır.

Çürüme tüm eyalete yayılıyor, o baygın koku toprağın matemi oluyor. Ağaçları aşılamayı, tohumu verimli hale getirmeyi bilen o bilge kişiler, aç insanları beslemenin bir yolunu bulamıyorlar. Dünyaya yepyeni meyve çeşitleri sunmuş olan adamlar, meyvelerin yenmesini sağlayacak bir sistem yaralamıyor. Bu başarısızlık tüm eyaletin üzerine bir yas gibi çöküyor.

Asmaların, ağaçların sunduğu ürünler, fiyatı yüksek tutabilmek uğruna imha edilmek zorunda. İşte en acı olanı da o. Kamyonlar dolusu portakal yerlere dökülüyor. Millet kilometrelerce uzaktan kalkıp üşüşmüş oraya... dökülen meyvelerden toplayabilmek için. Ama olmaz ki! Bedavadan toplayabilecek olduktan sonra, kim verir bir düzine portakala yirmi sent parayı? Ellerinde hortumlar taşıyan adamlar gelip yığılı portakalların üzerine gaz sıkıyorlar. Bir yandan da işlenmek istenen suça kızıp köpürüyorlar. Meyve almak için oraya gelen halka kızıyorlar. Bir milyon insan aç... meyveye ihtiyaçları var. Gazlar sıkılıyor, sıkılıyor altın dağların üzerine.

Ve çürüme kokusu tüm ülkeyi dolduruyor.

Gemilerde yakıt diye kahveleri yakalım. Isınmak için mısırları yakalım... ne güzeldir ateşi! Patatesleri nehirlere dökelim, aç insanlar toplayamasın diye kıyıya gözcüler dizelim. Domuzları kesip kesip gömelim, leş kokusu toprağın içine karışsın gitsin.

Suçun ötesinde bir günah var bu işte. Ağlamanın simgeleyemeyeceği bir hüzün var. Tüm başarılarımızı yıkıp deviren bir yenilgi var. O verimli toprak, o dizi dizi ağaçlar, o sapasağlam ağaç gövdeleri, o olgun meyveler... oysa beri yanda çocuklar pellagra'dan ölüyor. Ölecek de. Çünkü portakaldan kâr edilemiyor. Adli tabipler gelip formları dolduracak... kötü beslenmeden öldü diye... çünkü yiyecekler çürümek zorunda. Zorla çürütülecek.

İnsanlar ellerinde ağlarla geliyor, nehirlerden patates avlamaya uğraşıyorlar, nöbetçiler de onları oradan uzak tutmaya uğraşıyor. Millet tangırdayan arabalarla portakal toplamaya geliyor, portakalları üzerine gaz sıkılmış halde buluyor. Kazık gibi dikilip patateslerin önlerinden akıp geçişini seyrediyorlar, kesilmekte olan domuzların ciyaklamasını dinliyorlar. Hayvanlar hendeğin içinde kesiliyor, üzerleri hemen sönmemiş kireçle örtülüveriyor. Portakal dağlarının vıcık vıcık, çürük bir sıvı halinde akışını seyrediyorlar. Aç insanların gözlerinde giderek büyüyen bir gazap oluşuyor. Ruhlarında yumru yumru gazap üzümleri oluşuyor, büyüyor, ağırlaşıyor, bağbozumuna hazırlanıyor.

26

Weedpatch kampında akşamdan sonra, uzun uzun, yol yol bulutlar, batmış güneşin tepesinde durup kenarlarını kızartırken, Joad ailesi de yemeklerini bitirmiş oturuyordu. Anne bulaşığa başlayıp başlamamakta kararsızdı.

"Bir şeyler yapmamız şart," dedi. Parmağını Winfield'e doğru uzattı. "Şuna bakın bir." Hepsi küçük oğlancığa döndüklerinde Anne devam etti. "Uykusunda sıçrayıp, çırpınıp duruyor. Yüzünün rengine bakın." Aile üyeleri yeniden utanç içinde yere baktılar. "Kızarmış hamur," dedi Anne. "Tam bir aydır buradayız. Tom beş güncük çalışabildi. Geri kalanınız her gün dolaşıyor, iş miş yok. Konuşmaya korkuyorsunuz. Paralar bitti. Lafını etmeye ödünüz kopuyor. Her akşam oturup yiyor, sonra kalkıp gidiyorsunuz. Dayanamıyorsunuz konuşmaya. Oysa konuşmanız şart. Rozaşarn'ın vakti yaklaşıyor... onun da şu rengine bakın. Konuşmaya mecbursunuz. Bir çare bulununcaya kadar hiçbiriniz kalkayım demeyin yerinizden. Bir günlük yağımız, iki günlük unumuz, on tane de patatesimiz kaldı. Oturup kafayı çalıştırın bakalım şimdi!"

Hepsi yere baktı. Baba çakısının ucuyla kalın tırnaklarını temizliyor, John Amca üzerine oturduğu sandıktan kıymık koparıyordu. Tom altdudağını iki parmağıyla yakalamış, dişlerinden ayırmış, dışarıya doğru çekmişti.

Dudağını bıraktı, alçak sesle konuştu. "Arıyoruz işte, Anne. Benzin harcayamaz hale geldiğimizden bu yana habire taban tepiyoruz. Her kapıyı çalıyor, her eve uğruyoruz. İş çıkmayacağını bilsek bile. İnsanı eziyor... bulamayacağını bildiğin bir şeyi habababam aramak."

Anne öfkeyle, "Cesaretinizi kaybetmeye hakkınız yok," dedi. "Bu aile gittikçe batıyor. Yok buna hakkınız."

Baba kazıdığı tırnağını inceledi. "Gitmemiz gerek," dedi. "Gitmek istememiştik. Burası çok güzel. Halkı da iyi. Buradan çıkıp da o Hooverville'lerin birinde yaşamak zorunda kalırız diye hep korkuyorduk."

"Eh, gideceksek gideceğiz demektir. En önemlisi, karnımızı doyurmak."

Al söze karıştı. "Ben bagaja bir depoluk benzin atmıştım. Kimseye kullandırmadım onu."

Tom gülümsedi. "Şu Al'ın kafası da çalışıyor onca hergeleliğinin yanısıra." "Şimdi düşünün artık," dedi Anne. "Bu ailenin açlıktan ölmesine daha fazla seyirci kalamam. Tek bir günlük yağ. Elimizdeki o kadar. Rozaşarn'ın günü geliyor. İyi beslenmesi gerek. Düşünün bir!"

Baba, "Sıcak su var, tuvaletler var," dedi.

"Eh, tuvaletleri yiyemeyiz ya!"

Tom, "Bugün biri gelmiş işçi arıyordu." dedi. "Marysville'e gidip meyve toplamak için."

"Ne diye gitmiyoruz ki Marysville'e?" diye sordu Anne.

"Bilmem," dedi Tom. "Doğru olmaz gibi geldiydi nedense. Adam aşırı hevesliydi. Bize kaç para vereceğini söylemiyordu. Tam olarak bilemem, deyip duruyordu."

Anne, "Gidiyoruz Marysville'e," dedi. "Kaç para verdikleri vız gelir. Gidiyoruz."

"Çok uzak ama," dedi Tom. "Benzine bile paramız yok. Varamayız oraya. Anne, düşünüp taşının demiştin. Ben zaten düşünüp taşınmaktan başka bir şey yapmıyorum burada bütün gün."

John Amca atıldı. "Adamın biri de kuzeyde, Tulare yakınında bir yerde pamukların olmaya başladığını söyledi. Orası uzak değilmiş dedi."

"Eh, bir an önce yola koyulmamız gerek. Hemen hem de. Ben buralarda daha çok oyalanamam. Ne kadar güzel olursa olsun!"

Anne kovasını eline aldı, sıcak su getirmek üzere sağlık binasına doğru uzaklaştı.

"Anam sert çıkıyor," dedi Tom. "Son zamanlarda kızdığını sık sık görür olduk. Kaynıyor için için."

Baba rahatlamış gibi, "Eh, durumu ortaya serdi hiç değilse," dedi. "Geceleri gözüme uyku girmiyor, düşünmekten beynim kavruluyordu. Şimdi hiç değilse konuşuruz bari."

Anne elinde buharı tüten suyla geri döndü. "Bir şeylere karar verdiniz mi?"

"Daha düşünüyoruz," dedi Tom. "Diyelim ki doğrudan kuzeye, pamuğun oraya gittik. Buraları taradık zaten. Hiç iş yok buralarda, biliyoruz. Toparlanıp kuzeye gidelim desek! O zaman pamuklar hazır olunca biz de orada oluruz. Ellerimin pamuk kozalarına değmesini özledim bir bakıma. Depon dolu mu Al?"

"Hemen hemen... beş santim kadar eksik."

Anne eline bir tabak alıp kovanın biraz yukarısında tuttu. "Eee?" diye sordu.

Tom, "Sen kazandın," diye cevap verdi. "Gidiyoruz herhalde. Ne diyorsun, Baba?"

"Herhalde mecburuz," dedi Baba da.

Anne ona baktı. "Ne zaman?"

"Valla... uzatmaya gerek yok. Sabah çıkalım bari yola."

"Sabaha yola çıkmaya zaten mecburuz. Ne kadar yiyecek kaldığını söyledim size."

"Bak, Anne, gitmek istemiyorum sanma. İki haftadır benim de karnım doğru dürüst doymadı. Doymasına doydu tabii de... bana bir yararı olmadı."

Anne tabağı kovaya daldırdı. "Sabaha gidiyoruz," dedi.

Baba burnunu çekti. "Devir değişti galiba," dedi alaycı bir sesle. "Bir zamanlar kararları erkekler verirdi. Şimdi kadınlar veriyor görünüşe bakılırsa. Sopayı ele alma zamanı da yaklaşıyor herhalde."

Anne tertemiz, suları damlayan tabağı sandığın üzerine başaşağı koydu, gülümsedi. "Al bakalım sopanı, Baba," dedi. "Yiye-

cek yemeğimiz, barınacak yerimiz olduğu zaman kullanırsın. O sayede kendini de korursun. Ama şu sıra görevini yapmıyorsun. Düşünmeyi de, çalışmayı da. Yapıyor olsan sopanı zaten kullanırdın, kadın kısmı da susar, sinerdi. Ama şimdi sopayı almaya kalkarsan kadın falan dövemezsin, olsa olsa kavgaya başlamış olursun, çünkü benim sopam da hazır elimin altında."

Baba utana utana sırıttı. "Çocukların senden bu sözleri duyması doğru değil," dedi.

"Sen çocuklar için neyin doğru, neyin yanlış olduğunu öğretmeye kalkmadan önce kursaklarına bir lokma yiyecek sokmaya bak hele," dedi Anne de.

Baba bir tiksinti ifadesiyle kalktı, uzaklaştı, John Amca da onun peşinden yürüdü.

Anne'nin elleri suyun içinde meşguldü. Başını kaldırdı, onlar uzaklaşırken arkalarından baktı. Sonra Tom'a gurur dolu bir sesle, "Bir şeyi yok... Ezik değil," dedi. "Vurabilir bile bana."

Tom güldü. "Onu öfkelendirmeye mi uğraşıyordun sen?"

"Elbette," dedi Anne. "Bir adam düşünün... kaygılanıyor, kaygılanıyor, karaciğerini mahvediyor. Bir süre sonra uzanıp yatıverir bir kenara. Yüreğini de yiyip bitirir, ölür gider. Ama eğer o adamı kızdırabilirsen, o zaman bir şey olmaz ona. Baban da... gerçi bir şey demedi ama, öfkelendi iyice. İyidir artık."

Al ayağa kalktı. "Ben biraz yürüyüşe çıkıyorum," dedi.

Tom, "Kamyon hazır mı diye bir kontrol etsen fena olmaz," diye uyardı onu.

"Hazır o."

"Eğer değilse Anne'yi senin üstüne salarım."

"Hazır, hazır." Al çadırların arasındaki yoldan uzaklaştı.

Tom içini çekti. "Yoruluyorum artık, Anne. Beni de kızdırman gerekecek galiba."

"Sende akıl daha çok, Tom. Seni kızdırmama gerek yok. Sana yaslanabilirim. Ama ötekiler... onlar yalancı bir bakıma. Senden başka hepsi öyle. Sen asla vazgeçmezsin, Tom."

Tüm sorumluluk bir anda sırtına binmişti. "Hoşlanmadım bundan," dedi Tom. "Ben de Al gibi dolaşmaya çıkmak, Babam gibi öfkelenmek, John Amca gibi sarhoş olmak istiyorum."

Anne başını iki yana salladı. "Yapamazsın, Tom. Küçüklüğünden ben biliyordum zaten. Yapamazsın. Bazı kimseler için hayatta bir tek kendileri vardır, o kadardır. Al'a bak bir kere. Kız peşinde bir delikanlı. Sen hiçbir zaman öyle olmadın, Tom."

"Bal gibi öyleydim," dedi Tom. "Hâlâ da öyleyim."

"Değilsin. Yaptığın her şey kendi boyundan büyük. Seni hapse attıkları zaman emin oldum artık. Senin hayatta bir yerin var."

"Anne, alayı kes artık. Doğru değil bunlar. Kafandan uyduruyorsun."

Çatal bıçakları tabakların üzerine koyarken, "Belki de," dedi Anne. "Belki hepsini ben kafamdan uyduruyorum. Rozaşarn, şunları kurula da kaldır."

Kız soluk soluğa ayağa kalktı. Kocaman karnı önünde sarkıyordu neredeyse. İsteksiz adımlarla kutuya doğru yürüdü, yıkanmış bulaşıklardan bir tanesini eline aldı.

Tom, "Kendini öyle geriyor ki gözleri irileşiyor," dedi.

"Takılmayı kes kıza. Durumu iyi onun. Sen git de vedalaşacaklarınla vedalaş."

"Pekâlâ. Gideceğimiz yerin ne kadar uzak olduğunu da öğrenirim."

Anne, kızına döndü. "Sen üzülesin diye söylemiyor bunları. Ruthie'yle Winfield nerede?"

"Babamın peşinden gittiler. Gördüm giderken."

"Eh, bırak gitsinler."

Rose of Sharon aynı isteksizlikle işine devam ediyordu. Anne onu kaçamak bakışlarla inceledi. "Sen iyi misin? Yanakların çökmüş gibi biraz."

"Söyledikleri gibi süt içemiyorum ki ben."

"Biliyorum. Yoktu sütümüz."

Rose of Sharon yamyassı bir sesle, "Eğer Connie çekip gitmemiş olsa şimdiye kadar küçük bir evimiz olurdu," dedi. "Çalışa-

caktı derslerine çünkü. Süt lazımsa süt de bulurduk. Sağlam bir bebeğimiz olurdu. Şimdi bu bebek iyi olmayacak. Süt içmem gerekirdi." Önlüğünün cebine elini daldırdı, bir şey çıkarıp ağzına attı.

Anne bu sefer, "Bir şeyler atıştırdığının farkındayım," dedi. "Nedir o yediğin?"

"Hiçbir şey."

"Hadi hadi. Ne atıştırıyorsun?"

"Kireç parçası. Koca bir parça buldumdu."

"Toprak yemekten ne farkı var onun?"

"Canım çekiyor. Öyle hissediyorum."

Anne sessizdi. Dizüstü otururken dizlerini açtı, eteği üzerinde gerildi. "Bilirim," dedi sonunda. "Ben de hamileyken kömür yemiştim bir ara. Büyükanne hep yeme demişti. Ama bebeğe sakın öyle deme bir daha. Düşünmeye bile hakkın yok böyle bir şeyi."

"Kocam yok! Sütüm yok!"

"Şimdi sağlam olsaydın tokadı yerdin, görürdün gününü. Şöyle tam yanağına." Kalktı, çadıra girdi. Az sonra çıktı, Rose of Sharon'un karşısında durdu. Elini uzatıp avucunu açtı. "Bak!" Elinde o küçük altın küpeler vardı. "Bunlar senin oldu."

Kızın gözleri bir an parladı, sonra başka tarafa baktı. "Kulaklarım delik değil benim."

"Ben delerim." Anne acele çadıra girdi, elinde bir karton kutuyla döndü. Bir iğneye çabucak iplik geçirdi, ipliği iki kat yaptı, yer yer birkaç düğüm attı. Sonra ikinci bir iğneye daha iplik geçirdi, onu da düğümledi. Kutuyu araştırıp bir mantar parçası buldu.

"Acıyacak... acıyacak."

Anne ona doğru bir adım attı, mantarı onun kulak memesinin arkasına dayadı, iğneyi memenin içinden mantara doğru itti.

Kız kıvrandı, "Batıyor. Acıyacak."

"Bundan fazla acımayacak."

"Acıyacak."

"Eh, bakarız bakalım. Önce öteki kulağı yapalım öyleyse." Mantarı yerleştirip öteki kulağı da deldi.

"Acıyacak."

"Sus!" dedi Anne. "Bitti bile."

Rose of Sharon şaşkın bakışlarla ona baktı. Anne iğneleri çekip iplikleri kulak memelerinden geçirdi.

"Şimdi her gün bir düğümü yukarı doğru çekeceğiz," diye açıkladı. "İki hafta sonra sağalmış olur, küpeleri takarsın. Al, senin bunlar artık... Sende kalsın."

Rose of Sharon kulaklarına usulca dokundu, parmaklarındaki minik kan damlalarına baktı. "Acımadı. Yalnız birazcık battı."

"Çoktan delinmeliydi kulağın," dedi Anne. Kızın yüzüne zafer dolu bir ifadeyle gülümsedi. "Artık bitir o bulaşık işini. Bebeğin iyi olacak. Neredeyse kulaklarını delemeden ana olacaktın. Ama artık korkacak bir şey kalmadı."

"Bir anlamı mı var onun?"

Anne, "Elbette var," dedi. "Elbette var."

Al, yolun üzerinden dans pistine doğru yaklaşıyordu. Düzenli bir çadırın önünde hafif bir ıslık öttürdü, sonra yoluna devam etti. Çayırın sonuna doğru yürüdü, çimenlere oturdu.

Batıdaki bulutların kenarlarındaki kırmızılık gitmişti artık. Ortaları kara karaydı. Al bacaklarını kaşıdı, akşam göğüne baktı.

Birkaç dakika sonra sarışın bir kız yaklaştı. Keskin hatlı, ama güzeldi. Çimenlere, onun yanına oturdu, hiç konuşmadı. Al elini onun beline attı, parmaklarını gezdirmeye başladı.

"Yapma. Gıdıklıyorsun."

"Yarın gidiyoruz," dedi Al.

Kız ona şaşkın bakışlarla baktı. "Yarın mı? Nereye?"

"Kuzeye," dedi Al hafife alarak.

"Şey... ama evlenecektik biz!"

"Tabii. Zamanı gelince."

"Yakında demiştin!" diye bağırdı kız öfkeyle.

"İşte o yakın zaman gelsin, evleneceğiz."

"Söz verdin ama." Al parmaklarını biraz daha ileriye doğru gezdirdi. "Çekil git," diye bağırdı kız. "Evleneceğiz demiştin."

"Elbette evleneceğiz."

"Ama şimdi gidiyorsun!"

Al sordu. "Ne oluyor sana? Hamile falan mısın?"

"Yo, değilim."

Al güldü. "Boşuna uğraşmışım, ha?"

Kızın çenesi yukarı kalkıverdi. Birden ayağa fırladı. "Defol yanımdan, Al Joad. Seni bir daha görmek istemiyorum."

"Hay Allah! Ne oluyoruz yahu?"

"Sen kendini büyük çapkın falan mı sanıyorsun?"

"Yoo, dur bir dakika."

"Sana yapışacağım sandın, değil mi? Çok beklersin! Bir dolu kısmet var bana."

"Dur bir dakika."

"Durmuyorum... defol buradan."

Al birden atıldı, onu ayak bileğinden yakaladı, devirdi. Düşer düşmez sarıldı, sımsıkı tuttu, avucunu onun öfkeli ağzına kapattı. Kız onun elini ısırmaya çalıştıysa da o bırakmadı, öteki koluyla da yerden kalkmasını engelledi. Kız bir an hareketsiz yattı, sonra ikisi birden kıkırdaşmaya başladılar.

"Biz yakında döneceğiz nasılsa," dedi Al. "Ceplerim de para dolu olacak. Hollywood'a gideceğiz, filmler göreceğiz."

Kız sırtüstü yatıyordu. Al onun üzerine eğildi, parlak akşam yıldızının hayalini kızın gözlerinde gördü. Onun yanında, kara bulutun hayali de vardı. "Trenle gidiyoruz," dedi.

"Ne kadar sürer dersin?"

"Eh, bir ay falan herhalde," dedi Al.

Akşam karanlığı bastırdı, Baba'yla John Amca diğer aile reisleriyle birlikte büronun taraçasında çömeldiler. Hem geceyi, hem geleceği inceliyorlardı. Ufak tefek müdürün üzerinde yine o tirfillenmiş, tertemiz beyaz elbisesi vardı. Dirseklerini taraçanın parmaklığına dayamıştı. Yüzü çökmüş, yorgundu.

Houston başını kaldırıp ona baktı. "Sen biraz uyusan iyi edersin," dedi.

"Herhalde iyi olur. Dün gece üçüncü tesiste bebek doğdu. Zamanla daha becerikli bir ebe oluyorum."

"Bilmeli insan," dedi Houston. "Evli erkek, bilmeli. "

Baba, "Biz sabaha gidiyoruz," diye haberi verdi.

"Öyle mi? Ne tarafa yolculuk?"

"Bir süre kuzeye doğru gidelim dedik. İlk pamuklara hazır olalım orada. Hiç iş bulamadık. Yiyeceğimiz bitti."

Houston, "İş var mıymış, biliyor musunuz?" diye sordu.

"Hayır ama, buralarda hiç olmadığı kesin."

"Kısa süre sonra olacak," dedi Houston. "Biz dayanıp bekleyeceğiz."

Baba, "Bizim de gitmeyi hiç canımız istemiyor," dedi ona. "Burada herkes o kadar iyi davrandı ki! Sonra tuvaletler falan. Ama boğaz beklemiyor. Bir depo benzinimiz var. O bizi biraz götürür. Buradayken her gün yıkanıyorduk. Ömrümde bu kadar temiz olduğumu hatırlamıyorum. Çok garip aslında. Haftada bir kere yıkanırdım, hiç de kokmazdım sanıyorum. Oysa şimdi her gün yıkanmazsam kokuyorum. Acaba sık yıkanmak mı yapıyor bunu?"

Müdür, "Belki o zaman kendi kokunu alamıyordun," dedi.

"Belki. Keşke kalabilseydik."

Minik müdür iki avucunu şakaklarına dayadı. "Sanıyorum bu gece bir bebek daha doğacak," dedi.

"Bizim aileye de çok geçmeden bir tane geliyor. Keşke buradayken gelseydi. Öyle isterdim ki!"

Tom, Willie ve melez Jule pistin kenarına oturmuş, ayaklarını aşağıya sallandırmışlardı.

"Bende bir torba Durham var," dedi Jule. "Tüttürmek ister misiniz?"

"Tabii isterim," dedi Tom. "Ne zamandır sigara içemedim." Kahverengi sigarayı dikkatle sardı, tütünü ziyan etmemeye çalıştı.

Willie, "Sizi çok arayacağız valla," dedi. "İyi insanlarsınız."

Tom sigarasını yaktı. "Ben de çok düşünüyorum. Tanrım! Ne olurdu yerleşebilseydik artık!"

Jule tütün kesesini geri aldı. "Hoş değil," dedi. "Benim küçük bir kızım var. Buraya geldiğimizde, belki biraz okutabilirim diye ummuştum. Ama bir yerde o kadar uzun kalamıyoruz ki! Sürüklenip gidiyoruz oradan oraya."

"İnşallah bir daha Hooverville'lerde kalmayız," dedi Tom. "Orada epey korkmuştum."

"Polisler mi bela oldu?"

"Birini öldürürüm diye korktum," dedi Tom. "Çok az kaldık orada aslında. Ama ben her an için için kaynadım durdum. Polis geldi, bir arkadaşı tuttu götürdü. Gereksiz konuştu diye. Ben hep için için kaynadım durdum."

"Hiç greve katıldın mı?" dedi Willie.

"Hayır."

"Ben epey düşündüm. O polisler neden her yerde yaptıkları gibi buraya da girip patırtı çıkarmıyorlar? Şu bürodaki ufacık adam mı durduruyor onları? Hiç de değil."

"E, neden öyleyse?" diye sordu Jule.

"Söyleyeyim. Hepimiz birlikte çalışıyoruz da ondan. Polis bu kampta bir kişiyi tutamaz. Hepimizi birden tutuklamak zorunda. Ona da cesaret edemiyor. Birimiz bir çığlık atsa, iki yüz kişi dışarı fırlar. Sendikayı örgütleyen adam, yolda gelirken anlatıyordu bunları. Bunu her istediğimiz yerde yapabilirmişiz dedi. Birbirimizi tutalım, birlik olalım, yeter. İki yüz kişiyle patırtı çıkarmak istemiyorlar işte. Tek bir adamın üstüne gidiyorlar."

"Öyle mi," dedi Jule. "Diyelim ki sendikan var, ha? Liderlerin de olmak zorunda. Yalnızca liderlerini alırlar. Ne olur o zaman sendikan?"

"Eh, düşünüp bir çaresini bulmamız gerek," dedi Willie. "Ben bir yıldır buradayım, ücretler habire düşüyor. Artık kimse çalışmakla ailesinin karnını doyuramaz oldu. Her geçen gün daha da beter oluyor. Miskin miskin oturup açlıktan gebermek hiçbir

işe yaramaz. Ne yapmak gerek, bilemiyorum. İnsanın bir çift atı olsa, onları çalışmadıkları zaman da besliyorum diye kızar mı hiç? Ama yanında adam çalıştırıyorsa, o zaman vız geliyor ona. Atların değeri insanlardan çok fazla. Anlayamıyorum bir türlü."

Jule, "Benim de artık canım düşünmek istemiyor," dedi. "Oysa düşünmem de şart. Küçük bir kızım var, biliyorsun. Ne kadar güzel, onu da biliyorsun. Bir seferinde ödül vermişlerdi ona bu kampta. Güzel diye. Ne olacak peki ona? Sıskalaşıp duruyor. Dayanamıyorum. Öyle güzel ki! Ne yapıp yapıp parçalayacağım bu cendereyi!"

"Nasıl?" diye sordu Willie. "Ne yapacaksın? Bir şeyler çalıp hapse mi gireceksin? Birini gebertip asılmaya mı niyetlendin yoksa?"

"Bilmiyorum," dedi Jule. "Düşünmek deli ediyor beni. Deli ediyor tam anlamıyla."

Tom, "Şu dansları pek özleyeceğim," dedi. "Ömrümde gördüğüm en güzel danslardı. Eh, ben yatayım artık. Hoşçakalın. Bir yerlerde rastlarız." Onlarla el sıkıştı.

"Tabii rastlaşırız," dedi Jule.

"Eh, hoşçakalın." Tom karanlıklara dalıp uzaklaştı.

Çadırın karanlığında Ruthie'yle Winfield şiltenin üzerinde yan yana yatıyorlardı. Anne de onların yanına uzanmıştı. Ruthie, "Anne!" diye fısıldadı.

"Evet? Sen daha uyumadın mı?"

"Anne, gideceğimiz yerde kroket oynanıyor mu?"

"Bilmiyorum. Uyu artık. Erkenden yola koyulmak istiyoruz."

"Keşke burada kalsak. Kroket var burada... eminiz nasılsa."

"Şşş!" dedi Anne.

"Anne, Winfield bu gece bir çocuğa vurdu."

"Vurmaması gerekirdi."

"Biliyorum. Ben de söyledim. Ama çocuğun tam burnuna vurdu... öyle kan aktı ki, bir görseydin."

"Öyle konuşma. Güzel bir şey değil öyle konuşmak."

Winfield yan döndü. "O çocuk bize Oki diyordu," dedi çileden çıkmış bir sesle. "Kendisi Oki değilmiş, çünkü Oregonluymuşlar. Lanet olası Oki'ler, dedi bize. Ben de patakladım."

"Şşş! Yapmamalıydın. O küfür etti diye senin canın yanmaz ki!"

"Ama ben öyle söyletmem," dedi Winfield hırsla.

"Şşş! Uyu biraz."

Ruthie, "Akan kanları görmeliydin," dedi. "Üstü başı battı iyice."

Anne elini battaniyenin altına uzattı, tek parmağıyla Ruthie'nin yanağına bir tokat indirdi. Kız bir an dondu, sonra burnunu çeke çeke sessizce ağlamaya başladı.

Sağlık binasında Baba'yla John Amca bitişik kabinlerde oturuyorlardı. "Son bir kere tadını çıkaralım bari," dedi Baba. "Valla çok güzel. Çocuklar suyu ilk çektiklerinde nasıl korkmuşlardı, hatırlıyor musun?"

"Ben de biraz yadırgamıştım," dedi John Amca. Tulumunu dikkatle yukarıya, dizlerine kadar çekti. "Benim durumum kötü," dedi. "Günah işlemek geliyor içimden."

"Günah münah işleyemezsin," dedi Baba. "Paran yok. Merak etme. Günah işlemek en azından iki dolara patlar. Biz bütün parayı bir araya koysak da iki dolar çıkmaz."

"Tamam ama, düşüncelerim günahla dolu."

"Pekâlâ, olsun bakalım. İnsan bedavaya da düşünebilir günahı."

"Ama o da aynı derece kötü," dedi John Amca.

"Çok daha ucuz ama."

"Günahı hafife alma. Doğru değil."

"Almıyorum. Sen işine bak. Zaten ne zaman ortalık karışsa sen o zaman günahlara girersin."

"Farkındayım," dedi John Amca. "Hep öyle oldu. Yaptıklarımın yarısını bile anlatmadım size."

"Eh, kendine sakla."

"Bu güzel tuvaletler günaha sokuyor beni."

"Git çalıların oraya yap o zaman. Haydi yürü, çek pantolununu, yatıp uyuyalım biraz." Baba tulum askılarını yerlerine geçirdi,

tokaları kapadı. Tuvaletin sifonunu çekti, sular girdap gibi dönerken düşünceli gözlerle seyretti.

Anne çadırdakileri uyandırdığında ortalık henüz karanlıktı. Gece için kısılmış ışıklar sağlık binalarının kapısından dışarıya sızıyordu. Yol boyunca sıralanmış çadırlardan horultular, homurtular duyuluyordu.

Anne, "Haydi kalkın bakalım, yola çıkmamız gerek," dedi. "Neredeyse gündüz olacak." Lambanın üzerindeki siperliği kaldırdı, fitili yaktı. "Haydi, hepiniz!"

Çadırın tabanında bir hareket, bir kıpırtı belirdi. Battaniyeler, yorganlar açıldı, uykulu gözler ışığa karşı kırpışa kırpışa, pek bir şey görmeden baktılar. Anne entarisini kafasından geçirdi, yatarken çıkarmadığı iç çamaşırlarının üzerine giydi. "Kahvemiz yok," dedi. "Birkaç bisküvimiz var. Onları yolda da yesek olur. Kalkın artık. Kamyonu yükleyelim. Haydi, haydi. Gürültü etmeyin. Komşuları uyandırmayalım."

Çocuklar tam ayılmadan önce Anne onlara, "Bakın, bir yere kaybolayım demeyin," dedi. Aile giyindi. Erkekler tenteyi çekip indirdiler, kamyonu yüklediler. "Düzgün yerleştirin, üzerini yamyassı yapın," diye uyarıda bulundu Anne. Şilteyi yükün en tepesine koydular, tenteyi yerine atıp uçlarını bağladılar.

"Tamam, Anne," dedi Tom. "Hazır burası."

Anne elindeki tabakta bisküvilerle duruyordu. "Tamam. Haydi, birer tane alın. Bu kadar kaldı."

Ruthie'yle Winfield bisküvilerini kapıp yükün tepesine tırmandılar, üstlerine bir battaniye çekip uyumaya hazırlandılar. Bisküvileri hâlâ ellerindeydi. Tom sürücü yerine geçti, marşa bastı. Bir hırıltı duyuldu, sonra sustu.

"Allah belanı versin, Al!" diye bağırdı Tom. "Aküyü bitirmişsin."

Al kekeledi. "Çalıştıracak benzinim olmadan aküyü nasıl şarj edeyim?"

Tom birden güldü. "Valla nasıl yaparsın bilemem ama yine de senin suçun. Krankı al da çevir."

"Benim suçum değil diyorum sana."

Tom indi, koltuğun altından krankı buldu. "Peki, benim suçum," dedi.

"Ver bana o krankı." Al uzanıp kaptı. "Marşa basma da kolum gitmesin gümbürtüye."

"Tamam. Kıvır bakalım."

Al uğraştı, çevirdi, çevirdi, sonunda motor çalıştı, aksırdı tıksırdı, gürledi, Tom yavaşça gaz verdi, marşa bastı, gaz kesti.

Anne onun yanına bindi. "Kampta uyandırmadığımız adam kalmadı," dedi.

"Yine uyurlar."

Al da öteki tarafa bindi. "Babamla John Amca tepeye tırmandılar," dedi. "Uyuyacaklarmış."

Tom büyük kapıya doğru ilerledi. Bekçi bürodan çıktı, fenerini kamyona tuttu. "Durun bir dakika."

"Ne istiyorsun?"

"Temelli mi ayrılıyorsunuz?"

"Elbette."

"O zaman kaydınızı silmem gerek."

"Tamam, sil."

"Ne tarafa gideceğinizi kararlaştırdınız mı?"

"Kuzeyi deneyelim diyorduk."

"Eh, iyi şanslar," dedi bekçi.

"Sana da. Hoşçakal."

Kamyon iri tümseğin üzerinden yavaşça geçti, yola çıktı. Tom daha önceden bildiği yolu izledi, Weedpatch'i geçti, batıya doğru ilerledi, sonunda 99 numaralı otoyola çıkıp Bakersfield'e yöneldiler. Kentin eteklerine vardıklarında ortalık da aydınlanıyordu.

Tom, "Nereye baksan lokanta," dedi. "Hepsinde de kahve var. Şuradakine bak! Geceleri hiç kapatmayanına. Bahse girerim on galon kahveleri vardır içerde. Sıcak sıcak!"

"Kes sesini!" dedi Al.

Tom ona dönüp sırıttı. "Eee, bakıyorum kendine hemencecik bir kız bulmuşsun."

"Ne olmuş?"

"Bu sabah aksiliği üstünde," dedi Anne. "Sohbetinde iş yok."

Al tatsız bir sesle, "Yakında ayrı çıkıyorum zaten," dedi. "İnsan tek başınayken, ailesi yokken çok daha kolay her şey."

Tom, "Dokuz ay dolmadan bir aile edinirsin sen," dedi. "Ne hızla gidiyorsun, farkındayım."

"Delirmişsin sen. Kendime bir garajda iş bulup yemeklerimi lokantalarda yiyeceğim."

"Dokuz ay sonra da bir karınla bir çocuğun olur."

"Olmaz dedim sana."

Tom ona, "Çok güveniyorsun," dedi. "Kazığı yediğin zaman aklın başına gelir."

"Kim atacakmış o kazığı bana?"

"Atacak biri hep bulunur," dedi Tom.

"Sen de bakıyorum kendini sırf..."

"Kesin artık," diye atıldı Anne.

Tom, "Kendim çanak tuttum," dedi. "Ben takıldım ona. Kötü bir niyetim yoktu, Al. O kızdan o kadar hoşlandığını da bilmiyordum."

"Hiçbir kızdan çok fazla hoşlanmam ben."

"Pekâlâ, hoşlanmazsın. Ne yapsan kavga etmeyeceğim seninle."

Kentin kenarına varmışlardı. Tom, "Şu sosisçilere bakın... yüzlerce var!" diye bağırdı.

Anne, "Tom!" diye ona döndü. "Ben bir dolar saklamıştım. Onu harcayacak kadar istiyor musun kahveyi?"

"Yok be Anne. Dalga geçiyordum."

"Çok istiyorsan içebilirsin."

"Hayır, almam."

Al, "O halde kes artık kahve lafını," dedi.

Tom bir süre sessiz kaldı. "Saçmalıyorum bugün," dedi. "İşte, o gece saptığımız yol şurası."

"İnşallah bir daha başımıza öyle şeyler gelmez," dedi Anne. "Amma kötü bi geceydi."

"Ben de çok fena olmuştum."

Sağ taraflarından güneş doğdu. Kamyonun koca gölgesi sollarında onlarla birlikte ilerliyor, çit direklerine rastladıkça sıçrar gibi oluyordu. Yeniden kurulmuş Hooverville'in yanından geçtiler.

"Bakın," dedi Tom. "Yeni insanlar gelmiş buraya. Ama eskisinin aynı."

Al karamsarlığından yavaş yavaş sıyrılıyordu. "Biri anlatmıştı, oradakilerden bazıları on beş, yirmi kere böyle yangın geçirmiş. Gidip söğütlerin oraya saklanıyorlarmış, sonra geri gelip ottan bir kulübe daha kuruyorlarmış. Köstebek gibi. Öyle alışmışlar ki artık öfkelenmiyorlarmış bile. Öyle anlattı adam. Hava bozmuş gibi, gelip geçiyormuş yangınlar."

Tom, "O gece benim için de bozmuştu hava," dedi. Geniş otoyolda ilerliyorlardı. Güneşin sıcağı bile ürpertiyordu onları. "Sabahları serin oluyor artık," dedi Tom. "Kış yaklaşıyor. İyice bastırmadan birkaç kuruş kazanırız inşallah. Çadırda kalmak hoş olmaz kışın."

Anne içini çekti, sonra başını doğrulttu. "Tom," dedi. "Kışa bir eve başımızı sokmak zorundayız. Bu şart diyorum sana. Ruthie iyi ama Winfield zayıf. Yağmurlar geldiğinde bir eve girmiş olmalıyız. Kışları hep sağanak olurmuş buralarda dediler."

"Bir ev ediniriz, Anne. Sen içini rahat tut. Evin olacak, korkma."

"Bir zemini bir de damı olsun yeter. Küçükleri toprağa basmaktan kurtaralım tek."

"Uğraşacağız, Anne."

"Bazen telaşa kapılıyorum. Cesaretimi kaybediyorum."

"Kaybetmiş halini hiç görmedim."

"Geceleri oluyor bazen."

Kamyonun ön tarafından sert bir tıslama sesi duyuldu. Tom direksiyon simidine sarıldı, frene yüklenip pedalı yere yapıştırdı. Kamyon sarsılarak durdu. Tom içini çekti. "Eh, oldu olanlar." Koltuğunda arkasına yaslandı. Al yerinden fırlayıp ön lastiğe bakmaya koştu.

"Koskoca bir çivi," diye seslendi.

"Yamalık malzeme var mı?"

"Yok," dedi Al. "Hepsini kullandık. Lastik parçaları var ama tutkal falan yok."

Tom dönüp Anne'ye üzgün üzgün gülümsedi. "O dolardan söz etmeyeydin keşke," dedi. "Nasılsa bir çaresine bakardık." Arabadan indi, patlak lastiğe doğru yürüdü.

Al ucu gözüken koca çiviye parmağını uzattı. "İşte, şurada," dedi.

"Koca memlekette bir tek çivi olsa gelir bizi bulur."

"Kötü mü?" diye seslendi Anne.

"Yo, kötü değil ama, yamamak ister."

Aile kamyonun tepesinden indi. "Delindi mi?" diye sordu Baba. Sonra lastiği gördü, sustu.

Tom Anne'yi ön koltuktan indirdi, koltuğun altından lastik yama kutusunu çıkardı. Lastik parçasının rulosunu açtı, tutkal tüpünü de çıkardı, yavaşça sıktı. "Hemen hemen bitmiş, kupkuru kalmış," dedi. "Ama belki de yeter. Pekâlâ, Al, arka lastiklere takoz koy, al krikoyu, arabayı kaldıralım."

Tom'la Al birlikte iyi çalışıyorlardı. Tekerlerin arkasına taşları yerleştirdiler, krikoyu ön aksın altına taktılar, ağırlığı yukarıya kaldırdılar. Kaplamayı sıyırıp deliğe baktılar, buldular, benzin deposuna bir paçavra batırdılar, iç lastiği, deliğin çevresine rastlayan yerleri iyice sildiler. Sonra Al iç lastiği dizinin üzerinde gergin tutarken Tom tutkal tüpünü ikiye böldü, içindeki sıvıyı çakısıyla lastiğe incecik bir kat halinde sürdü. Tutkalı dikkatle yaydı. "Şimdi ben yamayı kesene kadar bu kurusun biraz," dedi. Mavi yama parçasından birazını, kenarlarını yuvarlayarak kesti. Tom yamayı yerine dikkatle yerleştirirken Al iç lastiği gepgergin tutuyordu. "İşte! Şimdi basamağın oraya getir de çekiçle biraz vurup yerleştireyim." Yamaya dikkatle vurdu, iç lastiği gerdi, gözlerini yamanın kenarlarına dikti. "Oldu işte! Tutacak. Şimdi janta takalım da şişirelim. Galiba doların cebinde kaldı, Anne."

Al, "Keşke bir stepnemiz olaydı," dedi. "Bir stepne almak zorundayız, Tom. Hazır, şişmiş olarak taşırız, deliklerimizi de gece yamarız."

"Stepne alacak parayı bulursak önce biraz kahveyle biraz et alırız," dedi Tom.

Hafif sabah trafiği yoldan gelip geçiyordu. Güneş yükseldi, parlaklığı ve sıcaklığı arttı. Yumuşak, tatlı bir rüzgâr iç çekercesine esiyor, puf puf minik bulutları güneybatıdan onlara doğru sürüklüyordu. İki yandaki dağlar inci rengi sis içinde pek de belirgin değildi.

Tom lastiği pompalayıp dururken kuzeyden gelmekte olan bir araba da yolun karşı tarafında durdu. Kahverengi suratlı bir adam, sırtında gri takım elbiseyle indi, kamyona doğru yürüdü. Başı açıktı. Gülümsediğinde dişleri o esmer cildine kıyasla bembeyaz göründü. Sol elinin orta parmağına kalın bir altın alyans takmıştı. Yeleğinin ince köstek zincirinin ucunda ufacık, altından bir futbol topu asılıydı.

"Günaydın," dedi tatlı bir sesle.

Tom pompalamayı kesti, başını kaldırdı. "Günaydın."

Adam parmaklarını kısa kesilmiş, kabarık duran kır saçlarının arasından geçirdi. "İş mi arıyorsunuz?"

"Tabii arıyoruz, bayım. Harıl harıl, her tarafı arıyoruz hem de."

"Şeftali toplayabilir misiniz?"

"Hiç toplamadık," dedi Baba.

Tom çarçabuk, "Ne iş olsa yaparız," dedi. "Ne ürün varsa toplarız."

Adam altın topunu elledi. "Kırk mil kadar kuzeyde bol bol iş var size."

"Çok sevinirdik," dedi Tom. "Siz bize yolu tarif edin, uça uça gideriz."

"Pixley'e kadar kuzeye doğru gidin. Otuz beş ya da otuz altı mildir. Oradan doğuya dönün. Altı mil kadar gidin. Hooper çiftliğini kime sorsanız gösterir. Orada istediğiniz kadar iş var size."

"Gideriz tabii."

"Başka iş arayan kimseler nerede bulunur, biliyor musunuz?"

"Elbette," dedi Tom. "Aşağıda, Weedpatch kampında bir sürü insan iş arıyor."

"Eh, ben oraya kadar bir uzanayım. Bol bol insan alabiliriz. Unutmayın, Pixley'den doğuya, sonra dosdoğru, Hooper çiftliğine kadar."

"Tamam," dedi Tom. "Size teşekkürler, bayım. İşe çok ihtiyacımız vardı."

"Pekâlâ. Hemen gidin." Tekrar karşı tarafa geçti, üstü açık arabasına bindi, güneye doğru yoluna devam etti.

Tom tüm ağırlığıyla pompaya yüklendi. "Herkes yirmi kere pompalayacak," diye seslendi. "Bir - kii – üç - dört-" Yirmi olunca Al devraldı, sonra Baba, sonra John Amca. Lastik sonunda doldu, üzeri düzgünleşti. Üç tur yaptıklarında pompayı çıkardılar. "Arabayı indirip bir deneyelim," dedi Tom.

Al krikoyu çevirip arabayı indirdi. "Havası bol," dedi. "Belki gereğinden biraz fazla."

Aletleri içeriye doldurdular. "Haydi, gidiyoruz," diye seslendi Tom. "Sonunda iş bulduk işte kendimize."

Anne yine ortaya bindi, Al bu sefer sürücülüğü devraldı.

"Yavaş sür. Bir yerini yakma şunun, Al."

Sabah güneşi altında parıldayan tarlalar arasından ilerlediler. Tepelerde sis yok oldu, belirgin, kahverengi siluet, aralarda mor ve siyah yarıklar ortaya çıktı. Kamyon geçerken yaban kumruları çitlerin üzerinden havalanıp duruyordu. Al farkında olmadan hızını artırdı.

"Yavaş," diye uyardı. Tom. "Zorlarsan pat diye patlar. Oraya ulaşmak zorundayız. Belki bugün bile biraz çalışabiliriz."

Anne heyecanla, "Dört erkeğimiz çalışırsa belki hemen veresiye alışveriş yaptırırlar," dedi. "İlk alacağım şey kahve. Sen o kadar istiyorsun diye! Sonra biraz un, kabartma tozu, biraz da et. Ama parça et için fazla acele etmemeli. Onu daha sonraya saklayalım. Belki cumartesiye. Sonra sabun. Sabun almak şart. Acaba nerede yatacağız!" Durmadan gevezelik ediyordu. "Sütü unuttum. Rozaşarn için biraz süt alırım. Onun süt içmesi gerek. Hemşire öyle diyor."

Sıcak asfalt üzerinde bir yılan kıvrılıyordu. Al yana kayıp onu ezdi, sonra kendi şeridine döndü.

"Köstebek yılanıydı," dedi Tom. "Ezmeyeydin keşke."

Al neşeyle, "Nefret ederim hepsinden," diye anlattı. "Her türünden. Midem ağzıma gelir."

Öğlene doğru otoyoldaki trafik arttı. Parlak arabalar içinde satış elemanları geçiyordu. Şirketlerinin adları arabaların kapısına boyanmıştı. Kırmızı beyaz benzin tankerleri, peşlerinde zincirlerini şangırdatarak ilerliyorlardı. Kocaman, kare kapılı kamyonetler, toptancı bakkaliyelerin malını taşımakta, teslimata gitmekteydi. Yol üstünden bakınca pek zengin görünüyordu memleket. Meyve bahçelerinde ağaçlar yemyeşil yaprak içinde, hasada yakın, bağlarda uzun yeşil dallar, sıraların arasında yerlere uzanmış, ara sıra kavun karpuz bahçeleri, tahıl tarlaları. Beyaz evler duruyordu yeşilliklerin arasında. Yanıbaşlarında güller bitmişti. Güneş de altın rengi ve sıcacıktı.

Ön koltukta Anne, Tom ve Al'ı bir mutluluk duygusu sardı. "Uzun süredir kendimi bu kadar iyi hissetmemiştim," dedi Anne. "Çok şeftali toplayabilirsek bir ev buluruz. Belki bir iki aylık kirasını bile veririz. Ev bulmamız şart."

Al, "Ben paramı biriktireceğim," dedi. "Biriktirip kente gideceğim, bir garajda iş bulacağım. Bir oda tutacağım, yemeklerimi de lokantada yiyeceğim. Allahın akşamı sinemaya gideceğim. Pahalı değil ki! Kovboy filmleri nasılsa." Elleri direksiyon simidini kavrayıp sıkıştı.

Radyatör fok fok etti, duman püskürttü. "Doldurdun muydu?" diye sordu Tom.

"Evet. Rüzgâr arkamızdan esiyor gibi. Ondan çabuk kaynıyor."

"Çok güzel bir gün," dedi Tom. "McAlester'de bir yandan çalışırken bir yandan da ilerde neler yapabilirim diye düşünüp dururdum. Başımı alır giderim, vur patlasın eğlenirim, hiçbir şey önüme geçemez, derdim. Çok eskidenmiş gibi geliyor şimdi. Sanki yıllar oldu ben hapisten çıkalı. Bir gardiyan vardı, bize hayatı epey zorlaştırırdı. Onun yüzünden başım belaya girecekti. Belki de bu yüzden kızıyorum polislerin hepsine. Sanki her polisin suratı onun suratı. Domuza benziyordu. Batıda bir kardeşi varmış

dedilerdi. Hükümlüleri kardeşinin kefaletiyle bıraktırırdı, sonra kardeşi onları bedava çalıştırırmış. Patırtı çıkarırlarsa, şartlara uymadılar diye yine içeri tıkılırlarmış. Öyle anlattılardı çocuklar."

"Konuşma bunları artık," diye yalvardı Anne. "Dünya kadar erzak alıp yığacağım. Bol bol un, sonra kuyruk yağı."

"Anlatsam daha iyi olur ama," dedi Tom. "İçime atarsam sonunda patlarım. Bir de kaçık vardı. Ondan size hiç söz etmedim. Şapşal şapşal sırıtır dururdu. Zararsızdı aslında. Aklı fikri hep kaçmaktaydı. Herkes dana derdi ona." Tom kendi kendine güldü.

"Düşünme bunları," diye yalvardı Anne.

Al, "Anlatsana," diye atıldı. "O adamı anlat."

Tom, "Hiçbir ziyanı yok, Anne," dedi. "Bu herif habire kaçmayı düşünürdü. Plan hazırlar, ama sır tutamaz, kısa zamanda herkes öğrenir, hapishane müdürü bile duyardı. Kaçtığı zaman elleriyle koymuş gibi yakalar, geri getirirlerdi. Bir seferinde kaçış planını kâğıda çizdi, tabii yine herkese gösterdi. Kimse bir şey demedi. O dışarı çıkıp saklandı, herkes sessizce bekledi. Bir yerlerden bir ip bulmuş, duvarın üzerine tırmanıp aşmış. Aşağıda altı gardiyan, ellerinde bir torbayla bekliyorlarmış. Bizim dana ipten sessizce aşağıya inerken onlar da torbayı ipin ucuna tutmuşlar. Cup diye içine düşmüş. Torbanın ağzını bağlamışlar, alıp içeriye getirdiler. Millet gülmekten geberecekti. Ama bu olay Dana'nın ruhunu yıktı. Oturup ağladı, sızlandı, sonunda hastalandı. Duyguları öylesine yaralanmıştı. Bileklerini bir toplu iğneyle yardı, kan kaybından öldü. Öylesine incinmişti! Kimseye zararı yoktu aslında. Türlü türlü kaçıklar vardır kodeste."

"Konuşma bunları," dedi Anne. "Ben Cici Floyd'un anasını tanırdım. Hiç fena çocuk değildi. Köşeye kıstırdılar onu."

Güneş tam doruğa yaklaşmaktaydı. Kamyonun gölgesi küçüldü, tekerlerin altına doğru kaydı.

"Şu ilerisi Pixley olmalı," dedi Al. "Demin bir levha geçtik." Kasabaya girip, daha dar bir yoldan doğuya doğru döndüler. Yolun iki yanında meyve bahçeleri vardı.

"İnşallah kolay buluruz," dedi Tom.

Anne, "Adam Hooper Çiftliği demişti," diye söze karıştı. "Kime sorsanız gösterir demişti. İnşallah yakında bir dükkân da vardır. Veresiye mal alabiliriz herhalde... dört erkek çalışınca... Çok güzel bir yemek hazırlarım eğer veresiye verirlerse. Belki koskoca bir yahni."

"Üstüne de kahve," dedi Tom. "Belki bir kese tütün bile alırım. Uzun süredir kendi tütünüm olmadı."

Yolun ilerisinde arabalar durmuş, trafiği kesmişti. Bir dizi beyaz motosiklet de yolun kenarına sıralanmış, duruyordu. "Kaza olmuş herhalde," dedi Tom.

Yaklaştıklarında, ayağında çizme, başında Sam Browne bir şapka bulunan eyalet polisi, park etmiş bir arabanın arkasından ortaya çıktı, elini kaldırdı, Al durdu. Polis bir sır söyleyecekmiş gibi yan cama doğru eğildi. "Nereye gidiyorsunuz?"

Al, "Adamın biri bu tarafta şeftali toplama işi var dediydi," diye cevap verdi.

"Çalışmak mı istiyorsunuz?"

"Elbette," dedi Tom.

"Pekâlâ. Burada bir dakika bekleyin." Yolun yan tarafına doğru bir adım attı, "Bir tane daha," diye seslendi ileriye doğru. "Daha şimdiden altı araba etti. Bu grubu geçirelim bari."

Tom seslendi. "Hey! Ne oluyor?"

Polis yavaşça geri döndü. "İlerde bir olay var. Ama siz aldırmayın. Geçeceksiniz. Sırayı izleyin, yeter."

Motosikletlerin patırtıyla çalışmaya başladığı duyuldu, araba kuyruğu hareket etti. Joad'ların kamyonu en arkadaydı. İki motosiklet başa geçmişti. İkisi de onların gerisine yerleşti.

Tom tedirgin bir sesle, "Acaba ne oldu..." dedi.

Al, "Belki yol inşaatı vardır," diye fikir yürüttü.

"Ama dört polisin bizi koruması gerekmezdi. Ben hiç hoşlanmadım."

Öndeki motosikletler hızlandı, eski arabalar da onlarla birlikte hızlandı. Al önündekiyle arayı açmamak için gaza bastı.

"Buradakiler bizden hep," dedi Tom. "Hiç hoşlanmıyorum bu işten."

Birdenbire baştaki polisler yoldan içeriye, çakıllı bir kapı girişine saptılar. Eski arabalar da onları izledi. Motosikletlerin motorları kükredi. Tom yol yanındaki hendeğin kenarında durmakta olan adamları gördü. Ağızları sanki bağırıyorlarmış gibi açıktı. Yumruklarını sallıyorlardı. Öfke fışkırıyordu yüzlerinden. Şişman bir kadın arabalara doğru koştu ama motosikletlerden bir tanesi hemen onun yolunu kesti. Önlerinde yüksek, telli bir kapı açıldı, altı araba içeriye girdi, kapı arkalarından kapandı. Dört motosiklet döndü, geldikleri yönde uzaklaştılar. Onlar gittikten sonra, hendeğin kenarındaki adamların bağırtısı uzaktan duyulur oldu. Çakıllı yolun yan tarafında iki adam duruyordu. Ellerinde birer av tüfeği vardı.

Bir tanesi, "İlerleyin, ilerleyin," diye bağırdı. "Ne oyalanıyorsunuz burada?"

Altı araba ilerledi, bir virajı döndü, birden şeftali kampını karşılarında buldular.

Burada elli tane kare biçiminde, yassı damlı kutucuk vardı. Herbirinin bir kapısı ve bir penceresi olduğu gözüküyordu. Hepsi bir tek meydanın içerisine toplanmıştı. Kampın bir kenarında yüksek bir su deposu görülmekteydi. Öbür tarafta da küçük bir bakkal dükkânı vardı. Evlerin her sırasının ucunda eli tüfekli, gömleğinin göğsü gümüş yıldızlı iki adam nöbet bekliyordu.

Altı araba durdu. İki muhasebeci arabadan arabaya dolaşmaya başladı. "Çalışmak istiyor musunuz?"

Tom ona, "Evet ama, neler oluyor burada?" diye sordu.

"O sizi ilgilendirmez. Çalışmak istiyor musunuz?"

"Tabii istiyoruz."

"Adınız?"

"Joad."

"Kaç erkek?"

"Dört."

"Ya kadın?"

"İki."

"Çocuk?"

"İki."

"Hepiniz çalışabilir misiniz?"

"Şey... sanırım."

""Tamam. Altmış üç numaralı evi bulun. Ücret, sandık başına beş sent. Çürük meyve olmayacak. Tamam, yürüyün haydi. Hemen işe başlayın."

Arabalar ilerledi. Bütün kırmızı kare evlerin kapısına numarası boyayla yazılmıştı. "Altmış," dedi Tom. "İşte şurası altmış. Şu sırada olmalı. İşte, altmış bir, altmış iki... Burası."

Al kamyonu küçük evin kapısının yanına park etti. Aile kamyonun arkasından indi, şaşkın bakışlarla çevresine bakındı. İki polis yaklaştı. Her bir surata dikkatli dikkatli baktılar.

"İsim?"

"Joad," dedi Tom sabırsızlıkla. "Söylesenize, neler oluyor burada?"

Polislerden biri upuzun bir liste çıkardı. "Bunda yok. Sen hiç gördün mü bunları burada? Kamyonun plakasına bak. Hayır. Burada da yok. Bunlar kalabilir herhalde."

"Şimdi buraya bakın, sizinle başımız derde girsin istemeyiz. Siz işinizi görün, etliye sütlüye karışmayın, gerisi kolay." İki polis aynı anda dönüp uzaklaştılar. Tozlu yolun sonuna vardıklarında oraya konmuş iki sandığın üzerine oturdular. Oturdukları yer tüm yolu görebilecek bir yerdi.

Tom onların ardından baktı. "İnsana amma da konukseverlik gösteriyorlar," dedi

Anne evin kapısını açtı, içeriye adımını attı. Yerler yağ içindeydi. Odaların birinde paslı bir soba duruyordu, başka da bir şey yoktu. Teneke soba, dört tuğlanın üzerine konmuştu. Paslı borusu damdan çıkıyordu. İçeriyi ter ve yağ kokusu sarmıştı. Rose of Sharon gelip Anne'nin yanında durdu. "Burada mı oturacağız?"

Anne bir an sessiz kaldı. "Tabii," dedi sonunda. "Bir kere yıkar, temizlersek hiç de o kadar fena olmaz. İyice sileriz."

"Çadır daha iyiydi," dedi kız.

"Bunun tabanı var. Yağmur yağdı mı içeriye akmaz." Kapıya döndü. "Yükü indirelim bari," dedi.

Erkekler yükleri sessizce indirdiler. Bir korku çökmüştü üstlerine. Evlerin bulunduğu alan çok sessizdi. Bir kadın, ortadaki yoldan yürüyüp geçti, onlara hiç bakmadı. Başı eğik, kirli entarisinin etekleri ufacık flamalar gibi yırtık yırtıktı.

Aynı hava Ruthie'yle Winfield'e de bulaşmıştı. Her zamanki gibi koşa koşa ortalığı keşfe çıkmadılar. Kamyonun oralarda, aileye yakın yerde durup kaldılar. Tozlu yolun sağına, soluna bakıyorlardı. Winfield bir parça balya teli buldu, bir o yana, bir bu yana eğe eğe sonunda kopardı. En kısa parçayı kıvırıp halka yaptı. Elinde çevirdi, çevirdi durdu.

Tom'la Baba şilteleri eve taşırken bir memur belirdi. Haki pantolon, mavi gömlek giymiş, siyah kravat takmıştı. Gözünde metal çerçeveli gözlük vardı. Camları kalın kalındı. Görüşünün zayıf olduğu belliydi. Gözleri kırmızı kırmızı, gözbebekleri ufacık, boğa gözü gibi bakıyordu. Tom'u görmek için öne doğru eğildi.

"Kaydınızı yapmak istiyorum," dedi. "Kaçınız çalışacaksınız?"

Tom, "Dört erkek var," dedi. "Zor mu buradaki iş?"

"Şeftali toplayacaksınız. Parça başına iş. Sandığı beş sente."

"Çocukların yardım etmesinde bir sakınca yok, değil mi ?"

"Tabii yok. Dikkatli olurlarsa ama."

Anne kapıda duruyordu. "Burayı yerleştirir yerleştirmez ben de gelir yardım ederim," dedi. "Yiyeceğimiz kalmadı, bayım. Peşin para öderler mi?"

"Şey, yo, peşin değil ama, alacağınıza karşılık dükkândan veresiye alışveriş edebilirsiniz."

"Haydi, çabuk olun," dedi Tom. "Bu gece mideme biraz etle biraz ekmek girsin istiyorum. Ne tarafa gidiyoruz, bayım?"

"Ben de şimdi oraya gidiyorum zaten. Benimle gelin."

Tom, Baba, Al ve John Amca tozlu yola düşüp onun peşi sıra yürüdüler, meyve bahçesine girdiler, kendilerini şeftali ağaçlarının arasında buldular. Dapdar yapraklar solgun bir sarıya

dönüşmeye başlamıştı. Şeftaliler o dalların ucunda, kırmızıyla altın rengi karışımı birer küreydi. Ağaçların arasında yığın yığın boş sandıklar vardı. Toplayıcılar arada koşuyor, kovalarını dallardan dolduruyor, sonra şeftalileri sandıklara aktarıyor, teslim yerine taşıyorlardı. Teslim yerlerinde, dolu sandıklar kamyonu bekliyordu. Görevli memurlar da toplayıcıların adının karşısına işaret koymak üzere hazırdılar.

"İşte dört tane daha," dedi rehber, görevli memura.

"Peki. Daha önce hiç şeftali topladınız mı?"

"Hiç toplamadık," dedi Tom.

"Eh, dikkatli koparın. Çürümüşü olmasın. Yere düşmüşleri almayın. Sıkı kavrar, çürütürseniz kabul etmeyiz. İşte kovalar şurada."

Tom üç galonluk kovalardan bir tane aldı, başını eğip baktı. "Dibi deliklerle dolu bunun," dedi.

Miyop görevli, "Tabii," dedi. "Kimse beğenip çalmasın diye. Tamam... şu taraftan başlayın. Haydi!"

Joad'ların dördü kovalarını alıp meyve bahçesine daldılar. "Hiç de vakit kaybetmiyorlar," dedi Tom.

Al, "Ulu Tanrım!" diye mırıldandı. "Keşke garajda çalışıyor olsaydım!"

Baba kuzu kuzu yürümüştü ağaçların altına. Ama birden bir hışımla Al'a döndü. "Kes artık sen de!" dedi. "Hababam sızlanıyorsun, yakınıyorsun, vızırdanıyorsun. Başla işe. Daha benden dayak yemeyecek kadar büyümedin."

Al'ın yüzü öfkeden kıpkırmızı kesildi. Kafa tutmaya yeltendi ama Tom ona yanaştı.

"Gel, Al," dedi alçak sesle. "Ekmek ve et. Bugün ikisini de almamız şart."

Meyvelere uzandılar, koparıp kovaya attılar. Tom koşarcasına bir hızla çalışıyordu. Bir kova doldu, ikincisi doldu. Götürüp onları sandığa boşalttı. Üç kova. Sandık dolmuştu.

"Beş sent tamam şimdilik," diye seslendi, sandığı kucaklayıp acele acele teslim yerine yürüdü. "İşte beş sentlik," dedi görevliye.

Adam baktı, bir iki şeftaliyi çevirdi. "Şu tarafa koy. Bu olmaz," dedi. "Sana çürütme demiştim. Kovadan sandığa patır patır dökmüşsün, tamam mı? Her birinde vuruk var. Bu sandığı alamam. Ya yavaşça yerleştir ya da bedavaya çalışırsın."

"Ama... Hay Allah kahretsin!"

"Sakin ol. Seni daha başında uyarmıştım."

Tom'un gözleri yere doğru indi. "Peki," dedi. "Peki." Hemen ötekilerin yanına döndü. "Şu topladıklarınızı atıverin bir an önce," dedi. "Sizinkiler de benimkiler gibi. Almıyorlar bunları."

"Ne bok yemek bu...?" diye başladı Al.

"Daha yumuşak toplaman gerek. Kovaya atmayacaksın. Birer birer dizeceksin."

Yeni baştan başladılar ve bu sefer meyvelere dikkatli muamele ettiler. Sandıklar çok daha yavaş doluyordu artık. "Bir şeyler düşünebiliriz sanıyorum," dedi Tom. "Belki Ruthie'yle Winfield ya da Rozaşarn oturur, sandıkları yerleştirir. Bir sistem kurarız." Yeni doldurduğu sandığı teslim yerine taşıdı. "Bu beş sent eder mi?"

Adam baktı, elini sokup birkaç sıra altını karıştırdı. "Bu daha iyi," dedi. Sandığı kabul edip işaretledi. "Dikkatli çalışın, yeter," dedi.

Tom hızla geri döndü. "Beş senti kazandım," diye seslendi. "Beş senti kazandım. Ama bir dolar etmesi için bu işi yirmi kere yapmam gerek!"

Öğleden sonra boyunca ara vermeden çalıştılar. Ruthie'yle Winfield bir süre sonra gelip onları bulduklarında Baba onlara, "Siz de çalışmalısınız," dedi. "Şeftalileri sandıklara dikkatle yerleştireceksiniz. Bakın böyle. Birer birer."

Çocuklar çömeldi, yanda duran fazla kovadan şeftalileri alıp alıp dizmeye koyuldular. Derken önlerinde kovalar birikmeye başladı. Tom hazırlanan sandıkları teslim yerine taşıyordu. "Yedi oldu," dedi. "Bu da sekiz. Kırk sent kazandık. Kırk sente adam gibi et alabiliriz."

Öğleden sonra böylece geçti. Ruthie bir ara işi bırakıp gitmeye kalkıştı. "Yoruldum," diye sızlandı. "Dinlenmem gerek."

Baba, "Olduğun yerden bir yere kıpırdayamazsın," dedi.

John Amca pek yavaş topluyordu. Tom iki kova doldurun-caya kadar o bir tek kova doldurabiliyordu. Temposu hiç değiş-miyordu.

Bir ara Anne çıkageldi. "Daha önce gelecektim ama Rozaşarn bayıldı," dedi. "Birden bayılıverdi."

Çocuklara baktı. "Siz şeftali yemişsiniz," dedi. "Midenizi bozar şimdi." Anne'nin kalın bedeni pek çevik ve hareketliydi. Kovasını çabucak bıraktı, meyveleri önlüğünün içine toplamaya başladı. Güneş batarken yirmi sandık toplamışlardı.

Tom yirminci sandığı yere koydu. "Bir dolar," dedi. "Kaça kadar çalışıyorum?"

"Karanlığa kadar. Görebildiğiniz sürece."

"Peki şimdi veresiye bir şey alabilir miyiz? Anne gidip yiye-cek bir şeyler almalı."

"Tabii. Sana hemen bir dolarlık fiş verebilirim." Bir kâğıt par-çasına bir şeyler yazıp Tom'a uzattı.

Tom onu Anne'ye götürdü. "Al işte. Dükkândan bir dolarlık mal alabilirsin."

Anne kovasını bıraktı, omuzlarını dikleştirdi. "İlk defası insa-nı yoruyor, değil mi?"

"Tabii. Ama çabuk alışırız. Hemen koş, bir şeyler al."

"Ne yemek istersiniz?" diye sordu Anne.

"Et," dedi Tom. "Et, ekmek, koca bir demlik dolusu kahve, içine de şeker. Etimiz kocaman bir parça olsun."

Ruthie birden, "Anne, çok yorulduk!" diye sızlandı.

"Siz de içeri gelin öyleyse."

Baba, "Onlar daha başlarken yorgundular," dedi. "Tavşan gibi gittikçe azıtıyorlar. Bunları bir disiplin altına almadıkça dü-zelmeyecekler."

Anne, "Yerleşir yerleşmez okula başlayacak onlar," dedi. Sonra dönüp yürümeye başladı, Ruthie'yle Winfield de çekingen adımlarla onun peşine düştüler.

"Her gün mü çalışacağız?" diye sordu Winfield.

Anne durdu, onları bekledi, sonra Winfield'in elini tuttu, onunla birlikte yürümeye koyuldu. "Zor bir iş değil," dedi. "Size de iyi gelir. Hem bize yardım etmiş olursunuz. Hep birlikte çalışırsak yakında güzel bir eve taşınırız. Herkesin yardım etmesi şart."

"Ama öyle yoruldum ki!"

"Biliyorum. Ben de yoruldum. Herkes yoruluyor. Başka şeyler düşünmek, oyalanmak gerek. Okula nasıl gideceğinizi düşünün."

"Ben okula mokula gitmek istemiyorum. Ruthie de istemiyor. Okula giden çocukları gördük. Hepsi kendini beğenmiş! Bize Oki diyorlar. Gördük hepsini. Ben gitmiyorum."

Anne onun saman sarısı saçlarına acıyan bakışlarla baktı. "Şimdi başımıza bir de siz dert olmayın," diye yalvardı. "Biraz kendimizi toparlayalım, ondan sonra yaramazlık yapar, bizi üzersiniz isterseniz. Şimdi çok fazla derdimiz var."

"Ben o şeftalilerden altı tane yedim," dedi Ruthie.

"Eh, yakında cırcır olursun. Yerimiz de helaya falan yakın değil."

Şirketin dükkânı oluklu saçtan yapılmış genişçe bir dükkândı. Vitrini yoktu. Anne telli kapıyı açıp girdi. Tezgâhın ardında ufak tefek bir adam duruyordu. Kafası tümüyle keldi. Başının derisi mavimsi beyazdı. İri, kahverengi kaşları gözlerini öyle yüksek bir yay halinde çevreliyordu ki, yüzünde sanki şaşırmış ya da korkmuş gibi bir ifade vardı. Burnu upuzun ve ince, kuş gagası gibi de kancaydı. Burun deliklerini açık kahverengi tüyler tıkıyordu. Mavi gömleğinin kollarına siyah kolluklar takmıştı. Anne kapıdan girerken o dirseklerini tezgâha dayamış, duruyordu.

"İyi günler," dedi Anne.

Adam onu ilgiyle süzdü, kaşlarının yayı daha da yükseldi. "Merhaba!"

"Bende bir dolarlık bir fiş var."

"Bir dolarlık mal alabilirsiniz o zaman." Sonra adam kıkır kıkır güldü. "Evet, bayan. Bir dolarlık mal. Bir dolarlık mal." Eliyle malları gösterdi. "Hangisini isterseniz." Kolluklarını yavaşça yukarı çekti.

"Biraz et alayım diyordum."

"Her türlüsü var. Kıyma isterseniz libresi yirmi sente."

"Pek pahalı değil mi? Son aldığımda on beş sentti diye hatırlıyorum."

"Ya, öyle... pahalı," diye kıkırdadı adam. "Ama beri yandan... pahalı sayılmayabilir de. Kıymayı almak için kente inmeye kalksanız bir galon benzin yakarsınız. Yani demek ki bu fiyat fazla da sayılmaz, çünkü bir galon benzini harcamıyorsunuz."

Anne sert bir sesle, "Eti buraya getirmek size bir galon benzine patlamadı ama," dedi.

Adam neşeyle güldü. "Siz işe tersinden bakıyorsunuz," dedi. "Biz satın almıyoruz ki! Biz satıyoruz. Eğer satın alıyor olsak durum başka olurdu."

Anne iki parmağını ağzına götürdü, düşünürken kaşları çatıldı. "Fazla yağlı ve sinirli gibi," dedi.

Satıcı, "Pişerken ufalmaz diye garanti vermiyorum," dedi. "Ben bunu yerim diye de garanti vermiyorum. Ama benim yapmayacağım çok şey var zaten."

Anne bir an ona sert bakışlarla baktı, sesini kontrol altına aldı. "Daha ucuz etiniz yok mu?"

"Çorbalık kemik var. Libresi on sente."

"Ama onlar sırf kemik."

"Evet, kemik tabii. Çorbası iyi olur. Sırf kemik."

"Haşlamalık sığır eti var mı?"

"Var tabii. Onun iki parçası elli sente."

"Belki de et alamam," dedi Anne. "Ama et istiyorlar. İstiyoruz dediler."

"Herkes et istiyor. Herkesin ete ihtiyacı var. Kıyma hiç fena değil. Çıkan yağı da suyuna gider. Ziyan olmaz. Kemiği de çıkmaz ki ziyan sayılsın."

"Pir... pirzola kaça?"

"Şimdi lüks mallara döndünüz. Noel sofrası. Şükran Bayramı sofrası. Oralara yakışır o. Libresi otuz beş sent. Hindi bile daha ucuza gelirdi... hindim olsaydı tabii."

Anne içini çekti. "Bana iki libre kıyma verin."

"Başüstüne bayan." Soluk renkli etten birazını yağlı kâğıda aldı. "Başka arzunuz?"

"Biraz ekmek."

"İşte o da burada. Büyük somun. On beş sente."

"O elinizdeki on iki sentlik ekmek."

"Tabii öyle. Kente inseniz on ikiye alırsınız. Üste bir galon benzin gider ama. Başka ne verebilirim? Patates?"

"Evet, patates."

"Yirmi beş sente beş libre."

Anne bir hışımla onun üstüne yürüdü. "Çok oluyorsunuz ama artık. Kentte kaça satıldığını biliyorum bunların."

Ufak tefek adam ağzını sımsıkı kapattı. "O zaman gidin, kentten alın."

Anne parmaklarını kıvırıp eklemlerine baktı. "Ne oluyor burada?" diye sordu yumuşacık bir sesle. "Sen bu dükkânın sahibi misin?"

"Hayır. Ben burada çalışıyorum."

"Bu gelen gidenle eğlenmen için bir sebep mi? Bir yararı var mı bunun sana?" Anne'nin gözleri kendi parlak, buruşuk ellerine takılmıştı. Ufak tefek adam sessizleşmişti. "Kimin bu dükkân?"

"Hooper Çiftlikleri A.Ş.'nin, bayan."

"Fiyatları da onlar mı koyuyor?"

"Evet, bayan."

Anne hafif gülümseyerek başını kaldırdı. "Her gelen benim gibi söyleniyor, değil mi? Kızıyor, ha?"

Adam bir an kararsızlık geçirdi. "Evet, bayan."

"Sen de bu yüzden mi alay ediyorsun?"

"Ne demek istiyorsunuz?"

"Bu pis işi yapmaktan, demek istiyorum. Utandırıyor seni, değil mi? Gamsız görünmek istiyorsun, öyle değil mi?" Sesi yumuşacıktı. Adam onu hayran bakışlarla izliyordu. Hiç cevap vermedi. "Evet, sebebi o," dedi Anne sonunda. "Ete kırk sent, ekmeğe on beş, patatese yirmi beş. Hepsi seksen sent etti, değil mi? Kahve?"

"En ucuzu yirmi sent, bayan."

"Dolar bitiyor böylelikle. Yedi kişi çalışıyoruz, ancak akşam yemeğimiz çıkıyor." Kendi ellerini inceleyip duruyordu. "Sarın," dedi çabucak.

"Başüstüne efendim. Teşekkür ederim." Adam patatesleri bir torbaya koydu, tepesini dikkatle kıvırdı. Gözleri Anne'ye doğru kaydı, sonra tekrar işine döndü. Anne ona bakıyordu. Yüzünde hafif bir gülümseme vardı.

"Nasıl buldun bu işi sen?" diye sordu.

"Gırtlak durmuyor..." Sonra birden sesi kavgacı bir tona büründü. "İnsanın karnını doyurmaya hakkı vardır!" dedi.

"Hangi insan?" diye sordu Anne.

Adam dört paketi tezgâhın üzerine dizdi. "Et," dedi. "Patates, ekmek, kahve. Bir dolar, tamam." Anne ona fişi uzattı, adam ismi not edip yanına fiyatı yazıncaya kadar bekledi. "Tamam," dedi satıcı sonunda. "Şimdi ödeştik."

Anne torbaları aldı. "Baksanıza," dedi. "Kahvemize şeker yok. Oğlum Tom şeker istemişti. Bakın! Şurada çalışıyorlar. Siz bana biraz şeker verin, fişini sonra getiririm."

Adam gözlerini kaçırdı. Anne'den mümkün olduğu kadar uzağa kaçırdı. "Onu yapamam," dedi yavaşça. "Kural öyle. Yapamam. Başım derde girer. Kovulurum."

"Ama işte çalışıyorlar bahçede. On sentten fazla getirecekler nasılsa. Siz bana on sentlik şeker verin. Tom kahvesine şeker istedi. Özellikle söyledi."

"Yapamam bayan. Kural kesin. Fiş getirmeyene mal yok. Müdür durmadan onu söyler durur. Yo, yapamam. Hayır. Yapamam. Yakalarlar beni. Herkesi habire yakalar onlar. Hep yakalarlar. Yapamam."

"On sentlik bile mi?"

"Kaç para olursa olsun, bayan." Anne'ye yalvaran bakışlarla baktı. Sonra birden yüzündeki korku geçti. Cebinden on sent çıkardı, yazar kasaya atıp çın sesini duydu, "İşte," dedi rahatlamış gibi. Tezgâhın altından küçük bir kesekâğıdı çekti, ağzını açtı, içi-

ne toz şeker doldurdu, tarttı, biraz daha şeker ekledi. "İşte, buyurun," dedi. "Şimdi bir sakıncası yok. Siz fişi getirirsiniz, ben de on sentimi geri alırım."

Anne onu bir kere daha süzdü. Elini görmeden uzandı, küçük şeker paketini alıp kolundaki yüklerin arasına kattı. "Sağolun," dedi alçak sesle. Kapıya doğru yürüdü, oraya vardığında durup döndü. "Bir tek şeyi iyice öğreniyorum," dedi. "Her zaman, her gün, hep aynı şeyi öğreniyorum. Başın dertteyse, canın yanmışsa, bir şeye ihtiyacın varsa... fakir insanlara git. Sana ancak onlar yardım eder... yalnız onlar." Telli kapı arkasından çarparak kapandı.

Küçük adam dirseklerini tezgâha dayadı, onun arkasından şaşkın gözlerle baktı. Şişman bir tekir kedi tezgâhın üstüne sıçradı, tembel tembel gerindi, ona doğru yaklaştı. Vücudunun yanını onun kollarına sürttü. Adam uzandı, koluyla kediye sarıldı, onu kendi yanağına doğru çekti. Kedi yüksek sesle mırıldadı, kuyruğunun ucu bir öne, bir arkaya kıpırdadı.

Tom, Al, Baba ve John Amca meyve bahçesinden döndüklerinde ortalık iyice kararmıştı. Ayakları yola biraz ağır basıyor gibiydi.

Baba, "Kolunu uzatıp meyve koparmakla insanın böyle belinin büküleceği aklımıza gelmezdi, değil mi?" dedi.

Tom, "Bir iki güne kadar alışırız," diye karşılık verdi. "Baba, yemeğimizi yiyelim de, ben bir çıkıp şu kapıdaki olayı anlamaya çalışacağım. Kafamdan atamıyorum. Gelmek ister miydin?"

"Hayır," dedi Baba. "Bir süre yalnızca çalışmak, hiçbir şey düşünmemek istiyorum. Çok uzun zamandır kafa patlatıyorum her şeye. Hayır, ben biraz oturacağım, sonra da yatacağım."

"Ya sen, Al?"

Al başka tarafa baktı. "Ben önce biraz içeriyi dolaşsam daha iyi olacak galiba," dedi.

"Eh, John Amca'nın gelmeyeceğini nasılsa biliyorum. Demek yalnız gideceğim. Çok merak ettim."

Baba, "Onca polis oradayken, beni yerimden kıpırdatacak merakın çok daha keskin olması gerekecek doğrusu," dedi.

Tom, "Belki geceleri polisler gidiyordur," diye fikir yürüttü.

"Eh, onu öğrenen de ben olacak değilim. Sen de nereye gittiğini Anne'ye söylemesen iyi edersin. Merakından çatlar sonra. İçi içini yer durur."

Tom, Al'a döndü. "Sen merak etmiyor musun?"

Al yine, "Ben kampı bir dolaşayım diyorum," dedi.

"Kız arıyorsun, ha?"

"Ben kendi işime bakarım." Al'ın sesi ekşiydi.

Tom, "Ama ben yine de gidiyorum," dedi.

Meyve bahçesinden çıkıp kulübeler arasındaki tozlu yola saptılar. Kimi kapılardan lambaların sarı ışığı dışarıya dökülüyordu. İçerinin loşluğunda insanların kara gölgeleri hareket etmekteydi. Sokağın sonunda nöbetçilerden bir tanesi hâlâ oturuyordu. Tüfeğini dizine dayamıştı.

Tom tam nöbetçinin yanından geçerken duraladı. "Yıkanacak yer var mı burada, bayım?" diye sordu.

Adam loş ışıkta onu inceledi, sonunda, "Şu su deposunu görüyor musun?" dedi.

"Evet."

"Şurada da bir hortum var, gördün mü?"

"Peki sıcak su?"

"Yahu, sen kendini kim sanıyorsun? J.P. Morgan mı?"

"Yoo," dedi Tom. "Yoo, kesinlikle öyle bir şey sanmıyorum. İyi geceler, bayım."

Nöbetçi tiksintiyle homurdandı. "Sıcak suymuş, yok artık! Neredeyse banyo küveti isteyecekler." Joad'ların arkasından karanlık bakışlarla baktı.

Öteki nöbetçi evin ardından ortaya çıktı. "Ne oluyorsun, Mack?"

"Yahu, şu lanet olası Oki'lere bozuluyorum. Sıcak su var mı diye soruyor herif!"

İkinci nöbetçi tüfeğinin dipçiğini yere dayadı. "Şu devlet kamplarından oluyor. O herif herhalde devlet kampında kalmıştır. O kampları yok edene kadar rahat yok bize. Temiz çarşaf isteyecekler neredeyse."

Mack sordu. "Giriş kapısında durum nasılmış? Bir şey duydun mu?"

"Bütün gün orada bağırıp durdular. Eyalet polisi işe el koydu. Canlarına okuyorlar o küstahların. Duyduğuma göre ince uzun bir orospu çocuğu varmış, her şey onun başının altından çıkıyormuş. Onu bu gece yakalayacaklar galiba. O zaman dağılır geri kalanı."

"İşler fazla sakinleşirse biz de işimizden oluruz ama burada," dedi Mack.

"Biz işimizden olmayız. Bu lanet olası Oki'lerden gözünü ayırmaya gelmez. Zaten ortalık fazla sakinlerse biz biraz dürtmesini de biliriz."

"Ücretler düşünce yine patırtı çıkar herhalde."

"Elbet çıkar. Yoo, biz işsiz kalırız diye kaygılanma... Hooper varsa biz de varız."

Joad'ların evinde ateş gürül gürül yanıyordu. Köftelerin yağı ateşe damlıyor, tıslıyor, patatesler fokurduyordu. Evin içi duman doluydu. Lambanın sarı ışığı duvarlara kara kara gölgeler düşürmekteydi. Anne ateşin yanında hızlı hızlı çalışırken Rose of Sharon bir sandığın üstüne oturmuş, göbeğini dizlerinin üzerine yerleştirmişti.

"Biraz daha iyi misin?" diye sordu Anne.

"Yemek kokusu beni öldürüyor. Karnım da aç." "Git kapının orada otur," dedi Anne. "Zaten o sandığı ben alıp kıracağım."

Erkekler içeri girdi. "Et, Tanrıya şükür!" dedi Tom. "Ve de kahve. Kokusunu alıyorum. Amma da karnım aç! Bir sürü şeftali yedim ama hiçbir işe yaramadı. Nerede yıkanıyoruz, Anne?"

"Su deposunun oraya gidin, yıkanırsınız. Demin Ruthie'yle Winfield'i yolladım yıkanmaya." Erkekler tekrar çıktılar.

"Haydi Rozaşarn," diye emir verdi Anne. "Ya çık, kapının oraya otur ya da gir yatağına yat. O sandığı kırmak zorundayım."

Kız ellerine dayanarak ayağa kalktı, külçe gibi adımlarla şiltelerden birine yürüyüp üstüne oturdu. Ruthie'yle Winfield çıt

çıkarmamaya çalışarak içeri girdiler. Sessizlikleriyle, birbirine sokulmakla, bir bakıma göze görünmemeyi umuyorlardı sanki.

Anne dönüp onlara baktı. "Bana öyle geliyor ki ortalığın pek aydınlık olmaması sizin şansınızdan," dedi. Uzanıp Winfield'i yakaladı, saçlarını elledi. "Eh, ıslatmışsın bari. Ama eminim iyi yıkanmamışsındır."

"Sabun yoktu," diye yakındı Winfield.

"Evet, haklısın, sabun alamadım. Yani bugün alamadım. Belki yarın sabun da alırız." Ocağa yürüdü, tabakları ortaya çıkardı, yemeği tabaklara dağıtmaya başladı. Herkese iki köfte, bir de büyük patates. Ayrıca her tabağın üzerine üç dilim de ekmek koydu. Tavadaki etler boşaldıktan sonra, kalan yağı da tüm tabaklara azar azar pay etti. Erkekler tekrar döndü. Yüzlerinden sular damlıyor, saçları ıslak ıslak parlıyordu.

"Tutmayın beni!" diye bağırdı Tom.

Tabakları aldılar. Sessizce yiyorlardı. Kurtlar gibi. Ekmekleriyle son kalan yağları da sıyırdılar. Çocuklar odanın bir köşesine çekildi, tabaklarını yere koyup önüne küçük hayvanlar gibi diz çöktüler.

Tom ekmeğinin son lokmasını yuttu. "Daha var mı, Anne?"

"Yok. Hepsi o kadar. Bir dolar kazandınız, onunla da bunlar alınabildi."

"Bu kadar mı alındı?"

"Burada fazla para istiyorlar. Fırsat olunca kente inmemiz gerek."

"Doymadım," dedi Tom.

"Eh, yarın bütün gün çalışacaksınız. Yarın gece de... daha çok yiyeceğimiz olur."

Al ağzını kolunun yeniyle sildi. "Ben bir çıkıp etrafı dolaşayım," dedi.

"Dur! Ben de seninle geliyorum." Tom onun peşi sıra evden çıktı. Karanlıkta kardeşine yanaştı. "Benimle gelmek istemediğinden emin misin?"

"Evet. Ben etrafı yoklayacağım. Dediğim gibi."

"Pekâlâ," dedi Tom. Döndü, tozlu sokak boyunca yürümeye başladı. Evlerin bacasından çıkan dumanlar hep yere yakın düzeyde kalıyordu. Lambalar kapıların ve pencerelerin sarı resimlerini yere çiziyordu. Eşiklerde insanlar oturmuş, karanlığa doğru bakmaktaydı. Tom yürürken onların da kafalarının kendisine döndüğünü, bakışlarının kendisini izlediğini fark etti. Evler bittikten sonra aynı toprak yol bir tarlaya dalıyordu. Sağda solda saman yığınları olduğu yıldız ışığında hayal meyal belliydi. İnce, bıçak gibi bir ay, batıya doğru alçalmıştı. Uzun bir buluta benzeyen Samanyolu ise başının tam üzerindeydi. Tom'un adımları toprakta boğuk bir ses çıkarıyordu. Biçilmiş tarlanın sarısının yanında, o toprak yol siyah bir şeride benziyordu. Tom ellerini cebine sokup ana kapıya doğru ilerledi. Yola yakın bir tümsek gördü, sulama hendeğinde suyun sazlarda çıkardığı fısıltı sesini duydu. Tırmandı, kara sulara baktı, yıldızların hayalini o suda gördü. Otoyol ilerideydi. Üzerinden geçen farlar belli oluyordu. Tom bir kere daha o tarafa doğru yola koyuldu. Yüksek, telli kapıyı yıldız ışığında gördü.

Yolun yanında birisinin kımıldadığı hissedildi. Bir ses, "Hey... kim o?" dedi.

Tom durdu, hareketsiz kaldı. "Sen kimsin?"

Bir adam ayağa kalkıp yaklaştı. Tom onun elindeki tabancayı gördü. Derken bir fener yakılıp Tom'un yüzüne tutuldu. "Nereye gittiğini sanıyorsun sen?"

"Bir dolaşayım demiştim. Yasak mı?"

"Başka tarafta dolaşsan iyi edersin."

Tom sordu. "Buradan çıkamaz mıyım?"

"Bu gece çıkamazsın. Geri dönüp gidecek misin, yoksa ıslık çalıp yardım çağırayım, seni zorla mı götürelim?"

"Hay Allah," dedi Tom. "Ne fark eder zaten? Eğer ortalığı bu kadar karıştıracaksa, önemi yok. Elbette dönerim geri."

Karşıdaki gölge rahatladı, fener söndü. "Bak, senin kendi iyiliğin için," dedi adam. "O kaçık gözcüler avlar sonra seni."

"Hangi gözcüler?"

"Lanet olası kızıllar."

"Ya," dedi Tom. "Onları bilmiyordum."

"Buraya girerken gördün ya!"

"Valla orada bir grup adam gördüm ama, o kadar çok polis vardı ki, anlayamadım. Kaza falan oldu sandım."

"Eh, artık gitsen fena olmaz."

"Bana göre hava hoş, bayım." Döndü, gerisin geri yürümeye başladı. Yol boyu yüz metre kadar sessizce yürüdü, sonra durup dinledi. Sulama hendeğinin yanından bir rakunun sesi geliyordu. Çok uzaklardan da bağlı bir köpeğin öfkeli havlaması duyulmaktaydı. Tom yolun kenarına oturup dinledi. Bir puhu kuşunun kahkahaya benzer sesi geldi, onu daha iri bir hayvanın çalılardaki sürünme sesi izledi. Tom her iki yandaki ufuk çizgisine baktı. Hiçbir şey yoktu görünürde. Ayağa kalkıp yolun sağına doğru yürüdü, deminki tarlaya girdi, eğilerek saman yığınlarının arasından geçmeye başladı. Yavaş gidiyor, ara sıra durup dinliyordu. Sonunda tel çite varabildi. Sımsıkı gerilmiş beş sıra dikenli tel. Çitin hemen yanında sırtüstü yattı, başını en alt telin altına soktu, iki eliyle teli tutup yükseltti, kendini altından kaydırdı, toprağı ayaklarıyla iteledi.

Tam ayağa kalkacağı sırada bir grup adam otoyolun kenarında belirdi. Yürüyorlardı. Tom onların iyice uzaklaşmasını bekledi, sonra kalktı, peşlerine takıldı. Yol kenarına çadır kurulu olup olmadığına baktı. Birkaç otomobil geçti. Tarlaların arasından bir dere akıyor, otoyol da onu küçük bir beton köprüyle aşıyordu. Tom köprünün yan tarafına baktı. Yamacın dibinde bir çadır vardı. İçinde lamba yandığı da belliydi. Tom oradaki bir çite tırmandı, aşıp yamaca doğru indi, çalıların ve bodur söğüt ağaçlarının arasından geçti. Dip tarafta, suyun hemen yanında patikayı buldu. Çadırın önünde bir adam bir sandığın üzerine oturmuştu.

"İyi akşamlar," dedi Tom.

"Kimsin sen?"

"Şey... aslında... buradan geçiyordum da."

"Burada bir tanıdığın mı var?"

"Hayır. Geçiyordum dedim ya!"

Bir kafa çadırdan dışarıya uzandı. Bir ses, "Ne oluyor?" diye seslendi.

"Casy!" diye bağırdı Tom. "Casy! Tanrı aşkına, ne işin var senin burada?"

"Ulu Tanrım, Tom Joad'muş! Gel içeri, Tommy. Haydi, gir şuraya."

Öndeki adam, "Tanıyor musun onu?" diye sordu.

"Tanımak mı? Hem de nasıl tanıyorum. Yıllardır tanırım. Batıya onunla geldim. İçeri gel, Tom." Tom'u dirseğinden yakaladı, çadıra doğru çekti.

İçeride üç kişi daha vardı. Yere oturmuşlardı. Tam orta yerde bir de lamba yanıyordu. Adamlar başlarını kuşkuyla kaldırdılar. Esmer, çatık kaşlı bir adam elini uzattı. "Tanıştığımıza sevindim," dedi. "Casy'nin dediklerini duydum. Bize anlattığın adam bu mu, Casy?"

"Evet, bu işte. Hay Allah yahu! Ailen nerede? Ne işin var senin burada?"

Tom anlattı. "Bu taraflarda iş varmış diye duyduk, geldik. Bir grup eyalet polisi bizi içeriye soktu, bu çiftlikte tüm öğleden sonra şeftali topladık. Girerken bir grup adamın bağırdığını görmüştüm. İçerde bana kimse bir şey anlatmadı. Ben de neler olup bitiyor diye bakmak için bu tarafa geldim. Senin işin ne buralarda, Casy?"

Papaz öne doğru eğildi, lambanın sarı ışığı o solgun alnına düştü. "Hapishane garip yer," dedi. "Bilirsin, ben bir şeyler bulayım, bir şeyler anlayayım diye İsa gibi ıssız yerlere çıkmış bir insanım. Bir şeyler bulmaya zaman zaman yaklaştığım da olmadı değil." Gözleri zeki, neşeliydi. "Kodes ise koskoca yer. Her an dolu. Durmadan yeni adamlar geliyor, gidiyor. Tabii hepsiyle konuştum."

"Elbette," dedi Tom. "Hep konuşursun zaten. Seni darağacına çıkarsalar cellatla çene çalar, iyi de vakit geçirirdin. Senin gibi konuşkanını görmedim."

Çadırdaki adamlar gülüştüler. Buruşuk suratlı, kupkuru, ufak tefek bir adam elini dizine şaplattı. "Hep konuşur," dedi. "Ama millet hoşlanıyor onu dinlemekten."

"Papazdı eskiden," dedi Tom. "Size söyledi mi?"

"Tabii söyledi."

Casy sırıttı. "Evet efendiiim," diye devam etti. "Yavaş yavaş işlerin ruhuna girebilmeye başladım. Oraya düşenlerin bir kısmı sarhoştu ama çoğu da bir şeyler çaldıkları için atılmışlardı içeri. Çaldıkları genellikle ihtiyaçları olan, başka türlü elde edemeyecekleri şeylerdi. Anlıyor musun?"

"Hayır," dedi Tom.

"Bak, aslında iyi adamlardı yani. Onları kötü yapan, birtakım şeylere ihtiyaçları olmasıydı. İşte o zaman anlamaya başladım. Tüm dertlerin başı ihtiyaç. Bunu anlayamamıştım ben bir türlü. Günlerden bir gün bize fasulye verdiler. Ekşimişti. Adamın biri bağırmaya başladı, hiçbir şey olmadı. Bağırdı, çağırdı durdu. İdare görevlisi geldi, baktı, gitti. Derken bir başka adam bağırmaya başladı. En sonunda hepimiz bağırdık. Hepimizin sesi aynı tona büründü. Bak, işte o zaman koca bina sanki şişti, kabardı, büyüdü. Tanrım! O zaman bir şeyler olmaya başladı işte! Koşa koşa geldiler, bize başka bir yemek verdiler... verdiler... anlıyor musun?"

"Hayır," dedi Tom yine.

Casy çenesini ellerine dayadı. "Belki de anlatmaya olanak yok. Belki de herkes kendi anlamak zorunda. Kasketin nerede?"

"Onsuz geldim."

"Kız kardeşin nasıl?"

"İnek gibi koskocaman oldu. Belki de ikiz taşıyor. Karnının altına tekerlek takması gerekecek yakında. Şimdiden iki eliyle tutup taşıyor. Neler oluyor burada, onu anlatmadın bana."

Sıska suratlı adam, "Grev yaptık," dedi. "Bu gördüğün bir grev."

"Eh, sandığı beş sent gerçi büyük para değil ama... insan karnını doyurabilir yine de."

"Beş sent mi?" diye bağırdı adam. "Beş sent! Size beş sent mi veriyorlar?"

"Tabii. Bir buçuk dolar kazandık."

Çadırın içini ağır bir sessizlik kapladı. Casy kapıya, karanlıklara doğru baktı. "Bak, Tom," dedi sonunda. "Biz buraya çalışmaya gelmiştik. Beş sentten öderiz demişlerdi. Çok kalabalıktık. Çalışmaya başladık, bir de baktık, iki buçuk sentten ödemeye kalktılar. İnsan onunla karnını doyuramaz. Çocukları da varsa... Razı olmayız dedik. Bizi çiftlikten attılar. Dünyada ne kadar polis varsa kafamıza üşüştü. Şimdi size beş sent veriyorlar. Bu grevi bastırdıkları zaman size yine beş verirler mi sanıyorsun?"

"Bilmem," dedi Tom. "Şimdilik beş veriyorlar."

"Bak," dedi Casy. "Birlikte kamp kurmak istedik, üstümüze saldırıp bizi domuz gibi dağıttılar. Birbirimizden ayırdılar. Döve döve canını çıkardılar milletin. Sizi de domuz gibi içeri soktular. Biz uzun süre dayanamayız. Bazılarımız günlerdir yemek yemedi. Sen bu gece içeriye dönüyor musun?"

"Niyetim öyle."

"Eh, anlat durumu içerdekilere, Tom. Bizi aç bıraktıklarını, bunu yapmakla da bıçağı kendi sırtlarına sapladıklarını söyle seninkilere. Çünkü biz ortadan kaldırıldığımız anda ücret yine iki buçuğa düşecek."

"Söylerim," dedi Tom. "Nasıl söylerim, bilemiyorum ama. Bu kadar çok silahlı adamı bir arada görmemiştim. Konuşmamıza izin verirler mi, onu bile bilmiyorum. Millet de pek neşeli değil zaten. Kafalarını eğiyorlar, insana merhaba bile demiyorlar."

"Anlatmaya çalış, Tom. Biz gider gitmez iki buçuk alacaklar. İki buçuk ne demek biliyorsun, değil mi? Bir ton şeftali bir dolara toplanıyor ve taşınıyor demektir." Başını eğdi. "Yo... olamaz. İnsan karnını doyuramaz o parayla. Yiyecek alamaz."

"Oradakilere anlatmaya çalışırım."

"Annen nasıl?"

"Fena değil. Devlet kampını çok sevmişti. Banyolar, sıcak sular."

"Yaa, duydum."

"Bayağı iyiydi orası. Ama iş bulamadık. Çıkmaya mecbur kaldık."

"Ben de gitmek isterdim bir tanesine," dedi Casy. "Görmek isterdim. Polis yokmuş dediydi biri."

"Millet kendi polisliğini kendi yapıyor."

Casy heyecanla başını kaldırdı. "Peki hiç olay çıktı mı? Kavga, hırsızlık, sarhoşluk?"

"Hayır," dedi Tom.

"Ya içlerinden biri kötü çıkarsa? O zaman ne oluyor? Ne yapıyorlar ona?"

"Kamptan çıkarıyorlar."

"Ama böylesi çok olmuyor, ha?"

"Yok canım!" dedi Tom. "Biz bir ay kaldık orada. Tek bir adam çıktı öyle."

Casy'nin gözleri heyecanla parıldıyordu. Öteki adamlara döndü. "Gördünüz mü?" diye bağırdı. "Söylemiştim size. Polislerin sebep olduğu olay, bastırdığı olaydan çoktur. Bak, Tom. İçerdeki adamları dışarıya çıkarmaya uğraş. İki güne kadar çıksalar olur. O şeftaliler olgun artık. Söyle onlara."

"Yapmazlar," dedi Tom. "Onlar beş sent alıyor. Başka şeyi gözleri görmez."

"Ama grev kırıcı durumundan çıktıkları anda beş alamayacaklar."

"Bunu sindirebileceklerini de sanmıyorum. Beşi alıyorlar. Başka hiçbir şeye aldırış etmezler."

"Ama sen yine de söyle onlara."

"Babam yapmazdı," dedi Tom. "Onu tanırım. Bizi ilgilendirmez, derdi."

"Evet," dedi Casy üzgün üzgün. "Galiba haklısın. Ağzı bir kere yanmayınca anlayamaz."

"Yiyeceğimiz bitmişti," diye anlattı Tom. "Bu gece et yedik. Çok değildi ama, vardı, yedik. Babam başkalarının hatırına etini feda eder mi sanıyorsunuz? Hem Rozaşarn'a da süt gerek. Kapının dışında bir grup adam bağırıyor diye, anam o bebeğin açlıktan ölmesine izin verir mi?"

Casy üzgün, "Keşke anlayabilseler," dedi. "Görebilseler ki et bulacaklarına güvenebilmenin tek yolu... Öff, Allah kahretsin. Bazen

öyle yoruluyorum ki? Feci yoruluyorum. Bir adam tanıdım. Ben hapisteyken getirdiler onu da. Bir sendika kurmaya çalışıyormuş. Kurmuş da. Sonra gönüllü polisler dağıtmış sendikayı. Ne olmuş, biliyor musun? Yardımcı olmaya çalıştığı insanlar dışarı atmış onu. Tanımamazlıktan gelmişler. Onun yanında görülmek istememişler. Defol buradan, bizim için tehlikesin sen, demişler. Adamın duyguları pek incinmiş. Ama yine de diyordu ki, 'İnsan durumu iyice anlıyorsa, dayanması o kadar zor değil... Fransız Devrimine bak... o devrimi hazırlayanların, sonunda birer birer kafaları kesildi. Hep öyle olur,' diyordu. 'Doğaldır bu. Zaten kimse bu işi eğlence diye yapmaz. Mecbur olduğu için yapar. Sen sensindir de, onun için yaparsın,' diyordu. 'Washington'a bak,' diyordu. 'Devrimi yaptı, sonra orospu çocukları onun aleyhine döndüler. Lincoln'a da aynı şey oldu. Aynı tipler hakladı onu da. Doğal sonuç.'"

"Pek hoş bir işe benzemiyor," dedi Tom.

"Benzemiyor ya! Hapisteki bu adam diyordu ki, 'İnsan yine de elinden geleni yapar. Tek kollaman gereken şey, ileriye doğru attığın her adımın biraz geri kayabileceğidir ama, hiçbir zaman tam geri kaymaz. Onu kanıtlayabilirsin,' diyordu. 'Ve işte o zaman da haklı olduğun ortaya çıkar. Kayıpmış gibi gözükse bile, aslında kayıp değildir yaptıkların,' diyordu."

Tom, "Laf," dedi. "Hep laf. Benim kardeşim Al'a bak. Kız aramaya çıktı. Başka her şey vız geliyor. İki gün sürmez, bulur bir kız. Gün boyu onu düşünür, gece boyu onunla sevişir. Ne ileri atılan adım umurundadır, ne geri kayması, ne de yana kayması."

"Elbette," dedi Casy. "Elbette. O da yapmak zorunda olduğu şeyi yapıyor. Hepimiz öyleyiz."

Dışarıda oturan adam çadırın kapağını açtı. "Allah kahretsin, hiç hoşuma gitmiyor," dedi.

Casy ona doğru baktı. "Ne oldu ki?"

"Bilmiyorum. Her yanım karıncalanıyor. Kedi gibi tedirginim."

"E, ne varmış da?"

"Bilmiyorum. Bir an bir şey duyuyorum gibime geliyor, sonra dinliyorum, duyacak bir şey yokmuş gibi oluyor."

"Sineklendin bir kere," dedi kuru suratlı adam. Ayağa kalktı, dışarıya çıktı. Hemen dönüp çadırın içine başını uzattı. "Kocaman, kara bir bulut yaklaşıyor. Galiba fırtına kopacak. Onu karıncalandıran bu... elektrik." Tekrar çıktı çadırdan. Öteki ikisi de kalkıp çıktılar.

Casy alçak sesle, "Hepsi sinirli," dedi. "Polisler habire bizi nasıl dayaktan geberteceklerini, nasıl ülkeden süreceklerini söyleyip duruyorlar. Beni lider diye bellemişler. Çok konuşuyorum diye."

Kuru suratlı yine içeri baktı. "Casy, o lambayı söndür, dışarı gel. Bir şey var."

Casy düğmeyi çevirdi. Fitil içeriye doğru çekildi, puf dedi, söndü. Casy el yordamıyla dışarı çıktı, Tom onu izledi. "Ne var?" diye sordu Casy alçak sesle.

"Bilmiyorum. Dinle!"

Kurbağa vaklamaları sessizliğe karışıyor, onun bir parçası gibi oluyordu. Çekirgelerin tiz ıslığı duyulmaktaydı. Ama buna ek olarak başka sesler de geliyordu... yolun bulunduğu taraftan belli belirsiz ayak sesleri, yamacın yukarısında toprakların ezilişi, derenin suyunun yarıldığını gösteren hafif hışırtı.

"Duyuyor mu, duymuyor mu, anlayamıyor insan," diye avuttu Casy onları. "İnsanı kandıran bir şey. Sinir ediyor. Hepimiz sinirliyiz. Anlaşılmıyor. Sen duyuyor musun, Tom?"

"Duyuyorum," dedi Tom. "Evet, duyuyorum. Sanıyorum adamlar her taraftan birden geliyor. Buradan kaçsak fena olmayacak."

Sıska adam fısıldadı. "Köprünün altından kayıp şu yana. Hiç canım istemiyor çadırı da bırakmayı."

"Gidelim," dedi Casy.

Sessizce derenin ucuna doğru kaydılar. Köprünün kemeri önlerinde kapkaranlık bir mağara gibiydi. Casy eğildi, ilerledi. Peşinde Tom vardı. Ayakları suya girdi. Otuz adım kadar gittiler. Solukları kavisli tavanda yankılanıyordu. Sonunda öbür tarafa varıp doğruldular.

Keskin bir çığlık duyuldu. "İşte, çıktılar!" İki güçlü ışık üstlerine çevrildi, onları aydınlattı, gözlerini kör etti. "Olduğunuz yerde kalın!" diye seslendi aynı ses karanlıklardan. "İşte, ta kendisi. O parlak piç. Ta kendisi!"

Casy görmeyen gözlerle ışığa doğru bakıyordu. Hızlı hızlı solumaktaydı. "Dinleyin beni," dedi. "Sizler ne yaptığınızın farkında değilsiniz. Çocukların açlıktan ölmesine yardımcı oluyorsunuz."

"Kes sesini kızıl orospu çocuğu."

Kısa kalın bir adam ışığa çıktı. Elinde yepyeni, beyaz bir kazma vardı.

Casy devam etti. "Ne yaptığınızın farkında değilsiniz."

Tıknaz adam kazınayı savurdu, Casy eğilerek kendini kurtarmaya çalıştı, demir kafasının yan tarafına indi, tok bir sesle kemiği yardı, Casy yanlamasına devrilip ışığın alanından çıktı.

"Hay Allah, George! Galiba öldürdün herifi."

"Feneri tut şuna," dedi George. "Hak etmişti pezevenk." Fenerin ışığı indi, dolandı, arandı, sonunda Casy'nin parçalanmış kafasını gösterdi.

Tom başını eğip papaza baktı. Işık tıknaz adamın ayakları üzerinden kaydı, sonra kazınayı aydınlattı. Tom sessizce fırladı, kazmayı adamın elinden çekip aldı. İlk vuruşunun boşa gittiğini kendisi de anladı. Omuza gelmişti. Ama ikincisinde amansız darbe kafayı buldu. Tıknaz adam yere çökerken peşpeşe üç darbe daha buldu aynı kafayı. Işıklar çevrede raksedip duruyordu. Çığlıklar, koşan ayak sesleri çalıların yarılışı duyuldu. Tom yere serilmiş yatan adamın tepesindeydi. O sıra bir cop da onun kafasına indi... yalnızca sıyırdı. Bu vuruşu bir elektrik şoku gibi hissetti Tom. Birden iki büklüm olup dere boyunca koşmaya başladı. Peşindeki ayak seslerinin suya basışını duyuyordu. Bir anda yan dönüp oradaki yeşil çalılara doğru tırmandı, zehirli meşe sarmaşıklarının arasına yattı. Hiç hareket etmedi. Ayak sesleri yaklaştı, fener ışıkları derenin tabanında oynaştı. Tom çalıların arasından daha yukarlara tırmandı, kendini bir meyve bahçesinde buldu. Sesle-

nişlerini hâlâ duyuyordu. Derenin içinde arama devam etmekteydi. Yine eğildi, sürülmüş topraklar üzerinden koştu. Ayağının altında toprak parçaları kayıyor, yuvarlanıyordu. İleride tarlanın sınırını çizen çalıları, sulama hendeğinin kenarında yükselen tümseği gördü. Çiti tekrar geçti, bağlara ve kara böğürtlenlerin içine atladı. Orada hiç hareketsiz, soluk soluğa yattı. Hiçbir şey hissetmeyen suratını, burnunu elledi. Burnu ezilmiş, çenesinden aşağıya kanlar damlıyordu. Aklı başına gelinceye kadar orada yüzüstü yattı, sonra yavaşça hendeğin kenarına emekledi. Yüzünü soğuk suyla iyice yıkadı, mavi gömleğinin eteğini yırtıp suya batırdı, yırtılmış yanağına, burnuna bastırdı. Su yaraları yakıyor, sanki batıyordu.

Kara bulut gökyüzünden kayıp geçmişti artık. Yıldızların ilerisinde bir kara lekeydi. Gece yeniden sessizleşmişti.

Tom suyun içine basmaya çalıştı, derin olduğunu, ayağının yere değmeyeceğini anladı. İki çırpınışta kendini karşı tarafa attı, yukarı tırmandı. Giysileri üstüne yapışıyordu. Yürürken pabuçlarından faşır faşır sesler geldi. Oturdu, ayakkabıları ayağından çıkarıp içlerindeki suları boşalttı. Pantolonunun kıçını, ceketini büke büke sıktı, tekrar giydi.

Otoyol kenarında fener ışıklarının oynaştığını, hendekleri taradığını gördü. Pabuçlarını giydi, biçilmiş tarlaya girip dikkatle ilerledi. Artık pabuçları fışırdamıyordu. Tarlanın öbür yanını içgüdüyle buldu ve sonunda yola çıkabildi. Evlerin bulunduğu alana çok dikkatli yaklaştı.

Bir ara nöbetçilerden biri ses duyar gibi oldu, "Kim var orada?" diye seslendi.

Tom kendini yere attı, olduğu pozda dondu, fenerin ışığı biraz yukarıdan geçti. Yavaş yavaş Joad'ların kapısına doğru emekledi. Kapının menteşeleri gıcırdadı. Anne'nin sesi sakin, dengeli, uykuyla ilgisi olmayan bir sesti.

"Ne oldu?"

"Benim, Tom."

"Yatıp biraz uyusan iyi edersin. Al dönmedi daha."

"Bir kız bulmuş olmalı."

"Uyu sen," dedi Anne alçak sesle. "Şuraya, pencerenin altındaki yere yat."

Söylenen yeri buldu, elbiselerinin hepsini çıkardı, çırılçıplak kaldı. Battaniyesinin altında titreyerek yatıyordu. Uyuşan yüzünde duyular yavaş yavaş canlanmaya, bütün başı zonklamaya başladı.

Al bir saat sonra geldi. Usul usul ilerlerken Tom'un ıslak giysilerine bastı.

"Şş!" dedi Tom.

Al, "Uyanık mıydın?" diye sordu. "Nasıl ıslandın böyle?"

"Şşş!" dedi yine Tom. "Sabaha anlatırım."

Baba sırtüstü döndü, horultuları odayı doldurdu.

"Üşümüşsün," dedi Al.

"Şş. Uyu sen." Odanın küçük penceresi gökyüzüne göre daha griydi.

Tom uyumadı. Yaralı yüzünün sinirleri uyuşukluktan kurtuldu, zonklamaya başladı, elmacık kemiği ağrıdı, kırık burnu şişti, onu kıvrandıracak bir acıyla sızlamaya başladı. Gözü hep o gri penceredeydi. Yıldızların giderek aşağıya doğru kaydığını, sonra görünmez olduğunu gördü. Arada sırada bekçilerin ayak seslerini duydu.

Sonunda uzaktan horozların öttüğü duyuldu, pencere yavaş yavaş aydınlandı. Tom parmaklarının ucunu şiş suratına dokundurdu, bu kıpırtıyla Al homurdandı, uykusunda bir şeyler mırıldandı.

Derken şafak söktü. Birbirine yakın evlerde bir harekettir başladı, değnekler kırıldı, kap kacak tangırdadı. Sabahın gri ışığında Anne birden doğrulup oturdu. Tom onun uykudan şişmiş yüzünü görebiliyordu. Anne pencereye doğru uzun uzun baktı. Sonra battaniyeyi üzerinden attı, elbisesini buldu. Oturduğu yerde elbiseyi başından geçirdi, kollarını havaya kaldırıp eteklerin be-

line doğru düşmesini sağladı. Ayağa kalktı, eteklerini ayak bileklerine doğru çekti. Sonra yalın ayak, dikkatle pencereye doğru yaklaştı, dışarıya baktı. Giderek güçlenen ışıklara bakarken parmakları çabucak saçlarının örgüsünü açtı, eliyle şöyle bir taradı, yeniden ördü. Sonra ellerini göğsünde kenetledi, bir an başını eğip sessiz durdu. Yüzüne dışarının aydınlığı düşmüştü. Döndü, şiltelerin arasındaki boşluklara dikkatle basa basa lambayı buldu. Şişe gıcırdadı, Anne fitili yaktı.

Baba yerinde döndü, gözlerini kırpıştırarak ona baktı. O sordu. "Baba, daha paran var mı?"

"Ha? Evet, var. Altmış sentlik fiş yazdılar."

"Eh, kalk da biraz un ile yağ al. Çabuk ol."

Baba esnedi. "Belki dükkân açılmamıştır."

"Söyle açsınlar. Kursağınıza bir lokma bir şey girsin. İşe çıkacaksınız."

Baba zar zor tulumunu giydi, üzerine pas rengi ceketini geçirdi, sendeleyerek kapıdan çıktı. Bir yandan esniyor, geriniyordu.

Çocuklar uyanmıştı. Battaniyelerinin altında fare gibi seyrediyorlardı olup biteni. Solgun ışık artık odayı doldurmaktaydı. Ama rengi yoktu ışığın. Güneş doğmamıştı daha. Anne şiltelere doğru baktı. John Amca uyanıktı. Al derin derin uyuyordu. Anne'nin gözleri Tom'a döndü. Bir an baktı ona. Sonra hızla yaklaştı. Tom'un suratı şişmiş, morarmıştı. Dudaklarında, çenesinde kanlar kurumuş, yanağındaki yırtığın kenarları büzülmüş, gerilmişti.

"Tom," diye fısıldadı. "Ne oldu?"

"Şş!" dedi Tom. "Hızlı konuşma. Kavgaya karıştım."

"Tom!"

"Çarem yoktu, Anne."

Oğlunun yanına diz çöktü. "Başın dertte mi?"

Tom'un cevap vermesi epey uzun sürdü. "Evet," dedi. "Dertte. İşe çıkamam. Saklanınam gerek."

Çocuklar emekleyerek yaklaştılar, meraklı gözlerle baktılar. "Ne olmuş ona, Anne?"

"Şşş!" dedi Anne. "Gidip yıkanın."

"Sabun yok."

"Suyla yıkanın."

"Tom'a ne olmuş?"

"Susun bakayım. Kimseye de söylemeyin."

Geri geri gidip duvarın dibine çömeldiler. Kimsenin kendileriyle meşgul olmayacağının farkındaydılar.

Anne sordu. "Durum kötü mü?"

"Burnum kırık."

"Yani olayı demek istedim."

"Evet. Kötü!"

Al gözlerini açtı, Tom'a baktı. "Vay canına! Neye bulaştın sen?"

John Amca da, "Ne oluyor?" diye sordu.

O sırada Baba içeri girdi. "Bütün gece açıkmış," dedi, küçük bir torba unla bir paket yağı yere, ocağın yakınına koydu. "Ne var?" diye sordu.

Tom bir an tek dirseği üzerinde doğruldu, sonra yine sırtüstü yattı. "Tanrım! Hiç halim yok. Bir kez anlatabilirim. Bari hepinize birden anlatayım. Çocuklar ne olacak?"

Anne onlara baktı. Duvarın dibine büzülmüşlerdi. "Gidin, yüzünüzü yıkayın."

"Bırak," dedi Tom. "Onların da duyması gerek. Bilmeleri gerek. Bilmezlerse ağızlarından bir şey kaçırırlar."

"Neler oluyor?" diye sordu Baba.

"Anlatıyorum. Dün gece o bağırtıların ne olduğunu anlamak üzere çıktım. Ve Casy'ye rastladım."

"Papaza mı?"

"Evet, Baba. Papaza. Ama grevin elebaşılığını yapıyordu. Onu aramaya geldiler."

"Kim geldi?"

"Bilmiyorum. O gece bizi yoldan çevirenler gibi adamlar. Ellerinde kazmalar vardı." Durakladı. "Onu öldürdüler. Kafasını

parçaladılar. Ben oracıkta duruyordum. Çileden çıktım. Kazmayı adamın elinden kaptım." Boş gözlerle karanlığa, fener ışıklarına bakıyordu konuşurken. "Sonra... sonra... vurdum adama."

Anne'nin soluğu boğazına tıkanıverdi, Baba kazık kesildi. "Öldürdün mü onu?" diye sordu alçak sesle.

"Bilmiyorum... Çileden çıkmıştım. Öldürmeye çalıştım ama."

Anne, "Gördüler mi seni?" dedi.

"Bilmiyorum. Bilmiyorum. Herhalde. Üzerimize ışık tutuyorlardı."

Anne bir an onun gözlerine baktı. "Baba," dedi. "Birkaç sandık kır. Kahvaltı etmemiz gerek. Siz işbaşı yapın. Ruthie, Winfield. Size birisi bir şey sorarsa... Tom hasta, anladınız mı? Eğer söylerseniz... onu... hapse atarlar. Duydunuz mu?"

"Evet, Anne."

"Gözün üstlerinde olsun, John. Kimseyle konuşmalarına izin verme." Baba eşyaların bulunduğu sandığı kırarken o da hamuru yoğurdu, kahveyi kaynamaya koydu. Hafif tahtalar hemen ateş aldı, gürleyerek yanmaya başladı, alevleri bacaya saldırdı.

Baba sandığı kırmayı bitirdi. Tom'un yanına geldi. "Casy... iyi adamdı. Ne diye karıştı o tür işlere?"

Tom ifadesiz bir sesle, "Buraya sandığı beş sente çalışmaya gelmişler," dedi.

"Biz de o kadar alıyoruz."

"Öyle. Bizim yaptığımız, grevi kırmak oldu. Onlara sonradan iki buçuk sent vermişler."

"Onunla karın doymaz."

"Biliyorum," dedi Tom bitkin bir sesle. "Onlar da onun için grev yapmış. Sanıyorum dün gece o grevi dağıttılar. Bugün bize de iki buçuk sent verirler herhalde."

"Vay orospu çocukları..."

"Öyle! Baba, anlıyorsun, değil mi? Casy hâlâ da iyi adamdı. Allah kahretsin, o sahne gözümün önünden gitmek bilmiyor. Kafası yarılmış, yerde yatıyor, kanları akıyor. Tanrım!" Elini gözlerine kapadı.

"Peki, ne yapacağız?" dedi John Amca.

Al ayağa kalkıyordu. "Valla Tanrı şahidim olsun, ben biliyorum ne yapacağımı. Ben kaçıp kurtuluyorum buradan."

"Öyle bir şey yapmaya kalkamazsın, Al," dedi Tom. "Artık sana ihtiyacımız var. Gidecek olan benim. Ben bir tehlikeyim artık. Ayağa kalkabildiğim an benim gitmem gerek."

Anne sobayla uğraşıyordu. Başını yan çevirmiş, bir yandan dinliyordu. Yağı tavaya attı, cızırdamaya başladığı zaman içine hamurdan bir kaşık koydu.

Tom devam etti. "Kalman gerek, Al. Kamyona senin bakman gerek."

"Valla, hiç hoşlanmıyorum bu durumdan."

"Çare yok, Al. Senin ailen. Onlara yardım edecek bir sen varsın. Ben onlar için bir tehlikeyim.'"

Al öfkeyle homurdandı. "Ne diye bir garajda iş bulmama izin verilmiyor, anlayamıyorum."

"Belki daha sonra." Tom'un bakışları onun biraz arkasına doğru kaydı, orada Rose of Sharon'u, şiltesinde yatar gördü. Gözleri koskocaman, fincan gibi açılmıştı. "Kaygılanma," diye seslendi Tom ona. "Sakın dertlenme. Bugün süt geliyor sana." Kız gözlerini yavaşça kırpıştırdı, cevap vermedi.

Baba, "Bilmemiz gerek, Tom," dedi. "Bu herifi öldürmüş müsündür sence?"

"Bilmiyorum. Karanlıktı. Birisi kafama vurdu. Bilmiyorum. Umarım. İnşallah öldürmüşümdür o hayvanı."

"Tom!" diye bağırdı Anne. "Öyle konuşma."

Sokaktan birçok arabanın ağır ağır geçmekte olduğu duyuldu. Baba pencereye yürüyüp dışarı baktı. "Bir yığın yeni insan geliyor çalışmaya," dedi.

Tom, "Herhalde grevi sahiden çökerttiler," diye fikir yürüttü. "Sanırım bugün iki buçuk sentten başlayacaksınız."

"Ama insan motor gibi çalışsa, yine de karnını doyuramaz."

"Biliyorum," dedi Tom. "Yere dökülen şeftalilerden yiyin. Biraz tok tutar sizi."

Anne hamuru tavada çevirip kahveyi karıştırdı. "Beni dinleyin," dedi. "Ben bugün mısır unu alıyorum. Hepimiz mısır lapası yiyeceğiz. Benzine yetecek para birikince buradan çekip gideceğiz. İyi bir yer değil burası. Tom'u da ortalarda yalnız bırakamam. Olmaz öyle şey."

"Yapamazsın, Anne. Söylüyorum size, ben bir tehlikeyim sizler için."

Anne'nin çenesinde kararlı bir ifade vardı. "Öyle yapacağız. Gelin, şunları yiyin, sonra işinizin başına gidin. Ben bulaşıkları bitirir bitirmez arkanızdan gelirim. Biraz para kazanmak zorundayız."

Kızarmış hamurları öyle sıcak yediler ki ağızlarını yaktı. Arkasından kahveyi yuvarladılar, sonra fincanlarını bir daha doldurup yine içtiler.

John Amca tabağına bakıp başını iki yana salladı. "Burada bir bok kazanamayacağız herhalde. Benim günahlarımdan olmalı."

"Kes sesini artık!" diye bağırdı Baba. "Senin günahına, münahına vaktimiz yok şimdi. Haydi, yürüyün. Kurtulalım buradan. Çocuklar, gelin, yardım edin. Anne haklı. Kurtulmamız şart buradan."

Onlar gidince Anne bir tabakla bir fincanı alıp Tom'a götürdü. "Biraz bir şey yesen fena olmaz."

"Yiyemem, Anne. Çenem öyle ağrıyor ki... çiğneyemem."

"Bir denesen iyi edersin."

"Yo, yapamam, Anne."

Anne şiltenin kenarına oturdu. "Bana anlatman gerek," dedi. "Nasıl olduğunu bilmeliyim. Doğru anlamam gerek. Casy ne yapıyordu? Niye öldürdüler onu?"

"Orada duruyordu. Işıklar onun üzerine çevrilmişti."

"Ne diyordu? Hatırlayabiliyor musun ne söylediğini?"

"Tabii," dedi Tom. "Casy onlara, insanları açlıktan öldürmeye hakkınız yok, dedi. O şişko herif de ona, kızıl orospu çocuğu dedi. Bu sefer Casy, siz ne yaptığınızın farkında değilsiniz, dedi, adam da onun kafasını yardı."

Anne başını eğdi, ellerini ovuşturdu. "Öyle mi dedi? Ne yaptığınızı bilmiyorsunuz mu dedi?"

"Evet!"

"Keşke Büyükanne duyabilseydi," dedi Anne.

"Anne, ben de bilmiyordum ne yaptığımı. İnsan soluk alırken nasıl farkında olmazsa öyle. Bu işi yapacağımı hiç bilmiyordum."

"Ziyanı yok. Keşke yapmasaydın. Keşke orada olmasaydın. Ama yapmaya mecbur olduğun şeyi yaptın. Seni suçlayamam." Sobaya yürüdü, üzerinde ısınan bulaşık suyuna bir bez batırdı. "Al," dedi. "Bunu yüzüne koy."

Tom sıcak bezi burnuna ve yanağına kapattı, sıcak hemen yüzünü buruşturmasına yol açtı. "Anne, ben bu akşam gidiyorum. Sizleri böyle tehlikeye atamam."

Anne öfkeyle, "Tom!" dedi. "Benim de bilmediğim çok şey vardır. Ama senin gitmen bizim durumumuzu kolaylaştıracak değil. Bizi daha beter yıkacak." Sonra devam etti. "Bir zamanlar toprağımızda çalışıyorduk. O zaman bir sınır çizilmişti bize. Yaşlılar ölür, yeni çocuklar doğar, biz hep bir aile olarak sürer giderdik... bir bütün olarak... kesin olarak. Oysa şimdi artık bir kesinlik yok. Anlayamıyorum artık. Bizi bütün olarak bir arada tutacak hiçbir şey yok. Al kendi başına çekip gitmek için sızlanıp duruyor. Baba yerini kaybetti. Artık ailenin başı değil. Çatırdıyor, dağılıyoruz, Tom. Aile kalmadı artık. Sonra Rozaşarn..." Başını çevirdi, kızın iri iri açılmış gözlerini gördü. "O bebeğini doğuracak, oysa ortada aile diye bir şey olmayacak. Bilmiyorum. Bu işi devam ettirebilmek için çok uğraştım. Winfield... ne olacak onun durumu bu gidişle? Zıvanadan çıkıyor. Ruthie de öyle... hayvan gibi ikisi de. Güvenebileceğimiz hiçbir şeyimiz yok. Gitme, Tom. Kal ve yardım et."

"Peki," dedi Tom yorgun bir sesle. "Peki. Ama yanlış olacak, iyi biliyorum."

Anne bulaşık tasına doğru yürüdü, çinko tabakları yıkadı, kuruladı. "Hiç uyumadın mı?"

"Hayır."

"Eh, şimdi uyu. Elbiselerin ıslaktı, gördüm. Sobanın yanına asarım, kurur." İşini bitirdi. "Ben şimdi gidiyorum. Meyve toplayacağım. Rozaşarn, eğer biri gelirse, Tom hasta, duydun mu? Kimseyi içeriye sokma. Anladın mı?" Rose of Sharon başını evet anlamında salladı. "Biz öğlene döneriz. Biraz uykunu al, Tom. Belki bu gece buradan gidebiliriz." Hızla yaklaştı. "Tom, gizlice kaçmazsın, değil mi?"

"Yapmam, Anne."

"Söz mü? Gitmeyeceksin, değil mi?"

"Hayır, Anne. Burada bekleyeceğim."

"Tamam. Unutma Rozaşarn." Çıktı, kapıyı arkasından sıkıca kapadı.

Tom hareketsiz yatıyordu. Derken bir uyku dalgası onu alıp bilinçsizliğin sınırına götürdü, geri döndürdü, bir daha alıp götürdü.

"Şşt.. Tom!"

"Hıı? Ne var?" Birden uyandı. Rose of Sharon'a baktı. Kızın gözlerindeki gücenmişlik alev alevdi. "Ne istiyorsun?"

"Sen adam öldürdün!"

"Evet. O kadar bağırma! Herkesi uyandırmak mı istiyorsun?"

"Vızgelir bana!" diye bağırdı kız. "O kadın söyledi bana zaten. Günahlar neye yol açar, söyledi. Doğru dürüst bir bebek doğurma şansım ne kadar benim? Connie gitti. Ben iyi beslenmiyorum. Süt bulamıyorum." Sesi bir isteriye kapılmış gibi giderek yükseliyordu. "Şimdi de sen adam öldürdün. Nasıl doğru dürüst doğsun bu bebek? Biliyorum ben... bir ucube olacak! Ucube! Ben hiç dans etmedim!"

Tom yerinden kalktı. "Şşş!" dedi. "Herkesi başımıza üşüştüreceksin."

"Vız gelir! Ucube doğuracağım ben! Sarmaş dolaş dans etmeden."

Tom onun yanına sokuldu. "Sus artık."

"Uzak dur benden. İlk öldürdüğün adam da bu değil zaten." Suratı isterinin etkisiyle gittikçe kızarıyordu. Dili dolanıyor, kelimeleri birbirine karışıyordu. "Gözüm görmesin seni. Bakmak istemiyorum sana." Battaniyeyi kafasının üzerinden çekti.

Tom o boğuk hıçkırıkları duydu. Altdudağını ısırıp yere baktı. Sonra kalkıp Baba'nın yatağına yürüdü. Şiltenin altına bir tüfek sokulmuştu. Kurmalı bir Winchester 38'di. Upuzun ve ağır. Tom onu aldı, horozu indirip fişek yatağına kurşun sürülmüş olduğundan emin olmaya çalıştı, horoz yarı kalkıkken tetiği denedi, sonra yine kendi şiltesine döndü, tüfeği yanıbaşına koydu. Dipçik duvara dayalı, namlu yere bakar durumdaydı. Rose of Sharon'un sesi hafiflemiş, bir iniltiye dönüşmüştü. Tom tekrar oturdu, örtündü, çürük yanağını battaniyenin ucuyla kapattı, soluk alabilmek için battaniyeyi kıvırıp bir tünel oluşturdu. İçini çekti. "Tanrım... ah, Tanrım!"

Dışarıda arabalar gidip geliyor, sesler duyuluyordu.

"Kaç erkek var?"

"Bir tek biz. Üç. Kaç para veriyorsunuz?"

"Yirmi beş numaralı eve gidin. Numara kapıda."

"Tamam, bayım. Kaç para veriyorsunuz?"

"İki buçuk sent."

"Lanet olsun, insan karnını bile doyuramaz!"

"O kadar veriyoruz. Güneyden iki yüz adam geliyor. Bu paraya can atıyorlar."

"Ama, Tanrı aşkına, bayım!"

"Haydi, çabuk ol. Ya kabul et, ya defol. Tartışacak vaktim yok."

"Ama..."

"Bana bak, bu fiyatı ben koymadım. Ben sizi kaydediyorum, o kadar. İstiyorsanız, tamam. İstemiyorsanız hemen tornistan edip defolun."

"Yirmi beş miydi ev?"

"Yirmi beş."

Tom şiltenin üzerinde uyukluyor, içi geçiyordu. Odanın içindeki değişik bir ses onu uyandırdı. Eli tüfeğe doğru kayıp çevresinde kapandı. Yüzündeki örtüleri açtı. Rose of Sharon yanıbaşına dikilmiş, duruyordu.

"Ne istiyorsun?" diye sordu Tom.

"Sen uyu. Sen rahatça uyu. Kapıyı ben beklerim. Kimseyi sokmam."

Tom bir an onun yüzünü inceledi, "Tamam," dedi sonra. Yüzünü tekrar battaniyeyle örttü.

Akşam yaklaşırken Anne eve döndü. Kapı eşiğinde durakladı, parmağıyla kapıyı tıkırdattı, "Benim!" diye seslendi. Tom'un kaygılanmasını istemiyordu. Sonra kapıyı açıp girdi. Elinde bir torba vardı. Tom uyandı, doğrulup oturdu. Yarası kurumuş, gerilmiş, üzerindeki deri pırıl pırıl, gepgergin olmuştu. Sol gözü hemen hemen tümüyle kapalı gibiydi. "Biz yokken gelen oldu mu?" diye sordu Anne.

"Hayır," dedi Tom. "Kimse gelmedi. Bakıyorum fiyatı indirmişler."

"Nereden bildin?"

"Dışarda konuşanları duydum."

Rose of Sharon boş bakışlarla annesine baktı.

Tom başparmağıyla onu gösterdi. "Patırtı çıkardı bu kız, Anne. Her şey ona fenalık olsun diye yapılıyor sanıyor. Eğer onu böyle sinirlendireceksem, ben gideyim daha iyi."

Anne, Rose of Sharon'a döndü. "Ne yaptın sen?"

Kız gücenik bir sesle, "Böyle şeyler olursa ben nasıl doğru dürüst bir çocuk doğururum?" dedi.

"Sus! Sus artık. Neler hissettiğini biliyorum. Elinde değil, onu da biliyorum. Sesini kes."

Anne tekrar Tom'a döndü. "Ona aldırış etme, Tom. Durumu çok zor. Benim de öyle olmuştu, hatırlıyorum. İnsan çocuk doğuracaksa her şeyi kendisine saldırı gibi görür. Kim ne dese, kendine hakaret sayar, her olayı kendine karşıymış gibi alır. Aldırış etme. Elinde değil onun da. Öyle hissediyor işte."

"Onu üzmek istemem."

"Sus! Konuşma." Torbasını soğumuş sobanın üzerine bıraktı. "Hemen hiç para kazanamadık gibi bir şey," dedi. "Demiştim sana, buradan gidiyoruz. Tom, bana biraz yakacak odun toplamaya çalış. Yo... sen yapamazsın. Dur bakayım... bir tek şu sandı-

ğımız kalmış. Kırıver. Ötekilere de gelirken biraz kırık dal toplayın demiştim. Mısır ezmesi yiyeceğiz. Üzerine şeker serpeceğiz."

Tom ayağa kalktı, vura vura, son sandığı ufak ufak parçalara ayırdı. Anne sobanın bir köşesine ateşini yaktı, alevlerin tam tepedeki deliğin altına gelmesine dikkat etti. Tencereyi suyla doldurup alevlerin üzerine oturttu. Tencere direkt ateşte hemen kaynadı, fokurdamaya başladı.

"İş nasıldı bugün?" diye sordu Tom.

Anne mısır unu torbasına bir fincan daldırdı. "Onu konuşmak istemiyorum. Bugün düşündüm de... eskiden nasıl şakalar yapılırdı, o geldi aklıma. Hoşlanmıyorum bu durumdan, Tom. Artık hiç şakalaşmaz olduk. Şaka yapıldığı zaman da, acı bir yanı oluyor, içinde eğlenceden eser olmuyor. Bugün adamın biri, 'Artık kriz bitti,' dedi. 'Bir tavşan gördüm, peşinden kimse kovalamıyordu,' dedi. Başkası da ona, 'Ondan değil, artık tavşanları öldürmek ziyankârlık oluyor, yakalayıp, sütünü sağıp bırakacaksın. Senin bulduğun herhalde sağılmıştı,' diye karşılık verdi. İşte benim demek istediğim de bu. Komik değil bunlar. Hani John Amca bir Kızılderiliyi Hıristiyan yapmış, alıp eve getirmişti, Kızılderili de fasulye tenceresinin dibine darı ekmiş, sonra da John Amca'nın viskisini içip fıttırmıştı. O zamanki komiklikler nerede, bunlar nerede! Tom, suratına soğuk suya batırılmış bir paçavra kapat."

Karanlık bastırıyordu. Anne lambayı yaktı, bir çiviye astı. Ateşe tahta attı, mısır ununu yavaş yavaş sıcak suya boşalttı. "Rozaşarn," dedi. "Sen bu lapayı karıştırabilir misin?"

Dışarıda koşuşan ayak sesleri duyuldu, kapı birden açılıp ardındaki duvara çarptı. Ruthie, "Anne!" diye bağırarak içeriye daldı. "Anne, Winfield bayıldı!"

"Nerede? Söyle bana!"

Ruthie soluk soluğaydı. "Bembeyaz oldu, yere yıkıldı. Öyle çok şeftali yedi ki, bütün gün helaya taşındı. Sonra öylece yıkıldı. Bembeyazdı!"

"Götür beni!" dedi Anne. "Rozaşarn, sen o lapaya bak."

Ruthie'yle birlikte kapıdan fırladı. Küçük kızın peşi sıra sokağın başına doğru hızla koştu. Karanlığın içinden üç adam, karşıdan ona doğru yaklaşıyorlardı. Ortadaki, Winfield'i kucağına almış, taşımaktaydı. Anne onlara doğru koştu. "Benim çocuğum," dedi. "Verin bana."

"Ben taşırım, bayan."

"Yoo, hayır, bana verin." Çocuğu kucaklayıp geri döndü. Sonra birden kendine gelir gibi oldu. "Teşekkür ederim," dedi adamlara.

"Bir şey değil, bayan. Çocuk oldukça zayıf. Kurt var herhalde."

Anne hızla döndü. Winfield kucağında hareketsiz, külçe gibi yatıyordu. Anne onu eve kadar taşıdı, içeri girdi, diz çöktü, çocuğu şiltenin üzerine yatırdı. "Söyle bana. Ne oldu?" diye sordu. Çocuk gözlerini açtı. Başı dönüyormuş gibi bir ifade vardı gözlerinde. Başını iki yana salladı, gözlerini tekrar yumdu.

Ruthie, "Dedim ya sana, Anne," dedi. "Sabahtan beri helaya taşındı. İkide bir. Çok fazla şeftali yedi."

Anne elini onun alnına dayadı. "Ateşi yok. Ama rengi beyaz, süzülmüş gibi."

Tom yanaştı, lambayı tuttu. "Ben anladım," dedi. "Aç bu. Gücü kalmamış. Ona bir kutu süt alıp içirin. Lapasına da süt koyun."

"Winfield," dedi Anne. "Nasıl hissediyorsun, anlat."

"Başım dönüyor," dedi Winfield. "Fırıl fırıl dönüyor."

Ruthie, "Ömrümde böyle cırcır görmedim," diye atıldı kasılarak.

Baba, John Amca ve Al o sıra kapıdan girdiler. Kolları yakacak dallarla, tahtalarla doluydu. Hepsini sobanın yanına bıraktılar. "Ne oldu yine?" diye sordu Baba.

"Winfield. Süt lazım ona."

"Ulu Tanrım! Herkese de bir şey lazım!"

Anne sordu. "Bugün ne kadar kazandık?"

"Bir dolar kırk iki sent."

"Sen hemen git, Winfield için süt al."

"Ne diye hasta oldu peki?"

"Nedenini bilmem, ama oldu işte. Sen gitmene bak!" Baba homurdanarak kapıdan çıktı. "Sen o lapayı karıştırıyor musun?"

"Evet." Rose of Sharon denileni yaptığını kanıtlamak için karıştırma hızını daha da artırdı.

Al sızlandı, "Öff, Anne! Gecelere kadar çalıştık, şimdi de lapa mı yiyeceğiz bir tek?"

"Al, biliyorsun, gitmemiz gerek. Her kuruşu benzine vermeliyiz. Biliyorsun."

"Ama... Hay Allah! İnsan eğer çalışacaksa et yemesi şart."

"Sen çeneni kapa. En önemli şeyi hemen çözmek zorundayız. Onun da ne olduğunu bal gibi biliyorsun."

"Benimle mi ilgili?" diye sordu Tom.

"Yemeği yedikten sonra konuşuruz," dedi Anne. "Al, biraz yol gidecek kadar benzinimiz var, değil mi?"

"Çeyrek depo kadar."

Tom, "Keşke şimdi söylesen," deyiverdi.

"Sonra... Bekle."

"Sen karıştıradur o lapayı. Dur, biraz kahve koyayım ateşe. Ya lapaya ya da kahveye şeker atabilirsiniz. İkisine birden yok."

Baba elinde ince uzun bir konserve kutusu sütle içeriye girdi. "On bir sent!" dedi tiksinti dolu bir sesle.

"Ver buraya!" Anne kutuyu aldı, delip açtı, bir fincana biraz boşalttı, Tom'a uzattı. "Şunu Winfield'e içir."

Tom şiltenin yanına diz çöktü. "Gel, iç şunu."

"İçemem. Kusarım. Rahat bırakın beni."

Tom ayağa kalktı. "Şimdi içemez, Anne. Biraz bekle."

Anne fincanı aldı, pencerenin kenarına koydu. "Hiçbiriniz dokunayım demeyin ona," diye uyardı hepsini. "O Winfield'in."

Rose of Sharon suratını asarak, "Ben de süt içmedim," dedi. "Ben de biraz içmeliyim."

"Biliyorum. Ama sen hâlâ sapasağlam ayaktasın. Bu yavrucak ise yıkıldı. O lapa koyulaştı mı iyice?"

"Evet. Karıştıramıyorum bile artık."

"Pekâlâ, yiyelim. İşte şeker. Herkese bir kaşık kadar var. Ya lapanıza koyun ya kahvenize."

Tom, "Ben lapada tuz biber severim," dedi.

Anne, "Tuz istiyorsan tuz at," dedi hemen. "Biberimiz bitti."

Sandıkların da hepsi gitmişti. Aile yemeğini şiltelere oturarak yiyordu. Lapadan tekrar tekrar aldılar, tencerenin dibi görünmeye başladı. "Winfield'e biraz kalsın," dedi Anne.

Winfield doğrulup sütünü içti, iştahı birden açıldı. Lapa tenceresini iki bacağının arasına aldı, kalanın hepsini yedi, kenarlarını sıyırdı. Anne sütün geri kalanını bir fincana koydu, gizlice Rose of Sharon'a kaydırdı, bir köşede belli etmeden içmesini söyledi. Sıcacık kahveyi fincanlara boşalttı, herkese dağıttı.

"Şimdi söyleyecek misin mesele neymiş?" dedi Tom. "Bilmek istiyorum."

Baba tedirgin tedirgin, "Keşke Ruthie'yle Winfield duymayabilseydi," diye mırıldandı. "Dışarı çıkamazlar mı?"

"Hayır," dedi Anne. "Çocuk bile olsalar, büyük gibi davranmak zorundalar. Başka hiç çare yok. Ruthie... sen de, Winfield de burada duyduklarınızı kimseye söylemeyeceksiniz. Yoksa mahvedersiniz hepimizi."

"Söylemeyiz," dedi Ruthie. "Büyüdük biz."

"Eh, o halde susmasını bilin." Boş kahve fincanları yere bırakılmıştı. Lambanın bodur, kalın fitili güdük bir kelebek kanadı gibiydi. Duvarlara hüzünlü bir sarı ışık vuruyordu.

"Anlat artık," dedi Tom.

Anne, "Baba, sen anlat," dedi.

John Amca kahvesini höpürdetti. Baba konuştu. "Senin dediğin çıktı, ücreti düşürdüler. Bir yığın da yeni toplayıcı geldi. Hepsi öyle aç ki, bir somun ekmeğe bile çalışırlar. Bir şeftaliye uzanıyorsun, başkası senden önce koparıyor. Tüm ürünü göz açıp kapayana kadar toplayıp bitirecekler. Bir ağacı bitirince yenisine koşarak gidiyor adamlar. Kavgalar bile çıktı, gördüm. Biri benim ağacım diyor, öteki o ağaçtan toplamak istiyor. Bu

adamları buraya ta El Centro'dan getirmişler. Açlıktan gözleri dönmüş. Bir somuna bütün gün çalışmaya razılar. Teslim görevlisine, günde iki buçuk sente çalışamayız, dedim. O halde gidin, dedi. Bu adamlar çalışır, dedi. Onların da karnı doyunca, onlar da çalışmaz, dedim, onlar doyana kadar bu şeftaliler çoktan biter, dedi." Baba sustu.

"Berbattı," diye eklemede bulundu John Amca da. "Üstelik bu akşam iki yüz kişi daha geliyormuş."

Tom, "Pekâlâ," dedi. "Öteki konuya gelelim."

Baba biraz sustu. "Tom," dedi sonra. "Galiba yapacağını yapmışsın sen."

"Bana da öyle gibi geliyordu. Göremiyordum. Ama öyle hissettim."

John Amca, "Kimsenin başka konu konuştuğu yok," dedi. "Adam toplamışlar. Bazıları linç etmekten dem vuruyor... tabii... bu işi yapanı yakaladıkları zaman."

Tom, gözleri fincan gibi açılmış çocuklara baktı. Hemen hiç kırpmıyorlardı gözlerini. O bir anlık karanlıkta bir şey olacak diye korkuyorlardı sanki. Tom, "Valla bu işi yapan da, onlar Casy'yi öldürdükten sonra yaptı," dedi.

Baba onun sözünü kesti. "Şimdi öyle anlatılmıyor ama. Önce o yaptı diyorlar."

Tom'un soluğu ağzından bir iç çekişi gibi, Ah-h-h! diye çıktı.

"Bize karşı milleti kışkırtmaya çalışıyorlar. Duyduğum bu. Bütün o gönüllü polisler, eli kazmalılar falan. O adamı yakalayacağız diyorlar."

"Yüzünü tanıyorlar mı?" diye sordu Tom.

"Şey, pek sayılmaz... ama duyduğumuza göre... adamın yaralı olduğu kanısındalar. Diyorlar ki... herhalde... yüzü..."

Tom elini yavaşça kaldırıp çürük yanağına dokundu.

Anne, "Yalan o söyledikleri!" diye bağırdı.

"Sakin ol, Anne!" dedi Tom. "Onların işi tıkırında. O toplama gönüllü polislerin her söylediği söz, eğer bize karşı bir sözse, doğru sayılır."

Anne loş ışıkta Tom'un yüzünü, özellikle dudaklarını dikkatle inceledi. "Söz verdin," dedi.

"Ana, ben... yani belki o adamın çekip gitmesi gerek. Eğer adam bir suç işlemişse, belki kendi kendine, 'Eh, asılalım bitsin bari,' diye düşünür. Madem ki yaptık, cezasını da çekelim, der. Ama bu adam suç işlemiş değil. Öldürdüğü kokarca olsa, aynı şey olurdu. Kendini daha kötü hissetmiyor."

Ruthie söze karıştı. "Anne, ben de, Winfield de biliyoruz. Biz anlamayalım diye durmadan o adam, o adam demesine gerek yok."

Tom yüksek sesle güldü. "Valla, bu adam asılmak falan istemiyor. Aynı şeyi yine yapardı çünkü. Oysa beri yandan, ailesinin başını belaya sokmak da istemiyor. Anne, benim gitmem şart."

Anne parmaklarıyla ağzını kapadı, boğazını temizlemek için hafifçe öksürdü. "Olmaz," dedi. "Saklanacak yer yok. Kimseye güvenemezsin. Ama bize güvenebilirsin. Biz seni saklayabiliriz. Yüzün iyileşene kadar karnını da doyururuz."

"Ama, Anne..."

Ayağa kalktı. "Gitmiyorsun. Seni yanımızda götürüyoruz. Al, sen kamyonu kapıya yanaştır. Ben her şeyi düşündüm. Bir şilteyi dibe yayarız, Tom çabucak binip oturur, sonra bir başka şilteyi şöyle ikiye katlar, koyarız, bir mağara oluştururuz. Tom o mağaranın içinde olur. Sonra çevresine eşyaları duvar gibi yerleştiririz. Bir ucundan soluk alıp verir, tamam mı? Sakın itiraz etme. Böyle yapacağız."

Baba yakındı. "Artık erkeklere söz kalmamış görünüşe göre. Cadının biri oldu çıktı. Hele bir yerleşelim, ben ona haddini bildiririm."

"Hele o günler gelsin de yaparsın," dedi Anne. "Kalk bakalım, Al. Ortalık yeterince karardı artık."

Al dışarı çıktı, kamyona doğru yürüdü. Ortalığı bir kolaçan etti, nasıl yapacaklarını hesapladı, sonra kamyonu kapıya geri geri yanaştırdı.

Anne, "Çabuk olun, atın o şilteyi içeri," dedi.

Baba'yla John Amca şilteyi kasanın arka kapağı üzerinden attılar. "Sonra da şunu." İkincisini de attılar. "Evet, Tom, hemen atla, altına gir. Haydi."

Tom çabucak tırmandı, kendini kasanın iç tarafına attı. Birinci şilteyi doğrulttu, ikincisini üzerine çekti. Baba şilteyi yukarı doğru büktü, yan tarafı üste gelecek biçimde kıvırdı, yay gibi kısmı Tom'u örtmüş oldu. Kasanın yan tahtaları arasından dışarıyı görebiliyordu. Baba, Al ve John Amca eşyaları hızla yüklediler, battaniyeleri Tom'un mağarasının tepesine koydular, kovaları iki yana dayadılar, son şilteyi de arkaya serdiler. Kap kacak, fazla elbiseler dağınık biçimde yüklendi, sağa sola kondu. Sandıkları yakılmıştı çünkü artık. Tam yükleme işini bitirmek üzereydiler ki, bir nöbetçi yaklaştı. Tüfeğini kıvrık kolu üzerinde taşıyordu.

"Neler oluyor burada, " diye sordu.

Baba, "Gidiyoruz," diye karşılık verdi.

"Neden? "

"Valla... bize bir iş teklif edildi... iyi bir iş."

"Yok canım! Neredeymiş?"

"Şeyde... Weedpatch'in orada."

"Bir bakalım hele yüzlerinize." Fenerini sırayla Baba'nın, John Amca'nın ve Al'ın yüzlerine tuttu. "Yanınızda bir adam daha yok muydu sizin?"

Al, "Şu otostopçuyu mu soruyorsunuz?" dedi. "Hani kısa boylu, solgun yüzlü herifi mi?"

"Hıı, galiba öyle biriydi, evet."

"Biz onu yolda aldıktı kamyona. Bu sabah ücretler düşünce çekti gitti."

"Nasıl biriydi demiştin hele?"

"Kısa boylu. Solgun yüzlü."

"Bu sabah yüzünde çürük var mıydı?"

"Ben bir şey fark etmedim," dedi Al. "Benzinci açık mı burada?"

"Evet. Sekize kadar açık."

"Çabuk binin," diye seslendi Al. "Sabah olmadan Weedpatch'a varmak istiyorsak oyalanmayın. Anne, sen öne mi biniyorsun?"

"Yok, ben arkaya bineyim," dedi Anne. "Baba, sen de benimle arkaya gel. Rozaşarn önde, Al'la ve John Amca'yla birlikte otursun."

Al, "Para fişini bana veriver, Baba," dedi. "Benzin alırım, üstünü de para olarak alırım verirlerse."

Onlar sokağın sonundan benzinciye doğru saparlarken nöbetçi arkalarından baktı.

"İki galon dolduruver," dedi Al.

"Yolunuz uzak değil galiba."

"Yok, değil. Bu fişin üstünü verebilir misin?"

"Şey... vermemem gerek aslında."

"Bak, bayım," dedi Al. "Bize iyi bir iş bulundu ama bu gece yetişirsek. Geç kaldık mı kaçırıyoruz. Yap bir iyilik."

"Eh, pekâlâ. Sen şunun altına imza at bakalım."

Al indi, Hudson'un burnunu dolaştı. "Hemen," dedi. Sonra radyatörün kapağını açıp içini suyla doldurdu.

"İki galon mu dedin?"

'Evet, iki."

"Ne yana gidiyorsunuz?"

"Güneye. İş bulduk."

"Yaa! İş aslanın ağzında... hele de sürekli iş!"

"Bir dostumuz var," dedi Al. "İş bizi bekliyor. Eh, eyvallah." Kamyon döndü toprak yoldan beton yola çıktı. Zayıf farlar beton üzerinde titredi, sağ far bağlantı bozukluğundan göz kırpmaya başladı Her sarsıntıda içerideki kap kacak şangırdıyordu.

Rose of Sharon yavaşça inledi.

"Kötü müsün?" diye sordu John Amca.

"Evet. Hep fenayım zaten. Rahat bir yerde, hiç kıpırdamadan oturabilsem keşke. Evde olsaydık, hiç gelmeseydik buralara keşke. Connie de gitmezdi evde kalsaydık. Ders çalışır, bir baltaya sap olurdu." Ona ne Al cevap verdi, ne de John Amca. Connie konusu utandırıyordu ikisini de.

Çiftliğin beyaza boyalı kapısında bir nöbetçi, kamyonun yan tarafına yaklaştı. "Temelli mi gidiyorsunuz?" diye sordu.

"Evet," dedi Al. "Kuzeye gidiyoruz. İş bulduk."

Nöbetçi fenerini kamyona çevirdi, yükseltip çadıra doğru tuttu. Anne'yle Baba taş gibi suratlarla ışığa doğru baktılar. "Pekâlâ." Adam kapıyı açtı. Kamyon sola döndü, 101 numaralı otoyola doğru ilerledi.

"Nereye gidiyoruz ki?" diye sordu John Amca.

"Bilmem," dedi Al. "Gidip duruyoruz işte. Bıkıp bıkıp yine de gidiyoruz."

Rose of Sharon, "Benim de günüm yaklaşıyor artık," diye meydan okudu. "İnşallah bana uygun, doğru dürüst bir yer olur."

Gece soğuktu. İlk donun etkisiyle enikonu soğuktu hem de. Yolun yanlarında meyve ağaçlarının yaprakları dökülmeye başlamıştı. Yükün tepesinde Anne, sırtını kasanın yan tahtalarına dayamış oturuyor, Baba da tam onun karşısına yerleşmiş bulunuyordu.

Anne, "İyi misin, Tom?" diye seslendi.

Tom'un boğuk sesi cevap verdi. "Burası biraz sıkışık. Çiftlikten çıktık mı artık?"

"Sen yine de dikkatli ol," dedi Anne. "Belki durdururlar bizi."

Tom mağarasının bir yanını havaya kaldırdı. Karanlığın içinde yine kap kacak şangırdadı. "Bu ucu hemen yerine çekmek kolay," dedi. "Hem buraya sıkışmak hiç mi hiç hoşuma gitmiyor." Tek dirseğine dayandı. "Hava da amma soğuyor, değil mi?"

"Tepemiz bulut dolu," dedi Baba. "Kış erken gelecekmiş diyor herkes."

"Sincaplar mı yuvalarını yükseğe yapıyormuş, yoksa otlar mı tohumlu oluyormuş?" diye sordu Tom. "Nereye baksalar havanın nasıl olacağını şıp diye anlıyorlar. Bir eski dona bakıp havayı anlayan bile vardır garanti."

"Bilmem," dedi Baba. "Ama bana da hava kışlıyor gibi geliyor. İnsanın aslında havayı anlayabilmesi için bir yerde uzun süre oturması şart."

Tom, "Ne tarafa gidiyoruz?" diye sordu.

"Bilmiyorum. Al sola döndü. Görünüşe göre geldiğimiz tarafa doğru gidiyor."

"Hangisi daha iyi, bilemeyiz ki!" dedi Tom. "Ama galiba anayola çıkarsak daha çok polisle karşılaşırız. Suratım böyle olunca hemen enseler, götürürler beni. Belki de arka yollardan gitsek daha iyi ederiz."

Anne, "Şuraya vur da, Al dursun," diye fikir verdi.

Tom yumruğuyla sürücü yerinin arka duvarına vurdu, kamyon yolun yanına çekip durdu. Al indi, arka tarafa yürüdü. Ruthie'yle Winfield battaniyenin altından gözetlediler.

"Ne var?" diye sordu Al.

Anne, "Ne yapacağımıza karar vermemiz gerek," diye anlattı. "Belki arka yollardan gitsek daha iyi olur. Tom öyle diyor."

"Suratımdan ötürü," diye ekledi Tom. "Kim baksa anlar. Hangi polis görse tanır beni."

"İyi de, ne yana gidiyoruz? Ben kuzeye gidelim diyordum. Güneye zaten gittikti."

"Evet," dedi Tom. "Ama arka yollardan çıkma."

Al sordu. "Bir kenara çekip biraz uykumuzu alsak olmaz mı? Sabah olunca yine yola koyuluruz."

Anne hemen, "Henüz olmaz," diye atıldı. "Önce biraz uzaklaşalım buralardan."

"Pekâlâ." Al tekrar yerine bindi, kamyonu sürdü.

Ruthie'yle Winfield kafalarını hemen örttüler. Anne seslendi. "Winfield nasıl, iyi mi?"

"İyi tabii," dedi Ruthie. "Uyudu hep."

Anne sırtını arkasına yasladı. "Birilerinin bizi avlamaya çalıştığını bilmek garip bir duygu," dedi. "İnsanı kötüye itiyor."

Baba, "Herkes kötüleşiyor zaten," diye karşılık verdi. "Herkes. Bugünkü o kavgayı gördün. İnsanlar değişiyor. O devlet kampında kötü değildik biz."

Al çakıllı bir yola saptı, sarı farlar yolun üzerinde titredi. Meyve ağaçları kalmamıştı artık çevrede. Onların yerini pamuk bitkileri almıştı. Pamuklar arasında yirmi mil kadar gittiler, köy yollarında kıvrıla döne ilerlediler. Yol kenarları çalılık bir dereye paralel gidiyor, sonra beton bir köprüden karşıya geçip yine dereye para-

lel devam ediyordu. Derken farlar derenin kenarında durmakta olan kırmızıya boyalı demiryolu vagonlarını gösterdi. Altlarında tekerleri yoktu. Yol kenarında koca bir levhada "Pamuk İşçileri Aranıyor" diye yazılıydı. Al yavaşladı. Tom kasa tahtalarının arasından baktı. Vagonları çeyrek mil kadar geçtikten sonra Tom ara bölmeye bir daha vurdu. Al yolun kenarında durdu, tekrar indi.

"Yine ne var?"

Tom, "Motoru kapat da gel, şuraya çık," dedi.

Al yerine döndü, kamyonu hendeğin içine indirdi, farları söndürdü, kontağı kapadı inip arkadan yukarı tırmandı. "Evet?" dedi.

Tom kap kacağın üzerinden emekleyip Anne'nin karşısına diz çöktü. "Bakın," dedi. "Orada pamuk işçisi aranıyor diyordu. Levhayı gördüm. Nasıl eder de, hem sizin yanınızda kalırım, hem de size dert olmam diye düşünüp duruyordum. Yüzüm iyileşince belki sorun kalmaz ama, şimdi henüz olmaz. O önünden geçtiğimiz arabaları gördünüz. Herhalde hasat işçileri o arabalarda yatıp kalkıyor. Belki iş verecekler. Siz işe girseniz de, o arabalardan birine yerleşseniz nasıl olur?"

"Ya sen?" diye sordu Anne.

"Bak, çalılarla dolu dereyi gördünüz ya demin? O çalılarda saklanır, kimsenin gözüne görünmem. Geceleri bana yiyecek iki lokma bir şey getirirsiniz. Biraz geride bir künk ağzı vardı dereye açılan. Belki oraya girip yatarım."

Baba, "Pamuklara avuçlarımı değdirmek amma da zevkli olacak!" diye mırıldandı. "Bildiğim, anladığım bir iş."

Anne, "O arabalarda kalmak hoş olabilir," diye ekledi. "Güzel ve kuru. Çalılar saklanacak kadar sık mıydı, Tom?"

"Tabii. Ben baktım. Kendime bir kovuk bulur, saklanırım. Yakında yüzüm de iyileşir... o zaman da çıkar gelirim yanınıza."

Anne, "Yüzünde berbat bir iz kalacak ama," dedi.

"Boşver! Herkesin yara izi olur!"

Baba, "Bir keresinde dört yüz libre toplamıştım," diye söyleniyordu. "Yaman bir ürün vardı o yıl. Hepimiz pamuk toplarsak belki biraz paramız olur."

"Et alırız," dedi Al da. "Şimdi ne yapıyoruz?"

"Oraya dönüp sabaha kadar kamyonun içinde uyuyalım," diye önerdi Baba. "Sabah olunca işe girelim. Beyaz beyaz pamukları bu karanlıkta bile görebiliyorum."

Anne, "Ya Tom?" diye sordu.

"Yo, beni unutun, Anne. Ben şuradan bir battaniye alırım yanıma. Sen dönerken yola dikkatle bak. Güzel, kemer gibi bir yerde künk var. Bana biraz ekmek, patates ya da lapa getir, oraya bırak. Ben gelir alırım."

"Şey..."

Baba, "Bana akla yatkın gibi geliyor," dedi.

Tom, "Tabii yatkın," diye üsteledi. "Yüzüm biraz düzeldi mi ben de gelir pamuk toplarım sizinle."

"Eh, pekâlâ," dedi Anne. "Ama bir tehlikeye falan atılayım deme sakın. Bir süre hiç kimseye gözükme."

Tom kamyonun arka tarafına doğru emekledi. "Ben şu battaniyeyi alıyorum," dedi. "Sen dönerken o künke bak, Anne."

"Dikkatli ol," diye yalvardı anası. "Çok dikkatli ol."

Tom, "Elbette," dedi. "Olmaz olur muyum?" Kasanın üzerinden aştı, yere indi. "İyi geceler," dedi.

Anne onun karanlığa karışıp dere kenarındaki çalılar arasında yok oluşuna baktı. "Ulu Tanrım, inşallah bir şey olmaz," dedi.

Al sordu. "Geri mi döneyim şimdi?"

"Evet," dedi Baba.

Anne, "Yavaş git," diye uyardı. "O künkü görmek istiyorum. İyice bellemem şart."

Al geri geri gidip yan döndü, dar yolu büsbütün tıkadı, sonunda manevra yapmayı başardı. Kamyonu ağır ağır demin gördükleri arabalara doğru sürdü. Farlar arabaların geniş kapılarına dayanmış kalasları gösteriyordu. Kapılar karanlıktı. Kimse kıpırdamıyordu gece karanlığında. Al farları söndürdü.

Rose of Sharon'a, "Sen de, John Amca da arkaya geçin," dedi. "Ben bu kanapede uyurum."

John Amca kızın o ağır haliyle tırmanmasına yardım etti, Anne kabı kacağı bir köşeye toplayıp küçük bir yığın yaptı, aile yer buldu, birbirine sokuldu.

Bir bebek ağladı o sırada. Arabaların birinden geliyordu ses. Uzun uzun, iç çeke çeke ağladı. Bir köpek belirdi, koklayarak, hırlayarak Joad'ların kamyonu çevresinde dolandı. Dere yatağından akan suların şırıltısı duyuldu.

27

PAMUK İŞÇİLERİ ARANIYOR – diye haykırıyor levhalar yollarda. El ilanları basılmış. Turuncu el ilanları – PAMUK İŞÇİLERİ ARANIYOR.

Şuracıkta... şu yolun ilerisinde, diyor.

Artık lif lif olmuş koyu yeşil bitkiler, kozaların içinde ağırlaşmış pamuklar. Bembeyaz pamuklar... taşıyor, patlamış mısır gibi dışarıya fışkırıyor.

Ne güzel olacak ellerimizi o pamuklara değdirmek. Yumuşacık... parmak uçlarımızla dokunmak.

İyi toplarım ben pamuğu.

İşte, tam bu işin adamı.

Ben biraz pamuk toplamak istiyorum.

Torban var mı?

Şey, hayır, yok.

Torba bir dolar. İlk topladığın yüz elli libre torbanın parasını öder. Tarlayı ilk geçişinizde yüz libresine seksen sent veririz. İkinci taramada getirdiğin yüz libre, doksan sent eder. Torbanı şuradan alacaksın. Bir dolar. Bir doların yoksa, ilk yüzelli libren bizim. Dürüst bir davranış bu. Sen de anlarsın.

Evet, dürüst. Torba sağlam. Bütün mevsim dayanır. Yerlere sürtüne sürtüne eskidiği zaman da ters yüz eder, öteki tarafını kullanırsın. Ağız tarafını dikersin, eskimiş tarafını söker, ağız yaparsın. İki yanı da gittiği zaman... eh, o zaman da kumaşı iyi kumaş! Yazlık don dikilir. Gecelik olur. Ne olursa olsun... iyi şeydir pamuk torbası.

Beline asarsın, iki bacağının arasından geçirir, sürükleyip gidersin. Başlangıçta hafiftir. Parmak uçlarınla pamuğu yavaşça

koparır, elini kıvırır, bacaklarının arasındaki torbaya atarsın. Peşinden çocukların gelir. Onlara torba yok. Eski bir çuval kullanır ya da babanın torbasına atarlar. Torba artık biraz ağırlaşmıştır. Öne eğil, sürükle onu. Pamuk toplamada ustayımdır. Parmağım duyarlıdır. Kozayı tanır. Torba ağırlaşıncaya kadar konuşarak, belki şarkı söyleyerek gidersin. Parmaklar işi kendiliğinden görür. Bilir parmaklar. Gözler iş görür... Aslında görmeden görür.

Sıralar boyunca çene çalınır.

Memlekette bir kadın vardı... ismi lazım değil... birden kalktı, bir zenci çocuk doğurdu. Daha önce kimse bilmiyordu. Zenciyi de bulmaya kalkınadı kimse. Kadının başı bir daha yerden kalkmaz oldu. Ne diyecektim ben... ha... amma iyi pamuk toplardı o kadın!

Artık torba ağır. Sürükleyerek götür. Kalçalarını ayarla, bacaklarınla da it. Beygir gibi. Çocuklar da babanın torbasına atıyor kopardıkları kozaları. Ürün iyi burada. Alt kısımlar ince, lif lif. Bu Kaliforniya pamuğu gibi pamuk görmedim. Upuzun lifli. Ömrümde gördüğüm en iyi cins pamuk. Yakında mahveder bu toprağı. Hani adam pamuk tarlası satın almak istermiş. Satın alma, kirala, demişler. Pamuk eke eke toprak mahvolunca, kalkar başka yere taşınırsın.

Sıra sıra insanlar tarla boyunca ilerliyor. Parmakları usta. Meraklı parmaklar uzanıyor, yokluyor, kozayı buluyor. Bakması gerekmiyor bile.

Kör bile olsam pamuk toplamayı beceririm valla. Kozayı sezgimle bulurum. Tertemiz koparırım. Kız gibi, tiril tiril.

Torba doldu artık. Tartıya götür. Tartış. Tartı görevlisi torbana taş koymuşsun der. Ya kendisi? Kantar hileli bir kere. Bazen de haklıdır ama. Taş vardır torbanda gerçekten. Ama bazen de sen haklısındır, kantar çarpıktır. Bazen ikisi de doğrudur. Tartış. Hep tartış. Başını dik tut. Onunki de diktir. Bir iki taştan ne çıkar? Bir tanecik belki de. Çeyrek libre mi? Hep tartış.

Boş torbayla dön. Kendi defterimiz nerede bizim? Tartıyı yazalım. Bu şart. Senin de yazdığını bilirlerse hile yapmaya kalk-

mazlar. Ama kendi hesabını kendin tutmazsan, Tanrı yardımcın olsun.

Güzel iş aslında. Çocuklar çevrede koşuşur. Pamuk toplama makinesini duydunuz mu?

Yaa, duydum.

Gelecek mi dersiniz buralara da?

Valla eğer gelirse, elle toplamak diye bir şey kalmaz demişti biri.

Gece olur. Herkes yorgun. İyi topladık ama. Üç dolar kazandık. Ben, bizim kaşık düşmanı, çocuklar... hep birlikte.

Arabalar pamuk tarlalarına doğru ilerliyor. Pamuk kampları kuruluyor. Tel kafes çekilmiş kamyonlara tepeleme beyaz pamuklar yığılıyor, lifleri tellere yapışıyor, yapışanlar topaklaşıyor, rüzgârla yolun üzerine savruluyor. Kar gibi beyaz pamuk, çırçır makinesine giriyor, kocaman balyalar birikiyor, prese giriyor. Üstüne başına pamuk bulaşıyor, sakalının telleri bile pamuk pamuk. Burnunu sümkürsen pamuk çıkıyor içinden.

Haydi, ilerle... ortalık kararmadan doldur torbayı. Usta parmaklar kozaları arıyor. Kalçalar eğik, torbayı itiyor. Çocuklar yorgun akşam olduğunda. Sürülmüş tarlada ayakları habire takılıyor, düşüyorlar. Güneş de batıyor.

Keşke vakit olsa. Ücret bir halt değil ama, keşke vakit olsa.

Otoyoldan eski püskü arabalar geliyor, yığılıyor. El ilanları çekiyor onları oraya.

Pamuk torban var mı?

Yok.

Bir dolar öyleyse.

Yalnız elli kişi olsak bir süre kalırdık burada. Ama beş yüz kişiyiz biz. Sürmez ki öyle olunca! Bir adam vardı, torbasının parasını bile çıkaramamıştı bir türlü. Her gittiği işte yeni bir torba alır, o daha parayı toplayamadan tarlada ürün bitiverirdi.

Ne olur, Tanrı aşkına, biraz para biriktirmeye çalış! Kış neredeyse geliyor. Kaliforniya'da kışları hiç iş olmaz. Karanlık basmadan doldur torbayı. Demin bir adam gördüm, iki topak toprak attı torbasına.

Elbette ya! Ne diye olmasın? Hileli kantarları karşılamaya çalışıyorum, o kadar.

İşte benim defterim. Üç yüz on iki libre.

Tamam!

Vay canına, hiç tartışmadı! Kantarı hileli herhalde. Neyse, iyi bir gün oldu yine de!

Bu tarlaya bin işçi daha geliyormuş diyorlar. Yarın sıra bulmak için kavgalara tutuşacağız yani. Pamukları, hızlı hızlı toplayacağız, çalıyormuş gibi.

Pamuk işçileri aranıyor. Daha çok işçi toplarsa, pamuklar makineye daha çabuk giriyor.

Haydi, pamuk kampına.

Bu gece kemikli et yiyoruz valla! Kemikli et alacak paramız var! Çocuğun da elinden tut, canı çıktı garibin. Sen önden koş, bize iki kilo kemikli et al. Bizim kadın biraz ekmek pişirir bu gece... çok yorgun değilse.

28

Tekersiz vagonların on ikisi ucuca, derenin yanındaki küçük düzlükte duruyordu. Altışarlık iki sıra halindeydiler. Tekerler çıkarılmıştı. İki yana kayarak açılan o koca kapılara kalaslar dayanmış, giriş kolaylaştırılmıştı. İyi evlerdi bunlar. Su geçirmez, cereyan yapmaz, üstelik yirmi dört aile için ev. Her aile, vagonun bir ucunda. Gerçi pencere yoktu ama, koca kapılar açık duruyordu. Arabalardan bazılarında orta yere kocaman bir çuval parçası asılmıştı. Diğerlerinde iki aile arasındaki sınırı ancak kapının yeri çiziyordu.

Joad'lar da vagonlardan birinin bir ucuna yerleşmişlerdi. Orada daha önce kalmış biri, bir yağ tenekesini delip soba borusu takmış, duvara da bir delik açıp borunun ucunu çıkarmıştı. Anne brandayı vagonun orta yerine astı.

"Güzel," dedi. "Devlet kampı hariç, gördüğümüz en iyi yer hemen hemen."

Her gece şilteleri yere açıyor, her sabah toplayıp kıvrıyor, rulo yapıyordu. Her gün tarlalara çıkıp pamuk topluyor, her gece et yiyorlardı. Bir cumartesi kamyona doluşup Tulare'ye gittiler; tenekeden soba, Al'la Baba'ya, Winfield'le John Amca'ya yeni tulum, Anne'ye yeni bir elbise aldılar, Anne'nin en iyi elbisesini de Rose of Sharon'a verdiler.

"Karnı öyle iri ki!" diyordu Anne. "Şu sıra ona elbise almak parayı ziyan etmek olur."

Şansı yaver gitmişti Joad'ların. Vagonlarda yer bulacak kadar erken gelmişlerdi buraya. Yavaş yavaş o düzlüğü yeni gelenlerin çadırları dolduruyordu. Vagonlara yerleşmiş olanlar buranın eskisi sayılıyor, hemen hemen soylular sınıfını oluşturuyorlardı.

Küçük dere, söğütlerin arasından çıkıp akıyor, sonra yine söğütlerin arasında kayboluyordu. Her vagondan basıla basıla yassılaşmış bir patika dereye doğru uzanıyordu. Vagonların arasına çamaşır ipleri gerilmiş, üzerleri her gün kuruyan çamaşırlarla doluydu.

Akşam olunca, pamuk torbalarını katlayıp koltuklarının altına kıstırıyor, tarlalardan dönüyorlardı. Kavşaktaki dükkâna uğruyorlardı dönüşte. Bir sürü pamuk işçisi alışveriş ediyor oluyordu o sıra dükkândan.

"Bugün ne kadar?"

"Fena gitmiyor. Üç buçuk dolar kazandık. Keşke hep sürse. Çocuklar da ustalaştı. Anne her birine birer küçük torba uydurdu. Büyük torbayı sürükleyemezler. Bizimkine atıyorlardı. Şimdiki torbaları eski gömleklerden. İyi oluyor."

Anne et reyonuna yürüdü. İşaret parmağını dudaklarına bastırmış, bir yandan üflüyor, bir yandan derin derin düşünüyordu. "Domuz pirzolası alsak," dedi. "Kaça?"

"Libresi otuz sent, bayan."

"Eh, üç libre verin. Biraz da haşlamalık sığır eti. Kızım yarın pişirir. Sonra kızıma bir şişe süt. Bayılıyor süte. Bebeği olacak. Ebe-hemşire ona bol bol süt içmesini söylemiş. Bakalım... patatesimiz var."

Baba yaklaştı. Elinde bir konserve kutusu şurup vardı. "Bunu alsak fena olmaz," dedi. "Belki yassı kadayıf yaparız."

Anne kaşlarını çattı. "Şey... eh, peki. Bak, şunu da alalım. Yağımız zaten bol."

Ruthie yaklaştı. Elinde iki büyük kutu dolusu bisküvi, gözlerinde bir soru. Anne'nin başı iki yana mı, yoksa aşağıya mı sallanacak acaba? Olay bir trajediyle mi, yoksa sevinçle mi noktalanacak? "Anne?" Kız kutuları havaya kaldırıp salladı, içindeki bisküvileri tıkırdatıp çekici göstermeye çalıştı.

"Bana bak, onları hemen yerine koy..."

Ruthie'nin gözlerinde trajedi şekillenmeye başladı. Baba, "Tanesi beş sent zaten," dedi. "Çocuklar bugün çok iyi çalıştılar."

"Şeyy..." Ruthie'nin gözlerine yeni baştan bir heyecan ifadesi doluşmaya başladı. "Pekâlâ."

Ruthie arkasını döndüğü gibi koşmaya başladı. Kapıya varmadan, yarı yolda Winfield'i yakaladı, onu da sürükledi, akşamın karanlığına fırladılar.

John Amca ayaları sarı deriden yapılmış bir çift bez eldiveni elledi, eline giyip denedi, sonra çıkardı, yerine bıraktı. İçki rafları arasında yavaşça ilerledi, şişelerin üzerindeki etiketleri inceledi. Anne onu gördü. "Baba," dedi, başıyla John Amca'yı gösterdi.

Baba o tarafa yöneldi. "Susadın galiba, John!"

"Yoo, hayır."

"Bekle de şu pamuk işi bitsin. O zaman istediğin gibi kör kütük ol."

"Şikayetçi değilim," dedi John Amca. "Sıkı çalışıyorum, deliksiz uyuyorum. Ne rüya görüyorum ne de bir şey."

"Şişelere bakarken ağzının suyu akıyordu ama."

"Görmedim bile onları. Çok garip. Bir şeyler satın almak geliyor içimden. İhtiyacım olmayan şeyler. Tıraş makinesi gibi. Şu eldivenler gibi. Çok ucuz."

"Eldivenle pamuk mamuk toplanmaz," dedi Baba.

"Biliyorum. Tıraş makinesine de ihtiyacım yok. Bunları böyle orta yere koymuşlar, insanın canı almak istiyor. İhtiyacın olsa da, olmasa da."

Anne seslendi. "Yürüyün. Her şeyi aldık." Torbayı elinde taşıyordu. John Amca'yla Baba da birer paket aldılar. Dışarıda Ruthie'yle Winfield bekliyordu. Gözleri fincan gibi, avurtları balon... bisküvi dolu.

"Yemek yiyemeyecekler herhalde," dedi Anne.

İnsanlar akın akın vagon evler kampına dolmuştu. Çadırlarda ışıklar yanıyor, soba bacalarından dumanlar çıkıyordu. Joad'lar kendi kalaslarından vagona tırmanıp bir uca, kendi oturdukları tarafa yöneldiler. Rose of Sharon sobanın yanıbaşındaki bir sandığın üzerine oturmuştu. Ateşi yakmıştı önceden. Teneke soba

o sıcağın etkisiyle şarap rengine dönüşmüştü. "Süt aldınız mı?" diye sordu.

"Aldık. İşte, burada."

"Verin onu bana. Öğleden beri hiç süt içmedim."

"İlaç sanıyor bunu."

"Hemşire öyle dedi."

"Patatesleri hazırladın mı?"

"İşte burada... soyulmuş."

"Kızartalım," dedi Anne. "Domuz pirzolamız var. Doğra da tavaya at. Bir de soğan kıy, at. Çocuklar çıkıp yıkanın, gelirken de bir kova su getirin. Nerede Ruthie'yle Winfield? Yıkanmaları gerek. Birer kutu bisküvi aldılar da," diye anlattı Anne, Rose of Sharon'a. "Birer koca kutu."

Erkekler dereye, yıkanmaya gittiler. Rose of Sharon patatesleri tavanın içine doğruyor, bıçağın ucuyla karıştırıyordu.

Birden branda yana doğru çekildi, tıknaz, ter içinde bir surat içeriye baktı.

"Nasıl gitti sizin işler bugün, Bayan Joad?"

Anne arkasını döndü. "Aa, iyi akşamlar, Bayan Wainwright. İyi iş oldu. Üç buçuk tuttu. Daha doğrusu üç elli yedi."

"Biz dört dolar topladık."

Anne, "Eh, elbette," diye karşılık verdi. "Siz daha kalabalıksınız."

"Tabii. Jonas da büyüyor. Domuz pirzolası yiyorsunuz bakıyorum."

Winfield kapıdan içeri süzüldü. "Anne!"

"Sus bir dakika. Evet, bizde erkekler domuz pirzolasına bayılıyor."

"Ben de domuz pastırması pişiriyorum," dedi Bayan Wainwright. "Kokusu geliyor mu buraya?"

"Gelmiyor... Bu soğanlarla patatesler kızarırken almıyorum."

"Yanıyor!" diye bağırdı Bayan Wainwright. Başı birden brandanın gerisinde kayboldu.

"Anne," dedi Winfield.

"Ne var? Bıktın mı bisküvilerden?"

"Anne... Ruthie söyledi."

"Neyi söyledi?"

"Tom'u."

Anne ona baktı kaldı. "Söyledi mi?" Hemen onun karşısına diz çöktü. "Winfield... kime söyledi?"

Winfield'e bir utanç duygusu geldi. Geri geri gitti. "Şey... birazcığını söyledi."

"Winfield! Çabuk söyle, ne dedi?"

''Ruthie... yani... Ruthie bisküvilerini bitirmedi. Birazını sakladı. Azar azar, yavaş yavaş yedi. Eski zamanlardaki gibi. Sonra bana döndü, herhalde içinden keşke ben de saklasaydım diyorsundur, dedi."

"Winfield!" diye bağırdı Anne. "Anlat çabuk." Perdeye doğru ürkek bakışlarla baktı. "Rozaşarn, sen git, Bayan Wainwright'i lafa tut, bizi dinlemesin."

"Ya bu patatesler ne olacak?"

"Ben bakarım onlara. Sen gitmene bak. O perdenin ardından dinlemesini istemiyorum." Kız vagonun içinde sesli adımlarla yürüdü, asılı brandanın yanından geçti.

Anne, "Evet, Winfield, şimdi anlat," dedi.

"Dedim ya, birazcığını yedi, yavaş yedi, her birini ikiye böldü, daha uzun sürdürdü."

"Evet, çabuk anlat."

"Birkaç çocuk geldi, onlar da bisküviden kapmak istediler ama Ruthie tıkındı, tıkındı, onlara da hiç vermedi. Hepsi kızdılar. Bir tanesi bisküvi kutusunu elinden kaptı."

"Winfield, çabucak ötekini anlat bana."

"Anlatıyorum işte. Ruthie kızdı, onları kovaladı, bir vurdu, iki vurdu, sonunda kocaman bir kız geldi onu bir iyi pataklادı. Çok kötü vurdu. Ruthie ağladı, bağırdı, ağabeyimi çağırırım, seni öldürür, dedi. Koca kız da, yaa, öyle mi? dedi. Benim de ağabeyim var. dedi." Winfield anlatırken soluk soluğa kalmıştı. "Sonra kavga ettiler. Koca kız Ruthie'ye iyi bir şamar patlattı,

Ruthie de, benim ağabeyim senin ağabeyini öldürür, dedi. Koca kız, ya benim ağabeyim seninkini öldürürse? dedi. O zaman... o zaman Ruthie de, bizim ağabeyimiz zaten iki adam öldürdü dedi. Sonra... sonra koca kız, yaa öyle mi dedi. Sen yalancının tekisin, dedi. Ruthie de, demek öyle, dedi. Bizim ağabeyimiz adam öldürdükten sonra kaçtı, şimdi saklanıyor, senin ağabeyini de bal gibi öldürür, dedi. Sonra birbirlerine küfür ettiler. Ruthie bir taş attı, koca kız onu kovaladı, ben de eve geldim."

"Ah, Allahım!" dedi Anne bitkin bir halde. "Ah! Ulu Tanrım! Ne yapacağız şimdi?" Elini alnına dayadı, gözlerini ovaladı. "Ne yapacağız şimdi?" Gürleyen sobadan bir yanık patates kokusudur yükseldi. Anne makine gibi bir hareketle onları çevirdi.

"Rozaşarn!" diye seslendi. Kız perdenin yanında belirdi. "Gel şu yemeklere bak biraz. Winfield, sen çık, Ruthie'yi bul, buraya getir."

"Dövecek misin, Anne?" diye sordu oğlancık umutla.

"Hayır. İşe yaramaz. Ne diye yaptı bunu, Allah bilir! Hayır. Dövmek işe yaramaz. Koş, onu bul, buraya getir."

Winfield kapıya doğru fırladı, o sırada kalastan yukarı tırmanmakta olan üç erkekle karşılaştı, yana çekilip yol verdi.

Anne alçak sesle, "Baba, seninle konuşmam gerek," dedi. "Ruthie birkaç çocuğa Tom'un saklandığını söylemiş."

"Ne?"

"Söylemiş. Kavga ediyorlarmış, söyleyivermiş."

"Vay namussuz köpek!"

"Yo, ne yaptığını bilmesine olanak yok. Bak, Baba, senin burada beklemeni istiyorum. Ben gidip Tom'u bulmaya çalışacağım. Ona söyleyeceğim. Dikkatli ol demek zorundayım ona. Sen buradan bir yere ayrılma, Baba. Göz kulak ol her şeye. Ben ona biraz da yemek götüreyim."

"Peki," diye razı oldu Baba.

"Sen Ruthie'ye bu yaptığı işten hiç söz etme. Ben konuşurum onunla."

Tam o anda Ruthie, peşinde Winfield'le kapıdan girdi. Üstü başı çok kirlenmişti. Ağzı yapış yapış, burnu hâlâ kanlıydı. Utan-

mış, korkunç bir hali vardı. Winfield zafer kazanmış bir havada yürüyordu onun ardından. Ruthie öfkeli bakışlarla çevresine bakındı, sonra vagonun köşesine yürüyüp sırtını dayadı. Duyduğu utançla öfke birbirine karışıyordu.

Winfield, "Söyledim ona ne yaptığını," dedi.

Anne çinko tabaklardan birine iki pirzolayla biraz patates koyuyordu. "Sus, Winfield," dedi. "Onun da duygularını daha beter incitmeye gerek yok."

Ruthie birden vagonun köşesinden fırladı, Anne'nin beline sarıldı, yüzünü onun karnına gömdü, tüm vücudu boğuk hıçkırıklarla sarsılmaya başladı. Anne onun kollarını çözmeye çalıştı ama, küçük kızın parmakları mengene gibi sarılmıştı ona. Anne küçük kafasının arka tarafındaki saçları yavaşça okşadı, omuzlarına pat pat vurdu. "Sus," dedi. "Bilmeden yaptın."

Ruthie kirli, gözyaşı lekeli, kanlı suratını kaldırdı. "Bisküvi kutumu çaldılar!" diye bağırdı. "O eşşek kadar, koskoca kız vurdu bana..." Bir kere daha, hıçkıra hıçkıra ağlamaya koyuldu.

"Sus," dedi Anne. "Öyle konuşma. Dur. Bırak bakayım. Ben gidiyorum."

"Niye dövmüyorsun onu, Anne? Bisküvileriyle caka satmaya kalkışmasaydı hiç de olmayacaktı bunlar."

"Sen kendi işine bak bakalım," dedi Anne, Winfield'e öfkeyle. "Birazdan dayağı sen yiyeceksin. Bırak, Ruthie."

Winfield rulo yapılmış bir şiltenin üzerine oturdu, aileye alaycı, budala gözlerle baktı. Kendine iyi bir savunma mevkii ayarlamaya çalışıyordu. Çünkü Ruthie ilk fırsatta üstüne atlayacaktı. Bunu biliyordu. Ruthie çok sessiz, kalbi kırılmış durumda, vagonun öteki ucuna doğru yürüdü.

Anne çinko tabağın üzerine bir gazete örttü. "Ben gidiyorum artık," dedi.

John Amca, "Sen bir şey yemeyecek misin?" diye sordu.

"Daha sonra. Dönünce. Şimdi boğazımdan geçmez." Anne açık duran kapıya doğru yürüdü, eğik kalasta kaymamak için kendini dengeledi.

Dere tarafındaki çadırlar bitişik bitişik kurulmuş, ipleri birbirinin üzerinden aşıyordu. Aynı kazığa iki çadırın da ipi geçiyordu. Bezlerin gerisinden içeride yanan ışıklar görünüyor, bacalar duman kusuyordu. Kadınlar, erkekler kapılarda durmuş, çene çalmaktaydılar. Çocuklar deli gibi sağa sola koşturuyordu. Anne çadırların önünden güvenli ve görkemli adımlarla yürüdü. Arada sırada tanıyanlar da çıkıyordu onu. "İyi akşamlar, Bayan Joad."

"İyi akşamlar."

"Bir yere bir şey mi götürüyorsunuz, Bayan Joad?"

"Bir arkadaşımız var. Ondan ekmek almıştım, geri vereceğim."

Sonunda son çadıra ulaştı, durup arkasına baktı. Kampın üzerinde hafif bir aydınlık vardı. Konuşmalar mırıltı halinde duyuluyordu. Ara sıra sert bir ses diğer sesleri bastırmaktaydı. Havayı duman kokuları dolduruyordu. Birisi yavaşça armonika çalıyor, etkiyi artırmak için aynı ezgiyi defalarca tekrarlıyordu.

Anne dere boyundaki söğütlerin arasına dalıverdi. Biraz içeri kaydı, bekledi, peşinden kimse geliyor mu diye dinledi. Bir erkek, askılarını düzelterek, pantolon düğmelerini ilikleyerek kampa doğru gidiyordu yol üzerinden. Anne hiç kıpırdamadı. Adam onu görmeden geçti. Anne beş dakika kadar bekledikten sonra doğruldu, dere kenarındaki yolda ilerledi. O kadar sessiz gidiyordu ki, suyun şırıltısı bile onun adım seslerini bastırıyordu. Dere de, yanıbaşındaki patika da sola doğru kıvrıldı, sonra, otoyola yaklaşırken yine sağa döndü. Yıldızların gri ışığında Anne yamacı da, kara, yuvarlak künk ağzını da görebiliyordu. Tom'un yemeğini her akşam bıraktığı yerdi orası. Dikkatli adımlarla ilerledi, paketini kovuğa soktu, oraya bırakılmış boş tabağı aldı. Tekrar söğütlerin arasına girdi, oturdu, beklemeye başladı. Dallar arasından künkün kapkara boşluğunu görebiliyordu. Dizlerini kucakladı, sessizce oturdu. Birkaç dakika sonra gür çalılar hayata dönüverdi. Tarla fareleri yapraklar üzerinde dikkatle ilerlemeye başladılar, bir kokarca patika boyunca hızlı

hızlı koştu, kokusunu yanısıra sürükledi. Birden söğütler hafif bir rüzgârla kıpırdadı. Sanki deniyordu rüzgâr o söğüt dallarını. Sonra birden hızlı bir esinti geldi, ağaçları sarstı, bir sürü yaprak yerinden kopup düştü. Anne o yaprakların başına, omuzlarına konduğunu duyuyordu. Gökyüzünde şişko, kara bir bulut, yıldızları sile sile ilerledi. Yere iri yağmur damlaları serpildi, dökülmüş yaprakların üzerinde sesi duyuldu, sonra bulut uzaklaştı, yıldızlar tekrar ortaya çıktı. Anne ürperdi. Rüzgâr geçip gitti, çalılığı kendi haline bıraktı. Ama ağaçların hışırtısı dere boyunca devam ediyordu. Geriden, kampın oradan bir kemanın ezgisini aramakta olduğu duyuldu, ince sesi içe işledi.

Anne sol taraftan, yaprakları hışırdatan ürkek ayak seslerini duydu. Ellerini dizlerinden çekip başını kaldırdı, daha iyi duymaya çalıştı. Hareket kesildi, epey bir süre sonra yeniden başladı. Bir asma, kuru yapraklarını sert bir sesle salladı. Anne kara bir gölgenin künke yaklaştığını gördü. Kara delik bir an görünmez oldu, sonra gölge çekildi. Anne alçak sesle, "Tom!" diye seslendi. Gölge hareketsiz durdu. Öyle hareketsiz, yere öyle yakındı ki, belki de kesik bir ağaç kütüğüydü. Anne bir daha seslendi. "Tom, ah, Tom!" O zaman kıpırdadı gölge.

"Sen misin, Ana?"

"Buradayım." Ayağa kalktı, ona doğru yürüdü.

"Gelmemeliydin," dedi Tom.

"Seni görmek zorundaydım, Tom. Seninle konuşmam gerek."

"Burası yola çok yakın. Biri gelebilir."

"Senin bir yerin yok mu, Tom?"

"Var... ama eğer... şey... yani biri seni benimle görürse bütün ailenin başı derde girer."

"Mecburum, Tom."

"Öyleyse gel. Sessiz gel." Küçük dereyi geçti. Suyun içinde adımlarına pek dikkat etmiyordu. Anne de onu izledi. Tom çalılar arasına daldı, öbür taraftaki tarlaya çıktı, sürülmüş topraklar üzerinde yürüdü. Pamukların kararmakta olan sapları yerde sert sertti. Saplara bir iki pamuk kozası yapışmıştı. Çeyrek mil kadar,

tarlanın kenarı boyunca yürüdüler, sonra Tom tekrar çalılara saptı. Koca bir böğürtlen kümesine yaklaştı, uzandı, bir tutam sarmaşığı yana çekti. "Emekleyerek girmen gerek," dedi.

Anne diz çöküp ellerini yere dayadı. Dizlerinin altında kumları hissediyordu. Az sonra, böğürtlenlerin dalları artık ona değmez oldu. Yerde dizleri Tom'un battaniyesine değdi. Tom sarmaşıkları tekrar düzeltti. Mağaranın içi kapkaranlık oldu.

"Neredesin, Anne?"

"Burada. Hemen burada. Yavaş konuş, Tom."

"Dert etme. Epeyden beri tavşan gibi yaşıyorum ben."

Tom'un yemeğin üzerindeki kâğıdı açmakta olduğunu duydu.

"Domuz pirzolası," dedi Anne. "Yanında da kızarmış patates."

"Ulu Tanrım! Üstelik hâlâ da sıcak!"

Anne onu hiç göremiyordu bu karanlıkta. Ama çiğneme, ısırma, yutma seslerini duyabiliyordu.

"Saklanma yerim oldukça iyi," dedi Tom.

Anne tedirgin, "Tom... Ruthie seni söylemiş," deyiverdi. Onun birden yutkunduğunu duydu.

"Ruthie mi? Ne diye?"

"Eh, pek kendi suçu sayılmaz. Kavga etmiş, kızın birine benim ağabeyim senin ağabeyini döver demiş. Bu işler nasıldır, bilirsin. Sonra da ağabeyinin adam öldürdüğünü, saklanmakta olduğunu söylemiş."

Tom kıkır kıkır güldü. "Ben de hep John Amcamı çocukların peşine salmaya çalışırdım ama o hiç gitmezdi. Çocuk lafı bunlar, Anne. Zarar gelmez."

"Yoo, değil," dedi Anne. "O çocuklar da konuşur, aileleri duyar, onlar başkalarına söyler, çok geçmeden adam çıkarır, seni aramaya başlarlar, Tom. Ne olur ne olmaz, belki doğrudur derler. Gitmen gerek, Tom."

"Ben ta başından demiştim zaten. Birisi seni yemeği bırakırken görür diye korktumdu. Sonra da sürekli izlerler diye düşündümdü."

"Biliyorum. Ama ben seni yanımda istiyordum. Korkuyordum senin için. Seni göremedim. Şimdi de göremiyorum. Yüzün nasıl?"

"Hızla iyileşiyor."

"Yaklaş bana, Tom. Dokunayım elimle. İyice yaklaş." Tom emekleyerek yaklaştı, Anne'nin uzanan eli onun başını buldu, parmakları karanlıkta onun burnunu yokladı, sonra sol yanağı üzerinden kaydı. "Çok kötü izi kalmış, Tom. Burnun da çarpık."

"Belki de isabet oldu. Kimse beni tanıyamaz belki. Bir de parmak izim alınmamış olsa bayağı sevinirdim." Yemeğini yemeye devam etti.

"Sus," dedi Anne. "Dinle!"

"Rüzgâr, Ana. Yalnızca rüzgâr." Dere boyundan esiyordu. Ağaçların dalları, yaprakları hışırdadı.

Anne, Tom'un sesinin geldiği tarafa daha da yaklaştı. "Sana tekrar dokunmak istiyorum, Tom. Kör gibiyim... ortalık öyle karanlık ki! Hatırlamak istiyorum. Yalnız parmak uçlarım hatırlasa bile. Gitmen gerek, Tom."

"Öyle! Ta başından biliyordum."

"Oldukça iyi kazandık. Ben gizli gizli para biriktiriyordum. Uzat elini. Tom. Yedi dolar var burada."

"Sizin paranızı almam," dedi Tom. "Ben idare ederim nasılsa."

"Uzat elini dedim, Tom. Senin paran olmadı mı benim gözüme uyku girmez. Belki bir otobüse binmen gerekir ya da bir şey lazım olur. Uzak bir yere gitmeni istiyorum. Üç dört yüz mil uzağa."

"Almam yine de."

"Tom," dedi Anne sert bir sesle. "Bu parayı alacaksın, duyuyor musun beni? Bana acı çektirmeye hakkın yok."

"Haksızlık ediyorsun."

"Belki büyük kentlerden birine gidersin diye düşündüm. Los Angeles'e belki. Seni orada aramak dünyada akıllarına gelmez."

"Hm-m-m," dedi Tom. "Bak, Anne. Ben gece gündüz tek başıma saklanıyorum burada. Biliyor musun kimi düşündüm hep? Casy'yi! Çok konuşurdu. Canımı sıkardı benim. Ama şimdi onun

söylediklerini düşünüyorum da, bakıyorum hiçbiri aklımdan çıkmamış. Bir zamanlar ıssız yerlere gidip kendi ruhunu bulmaya çalıştığını söylerdi. Sonunda kendi öz ruhu sayılabilecek bir ruhu olmadığını anlamış. Koskoca bir ruhun bir küçük parçası onunmuş. Issız yerler iyi değildir, derdi. Çünkü kendi payı olan o küçük ruh parçası, diğer ruhların arasında olmadıkça, bütünün yanında olmadıkça hiçbir işe yaramıyormuş. Nasıl hatırlıyorum hepsini, çok garip. Dinlediğimi bile sanmıyordum. Ama şimdi anlıyorum... insanoğlu tek başınayken bir halt değildir."

"İyi adamdı," dedi Anne.

Tom devam etti. "Bir zamanlar kutsal kitaptan bir şeyler söylemişti. Hiç de kutsal kitap gibi değildi oysa. İki kere söyledi, hatırlıyorum. Vaiz bölümündenmiş dediydi."

"Nasıl bir şeydi, Tom?"

"Şöyle, 'İki, birden iyidir, çünkü emeğine daha iyi karşılık alır. Düşerlerse biri ötekini kaldırır. Ama düştüğünde yalnız olanın vay haline... çünkü yanında ona yardım edecek kimse yoktur.' Dahası da vardı."

"Devam et," dedi Anne. "Devam et, Tom."

"Biraz daha var. 'İki kişi birlikte yatarsa sıcak olur. Ama bir kişi tek başına ısınabilir mi? Ve biri onu ezmeye kalkarsa, iki kişi olursa karşı koyabilir ve üç katlı bir ip kolay kolay kopmaz'..."

"Bunlar kutsal kitaptan mı?"

"Casy öyle dedi. Vaiz bölümünden dedi."

"Sus... dinle."

"Rüzgâr, Anne. Rüzgârı tanırım. Sonra düşünmeye başladım. Anne, vaazların çoğu aramızda her zaman bulunacak yoksullarla ilgili. Eğer hiçbir şeyin yoksa, ellerini kavuştur, bekle, ölünce altın tabaklar içinde dondurmalar sunulacak sana, diyor. Sonra bu vaiz kalkıyor, iki kişi emeğine daha iyi karşılık alır diye yazıyor kitaba."

"Tom," dedi Anne. "Sözü nereye vardırmaya çalışıyorsun sen?"

Tom uzun süre sessiz kaldı. "Devlet kampında durum nasıldı, onu düşündüm. Bizimkiler nasıl kendi kendilerini yönetiyorlardı! Bir kavga çıkacaksa, onu da kendileri çözüyorlardı aralarında. Tabancayla dolaşan polisler yoktu ama, düzenimiz polisli düzenden çok daha iyiydi. Neden aynı şeyi her yerde yapamayalım, onu merak ettim. Kendimizden olmayan tüm polisleri atalım aramızdan. Hep birlikte, kendimiz için çalışalım... kendi toprağımızı ekip biçelim."

"Tom," diye tekrarladı Anne. "Ne yapacaksın?"

"Casy'nin yaptığını," dedi Tom.

"Ama onu öldürdüler."

"Öyle. Yeterince hızlı eğilemedi. Yasaya karşı çıkmıyordu, Anne. Ben çok düşündüm. Domuzlar gibi yaşayan insanlarımızı, nadasa bırakılan o verimli toprakları, çeyrek milyon dönüme sahip adamı, ona karşılık açlıktan ölen yüzbinlerce çiftçiyi düşündüm. Acaba bizimkiler hep bir araya gelse, o adamlar gibi bağırsa... Hooper çiftliğinde bağıranlar yalnızca birkaç kişiydi..."

Anne, "Tom," dedi. "Peşini bırakmazlar, yok ederler seni... genç Floyd'a yaptıkları gibi."

"Zaten düşecekler peşime. Hepimizin peşindeler. Bizimkilerin tümünün."

"Kimseyi öldürmek niyetinde değilsin ya, Tom?"

"Hayır. Ama diyorum ki, nasılsa kanun kaçağı olduğuma göre belki ben... Allah kahretsin, daha doğru dürüst planlayamadım, Anne. Üstüme varma daha. Üstüme varma."

Kömür gibi kara mağarada sessizce oturdular. Anne sonunda, "Senin haberini nasıl alacağım?" diye sordu. "Seni öldürseler haberim olmaz. Canını yakabilirler. Nereden bileceğim ben?"

Tom rahatsız bir sesle güldü. "Eh, belki de Casy'nin dediği gibi, insanın ruhu tek başına bir işe yaramıyor, ancak büyük bir bütünün parçası... o zaman da..."

"O zaman ne olacak, Tom?"

"O zaman mesele yok artık. O zaman ben karanlıkta her yerde olurum. Nereye baksan, orada. Aç insanların bir lokma bulması

uğruna nerede bir kavga çıkarsa, orada olurum ben. Nerede polis birini döverse, orada olurum. Casy de bilseydi bunu keşke... insanların öfkelendiği zaman kopardığı çığlıkta olurum... sonra, bir çocuğun karnı açken, yemeğin hazırlanmakta olduğunu bildiği zamanki gülüşünde olurum. İnsanlarımızın kendi ektiklerini yedikleri, kendi yaptıkları evlerde oturmaya başladıkları zamanda... yine orada olurum. Anlıyor musun? Allahım, ben de Casy gibi konuşmaya başladım. Onu o kadar çok düşünmekten oluyor besbelli. Bazen görüyorum bile sanki onu."

"Anlamıyorum," dedi Anne. "Bilemiyorum aslında."

"Ben de öyle," dedi Tom. "Bunlar öylece düşündüğüm şeyler. İnsan kıpırdamadan oturdu mu epey düşünüyor. Senin artık dönmen gerek, Anne."

"Al parayı o halde."

Tom bir an sessiz kaldı. "Peki," dedi sonunda.

"Hem, Tom, daha sonra... işler yatıştığı zaman geri dönersin. Bizi bulursun, değil mi?"

"Tabii. Artık gitsen iyi olur. Dur... ver bana elini." Onu çıkış yerine doğru götürdü. Anne'nin parmakları onun bileğine sarıldı. Tom sarmaşıkları yana çekti, onun peşinden kendi de çıktı. Tarlanın kenarından yürü, bir firavun inciri göreceksin. Orada derenin karşı tarafına geç. Güle güle.

"Hoşçakal," diyerek hızla uzaklaştı Anne. Gözleri ıslaktı, yanıyordu... ama ağlamıyordu. Ayak sesleri duyuluyordu. Dikkatsiz basıyordu kuru yapraklara. O yürürken karanlık gökyüzünden yağmur damlaları düşmeye başladı. İri, seyrek damlalar, kuru yapraklarda yüksek sesler çıkarıyordu. Anne ıslak çalılar arasında durdu, hareketsiz kaldı. Olduğu yerde döndü, gerisin geri, sarmaşıklı böğürtlenlere doğru üç adım attı, sonra yine durdu, dönüp hızla vagon kampına yöneldi. Dosdoğru künkün oraya indi, karşıya geçti, yola tırmandı. Yağmur geçmişti artık. Ama gökyüzü hâlâ karanlıktı. Arkasında, yolun üzerinde ayak sesleri duydu, ürkerek döndü. Soluk bir fenerin ışığı yolun üzerinde oynaştı. Anne geri döndü, eve yöneldi. Bir anda arkadan

bir adam ona yetişti. Nazik davranıp fenerini aşağıya dönük tuttu, Anne'nin yüzüne tutmadı.

"İyi akşamlar," dedi.

"Merhaba," diye karşılık verdi Anne.

"Galiba biraz yağmur yağacak."

"Umarım yağmaz. Hasat durur. Oysa ihtiyacımız var."

"Benim de var. Buradaki kampta mı kalıyorsunuz?"

"Evet bayım." İkisinin ayak sesleri yolda birlikte çınlıyordu.

"Benim beş dönüm kadar pamuğum var. Biraz geç oldular ama, şimdi artık toplanmaya hazırlar. Gideyim de birkaç hasat işçisi bulayım dedim."

"Bulursunuz. Mevsim neredeyse kapanıyor."

"Umarım. Benim yerim bir mil kadar şu tarafta."

"Altı kişiyiz," dedi Anne. "Üç erkek, ben, iki de çocuk."

"Ben bir levha koyarım. Şu yoldan iki mil."

"Sabaha orada oluruz."

"İnşallah yağmur yağmaz."

"İnşallah," dedi Anne. "Beş dönümü toplamak pek uzun sürmez."

"Ne kadar çabuk biterse o kadar sevinirim. Pamuğum zaten geç kaldı. Erken ekememiştik."

"Kaç para veriyorsunuz, bayım?"

"Doksan sent."

"Biz geliriz. Duyduğuma göre gelecek yıla ücret yetmiş beşe, hatta altmışa düşecekmiş."

"Ben de öyle duydum."

"Patırtı çıkacak," dedi Anne.

"Tabii. Biliyorum. Benim gibi küçük bir çiftçi hiçbir şey yapamaz. Ücreti Dernek saptar. Biz uymak zorundayızdır. Uymadık mı... çiftliğimiz gidiverir elimizden. Hep küçük çiftçilere oluyor olanlar."

Kampa varmışlardı. "Sabaha geliriz," dedi Anne. "Burada fazla iş kalmadı." Sonuncu vagona yürüdü, rampaya tırmandı. Lambanın solgun ışığı vagonun içine kasvetli gölgeler düşürü-

yordu. Baba'yla John Amca, yaşlı bir adamla birlikte sırtlarını duvara dayayıp çömelmişlerdi.

"Merhaba," dedi Anne. "İyi akşamlar, Bay Wainwright."

Adam düzgün hatlı yüzünü kaldırdı. Gözleri, yay gibi kaşlarının altında iyice çukurdu. Saçları mavimsi beyazdı, azıcıktı. Çenesini ve yanaklarını gümüş rengi bir sakal örtüyordu. "İyi akşamlar, bayan," dedi.

"Yarına hasadımız var," diye duyuruda bulundu Anne. "Bir mil kuzeyde. Beş dönüm."

Baba, "Kamyonu alsak iyi ederiz herhalde," dedi. "Daha uzun süre toplarız."

Wainwright başını hevesle kaldırdı. "Biz de toplayabilir miyiz?"

"Elbette. Bir adama rastladım, birlikte biraz yürüdük. Buraya işçi bulmaya geliyormuş."

"Pamuk hemen hemen bitti. Az kaldı. Hep de ikinci tarama. İkinci taramada insanın para kazanması çok zor. İlkinde iyi toplamış oluyor herkes."

Anne, "Kamyonda bizimle gelebilirsiniz," dedi. "Benzin parasını kırışırız."

"Valla, çok teşekkür ederiz, bayan."

"İki tarafa da yararlı," dedi Anne.

Baba konuştu. "Bay Wainwright'in bir sorunu var... bize ondan gelmiş. Tam da onu konuşuyorduk."

"Ne oldu?"

Wainwright başını eğip yere baktı. "Bizim Aggie," dedi. "Koskoca kız oldu... on altıya geliyor. Büyüdü de."

"Güzel kız Aggie," dedi Anne.

Baba, "Sonuna kadar dinle," diye uyardı.

"Sizin oğlunuz Al'la ikisi geceleri dolaşıp duruyorlar. Aggie iyi, sağlıklı kızdır. Bir kocası olmalı. Yoksa başı derde girebilir. Ailemizde hiç bu tür dertlerimiz olmadı. Ama şimdi böyle fakir düştüğümüze göre... karım da, ben de, kaygılanmaya başladık. Ya bir terslik olursa?"

Anne şilteyi açıp kenarına oturdu. "Şimdi de dışardalar mı?" diye sordu.

"Hep dışardalar zaten. Her gece."

"Hmm. Eh, Al iyi çocuktur. Bugünlerde kendini pek ispenç horozu sanıyor ama aslında iyi, dengeli çocuktur. Ondan iyisi bulunmaz."

"Yoo, biz Al'dan insan olarak yakınmıyoruz! Seviyoruz onu. Ama karımla beni korkutan şey... kızımız irileşti, kocaman, kadınsı bir kız oldu. Ya biz gidersek, ya siz giderseniz, sonradan Aggie'nin başının dertte olduğunu anlarsak? Ailemizde bugüne kadar yüzümüz kara olmadı hiç."

Anne alçak sesle, "Biz de yüzünüzü kara çıkarmamaya çalışacağız," dedi.

Adam hemen ayağa kalktı. "Sağolun, Bayan. Aggie koskocaman bir kadın artık. İyi kız... İyi huylu. Gerçekten teşekkür ederiz, bayan... eğer bizi utandırmazsanız! Aggie'nin suçu yok. Büyüdü işte."

"Baba Al'la konuşur," dedi Anne. "Ya da o konuşmazsa ben konuşurum."

Wainwright, "Eh, iyi geceler o halde," dedi. "Çok da teşekkürler." Perdenin yan tarafından geçti, çıktı. Vagonun öbür ucunda alçak sesle konuştuğunu duydular. Elçilik görevinin sonucunu anlatıyordu karısına.

Anne biraz dinledi, sonra, "Bana bakın," dedi. "Buraya, yanıma gelip oturun."

Baba'yla John Amca çömeldikleri yerden zorlukla kalkıp şilteye, Anne'nin yanına oturdular.

"Ufaklıklar nerede?"

Baba köşedeki şilteyi işaret etti. "Ruthie, Winfield'in üzerine atlayıp onu ısırdı. İkisini de yatırdım. Herhalde uyumuşlardır. Rozaşarn tanıdığı bir kadına misafirliğe gitti."

Anne içini çekti. "Tom'u buldum," dedi alçak sesle. "Onu buradan yolladım... uzaklara."

Baba başını yavaşça salladı. John Amca çenesini göğsüne doğru eğdi. "Yapılacak başka bir şey yoktu," dedi Baba. "Sence var mı, John?"

John Amca başını kaldırdı. "Ben hiçbir şey düşünemez oldum," dedi. "Ne olup bittiğinin bile farkında değilmişim gibi geliyor."

"Tom iyi çocuktur," dedi Anne. Sonra Baba'dan özür diledi. "Al'la ben konuşurum dedim ama, kötü niyetle söylemedim."

"Biliyorum." Baba'nın sesi pek alçaktı. "Ben artık işe yaramaz biri oldum. Durmadan hayatımızı düşünüyorum. Her an memleketi düşünüp duruyorum. Bir daha da göreceğim yok."

"Burası hem daha güzel, hem daha verimli toprak," dedi Anne.

"Biliyorum. Ama gözüm onu görmüyor bile. Hep aklımda, söğütlerimizin bu mevsimde yapraklarını dökmüş olacağı var. Bazen güney taraftaki çitin o yıkık yerini onarmak gerek, diyorum. Garip! Ailenin yükünü kadın devralıyor. Şöyle yapacağız, buraya gideceğiz diye kadın söylüyor. Bana da vız geliyor!"

Anne, "Kadınlar erkeklerden daha çabuk uyum sağlar," diye onu avuttu. "Kadının yaşamı koynunda, kucağındadır. Erkeğinkiyse kafasının içindedir. Aldırma sen. Belki... belki gelecek yıla bir yerimiz olur."

Baba, "Şu anda hiçbir şeyimiz kalmadı," dedi. "Önümüzde işsiz, hasatsız uzun bir zaman var. O zaman ne yapacağız? Nereden yiyecek bulacağız? Bakın, söylüyorum size, Rozaşarn'ın da günü o kadar uzak değil artık. Öyle oluyor ki, düşünmekten bile nefret ediyorum. Hayatımız bitmiş, son bulmuş gibi geliyor."

"Hiç de bitmedi," diye gülümsedi Anne. "Bitmedi, Baba. İşte kadının bildiği bir başka şey de budur. Ben dikkat ettim buna. Erkek tek tek sıçramalarla yaşıyor. Bebek doğuyor, insan ölüyor, bu bir sıçrama. Bir çiftlik alıyor, bir çiftlik kaybediyor, bu da bir sıçrama. Kadın için ise her şey düzenli bir akış içinde. Dere gibi, çağlayan gibi. Sonu gelmiyor. Nehrin akışının da sonu gelmediği gibi. Hep devam ediyor. Kadın öyle bakar her şeye. Ölecek de-

ğiliz. Herkes devam ediyor. Biraz değişiyor belki... ama devam ediyor."

"Nereden biliyorsun?" diye sordu John Amca. "Her şeyin durmasına, sona ermesine engel olan nedir? Herkesin birden yorulup uzanıvermesine ne engel olacak?"

Anne düşündü. Bir elinin parlak sırtını ötekiyle ovdu, sağ elinin parmaklarını sol elininkilerin arasına soktu. "Söylemesi zor," dedi. "Yaptığımız her şey, devam etmeye yönelik gibi geliyor bana. Acıkmak bile... hasta olmak bile. Bazıları ölüyor ama, geri kalanlar daha sağlamlaşıyor. Bir günü yaşamaya çalışacaksın... bir günü."

John Amca, "Zavallı kadıncağız, keşke o sıra ölmeseydi," dedi.

Anne, "Gününü yaşayacaksın," dedi yine. "Kendini üzmeyeceksin."

Baba, "Belki seneye memlekette ürün iyi olur," dedi.

Anne birden, "Dinleyin!" diye doğruldu.

Kapıdaki kalasta sinsi ayak sesleri vardı. Az sonra Al perdenin yanından girdi. "Merhaba!" dedi. "Sizi yatmışsınızdır sanıyordum."

"Al," dedi Anne. "Konuşuyoruz. Gel, otur buraya."

"Tabii... peki. Ben de istiyordum konuşmayı. Artık ben de gitmek zorundayım."

"Gidemezsin. Sana ihtiyacımız var burada bizim. Neden gitmek zorundaymışsın?"

"Şey... Aggie Wainwright'la evlenelim diyoruz. Ben garajda iş bulacağım. Bir süre kiralık evde oturacağız ve..." Öfkeli gözlerini kaldırıp baktı. "Evet, öyle yapacağız, kimse de bize engel olamaz."

Hepsi ona bakıyorlardı. "Al," dedi Anne sonunda. "Memnun olduk. Çok sevindik."

"Sahi mi?"

"Elbette sevindik. Koskoca erkeksin. Evlenmen gerek. Ama hemen gitme, Al."

"Aggie'ye söz verdim. Gitmemiz gerek. Buna daha fazla dayanamayız."

"Bahara kadar kal," diye yalvardı Anne. "Yalnızca bahara kadar. Kalmaz mısın bizimle bahara kadar? Kim sürecek kamyonu?"

"Şey..."

Bayan Wainwright başını perdenin kenarından uzattı. "Duydunuz mu siz de?" dedi.

"Evet! Şu anda duyduk."

"Ah, Tanrım, keşke... keşke bir pastamız olsaydı. Bir pastamız ya da ona benzer bir şeyimiz olsaydı."

Anne, "Ben kahve pişirip biraz da gözleme yaparım," dedi. "Şurubumuz da var."

"Ah, Tanrım!" dedi Bayan Wainwright yine. "Şey, bakın, ben biraz şeker getireyim. Gözlemelere şeker de koyarız."

Anne dalları sobanın içine kırdı, yemek ateşinden kalan kömürler onları hemen alevlendirdi. Ruthie'yle Winfield, kabuklarından çıkan yengeçler gibi çıktılar yataklarından. Önce dikkatli davrandılar, kendilerinin suçlu durumunda olup olmadığını anlamaya çalıştılar. Kimse onları fark etmeyince cesaretleri arttı. Ruthie tek ayak üstünde hoplaya hoplaya kapıya kadar gitti, sonra duvara dokunmadan tekrar geri döndü.

Anne unu kaseye boşaltırken Rose of Sharon kalastan yukarıya tırmandı. Önce durup dengesini buldu, sonra yavaşça ilerledi. "Ne oluyor?" diye sordu.

Anne, "Büyük müjde!" diye bağırdı. "Al'la Aggie evleniyorlar diye parti veriyoruz burada."

Rose of Sharon hiç kıpırdamadan durdu, yavaşça başını çevirip Al'a baktı, o şaşkın, utanç içinde duruyordu orada.

Bayan Wainwright vagonun öbür ucundan, "Aggie'ye yeni bir elbise giydiriyorum," diye seslendi. "Birazdan orada olurum."

Rose of Sharon ağır ağır döndü, geniş kapıya yürüdü, rampadan aşağıya indi. Ayağı yere basınca hemen dereye, dere yanındaki patikaya doğru saptı. Anne'nin daha önce gittiği yolu tutturdu, söğütler arasına ilerledi. Rüzgâr aralıksız esmeye başlamıştı

artık. Çalılar ıslık çalıyordu. Rose of Sharon yere diz çöktü, bir çalının arasına girdi. Böğürtlenin dikenleri yüzünü çizdi, saçlarını çekiştirdi, ama o hiç aldırmadı. Ancak dikenler her yanına değmeye başladığı zaman durdu. Sırtüstü yattı. İçindeki bebeğin ağırlığını hissetti.

Işıksız vagonda Anne kıpırdandı, sonra battaniyeyi atıp ayağa kalktı. Açık duran kapıdan yıldız ışığı biraz girebiliyordu. Anne kapıya yürüdü, durdu, dışarıya baktı. Doğu taraftaki yıldızların rengi solmaya başlamıştı. Rüzgâr söğütlerin arasından esiyor, küçük derenin o taraftan suların konuştuğu duyuluyordu. Kampın çoğu uykudaydı. Ama çadırlardan birinin önünde ateş yanıyordu. Çevresinde insanlar durmuş, ısınmaya uğraşıyorlardı. Anne coşkun alevlerin ışığında onların ellerini ovuşturduğunu görebiliyordu. Sonra sırtlarını döndüler, ellerini de arkalarında kenetlediler. Anne uzun süre baktı onlara. Kendi ellerini önünde kavuşturmuştu. Kararsız rüzgâr bir daha coştu, dindi, havada don kokusu kaldı. Anne ürperdi, ellerini birbirine sürttü. Geri döndü, lambanın oralarda bir kibrit arandı. Lamba camının sesi duyuldu. Anne fitili yaktı, bir an oradan çıkan mavi ışıklara baktı, sonra sarı, kıvrımlı alevi yükseltti. Lambayı alıp sobaya doğru yürüdü, onu yere koydu, kuru dalları kırmaya başladı. Bir dakika sonra ateş yine bacada gürlüyordu.

Rose of Sharon ağır bir hareketle döndü, doğrulup oturdu. "Hemen kalkıyorum," dedi.

Anne, "Ortalık ısınana kadar biraz daha yatıver," diye önerdi ona.

"Hayır, kalkıyorum."

Anne, kahve cezvesini kovadan doldurdu, sobanın üstüne koydu, içi bolca yağ dolu tavayı da koyup mısır unu keklerini kızartmaya hazırlandı. "Neyin var senin?" diye sordu alçak sesle.

Rose of Sharon, "Dışarı çıkacağım," dedi.

"Dışarı nereye?"

"Pamuk toplayacağım."

"Toplayamazsın," dedi Anne. "Çok irileştin artık."

"Hiç de değil. Toplayacağım."

Anne kahveyi ölçerek suya attı. "Rozaşarn, dün akşam gözleme yemeye gelmedin sen." Kız cevap vermedi. "Ne diye pamuk toplamak istiyorsun?" Hâlâ cevap çıkmıyordu. "Al'la Aggie yüzünden mi?" Anne bu sefer kızına dikkatle baktı. "Eh, ne olursa olsun, senin toplaman gerekmiyor."

"Toplayacağım."

"Peki... ama kendini fazla zorlama."

"Baba, kalk! Uyanın, kalkın!"

Baba gözlerini kırpıştırdı, esnedi. "Alamadım uykumu," diye homurdandı. "Yattığımızda saat on bire gelmişti belki de."

"Haydi, kalkın hepiniz. Yıkanın."

Vagon halkı yavaş yavaş hayata dönüyordu. Battaniyelerinin altından çıkıp elbiselerini üstlerine geçirdiler. Anne ikinci tavaya tuzlu domuz etinden dilimledi. "Çıkın da yıkanın," diye emir verdi.

Vagonun öbür ucunda bir ışık belirdi, Wainwright'ların da soba için dal kırdığı duyuldu. "Bayan Joad..." diye bir ses duyuldu. "Hazırlanıyoruz biz. Birazdan hazırız."

Al homurdandı. "Ne diye bu kadar erken kalkıyoruz ki?"

"Tarla beş dönümcük," dedi Anne. "Hemen gitmek gerek. Artık pamuğun sonu. Millet toplayıp bitirmeden orada hazır olmalı." Anne hepsini hızla giyinmeye zorladı, kahvaltılarını acele ettirdi. "Haydi, kahvelerinizi için," dedi. "Yola çıkıyoruz."

"Karanlıkta pamuk toplanır mı, Anne?"

"Ortalık ışıyınca orada oluruz en azından."

"Belki ıslaktır tarla."

"Fazla yağmur yağmadı ki! Haydi bakalım, için kahvelerinizi. Al, yemeğin bitince motoru ısıtsan iyi edersin."

Seslendi. "Hazırlanıyor musunuz, Bayan Wainwright?"

"Yiyorduk. Hemen hazırlanıyoruz."

Dışarıda kamp da uyanmaya başlıyordu. Çadırların önünde ateşler yanmış, vagonların bacalarından dumanlar çıkıyordu.

Al kahve fincanını yana eğdi, dibindeki telveleri ağzına boşalttı. Kapıdaki kalastan inerken bir yandan onları tükürüyordu.

"Biz hazırız, Bayan Wainwright," diye bağırdı Anne. Rose of Sharon'a döndü. "Senin kalman gerek."

Kızın çenesi gerildi. "Ben de geliyorum," dedi. "Anne, gelmek zorundayım."

"Senin pamuk torban yok. Olsa da çekemezdin."

"Senin torbana toplarım."

"Keşke yapmasan."

"Ben de geliyorum."

Anne içini çekti. "Ben sana göz kulak olurum. Keşke bir doktora gidebilseydik." Rose of Sharon sinirli sinirli kıpırdandı. İnce bir ceket giydi, çıkardı. "Bir battaniye al sırtına," dedi Anne. "Dinlenmen gerekirse, sıcak tutar bari." Kamyonun motoru çalışmaya başlamıştı. "İlk çıkan biz olacağız," dedi Anne gururla. "Tamam, herkes torbasını alsın. Ruthie, size diktiğim o torbaları unutmayın."

Wainwright'larla Joad'lar karanlıkta kamyona tırmandılar. Şafak yaklaşıyordu. Ama pek yavaş geliyordu. Rengi de pek solgundu.

"Sola dön," dedi Anne, Al'a. "Bir levha olacak yolda." Karanlıkta ilerlediler. Öteki arabalar da onları izledi. Geride, kampta, başka arabaların da çalıştırılmaya başladığı duyuluyordu. Aileler arabalara doluyor, yola çıkıyor, sola dönüyordu.

Yolun sağ tarafında bir posta kutusuna bir karton takılmıştı. Üzerinde mavi kalemle, "Pamuk İşçileri Aranıyor" yazısı okunuyordu. Al girişe doğru kıvrıldı, kamyonu avluya sürdü. Orası zaten araba doluydu. Ambar kapısındaki top gibi karpuzlu elektrik ışığının altında, kantarların başında, bekleşmekte olan elleri torbalı kadın ve erkekler gözüküyordu. Kadınlardan bazıları torbaları omuzlarına atkı gibi atmış, önlerinde çaprazlamışlardı.

"Sandığımız kadar da erken gelmemişiz," dedi Al. Kamyonu çite doğru yanaştırdı, park etti. Aileler aşağıya indiler, bekleyen gruba katılmak üzere ilerlediler. Yoldan yeni yeni arabalar gelip

park etti, yeni aileler de gruba katıldı. Ambarın ışığı altında, iş sahibi onların kaydını yaptı.

"Hawley mi? H-a-w-l-e-y diye mi yazılıyor? Kaç kişi?"

"Dört. Biri Will..."

"Will."

"Benton..."

"Benton."

"Amelia..."

"Amelia."

"Claire..."

"Claire. Sıra kimde? Carpenter mi? Kaç kişi?"

"Altı."

Deftere yazıyordu hepsini. İsimlerin yanında da tartıları yazmak için yer vardı. "Torbalarınız var mı? Bende biraz var. Fiyatı bir dolar." Arabalar avluya dolup duruyordu. İş sahibi, içi koyun postu, dışı deriden ceketinin önünü kapayıp boğazına doğru çekti, yola doğru huzursuz bir bakış attı. "Beş dönümü toplamak pek de uzun sürmeyecek bunca insan gelince," dedi.

Çocuklar kocaman pamuk treylerine tırmanıyor, üzerindeki tel kafesin deliklerine ayak parmaklarını sokuyorlardı. "İnin oradan," diye bağırdı iş sahibi. "Koparırsınız o teli!" Çocuklar yavaşça indiler. Utanmışlardı. Sessizdiler. Gri bir şafak söktü. İş sahibi, "Çiy ağırlığı için dara düşeceğim," dedi. "Güneş yükselince düşmem. Tamam, istediğiniz zaman çıkabilirsiniz. Görebilecek kadar aydınlandı ortalık."

İnsanlar hızla pamuk tarlasına yöneldiler, sıralarını seçtiler. Torbaları bellerine bağlayıp ellerini birbirine vurarak kazık kesilmiş parmaklarını ısıtmaya çalıştılar. Hareketli ve duyarlı olması gerekiyordu o parmakların. Şafak doğudaki tepeler üzerinde biraz renklendi, insanlar enine uzun bir çizgi halinde ilerlediler. Otoyoldan hâlâ yeni arabalar geliyor, avluya park ediyordu. Tıklım tıklım doldu avlu. O zaman yeni gelenler yolun iki yanına park etmeye başladılar.

Rüzgâr tarlanın ortasından pek sert esiyordu. "Hepiniz nereden duyup öğrendiniz, anlayamadım," dedi iş sahibi. "Amma çabuk yayılıyor haber buralarda. Beş dönümü toplamak öğleni bile bulmaz. Adınız? Hume, ha? Kaç kişi?"

İnsanlardan oluşan çizgi tarlada ilerliyor, o ısrarlı batı rüzgârı da gittikçe daha sert esiyordu. Üstlerindeki giysileri uçurup durmaktaydı insanların. Parmaklar dökülen kozalara uçuyor, oradan da giderek ağırlaşan uzun torbaların ağzına konuyordu.

Baba sağındaki adamla konuşmaktaydı. "Bizim oralarda böyle bir rüzgârın ardından yağmur gelirdi. Ama yağmur havası için biraz fazla serin. Siz ne zamandır buradasınız?" Gözlerini işinden ayırmıyor, bir yandan konuşurken bir yandan da çalışıyordu.

Komşusu da başını kaldırmadı. "Hemen hemen bir yıl," dedi.

"Yağmur yağacak mı sizce?"

"Bilmem ki! Ayıp da değil bilmemek. Ömürleri boyunca burada yaşamış insanlar bile anlayamıyor. Yağmur ekine zarar verebilecekse... o zaman yağarmış. Öyle diyorlar burada."

Baba batı tepelerine doğru şöyle bir baktı. Koca, gri bulutlar yaklaşıyordu o taraftan. Rüzgârın itmesiyle hızla geliyorlardı. "Bunlar yağmur bulutuna benziyor," dedi.

Komşusu da hızla baktı. "Belli olmaz." dedi. Uzun sıra boyunca insanlar hep batı ufkuna baktılar, sonra başlarını işlerine çevirdiler, parmakları pamuklara doğru uçuştu. Yarışırcasına topluyorlardı. Zamana karşı, pamuğun ağırlığına karşı, yağmura karşı, birbirlerine karşı hep yarış halindeydiler... toplanacak şu kadarcık pamuk vardı. Kazanılacak şu kadarcık para vardı. Tarlanın öbür başına vardılar, yeni bir sıra kapmak üzere koşturdular. Bu sefer rüzgârı karşılarına almışlardı. Koca gri bulutların yükselen güneşe doğru yaklaştığını görebiliyorlardı. Yola her an yeni arabalar park ediyor, yeni işçiler yazılmaya geliyordu. İnsanlardan oluşan çizgi tarlada çılgın bir hızla ilerlemekteydi. Koşup torbalarını tarttırıyor, ağırlığı kendi defterlerine not ediyor, sonra yeni bir sıra kapmaya koşuyorlardı.

Saat on birde tarladaki ürün toplanmış, iş bitmişti. Tel kafesli treylerler, tel kafesli kamyonların arkasına bağlandı, otoyola çıkıp çırçır makinesine doğru uzaklaştılar. Tel kafeslerin deliklerinden pamuk tozları uçuşuyordu her yana. Yol kenarlarındaki otlara takılıyordu beyaz beyaz pamuklar. Toplama işçileri suratlarını asıp avluya döndüler, paralarını almak üzere kuyruk oldular.

"Hume, James. Yirmi iki sent. Ralph, otuz sent. Joad, Thomas, doksan sent. Winfield on beş sent." Kâğıt paralar rulo halinde, yanında bozuk paralar, beş sentler, bir sentler hazırdı. Herkes kendi defterine bakıyor, parayı alırken kontrol ediyordu. "Wainwright, Agnes, otuz dört sent. Tobin, altmış üç sent." Sıra ağır ağır ilerliyordu. Aileler sessizce arabalarına döndüler, binip yavaş yavaş uzaklaştılar.

Joad'larla Wainwright'lar kamyonun içinde, yolun boşalmasını bekliyorlardı. Onlar beklerken yağmurun ilk damlaları düşmeye başladı. Al pencereden dışarı elini uzatıp baktı. Rose of Sharon ortada, Anne de sağda oturuyordu. Kızın gözleri yine donuk donuk bakıyordu.

"Sen gelmemeliydin," dedi Anne ona. "On, on beş libreden fazla toplayamadın zaten." Rose of Sharon başını eğip kocaman karnına baktı, cevap vermedi. Birden ürperdi, başını dikleştirdi. Anne ona dikkatle bakıyordu. Hemen elindeki pamuk torbasını açtı, kızının omuzlarına örttü, sarılıp onu kendine doğru çekti.

Sonunda yol açılabildi. Al motoru çalıştırdı, yola çıktı. Yağmurun iri, seyrek damlaları yolun üzerinde iri benekler oluşturuyordu. Kamyon ilerlerken damlalar ufaldı, sıkılaştı. Yağmur sürücü yerinin üstünü öyle bir gürültüyle dövmeye başladı ki, motor sesine rağmen duyulabilir hale geldi. Arkada Wainwright'larla Joad'lar pamuk torbalarını başlarına, omuzlarına örttüler.

Rose of Sharon, annesine yaslanmış, tir tir titriyordu. Anne bağırdı. "Daha hızlı git, Al. Rozaşarn üşütmüş. Ayaklarını sıcak suya sokmalıyız."

Al motoru hızlandırdı, kampa yaklaştığında kırmızı vagonlara doğru saptı. Daha kamyon tam durmadan Anne emirler yağdırmaya başlamıştı bile. "Al," diye başladı. "Sen, Baba ve John söğütlerin oraya gidin, ne kadar kuru dal bulursanız toplayıp getirin. Evi bir iyi ısıtmamız gerek."

"Acaba dam akıyor mudur?"

"Hayır. Hiç sanmam. İçerisi güzel, kupkuru olacak. Ama odun bulmamız şart. Sıcak olmalı. Ruthie'yle Winfield de sizinle gelsin. Onlar da dal toplayabilir. Bu kızın durumu hiç iyi değil." Anne indi. Rose of Sharon onu izlemek istedi ama dizleri büküldü, basamağa çöküp oturdu.

Onu şişman Bayan Wainwright gördü. "Ne oldu? Doğumu mu geldi?"

"Hayır, sanmıyorum," dedi Anne. "Üşüttü. Soğuk aldı belki. Bana yardım edin, ne olur." İki kadın Rose of Sharon'a destek oldular. Birkaç adımdan sonra kızın kuvveti yerine geldi, ayakları vücudunu taşıyabilmeye başladı.

"Bir şeyim yok Anne," dedi. "Bir anlık bir şeydi, geçti."

Yaşlı kadın onun dirseklerini bırakmıyordu. Anne, "Ayaklarını sıcak suya koyacağız," dedi. Kalastan yukarı tırmanıp vagona girmesine yardım ettiler.

Bayan Wainwright, "Siz onu bir güzel ovun," dedi. "Ateşi ben yakarım." Hazır bekleyen dalların en sonunu kullanıp sobayı tutuşturdu. Yağmur artık bardaklardan boşalıyor, vagonun damını deli gibi dövüp duruyordu.

Anne başını kaldırıp tavana baktı. "Tanrıya şükür, tavanımız sağlam," dedi. "O çadırlar akar. En iyisi bile akar. Biraz sıcak su koyar mısınız, Bayan Wainwright?"

Rose of Sharon şiltenin üzerinde hareketsiz yatıyordu. Pabuçlarını çıkarmalarına, ayaklarını ovmalarına izin verdi. Bayan Wainwright onun üzerine doğru eğildi. "Ağrın var mı?" diye sordu.

"Yoo, yalnızca kendimi çok kötü hissediyorum. Fenayım."

"Bende ağrı kesici var, başka ilaçlar da var. İstersen veririm. Seve seve."

Kız fena halde ürperdi. "Ört üstümü, Anne. Üşüyorum," dedi. Anne ne kadar battaniye varsa getirdi, onun üstüne örttü. Yağmur damı dövüp duruyordu.

Odun toplayanlar o sıra döndüler. Elleri kolları dal ve değnek dolu, şapkalarından sular damlıyordu. "Her taraf sırılsıklam," dedi Baba. "Bir dakikada iliklerine işliyor adamın."

Anne, "Gidip biraz daha toplasanız iyi olacak," dedi onlara. "Hemen yanıp bitiyor. Ortalık neredeyse kararır." Ruthie'yle Winfield de üstlerinden sular damlayarak geldiler, topladıkları çalı çırpıyı ötekilerin üzerine attılar, tekrar çıkmak üzere döndüler. "Siz kalın," dedi Anne onlara. "Ateşe yakın yerde durun, kuruyun."

Öğleden sonra yağmurdan her taraf gümüş rengiydi. Saatler geçtikçe pamuk bitkileri sanki kararıyor, büzülüyordu. Baba, Al ve John Amca söğütlüğe defalarca gidip geldiler, kucak kucak çalı çırpı getirdiler, hepsini kapının yanına yığdılar, sonunda yığın tavana değer oldu. O zaman vazgeçtiler, sobaya doğru yürüdüler. Şapkalarından omuzlarına şıpır şıpır sular damlıyordu. Ceketlerinin eteklerinden sular süzülüyor, yürüdükçe pabuçları faşırdıyordu.

"Tamam, artık çıkarın o üstünüzdekileri," dedi Anne. "Size güzel bir kahve yaptım. Giyecek kuru tulumlarınız da var. Orada durup durmayın öyle."

Akşam erken bastırdı. Vagonlarda aileler birbirine sokuldu, damlara boşalan yağmuru dinlediler.

29

Denize bakan yüksek dağlarla vadiler üzerinde, okyanustan gelen kurşuni bulutlar dolaşıyordu. Rüzgâr yukarlarda sert ve sessiz esiyor, çalılarda hışırdıyor, ormanlarda gürlüyordu. Bulutlar kopuk kopuk, kat kat, gri yığınlar halinde geldiler, batı tarafında üst üste yığılıp oturdular. Ondan sonra rüzgâr kesildi, bulutları öyle üst üste yığılmış dağlar gibi, kaskatı bıraktı orada. Yağmur çılgın sağanaklar halinde boşalıyor, duruyor, yine boşalıyordu. Derken yavaş yavaş tek bir tempoyu benimsedi. Küçük damlalar, düzenli bir hız. Griydi yağmurun rengi. Öğle vaktini bile akşamın alacakaranlığı gibi gösteriyordu. Başlangıçta kuru toprak nemi içti, rengi karardı. İki gün boyunca içti toprak bu yağmuru. Doyuncaya kadar. Ondan sonra alçak yerlerde birikintiler, tarlalarda gölcükler oluşmaya başladı. Çamurlu göller daha yükseldi, sürekli yağmur parıldayan suları dövdü. Sonunda dağlar da suya doydu, yamaçlar derelere boşaldı, onları çay haline getirdi, ırmaklaştırdı, kükreyerek vadilerden aşağı boşalmalarına yol açtı. Yağmur kesilmeden boşalıyordu. Dereler ve çaylar giderek yükseldi, iki yandaki yamaçların boyuna vardı, söğütlerin kökleriyle oynadı, söğüt dallarını akıntıyla eğdi, pamuk bitkilerini köklerinden söktü, ağaçları devirdi. Çamurlu sular iki yamacı yalayarak aktı, sonunda taştı, tarlalara, meyve bahçelerine, kara sapların kalakaldığı pamuk alanlarına yayıldı. Düz tarlalar göl oldu. Kocaman, gri... yüzeyini hâlâ yağmur dövüyordu. Derken sular otoyollara da doldu. Arabalar yavaş yavaş gidiyor, birikmiş suları yarıyor, gerilerinde köpükler bırakıyorlardı. Toprak inliyordu yağmurun bu kırbaçlaması altında. Dereler anaforlarla gürlüyordu.

İlk yağmurlar başladığında, göçmen halk çadırlarına çekilmiş, neredeyse geçer diye avunuyor, sağa sola, acaba ne kadar sürer, diye soruyordu.

Gölcükler oluşmaya başlayınca erkekler ellerinde kürekleriyle çıktılar, çadırların çevresine küçük hendekler kazdılar. Saldıran yağmur çadırı dövdü dövdü, sonunda içine geçmeyi başardı, içeriye dereler gibi su boşalır oldu. Ondan sonra kazılan hendekçikler doldu, suları içeri saldı, yatakları, battaniyeleri ıslattı. İnsanlar, üstleri başları sırılsıklam, oturuyorlardı. Sandıklar koydular, sandıkların üzerine kalaslar döşediler, gece gündüz o kalasların üzerine tünediler.

Çadırların yanıbaşında eski püskü arabalar duruyordu. Sular elektrik sistemini de, karbüratörleri de mahvetmişti. Küçük gri çadırlar göllerin orta yerindeydi. Sonunda göçmek zorunda kaldı insanlar. O zaman da arabalar çalışmadı. Teller kısa devre yaptı. Motor çalışsa bile, bu sefer derin çamur birikintisi lastiklerin hareketine izin vermedi. İnsanlar ıslak battaniyelerini kucaklarına, omuzlarına alıp suların içinde yürümeye başladılar. Çocuklarını, yaşlılarını kollarında taşıyarak, bata çıka ilerlediler. Biraz yüksekçe bir yerde bir ambar falan varsa, içi mutlaka titreyen, umutsuz insanlarla dolu oluyordu.

İçlerinden bazıları yardım bürolarına başvurdu, üzgün üzgün, eli boş, yine kendi halkının arasına döndü.

Birtakım kurallar vardı... yardım alabilmek için bir yıldan beri burada bulunmak şarttı. Hükümet yardım edecek diyorlardı ama, ne zaman edeceğini bilen yoktu.

Ve yavaş yavaş korkuların en büyüğü gelip çattı.

Üç ay boyunca hiçbir iş olmayacaktı.

Ambarlarda insanlar birbirine sokulup oturuyordu. Üzerlerine korku çökmüştü. Yüzleri külrengiydi korkudan. Çocuklar açlıktan ağlıyordu. Yiyecek hiçbir şey yoktu.

Derken hastalıklar bastırdı. Zatürre, kızamık... gözlerde, kulaklarda iltihap yapan kızamık.

Yağmur sürekli yağıyordu. Sular otoyollara taşıyordu. Künk sistemi taşıyamıyordu bunca suyu.

Sonra çadırlardan, kalabalık ambarlardan sırılsıklam erkekler grup grup dışarı döküldüler. Kıyafetleri yırtık paçavralardan oluşuyordu. Pabuçları birer çamur topağıydı. Suları yara yara ilerlediler, kasabalara, kentlere, köy dükkânlarına, yardım bürolarına dağıldılar, yiyecek dilenmeye, boyun büküp yardım dilenmeye, çalmaya, yalan söylemeye gittiler. Bu dilenmelerin, boyun bükmelerin altında umutsuz bir öfke kur kur kudurmaya başladı. Küçük kasabalarda, bu sırılsıklam insanlara karşı duyulan acıma duygusu da bir öfkeye dönüştü, aç insanlara duyulan öfke de çabucak değişip korku oluverdi. Şerifler habire işe yeni polisler aldılar, yeni tüfek, gözyaşartıcı gazı, cephane alabilmek için emirler çıkarıldı. Aç insanlar dükkânların arkasındaki arsalara birikiyor, ekmek dileniyor, çürümüş zerzavat dileniyor, bulabildikleri zaman çalıyorlardı.

Çaresiz insanlar doktorların kapısını yumrukluyordu. Meşguldü doktorlar. Üzgün insanlar köy dükkânına haber bırakıyor, adli tabibin araba yollamasını istiyorlardı. Adli tabib öyle aşırı meşgul falan değildi. Cenaze arabaları çamur çaylak demeden geliyor, ölüyü alıyordu.

Yağmur da bu arada insafsızca boşalıyor, dereler yamaçlarını aşıyor, her tarafa yayılıyordu.

Saçak altlarında, ambarlarda, ıslak samanlar arasında birbirine sokulmuş yatan insanların açlığı ve korkusu, öfkelerini besledi. Erkek çocuklar dışarı fırladı bu sefer. Dilenmeye değil, çalmaya gidiyorlardı. Erkekler de onların peşinden, güçsüz adımlarla çıktılar. Onlar da çalmaya çalışacaklardı.

Şerifler hâlâ yeni polis alıyor, yeni tüfek ısmarlıyordu. Sıcacık, rahat evlerde oturan insanlar önce acıdı, sonra tiksindi, en sonunda nefret ettiler göçmenlerden.

Çatısı akan ambarların ıslak samanları arasında, zatürreden inleyen kadınlar bebek doğurdu. İhtiyarlar köşelere kıvrılıp orada öldü. Adli tıptan gelenler cesetleri doğrultamadı. Gece olunca

çaresiz insanlar hiç aldırış etmeden kümeslere dalıyor, tavukları kapıp bağırta bağırta götürüyorlardı. Ateş edilirse koşmuyor, aynı karamsar tempoyla suları yara yara yürümeyi sürdürüyorlardı. Vurulurlarsa... o zaman da yorgun argın batıyorlardı çamurun içine.

Derken yağmur duruverdi. Tarlalar suyla doluydu. Gri gökyüzünü yansıtıyordu sular. Toprak, üzerinde hareket eden suyla birlikte fısıldıyordu. Erkekler ambarlardan, sundurmalardan çıktılar, çömelip karşılarında uzanan sel basmış araziye baktılar. Sessizdiler. Bazen konuşuyorlardı, ama çok alçak sesle konuşuyorlardı.

Bahara kadar iş yok. Hiç.

İş yoksa... para da yok, yiyecek de yok.

Adamın bir çift atı olsa, tarlasını onlarla sürse, çalışmadıkları zaman onları aç bırakacağı, açlıktan öldüreceği akla gelir mi hiç?

Onlar at ama... biz insanız.

Kadınların gözü erkeklerdeydi. Acaba sonunda yıkılacaklar mı, diye bakıyorlardı. Sessizce durup bakıyordu kadınlar. Birkaç erkek bir araya gelince yüzlerindeki korku hemen yok oluyor, yerini öfkeye bırakıyordu. O zaman kadınlar rahatlayarak içlerini çekiyorlardı. Mesele yoktu artık... biliyorlardı. Yıkılmamıştı bu sefer de erkekler. Korku gazaba dönüşebildiği sürece, yıkılma diye bir şey söz konusu olamazdı.

Topraktan minicik, nokta kadar yeşil otlar baş verdi, birkaç gün içinde tepeler yeni başlayan yılın belli belirsiz yeşilliğini kuşandı.

30

Vagon kampında sular göl göl olmuştu. Yağmur durmadan çamur birikintilerine düşüp şakırdıyordu. Küçük dere, yamaçta yavaş yavaş yükselmeye başladı, vagonların durduğu düzlüğün hizasına yaklaştı.

Yağmurun ikinci gününde Al brandayı vagonun orta yerinden çekip indirdi, götürdü, kamyonun burnuna yaydı. Sonra eve dönüp şiltenin üzerine oturdu. Artık aradaki perde de kalkınca, iki aile bir olmuşlardı. Erkekler bir arada oturuyorlardı. Ruhları bile ıpıslaktı. Anne, sobada küçük bir ateşi canlı tutuyor, birkaç dal yakıyor, odununu israf etmiyordu. Yağmur vagonun hemen hemen yamyassı damı üzerine boşalıp durmaktaydı.

Üçüncü gün Wainwright'lar huzursuzlanmaya başladılar. "Belki de gitsek daha iyi ederiz," dedi Bayan Wainwright.

Anne onları alıkoymaya çalıştı. "İnsan nereye gitse, başının üzerinde akmayan, sağlam bir dam bulması zor," dedi.

"Bilemem. Ama içimden bir duygu, gitmek gerek diyor." Karşılıklı tartışırlarken Anne'nin gözü Al'daydı.

Ruthie'yle Winfield bir süre oyun oynamaya çalıştılar, sonra onlar da karamsar bir hareketsizliğe gömüldüler. Yağmur hâlâ çatıda davul çalıyordu.

Üçüncü gün derenin sesi, çatıdaki yağmura rağmen duyulabilmeye başladı. Baba'yla John Amca açık kapıda durup yükselen dereye baktılar. Kampın her iki yanında sular hemen hemen otoyol düzeyindeydi. Ama kampın olduğu yerde daha azdı su. Kampın arkasını otoyolun yükseltisi, önünü de dere çevrelemekteydi. Baba, "Ne diyorsun, John?" diye sordu. "Bana öyle geliyor ki dere kabardı mı burayı sel basacak."

John Amca ağzını açtı, çalı sakallı çenesini ovaladı. "Öyle," dedi. "Basabilir."

Rose of Sharon ağır bir soğuk algınlığıyla yataktaydı. Yüzü kıpkırmızı, gözleri ateşten çakmak çakmaktı. Anne elinde bir fincan sıcak sütle onun yanına oturmuştu. "Haydi," dedi. "Al, iç bunu. Besleyici olsun diye içine domuz yağı kattım. Al da iç!"

Rose of Sharon başını dermansız iki yana salladı. "Aç değilim."

Baba parmağıyla havada kavisli bir çizgi çizdi. "Hepimiz küreklerimizi alsak, bir set çeksek, suyu engelleriz bana kalırsa. Şuradan şuraya kadar olsa yeter."

"Evet," diye ona katıldı John Amca. "Olabilir. Ötekiler ister mi, bilemem ama. Belki bir başka tarafa taşınmak daha işlerine gelir."

Baba, "Ama bu vagonlar kuru," diye direndi. "Bunun gibi kuru yer bulmak kolay değil. Bekle bir dakika." Çalı çırpı yığınından bir dal aldı. Kapıdaki kalastan aşağı, çamurların içinden dereye kadar koştu, dalı diklemesine, dönüp duran suyun tam kenarına dikti. Az sonra yine vagona dönmüştü. "Bir saniyede iliklerine işliyor insanın," dedi.

İkisi de gözlerini suyun kenarındaki dala diktiler. Sular onun çevresini sarıyor, yamaçta yükseliyordu. Baba kapıya çömeldi. "Hızlı yükseliyor," dedi. "Bence ötekilerle konuşmamız gerek. Bakalım set çekmeye yanaşacaklar mı. Hayır derlerse, buradan kaçmak gerek." Baba uzun vagonun öbür ucuna, Wainwright'ların tarafına doğru baktı. Al onların yanındaydı. Aggie'yle birlikte oturuyordu. Baba o tarafa yürüdü. "Sular yükseliyor," dedi. "Bir set çeksek nasıl olur? Herkes yardım ederse kolaylıkla yapabiliriz."

Wainwright, "Şimdi konuşuyorduk," dedi. "Buradan gitsek iyi olur diyorduk."

Baba, "Sizin epey dolaşmışlığınız var," diye karşılık verdi. "Kuru bir yer bulma şansımız ne kadar az, biliyorsunuz."

"Biliyorum. Ama ne olursa olsun..."

Al, "Baba, eğer onlar gidiyorsa, ben de gidiyorum," diye atıldı.

Baba şaşırmış gibiydi. "Gidemezsin, Al. Kamyon... biz kullanamayız o kamyonu."

"Vız gelir kamyon. Biz Aggie'yle bir arada olmalıyız."

"Dur bir dakika," dedi Baba. "Şu tarafa gelin biraz." Wainwright'la Al ayağa kalkıp kapıya doğru yaklaştılar. "Görüyor musunuz?" diye parmağıyla gösterdi Baba. "Şuradan şuraya kadar bir set olsa yetişir." Kendi diktiği değneğe baktı. Su onun çevresini çoktan sarmış, yamaçta iyice yükselmişti.

Wainwright, "Hem zor iş olur, hem sular belki yine de gelir," diye itiraz etti.

"Eh, nasılsa işimiz gücümüz yok. Bir şey yapmış oluruz bari. Sığınacak bu kadar güzel bir yer daha bulamayız. Gelin haydi. Ötekilerle de konuşalım. Herkes yardım etse kolayca yapıveririz."

Al, "Eğer Aggie gidiyorsa ben de gidiyorum," dedi tekrar.

Baba, "Bak, Al." dedi. "Öteki adamlar kazmaya razı olmazsa hepimiz gitmek zorundayız zaten. Gelin de bir konuşalım onlarla." Omuzlarını kaldırıp kalastan aşağı bitişik vagona koştular, açık duran kapısından içeriye daldılar.

Anne sobanın yanında, zayıflamış ateşe birkaç değnek sürüyordu. Ruthie onun yanıbaşına sokulmuştu. "Karnım aç," diye sızlandı.

"Hiç de değil," diye karşılık verdi Anne. "Epey lapa yedin."

"Keşke bir kutu bisküvim olaydı. Yapacak hiçbir şey yok. Canım sıkıldı."

"Yakında yine oyun oynarsınız," dedi Anne. "Biraz bekle de gör. Yine eğlenirsiniz. Evimiz olacak yakında."

"Keşke köpeğimiz olsaydı," dedi Ruthie.

"Köpeğimiz de olacak. Kedimiz de hatta."

"Sarı kedi mi?"

"Beni uğraştırma," diye yalvardı Anne ona. "Üstüme varma Ruthie. Rozaşarn hasta. Biraz uslu dur. Eğlencenin de zamanı gelecek." Ruthie sızlanarak uzaklaştı.

Rose of Sharon'un üstüne bir battaniye çekmiş yatmakta olduğu şilteden ani, tiz bir çığlık duyuldu, sonra yarıda kesildi. Anne hemen dönüp o tarafa yürüdü. Rose of Sharon soluğunu tutmuş, gözleri korkuyla dolmuştu.

"Ne oldu?" diye bağırdı Anne. Kız soluğunu saldı, tekrar tuttu. Anne birden elini battaniyenin altına uzattı, sonra ayağa kalktı. "Bayan Wainwright," diye seslendi. "Hey, Bayan Wainwright!"

Tombul kadın vagonun karşı tarafından yaklaştı. "Beni mi istediniz?"

"Bakın!" Anne, Rose of Sharon'un yüzüne uzatmıştı parmağını. Kızın dişleri altdudağını ısırıyor, gözlerinde korkular parıldıyordu. Alnı terden sırılsıklamdı.

"Galiba geliyor," dedi Anne. "Vakti değil henüz."

Kız derin bir iç çekişiyle rahatladı, altdudağını bıraktı, gözlerini yumdu. Bayan Wainwright onun üzerine doğru eğildi.

"Şöyle bütün vücudunu kavrar gibi mi oldu... apansız? Aç gözünü de bana cevap ver." Rose of Sharon bitkin durumda başını evet anlamında salladı. Bayan Wainwright Anne'ye döndü. "Evet," dedi. "Geliyor. Erken mi diyorsunuz?"

"Belki ateşi var diye erken oluyor."

"Doğrusu kızın ayakta olması gerek. Yürüyor olması gerek."

"Yapamaz," dedi Anne "Gücü yok."

"Ama yapmalı." Bayan Wainwright sessizleşti, ciddileşti. "Ben çok doğuma yardım ettim," dedi sonunda. "Haydi, gelin, şu kapıyı kapayalım. İyice hem de. Cereyan yapmasın." İki kadın yana doğru kayan kapıyı ittiler, yirmi otuz santimlik bir aralık bıraktılar. "Bizim lambayı da getireyim," dedi komşu kadın. Yüzü heyecandan mosmordu. "Aggie," diye seslendi. "Sen bu çocuklarla oyna biraz."

Anne başını salladı. "Doğru. Ruthie! Winfield'i de al, Aggie'yle o tarafa gidin. Haydi bakalım."

"Neden?" diye sordu çocuklar.

"Çünkü gitmeniz gerek. Rozaşarn bebeğini doğuracak."

"Ben seyretmek istiyorum, Anne. Ne olur, izin ver."

"Ruthie, çekil şuradan. Çabuk hem de." Bu ses tonuna itiraz edilemezdi. Ruthie'yle Winfield isteksiz adımlarla vagonun öbür tarafına yollandılar. Anne lambayı yaktı, Bayan Wainwright

kendi Rochester lambasını getirdi, yere koydu, kocaman, daire biçimindeki ışığı vagonun içini pırıl pırıl aydınlattı.

Ruthie'yle Winfield çalı çırpı yığınının ardına sinmiş, gözetliyorlardı. "Rozaşarn bebek doğuracak, biz de seyredeceğiz," dedi Ruthie alçak sesle. "Sakın gürültü etme. Anne seyrettirmez sonra. Bu tarafa bakarsa çalıların arkasına gizlen. O zaman görebiliriz."

Winfield, "Çocuklardan çoğu hiç görmemiştir böyle şey," dedi.

"Hiçbiri görmemiştir. Bir tek biz." Ruthie pek gururluydu.

Şiltenin başında, lambanın parlak ışığı altında, Anne'yle Bayan Wainwright başbaşa vermiş tartışıyorlardı. Yağmurun gürültüsünden ötürü sesleri biraz yüksekti. Bayan Wainwright önlüğünün cebinden bir sebze bıçağı çıkarıp şiltenin altına doğru sürdü. "Belki de bir yararı yoktur," derken sesi özür diler gibiydi. "Bizim oralarda hep böyle yaparlardı ama. Zararı da olmadığı kesin."

Anne başını salladı. "Bizde saban burnu koyarlar. Herhalde sert ve sivri bir şey olsun da, ne olursa olsun, fark etmiyor. Doğum sancılarını kesmeye yarıyor. Umarım uzun sürmez."

"Şimdi daha iyi misin?"

Rose of Sharon sinirli sinirli başını salladı. "Geliyor mu?"

"Tabii," dedi Anne. "Şipşirin bir bebeğin olacak. Bize yardımcı ol, yeter. Ayağa kalkıp yürüyebilir misin dersin?"

"Bir denerim."

"Aferin kızıma," dedi Bayan Wainwright. "Çok güzel yapıyorsun. Dur sana yardım edelim, hayatım. Biz de seninle birlikte yürüyelim." Ayağa kalkmasına yardım ettiler, battaniyeyi omuzlarına sardılar. Bir kolunu Anne, bir kolunu Bayan Wainwright tuttu, onu yavaşça çalı çırpı yığınına kadar yürüttüler, sonra geri döndürdüler. Defalarca dolaştılar vagonun içinde. Bu arada yağmur da çatıyı dövmeye devam etti.

Ruthie'yle Winfield heyecanla bakıyorlardı. "Ne zaman doğuracak?" diye sordu Winfield.

"Şşş! Duymasınlar. Bırakmazlar sonra."

Aggie de çalı çırpı yığınının gerisinde onlara katıldı. Aggie'nin ince yüzü, sarı saçları lambanın ışığında parlıyordu. Sivri, uzun burnu da duvardaki gölgesinde pek belirgindi.

Ruthie fısıldadı. "Hiç bebek doğarken gördün mü?"

"Tabii," dedi Aggie.

"Ne zaman doğuracak?"

"Ohoo, daha çok var."

"Ne kadar çok?"

"Belki de yarın sabaha doğurur."

"Allah kahretsin," dedi Ruthie. "Öyleyse şimdi seyretmenin yararı yok. Hey! Bakın!"

Yürüyen kadınlar durmuşlardı. Rose of Sharon kazık kesilmiş, acıyla inliyordu. Onu şilteye yatırdılar, alnını sildiler. O bu arada inledi, yumruklarını sıktı. Anne ona alçak sesle bir şeyler söylüyordu. "Yavaş canım!" diyordu. "Rahat bırak kendini. İyi olacak her şey. Çok iyi. Sen yumruklarını sık, dudağını ısır. Aferin... aferin." Sancı geçmişti. Biraz dinlenmesine izin verdiler, sonra tekrar ayağa kaldırdılar, sancıların arasında ileri geri, ileri geri dolaşmayı sürdürdüler

Baba kafasını kapının dar aralığından içeri soktu. Şapkasından sular damlıyordu. "Kapıyı ne diye kapadınız ki?" diye seslendi. Tam o anda da yürümekte olan kadınları gördü.

Anne, "Rozaşarn'ın zamanı geldi," diye karşılık verdi ona.

"O halde... o halde istesek bile gidemeyiz."

"Hayır."

"O zaman o seti yapmaya mecburuz."

"Mecbursunuz."

Baba sulara bata çıka dereye doğru yürüdü. Koyduğu işaret on santim derinde kalmıştı. Yirmi adam, yağmurun altında durmaktaydı. Baba seslendi. "Seti yapmak zorundayız. Kızımın sancısı tuttu." Erkekler onun çevresini sardılar.

"Bebek mi?"

"Evet. Şimdi gidemeyiz."

Uzun boylu bir adam, "Bizim bebeğimiz değil ya," diye karşı çıktı. "Biz istersek gideriz."

"Tabii gidersiniz," dedi Baba. "Hemen gidin. Kimsenin size engel olduğu yok. Zaten sekiz tane kürek var." Hızla yamacın alçak tarafına koştu, küreğini çamura daldırdı. Kaldırdığı zaman emme sesine benzer bir ses çıktı. Baba küreği bir daha sapladı, çamuru dere yamacının alçak bir tarafına attı. Öteki adamlar gelip onun yanında yerlerini aldılar, çamurları uzun bir set halinde yığdılar. Küreği olmayanlar kendilerine söğüt dalları kesip kamçılar yaptılar, onları birbirine dolaştırıp hasır gibi ördüler, tekıneleye tekmeleye setin içine sokup yerleştirdiler. Adamlara bir çalışma hırsı gelmişti. Savaşma hırsı gibi bir şey. Bir tanesi küreği elinden atınca öteki kapıyordu. Ceketlerini, şapkalarını da çıkarmışlardı. Gömlekleri, pantolonları vücutlarına yapışıyor, pabuçları biçimden yoksun çamur topakları haline geliyordu. Joad'ların vagonundan tiz bir çığlık duyuldu. Adamlar durdu, tedirgin tedirgin dinlediler, sonra tekrar işlerine koyuldular. Küçük toprak set uzadı, uzadı, sonunda iki yanda da otoyol yükseltisiyle birleşti. Yorulmuşlardı artık. Kürekler daha yavaş hareket ediyordu. Dere de ağır ağır yükselmeye devam ediyordu. İlk çamurların atıldığı yeri geçmişti bile.

Baba'nın ağzından zafer dolu bir gülüş fırladı. "Yapmasaydık gelmiş olacaktı sular!" diye bağırdı.

Dere bu sefer yeni duvarda yükselmeye başlamıştı. Söğütlerden yapılmış paspası zorluyordu. "Daha yüksek!" diye bağırdı Baba. "Daha yükseltmek zorundayız!"

Akşam bastırdığında iş hâlâ sürüp gidiyordu. Adamlar artık yorgunluğun da ötesinde bir noktaya varmışlardı. Yüzleri hareketsiz, cansızdı. Makine gibi ani hareketlerle çalışıyorlardı. Karanlık bastırınca kadınlar lambaları vagonların kapısına koydular, kahve demliklerini hazır tutmaya savaştılar. Birer birer Joad'ların vagonuna koşan kadınlar aralıktan içeriye giriyorlardı.

Sancılar sıklaşmıştı artık, yirmi dakikada bir geliyordu Rose of Sharon dayanma gücünü kaybetmişti. Batıcı sancılar geldikçe

korkunç çığlıklar atıyordu. Komşu kadınlar ona bakıyor, sırtını tıpışlıyor, sonra kendi vagonlarına dönüyorlardı.

Anne ateşi iyice coşturmuştu. Kap kacak olarak nesi varsa su doldurulmuş, sobanın üzerine, ısınmaya konmuştu. Baba ikide bir vagonun kapısından bakıyor, "İyi mi?" diye soruyordu.

"Evet, sanırım iyi," diye güvence veriyordu Anne ona.

Karanlık yoğunlaşırken birisi çalışma yerine parlak ışıklı bir fener çıkardı. John Amca küreğine yükleniyor, çamurları çıkarıp çıkarıp duvarın tepesine atıyordu.

"Ağır ol biraz," dedi Baba ona. "Öldüreceksin kendini."

"Elimde değil. O bağırtılara dayanamıyorum. Sanki... sanki o sefer..."

"Anlıyorum," dedi Baba. "Ama sen ağır ol yine de."

John Amca kekeledi. "Kaçacağım ben. Tanrı şahidim olsun... ya çalışınam gerek... ya da kaçacağım."

Baba ona arkasını döndü. "Son koyduğumuz işarette durum nasıl?" diye seslendi.

Fenerli adam ışığı değneğe doğru tuttu. Işık altında yağmur çok belli oluyordu. "Geliyor."

Baba, "Bundan sonra daha yavaş yükselir," dedi. "Öte yanda çok geniş bir alanı basmak zorunda."

"Ama yine de yükseliyor."

Kadınlar kahve demliklerini doldurup tekrar ateşe koydular. Gece ilerlerken erkeklerin hareket hızı yavaşladı, yavaşladı, ayaklarını yorgun atlar gibi kaldırır oldular. Sete daha fazla çamur, aralara daha fazla söğütten paspas. Yağmur aralıksız yağıyordu. Fener suratlara tutuldukça gözlerin dalgın baktığı, yanaklardaki kasların fırlak fırlak durduğu görülüyordu.

Vagondan gelen sesler uzun süre devam etti, sonunda kesildi.

Baba, "Doğmuş olsa Anne beni çağırırdı," dedi, aynı karamsar ifadeyle çamur kürelemeyi sürdürdü.

Dere yeni kurulan sete saldırıyor, setin yanıbaşında kuduruyordu. Derken dereden yırtılma sesine benzer bir ses geldi. Fenerin ışığı kocaman bir kavak ağacının devrilmekte olduğunu

gösterdi. Ağacın dalları suya sarktı, akıntıyla ileri geri oynamaya başladı, bu arada dere küçük kökleri de koparmaya uğraştı. Yorgun adamlar, ağızları bir karış açık, seyrediyorlardı. Ağaç yavaşça dere boyunca ilerledi, sonunda bir kütüğe takıldı, kaldı. Kök kısmı yavaşça olduğu yerde döndü, yeni yapılan sete dayandı. Gerisine sular yığıldı, ağaç kıpırdadı, yeni seti parçaladı, ufacık bir akıntı içeriye doldu. Baba hemen fırladı, o yarığa çamur tıkadı. Sular ağacın gerisine birikti. Ondan sonra artık set çok çabuk yıkıldı, çamur önce adamların bileklerinin çevresine, sonra dizlerinin çevresine yayıldı. Hepsi dağılıp kaçıştılar, sular vagonların, arabaların altına doğru aktı.

John Amca suların içeriye dolduğunu gördü. Karanlıkta bile fark edebildi bunu. Elinde olmaksızın, kendi ağırlığı çökertti onu. Dizleri büküldü, sular göğsünün çevresini sardı.

Baba onun yıkıldığını gördü. "Hey! Ne oluyor sana?" Tutup ayağa kaldırdı. "Hasta falan mısın? Haydi gel... vagon çok yüksek."

John Amca gücünü topladı. "Bilmiyorum," dedi özür diler gibi bir sesle. "Yıkılıverdim. Çöküverdim işte." Baba onun vagonlara doğru yürümesine yardım etti.

Set yıkıldığında Al geri dönüp koşmaya başlamıştı. Ayakları pek ağır hareket ediyordu. Kamyona vardığında sular baldırlarının hizasını bulmuştu. Burundaki brandayı savurduğu gibi sürücü yerine sıçradı, marşa bastı. Motor hırladı, hırladı, ama kükremedi. Al motoru iyice boğdu. Akü ıslanmış motoru giderek azalan bir hızla döndürüyordu. Bir türlü almadı. Al koltuğun altına elini uzatıp krankı aradı, arabadan dışarıya sıçradı. Su yan basamağın üzerine kadar yükselmişti. Ön tarafa koştu. Krank yuvası suyun altındaydı artık. Al can havliyle krankı taktı, çevirdi, çevirdi, her seferinde eli sulara battı, çıktı. Sonunda telaşı tükendi, hevesi geçti. Motor su doluydu. Akü boğulmuştu. Biraz daha yüksekte duran iki arabanın çalıştığını duydu. Farları da yanıyordu. Çamurun içinde biraz ilerlediler, sonra lastikleri iyice gömüldü, sürücüleri çaresizlik içinde kontağı kapatıp hareketsiz

oturdular. Yağmur far ışıklarında beyaz çizgiler oluşturuyordu. Al kamyonun çevresinden yavaşça dolaştı, elini içeri uzattı, kontağı kapattı.

Baba kapıdaki kalasa vardığında, kalasın alt ucunun yüzmekte olduğunu gördü. Ayağıyla bastırıp çamura gömdü. "Çıkabilir misin, John?" diye sordu.

"Çıkarım. Sen yürümene bak."

Baba kalasa dikkatle tırmandı, dar aralıktan içeriye süzüldü. İki lamba da kısılmıştı. Anne şiltenin kenarında, Rose of Sharon'un yanında oturuyordu. Elindeki mukavva parçasıyla onun hareketsiz yüzünü yelpazelemekteydi. Bayan Wainwright sobaya bir kuru dal soktu, kapağın kenarlarından tüten dumanlar vagonun içini bir yanık bez kokusuyla doldurdu. Anne başını kaldırıp Baba'nın içeri girişine baktı, sonra başını çabucak eğdi.

"Nasıl... kız?" diye sordu Baba.

Anne bir daha gözlerini kaldırmadı. "İyi... sanıyorum. Uyuyor."

Odanın havası iyice boğucuydu. Doğum kokusu sinmişti her yana. John Amca içeriye girdi, vagonun yan duvarına yaslanıp dimdik durdu. Bayan Wainwright işini bırakıp Baba'ya yaklaştı, onu dirseğinden tutup bir köşeye çekti. Eğildi bir lamba aldı, köşedeki elma sandığının üzerine doğru tuttu. Sandığa serilmiş bir gazetenin üstünde masmavi, küçük, kupkuru bir mumya duruyordu.

"Hiç soluk almadı," dedi Bayan Wainwright alçak sesle. "Ölü doğdu."

John Amca döndü, yavaşça vagonun karanlık ucuna doğru yürüdü. Yağmur çatıya daha yumuşak bir sesle düşmeye başlamıştı artık. Sesi o kadar yavaşlamıştı ki, John Amca'nın yorgun soluklarını duyabiliyorlardı karanlık taraftan.

Baba gözlerini kaldırıp Bayan Wainwright'a baktı. Lambayı onun elinden aldı, yere koydu. Ruthie'yle Winfield kendi şiltelerine yatmış, uyumuşlardı. Kollarını gözlerinin üzerine atmış, ışığı kesmeye çalışmışlardı.

Baba yavaşça Rose of Sharon'un şiltesine doğru yürüdü. Çömelmeye çalıştı... ama bacakları aşırı yorgundu. Diz çökmeyi tercih etti. Anne elindeki kare biçiminde mukavvayı ileri geri sallıyordu. Bir an Baba'ya baktı. Gözleri iri iri, sabit bakışlıydı. Uyurgezer gibi bakıyordu.

Baba, "Biz... elimizden geleni yaptık," diyebildi.

"Biliyorum."

"Bütün gece çalıştık. Sonra bir ağaç seti yıktı."

"Biliyorum."

"Sular altımızda. Sesi geliyor."

"Biliyorum. Duydum."

"Kız iyileşecek mi dersin?"

"Bilmiyorum."

"Peki... bir şey... yapamaz mıydık?"

Anne'nin dudakları çok gergin, bembeyazdı. "Hayır. Yapılabilecek bir tek şey vardı... ta baştan beri... onu da yaptık."

"Geberene kadar çalıştık... sonra bir ağaç... Yağmur biraz hafifliyor." Anne tavana baktı, başını tekrar eğdi. Baba devam etti. Konuşmaya zorunlu hissediyordu kendini. "Ne kadar yükselir, bilemiyorum. Vagonun içini de basabilir."

"Biliyorum."

"Her şeyi biliyorsun."

Anne sessizdi. Elindeki mukavva ileri geri, ileri geri, gidip geliyordu.

"Bir hata mı yaptık?" diye yakardı Baba. "Yapabileceğimiz başka bir şey var mıydı?"

Anne ona garip garip baktı. Bembeyaz dudakları hülyalı bir merhametle gülümsedi. "Kendini suçlama. Sus! Düzelecek. Her şey değişiyor... her şey."

"Belki sular... belki gitmemiz gerekir."

"Gitme vakti gelince... gideriz. Ne yapmak gerekirse yaparız. Şimdi sus. Uyandıracaksın onu."

Bayan Wainwright dalları kırdı, dumanlı dumanlı yanan yaş odun ateşine attı.

Dışarıdan öfkeli bir ses duyuldu. "Ben içeri girip o itoğluyla kendim konuşacağım."

Sonra kapının hemen yanından Al'ın sesi geldi. "Nereye gidiyorsun bakalım sen öyle?"

"O Joad denen namussuzu göreceğim."

"Giremezsin buraya. Ne oluyor sana?"

"Set yapalım diye tutturmasaydı çoktan kurtulmuştuk buradan. Şimdi arabamızın motoru öldü."

"E, bizimki yolları kasıp kavuruyor mu sanıyorsun?"

"Ben içeriye giriyorum."

Al'ın sesi buz gibiydi. "Beni çiğner, öyle girersin ancak."

Baba yavaşça ayağa kalktı, kapıya yürüdü. "Tamam, Al, ben çıkıyorum dışarı," diye seslendi, sonra kalastan aşağı kayarak indi. Anne onun dışarıda konuştuğunu duydu. "Hastamız var içerde. Şu yana gidelim."

Yağmur çatıya artık yumuşak düşüyordu. Yeni güçlenen bir rüzgâr onu yana doğru savuruyordu. Bayan Wainwright sobanın yanından ayrıldı, gelip Rose of Sharon'a baktı.

"Neredeyse şafak sökecek artık. Siz de biraz uyusanıza! Ben otururum onun yanında."

"Olmaz," dedi Anne. "Yorgun değilim."

"Daha neler! Haydi, yatın biraz."

Anne mukavvayla havayı savurup duruyordu. "Çok iyilik ettiniz," dedi. "Size teşekkür ederiz."

Şişman kadın gülümsedi. "Teşekküre gerek yok. Hepimiz aynı vagonun halkıyız. Bizim de derdimiz olsa, siz bize yardım ederdiniz."

"Evet," dedi Anne. "Ederdik."

"Kim olsa eder."

"Kim olsa. Eskiden aile en önde gelirdi. Artık öyle değil. Herkes bir. Durumumuz ne kadar kötüleşirse o kadar daha fazlasını yapıyoruz."

"Yapmamazlık edemeyiz."

"Biliyorum," dedi Anne.

Ruthie uykusunda içini çekti, kolunu gözünün üstünden indirdi. Gözlerini açıp bir an ışığa kör gibi baktı, sonra başını çevirip Anne'ye baktı. "Doğdu mu?" diye sordu. "Çıktı mı bebek?"

Bayan Wainwright eline bir torba aldı, köşede duran elma sandığının üzerine serdi.

"Nerede bebek?" diye sordu Ruthie.

Anne dudaklarını yaladı. "Bebek yok. Hiçbir zaman yokmuş meğer. Biz yanılmışız."

"Tüh!" dedi Ruthie, sonra esnedi. "Keşke olsaydı bebek!"

Bayan Wainwright, Anne'nin yanına oturdu, mukavvayı onun elinden alıp sallamaya koyuldu. Anne ellerini kucağında kavuşturdu, yorgun gözleri, uyumakta olan bitkin Rose of Sharon'un yüzünden ayrılmadı. "Haydi," diye fısıldadı Bayan Wainwright. "Biraz uzanın. Yine onun yanındasınız. Bir derin soluk alsa, hemen uyanırsınız."

"Pekâlâ, uzanayım." Anne şilteye, uyuyan kızının yanına uzandı. Bayan Wainwright yanıbaşlarında nöbet tutuyordu.

Baba, Al ve John Amca vagonun kapısına oturmuş, şafağı seyretmekteydiler. Yağmur kesilmişti ama gökyüzü kopkoyu bulutlarla kaplıydı. Gün doğarken ışığı suların üzerinde parıldadı. Erkeklerin üçü de, derenin akıntısındaki hareketi, sulara kapılan ağaç dallarının, sandıkların, tahta parçalarının nasıl sürüklendiğini görebilmekteydiler. Sular vagonların durduğu düzlüğe yayılıp duruyordu. Yapılan setten eser kalmamıştı. Düzlükte akıntı da belli olmuyordu. Selin kenarlarında sarımsı bir köpük vardı sanki. Baba kapıdan sarktı, kalasın üzerine, su hizasına bir çöp koydu. Üçünün bakışları altında sular yükseldi, çöpü sürükledi, götürdü. Baba biraz yukarıya bir tane daha koydu, seyretmek üzere yerleşti.

"Vagonun içine girer mi dersin?" diye sordu Al.

"Bilemiyorum. Daha tepelerden inecek dünya kadar su var. Bilemem. Yağmur da tekrar başlayabilir."

Al, "Düşünüyorum da..." dedi. "Eğer su girerse, nemiz var, nemiz yoksa ıslanır."

"Tabii."

"Ama vagonun içinde bir metreden yukarıya da yükselemez, çünkü ondan önce otoyol düzeyine varır, o taraflara yayılır."

"Nereden biliyorsun?" diye sordu Baba.

"Hizayı ölçtüm. Vagonun burnundan." Eliyle gösterdi. "Nah, şuraya falan yükselir."

"Pekâlâ," dedi Baba. "Ne yani? Biz burada olmayacağız ki?"

"Burada olmak zorundayız. Kamyon burada. Sel bittikten sonra içindeki suyu ancak bir haftada boşaltırız."

"Sen ne diyorsun peki?"

"Kamyonun kasa tahtalarını koparıp içerde yüksekçe bir kerevet kurarız. Her şeyi oraya yığar, kendimiz de oraya otururuz."

"Öyle mi diyorsun? Yemekleri nasıl pişiririz peki? Nasıl yeriz?"

"Eh, eşyamız kuru kalır bari."

Dışarıda ışık daha da güçlenmişti. Gri, maden gibi bir ışık. İkinci çöp de kalasın üzerinden ayrıldı, yüzüp uzaklaştı. Baba biraz yukarıya bir üçüncüsünü koydu. "Valla yükseliyor," dedi. "Herhalde dediğini yapsak fena olmaz."

Anne uykusunda tedirgin, döndü. Gözleri birden iri iri açıldı. Uyaran bir çığlık attı. "Tom! Ah, Tom! Tom!"

Bayan Wainwright onu avutmaya çalıştı. Gözler tekrar kapandı, Anne bir kere daha rüyasına daldı. Bayan Wainwright kalktı, kapıya yürüdü. "Hey!" dedi alçak sesle. "Buradan hemen gidemeyeceğiz." Parmağıyla köşedeki elma sandığını gösterdi. "Onun orada bir yararı yok. Üzüntü ve dert yaratır, o kadar. Acaba siz... onu çıkarıp gömemez miydiniz?"

Erkekler sessizdi. Sonunda Baba, "Herhalde haklısınız," dedi. "Yalnızca dert yaratır. Ama gömmek yasaya aykırı."

"Yasaya aykırı bir yığın şey var ama hiçbirini yapmamak elden gelmiyor."

"Öyle."

Al, "Su fazla yükselmeden o kasa tahtalarını söküp kereveti yapmak gerek," dedi.

Baba, John Amca'ya döndü. "Biz Al'la tahtaları söküp içeri taşırken sen onu götürür, gömer misin?"

John Amca suratını astı. "Ne diye ben yapıyorum? Niye siz yapmıyorsunuz? Hiç hoşuma gitmiyor." Hemen arkasından, "Tabii yaparıın," dedi. "Tabii yaparım. Haydi, verin onu buraya." Sesi yükselmeye başladı. "Haydi diyorum! Verin onu bana."

Bayan Wainwright "Uyandırmayın onları," dedi. Elma sandığını tutup kapıya getirdi, üzerindeki çuvalı düzeltti.

Baba, "Kürek arkanda duruyor," dedi.

John Amca küreği bir eline aldı, kapıdan aşağıya, suların içine doğru alçaldı. Daha ayağı yere değmeden su beline kadar yükseldi. O döndü, elma sandığını öteki kolunun altına kıstırdı.

Baba, "Haydi, yürü, Al" dedi. "Tahtaları alalım bakalım."

Şafağın gri ışığında John Amca vagonun burnuna yürüdü, Joad'ların kamyonunu geçti, vıcık vıcık yamacı tırmanıp otoyola adımını attı. Yol boyunca ilerleyip düzlüğün sonuna vardı, derenin yola çok yaklaştığı bir yere geldi. Söğütler yolun hemen yanındaydı. Küreğini yere bıraktı, sandığı kucağında taşıyarak çalıların arasına daldı, derenin kıyısına geldi. Bir süre durup suları seyretti. Çok hızlı akıyor, söğütlerin gövdesinde sarı köpükten bir iz bırakıyordu. John Amca sandığı göğsüne bastırmış, öylece duruyordu. Sonra eğildi, onu suların üzerine bıraktı, eliyle dengeleyip düzeltti. Öfkeli bir sesle, "Git de söyle onlara," dedi. "Yüzüp giderken parçalana parçalana anlat onlara. Ancak öyle konuşabilirsin sen. Oğlan mıydın, kız mıydın, onu bile bilemedik. Bilemeyeceğiz. Git artık, kal sokakta. O zaman anlarlar belki." Sandığa eliyle yön verip akıntıya doğru itti, bıraktı. Sandık suya yandan fazla battı, yan yan ilerledi, döndü, sonra yavaşça devrildi. Çuval yüzdü gitti, çalıların ardında görünmez oldu. John Amca küreği kaptı, hızlı adımlarla tekrar vagonların oraya döndü. Suyun içine indi, kamyona kadar geldi. Baba'yla Al çalışıyorlardı orada. Altı kasa tahtasını birer birer çıkarıyorlardı yerinden.

Baba ona baktı. "Yaptın mı?"

"Evet."
"Bak buraya," dedi Baba. "Sen Al'a yardım edersen ben gidip yiyecek bir şeyler alayım."
"Domuz pastırması alalım," dedi Al. "Ete çok ihtiyacım var."
"Alırım." Baba kamyondan yere atladı, yerine John Amca geçti.
Tahtaları vagon kapısından içeriye soktuklarında Anne bir daha uyandı, bu sefer doğrulup oturdu. "Ne yapıyorsunuz?"
"Suların varamayacağı bir kerevet kuracağız."
"Neden?" diye sordu Anne. "Kuru burası."
"Kuru kalmayacak. Su yükseliyor."
Anne debelenip ayağa kalktı, kapıya yürüdü. "Buradan gitmemiz gerek."
"Gidemeyiz," dedi Al. "Her şeyimiz burada. Kamyon burada. Nemiz varsa!"
"Baba nerede?"
"Kahvaltılık almaya gitti."
Anne sulara baktı. Tabanla arası on beş santim ancak kalmıştı suların. Tekrar şilteye döndü, Rose of Sharon'a baktı. Kız da ona bakıyordu.
"Nasılsın?" diye sordu Anne.
"Yorgunum. Bir tek yorgunum, o kadar."
"Birazdan kahvaltı vereceğim sana."
"Aç değilim."
Bayan Wainwright, Anne'nin yanına yaklaştı. "İyi görünüyor," dedi. "İyi dayandı."
Rose of Sharon'un gözleri Anne'ye bir soru sorar gibiydi. Anne o sorudan kaçınmaya çalışıyordu. Bayan Wainwright sobaya doğru yürüdü.
"Anne."
"Evet? Ne istiyorsun?"
"O... iyi mi?"
Anne birden caydı gerçeği saklamaktan. Şilteye diz çöktü. "Başka çocukların olur," dedi. "Ne biliyorsak yaptık hepsini."

Rose of Sharon büyük bir zorlukla kendini doğrultınayı başardı. "Anne!"

"Senin elinden bir şey gelmezdi."

Kız tekrar yattı, gözlerini kollarıyla örttü. Ruthie yavaşça emekleyip yaklaştı, dehşet dolu gözlerle baktı. Hızlı bir fısıltıyla, "Hasta mı, Anne?" dedi. "Ölecek mi?"

"Tabii ki hayır! İyileşecek. Sapasağlam olacak."

Baba kollarında paketlerle döndü. "Nasıl kız?"

"İyi," dedi Anne ona da. "İyileşecek."

Ruthie, Winfield'e durumu bildirdi. "Ölmeyecekmiş. Anne öyle dedi." Winfield büyümüş de küçülmüş bir havayla eline bir çöp almış, dişlerini karıştırıyordu. Ukala ukala, "Zaten ta başından beri biliyordum," dedi.

"Nereden biliyordun?"

"Söylemem," dedi Winfield. Sonra çöpü ağzından tükürdü.

Anne son dalları atıp ateşi besledi, pastırmaları pişirdi, sosunu hazırladı. Baba dükkândan ekmek de almıştı. Anne bunu görünce kaşları çatıldı. "Hiç paramız kaldı mı?"

"Hayır," dedi Baba. "Ama çok acıkmıştık."

"Bir de dükkân ekmeği almışsın," diye suçladı onu Anne.

"Eh, çok acıkmıştık. Bütün gece çalıştık, uğraştık."

Anne içini çekti. "Şimdi ne yapacağız?"

Onlar kahvaltılarını ederken sular da yükseldikçe yükseliyordu. Al lokmalarını hızla, peşpeşe yuttu, sonra Baba'yla ikisi kereveti yaptılar. Bir buçuk metre eninde, iki metre boyunda, yerden bir metre yüksekteydi. O sırada sular kapıdan içeri girmeye başlıyordu. Uzun süre kararsızlık geçirir gibi duraladı sular. Sonra yavaşça içerilere doğru ilerledi. Dışarıda yağmur tekrar başladı. Geçen seferki gibi, iri, seyrek damlalarla başladı, birikmiş sularda şapırdadı, çatıda kof kof sesler çıkardı.

"Çabuk olun, şilteleri kaldıralım," dedi Al. "Battaniyeleri de tepesine yığalım, ıslanmasın." Neleri varsa kerevete sıraladılar, sular da yerleri doldurmaya başladı. Baba, Anne, Al ve John Amca, Rose of Sharon'un şiltesini dört ucundan yakaladılar. Kız

şiltenin üzerinde yatıyordu. Onu olduğu gibi yığının en üstüne aldılar.

Kız itiraz etti. "Ben yürüyebilirim. Bir şeyim yok!" dedi. Sular yerlerde ince bir tabaka oluşturmuştu. Rose of Sharon, Anne'nin kulağına fısıldadı, Anne elini battaniyenin altına uzattı, onun memesini yokladı, sonra başını salladı.

Vagonun öbür ucunda Wainwright'lar da çiviler çakıyor, kendilerine bir kerevet yapmaya uğraşıyorlardı. Yağmur hızlandı, sonra dindi.

Anne eğilip ayaklarına baktı. Vagonun tabanında suyun derinliği bir santim kadardı. "Ruthie... Winfield!" diye seslendi dalgın bir sesle. "Şu yığının tepesine çıkın. Üşüteceksiniz." Onları çıkardı. İkisi Rose of Sharon'un yanında garip garip oturuyorlardı. Anne birden, "Kurtulmamız gerek buradan," dedi.

Baba, "Gidemeyiz," diye karşılık verdi ona. "Al'ın dediği gibi, neyimiz varsa burada. Vagonun kapısını söker, kendimize oturacak yerler de yaparız."

Aile kerevetlerin üzerine tünemiş, sessiz ve huzursuz, oturuyordu. Sular iki yandaki pamuk tarlalarına yayılmadan önce vagonun içinde on beş santime kadar yükselmişti. O gün ve o gece erkekler vagonun kapısı üzerinde ıslanarak, yan yana uyudular. Anne, Rose of Sharon'un yanında yattı. Ara sıra kızına bir şeyler fısıldıyor, bazen doğrulup oturuyor, yüzünde düşünceli bir ifade görülüyordu. Battaniyenin altına, dükkân ekmeğinden artanı saklamıştı.

Yağmur aralıklı yağıyordu. Bir boşalıyor, bir sessizlik oluyordu. İkinci günün sabahı, Baba suların içinden yürüyerek uzaklaştı, az sonra ceplerinde on tane patatesle döndü. Anne'nin karanlık bakışları altında, Baba vagonun iç duvarının bir kısmını söktü, bir ateş yaktı, tencereyi suyla doldurdu. Aile dumanı çıkan haşlanmış patatesleri elleriyle yedi. Bu son yiyecek de tükenince, başlarını çevirip gri sulara baktılar. Gece olduğunda uzun süre yatmadılar.

Sabahleyin sinirli uyandılar. Rose of Sharon, Anne'ye bir şey fısıldadı. Anne başını salladı. "Evet," dedi. "Zamanı geldi." Sonra vagonun kapısına, erkeklerin yatmakta olduğu yere döndü. "Gidiyoruz buradan," dedi hırçın bir sesle. "Yüksek tepelere gidiyoruz. Siz ister gelin, ister gelmeyin ama, ben Rozaşarn'ı da, çocukları da götürüyorum buradan."

"Yapamayız!" dedi Baba zayıf bir sesle.

"Pekâlâ öyleyse. Sen Rozaşarn'ı otoyola kadar çıkar, sonra dönersin. Yağmur yağmıyor şu anda. Biz gidiyoruz."

"Peki gidelim," dedi sonunda Baba.

Al, "Anne, ben gitmem," diye atıldı.

"Nedenmiş?"

"Şey... Aggie... yani... ben ve o..."

Anne gülümsedi. "Tabii," dedi. "Sen burada kal, Al. Eşyalara göz kulak ol. Sular çekilince biz de döneriz. Haydi, çabuk olun... yağmur başlamadan," dedi Baba'ya. "Gel, Rozaşarn. Kuru bir yere gidiyoruz."

"Ben yürürüm."

"Belki biraz yürürsün. Yola çıkınca. Eğil bakalım, Baba."

Baba suyun içine indi, bekledi. Anne Rose of Sharon'un kerevetten inmesine yardım etti, vagonun içinde yürürken kolundan tuttu. Baba onu kucağına aldı, mümkün olduğu kadar yüksekte tutarak derin sularda ilerledi, vagonun çevresini dolaştı, otoyola tırmandı. Kızı yere bıraktı, kollarından tuttu. John Amca, kucağında Ruthie'yle onun peşinden geliyordu. Anne suyun içine indi, etekleri bir an havalanıp çevresinde yüzdü.

"Winfield! Bin omzuma. Al, sular çekilir çekilmez geliriz biz. Al..." Bir an durakladı. "Eğer... eğer Tom gelirse... bizim döneceğimizi söyle ona. Dikkatli olsun. Winfield! Tırman omzuma... tamam! Ayaklarını kıpırdatma bakayım!" Göğsü hizasına gelen suda sendeleyerek ilerledi. Otoyolun kenarına vardığında, yukarıya tırmanması için yardım ettiler, Winfield'i de omuzlarından aldılar.

Yolun üzerinde durmuş, geriye, dümdüz sulara, kırmızı vagonlara bakıyorlardı. Yavaş yavaş kıpırdayan suların içinde otomobiller, kamyonlar gözüküyordu.

Onlar orada dururken yağmur ince bir şiş gibi tekrar çiselemeye başladı.

"Gitmemiz gerek," dedi Anne. "Rozaşarn, yürüyebilir misin dersin?"

"Biraz başım dönüyor," dedi kız. "Dayak yemiş gibiyim."

Baba, "Gidiyoruz ama nereye gidiyoruz?" diye yakındı.

"Bilmiyorum. Haydi, ver elini Rozaşarn'a." Anne kızı sağ kolundan tutup yardım etti, Baba da sol kolunu yakaladı. "Kuru bir yere gidiyoruz işte. Mecburuz. İki gündür kuru bir şey giyemediniz sırtınıza." Yol üstünde yavaşça ilerlediler. Kenardaki derede suların uğuldaya uğuldaya aktığı duyuluyordu. Ruthie'yle Winfield birlikte yürüyor, ayaklarını çamurlara şap şap vuruyorlardı. Grup çok yavaş ilerlemekteydi. Gökyüzü daha karardı, yağmur sıklaştı. Yolda hiç trafik yoktu.

"Acele etmemiz gerek," dedi Anne. "Bu kız ıslanırsa... ne olur bilemem."

Baba alaycı bir sesle, "Böyle acele acele nereye gittiğimizi söylemedin bir tek," dedi.

Yol derenin kenarında kıvrıldı. Anne çevresine bakındı, gözleri sel basmış tarlaları taradı. Sol tarafta yola epey uzak yerde, yuvarlak bir tepenin üzerinde yağmurun kararttığı bir ambar görünüyordu. "Bakın!" dedi Anne. "Şuraya bakın! Herhalde o ambarın içi kurudur. Yağmur geçene kadar oraya sığınalım."

Baba içini çekti. "Herhalde sahibi bizi kovalar," diye mırıldandı.

Ruthie ta ileride, yolun kenarında kırmızı bir benek görmüştü. Oraya koştu. Yabanıllaşmış bir sardunya, üzerinde de yağmurun harap ettiği bir gonca. Kız çiçeği kopardı, kırmızı yapraklardan birini yolup burnuna yapıştırdı. Winfield görmek üzere koştu.

"Bana da verir misin bir tane?" dedi.

"Hayır! Hepsi benim! Ben buldum." Bir kırmızı yaprak da alnına yapıştırdı. Yürek biçiminde, kıpkırmızı bir yaprak!

"Ne olursun Ruthie, bir tane de bana ver. Ne olur, haydi!" Winfield onun elindeki çiçeği kapmaya çalıştı, ıskaladı, Ruthie onun suratına bir şamar indirdi. Winfield bir an şaşkın durdu, sonra dudakları titredi, gözlerine yaşlar doldu.

Ötekiler onlara yetişti. "Ne yaptın sen öyle?" diye sordu Anne. "Ne yaptın bakayım yine sen?"

"Çiçeğimi kapmaya çalıştı."

Winfield hıçkırıyordu. "Ben ondan bir tanecik istedim... burnuma yapıştırmak için."

"Ver bir yaprak, Ruthie."

"O da kendi çiçeğini kendi bulsun. Bu benim çiçeğim."

"Ruthie! Ver ona bir yaprak dedim sana!"

Ruthie, Anne'nin sesindeki tehdidi sezdi, taktiği değiştirdi. "Al," dedi sevecen bir sesle. "Ben yapıştırayım sana." Büyükler ilerlediler. Winfield burnunu Ruthie'ye doğru uzattı. Ruthie kırmızı yaprağı yaladı, çocuğun burnuna gaddarca bastırdı. "Seni piç kurusu seni!" diye fısıldadı. Winfield burnundaki yaprağı bulmak için parmaklarıyla yokladı, üzerine bastırdı, hızla ötekilerin peşinden yetişmeye çalıştı. Ruthie, oyunun artık keyfi kaçtı diye düşünüyordu. "Al," dedi. "Daha da var burada. Birkaç tane de alnına yapıştır."

Yolun sağ tarafından keskin, tiz bir hışırtı duyuldu. Anne bağırdı. "Çabuk olun, sağanak geliyor. Şu çitten geçelim. Kestirme olur. Haydi, gelin! Dayan Rozaşarn!" Kızı hendekten yarı sürükleyerek geçirdiler, çiti aşırdılar. O sırada fırtına tepelerine vardı. Yağmur bardaklardan boşalıyordu. Bayırdan yukarı, çamurlar içinden tırmanmaya uğraştılar. Kara ambar, yağmur altında hemen hiç görünmüyordu. Yağmur tıslıyor, şakırdıyor, giderek güçlenen rüzgâr da onu savuruyordu. Rose of Sharon'un ayakları kayıyor, kızın ağırlığı kendisini taşıyanlara yükleniyordu.

"Baba! Taşıyabilir misin onu?"

Baba eğildi, kızı kucağına aldı. "Zaten sırılsıklam olduk," dedi. "Çabuk olun. Winfield... Ruthie! Siz önden koşun."

Ambara sırılsıklam, soluk soluğa vardılar, açık tarafından içeriye attılar kendilerini. Kapı yoktu o tarafta. Sağda solda birkaç paslı çiftlik aleti yatıyordu. Bir saban, bir kırık tırmık, bir demir tekerlek. Yağmur, damı deli gibi dövüyor, girişe sanki bir perde çekiyordu. Baba, Rose of Sharon'u yağlı bir sandığın üzerine yavaşça oturttu. "Hey büyük Tanrım!" dedi.

Anne, "Belki içerde saman vardır," diye mırıldandı. "Bakın, bir kapı var orada." Kapıyı itti, paslı menteşeler gıcırdadı, kanat açıldı. "Var saman!" diye bağırdı Anne. "Gelin içeri!"

Karanlıktı içerisi. Duvar tahtalarının arasından pek az bir ışık sızıyordu.

"Yat şuraya, Rozaşarn," dedi Anne. "Yat da dinlen. Ben seni kurulamanın bir yolunu düşüneyim."

Winfield, "Anne!" dedi. Çatıyı döven yağmur onun sesini bastırdı. "Anne!"

"Ne var? Ne istiyorsun?"

"Bak! Köşeye bak!"

Anne baktı. Karanlıkta iki gölge görünüyordu. Sırtüstü yatmış bir adam, yanında oturmakta olan bir erkek çocuk... gözleri iri iri açılmış, yeni gelenlere bakıyordu. Anne bakarken çocuk yavaşça ayağa kalktı, ona yaklaştı. Sesi kısılmıştı. "Burası sizin mi?"

"Hayır," dedi Anne. "Yağmurdan kaçmak için girdik. Hasta bir kızımız var. Üstündeki ıslak elbiseleri çıkarıp onu kurulamak için battaniyeniz var mı?"

Çocuk köşeye yürüdü, kirli bir yorgan alıp Anne'ye getirdi.

"Teşekkür ederiz," dedi Anne. "O adamın nesi var?"

Çocuk tekdüze, kısık bir sesle konuşuyordu. "Başlangıçta hastaydı... ama şimdi açlıktan ölüyor."

"Ne?"

"Açlıktan ölüyor. Pamuk işinde hastalandı. Altı gündür bir şey yemedi."

Anne köşeye yürüdü, adama baktı. Yaşı elli dolaylarındaydı. Sakalları çıkmış, yüzü kupkuru, gözleri dalgın bakıyordu. Çocuk onun yanında durdu. "Baban mı?" dedi Anne.

"Evet! Aç değilim diyordu, şimdi yedim diyordu. Yiyecekleri hep bana veriyordu. Artık hali kalmadı. Kıpırdayamıyor bile."

Yağmur damda büsbütün kudurdu. Kuru adamın dudakları kıpırdadı. Anne onun yanına diz çöktü, kulağını yaklaştırdı. Adamın dudakları tekrar kıpırdadı.

"Tabii," dedi Anne. "Sen rahat et. Ona bir şey olmaz. Kızımın sırtından şu ıslakları çıkarana kadar bekle hele."

Anne tekrar Rozaşarn'ın yanına döndü. "Çıkar şunları," dedi, gözükmesin diye yorganı perde gibi tuttu. Kız soyununca Anne yorganı ona sardı.

Yabancı çocuk yine Anne'nin yanına sokulmuş, anlatıyordu. "Ben anlamamıştım. Ya yeni yedim diyordu ya da aç değilim diyordu. Dün gece ben bir cam kırıp ekmek çaldım. Ona zorla yedirdim. Ama hepsini kustu. Ondan sonra daha halsiz oldu. Ya çorba ya da süt gerek. Sizde süt alacak para var mı?"

Anne, "Suss!" dedi. "Kaygılanma. Bir şeyler düşünürüz."

Çocuk birden bağırdı. "Ölüyor diyorum size! Açlıktan ölüyor... baksanıza!"

"Sus," dedi Anne. Baba'ya ve John Amca'ya baktı. İkisi de hasta adamın yanında, çaresizlik içinde duruyorlardı. Sonra Anne, yorgana sarınmış Rose of Sharon'a baktı. Anne'nin gözleri Rose of Sharon'un gözlerinden de ileriye kaydı, sonra birden tekrar o gözlere döndü. İki kadın birbirlerine derin derin baktılar. Kızın solukları kısa, hızlı bir tempoya girmişti.

"Peki," dedi.

Anne gülümsedi. "Biliyordum yapacağını! Biliyordum!" Başını eğip ellerine, kucağında kavuşturduğu ellerine baktı.

Rose of Sharon fısıldadı. "Siz... hepiniz... çıkar mısınız?" Yağmur damı daha hafif dövmeye başlamıştı.

Anne eğildi, avucuyla kızının alnındaki saçı geriye alıp düzeltti, sonra onu alnından öptü, çabucak yerinden kalktı. "Haydi, beyler," diye seslendi. "Dışarıya, alet deposuna gelin."

Ruthie bir şey söylemek üzere ağzını açacak oldu. "Sus!" dedi Anne ona. "Sus ve yürü!" Hepsini çoban gibi önüne katıp kapıya doğru sürdü, yabancı çocuğu da elinden çekti, gıcırdayan kapıyı arkasından kapadı.

Rose of Sharon, çıtırtılarla dolu ambarda bir an hareketsiz oturdu. Sonra yorgun vücudunu doğrulttu, yorganı çevresine daha sıkı sardı. Köşeye doğru süzüldü, yerde yatan o solgun yüze, o iri, korku dolu gözlere baktı, yavaşça adamın yanına uzandı. Adam başını ağır ağır iki yana salladı. Rose of Sharon yorganın bir ucunu bollattı, tek memesini açtı. "Bunu yapmalısın." dedi. Biraz daha sokuldu, adamın başını tutup kendine çekti. "İşte..." dedi. "Hadi..." Eli adamın ensesine doğru kaydı, destek sağladı, parmakları yavaş yavaş adamın saçları arasında dolaştı. Bir ara başını kaldırdı, ambarın karşı tarafına doğru baktı, dudakları birleşti, esrarlı biçimde gülümsedi.

John Steinbeck'in tartışmasız en büyük eseri olan ve ona Pulitzer ödülünü kazandıran *Gazap Üzümleri*, 1939'da ilk kez yayınlandığında şok etkisi yaratmış ve büyük tartışmalara yol açmıştı. Tüm dünyayı etkileyen "Büyük Buhran" döneminde, tarımın kapitalistleşmesi ve krizler yüzünden yoksullaşan ve mülksüzleşen yığınların ayakta kalma mücadelesinin anlatıldığı bu destansı romanda Steinbeck, açlık, sefalet ve zorbalık yüzünden evlerini terk edip yollara düşmek zorunda kalan binlerce işçi ailesinden birine odaklanıyor.

Boşa çıkan umutların, hüzne dönüşen sevinçlerin arasında insanlığın direncini ve onurunu çarpıcı bir dille anlatan, kapitalizmi iliklerine kadar eleştiren *Gazap Üzümleri*, 20. yüzyılın en önemli eserlerinden biridir.

ISBN: 978-975-570-740-2

32 TL

www.selyayincilik.com
www.twitter.com/selyayincilik
www.facebook.com/SelYayincilik